

พระสุตตันตปิฎก
สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
เล่มที่ ๒

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. อภิสมยสังยุต

พุทธวรรคที่ ๑

๑. เทสนาสูต

ว่าด้วยปัจฉิจสมุปปาท

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทฺธ-
คำรัสนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปัจฉิจสมุปปาทแก่เธอทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงฟังปัจฉิจสมุปปาทนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว.
ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็

ปฏิจจนรูปบาทเป็นไฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย. จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพยตนะ เพราะสพยตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นี้เราเรียกว่าปฏิจจนรูปบาท.

[๑] ก็เพราะวิชานันท์แหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สพยตนะจึงดับ เพราะสพยตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะโสภปริเทวทุกข-โทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. **พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธานุชาตินี้แล้ว** ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภานิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว**.

สารัตถปกาสินี

อรรถกถาสังยุตตนิกาย นิทานวรรค

อภิสมยสังยุต พุทธวรรคที่ ๑

อรรถกถาปฐมปัจฉิมอุปัฏฐากสูตรที่ ๑^๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

ปัจฉิมอุปัฏฐากสูตร^๒ พระสูตรแรกในนิทานวรรคเริ่มต้นว่า
เอวมมุ สุตํ ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ในปัจฉิมอุปัฏฐากสูตรนั้น พรรณนาตามลำดับบทว่า ตตฺร โข
ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตติ ดังต่อไปนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺร เป็นคำแสดงถึงเทศะ สถาน
และกาลเวลา.

จริงอยู่ คำว่า ตตฺร นั้น ย่อมแสดง (ความหมาย) ว่าในสมัยที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ และในพระเชตวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ หรือแสดงถึงเทศะ และกาลที่สมควรแก่คำที่พระองค์ควรตรัส.
คำว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสธรรมะ ในเทศะและกาลที่ไม่ควร.
ก็ในเรื่องนี้มีคำว่า อกาโล โข ตาว พาทิย เป็นข้อสาธก. ศัพท์ว่า
โย เป็นนิบาต ใช้ในความหมายว่า สักว่าทำบทให้เต็มความหมายว่า
ห้ามความอื่น หรือในความหมายถึงกาลเบื้องต้น. คำว่า ภควา เป็น

๑-๒. บาลีเป็น เทสนาสูตฺร

คำแสดงว่า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงเป็นครูของชาวโลก. ด้วยคำว่า **ภิกขุ** เป็นคำระบุดึงบุคคลผู้ควรแก่การฟังพระคำรัส อีกนัยหนึ่ง ในคำว่า **ภิกขุ** นี้ ฟังทราบความหมายถ้อยคำโดยนัยเป็นต้นว่า ที่ชื่อว่าภิกขุ เพราะอรรถว่า ขอ (และ) ที่ชื่อว่าภิกขุ เพราะอรรถว่า เข้าถึงการศึกษาจาร. บทว่า **อามนุเตสิ** แปลว่า ตรัสเรียก คือได้ตรัส ได้แก่ ให้รู้ตัว. ในคำว่า **อามนุเตสิ** นี้ มีอธิบายดังนี้ แต่ในที่อื่นมีความหมายว่าให้รู้เหมือนอย่าง ที่ตรัสไว้ว่า ภิกขุทั้งหลาย เราขอเดือนเธอทั้งหลาย ภิกขุทั้งหลายเรา ขอประกาศแก่เธอทั้งหลาย. มีความหมายว่าเรียกก็มี เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า มาเถิดภิกขุ เธอจงเรียกพระสารีบุตรมาตามคำของเรา. บทว่า **ภิกขโว** เป็นบทแสดงอาการ คือการตรัสเรียก. ก็คำว่า **ภิกขโว** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่เหล่าภิกขุ เพราะสำเร็จด้วยการประกอบ ด้วยคุณมีคามเป็นผู้ขอเป็นปกติที่ดี ผู้ประกอบด้วยคุณมีการขอเป็น ธรรมดาที่ดี ผู้ประกอบด้วยคุณคือทำความดีในเพราะการขอที่ดี ชื่อว่า ภิกขุ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงประกาศความประพฤติ ของภิกขุเหล่านั้น อันคนชั้นเลวและคนชั้นดีเสพแล้ว ด้วยถ้อยคำที่สำเร็จ ด้วยการประกอบด้วยคุณ มีการขอเป็นปกติเป็นต้น จึงทรงทำการข่มภาวะ ที่เหล่าภิกขุผู้ผยองขึ้นเป็นต้น.

อนึ่ง ด้วยคำว่า **ภิกขโว** นี้ ซึ่งมีการทอดพระเนตรลง อัน แสดงถึงพระฤทัยอันเยือกเย็นซึ่งแผ่ชานด้วยพระกรุณา **พระผู้มีพระ-ภาคเจ้า**ทรงกระทำภิกขุเหล่านั้นให้หันมาทางพระองค์ ทรงให้ภิกขุ เหล่านั้นเกิดความเป็นผู้ใคร่ฟัง ด้วยพระคำรัสซึ่งแสดงความเป็นผู้ใคร่จะ ตรัสสนั่นนั่นแล ทรงประกอบภิกขุเหล่านั้นไว้ในมนสิการด้วยดี ด้วย

อรรถคือการปลุกให้ตื่นนั้นแล เพราะการทำคำสอนให้ถึงพร้อม ต้องประกอบด้วยมนสิการให้ดี.

หากจะมีคำถามว่า เมื่อมีทวยเทพ และมนุษย์อื่น ๆ อยู่ เหตุไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกแต่ภิกษุเท่านั้น.

ตอบว่า เพราะภิกษุเหล่านั้นเป็นหัวหน้า เป็นผู้ประเสริฐ อยู่ใกล้ และมีจิตตั้งมั่นแล้วในกาลทุกเมื่อ. จริงอยู่ พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสาธารณะแก่บริษัททุกเหล่า. ภิกษุทั้งหลายชื่อว่าเป็นหัวหน้าบริษัท เพราะเกิดขึ้นก่อน ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ เพราะประพฤติคล้อยตามพระจริยาวัตรพระศาสดาตั้งแต่ว่าเป็นผู้ไม่มีเรื่อน และเพราะรับเอาคำสอน (ของพระศาสดา) ทั้งสิ้น ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ใกล้ เพราะนั่งใกล้พระศาสดา (และ) ชื่อว่ามีจิตตั้งมั่นแล้วในกาลทุกเมื่อ เพราะเที่ยวไปในสำนักพระศาสดา. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นเป็นภิกษุที่รองรับพระธรรมเทศนา เพราะเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสอน (ของพระศาสดา) และเพราะเป็นผู้พิเศษ. แม้พระธรรมเทศนานี้ ทรงหมายถึงภิกษุบางพวกเท่านั้น. เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกอย่างนี้. ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรม ตรัสเรียกภิกษุก่อน ย่อมไม่แสดงธรรมเลยเพื่ออะไร. ตอบว่า เพื่อให้ (พวกภิกษุ) เกิดสติ (เพราะ) ภิกษุทั้งหลาย เมื่อคิดเรื่องอื่น จะนั่งมัวมีจิตฟุ้งซ่านบ้าง มัวพิจารณาธรรมอยู่บ้าง มัวทำใจในกัมมัญฐานบ้าง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสเรียกพวกเธอเลย ทรงแสดงธรรมไป พวกเธอจะไม่สามารถกำหนดได้ว่า พระธรรมเทศนานี้ มีอะไรเป็นเบื้องต้น มีอะไรเป็นปัจจัย ทรงแสดงเพราะอตุปปัตตคืออย่างไร จะพึงรับเอาได้ไม่ดี หรือ

รักเอาไม่ได้เลย เพราะเหตุนั้น เพื่อจะให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกเสียก่อน แล้วจึงแสดงธรรมภายหลัง.

คำว่า ภทฺเต นั้น เป็นคำแสดงความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง คำนั้นเป็นการให้คำตอบแก่พระศาสดา อีกประการหนึ่ง ในคำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าข่อมตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่านั้นเมื่อกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชื่อว่าให้คำตอบพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายข่อมกราบทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ. คำว่า ภิกฺขโว คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดให้พวกภิกษุให้คำตอบ. คำว่า ภทฺเต คือ พวกภิกษุให้คำตอบ.

บทว่า เต ภิกฺขุ ได้แก่เหล่าภิกษุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก.

บทว่า ภควโต ปจฺจุสฺสอสุ ความว่า รับการตรัสเรียกของพระผู้มีพระภาคเจ้า อธิบายว่า หันหน้าฟัง ได้แก่รับ คือรับปฏิบัติ.

คำว่า ภควา เอตทโวจ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระสูตรทั้งสิ้นนี้ ที่ควรตรัสในบัดนี้.

การพิจารณาเนื้อความแห่งคำเริ่มต้น ซึ่งประดับด้วยกาละ เทสะ เทสกะ (ผู้แสดง) บริษัท และ อปเทส (ข้ออ้าง) ของพระสูตรนี้ อันสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ ส่องถึงความที่พระสูตรนี้ลึกซึ้งด้วยเทศนาญาณของพระพุทธเจ้า ที่ท่านพระอานนทภิกษุได้ เพื่อกำหนดได้สะดวกจบบริบูรณ์แล้ว ด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

บัดนี้ โอกาสแห่งการพรรณนาพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้โดยนัยว่า ปฏิจฺจสมฺบุปฺปาท โว เป็นต้น มาถึงโดยลำดับ. ก็เพราะ

การพรรณนาพระสูตรนี้นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพิจารณาเหตุตั้งพระสูตรก่อนแล้วจึงตรัสปรากฏชัดแล้ว เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักพิจารณาเหตุตั้งพระสูตรก่อน.

แท้จริง เหตุตั้งพระสูตรมี ๔ อย่าง คือ อหยาตย์ของพระองค์เอง ๑ อหยาตย์ของผู้อื่น ๑ เป็นไปด้วยอำนาจคำถาม ๑ เกิดเรื่องขึ้น ๑.

บรรดาเหตุตั้งพระสูตร ๔ อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าอันชนอื่นไม่ได้อาราธนาเลย ตรัสพระสูตรเหล่าใด เพราะอหยาตย์ของพระองค์อย่างเดียวกันนั้น คือ วสสสูตร จันโทปมสูตร วิโณปมสูตร สัมมปธานสูตร อิทธิบาทสูตร อินทริยสูตร พลสูตร โพชฌังคสูตร มัคคสูตร และ มงคลสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้น ชื่อว่ามีอหยาตย์ของพระองค์เองเป็นเหตุตั้งพระสูตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาอหยาตย์ ความอดทน ความพอใจ ความรู้ อภินิหาร และความตรัสรู้ของคนอื่นอย่างนี้ว่า ธรรมทั้งหลายที่บ่มวิมุตติ ของพระราหุล แก่กล้าแล้ว ถ้ากระไรเราพึงแนะนำราหุลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะให้ยิ่ง ๆ ขึ้น ดังนี้แล้ว ตรัสพระสูตรเหล่าใดไว้ด้วยอหยาตย์ของผู้อื่น คือ จูพรามุโลวาทสูตร มหารามุโลวาทสูตร รัมมจักกัปปวัตตนสูตร อนัตตลักขณสูตร อาสีวิโสปมสูตร (และ) ธาตุวิภังคสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้นชื่อว่า มีอหยาตย์ของผู้อื่นเป็นเหตุตั้งพระสูตร.

อนึ่ง ชนทั้งหลายมีเป็นต้นว่า บริษัท ๔ วรรณะ ๔ นาค กรุทคนธรรพ์ อสูร ยักษ์ ท้าวจตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ เป็นต้น (และ) ท้าวมหาพรหม เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทูลถามปัญหาโดยนัยเป็นต้นว่า พระเจ้าข้า ธรรมเหล่านี้ พระองค์ตรัสเรียกว่า

โพชฌงค์ โพชฌงค์ หรือพระเจ้าข้า ธรรมเหล่านี้ พระองค์ตรัสเรียกว่า
นิวารณะ นิวารณะ หรือพระเจ้าข้า ธรรมเหล่านี้ พระองค์ตรัสเรียกว่า
ปัญญาขั้นหรือพระเจ้าข้า ในโลกนี้อะไรเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
อันประเสริฐที่สุดของคน พระผู้มีพระภาคเจ้าอันชนมียศ ๔ เป็นต้น
นั้นทูลถามแล้วอย่างนี้ ได้ตรัสพระสูตรเหล่านี้ มีโพชฌงค์สังยุต เป็นต้น
หรือแม้สูตรอื่นใดมีเทวดาสังยุต สักกปัญหาสูตร จุฬเวทลลสูตร มหา-
เวทลลสูตร สามัญญผลสูตร อาพวกสูตร สุจิโลมสูตร และขรโลมสูตร
เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้นชื่อว่า มีเหตุตั้งพระสูตรเป็นไปด้วยอำนาจ
คำทูลถาม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยเกิดขึ้นแล้วตรัสพระสูตรเหล่านั้น
ใด คือ ชัมมททายาทสูตร มังสุปมสูตร ทารุขันธ์รูปมสูตร อักกิขันธ์รูปม-
สูตร เฌนปิณทุปมสูตร (และ) ปาริจิตตกุปมสูตร เป็นต้น พระสูตร
เหล่านั้นชื่อว่า เหตุตั้งพระสูตรคือเกิดเรื่องขึ้น.

บรรดาเหตุตั้ง (พระสูตร) ๔ อย่างเหล่านี้ ดังว่ามานี้ ปฏิจ-
สมุปบาทสูตรนี้ ชื่อว่ามีเหตุตั้ง (พระสูตร) คือ อธิษาศัยคนอื่น.
จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งพระสูตรนี้ไว้ด้วยอำนาจอธิษาศัย
บุคคลอื่น ถามว่า ทรงตั้งไว้ด้วยอำนาจอธิษาศัยบุคคลชนิดไหน. ตอบว่า
ชนิดอุคมตัตถุญ.

จริงอยู่ บุคคลมี ๔ จำพวก คือ อุคมตัตถุญ วิปจิตถุญ เนยยะ
(และ) ปทปรมะ. บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรม
พร้อมกับเวลาที่ท่านยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดง นี้เรียกว่า อุคมตัตถุญ.
บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมในเมื่อท่านขยายความของข้อธรรมที่ท่านกล่าวไว้

โดยขอให้พิสดาร นี้เรียกว่า **วิปจิตัญญ**. บุคคลเมื่อใช้โยนิโสมนสิการ โดยอุทเทศและปริปัญญา เสพคนนั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงได้ตรัสรู้ธรรม นี้เรียกว่า **เนยยะ**. บุคคลถึงจะฟังมากก็ดี กล่าวมากก็ดี ทรงจำมากก็ดี ท่องบ่นมากก็ดี ก็ไม่ได้ตรัสรู้ธรรมในชาตินั้น เรียกว่า **ปทปรมะ**.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งพระสูตรนี้ ด้วยอำนาจอรรถาศัยของเหล่า บุคคลผู้เป็นอุคฆติคัตัญญ ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ ด้วยประการดังนี้.

ทราบว่าในคราวนั้นภิกษุชาวชนบทจำนวน ๕๐๐ รูป ทั้งหมดแฉก เที่ยวไปรูปเดียว (บ้าง) เที่ยวไป ๒ รูป (บ้าง) เที่ยวไป ๓ รูป (บ้าง) เที่ยวไป ๔ รูป (บ้าง) เที่ยวไป ๕ รูป (บ้าง) มีความ ประพฤติเป็นสภาคัน ถือชุดงค์ ปรารภความเพียร ประกอบความเพียร เป็นนักวิปัสสนา ปรารถนาการแสดงปัจฉยาการที่ละเอียด สุขุม แสดง ความว่างเปล่า เวลาเย็น จึงเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ถวายบังคม แล้ว มุ่งหวังการแสดงปัจฉยาการ จึงพากันนั่งแวดล้อม (พระองค์) เหมือนแวดล้อมด้วยม่านผ้ากัมพลสีแดงฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรง ปรารภพระสูตรนี้ เพราะอำนาจอรรถาศัยของพวกเธอ. เปรียบเหมือนจิตรกร ผู้ฉลาดได้ฝาเรือนที่ยังไม่ได้ฉาบทาเลย ยังไม่สร้างรูปภาพตั้งแต่ต้นเลย แต่เขาทำการฉาบฝาเรือนด้วยการฉาบทาด้วยดินเหนียวเป็นต้นก่อนแล้ว สร้างรูปภาพที่ฝาเรือนที่ฉาบทาแล้ว แต่ครั้งได้ฝาเรือนที่ฉาบทาแล้ว ไม่ ต้องทำการขวนขวายในฝาเรือนเลย ผสมสีแล้ว เอาสายเชือกหรือแปลง ทาสีสร้างรูปภาพอย่างเดียวกันใด **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ฉันทันนั้น ได้ กุลบุตรผู้เริ่มบำเพ็ญเพียร แต่ยังไม่ทำความเชื่อมั่น จึงมิได้ตรัสบอก ลักษณะวิปัสสนากัมมัฏฐานซึ่งละเอียด สุขุม แสดงความว่างเปล่า อัน

เป็นปทัฏฐานพระอรหันต์แก่เธอแต่ชั้นต้น แต่ทรงประกอบ (เธอ) ไว้ในสัมปทา คือ สีล สมาธิ และกัมมัฏสกาตาทิฎฐิ ความเห็นว่าสัตว์ มีกรรมเป็นของตนเสียก่อน จึงตรัสบอกปฏิบัติทานเป็นส่วนเบื้องต้น ซึ่ง พระองค์ทรงมุ่งหมายตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เพราะเหตุนี้แหละ เธอจงชำระ ปฏิบัติเบื้องต้นในกุศลธรรม ก็อะไรเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรม (คือ) สีลที่บริสุทธิ์และทิฎฐิที่ตรง คุณก่อนภิกษุ เธอจักมีศีลบริสุทธิ์ และทิฎฐิ ตรงในกาลใดแล คุณก่อนภิกษุ ในกาลนั้นเธออาศัยศีล ดำรงในศีลแล้ว เจริญสติปัญญา ๔ โดย ๓ อย่าง. สติปัญญา ๔ เป็นไปจน. ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา โทมนัสในโลก พิจารณาเห็นภายนอกกายนอก ฯลฯ พิจารณาเห็นทั้งภายในและภายนอก ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา และโทมนัสได้ ในโลก. คุณก่อนภิกษุ ในกาลใดแล เธออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล พึง เจริญสติปัญญา ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ คุณก่อนภิกษุ ในกาลนั้น กลางคืน หรือกลางวันจักมาถึงเธอ ความเจริญอย่างเดียวกันในกุศลธรรม เธอพึงหวัง ได้ ไม่มีความเสื่อมเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสการอบรมด้วยศีลภาทแก่อาทิกัมมิก- กุลบุตร ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงตรัสบอกลักษณะแห่งวิปัสสนา อัน ละเอียด สุขุม แสดงความว่างเปล่า ซึ่งเป็นปทัฏฐานแห่งพระอรหันต์ และครั้งได้ภิกษุนักวิปัสสนา ผู้มีศีลอันบริสุทธิ์ บรรเทาความเพียร ประกอบความเพียรแล้วก็ไม่ตรัสบอกปฏิบัติทานเป็นส่วนเบื้องต้นแก่เธอ แต่จะตรัสบอกลักษณะแห่งวิปัสสนาอันละเอียด สุขุม แสดงความว่างเปล่า

ซึ่งเป็นปทัฏฐานแห่งพระอรหันตตรง ๆ เลย. ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป เหล่านี้ครั้งชำระปฏิบัติอาบันเป็นส่วนเบื้องต้นแล้ว ดำรงอยู่เหมือนทองคำบริสุทธิ์ คล้ายกับก้อนมณีที่ขัดแล้ว. โสภุตรมรรคอย่างหนึ่งไม่ได้มาถึงพวกเธอเลย พระศาสดาได้พิจารณาอรรถาสัยของพวกภิกษุเหล่านั้น เพื่อจะใช้ถึงโสภุตรมรรคนั้น จึงทรงนำพระสูตรนี้มา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิบัติสมุปบาท** ได้แก่ปัจฉยาการ. จริงอยู่ ปัจฉยาการอาศัยกันแล้ว ย่อมให้สหชาติธรรมเกิดขึ้น. เพราะฉะนั้น ปัจฉยาการพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ปฏิบัติสมุปบาท. ความสังเขปในนิทานวรรคนี้ เท่านั้น. ส่วนความพิสดารนักศึกษายังคงค้นคว้าจากคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค.

ศัพท์ว่า **โว** ในคำว่า **โว** นี้ ย่อมใช้ได้ทั้งในปฐมวิภักติ ทุตติยาวิภักติ ตติยาวิภักติ จตุตถวิภักติ ฉกฺขวิภักติ และในการทำบท ให้เต็ม จริงอยู่ **โว** ศัพท์นี้ ย่อมปรากฏในปฐมวิภักติ ในประโยค เป็นต้นว่า **กจฺจ ปน โว อนุรุธฺธา สมคฺคา สมุโฆทฺมานา** คู่ก่อน อนุรุธฺธ และอานนฺท์ พวกเธอยังบันเทิงพร้อมเพรียงกันคืออยู่หรือ. ใช้ในทุตติยาวิภักติ ในประโยค เป็นต้นว่า **กจฺจถ ภิกฺขเว ปณฺณเมมิ โว** ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไปเสีย เราประณามพวกเธอ ใช้ในตติยาวิภักติ ในประโยค เป็นต้นว่า **น โว มม สนฺติเก วตฺถพฺพํ** อันเธอทั้งหลาย ไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา. ใช้ในจตุตถวิภักติ ในประโยค เป็นต้นว่า **วนปฏฺฐปรียายํ โว ภิกฺขเว เทเสสุตฺตมิ** ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง วนปัดลปรียายสูตรแก่พวกเธอ. ใช้ในฉกฺขวิภักติ ในประโยค เป็นต้นว่า **สพฺเพสํ โว สารีปฺตฺต สฺภาสิตํ สารีมฺุตฺร** คำของพวกเธอทั้งหมด

เป็นสุภายิต. ใช้ในปทปุจฉะ. (ทำบทให้เต็ม) ในประโยคเป็นต้นว่า
เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายกมฺมณิตา ก็พระอริยเจ้าทั้งหลายเหล่าใด
แล มีการงานทางกายบริสุทธิ์. แต่ในที่นี้ ศัพท์ว่า โว นี้ ฟังเห็นว่า
ลงในจุดถวิภคิต.

คำว่า ภิภุขเว เป็นคำร้องเรียกเหล่าภิกษุผู้ปรากฏเฉพาะพระพักตร์
ด้วยรับพระคำรัส. คำว่า เทเสตุสสามิ เป็นคำปฏิญาณที่จะแสดง (ธรรม).
คำว่า ตํ สุณฺหาท ความว่า เธอทั้งหลายจงฟังปฏิจจสมุปปาทนั้น คือ
เทศนาถกณฺ์นั้นที่เรากำลังกล่าวอยู่.

ก็คำว่า สาธุกํ นั้น ในคำว่า สาธุกํ มนสิสิโรถ นี้ มีเนื้อความ
เป็นอันเดียวกันว่า สาธุ อนึ่ง สาธุ ศัพท์นี้ ใช้ในอรรถว่า ทูลขอ
การตอบรับ การทำให้ร่าเริง ความดีและการทำให้มั่นคงเป็นต้น. จริงอยู่
สาธุ ศัพท์นี้ ใช้ในอรรถว่า ทูลขอ ในประโยคเป็นต้นว่า สาธุ เม ภนฺเต
ภควา สงฺฆิตฺตเตน ฆมฺมํ เทเสตุ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดังข้าพระองค์ขอ
วโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่พระองค์เถิด
ใช้ในอรรถว่า ตอบรับ ในคำเป็นต้นว่า สาธุ ภนฺเตติ โข โส ภิภุข
ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนฺุโมทิตฺวา ภิกษุณั้นแล กราบทูลว่า
ดีแล้วพระเจ้าข้า ดังนี้ ชื่นชม อนฺุโมทนาภายิตพระผู้มีพระภาคเจ้า.
ใช้ในอรรถว่า ทำใจให้ร่าเริง ในประโยคเป็นต้นว่า สาธุ สาธุ
สารีปฺุตฺต ดีแล้ว ดีแล้ว พระสารีบุตร. ใช้ในอรรถว่า ดี ในประโยค
เป็นต้นว่า

สาธุ ฆมฺมรฺุจฺจธา

สาธุ ปญฺญาณฺวา นโร

สาธุ มิตฺตทานมทุพฺุโก

ปาปสฺุต อกรณฺ์ สฺุขํ .

พระราชาสู้ทรงชอบพระทัยในธรรมดี นรชนผู้มี
ปัญญาดี การไม่ประทุษร้ายมิตรดี การไม่ทำความชั่ว
เป็นสุข.

สาธุก ศัพท์นั้นแลใช้ในการกระทำให้มันเข้า ในประโยคเป็นต้นว่า
เตนหิ พุราหุณฺณ สาธุกํ สุณาหิ พราหฺมณฺ์ ถ้าอย่างนั้นเธอจงสดับ
ให้มัน. สาธุก ศัพท์นี้ท่านกล่าวว่า ใช้ในการบังคับก็ได้. แต่ในที่นี้
สาธุก ศัพท์นี้ใช้ในอรรถว่า การกระทำให้มันเข้าอย่างเดียว. อนึ่ง อรรถ
แห่งการบังคับพึงทราบต่อไป แม้ในอรรถว่าเป็นความดีก็ใช้ได้. สาธุก
ศัพท์ในอรรถทั้งสองนั้นท่านแสดงไว้ด้วยอรรถแห่งการทำให้มันว่า ทพฺุหํ
อิมํ ฆมฺมุํ สุณาถ สุคหิตํ คณฺุหนฺตฺตา เมื่อจะถือเอาให้ดี พวกเธอก็
จงฟังธรรมนี้ให้มัน ด้วยอรรถแห่งการบังคับว่า มม อาณคฺติยา สุณาถ
เธอทั้งหลายจงฟังตามคำสั่งของเรา ด้วยอรรถว่า เป็นความดีว่า สุนฺุทรมิมํ
ภทฺุทกํ ฆมฺมุํ สุณาถ เธอจงฟังธรรมนี้ให้ ให้เจริญ. บทว่า
มนสิกรโธ ความว่า จงระลึก คือประมวลมา. อธิบายว่า เธอจงมีจิต
ไม่ฟุ้งซ่านตั้งใจฟัง คือทำไว้ในใจ.

บัดนี้ คำว่า ตํ สุณาถ ในที่นี้นั้น เป็นคำห้ามการที่โสดินทรีย์
ฟุ้งซ่าน. คำว่า สาธุกํ มนสิกรโธ เป็นคำห้ามการที่มโนินทรีย์
ฟุ้งซ่าน ด้วยการประกอบให้มันในมนสิการ ก็ใน ๒ คำนี้ คำแรกเป็น
การยึดถือด้วยความคลาดเคลื่อนแห่งพยัญชนะ คำหลังเป็นการห้ามการยึด
ถือความคลาดเคลื่อนแห่งเนื้อความ. พระผู้มีพระภาคเจ้าประกอบภิกษุ
ไว้ใน การฟังธรรมด้วยคำแรก. ทรงประกอบภิกษุไว้ใน การทรงจำและ
สอบสวนธรรมที่ภิกษุฟังแล้วด้วยคำหลัง. อนึ่ง ด้วยคำแรกย่อมทรง

แสดงว่า ธรรมนี้เป็นไปด้วยพยัญชนะ เพราะฉะนั้น จึงควรฟัง ด้วย
คำหลังทรงแสดงว่า ธรรมนี้เป็นไปด้วยเนื้อความ เพราะฉะนั้น จึงควร
ทำไว้ในใจ. อีกอย่างหนึ่ง ควรประกอบสาธกบทด้วยบท ๒ บท ฟัง
ทราบการประกอบความอย่างนี้ว่า เพราะธรรมนี้ลึกซึ่งโดยธรรม และ
ลึกซึ่งโดยทศนา ฉะนั้น พวกเขອງฟังให้ดี. เพราะเหตุที่ธรรมนี้ลึกซึ่ง
โดยอรรถและลึกซึ่งโดยปฏิเวธ ฉะนั้น พวกเขອງทำในใจให้ดี. บทว่า
ภาสิตุสสามิ แปลว่า จักแสดง. ในคำว่า ตึ สุณนถ นึ ทานอธิบาย
ว่า เราจักสังเขปความ แสดงเทศนาที่เราบัญญัติเอาไว้แล้วนั้น.

อีกอย่างหนึ่งแล เราจักไม่กล่าวแม้โดยพิสดาร. อนึ่ง บทเหล่านี้
เป็นบทบอกความย่อและพิสดารไว้ เหมือนดังที่ท่านพระวังคีสเถระกล่าว
ไว้ว่า

สงฺขิตฺตฺตฺนปี เทเสติ วิตุถาเรนปี ภาสติ
สตฺถิกายิว นิกฺโขมฺโส ปฏิภาณํ อุตฺตริยตฺ .

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อบ้าง
ตรัสโดยพิสดารบ้าง ทรงมีพระสุรเสียงกังวานดัง
นกลาสลิกา ทรงแสดงออกซึ่งปฏิภาณ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นแลเกิดความ
อุตสาหะแล้ว ฟังตอบพระผู้มีพระภาคเจ้า มีคำอธิบายรับแล้ว ก็รับ
รองพระดำรัสของพระศาสดาว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

บทว่า ภควา เอตทโวจ ความว่า ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า

ได้ตรัสพระสูตรทั้งสิ้นนี้ที่จะพึงตรัสในบัดนี้แก่ภิกษุเหล่านั้น มีอาทิว่า
กตโม จ ภิกขเว ปฏิจฺจสมฺบุปฺปาโท. บรรดาบทเหล่านั้น กตโม จ
ภิกขเว ปฏิจฺจสมฺบุปฺปาโท เป็นกถะกัมมตาปุจฉา คำถามเพื่อจะตรัส
ตอบเอง.

จริงอยู่ การถามมี ๕ อย่าง คือ การถามส่องความที่ยังไม่เห็น
การถามเทียบเคียงที่เห็นแล้ว การถามตัดความสงสัย การถามเห็นตาม
(อนุมัตติ) การถามเพื่อจะตรัสตอบเสียเอง การถาม ๕ อย่างเหล่านั้น มีความ
ต่างกันดังต่อไปนี้ :-

การถามส่องความที่ยังไม่เห็นเป็นไฉน. ลักษณะแห่งคำถามตาม
ปกติ อันชนอื่นไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ไตร่ตรอง ไม่พิจารณา ไม่แจ่มแจ้ง
ไม่ไขให้แจ้ง. บุคคลย่อมถามปัญหา เพื่อรู้เห็น ไตร่ตรอง พิจารณา
แจ่มแจ้ง ไขปัญหานั้นให้เห็นแจ้ง การถามนี้ ชื่อว่าการถามส่องความ
ที่ยังไม่เห็น.

การถามเทียบเคียงความที่เห็นแล้วเป็นไฉน. ลักษณะ (คำถาม)
ตามปกติ อันตนรู้เห็น ไตร่ตรอง พิจารณา แจ่มแจ้ง ชัดเจนแล้ว
บุคคลนั้นย่อมถามปัญหาเพื่อเทียบเคียงกับบัณฑิตเหล่าอื่น. การถามนี้ ชื่อ
ว่าการถามเทียบเคียงความที่ตนเห็นแล้ว.

การถามตัดความสงสัยเป็นไฉน ตามปกติบุคคลผู้เดินทางไปสู่ความ
สงสัย. ผู้เดินทางไปสู่ความเคลือบแคลง เกิดความคิดแยกเป็น ๒ แพร่งว่า
อย่างนี้ใช่หรือหนอ หรือมิใช่ หรือเป็นอย่างไร เขาจึงถามปัญหาเพื่อ
ตัดความสงสัย การถามอย่างนี้ ชื่อว่าการถามตัดความสงสัย.

การถามเห็นตาม (อนุมัตติ) เป็นไฉน. พระผู้มีพระภาคเจ้า

ย่อมตรัสถามปัญหาเพื่อการเห็นตามของภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอย่อม
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุกราบทูลว่า รูป
ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก็รูปใดไม่เที่ยง รูปนั้น
เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า. พวกภิกษุกราบทูลว่า เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก็รูปใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีการแปรปรวน
เป็นธรรมดา ควรหรือเพื่อจะเห็นรูปนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่น
เป็นตัวตนของเรา. พวกภิกษุกราบทูลว่า การยึดถืออย่างนั้นไม่ควรพระ
เจ้าข้า. การถามอย่างนี้ ชื่อว่าการถามเห็นตาม.

การถามเพื่อจะตรัสตอบเสียเองเป็นไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อม
ตรัสถามปัญหา เพื่อใครจะตรัสตอบภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย สติ-
ปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล สติปัญฐาน ๔ เป็นไฉน เป็นต้น การถามนี้
ชื่อว่าการถามเพื่อจะตรัสตอบเสียเอง.

บรรดาการถาม ๕ อย่างเหล่านี้ สำหรับพระพุทธเจ้า ไม่มีการ
ถาม ๓ อย่างข้างต้นเลย. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า อะไรที่ถูก
ปัจจัยปรุงแต่งในกาล ๓ อย่าง หรือพ้นจากกาล ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง
ชื่อว่า ไม่ทรงเห็น ไม่สว่าง ไม่ได้ไตร่ตรอง ไม่พิจารณา ไม่เห็นแจ้ง
ไม่แจ้งชัดแล้ว ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าเลย เพราะเหตุนั้น การถามเพื่อ
ส่องอรรถที่พระพุทธเจ้าเหล่านั้นยังไม่ทรงเห็นจึงไม่มี ก็สิ่งใดอันพระผู้-
มีพระภาคเจ้าทรงแทงตลอดแล้วด้วยพระญาณของพระองค์ ก็ด้วยการ
เทียบเคียงสิ่งนั้น กับ สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหมอื่น
ของพระองค์ จึงไม่มี เพราะเหตุนั้น การถามเทียบเคียงความที่พระองค์

เห็นแล้ว จึงไม่มี. ก็เพราะเหตุที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**พระองค์นั้นไม่ทรง
สงสัยว่าอย่างไร ทรงข้ามความสงสัยได้ ขจัดความสงสัยในธรรมทั้งปวง
ได้ ฉะนั้น การถามตัดความสงสัยของพระองค์ จึงไม่มี ส่วนการถาม
๒ อย่างที่เหลือ ของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ยังมีอยู่ บัณฑิตพึงทราบว่
ในคำถาม ๒ อย่างนั้น การถามเพื่อใครจะตรัสตอบเสียเอง ดังต่อไปนี้ :-

บัดนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เมื่อทางจำแนกปัจจัยการด้วยการถาม
นั้น จึงตรัสว่า **อวิหชาปจฺจยา ภิกฺขเว สงฺขารา** เป็นต้น. ก็ในคำว่า
อวิหชาปจฺจยา ภิกฺขเว สงฺขารา เป็นต้นนั้น พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้ :-
เปรียบเหมือนบุคคลเริ่มกล่าวว่ เราจักพูดถึงบิดา ย่อมพูดถึงบิดา
ก่อนว่ บิดาของคิสสะ บิดาของโสณะ ฉนั้นใด **พระผู้มีพระภาคเจ้า**
ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ทรงเริ่มเพื่อตรัสปัจจัย เมื่อตรัสถึงธรรมมี**อวิหชา**
เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งธรรมมีสังขารเป็นต้น โดยนัยเป็นต้นว่ **อวิหชา-**
ปจฺจยา สงฺขารา ดังนี้แล้ว จึงตรัสถึงธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น. แต่
ในที่สุดแห่งอาหารวรรค **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสธรรมแม่ ๒ อย่าง
ว่ ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิจฺจสมุปบาท (การอาศัยกันและกัน
เกิดขึ้น) และปฏิจฺจสมุปป็นนธรรม แก่เธอทั้งหลาย.

ก็บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อวิหชาปจฺจยา สงฺขารา** เป็นต้น
ดังต่อไปนี้. **อวิหชานัน**ด้วย เป็นปัจจัยด้วย ชื่อว่**อวิหชา**เป็นปัจจัย.
เพราะเหตุฉนั้น พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้ว่ สังขารย่อมเกิดมีเพราะ
อวิหชาเป็นปัจจัย. ในคำว่า **อวิหชาปจฺจยา สงฺขารา** นี้ มีความย่อเท่านี้
แต่ว่โดยพิสดาร อนุโลมปฏิจฺจสมุปปาตกา ซึ่งเกิดพร้อมกันทุกอย่าง
ท่านกล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค เพราะเหตุฉนั้น อนุโลมปฏิจฺจ-

สมุปบาทถา นั้น ผู้ศึกษาพึงถือเอาโดยความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิ-
มรรคนั้นแล.

ก็ในปฎิโลมกถา คำว่า **อวิชชาเยว** ตัดเป็น **อวิชชาเย อว**.
บทว่า **อเสตวิราคะนิโรธา** ได้แก่เพราะอวิชชาดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค
กล่าวคือวิราคะ (การตำรอก). การที่สังขารดับโดยไม่เกิดขึ้น (อีก)
ชื่อสังขารนิโรธา (สังขารดับ). ก็เพื่อแสดงว่า เพราะการดับสังขาร
และเพราะการดับขันธ ๕ มีวิญญาณเป็นต้น ที่ดับไปแล้วอย่างนี้ นามรูป
ชื่อว่า เป็นของดับไปแล้วเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
สงขารนิโรธา วิญญาณนิโรธา เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
เป็นต้น แล้วตรัสว่า **เอวเมตตสุต เกวลสุต ทุกขกุกขนุสสุต นิโรธา**
โหติ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า **เกวลสุต** แปลว่า ทั้งสิ้น คือล้วน ๆ อธิบายว่า
เว้นแล้วจากสัตว์. บทว่า **ทุกขกุกขนุสสุต** แปลว่า กองทุกข์. คำว่า
นิโรธา โหติ คือการไม่เกิดขึ้น.

ดังนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้นตรัสวิภูกถา (กล่าวด้วยวิภูกะ)
ด้วยบท ๑๒ บท โดยอนุโลม ย่อมกลับบทนั้นแล้ว ตรัสวิภูกถา
(นิพพาน) ด้วยบท ๑๒ บท ทรงยึดยอดพระเทศนาด้วยอรหัต.

ในเวลาจบเทศนา ภิกษุนักวิปัสสนาจำนวน ๕๐๐ รูปเหล่านั้นเป็น
บุคคลชั้นอุคฆตัตถัญญู ทางตลอดสัจจะ ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล เหมือน
ดอกปทุมที่ถึงความแก่กล้าพร้อมแสงอาทิตย์ก็บานแล้วฉะนั้น.

บทว่า **อิทมโวิ จ ภควา** ได้แก่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ได้ตรัสคำ
นี้ คือพระสูตรทั้งสิ้น คือวิภูกถาและวิวิภูกถา. บทว่า **อตุตมนา เต**

ภิกษุ ความว่า ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูปเหล่านั้นมีจิตยินดี เป็นพระ
จีณาสพแล้ว. บทว่า ภควโต ภาสิตํ อภินนุหุ ความว่า (ภิกษุเหล่านั้น)
พากันชื่นชมพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสด้วยพระสุรเสียงดังเสียง
พรหมไพเราะดุจเสียงนกกการเวก ระรินโสตเสมือนกับอมฤตาทิเชกโสจรจสรง
หทัยบัณฑิตชน อธิบายว่า อนุโมทนา รับพร้อมกันแล้ว. เพราะเหตุนี้
พระโหราณาจารย์ จึงกล่าวว่า

สุภาสิตํ สุลปิตํ เอตํ สาธุติ ตาทิโน

อนุโมทมานา สिरสา สมุปปฏิจันตีสุ ภิกขโว.

ภิกษุทั้งหลายอนุโมทนาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ทรงเห็นว่า พระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตแล้ว
ตรัสไว้แล้ว ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ดังนี้ รับพร้อม
กันแล้วด้วยเสียดใจแล้ว.

จบอรรถกถาปัจจุจสมุปบาทสูตรที่ ๑

๒. วิภังคสูตร

ว่าด้วยการจำแนกปัจจุจสมุปบาท

[๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจักแสดง จักจำแนกปัจจุจสมุปบาทแก่
พวกเธอ พวกเธอจงฟังปัจจุจสมุปบาทนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราตถาคต
จักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ ปฏิจจสมุปบาทเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพยตนะ เพราะสพยตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โลกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน. ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หน้างเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่ห่อหมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าชรา. ก็มรณะเป็นไฉน. การเคลื่อนที่ การย้ายที่ ความทำลาย ความอันตราย ความม้วยมรณ การถึงแก่กรรม ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ. ชราและมรณะ ดังพรรณนามาฉะนี้ เรียกว่า ชราและมรณะ.

[๗] ก็ชาติเป็นไฉน. ความเกิด ความก่อเกิด ความหยังลง^๑ ความบังเกิด^๒ ความเกิดจำเพาะ^๓ ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายตนะครบในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าชาติ.

๑. คือเป็นชลาพุชะหรืออัญชชปฏิสนธิ ๒. คือเป็นสังเสทชปฏิสนธิ ๓. คือเป็นอุปปาติกปฏิสนธิ.

[๘] ก็ภพเป็นไฉน. ภพ ๓ เหล่านี้คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ
นี้เรียกว่าภพ.

[๙] ก็อุปาทานเป็นไฉน. อุปาทาน ๔ เหล่านี้คือ กามอุปาทาน
ทัญญาอุปาทาน สีสพัตตูปาทาน อตตวาหุอุปาทาน นี้เรียกว่าอุปาทาน.

[๑๐] ก็คัมภีระเป็นไฉน. คัมภีระ ๖ หมวดเหล่านี้คือ รูปคัมภีระ
สัททคัมภีระ กันธคัมภีระ รสคัมภีระ โผฏฐัพพคัมภีระ ชัมมคัมภีระ นี้
เรียกว่าคัมภีระ.

[๑๑] ก็เวทนาเป็นไฉน. เวทนา ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุ-
สัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหา-
สัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา นี้เรียกว่า
เวทนา.

[๑๒] ก็ผัสสะเป็นไฉน. ผัสสะ ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุสัมผัส
โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส นี้เรียกว่า
ผัสสะ.

[๑๓] ก็สพายตนะเป็นไฉน. อายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ นี้เรียกว่าสพายตนะ.

[๑๔] ก็นามรูปเป็นไฉน. เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ
มนสิการ นี้เรียกว่านาม, มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔
นี้เรียกว่ารูป, นามและรูปตั้งพรรณนาจะนี้ เรียกว่านามรูป.

[๑๕] ก็วิญญาณเป็นไฉน. วิญญาณ ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุ-
วิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ
มโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณ.

[๑๖] ก็สังขารเป็นไฉน. สังขาร ๑ เหล่านี้คือ กายสังขาร
วจีสังขาร จิตตสังขาร นี้เรียกว่าสังขาร.

[๑๗] ก็อวิชชาเป็นไฉน. ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุ
เกิดแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ในปฏิบัติที่จะทำให้ถึง
ความดับทุกข์ นี้เรียกว่าอวิชชา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ..ดังพรรณนา
มาละนี้. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๘] ก็เพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ
สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ..ความดับแห่งกองทุกข์
ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบวิภังคสูตรที่ ๒

อรรถกถาวิภังคสูตรที่ ๒

แม้ในวิภังคสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ฟังทราบเหตุตั้งพระสูตรตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. แต่ความแปลก
กันมีดังนี้

พระสูตรแรกพระองค์ทรงแสดงไว้โดยย่อ โดยอคมตัตถุญญบุคคล
พระสูตรนี้ ทรงแสดงไว้โดยพิสดาร โดยวิปจิตถุญญบุคคล. ก็เล่าในพระ
สูตรนี้ ฟังกล่าวอุปมาด้วยบุรุษนำเถาวัลย์ไป ๔ อุปมา. อุปมานั้นท่าน
กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทธีมรรคนั้นแล. เปรียบเหมือนบุรุษผู้นำเถาวัลย์
ไป พบยอดเถาวัลย์แล้วก็ค้นหาราก ตามแนวยอดเถาวัลย์นั้น พบราก
(เถาวัลย์) แล้ว ก็ตัดที่รากเถาวัลย์ ถือเอาไปใช้ในการงานได้ฉันใด

พระผู้มีพระภาคเจ้าก็คั้นนั้น เมื่อทรงแสดงเทศนาอย่างพิสดาร ทรงนำเทศนาตั้งแต่ชรามรณะอันเป็นยอดแห่งปฏิกิจสมุปปาท จนถึงอวิชชาบพ ซึ่งเป็นรากเหง้า แสดงวิภูกถาและวิวิภูกถาซ้ำอีกให้จบลงแล้ว.

ในคำนัน ฟังทราบวินิจฉัยเนื้อความแห่งชราและมรณะเป็นต้นโดยวิถถารเทศนา ดังต่อไปนี้ :- ฟังทราบวินิจฉัยในชรามรณนิเทศก่อน. ศัพท์ว่า เตลั เตลั นี้ โดยย่อฟังทราบว่าเป็นศัพท์แสดงความหมายทั่วไปแก่เหล่าสัตว์เป็นอันมาก. จริงอยู่ เมื่อบุคคลกล่าวอยู่แต่ตลอดวันหนึ่งอย่างนี้ว่า ชรามมาถึงพระเทวทัต ชรามมาถึงพระโสมทัต สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่ถึงความแก่รอบทีเดียว แต่ด้วย ๒ บทนี้ สัตว์อะไร ๆ ที่ชื่อว่าไม่ถูกชรามรณะครอบงำหาไม่มี เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ศัพท์ว่า เตลั เตลั นี้ ว่าโดยย่อเป็นศัพท์แสดงความหมายทั่วไปแก่หมู่สัตว์เป็นอันมาก ดังนี้. ศัพท์ว่า ตมฺหิ ตมฺหิ นี้ เป็นศัพท์แสดงความหมายทั่วไปแก่หมู่สัตว์จำนวนมาก โภยจัดตามคติและชาติ. คำว่า สตุตฺตนิกาเย เป็นคำแสดงโดยสรูป ถึงความที่ท่านแสดงไว้แล้วในสาธารณนิเทศ. ก็ศัพท์ว่า ชรา ในคำว่า ชรา ชีรณตา เป็นต้น เป็นศัพท์แสดงสภาวะธรรม. ศัพท์ว่า ชีรณตา เป็นศัพท์แสดงอาการ. ศัพท์ว่า ขณฺุทิจฺฉํ เป็นต้น เป็นศัพท์แสดงกิจในการล่วงกาล. ศัพท์ ๒ ศัพท์สุดท้ายเป็นศัพท์แสดงความปกติ ก็ด้วยบทว่า ชรา นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงชราแม้โดยความเป็นสภาวะธรรม. เพราะเหตุนี้ ศัพท์ว่า ชรา นี้ จึงเป็นศัพท์แสดงสภาวะธรรมแห่งชรานัน. ด้วยคำว่า ชีรณตา นี้ ทรงแสดงโดยอาการ. เพราะเหตุนี้ ศัพท์ว่า ชรา นี้ จึงเป็นศัพท์แสดงอาการของชรานัน. ด้วยบทว่า ขณฺุทิจฺฉํ นี้ ทรงแสดงโดยกิจคือภาวะที่พ้น

และเล็ดหักในเมื่อเวลาล่วงไป. ด้วยบทว่า **ปาลิจจ** นี้ ทรงแสดงโดย
กิจคือภาวะที่ผมและขนหงอก ด้วยบทว่า **วลิตจตา** นี้ ทรงแสดงโดย
กิจคือภาวะที่เนื้อเหี่ยวแห้งและหนังหย่อน เพราะเหตุนั้น ศัพท์ ๓ ศัพท์
มีศัพท์ว่า **ขณฺหิจจ** เป็นต้นเหล่านี้ เป็นศัพท์แสดงกิจในเพราะเวลาล่วง
ไปถึงชรา. ด้วยศัพท์ทั้ง ๓ นั้น ท่านแสดงชราที่ปรากฏโด้ง ๆ โดย
แสดงการเปลี่ยนแปลง เปรียบเหมือนทางไปของน้ำ ลม หรือไฟ ย่อม
ปรากฏ เพราะหญ้าและต้นไม้เป็นต้นถูกเผาทำลายหรือไหม้ แต่ทางไป
ของหญ้าและต้นไม้ที่ปรากฏ ปรากฏแต่น้ำเป็นต้นเท่านั้น ฉะนั้น
ทางไปของชราปรากฏโดยที่ฟันหักเป็นต้น ฉะนั้นเหมือนกัน อวัยวะมี
ฟันยื่นต้น บุคคลแม้ล้มตาคูก็จับเอาได้ แต่ความที่ฟันหักเป็นต้น แม้
ล้มตาก็จะรู้ทางจับไม่ได้ จับเอาไม่ได้ ชราก็ไม่ได้เหมือนกัน เพราะว่า
ชราไม่พึงรู้ด้วยจักขุ.

ก็ด้วยบทว่า **อายุโน** อัญญิ อัญญิ อัญญิ **ปริปาโก** (ความเสื่อม
แห่งอายุ ความห่อหมกแห่งอินทรีย์) นี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดง
ไว้ตามปกติ เพราะบุคคลจะเข้าใจความสิ้นไปแห่งอายุ และความ
ห่อหมกแห่งอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น เพราะสังขารแปรปรวนไปในเมื่อเวลา
ล่วงไปนั้นแล. เพราะเหตุนี้ บท ๒ บทหลังนี้ แห่งคำว่า ชรานั้น
พึงทราบว่าเป็นบทแสดงตามปกติ. เพราะใน ๒ บทเหล่านั้น บุคคลผู้
ถึงชรา อายุย่อมเสื่อมไป ฉะนั้น ชรา **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสไว้
โดยอิงเหตุใกล้กับผลว่า ความเสื่อมอายุ. และเพราะในเวลาเป็นหนุ่ม
อินทรีย์มีจักขุเป็นต้นก็ส่องใส สามารถจะรับอารมณ์ของตนแม้ที่ละเอียด
ได้โดยง่ายนัก เมื่อบุคคลถึงความชราแล้วย่อมแก่ห่อหมก ก็อชุนมัว ได้แก่

ไม่พองใส ไม่สามารถจะรับอารมณ์ของตนแม้ที่หยาบได้ เพราะเหตุนั้น
ชรา นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้โดยอิงเหตุใกล้กับผลว่า ความแก่
หง่อมแห่งอินทรีย์.

ก็ชราแม่ทั้งหมดที่พระองค์ทรงแสดงไว้อย่างนี้นั้น มี ๒ อย่าง คือ
ปากฏชรา ปฏิจันนชรา. ในชรา ๒ อย่างนั้น ความแก่ไปรูปธรรม
เพราะแสดงถึงพินทัก เป็นต้น ชื่อว่า ปากฏชรา. ส่วนความแก่ใน
อรุปรธรรม เพราะไม่แสดงวิการ (เปลี่ยนแปลง) เช่นนั้น ชื่อว่า ปฏิจ-
จันนชรา. ชราอีกนัยหนึ่งมี ๒ อย่าง อย่างนี้คือ อวิจชรา สวิจชรา
ในชรา ๒ อย่างนั้น ชรา ชื่อว่า อวิจชรา เพราะธรรมชาติมีความ
แปลกแห่งวรรณะติดต่อกันเป็นต้น รู้ได้ยาก เหมือนแก้วมณี ทอง เงิน
แก้วประพาฬ พระจันทร์ พระอาทิตย์ เป็นต้น เหมือนเหล่าสิ่งมีปราณ
ในสัตว์มันททสกะ เป็นต้น และเหมือนสิ่งที่ไม่ปราณในดอกไม้ ผลไม้
และใบอ่อน เป็นต้น ฉะนั้น อธิบายว่าชราที่ติดต่อกัน อนึ่ง ชราพึงทราบ
ว่า ชื่อว่า สวิจชรา เพราะธรรมชาติมีความแปลกแห่งวรรณะติดต่อกัน
เป็นต้น วัตถุเหล่านี้จากนั้นตามที่กล่าวแล้วบุคคลรู้ได้ง่าย คำว่า
เตลั เตลั เป็นต้นนอกจากนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.
ก็คำว่า จูติ ในคำว่า จูติ จวนตา เป็นต้น ท่านกล่าวด้วยอำนาจการเคลื่อน
จากภพ (เดิม). คำว่า จูติ นั้นเป็นชื่อของชั้น ๑ ชั้น ๔ ชั้น ๕
และอายตนะ. จวนตา เป็นคำแสดงลักษณะ ด้วยคำแสดงภาวะ. คำว่า
เกโท เป็นคำแสดงความเกิดขึ้นและดับไปแห่งจูติชั้น. คำว่า อนุต-
ธานั เป็นคำแสดงภาวะของสิ่งที่วิโรธิปัจจัยกระทบแตกไปของจูติชั้นที่
แตกไปโดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า มจจุ มรณั ได้แก่ภวณะ

คือมัจจุ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสศสมุจเฉทมรรณะเป็นต้นด้วยบทว่า มจฺจุมรณํ นั้น. สภาวะที่ทำที่สุด ชื่อว่ากาละ. การกระทำซึ่งกาละ นั้น ชื่อว่า กาลกิริยา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงมรรณะ โดยโลก สมมติ ด้วยบทว่า กาโล นันฺ ด้วยประการฉะนี้.

บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงโดยปรมัตถ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ขนฺธานํ เกโ ทังนี้เป็นต้น. จริงอยู่ เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ ขันธเท่า นั้น แดก. ไกร ๆ ที่ชื่อว่าสัตว์ ย่อมไม่ตาย. แต่เมื่อขันธแตก สัตว์ย่อมตาย จึงมีโอหารว่า เมื่อขันธแตก สัตว์ก็ชื่อว่าตาย. ก็ในที่นี้ พึงทราบความ แดกแห่งขันธด้วยอำนาจตุโวการภพ (ภพที่มีขันธ ๔ เว้นรูปขันธ) พึงทราบการทอดทิ้งร่างด้วยอำนาจเอกโวการภพ (ภพที่มีขันธ ๑ คือรูป-ขันธ) และพึงทราบความแตกแห่งขันธ ด้วยอำนาจตุโวการภพ. พึง ทราบการทอดทิ้งร่างด้วยอำนาจภพ ๒ ที่เหลือ. เพราะเหตุไร. เพราะ ร่าง กล่าวคือรูปกาย เกิดในภพทั้ง ๒. อีกอย่างหนึ่งก็เพราะขันธใน จำพวกเทพชั้นจตุมหाराช ย่อมแตกเหมือนกัน ไม่ทอดทิ้งอะไร ๆ ไว้ ฉะนั้น พึงทราบความแตกแห่งขันธด้วยอำนาจเทพเหล่านั้น. ในหมู่มสัตว์ มีมนุษย์เป็นต้น มีการทอดทิ้งร่างไว้. ก็ในที่นี้พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ความตายเพราะทอดทิ้งร่างไว้ ท่านกล่าวไว้ว่า กเพวรสุตฺต นิกฺขเยโป. คำว่า อิติ อยฺยจฺจ ชรา อิทฺถจฺจ มรณํ อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว นี้ ท่าน กล่าวรวมทั้งสองเข้าเป็นอันเดียวกันว่า ชรามรณํ ดังนี้.

ในชาตินิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ที่ชื่อว่า **ชาติ** ในคำเป็นต้นว่า **ชาติ สยชาติ** นี้ เพราะอรรถว่า เกิด. ชาตินั้นประกอบด้วยอายตนะที่ไม่บริบูรณ์. ที่ชื่อว่า **สยชาติ** เพราะอรรถว่า เกิดพร้อม สยชาตินั้นประกอบด้วยอายตนะที่บริบูรณ์. ที่ชื่อว่า **โอภกนฺติ** เพราะอรรถว่า(ถือ)ปฏิสนธิ. ปฏิสนธินั้นประกอบด้วยอณฺฑชะกั ๑ เน็ดและชลาพุชะกั ๓เน็ด ทั้งสองนั้นก้าวลงสู่กะเปาะไข่และมดลูก. เมื่อก้าวลงย่อมถือปฏิสนธิเหมือนเข้าไป (ข้างใน). ที่ชื่อว่า **อภินิพฺพุติ** เพราะอรรถว่า บังเกิดเฉพาะ. อภินิพัตตินั้นย่อมประกอบด้วยสังเสทชะกั๓เน็ดและอุปปาทิตะกั ๓เน็ด. ทั้งสองนั้นบังเกิดปรากฏชัดทีเดียว. นี้เป็นโวหารเทศนาก่อน.

บัดนี้เป็นปรมัตตเทศนา. จริงอยู่ เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ ชั้นเท่านั้นปรากฏ สัตว์ไม่ปรากฏ. บรรดาบทเหล่านั้น ฟังทราบศัพท์ว่า **ขมุชานํ** ได้แก่ชั้น ๑ ในเอกโวการภพ ชั้น ๔ ในจตุโวการภพ ชั้น ๕ ในปัญจโวการภพ บทว่า **ปาตุภาโว** แปลว่า การเกิด. ในบทว่า **อายตนาณํ** นี้ ฟังทราบการรวบรวมโดยอายตนะที่เกิดในภพนั้น. ๑ บทว่า **ปฏิลาโภ** ได้แก่ความปรากฏโดยสันตตินั่นเอง. จริงอยู่ อายตนะที่กั ๓แล้งปรากฏเหล่านั้นนั้นแล เป็นอันชื่อว่าได้เฉพาะแล้ว. ด้วยบทว่า **อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว ชาติ** นี้ ท่านกระทำการย้าชาติที่ทรงแสดงโดยบัญญัติและโดยปรมัตถ์แล.

ในภวนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กามภโว** ได้แก่กรรมภพและอุปปีตติภพ. ในภพทั้งสองนั้น ชื่อว่ากรรมภพ ได้แก่กรรมที่ใช้เกิดในกามภพนั่นเอง. จริงอยู่กรรมนั้น เพราะเป็นเหตุแห่งอุปปีตติภพ ท่านจึงเรียกว่า ภพ โดยบัญญัติว่าเป็นตัวผล. คุณคำเป็นต้นว่า **สุโข พุทฺธานํ อุปฺปาทิ ทฺวโฆ ปาปสฺส อจฺจโย** ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้าเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข ความ

สังสมบาปเป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์. ที่ชื่อว่า อุปัตติภพ ได้แก่ขั้นที่ ๕ ที่มีใจครองที่บังเกิดด้วยกรรมนั้น. จริงอยู่ กรรมนั้น ท่านเรียกว่าภพ เพราะเกิดขั้นที่ ๔ นั้น แม้ในที่ที่ทั้งปวง กล่าวหมายเอากรรมภพและอุปัตติภพ ดังนี้ และทั้งสองนี้ ท่านกล่าวว่ากามภพในที่นี้. ในรูปภพ และอรุภพก็เช่นนี้แล.

ในอุปาทานนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ชื่อว่า กามุปาทาน ในคำว่า กามุปาทาน เป็นต้น เพราะเป็นเหตุยึดถือวัตถุกาม หรือตนเองยึดถือวัตถุกามนั้น กามนั้นด้วย เป็นอุปาทานด้วย ฉะนั้นจึงชื่อกามุปาทาน. การยึดมั่นท่านเรียกว่าอุปาทานจริงอยู่ อุปศัพท์ในคำว่า อุปาทาน นี้ มีอรรถว่ามั่น เหมือนในอุปายาสศัพท์ และอุปกฐศัพท์เป็นต้น. คำว่า กามุปาทานนี้ เป็นชื่อของความกำหนดอันเป็นไปในกามคุณ ๕. ในที่นี้มีความสังเขปเพียงเท่านี้ แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร อุปาทานนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วว่า ในอุปาทาน ๒ อย่างนั้น กามุปาทานเป็นไฉน. คือ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลายนั่นเอง.

อนึ่ง ทิฏฐินั้นด้วย เป็นอุปาทานด้วย ฉะนั้นจึงชื่อว่า ทิฏฐุปาทาน อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ทิฏฐุปาทาน เพราะยึดถือทิฏฐิ หรือเป็นเหตุยึดถือทิฏฐิ. จริงอยู่ อุดตติกรรมย่อมยึดถือปุริมทิฏฐิ เจตสิกกรรมทั้งหลายย่อมยึดถือทิฏฐิด้วยอุดตติกรรมนี้ เหมือนอย่างทีกล่าวไว้ว่า อตฺตาและโลกเทียง คำนี้เท่านั้นจริง คำอื่นเป็นโมฆะ. บทว่า ทิฏฐุปาทาน นี้ เป็นชื่อของ สีสัพพตูปาทาน อตฺตวาทุปาทาน และทิฏฐิทั้งปวงที่มีโทษ. ความสังเขปในข้อนี้มีเท่านี้ ส่วนความพิสดาร ทิฏฐุปาทาน พึงทราบโดยนัยที่กล่าว

แล้วว่าในบรรดาอุปาทานเหล่านั้น ติฏฐุปาทานเป็นไฉน คือทานที่บุคคลให้แล้วย่อมไม่มีผล ดังนี้ เป็นต้น.

อนึ่ง ที่ชื่อว่า สีสัพพตูปาทาน เพราะยึดมั่นศีลพรตด้วยทิวณินั้น หรือยึดทิวณินั้นเสียเอง, ศีลพรตนั้นด้วย เป็นอุปาทานด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สีสัพพตูปาทาน. ที่ชื่อว่า อุปาทาน เพราะยึดมั่นว่า ความบริสุทธิ์ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ มีโคศีล และโควัตร เป็นต้น. ในข้อนี้ มีความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดาร สีสัพพตูปาทานนั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วว่า ในอุปาทานเหล่านั้น สีสัพพตูปาทานเป็นไฉน. คือความบริสุทธิ์ ด้วยศีลของสมณะและพราหมณ์ ภายนอกพระพุทธศาสนา.

บัดนี้ ชื่อว่า วาตะ เพราะเหตุกล่าวของเหล่าชน. ชื่อว่า อุปาทาน เพราะเป็นเหตุยึดถือของเหล่าชน. ถามว่า กล่าวหรือยึดถืออะไร. แก้วว่า กล่าวหรือยึดถือตน การยึดมั่นวาตะของตน ชื่อว่า อัตตวาตูปาทาน. อีกอย่างหนึ่ง เพียงวาตะว่าตนเท่านั้น ชื่อว่า อัตตวาตูปาทาน. อัตตวาตูปาทานนี้ เป็นชื่อของทิวณิมิวัตถุ ๒๐. ในข้อนี้มีความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนเมื่อว่าโดยพิสดาร อัตตวาตูปาทานนี้ พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วว่า ในอุปาทานเหล่านั้น อัตตวาตูปาทานเป็นไฉน. คือปุถุชนผู้ไม่ได้ฟัง ในพระศาสนา ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย.

ในคัมภีร์เทส มีวินัจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำว่า รูปคัมภีร์ ฯลฯ ธรรมคัมภีร์ นี้ เป็นชื่อแห่งคัมภีร์อันเป็นไปในชวณวิถีในจักขุทวาร เป็นต้น โดยเป็นอารมณ์ เสมือนบิดา เหมือนเป็นชื่อฝ่ายบิดา ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า บุตรของเศรษฐี บุตรของ

พรหมณ์. ถิ่นที่นี้ ตัณหาที่มีรูปเป็นอารมณ์ ชื่อว่า รูปตัณหา เพราะมีความอยากได้ในรูป, ตัณหานั้นชอบใจรูป เป็นไปอยู่ โดยเป็นกามราคะชื่อว่า กามตัณหา. ที่ชอบใจ เป็นไปอย่างนั้นว่า รูป เทียง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อกัน โดยความเป็นราคะที่เกิดร่วมด้วยทิฏฐิ ชื่อว่า ภวตัณหา, ที่ชอบใจ เป็นไปอย่างนี้ว่า รูปขาดสูญ พินาศ ละไปแล้วย่อมไม่เกิด ชื่อว่า วิภวตัณหา รวมความว่า รูปตัณหา มี ๓ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

แม้สัททตัณหาเป็นต้น ก็เหมือนรูปตัณหา รวมความว่า เป็นตัณหาวิปริต ๑๘ ด้วยประการฉะนี้, ตัณหาวิปริตเหล่านั้น ที่เป็นไปในรูปภายในเป็นต้น มี ๑๘ ที่เป็นไปในรูปภายนอก ๑๘ รวมเป็น ๓๖, ที่เป็นอดีต ๓๖ อนาคต ๓๖ ปัจจุบัน ๓๖, รวมเป็นตัณหาวิปริต ๑๐๘ ด้วยประการฉะนี้. ตัณหาวิปริต ๑๘ ที่อาศัยรูปที่เป็นไปภายในเป็นต้น มีอาทิอย่างนี้ว่า เพราะอาศัยอายตนะที่เป็นไปภายใน ตัณหาวิปริตได้มีแล้ว หรือว่าจักมี หรือว่ากำลังมี (อย่างละ ๖) เป็นตัณหาวิปริต ๑๘ ที่อาศัยรูปที่เป็นไปภายนอกเป็นต้นว่า เพราะอาศัยอายตนะภายนอก ๖ ตัณหาวิปริตได้มีแล้ว ด้วยอายตนะภายนอกนี้ หรือว่าจักมี หรือว่ากำลังมี จึงรวมเป็นตัณหาวิปริต ๓๖ ดังนั้น ตัณหาวิปริตที่เป็นอดีต ๓๖ ที่เป็นอนาคต ๓๖ ที่เป็นปัจจุบัน ๓๖ จึงรวมเป็นตัณหาวิปริต ๑๐๘. เมื่อรวบรวมอีก ในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ย่อมมีหมวดแห่งตัณหา ๖ มีกามตัณหาเป็นต้น ๓ นั้นแล เมื่อจะรวบรวมความพิสดารและความย่อของนิเทศอีก บัณฑิตพึงทราบตัณหาโดยอรรถแห่งนิเทศอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

ในเวทนานิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เวทนาภายา แปลว่า ชุมนุมแห่งเวทนา. คำว่า จกฺขุ-

สมมุตฺตสาเวทนา ๑๑ มโนสมมุตฺตสาเวทนา นี้ เป็นชื่อของเวทนา ที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากตะ ที่เป็นไปในจักขุทวารเป็นต้น เพราะ มาในวิภังค์อย่างนี้ว่า จักขุสัมผัสสาเวทนา เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศล ก็มี เป็นอัพยากตะก็มี เป็นชื่อโดยวัตถุเหมือนมารดา เหมือนเป็นชื่อฝ่าย มารดา ที่มาในประโยคอย่างนี้ มีอาทิว่า บุตรของนางพราหมณี ชื่อว่า สารี, บุตรของพราหมณี ชื่อว่า มันทานี. ก็ในที่นี้ มีอรรถแห่งคำดังต่อไปนี้ เวทนาที่เกิดจากเหตุคือจักขุสัมผัส ชื่อว่าจักขุสัมผัสสาเวทนา. ในบท ทั้งปวงกัณฺฐนีเหมือนกัน ในข้อนี้มีกถารวบรวมเวทนาทั้งปวง เป็นอันดับ แรก แต่ว่าด้วยอำนาจวิบาก ฟังทราบเวทนาด้วยอำนาจสัมปยุตกับจิต เหล่านี้คือ ในจักขุทวาร จักขุวิญญาณ ๒ มโนธาตุ ๒ มโนวิญญาณ- ธาตุ ๓. ในโสตทวารเป็นต้นกัณฺฐนี. และในมโนทวารประกอบกันมโน- วิญญาณธาตุ.

ในผัสสณิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า จกฺขุสมมุตฺโต ได้แก่สัมผัสในจักขุ. ในบททั้งปวงกัณฺฐนี. ก็ด้วยอันดับคำเพียงเท่านั้นว่า จกฺขุสมมุตฺโต ๑๑ ๑ กายสมมุตฺโต เป็น อันท่านกล่าวผัสสะ ๑๐ ซึ่งมีวัตถุ ๕ เป็นกุศลวิบาก และอกุศลวิบาก. ด้วยบทว่า นโนสนมุตฺโต นี้ ท่านกล่าวผัสสะที่สัมปยุตด้วยวิบากจิตที่เป็นโลกียะ ๒๒ ที่เหลือ.

ในสพายตณิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า จกฺขุวยตณํ เป็นต้น คำที่จำต้องกล่าว ท่านกล่าวไว้ แล้วในจันชนิเทศ และอายตณิเทศ ในวิสุทธิมรรคนั้นแล.

ในนามรูปนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

นามมีอันน้อมไปเป็นลักษณะ รูปมีการแตกสลายเป็นลักษณะ.
ก็ในการจำแนกนามรูปนั้น บทว่า เวทนา ได้แก่เวทนาขันธ. บทว่า
สัญญา ได้แก่สัญญาขันธ. บทว่า เจตนา ผัสสะ มนสิการ พิงทราบ
ว่า เป็นสังขารขันธ. ก็ธรรมที่สงเคราะห์ด้วยสังขารขันธ แม้ด้วยเหล่าอื่น
มีอยู่ก็จริง ถึงอย่างนั้น ธรรม ๓ ประการนี้ มีอยู่ในจิตที่มีกำลังเพลากว่า
ธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น ในที่นี้ท่านแสดงสังขารขันธด้วยอำนาจธรรม
เหล่านั้นนั่นเอง. บทว่า จตุตตโร ในบทว่า จตุตตโร จ มหาภูตา นี้
เป็นการกำหนดจำนวน. บทว่า มหาภูตา นี้ เป็นชื่อของปฐวีธาตุ
อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ. ก็นัยวินิจฉัยอย่างหนึ่ง ในข้อที่เป็น
เหตุให้ท่านกล่าวว่า ตานิ มหาภูตานิ ทั้งหมดท่านกล่าวไว้แล้วในรูป-
ขันธนิเทศ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค. ก็บทว่า จตุนุญ ในคำว่า จตุนุญจ
มหาภูตานิ อุปาทาย นี้เป็นนญฺฐีวิภคตี ลงในอรรถแห่งทุคฺยวิภคตี
ท่านอธิบายว่า ซึ่งมหาภูตรูป ๔. บทว่า อุปาทาย แปลว่า ยึดมั่น
อธิบายว่า ถือมั่น อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อาศัยก็มี. ก็ปาฐะที่เหลือ
ว่า ปวคฺตมานํ นี้ พึงนำมาเชื่อมเข้าในที่นี้. อีกอย่างหนึ่ง คำนี้เป็น
นญฺฐีวิภคตี ลงในอรรถว่าประชุม พิงทราบเนื้อความคั้งนี้ว่า รูปอาศัย
การประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ เป็นไป. เมื่อว่าโดยประการทั้งปวง รูปอาศัย
ภูตรูป ๔ มีปฐวีเป็นต้น และรูป ๒๑ ที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นไป
ที่ท่านกล่าวไว้ในบาลีในอภิธรรม โดยแยกเป็นจกขายตนะเป็นต้น ทั้งหมด
นั้นพิงทราบว่าเป็น รูป.

ในวิญญานนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า จกขุวิญญานํ ความว่า ที่ชื่อว่าจกขุวิญญาน เพราะวิญญาน

อาศัยจัญ หรือวิญญานเกิดแต่จัญ. โสตวิญญาน ฆานวิญญาน จิวหา-
วิญญานและกายวิญญานก็เหมือนกัน. แต่อีกวิญญานหนึ่ง ชื่อว่า มโน-
วิญญาน เพราะอรรถว่าวิญญานคือใจ. คำนี้เป็นชื่อของวิบากจิตที่เป็นไป
ในภุมิ ๓ ที่เวินทวิปญจวิญญาน.

ในสังขารนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

สังขารมีการปรุ่แต่งเป็นลักษณะ ก็ในการจำแนกสังขารนั้น มี
อธิบายดังนี้ สังขารที่เป็นทางกาย ชื่อกายสังขาร. คำว่า กายสังขารนี้
๑๒ ที่เป็นไปด้วยอำนาจไหวกายทวาร. คำว่า วชิสังขารนี้ เป็นชื่อแห่ง
วชิสังขาร ๒๐ เหมือนกัน ที่เป็นไปด้วยอำนาจการเปล่งวาจาในวชิ-
ทวาร. สังขารที่เป็นไปทางจิต ชื่อว่าจิตตสังขาร. คำว่า จิตตสังขาร นี้
เป็นชื่อแห่งมโนสังขาร ๒๕ คือกุศลจิต ๑๗ อกุศลจิต ๑๒ อันเป็น
ฝ่ายโลกิยะ ที่เป็นไปแก่บุคคลผู้ไม่ทำการไหวในกายทวารและวชิทวาร
นั่งคิดอยู่ในที่ลับ.

ในอวิชานิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ทุกข อธาน** ได้แก่ความไม่รู้ในทุกขสัจจะ คำนี้เป็น
ชื่อของโมหะ. ในคำว่า **สมุททย อธาน** เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน.
ในสัจจะ ๔ นั้น พึงทราบความไม่รู้ในทุกขสัจจะด้วยเหตุ ๔ คือ โดย
ภาวะที่ยังลงในภายใน โดยวัตถุ โดยอารมณ์ และโดยการปกปิด.
จริงอย่างนั้น ความไม่รู้ นั้น ชื่อว่าทุกขสัจจะ เพราะยังลงในภายในทุกข
เพราะนับเนื่องในทุกขสัจจะ ชื่อว่าเป็นวัตถุ เพราะเป็นนิสขยปัจฉัยแห่ง
ทุกขสัจจะนั้น ชื่อว่าเป็นอารมณ์ เพราะเป็นอารมณ์ปัจฉัย ความไม่รู้ นั้น

ยอมปกปิดทุกขสัจจะ โดยห้ามการแทงตลอดลักษณะตามที่เป็นจริงของ
ทุกขสัจจะนั้น และโดยปราศจากความเป็นไปแห่งญาณในข้อนี้.

พึงทราบความไม่รู้ในสมุทัยสัจจะ ด้วยเหตุ ๓ คือ โดยวัตถุ โดย
อารมณ์ และโดยการปกปิด. แต่พึงทราบความไม่รู้ในนิโรธปฏิบัติ
ด้วยเหตุอย่างเดียวกันนั้น คือโดยการปิดปิด. จริงอยู่ ความไม่รู้ที่ปกปิด
นิโรธปฏิบัติเท่านั้น แต่โดยปราศจากความเป็นไปแห่งญาณในปฏิบัติเหล่านั้น
นั้น ความไม่รู้นั้น มิได้หยั่งลงในภายในในปฏิบัติเหล่านั้น เพราะไม่
นับเนื่องในสัจจะทั้งสองนั้น สัจจะทั้งสองนั้น มิได้เป็นวัตถุ เพราะมิได้
เกิดร่วมกัน มิได้เป็นอารมณ์ เพราะมิได้ปรารถลึกลงเป็นไป. ก็สัจจะ
ทั้งสองข้างท้าย เห็นได้ยาก เพราะลึกซึ้ง ความไม่รู้ที่มีคดีย่อมไม่เป็น
ไปในสัจจะทั้งสองนั้น. ก็สัจจะข้อแรก ชื่อว่าลึกซึ้ง เพราะเห็นสภาวะ
ลักษณะโดยอรรถที่ควรกล่าวได้ยาก. ย่อมเป็นไปในความไม่รู้นั้น เพราะ
ยึดถือคลาดเคลื่อนไปจากความจริง.

อนึ่ง เพียงด้วยบทว่า **ทุกฺข** นี้ ท่านแสดงอวิชาโดยรวบรวม
โดยวัตถุ โดยอารมณ์ และโดยกิจ. เพียงด้วยบทว่า **ทุกฺขสมุทฺย** นี้
ท่านแสดงโดยวัตถุ โดยอารมณ์ และโดยกิจ. เพียงด้วยบทว่า **ทุกฺข-**
นิโรธคามินิยา ปฏิปทา นี้ ท่านแสดงโดยกิจ. แต่โดยไม่พิเศษ ด้วย
บทว่า **อณฺถ** นี้ พึงทราบว่าท่านแสดงไขอวิชาโดยสภาวะ.

บทว่า **อิตฺติ โข ภิกฺขเว** แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วย
ประการอย่างนี้แล. บทว่า **นิโรธ โหติ** ได้แก่ไม่เกิดขึ้น. อนึ่ง ด้วย
บทว่า **นิโรธ** เหล่านั้นทุกบทในที่นี้ ท่านแสดงถึงพระนิพพาน. ด้วยว่า

ธรรมนั้น ๆ อาศัยพระนิพพาน ดับไป ฉะนั้น พระนิพพานนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่า เต็ล นิโรธ ดังนี้.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงวิภูฏะและวิวิภูฏะ ด้วย
๑๒ บท ในพระสูตรนี้ จึงให้เทศนาจบลงด้วยยอดแห่งพระอรหัตต์นั่นเอง.
ในเวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕๐๐ รูปบรรลุพระอรหัตต์ โดยนัยดังกล่าวแล้ว
นั้นแล.

จบอรรถกถาวิภังคสูตรที่ ๒

๓. ปฏิปทาสูตร

ว่าด้วยปฏิปทา ๒

[๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
อนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจักแสดงมิจฉาปฏิปทา และสัมมาปฏิปทา
พวกเธอจงฟังปฏิปทาทั้ง ๒ นั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุ
เหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็มีฉาปฏิปทาเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย
จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ..ความเกิดขึ้นแห่ง
กองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นี้เรียกว่ามิจฉาปฏิปทา.

[๒๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาปฏิปทาเป็นไฉน. เพราะ
อวิชชานั้นแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะ

สังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้ นี้เรียกว่าสัมมาปฏิบัติ.

จบปฏิบัติทาสูตที่ ๓

อรรถกถาปฏิบัติทาสูตที่ ๓

ในปฏิบัติทาสูตที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **มิจฺฉาปฏิบัติ** ความว่า นี่เป็นปฏิบัติ ไม่นำสัตว์ออก
จากทุกข์ เป็นอันดับแรก. ถามว่า ก็เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมี
ปฏิจจกัมมสังขารบ้าง อเนกขาริกสังขารบ้าง มิใช่หรือ. อภิสังขารทั้งสองนั้น
เป็นมิจฉาปฏิบัติได้อย่างไร. แก้วว่า เพราะถือว่าวิภูฏะเป็นสำคัญ. สิ่งใด
สิ่งหนึ่งซึ่งบุคคลปรารถนาวิภูฏะกล่าวคือภพ ๓ ปฏิบัติ โดยที่สุคตอภิญญา ๕
หรือสมาบัติ ๘ สิ่งทั้งหมดเป็นไปในฝ่ายวิภูฏะ. จัดเป็นมิจฉาปฏิบัติ
เพราะถือว่าวิภูฏะเป็นสำคัญ. สิ่งใดสิ่งหนึ่งอันบุคคลปรารถนาวิภูฏะ คือ
พระนิพพาน ปฏิบัติ โดยที่สุคตอภิญญาเพียงชั่วอายุกระบวนหนึ่งก็ดี
เพียงถวายใบไม้กำมือหนึ่งก็ดี สิ่งทั้งหมดนั้นจัดเป็นสัมมาปฏิบัติโดย
แท้เพราะเป็นฝ่ายวิภูฏะ บุคคลไม่บรรลุพระอรหัตแล้วจะถึงที่สุดหา
ได้ไม่ ดังนั้น พึงทราบว่ ท่านแสดงมิจฉาปฏิบัติด้วยอำนาจอนุโลม
แสดงสัมมาปฏิบัติด้วยอำนาจปฏิโลม.

ถามว่า ก็ในที่นี้ ท่านถามปฏิบัติ จำแนกพระนิพพาน กำหนด
ปฏิบัติแม้ในการตอบ และบทว่า ปฏิบัติ ไม่เป็นชื่อแห่งพระนิพพาน
แต่คำว่า ปฏิบัตินี้ เป็นชื่อของมรรค ๘ พร้อมด้วยวิปัสสนา เพราะ-
ฉะนั้น บทภาชนะจึงสมด้วยการถามการตอบมิใช่หรือ. แก้วว่า ไม่สม

หามิได้. เพราะเหตุไร. เพราะท่านแสดงปฏิบัติาโดยผล. จริงอยู่ ในที่นี้ ท่านแสดงปฏิบัติาโดยผล. ความในคำว่า เพราะอวิชชา นั้นแลดับไปโดย สำรอกไม่เหลือ สังขารจึงดับนี้ มีอธิบายดังนี้ นิพพานกล่าวคือการ ดับสนิทธิ นี้ เป็นผลของปฏิบัติาใด ภิกษุทั้งหลาย ปฏิบัติานี้เราเรียกว่า สัมมาปฏิบัติา. ก็ในอรรถนี้ วิจารณ์ ในคำว่า อเสสวิราคนิโรธา นี้ เป็นไวยากรณ์ของการดับสนิทธิตนเอง. ก็ในคำว่า อเสสวิราคนิโรธา นี้ เป็นไวยากรณ์ของการดับสนิทธิตนเอง. ก็ในคำว่า อเสสวิรคา อเสส- นิโรธา นี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ อีกอย่างหนึ่ง เพื่อแสดงมรรคกล่าวคือ วิจารณ์ อันเป็นเหตุดับสนิทธิโดยไม่เหลือ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสบท ภาษานี้ว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ปฏิบัติาอันเป็นไปกับด้วยอานูภาพ เป็นอัน พระองค์ทรงจำแนกแล้ว. ดังนั้น พระองค์จึงตรัสเฉพาะวิภูฏะและวิวิภูฏะ แม้นี้เท่านั้นแล.

จบอรรถถาปฏิบัติาสูตที่ ๓

๔. วิปัสสิสูต

ว่าด้วยพระวิปัสสิโพธิสัตว์ทรงปริวิตก

[๒๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าวิปัสสิ ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ยังมีได้ ตรัสรู้ ได้ปริวิตกว่า โลกนี้ถึงความยากแล้วหนอ ย่อมเกิด แก่ ตาย จุติ และอุปบัติ และเมื่อเป็นเช่นนั้นก็ยังไม่รู้ธรรมอันออกจากทุกข์ คือชรา และมรณะนี้ เมื่อไรเล่าความออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ จักปรากฏ.

[๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้
มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชราและมรณะจึงมี. ชราและ
มรณะย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล
พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย จึงได้รู้ด้วย
ปัญญาว่า เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี. ชราและมรณะย่อมมีเพราะ
ชาติเป็นปัจจัย...เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชาติจึงมี. ชาติย่อมมีเพราะภพเป็น
ปัจจัย...เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ภพจึงมี. ภพย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย...
เมื่ออุปาทานมีอยู่ ภพจึงมี. ภพย่อมมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย...เมื่อ
อะไรหนอมืออยู่ อุปาทานจึงมี. อุปาทานย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย...
เมื่อตัณหา มีอยู่ อุปาทานจึงมี. อุปาทานย่อมมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย...
เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ตัณหาจึงมี. ตัณหาย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย...เมื่อ
เวทนามืออยู่ ตัณหาจึงมี. ตัณหาย่อมมีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย...เมื่ออะไร
หนอมืออยู่ เวทนาจึงมี. เวทนาย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย...เมื่อผัสสะมี
อยู่ เวทนาจึงมี. เวทนาย่อมมีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย...เมื่ออะไรหนอมืออยู่
ผัสสะจึงมี. ผัสสะย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย...เมื่อสพายตนะมีอยู่ ผัสสะ
จึงมี. ผัสสะย่อมมีเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย... เมื่ออะไรหนอมืออยู่
สพายตนะจึงมี. สพายตนะย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย... เมื่อนามรูปมีอยู่
สพายตนะจึงมี. สพายตนะย่อมมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย... เมื่ออะไร
หนอมืออยู่ นามรูปจึงมี. นามรูปย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย... เมื่อ
วิญญาณมีอยู่ นามรูปจึงมี. นามรูปย่อมมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย...
เมื่ออะไรหนอมืออยู่ วิญญาณจึงมี. วิญญาณย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย...
เมื่อสังขารมีอยู่ วิญญาณจึงมี. วิญญาณย่อมมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย. คุณก่อน

ภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า
เมื่ออะไรหนอมีอยู่ สังขารจึงมี. สังขารย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะกระทำไว้ในใจ
แยกแยกคาย จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออวิชชามีอยู่ สังขารจึงมี.
สังขารย่อมมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย. เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร.
เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ... ดังพรรณนามานี้. ความเกิดขึ้น
แห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์
ในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ฝ่ายข้างเกิด ฝ่ายข้างเกิด ดังนี้.

[๒๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้
มีความปริวิตกดังนี้ เมื่ออะไรหนอไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี. เพราะ
อะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล พระ
วิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกคาย จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า
เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี. เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ...
เมื่ออะไรหนอไม่มี ชาติจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ชาติจึงดับ. เมื่อ
ภพไม่มี ชาติจึงไม่มี. เพราะภพดับ ชาติจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี
ภพจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ภพจึงดับ. เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี.
เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี อุปาทานจึงไม่มี.
เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี ตัณหาจึงไม่มี.
เพราะอะไรดับ ตัณหาจึงดับ. เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี. เพราะ
เวทนาดับ ตัณหาจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี เวทนาจึงไม่มี. เพราะ

อะไรดับ เวทนาจึงดับ... เมื่อผัสสะไม่มี. เวทนาจึงไม่มี เพราะผัสสะดับ
เวทนาจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี ผัสสะจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ
ผัสสะจึงดับ. เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี. เพราะสพายนะดับ
ผัสสะจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี สพายนะไม่มี. เพราะอะไรดับ
สพายนะจึงดับ... เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะจึงไม่มี. เพราะนามรูป
ดับ สพายนะจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี นามรูปจึงไม่มี. เพราะ
อะไรดับ นามรูปจึงดับ... เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี. เพราะ
วิญญาณดับ นามรูปจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี วิญญาณจึงไม่มี.
เพราะอะไรดับ วิญญาณจึงดับ. เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี. เพราะ
สังขารดับ วิญญาณจึงดับ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสี
โพธิสัตว์ได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอไม่มี สังขารจึงไม่มี.
เพราะอะไรดับ สังขารจึงดับ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระ
วิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า
เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี. เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ.
ก็เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ. เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...
ดังพรรณนามาฉะนี้ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง
ได้บังเกิดขึ้นแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า
ฝ่ายข้างดับ ฝ่ายข้างดับ ดังนี้.

จบวิปัสสีสูตรที่ ๔

อรรถกถาวิปัสสีสูตรที่ ๔

ในวิปัสสีสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า วิปัสสีสุต ความว่า ได้ยินว่า ดวงตาทั้งหลายของโลกิย-
มนุษย์ผู้มองดูอะไร ๆ ย่อมกลอกไปมา เพราะประสาทตาอันเกิดแต่กรรม
ที่บังเกิดแต่กรรมเล็กน้อย มีกำลังอ่อนเช่นใด แต่ดวงตาของพระโพธิสัตว์
นั้น หากกลอกเช่นนั้นไม่ เพราะประสาทตาอันเกิดแต่กรรม บังเกิดแต่กรรม
มีกำลังมีกำลังมากพระองค์จึงมองดูด้วยดวงตาที่ไม่กลอกไม่ก็พริบนั้นแล
เหมือนเทวดาในดาวดึงส์นั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ พระกุมาร
เพ่งดูโดยไม่กะพริบ เพราะฉะนั้น พระวิปัสสีกุมารนั้นจึงเกิดสมัญญาว่า
วิปัสสี วิปัสสี นั้นแล. จริงอยู่ ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ ชื่อว่า วิปัสสี
เพราะเห็นความบริสุทธิ์ อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า วิปัสสี เพราะเห็นด้วยทั้ง
ดวงตาที่เบิก. ก็ในที่นี้ดวงตาของพระโพธิสัตว์ทั้งหมด ผู้เกิดใน
ภพสุดท้ายย่อมไม่กลอก เพราะประสาทที่เกิดแต่กรรมอันมีกำลัง มีกำลัง
แรง. ก็พระโพธิสัตว์นั้น ย่อมได้ชื่อด้วยเหตุนี้ตนเอง. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่า วิปัสสี เพราะพิจารณาเห็น อธิบายว่า เพราะเลือกเฟ้นจึงเห็น.

ได้ยินว่า วันหนึ่ง อำมาตย์ทั้งหลายนำพระมหาบุรุษผู้ประดับตกแต่ง
พระวรกายแล้วมาวางไว้บนพระเพลาของพระราชารู้ประทับนั่งพิจารณา
คคืออยู่ในศาล เมื่อพระราชาทรงพอพระทัยที่ได้มหาบุรุษนั้นอยู่บนพระ
เพลา อำมาตย์ทั้งหลายได้กระทำเจ้าของทรัพย์ไม่ให้เป็นเจ้าของทรัพย์.
พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งเสียงแสดงความไม่พอพระทัย. พระราชาตรัสว่า
พวกท่านพิจารณาทบทวนดูที่หรือว่าเรื่องนั้นเป็นอย่างไร เรื่องนี้เป็น
เป็นอย่างไร. พวกอำมาตย์เมื่อพิจารณาทบทวน ก็ไม่เห็นกรณีเป็นอย่างไร

อื่นจึงคิดว่า ฆะรอยว่าที่เข้าไปแล้วอย่างนี้ จักเป็นการวินิจฉัยคดีที่ไม่ชอบ. จึงทำผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ให้เป็นเจ้าของทรัพย์อีก เมื่อทดลองว่ากุมารจะรู้ หรือหนอจึงทำอย่างนี้. จึงทำเจ้าของทรัพย์ให้ไม่เป็นเจ้าของทรัพย์อีก. ครั้งนั้นพระราชาทรงดำริว่า พระมหาบุรุษคงจะรู้ ตั้งแต่นั้นมาจึง เป็นผู้ไม่สะเพร่า. ด้วยเหตุนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสว่า กุมาร ไคร่ครวญแล้วไคร่ครวญเล่า จึงรู้คดีเพราะเหตุนี้แล ภิกษุทั้งหลาย พระกุมารนั้นจึงเกิดพระนามโดยประมาณยิ่งว่า วิปีสสี นั้นแล.

บทว่า **ภควโต** แปลว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยภาคยะ. บทว่า **อรหโต** ได้แก่ผู้มีพระนามอันเกิดขึ้นโดยคุณอย่างนี้ว่า ชื่อว่า อรหา เพราะ กำจัดกิเลสเพียงดั่งขาศึกมีรากะเป็นต้นเสียได้ เพราะทรงหักก้ำแห่งสังสาร- จักร หรือเพราะเป็นผู้ควรแก่ปัจจัยทั้งหลาย. บทว่า **สมุมาสมพุทฺธสุต** ได้แก่ผู้ตรัสรู้สัจจะ ๔ โดยความเพียรของบุรุษ โดยพระองค์เอง เฉพาะ พระองค์ โดยชอบ โดยนัย โดยเหตุ. บทว่า **ปฺพุเพว สมุโพธา** ความว่า ญาณในมรรค ๔ ท่านเรียกว่า สัมโพธิะ ตรัสรู้พร้อม, ก่อนแต่ การตรัสรู้นั้นแล. บทว่า **โพธิ** ในคำว่า **โพธิสตุตฺตเสว สโต** นี้ ได้แก่ญาณ, สัตว์ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่า **โพธิสัตว์** อธิบายว่า ผู้มีญาณ คือผู้มี ปัญญา ชื่อว่า **บัณฑิต**. จริงอยู่ สัตว์นั้น เป็นบัณฑิต จำเดิมแต่ทรงมี อภินิหาร แทบบาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ใช่อันธพาล เพราะ- ฉะนั้น จึงชื่อว่า พระโพธิสัตว์ อนึ่ง ชื่อว่าโพธิสัตว์ แม้เพราะเป็นสัตว์ ผู้จะเบิกบาน โดยอรรถวิเคราะห์ว่า บำเพ็ญพระบารมี แล้วจักเบิกบาน โดยหาอันตรายมิได้อย่างแน่นอน เพราะได้คำพยากรณ์ในสำนักของพระ- พุทธเจ้าทั้งหลาย เปรียบเหมือนดอกปทุม ที่โผล่ขึ้นจากน้ำตั้งอยู่ แก่ได้

ที่แล้วจักบานโดยสัมผัสแสงอาทิตย์อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ดอกปทุมบาน. อนึ่ง สัตว์ปรารถนาโพธิกล่าวคือญาณในมรรค ๔ ปฏิบัติอยู่ เหตุนั้น ผู้ที่ยังติดอยู่ในโพธิจึงชื่อว่า โพธิสัตว์ ดังนี้ก็มี. เมื่อพระโพธิสัตว์มีอยู่โดยพระนามที่เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้. บทว่า กิจจัม แปลว่า ลำบาก. บทว่า อาปนุโน แปลว่า ถึงแล้วเนื่องๆ. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า นานกาล สัตว์โลกนี้ ถึงความลำบากเนื่องๆ. บทว่า จวติ จ ออุปชฺชติ จ นี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจจติและปฏิสนธิไปๆ มาๆ. บทว่า นิสุตฺตณฺ์ ได้แก่พระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพานนั้น ท่านเรียกว่านิสุตฺตนะ เพราะสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะ. บทว่า กุทาสฺสุ นาม ได้แก่ในกาลไหนๆ แล.

บทว่า โยนิโสมนสิการา ได้แก่โดยการใส่ใจโดยอุบาย คือการใส่ใจครั้งแรก. บทว่า อหุ ปญฺญา อภิสมฺโย ความว่า ได้แก่การตรัสรู้ คือความประกอบชอบซึ่งเหตุแห่งชราและมรณะด้วยปัญญา อธิบายว่า พระองค์เห็นดังนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญา ได้แก่ได้ตรัสรู้ ด้วยโยนิโสมนสิการ และด้วยปัญญา. อธิบายว่า ได้แทงตลอดเหตุแห่งชราและมรณะอย่างนี้ว่า เมื่อความเกิดมีอยู่แล้ว ชราและมรณะก็มี. ในบททั้งปวงกัณฺณนี้.

บทว่า อิติ หิทฺ เถกัถ เอมิทฺ สิ่งนี้มีด้วยประการฉะนี้. ด้วยบทว่า สมฺภโว นี ท่านประมวลการเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นต้นแสดงในฐานะ ๑๑. บทว่า ปุพฺเพ อนนฺตฺตฺเตสุ ความว่า ในธรรมที่ไม่เคย

๑. พม่า. ปถมนสิการเณ คือการมนสิการตามคลองธรรม.

สดับมาก่อนแต่นี้ อย่างนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ความเกิดขึ้นของสังขารย่อมมีเพราะอวิชาเป็นปัจจัยดังนี้ หรือในอริยสัจธรรม ๔. บทว่า จกฺขุ เป็นต้นเป็นไวพจน์ของญาณนั่นเอง. จริงอยู่ในที่นี้ ญาณนั้นแลท่านกล่าวว่า จกฺขุ เพราะอรรถว่าเห็น, กล่าวว่ายาน เพราะอรรถว่า รู้, กล่าวว่ายัญญา เพราะอรรถว่า รู้ชัด, กล่าวว่ายวิชา เพราะอรรถว่า แทะตลอด, กล่าวว่ายอาโลกะ เพราะอรรถว่า สว่าง. ก็ญาณนี้นั้น ฟังทราบว่ายานชี้แจงว่าเจือทั้งโลกิยะและโลกุตระในสัจจะ ๔. แม้นิโรธวาระ ฟังทราบความโดยนัยนี้แล.

จบอรรถกถาวิปัสสีสูตรที่ ๔

๕. ลีจีสสูตรที่ ๘. กัสสปสูตร

ว่าด้วยพระปริวิตกของพระพุทธเจ้า ๗ องค์

[๒๕] พระปริวิตกของพระพุทธเจ้าแม่ทั้ง ๗ พระองค์ ก็พึงให้พิสดารเหมือนอย่างนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าลิจิ...ทรงพระนามว่าเวสสภู...ทรงพระนามว่ากกุสันธ... ทรงพระนามว่าโกนาคมนะ...ทรงพระนามว่ากัสสปะ^๑.

๑๐. มหาศักยมุนีโคตมสูตร^๒

ว่าด้วยพระปริวิตกของพระบรมโพธิสัตว์

[๒๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนตรัสรู้ยังมีได้ตรัสรู้ ได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า โลกนี้ถึงความยากแล้วหนอย่อมเกิด แก่ ตาย จุติ และอุปบัติ และเมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ยังไม่รู้

๑. ข้อความที่ละไว้ เหมือนข้อ ๒๒-๒๔ ๒. อรรถกถาสสูตรที่ ๕-๑๐ แก้วไข่มุกวรรคนี้.

ธรรมอันออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรเล่า ความออกจาก
ทุกข์ คือชราและมรณะนี้จักปรากฏ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มี
ความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชราและมรณะจึงมี. ชราและมรณะ
ย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นเพราะกระทำไว้
ในใจโดยแยกกาย จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะ
จึงมี. ชราและมรณะย่อมมีเพราะชาติเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชาติ
จึงมี. ชาติย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. เมื่อภพมีอยู่ ชาติจึงมี. ชาติ
ย่อมมีเพราะภพเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรมีอยู่ ภพจึงมี. ภพย่อมมีเพราะ
อะไรเป็นปัจจัย. เมื่ออุปาทานมีอยู่ ภพจึงมี. ภพย่อมมีเพราะอุปาทาน
เป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ อุปาทานจึงมี. อุปาทานย่อมมีเพราะ
อะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่อตัณhamีอยู่ อุปาทานจึงมี. อุปาทานย่อมมีเพราะ
ตัณหาเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ตัณหาจึงมี. ตัณหาย่อมมีเพราะ
อะไรเป็นปัจจัย. เมื่อเวทนามีอยู่ ตัณหาจึงมี. ตัณหาย่อมมีเพราะเวทนา
เป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ เวทนาจึงมี. เวทนาย่อมมีเพราะอะไร
เป็นปัจจัย. เมื่อผัสสะมีอยู่ เวทนาจึงมี. เวทนาย่อมมีเพราะผัสสะเป็น
ปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ผัสสะจึงมี. ผัสสะย่อมมีเพราะอะไรเป็น
ปัจจัย. เมื่อสพายตนะมีอยู่ ผัสสะจึงมี. ผัสสะย่อมมีเพราะสพายตนะเป็น
ปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ สพายตนะจึงมี. สพายตนะมีอยู่เพราะ
อะไรเป็นปัจจัย. เมื่อนามรูปมีอยู่ สพายตนะจึงมี. สพายตนะย่อมมีเพราะ
นามรูปเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ นามรูปจึงมี. นามรูปย่อมมี
เพราะอะไรเป็นปัจจัย. เมื่อวิญญูณามีอยู่ นามรูปจึงมี. นามรูปย่อมมีเพราะ
วิญญูณเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ วิญญูณจึงมี. วิญญูณย่อมมี

เพราะอะไรเป็นปัจจัย. เมื่อสังขารมีอยู่ วิญญาณจึงมี. วิญญาณย่อมมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมีอยู่ สังขารจึงมี. สังขารย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกคายจึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออวิชชามีอยู่ สังขารจึงมี. สังขารย่อมมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร. เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ...ดังพรรณนามาจะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ฝ่ายข้างเกิด ฝ่ายข้างเกิด ดังนี้.

[๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกคายจึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี. เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี ชาติจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ชาติจึงดับ เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี. เพราะภพดับ ชาติจึงดับ...เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี. เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี อุปาทานจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ อุปาทานจึงดับ. เมื่อค้นหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี. เพราะค้นหาจึงดับ อุปาทานจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี ค้นหาจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ค้นหาจึงดับ. เมื่อเวทนาไม่มี ค้นหาจึงไม่มี. เพราะเวทนาดับ ค้นหาจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี เวทนาจึงไม่มี. เพราะ

อะไรดับ เวทนาจึงดับ. เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี. เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี ผัสสะจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ผัสสะจึงดับ. เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี. เพราะสพายนะดับ ผัสสะจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี สพายนะจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ สพายนะจึงดับ. เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะจึงไม่มี. เพราะนามรูปดับ สพายนะจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี นามรูปจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ. เมื่อวิญญานไม่มี นามรูปจึงไม่มี. เพราะวิญญานดับ นามรูปจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี วิญญานจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ วิญญานจึงดับ. เมื่อสังขารไม่มี วิญญานจึงไม่มี. เพราะสังขารดับ วิญญานจึงดับ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอไม่มี สังขารจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ สังขารจึงดับ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกกายจึงได้รู้ ด้วยปัญญาว่า เมื่ออวิชาไม่มี สังขารจึงไม่มี. เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ. ก็เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ. เพราะสังขารดับ วิญญานจึงดับ... ดังพรรณนามาจะนี้ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ฝ่ายข้างดับ ฝ่ายข้างดับ ดังนี้.

จบมหาศกขมุนีโคตมสูตรที่ ๑๐

จบพุทธวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. เทสนาสูต	๒. วิภังคสูต	๓. ปฏิปทาสูต
๔. วิปัสสิสูต	๕. ลีชีสูต	๖. เวสสภูสูต
๗. กกสันธสูต	๘. โจนาคมนสูต	๙. กัสสปสูต
๑๐. มหาศักยมนิโคตมสูต.		

อรรถกถาลีชีสูตเป็นต้น (๕-๑๐)

ในลีชีสูตที่ ๕ เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

อรรถแห่งบทว่า ลีชีสูต ภิกขเว เป็นต้น พึงกล่าวความประกอบ
อย่างนี้ว่า ลีชีสูตปิ ภิกขเว. เพราะเหตุไร เพราะไม่แสดงในอาสนะ
เดียว. จริงอยู่ พระสูตรเหล่านี้ทรงแสดงไว้ในฐานะต่าง ๆ แต่เนื้อความ
เหมือนกันทุกแห่งทีเดียว ความจริง เมื่อพระโพธิสัตว์ทุก ๆ พระองค์
ประทับนั่ง ณ โพธิบัลลังก์ ผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นสมณะก็ตาม พราหมณ์ก็ตาม
เทวดาก็ตาม พรหมก็ตาม ไม่ได้บอกว่า พระโพธิสัตว์ในอดีตพิจารณา
ปัจจุอาการแล้วเป็นพระพุทธเจ้า. เหมือนอย่างว่า พระพุทธเจ้าพระองค์
หลัง ๆ ย่อมดำเนินไปตามทางที่พระพุทธเจ้าก่อน ๆ เหล่านั้นดำเนินไป
แล้ว เหมือนเมื่อฝนตกในครั้งปฐมกัป แม่น้ำฝนก็ย่อมบ่าไปตามทางที่น้ำ
ไหลไปแล้วนั้นแหละ. จริงอยู่ พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ออกจากจตุตถฌาน
อันมีลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ ทำญาณให้หยั่งลงในปัจจุอาการ
พิจารณาปัจจุอาการนั้นโดยอนุโลมและปฏิโลม ย่อมเป็นพระพุทธเจ้า
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวให้ชื่อว่า พุทธวิปัสสนา ใน ๗ สูตรตามลำดับแล.

จบอรรถกถาพุทธวรรคที่ ๑

อาหารวรรคที่ ๒

๑. อาหารสูตร

ว่าด้วยอาหาร ๔ อย่าง

[๒๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่
ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.
อาหาร ๔ เป็นไฉน. คือ [๑] กวฬิการาหาร หยาบหรือละเอียด
[๒] ผัสสาหาร [๓] มโนสัญเจตนาหาร [๔] วิญญาณาหาร อาหาร
๔ เหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือ
เพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.

[๒๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาหาร ๔ เหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุ
มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. อาหาร ๔
เหล่านี้ มีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นที่ตั้งขึ้น มีตัณหาเป็นกำเนิด มี
ตัณหาเป็นแดนเกิด มีตัณหาที่มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มี
อะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ มี
เวทนาเป็นที่ตั้งขึ้น มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด ก็เวทนานี้
มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดน
เกิด. เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นที่ตั้งขึ้น มีผัสสะเป็นกำเนิด

มีผัสสะเป็นแดนเกิด ก็ผัสสะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มี
อะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. ผัสสะมีสพายนะเป็นเหตุ มี
สพายนะเป็นที่ตั้งขึ้น มีสพายนะเป็นกำเนิด มีสพายนะเป็นแดนเกิด
ก็สพายนะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด
มีอะไรเป็นแดนเกิด. สพายนะมีนามรูปเป็นเหตุ มีนามรูปเป็นที่ตั้งขึ้น
มีนามรูปเป็นกำเนิด มีนามรูปเป็นแดนเกิด ก็นามรูปนี้มีอะไรเป็นเหตุ
มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. นามรูป
มีวิญญูณเป็นเหตุ มีวิญญูณเป็นที่ตั้งขึ้น มีวิญญูณเป็นกำเนิด มี
วิญญูณเป็นแดนเกิด ก็วิญญูณนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น
มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. วิญญูณมีสังขารเป็นเหตุ มี
สังขารเป็นที่ตั้งขึ้น มีสังขารเป็นกำเนิด มีสังขารเป็นแดนเกิด ก็สังขาร
เหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไร
เป็นแดนเกิด. สังขารทั้งหลายมีอวิชาเป็นเหตุ มีอวิชาเป็นที่ตั้งขึ้น
มีอวิชาเป็นกำเนิด มีอวิชาเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะ
อวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญูณ...
ดังพรรณนามาจะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

[๓๐] ก็เพราะอวิชานั้นแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ
สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญูณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์
ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

อาหารวรรคที่ ๒

อรรถกถาอาหารสูตรที่ ๑

อาหารวรรค อาหารสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อาหาร ได้แก่ปัจจัย. จริงอยู่ ปัจจัยท่านเรียกว่า อาหาร เพราะนำผลให้แก่ตน. ในบทว่า ภูตานิ วา สตุตานิ เป็นอาทิ พึงทราบเนื้อความดังต่อไปนี้. บทว่า ภูตา ได้แก่เกิดแล้ว คือบังเกิดแล้ว. บทว่า สัมภเวสิโน ได้แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหา ค้นหาสมภพที่เกิดที่บังเกิด. บรรดาคำเน็ด ๔ เหล่านั้น อันหะระสัตว์ ชลาพุชะสัตว์ยังทำลายกะเปาะไข่และฟองไข่ไม่ได้อยู่ตราบใด ชื่อว่า สัมภเวสี (ผู้แสวงหาภพที่เกิด) อยู่ตราบนั้น. เหล่าสัตว์ที่ทำลายกะเปาะไข่และฟองไข่ออกมาภายนอก ชื่อว่า ภูต. เหล่าสังเสทชะสัตว์ และโอปปาติกะสัตว์ (สัตว์ที่เกิดในถ้ำโคล และที่ผุดเกิดเอง) ชื่อว่า สัมภเวสี ในขณะที่แห่งจิตดวงแรก. ตั้งแต่ขณะจิตดวงที่ ๒ ไป ชื่อว่า ภูต. อีกอย่างหนึ่ง เหล่าสัตว์ที่ยังไม่ถึงอริยาบถอื่นจากอริยาบถที่ตนเกิดตราบใด ก็จัดว่าเป็น สัมภเวสีตราบนั้น. นอกจากนั้น ชื่อว่า ภูต. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ภูตา ได้แก่เกิดแล้ว คือบังเกิดแล้ว ภูตเหล่าใด คือ ภูตที่ถึงการนับ (ที่จัดเข้าในประเภทที่) ว่า จักไม่มี (การเกิด) อีก คำนั้นเป็นชื่อของพระขีณาสพเหล่านั้น. ชื่อว่า สัมภเวสี เพราะแสวงหาภพที่เกิด. คำนั้น เป็นชื่อของพระเสาะ และปุณฺชนผู้แสวงหาภพต่อไป เพราะยังละภวสังโยชนไม่ได้ ด้วยอาการอย่างนี้ กิเลสภวสังโยชนนั้น จึงยึดสรรพสัตว์ไว้ด้วยบททั้ง ๒ นี้โดยประการทั้งปวง. อนึ่ง วา ศัพท์

ในคำว่า ภูตานิ วา สตุตานิ นี้ มีอรรถว่า ประมวลกันเข้า เพราะเหตุนี้ ฟังทราบเนื้อความดังนี้ว่า ภูตานิ จ สมภเวสินิ จ สัตว์ผู้เกิดแล้ว และสัตว์ผู้แสวงหาภพ.

บทว่า จิตฺยา ได้แก่เพื่อความตั้งอยู่. บทว่า อนุคฺคหยา ได้แก่เพื่อความอนุเคราะห์. นี้เป็นเพียงความแตกต่างแห่งถ้อยคำเท่านั้น ส่วนเนื้อความ (ความหมาย) ของบทแม่ทั้ง ๒ นั้น ก็เป็นอย่างเดียวกันนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า จิตฺยา ได้แก่ไม่ขาดสายเพราะธรรมที่เกิดขึ้นแก่สัตว์นั้น ๆ ยังตามผูกพันอยู่. บทว่า อนุคฺคหยา ได้แก่เพื่อการเกิดขึ้นแห่งธรรมที่ยังไม่เกิด. บททั้ง ๒ นี้ ฟังเห็นในที่ทั้ง ๒ อย่างนี้ว่า ภูตานิ วา จิตฺยา เจว อนุคฺคหยา จ สมภเวสินิ จิตฺยา เจว อนุคฺคหยา จ (เพื่อความดำรงและเพื่ออนุเคราะห์ภูตทั้งหลาย หรือเพื่อความดำรงและเพื่ออนุเคราะห์สัมภเวสีทั้งหลาย).

อาหารที่ทำเป็นคำกลืนกิน ชื่อว่า กพพีการาหาร. คำว่า กพพีการาหาร นั้น เป็นชื่อของโอชามีข้าวสุกและขนมกุมมาสเป็นต้นเป็นที่ตั้ง.

บทว่า โอพาริโก วา สุขุโม วา ได้แก่ชื่อว่าหยาบ เพราะมีวัตถุหยาบ. ชื่อว่าละเอียด เพราะมีวัตถุละเอียด. กพพีการาหาร ชื่อว่าละเอียด เพราะนับเนื่องในสุขุมรูป รูปละเอียดตามสภาพ. ฟังทราบทั่วว่า อาหารนั้นหยาบและละเอียดโดยวัตถุ เพราะเทียบเคียงกับอาหารของจระเข้. เขาว่า จระเข้กินก้อนหิน. ก็ก้อนหินเหล่านั้นพอเข้าไปในท้องของมัน ก็ย่อยละเอียด. นกยูงกินสัตว์ต่าง ๆ มีงู และแมลงป่องเป็นต้น. แต่เมื่อเทียบกับอาหารของนกยูง อาหารของหมาในละเอียดกว่า.

เขาว่า หม่าในเหล่านั้นกินเขาและกระดูกที่เขาทิ้งไว้ถึง ๓ ปี. ก็กระดูกเหล่านั้นพอเปียก เพราะน้ำลายของพวกมัน ก็อ่อนเหมือนเหง้ามัน. เมื่อเทียบกับอาหารของหมาในอาหารของช้างละเอียดกว่า. เพราะช้างเหล่านั้น กินกิ่งไม้ต่างๆ เป็นต้น. อาหารของโคลาน กวาง และเนื้อเป็นต้น ละเอียดกว่าอาหารของช้าง. เขาว่า โคลาน กวาง และเนื้อเป็นต้น กินใบไม้ต่างๆ เป็นต้นซึ่งไม่มีแก่น. อาหารของโคละเอียด แม้กว่าอาหารของโคลาน กวาง และเนื้อเหล่านั้น. โคลเหล่านั้นกินหญ้าสด และหญ้าแห้ง. อาหารของกระต่ายละเอียดกว่าอาหารของโคเหล่านั้น. อาหารของนกละเอียดกว่าอาหารของกระต่าย. อาหารของพวกที่อยู่ชายแดนละเอียดกว่าอาหารของพวกนก. อาหารของนายบ้านละเอียดกว่าอาหารของพวกที่อยู่ชายแดน. อาหารของมหาอำมาตย์ของพระราชาละเอียดกว่าอาหารของนายบ้าน. พระกระยาหารของพระเจ้าจักรพรรดิละเอียดกว่าอาหารของมหาอำมาตย์แม่เหล่านั้น. อาหารของเหล่าภุมมเทพละเอียดกว่าพระกระยาหารของพระเจ้าจักรพรรดิ. อาหารของเทพชั้นจาคุมหาราชิกะละเอียดกว่าอาหารของภุมมเทพ. พึงให้อาหารของเทพดาทั้งหลายจนถึงเทพดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ พิศดารดังพรรณนามาจะนี้. ตกลงว่าอาหารของเทพดาเหล่านั้นละเอียดทั้งนั้น.

ก็ในคำว่า โอปาริโก วา สุขุโม วา นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- เมื่อวัตถุหยาบโอชาก็น้อยและมีกำลังอ่อน. เมื่อวัตถุละเอียดโอชาก็มีกำลังดี. จริงอย่างนั้น ผู้ที่ดื่มข้าวยาคุแม่เต็มบาตรหนึ่ง ครู่เดียวเท่านั้นก็หิว อยากกินอะไร ๆ อยู่那儿แหละ. ส่วนผู้ที่ดื่มเนยใสเพียงพายมือหนึ่ง ก็ไม่อยากจะกินตลอดวัน (อยู่ได้ทั้งวัน). วัตถุในบรรดา

ข้าวยาकुและเนยใสนั้นย่อมบรรเทาอันตราย กล่าวคือไฟอันเกิดแต่กรรมได้ แต่ไม่สามารถจะหล่อเลี้ยงได้. แม้ข้าวโธจะหล่อเลี้ยงได้แต่ไม่สามารถจะบรรเทาอันตรายได้. แต่ข้าวยาकुและเนยใสทั้ง ๒ อย่างรวมกันเข้าแล้ว ย่อมบรรเทาอันตรายและหล่อเลี้ยงได้ ดังพรรณนามาจะนี้.

บทว่า **ผลุโธ ทุติโย** ความว่า ผัสสะทั้ง ๖ อย่างมีจักขุสัมผัส เป็นต้น พึงทราบว่ ชื่อว่า อาหารที่ ๒ ในอาหาร ๔ อย่างเหล่านั้น. นี้ก็เป็นเทศนานัยเท่านั้น. เพราะเหตุนี้ ด้วยเหตุชื่อนี้จึงไม่จำต้องค้นหา ในคำว่า **ทุติโย ตติโย จ** นี้ในที่นี้. เจตยานันเองท่านเรียกว่า มโนสังญเจตนา. บทว่า **วิญญาน** ได้แก่จิต. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอาหาร ๔ ให้เป็นหมวดเดียวกัน ไว้ในที่นี้ด้วยอำนาจอาหาร ที่เป็นอุปาทินนกะและอนุปาตินนกะด้วยประการจะนี้. จริงอยู่ กพพิการอาหารที่เป็นอุปาทินนกะก็มี ที่เป็นอนุปาตินนกะก็มี ถึงผัสสะเป็นต้น ก็เหมือนกัน.

พึงทราบวินิจฉัยในคำนั้น (คำว่า **อุปาทินนโกปิ อตุติ อนุปา-
ทินนโกปิ**) ดังต่อไปนี้ :- พึงทราบกพพิการอาหารที่เป็นอุปาทินนกะ ด้วยอำนาจกบเป็นต้น ที่ถูกงูกลิ้นกิน. อันกบเป็นต้น ถูกงูกลิ้นกิน แม้จะอยู่ในท้องก็มีชีวิตอยู่ ชั่วเวลาเล็กน้อยเท่านั้น. กบเหล่านั้น ตราบใดที่ยังอยู่ในฝ่ายอุปาทินนกะก็ไม่สำเร็จประโยชน์เป็นอาหารตราบนั้น แต่เมื่อทำลายไปอยู่ในฝ่ายอนุปาตินนกะจึงให้สำเร็จเป็นอาหารได้. ท่านกล่าวว่า อุปาทินนกาหาร ก็จริง แต่คำที่ว่านี้ ท่านเพิ่มเข้าในอรรถกถาว่า อาจารย์ทั้งหลายมิได้กล่าวไว้ แล้วกล่าวไว้ดังนี้ว่า อาหารที่เกิดร่วมกับปฏิสนธิจิตของสัตว์เหล่านี้ ซึ่งกินก็ดี ไม่กินก็ดี บริโภคก็ดี ไม่

บริโภคกัถิ ชื่อว่า กัมมขรูป (รูปเกิดแต่กรรม) มีอยู่ อาหารนั้นย่อม
หล่อเลี้ยงชีวิตไปได้จนถึงวันที่ ๗. อาหารนี้แหละพึงทราบว่าเป็น กพพี-
การอาหารที่เป็นอุปาทินนกะ. ผัสสะเป็นต้นที่เป็นอุปาทินนกะพึงทราบด้วย
อำนาจวิบากอันเป็นไปในภุมิ ๓. ที่เป็นปาตินนกะพึงทราบด้วยอำนาจ
กุศลจิต อกุศลจิต และกิริยาจิตที่เป็นไปในภุมิ ๓. ส่วนที่เป็นโลกุตระ
ท่านกล่าวไว้โดยที่กินความถึงด้วย.

ในข้อนี้ท่านผู้ท้วงได้ท้วงว่า ฌิว่า อาหารมีอรรถว่า ปัจจย
ปัจจยมีอรรถว่า อาหารไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร เมื่อปัจจย
แม้เหล่าอื่นของสัตว์ทั้งหลายมีอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอาหาร ๔
เหล่านี้ไว้เล่า. จะเฉลยต่อไป:-

ที่พระองค์ตรัสไว้ว่า เพราะอาหารเป็นปัจจยพิเศษของความสืบต่อ
(สันตติ) ในภายใน. จริงอยู่ กพพีการอาหารนั้นเป็นปัจจยพิเศษ แห่ง
รูปกายของสัตว์ทั้งหลายที่มีกพพีการอาหารเป็นภักขา. ผัสสาหารเป็นปัจจย
พิเศษแห่งเวทนาในนามกาย. มโนสัญเจตนาหารเป็นปัจจยพิเศษแห่ง
วิญญาณ. วิญญาณหารเป็นปัจจยพิเศษแห่งนามรูป. เหมือนอย่าง
ที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ดำรงอยู่ได้
เพราะอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ไม่มีอาหารหาดำรงอยู่ได้ไม่
แม้ฉันใด เพราะมีผัสสะเป็นปัจจย จึงมีเวทนา เพราะมีสังขารเป็นปัจจย
จึงมีวิญญาณ เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจย จึงมีนามรูป ก็ฉันนั้น."

ถามว่า ก็ในข้อนี้ อาหารอะไร นำอะไรมาให้.

ตอบว่า กพพีการอาหารนำรูปอันมีโอชะเป็นที่ ๘ มา ผัสสาหารนำ

เวทนา ๓ มา มโนสังยุตเจตนาหารนำภพทั้ง ๓ มา วิญญาณหารนำปฏิสนธิ และนามรูปมาให้.

ถามว่า นำมาอย่างไร.

ตอบว่า อันดับแรก กพพิการาหาร พอวางไว้ที่ปากเท่านั้น ก็ให้รูป ๘ รูปตั้งขึ้น. แต่เมล็ดข้าวแต่ละเมล็ดที่ฟันเคี้ยวละเอียดกลืนลงไป ก็ให้รูปอย่างละ ๘ รูปตั้งขึ้นทันที. กพพิการาหาร นำรูปอันมีโอชะเป็นที่ ๘ มาด้วยอาการอย่างนี้. อนึ่ง ในผัสสาหาร ผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เมื่อเกิดขึ้นนั้นแล ย่อมนำสุขเวทนามาให้. ที่เป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมนำทุกข์มาให้. ที่เป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมนำอทุกขมสุขเวทนามาให้. รวมความว่า ผัสสาหารย่อมนำเวทนาทั้ง ๓ มาให้ แม้โดยประการทั้งปวง ด้วยอาการอย่างนี้.

มโนสังยุตเจตนาหารย่อมนำกามภพมาให้ แก่ผู้เข้าถึงกามภพ. ย่อมนำภพนั้น ๆ มาให้แก่ผู้เข้าถึงรูปภพและอรุภพ. มโนสังยุตเจตนาหารย่อมนำภพทั้ง ๓ มาให้ แม้โดยประการทั้งปวง ด้วยอาการอย่างนี้. ส่วนวิญญาณาหาร ท่านกล่าวว่า ย่อมนำมาซึ่งขันธทั้ง ๓ ที่สัมปยุตด้วยปฏิสนธิวิญญาณนั้นในขณะที่ปฏิสนธิ และรูป ๓๐ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจคติสันตติโดยนัยแห่งปัจฉิมมีสหชาติปัจฉิมเป็นต้น. เพราะเหตุนี้ วิญญาณาหารย่อมนำนามรูปในปฏิสนธิมาอย่างนั้น. ก็ในข้อนี้ ท่านกล่าวกุศลเจตนาที่เป็นกุศลที่มีอาสวะเท่านั้นว่า มโนสังยุตเจตนาหารนำภพทั้ง ๓ มาให้. กล่าวปฏิสนธิวิญญาณเท่านั้นว่า วิญญาณนำนามรูปในปฏิสนธิมาให้. แต่เมื่อว่าโดยไม่แปลกกัน ปัจฉิมเหล่านั้น ฟังทราบว่าเป็นอาหาร เพราะนำธรรมซึ่งสัมปยุตด้วยปัจฉิมนั้น ๆ มีปัจฉิมนั้น ๆ เป็นสมภูฐานมาให้.

บรรดาอาหาร ๔ อย่างนั้น กพพิการาหาร เมื่อจะคำจุนยอมให้อาหารกิจสำเร็จได้. ผัสสะเมื่อถูกต้องก็ให้อาหารกิจสำเร็จได้. มโน-สัญญาเจตนา เมื่อประมวลมาก็ให้อาหารกิจสำเร็จได้. วิญญาณเมื่อรู้แจ้งให้อาหารกิจสำเร็จเช่นกัน.

ถามว่า ให้สำเร็จอย่างไร.

ตอบว่า จริงอยู่ อันกพพิการาหาร เมื่อคำจุนยอมมีเพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะการดำรงกายไว้. ก็กายนี้แม้กรรมให้เกิดอันกพพิการาหารคำจุน ย่อมดำรงอยู่ ตลอดปริมาณอายุ ๑๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง.

ถามว่า เปรียบเหมือนอะไร.

ตอบว่า เปรียบเหมือนเด็กแม่มารดาให้เกิดมาถูกแม่นมให้ดื่มนมเป็นต้น เลี้ยงดูยอมดำรงอยู่ได้นาน และเปรียบเหมือนเรือนอันเสาเรือนค้ำไว้.

สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "มหาบพิตร เรือนเมื่อจะล้ม ถูกไม้เครื่องเรือนอย่างอื่นค้ำไว้ เรือนนั้นก็ไมล้ม ฉนใด มหาบพิตรอันกายของเรานี้ก็เหมือนกัน ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้." กพพิการาหาร เมื่อคำจุนยอมให้อาหารกิจสำเร็จด้วยอาการอย่างนี้.

อนึ่ง กพพิการาหาร แม้จะให้อาหารกิจสำเร็จด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเป็นปัจจัยแก่รูปสันตติทั้งสอง คือทั้งที่มีอาหารเป็นสมภูฐาน และทั้งที่เป็นอุปาทินนกะ. กพพิการาหารเป็นอนุपालกปัจจัย (ปัจจัยที่ตามรักษา) แก่รูปที่เกิดแต่กรรม เป็นชนกปัจจัย (ปัจจัยที่ให้เกิด) แก่รูป

ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ด้วยประการฉะนี้. ส่วนผัสสะ เมื่อถูกต้อง อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเป็นต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะความเป็นไปแห่งสุขเวทนาเป็นต้น. มโนสัญญาเจตนาเมื่อจะประมวลมาด้วยอำนาจกุศลกรรมและอกุศลกรรมย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะให้มูลแห่งภพสำเร็จ. วิญญาณเมื่อรู้แจ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะให้นามรูปเป็นไปด้วยอาการอย่างนั้น.

ในอาหารเหล่านี้ ที่ให้อาหารกิจสำเร็จด้วยอำนาจการกำจุนอย่างนี้ ก็พึงเห็นภัย ๔ อย่าง คือ ภัยอันเกิดแต่ความติดใจในกพพีการอาหาร ภัยคือการเข้าไปหาผัสสะ ภัยคือการประมวลมโนสัญญาเจตนา มา ภัยคือการตกไปในวิญญาณ. เพราะเหตุไร. เพราะสัตว์ทั้งหลายติดใจในกพพีการอาหารแล้ว มุ่งความเย็นเป็นต้น เบื้องหน้าเมื่อจะทำการงานมีมัทธาคณนา (วิชาคำนวณ) เป็นต้น เพื่อต้องการอาหารย่อมประสบทุกข์ มิใช่น้อย. ก็บางพวกแม้จะบวชในศาสนานี้แล้ว ก็แสวงหาอาหารด้วยอเนสนกรรมมีเวชกรรมเป็นต้น ย่อมถูกเขาติเตียนในปัจจุบัน แม้ในภพหน้า ก็ย่อมเป็นสมณเปรต ตามนัยที่กล่าวไว้ในลักษณะสังยุต มีอาทิว่า แม้สังฆาฏิกของเธอก็ถูกไฟไหม้ลูกโซนแล้ว. เพราะเหตุนี้ อันดับแรก ความติดใจในกพพีการอาหาร พึงทราบว่าเป็นภัย.

ผู้ที่ยินดีในผัสสะแม้เข้าไปใกล้ผัสสะ ก็ย่อมผิดในภคชะมีเมียเขาเป็นต้น ที่คนอื่นเขารักษาคุ้มครองไว้. เจ้าของภคชะ (สามีเขา) จับเอาคนเหล่านั้นมาพร้อมทั้งภคชะ (เมีย) แล้วตัดเป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ แล้วทิ้งไปในกองขยะ หรือมอบถวายแด่พระราชา. แต่นั้นพระราชาทรง

มีรับสั่งให้ลงอาชญากรรมต่าง ๆ. คนเหล่านั้นเมื่อกายแตกทุกดิถีก็เป็นอัน
หวังได้. ภัยในปัจจุบันก็ดี ในภพหน้าก็ดี. ซึ่งมีความยินดีในผัสสะเป็น
มูลเหตุ ย่อมมาพร้อมกันได้ทั้งหมดด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนี้
การเข้าไปหาผัสสาหรณันแด พึงทราบว่าเป็นภัย.

ก็เพราะประมวลกุศลกรรมและอกุศลกรรม ภัยในภพทั้ง ๓
ซึ่งมีกุศลกรรมและอกุศลกรรมเป็นต้นมูล จึงมาพร้อมกันทั้งหมด. ด้วย
เหตุนี้ การประมวลมาในมโนสัญเจตนาหรณันแด พึงทราบว่าเป็นภัย.

ส่วนปฏิสนธิวิญญาณ ตกไปในที่ใด ๆ ก็ย่อมถือเอาปฏิสนธินามรูป
ไปเกิดในที่นั้น ๆ. เมื่อปฏิสนธินามรูปเกิดแล้ว ภัยทุกอย่างก็ย่อมเกิด
ตามมาด้วย เพราะมีปฏิสนธินามรูปนั้นเป็นมูล ด้วยประการฉะนี้.
เพราะเหตุนี้ ความตกไปในวิญญาณาหรณันแด พึงทราบว่าเป็นภัย
ดังพรรณนามาฉะนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า กิณิทานา ดังต่อไปนี้ :- นิทานะ
(เหตุเกิด) ทั้งปวงเป็นไวพจน์ของการณะ (เหตุ) ย่อมมอบผลให้
คล้ายจะมอบให้ว่า เจริญรับสิ่งนั้นเกิด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า
นิทานะ.. เพราะเหตุที่ผลสุดคือเกิด ได้แก่เกิดก่อนแต่เหตุนั้น เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า สมุทโย ชาติปภโว ดังนี้.

ก็ในข้อนี้มีเนื้อความเฉพาะบทดังต่อไปนี้ :- อะไรเป็นแดนมอบ
ให้แห่งเหตุเหล่านั้น เหตุนั้นจึงชื่อว่า กิณิทานา. อะไรเป็นแดนก่อให้เกิด
เกิดแห่งเหตุเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิสมุทยา. อะไรเป็นแดน
เกิดแห่งเหตุเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิชาติยา. อะไรเป็นแดน
เกิดก่อนแห่งเหตุเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิปปภา. ก็เพราะ

คัมภีระของคณเหล่านั้น เป็นแดนมอบให้ เป็นเหตุก่อให้เกิด เป็นความเกิดและเป็นแดนเกิดก่อน โดยนัยคือโดยอรรถตามที่กล่าวไว้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำว่า **ตณฺหณิทานา**. ความทุก ๆ บทพึงทราบด้วยอาการอย่างนี้.

ก็ในคำว่า **อิม จตุตาโร อาหารา ตณฺหณิทานา** นี้ พึงทราบเหตุแห่งอาหารกล่าวคืออรรถภาพ ตั้งต้นแต่ปฏิสนธิด้วยอำนาจคัมภีระในก่อน. ถามว่า พึงทราบอย่างไร. ตอบว่า อันคัมภีระแรก ในขณะที่ปฏิสนธิ สัตว์ที่มีอายตนะครบบริบูรณ์ มีโอชา ที่เกิดในภายในรูปที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสันตติ ๗ สัตว์ที่เหลือมีโอชาที่เกิดในภายในรูปที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสันตติที่หย่อนกว่านั้น นี้ชื่อว่า กพฬิการอาหารที่เป็นอุปาทินนกะมีคัมภีระเป็นเหตุ. ส่วนอาหารเหล่านี้ คือผัสสะและเจตนา ที่สัมปยุตด้วยปฏิสนธิจิต และจิตคือวิญญาณเอง ชื่อว่า ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร และวิญญาณาหาร ที่เป็นอุปาทินนกะ มีคัมภีระเป็นเหตุ เหตุนี้ อาหารที่ประกอบด้วยปฏิสนธิจิต มีคัมภีระในก่อนเป็นเหตุ จึงมีด้วยอาการอย่างนี้. พึงทราบอาหารที่สัมปยุตด้วยปฏิสนธิจิต จันใดต่อจากนั้นก็พึงทราบอาหารแม้ที่เกิดในขณะที่แห่งภวังคจิตดวงแรกเป็นต้นกันนั้น.

ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงทราบเฉพาะเหตุแห่งอาหารอย่างเดียว ทรงทราบทั้งเหตุแห่งคัมภีระซึ่งเป็นเหตุแห่งอาหาร ทั้งเหตุแห่งเวทนาแม้ที่เป็นเหตุแห่งคัมภีระด้วย เพราะเหตุนี้ พระองค์ทรงแสดงวิภูฏะแล้วแสดงวิวิภูฏะ โดยนัยมีอาทิว่า **ตณฺหา จายํ ภิกฺขเว กีนิทานา** ดังนี้. แต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำเทศนาให้มุ่งเฉพาะอดีต แล้ว

แสดงวิญญู โดยนัยที่เป็นอดีต. ถามว่า ทรงแสดงอย่างไร. ตอบว่า ทรงยึดถืออัทธานี้ด้วยอำนาจอาหาร.

คณหานั้น ได้แก่กรรมที่ยังอัทธานี้ให้เกิด. พระองค์ศรีสเวทนา ศัสสะ สพายตนะ นามรูป และวิญญูณไว้เพื่อจะทรงแสดงถึงอัทธานี้ที่ กรรมดำรงอยู่ประมวลไว้. เพราะมีวิชาและสังขาร กรรมจึงให้อัทธานี้ นั้นเกิด. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงธรรมแม้ทั้ง ๒ ประการ คือ กรรมและวิบากของกรรม โดยสังเขปว่า อัทธานี้ในฐานะทั้ง ๒ กรรมที่ยังอัทธานี้ให้เกิดในฐานะทั้ง ๒ ทรงทำเทศนาให้มุ่งเฉพาะอดีต แสดงวิญญู โดยนัยที่เป็นอดีต ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนี้ ไม่พึงเห็นว่า เทศนาไม่บริบูรณ์ เพราะไม่ทรงแสดงอนาคตไว้ แต่พึงเห็นว่าบริบูรณ์ โดยนัย. เปรียบเสมือนบุรุษผู้มีจักขุ เห็นจระเข้นอนอยู่เหนือน้ำ เมื่อ มองเฉพาะส่วนหน้าของมัน ก็จะเห็นแต่คอ ในเข้าไปก็แผ่นหลัง สูดท้าย ก็โค่นหาง แต่เมื่อมองดูได้ท้อง ก็จะไม่เห็นปลายหางที่อยู่ในน้ำ และ เท่าทั้ง ๔ เพียงเท่านี้ บุรุษนั้นจะถือว่า จระเข้ไม่บริบูรณ์ (มีอวัยวะ ไม่ครบ) หาได้ไม่ แต่เมื่อว่าโดยนัยก็ถือว่า จระเข้มีอวัยวะครบ บริบูรณ์ ฉนใด ข้ออุปไมยนี้ ก็พึงทราบ ฉนนัน.

ก็วิญญูอันเป็นไปในไตรภูมิ เปรียบเหมือนจระเข้ที่นอนอยู่เหนือน้ำ. พระโยคาวจรเปรียบเหมือนบุรุษผู้มีจักขุที่ยืนอยู่ริมฝั่งน้ำ. เวลาที่พระโยคี เห็นอัทธานี้ ด้วยอำนาจอาหาร ก็เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นเห็นจระเข้ที่ เหนือผิวน้ำ. เวลาที่คณหาที่ให้อัทธานี้เกิด เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นเห็น คอข้างหน้า. เวลาที่เห็นอัทธานี้ที่คนทำกรรมที่ประกอบด้วยคณหา ด้วย อำนาจเวทนาเป็นต้น เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นเห็นหลัง. เวลาที่อวิชาและ

สังขารที่ให้อัธภavnันเกิด ก็เหมือนเวลาที่เห็นโคหนาง. ก็ปัจจยวัฏไม่มา
ในบาลีในทีใด ๆ ในที่นั่น ๆ อย่าถือว่า เทศนาไม่บริบูรณ์ ฟังถือเอา
โดยนัยว่า บริบูรณ์ทีเดียว เปรียบเหมือนบุรุษนั้น เมื่อมองดูได้ท้อง
แม้จะไม่เห็นปลายหาง และเท้าทั้ง ๔ ก็ไม่ถือว่า จะระเซ็มือวัยะไม่บริบูรณ์
แต่ถือโดยนัยว่า บริบูรณ์จะนั้น. ก็ในข้อนั้น ทรงแสดงวิภูฏะมีสนธิ
สังเขป ๓ ประการ คือ ระหว่างอาหารและคันทา จัดเป็นสนธิหนึ่ง
ระหว่างคันทาและเจตนา จัดเป็นสนธิหนึ่ง ระหว่างวิญญาณและสังขาร
จัดเป็นสนธิหนึ่ง ดังพรรณนามาจะนี้.

จบอรรถกถาอาหารสูตรที่ ๑

๒. ผักกุนสูตร

ว่าด้วยพระผักกุนะทูลถามเรื่องอาหาร

[๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของ
หมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร
๔ เป็นไฉน. [๑] กวฬิการอาหารหยาบหรือละเอียด [๒] ผัสสาหาร
[๓] มโนสัญเจตนาหาร [๔] วิญญาณาหาร อาหาร เหล่านี้แล
ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์

[๓๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว ท่านพระโมลีย-
ผักกุนะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอ

ยอมกลืนกินวิญญาณาหาร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ตั้งปัญหายังไม่ถูก
เรามีได้กล่าวว่ กลืนกิน [วิญญาณาหาร] ถ้าเรากล่าวว่กลืนกิน
[วิญญาณาหาร] ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่ พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอ
ยอมกลืนกิน [วิญญาณาหาร] แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใดฟังถามเรา
ผู้มีได้กล่าวอย่างนั้น อย่างนี้ว่ พระพุทธเจ้าข้า วิญญาณาหาร ย่อมมี
เพื่ออะไรหนอ อันนี้ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานั้นว่
วิญญาณาหารยอมมีเพื่อความบังเกิดในภพใหม่ต่อไป เมื่อวิญญาณาหาร
นั้นเกิดมีแล้ว จึงมีสพยตนะ เพราะสพยตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ.

[๑๓] ม. พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมถูกต้อง.

ภ. ตั้งปัญหายังไม่ถูก เรามีได้กล่าวว่ยอมถูกต้อง ถ้าเรากล่าวว่
ยอมถูกต้อง ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่ พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอ
ยอมถูกต้อง แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใดฟังถามเราผู้มีได้กล่าวอย่างนั้น
อย่างนี้ว่ พระพุทธเจ้าข้า เพราะอะไรเป็นปัจจัยหนอ จึงมีผัสสะ อันนี้
ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานั้นว่ เพราะสพยตนะ
เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา.

[๑๔] ม. พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมเสวยอารมณ์.

ภ. ตั้งปัญหายังไม่ถูก เรามีได้กล่าวว่ ย่อมเสวยอารมณ์ ถ้าเรา
กล่าวว่ ย่อมเสวยอารมณ์ ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่ พระพุทธเจ้าข้า
ใครหนอย่อมเสวยอารมณ์ แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใดถามเราผู้มีได้
กล่าวอย่างนั้น อย่างนี้ว่ พระพุทธเจ้าข้า เพราะอะไรเป็นปัจจัยหนอ
จึงมีเวทนา อันนี้ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานั้นว่
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา.

[๑๕] ม. พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมทะเยอทะยาน.

ภ. ตั้งปัญหายังไม่ถูก เรามีได้กล่าวว่่า ย่อมทะเยอทะยาน ถ้าเรากล่าวว่่า ย่อมทะเยอทะยาน ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่่า พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมทะเยอทะยาน แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใดถามเราผู้มีได้กล่าวอย่างนั้น อย่างนี้ว่่า พระพุทธเจ้าข้า เพราะอะไรเป็นปัจจัยหนอ จึงมีตัณหา อันนี้ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานั้นว่่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน.

[๑๖] ม. พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมถ้อมมัน.

ภ. ตั้งปัญหายังไม่ถูก เรามีได้กล่าวว่่า ย่อมถ้อมมัน ถ้าเราเพียงกล่าวว่่า ย่อมถ้อมมัน ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่่า พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมถ้อมมัน แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น อย่างนี้ว่่า พระพุทธเจ้าข้า เพราะอะไรเป็นปัจจัยหนอ จึงมีอุปาทาน อันนี้ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานั้นว่่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนั้น.

[๑๗] คู่ก่อนฝักคุณะ ก็เพราะบ่อเกิดแห่งผัสสะทั้ง ๖ ดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสภปริเทวทุกข์โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

อรรถกถาผักกุนสุตรที่ ๒

ในผักกุนสุตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สมภเวสินี วา อนุคฺคหยา ได้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้เทศนาจบลงในที่นี้นั่นเอง. เพราะเหตุไร. เพราะผู้มีทักขิณั่งอยู่ แล้ว. จริงอยู่ พระโมลียผักกุนภิกษุ ซึ่งมีทักขิณั่งอยู่ในบริษัทนั้นแล้ว ต่อนั้น พระศาสดาทรงดำริว่า โมลียผักกุนภิกษุนี้ จักลุกขึ้นถามปัญหา เรา เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจักแก้ปัญหามาให้เธอ แล้วให้เทศนาจบลง เพื่อให้โอกาสเธอได้ถาม. มวยम्म ท่านเรียกว่า โมลึ ในคำว่า โมลียผคฺคฺกุโน นี้. สมดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

พระสัทกมุณี ทรงตัดพระเมาลีที่อบด้วยน้ำหอม
อย่างดี แล้วทรงเหวี่ยงไปในอากาศ ทำวสาสะผู้
สหัสแสนตรที่เอาผอบทองคำอย่างประเสริฐ รับไว้ด้วย
เศียรเกล้า.

ในสมัยที่ท่านเป็นคฤหิณธ์ เมาลี (มวยम्म) ของท่านใหญ่มาก เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเกิดมีชื่อเรียกว่า โมลียผักกุนะ. แม้ท่านจะบวชแล้ว คนก็ยังรู้จักตามชื่อนั้นนั่นแหละ. บทว่า เอตทโวจ ได้แก่ ท่าน เมื่อจะสืบต่อเทศนานุสนธิ ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไครหนอนาวิญญาณาหารมา. ฟังทราบเนื้อความแห่งคำนั้นดังต่อไปนี้ :- ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้ที่กินหรือบริโภควิญญาณาหารนั้นคือใคร.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร. พระโมลียะนี้จึงไม่ถามถึงอาหาร ๓ นอกจากนี้ ถามแต่เพียงวิญญาณาหารนี้อย่างเดียว.

ตอบว่า เพราะเธอมีลัทธิตความเห็นว่า ตัวเองรู้. จริงอยู่ เธอเห็น แต่คนที่ทำคำข่าวใหญ่ ๆ แล้วบริโภคอาหารเป็นคำ ๆ เพราะเหตุนี้ เธอจึงมีลัทธิตความเห็นว่า ตัวเองรู้. ก็เธอเห็นแต่คนกลุ่ม นกกระทา นกยูงและไก่เป็นต้นเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยมาตุสัมผัส จึงมีความเห็นว่า สัตว์ เหล่านั้นเลี้ยงชีวิตด้วยมาตุสัมผัส. ส่วนเต่าขึ้นจากทะเลในอุตุสมัยของตน แล้ววางไข่ที่หลุมทรายริมฝั่งทะเลแล้วเอาทรายกลบ จึงลงไปสู่ทะเล ตามเดิม. ไข่เหล่านั้นไม่เสีย (ไม่เน่า) ด้วยอำนาจระลึกถึงแม่. เธอมี ลัทธิตความเห็นว่า ไข่เหล่านั้นมีชีวิตอยู่ได้ด้วยมโนสัญเจตนาหาร. แม้ พระเถระมีความเห็นอย่างนั้นก็จริง ถึงกระนั้นท่านก็หาถามปัญหานี้ตาม ความเห็นนั้นไม่. เพราะท่านถือทิฎฐิเป็นเสมือนคนบ้า. คนบ้าถือกระเช้า ข้ามระหว่างถนนก็เก็บเอาโคมัยบ้าง ก้อนหินบ้าง กูบบ้าง ท่อนเชือก บ้าง สิ่งของนั้น ๆ ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง ก็เก็บใส่ลงในกระเช้า ฉนั้นใด พระเถระผู้ถือทิฎฐินี้ ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ถามปัญหาที่ควรบ้าง ไม่ควรบ้าง. เธอก็ไม่ถูกข่มว่ ทำไมถึงถามปัญหาอย่างนี้ แต่ทรงปลุก ให้รู้ถึงการถือในที่ถามแล้วถามอีก. ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ตรัส เพราะเหตุไร เธอจึงถามอย่างนี้ กลับตรัสว่า โน กลุโล ปลูกโ (ปัญหาไม่เหมาะ) เพื่อจะเปลื้องเธอให้พ้นจากการถือที่เธอถือ อยู่ก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โน กลุโล ได้แก่ไม่สมควร. ข้อว่า อาหารเรตติ อหิ น วทามิ ได้แก่เราไม่บอกว่า สัตว์หรือ บุคคลใด ๆ นำอาหารมา. บทว่า อาหารเรตติ จาหิ วทยุย ไขความ ได้ว่า ยทิ อหิ อาหารเรตติ วทยุย ฉิว่า เราจะพึงบอกว่า นำมาใช้.

บพว่า ตตรสฺส กลฺโล ปญฺโห ได้แก่เมื่อเราพูดอย่างนี้ ปัญหานี้ก็จะเหมาะสม. บพว่า กิสฺส นฺุ โข ภนฺเต วิญฺญาณาหาโร ได้แก่ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิญฺญาณาหารนี้ เป็นปัจจัยของกรรมข้อไหน. บพว่า ตตฺถ กลฺลํ เวยฺยาकरणํ ได้แก่เมื่อปัญหาถูกถามอย่างนี้ ไวยากรณ์นี้ก็ย่อมเหมาะ วิญฺญาณาหารย่อมเป็นปัจจัยแก่ความบังเกิดในภพใหม่ต่อไป. คำว่า วิญฺญาณาหาโร ได้แก่ปฏิสนธิจิต. บพว่า อายตี ปฺนพฺภวาทินิพฺพตฺติ ได้แก่นามรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับวิญฺญาณนั้นนั่นเอง. บพว่า ตสฺมึ ญฺเต สตี สพายตฺนํ ได้แก่เมื่อนามรูป กล่าวคือ ความบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไปนี้ เกิดมีอยู่ สพายตนะก็ย่อมมี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงให้โอกาสเธอได้ถามปัญหาสูงยิ่งขึ้น จึงให้เทศนาจบลง แม้ในคำนี้ว่า สพายตฺนปฺจฺจยา ผลฺโส. เพราะเธอถือทิฏฐิ จึงไม่อาจจะให้ปัญหาใหม่ ๆ เกิดขึ้น แต่ถือเอาข้อที่ตกลงกันได้เท่านั้นถาม ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ประทานโอกาสแก่เธอ แต่เนื้อความในทุก ๆ บท ก็พึงถือเอาตามนัยกล่าวมานั้นแล. เพราะเหตุไร เธอจึงไม่ทูลถามว่า ใครเล่ามีอยู่ พระเจ้าข้า. เพราะเธอถือทิฏฐิจึงมีความเห็นว่า ขึ้นชื่อว่า สัตว์เกิดแล้ว คือบังเกิดแล้ว เพราะเหตุนั้น เธอจึงได้ทูลถามว่า นี้ผิดจากความเห็นของตน. อีกอย่างหนึ่ง เธอชื่อว่า เข้าถึงสัจฉัตติ เพราะกล่าวไว้ในที่มากแห่งว่า อิทปฺปฺจฺจยา อิทํ อิทปฺปฺจฺจยา อิทํ เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี แม้เพราะเหตุนั้น เธอจึงไม่ทูลถาม. แม้พระศาสดาก็ทรงดำริว่า ภิกษุนี้ แม้จะถามอย่างมากมาย ก็หาอ้อมไม่ ก็ยังถามปัญหาที่ไร้สาระอยู่นั่นเอง แต่นั่นก็ทรงแสดงเทศนาให้ต่อเนื่องกันไป. บพว่า ฉนฺฺนํ เตวฺว ได้แก่

พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงถือเอาเวลาที่เทศนาถูกยกขึ้นแสดง ก็ทรง
เปิดเผยเทศนาตรัสอย่างนั้น. ก็ในพระสูตรนี้มีสนธิ ๓ อย่าง โดยย่อดังนี้
คือระหว่างวิญญาณกับนามรูปจัดเป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างเวทนากับคัมहा
เป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างภพกับชาติเป็นสนธิอันหนึ่ง.

จบอรรถกถาฝึกคณสูตรที่ ๒

๓. ปฐมสมณพราหมสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งความไม่เป็นสมณะและพราหมณ์

[๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ไม่รู้จักชราและมรณะ ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักความดับ
แห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ
ไม่รู้จักชาติ...ไม่รู้จักภพ...ไม่รู้จักอุปาทาน...ไม่รู้จักคัมहा...ไม่รู้จัก
เวทนา...ไม่รู้จักผัสสะ...ไม่รู้จักสพายนะ...ไม่รู้จักนามรูป...ไม่รู้จัก
วิญญาณ...ไม่รู้จักสังขาร ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งสังขาร ไม่รู้จักความดับ
แห่งสังขาร ไม่รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้นจะสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือสมมติว่าเป็น
พราหมณ์ในหมู่พราหมณ์หาได้ไม่ แลท่านเหล่านั้นมิได้กระทำให้แจ้ง
ซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะ หรือประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์
ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้จักชราและมรณะ. รู้จักเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ รู้จัก ความดับแห่งชราและมรณะ รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งชราและ มรณะ รู้จักชาติ... รู้จักภพ... รู้จักอุปาทาน... รู้จักค้นหา... รู้จัก เวทนา... รู้จักผัสสะ... รู้จักสพายตนะ... รู้จักนามรูป... รู้จักวิญญาณ... รู้จักสังขาร รู้จักเหตุเกิดแห่งสังขาร รู้จักความดับแห่งสังขาร รู้จัก ปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล สมมติได้ว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และสมมติได้ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่ พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นได้กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็น สมณะ และประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองใน ปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบปฐมสมณพราหมณ์สูตรที่ ๓

อรรถกถापฐมสมณพราหมณ์สูตรที่ ๓

ปฐมสมณพราหมณ์สูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สมณา วา พุราหุณา วา ได้แก่สมณะและพราหมณ์ ผู้ถือลัทธิภายนอก ไม่สามารถจะแทงตลอดสัจจะทั้งหลายได้. ในบทว่า ชรามรณं นปฺปชานนฺติ เป็นอาทิ ท่านประกอบความไว้ดังนี้ สมณ- พราหมณ์ ไม่รู้ชราและมรณะด้วยอำนาจทุกขสัจ ไม่รู้เหตุเกิดแห่งชรา และมรณะด้วยอำนาจสมุทัยสัจว่า ชาติกับค้นหาเป็นเหตุเกิดแห่งชราและ มรณะ ไม่รู้ความดับแห่งชราและมรณะ ด้วยอำนาจนิโรธสัจ ไม่รู้ปฏิบัติทาง ด้วยอำนาจมรรคสัจ ไม่รู้ชาติด้วยอำนาจทุกขสัจ ไม่รู้ชาติสมุทัยด้วยอำนาจ

สมุทัยสังขที่ว่ ภพกับตัณหาเป็นเหตุให้เกิดชาติ. พึงประกอบสมุทัยกับตัณหา ด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ทราบเนื้อความด้วยอำนาจจตุสัจจะในทุกๆ บท. สามัญญะ และพรหมัญญะ ในคำว่า สามัญญะคฤ วา พุรหมัญญะคฤ นี้ ได้แก่อริยมรรค. อรรถของสามัญญะและพรหมัญญะทั้งสอง พึงทราบว่า อริยผล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสังขจะทั้ง ๔ ในฐานะ ๑๑ อย่างไว้ใน พระสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๓

๔. ทุตยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งความไม่เป็นสมณะและพราหมณ์

[๔๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
คฤก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้จักกรรม เหล่านี้ ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งกรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักความดับแห่งกรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักปฏิบัติทาที่จจะให้ถึงความดับแห่งกรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักกรรมเหล่าไหน ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งกรรมเหล่าไหน ไม่รู้จักความดับแห่งกรรมเหล่าไหน ไม่รู้จักปฏิบัติทาที่จจะให้ถึงความดับแห่งกรรมเหล่าไหน คือ ไม่รู้จักชราและ มรณะ ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักความดับแห่งชราและ มรณะ ไม่รู้จักปฏิบัติทาที่จจะให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักชาติ... ไม่รู้จักภพ... ไม่รู้จักอุปาทาน... ไม่รู้จักตัณหา... ไม่รู้จักเวทนา... ไม่รู้จักผัสสะ... ไม่รู้จักสพายนะ... ไม่รู้จักนามรูป... ไม่รู้จักวิญญาณ...

ไม่รู้จักสังขาร ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งสังขาร ไม่รู้จักความดับแห่งสังขาร
ไม่รู้จักปฏิบัติที่จะให้ความดับแห่งสังขาร ชื่อว่าไม่รู้จักธรรมเหล่านี้
ไม่รู้จักเหตุแห่งธรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักปฏิบัติ
ที่จะให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่านี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จะ
สมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่
พราหมณ์หาได้ไม่ และท่านเหล่านั้น มิได้กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์
ของความเป็นสมณะ หรือประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญา
อันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่านี้ รู้จักธรรมเหล่านี้ รู้จักเหตุเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักความดับ
แห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จัก
ธรรมเหล่าไหน รู้จักเหตุเกิดแห่งธรรมเหล่าไหน รู้จักความดับแห่ง
ธรรมเหล่าไหน รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่าไหน.
คือ รู้จักชราและมรณะ รู้จักเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ รู้จักความดับ
แห่งชราและมรณะ. รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ รู้จัก
ชาติ... รู้จักภพ... รู้จักอุปาทาน... รู้จักตัณหา... รู้จักเวทนา...
รู้จักผัสสะ... รู้จักสพายตนะ... รู้จักนามรูป... รู้จักวิญญูณ... รู้จัก
สังขาร รู้จักเหตุเกิดแห่งสังขาร รู้จักความดับแห่งสังขาร รู้จักปฏิบัติที่
จะให้ถึงความดับแห่งสังขาร ชื่อว่ารู้จักธรรมเหล่านี้ รู้จักเหตุเกิดแห่ง
ธรรมเหล่านี้ รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึง
ความดับแห่งธรรมเหล่านี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล สมมติได้ว่า
เป็นสมณะในหมู่สมณะ และสมมติได้ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์

และท่านเหล่านั้นได้กระทำให้งั่งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะ และ
ประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้า
ถึงอยู่

จบทุกุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุกุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๔

ในทุกุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๔ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้

พระองค์ตรัสว่า อิเม ฌมฺเม นปฺปชานนฺติ เป็นต้น ตาม
อรรถาธิบายของบุคคลผู้ที่สามารถจะแทงตลอดเทศนาที่ตรัสให้เน้นซ้ำมีประมาณ
เท่านี้ ด้วยคำว่า อิเม กตฺเม ฌมฺเม ดังนี้ คำที่เหลือก็เหมือน
ก่อนนั่นเอง

จบอรรถกถาทุกุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๔

๕. กัจจานโคตตสูตร

ว่าด้วยพระกัจจานโคตตฺกุลถามสัมมาทิฏฐิ

[๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระ
กัจจานโคตตฺ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าข้า ที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมา-
ทิฏฐิ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ.

[๔๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนกัจจานะ โลกนี้

โดยมากอาศัยส่วน ๒ อย่าง คือ ความมี^๑ ๑ ความไม่มี^๒ ๑ ก็เมื่อบุคคล
เห็นความเกิดแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงแล้ว ความไม่มีใน
โลก ย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตาม
เป็นจริงแล้ว ความมีในโลก ย่อมไม่มี โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วย
อุบาย อุปาทาน และอกนิเวส แต่พระอริยสาวก ย่อมไม่เข้าถึง ไม่ถือมั่น
ไม่ตั้งไว้ซึ่งอุบายและอุปาทานนั้น อันเป็นอกนิเวสและอนุสัยอันเป็น
ที่ตั้งมั่นแห่งจิตว่า อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่าทุกข์
นั้นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมบังเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับย่อมดับ พระ
อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุเพียง
เท่านั้นแลก็งานะ จึงชื่อว่าสัมมาทิฐิ.

[๔๔] คู่ก่อนก็งานะ ส่วนสุดข้อที่ ๑ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่
ส่วนสุดข้อที่ ๒ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง
ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด
นี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชานั้นแหละดับ ด้วยการสำรอก
โดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับ
แห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

จบกิจงานโคตตสูตรที่ ๕

อรรถกถากิจงานโคตตสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในกิจงานโคตตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้

๑. สัสสตทิฐิ ๒. อุจเฉททิฐิ

บทว่า **สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาทิฏฺฐิ** ความว่า เทวดาและมนุษย์ผู้ เป็นบัณฑิตกล่าวความเห็นชอบใด ๆ ท่านก็งานะทูลถามย่อ ๆ ถึงความ เห็นชอบนั้น ทั้งหมดเข้าด้วยบททั้งสอง บทว่า **ทวยนิสฺสิติโต** ได้แก่ อาศัยส่วนทั้งสอง. ทรงแสดงถึงมหาชนที่เหลือ ยกเว้นพระอริยบุคคล ด้วยบทว่า **เยภฺยุเยน** นี้. บทว่า **อตุลิตํ** ได้แก่เที่ยง. บทว่า **นตุลิตญฺจ** ได้แก่ขาดสูญ. สังขารโลก ชื่อว่า โลก ความเกิดขึ้นแห่ง สังขารโลกนั้น ชื่อว่า โลกสมุทฺถย. บทว่า **สมฺมปฺปญฺญา** **ปสฺสโต** ความว่า มรรคปัญญาพร้อมวิปัสสนา ชื่อว่า สัมมปฺปญฺญา ความรู้ชอบ ผู้พิจารณาเห็นด้วยสัมมปฺปญฺยานั้น. บทว่า **ยา โลกํ นตุลิตา** ได้แก่ เมื่อเขาพิจารณาเห็นด้วยปัญญาในธรรมที่บังเกิดขึ้นในสังขารโลก อุกฺเขตฺ- ทิฏฺฐิที่ว่าไม่มี จะพึงเกิดขึ้น ก็ย่อมไม่มี. บทว่า **โลกนิโรธํ** ได้แก่ ความแตกแห่งสังขารทั้งหลาย. บทว่า **ยา โลกํ อตุลิตา** ได้แก่ เมื่อเขาพิจารณาเห็นด้วยปัญญาในธรรมที่กำลังแตกในสังขารโลก สัสสต- ทิฏฺฐิที่ว่ามียู่ จะพึงเกิดขึ้น ก็ย่อมไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **โลกสมุทฺถยํ** ได้แก่ปัจจยการโดยอนุโลม. บทว่า **โลกนิโรธํ** ได้แก่ปัจจยการฝ่ายปฏิโลม. ก็เมื่อบุคคลแม้จะพิจารณา เห็น คือพิจารณาเห็นความไม่ขาดสูญแห่งธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น เพราะความไม่ขาดสูญแห่งปัจจัยทั้งหลาย อุกฺเขตฺทิฏฺฐิที่ว่าไม่มี จะพึงเกิด ขึ้น ย่อมไม่มี. เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นความดับแห่งปัจจัย คือพิจารณา เห็นความดับแห่งธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น เพราะปัจจัยดับ สัสสตทิฏฺฐิ ที่ว่ามียู่ จะพึงเกิดขึ้น ก็จะไม่มีความในข้อนี้มีดังกล่าวมานี้.

ความผูกพันกันด้วยอุบาย อุปาทาน และอภินิเวศ ชื่อว่า อุปาย-
ปาทานภินิเวศวินิพฺพนโ ในบทเหล่านั้น บทว่า อุปาทาย^๑ได้แก่อุบายมี ๒
อย่าง คือ ตัณหาอุบาย และทักขณียอุบาย. นัยแม่ในอุปาทาน เป็นต้น
ก็เหมือนกัน. ก็ตัณหาและทักขณีย ท่านเรียกว่า อุบาย เพราะเข้าถึง
คือเข้าไปถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ โดยอาการเป็นต้นว่า เรา ว่า
ของเรา. อนึ่ง ท่านว่า อุปาทาน และอภินิเวศ เพราะถ้อมมันและยึดมัน
ธรรมเหล่านั้น. ก็โลกนี้ ถูกตัณหาและทักขณียเหล่านั้นผูกพันไว้ เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ **อุปายูปาทานภินิเวศวินิพฺพนโ.**

บทว่า **ตถุจาย** ได้แก่พระอรียสาวกนี้เข้าไปยึดถืออุบายและ
อุปาทานนั้น. บทว่า **เจตโส อธิฐาน** ได้แก่เป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิต.
บทว่า **อภินิเวศานุสย** ได้แก่อันเป็นอภินิเวศและอนุสย. เพราะ
อกุศลจิตย่อมตั้งอยู่ในตัณหาและทักขณีย และตัณหาและทักขณียที่ตั้งมั่น และ
นอนเนื่องในอกุศลจิตนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวธรรมทั้งสอง
ประการนั้นว่า เป็นที่ตั้งมั่นและเป็นที่ยึดมั่นและนอนเนื่องแห่งจิต. บทว่า
น อุปเต ได้แก่ไม่เข้าถึง. บทว่า **น อุปาทียติ** ได้แก่ไม่ยึดถือ.
บทว่า **นาธิฐานติ** ได้แก่ไม่ตั้งมั่นว่า อะไรเป็นตัวตนของเรา. บทว่า
ทุกขเมว ได้แก่เพียงอุปาทานขันธ ๕ เท่านั้น. บทว่า **น กงฺขติ**
ได้แก่ ไม่ทำความสงสัยว่า ความทุกข์นั้นแล ย่อมเกิดขึ้น ความทุกข์
ย่อมดับไป. ขึ้นชื่อว่า สัตว์อื่นในโลกนี้ไม่มี. บทว่า **น วิจิกฺขติ**
ได้แก่ไม่ให้ความลังเลใจเกิดขึ้น.

บทว่า **อปรปฺปจฺจยา** ได้แก่เพราะผู้อื่นไม่ทำให้บรรลู่ ความรู้
ประจักษ์เฉพาะตัวเท่านั้นของผู้ที่มีอยู่ในขณะนี้. ด้วยบทว่า **เอตฺตาวตา**

๑. พมา เป็น อุปย แปลว่า ความยึดถือ

โข กัจจาน สมมาทิฏฐิ โหติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงสัมมาทิฏฐิ
ที่เจือปนกันว่า ความเห็นชอบเพียงเท่านี้มีอยู่ เพราะละสัจตัญญาได้ด้วย
อาการอย่างนั้น. บทว่า อยเมโก อนุโต ได้แก่ที่สุดยอด ที่สุดทราม
อันเดียวกันนี้ จัดเป็นสัจตัญญิ ความเห็นว่า เทียง อันที่หนึ่ง. บทว่า
อัย ทูติโย ได้แก่ที่สุดยอด ที่สุดทราม กล่าวคือทิฏฐิที่จะเกิดขึ้นว่า
ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มี นี้จัดเป็นอุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่า ขาดสูญ อัน
ที่สอง. คำที่เหลือใช้ในข้อนี้ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๖. ธรรมกถิกสูตร

ว่าด้วยคุณธรรมของพระธรรมกถิก

[๔๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูป
หนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคมพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ที่เรียกว่า ธรรมกถิก ธรรมกถิก ดังนี้ ด้วย
เหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะชื่อว่าธรรมกถิก.

[๔๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ถ้าภิกษุแสดง
ธรรมเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับชราและมรณะ
ควรจะกล่าวว่า ภิกษุธรรมกถิก ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อ
ความคลายกำหนด เพื่อความดับชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่า ภิกษุ
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความหน่าย

เพราะความคล้ายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถือนั้นชราและมรณะ
ควรจะกล่าวว่า ภิกษุบรรลุนิพพานในปัจจุบันถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความ
หน่าย เพื่อความคล้ายกำหนด เพื่อความดับชาติ...ภพ...อุปาทาน...
คณา...เวทนา...ผัสสะ...สพายนะ...นามรูป...วิญญาณ...สังขาร
ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความหน่าย เพื่อความคล้ายกำหนด เพื่อความดับ
อวิชชา ควรจะกล่าวว่า ภิกษุธรรมกถึก ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความ
หน่าย เพื่อความคล้ายกำหนด เพื่อความดับอวิชชา ควรจะกล่าวว่า
ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะ
ความหน่าย เพราะความคล้ายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถือนั้น
อวิชชา ควรจะกล่าวว่า ภิกษุบรรลุนิพพานใน ปัจจุบัน.

จบธรรมกถึกสูตรที่ ๖

อรรถกถาธรรมกถึกสูตรที่ ๖

ในธรรมกถึกสูตรที่ ๖ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

บทว่า นิพพิทาย ได้แก่ เพื่อความเบื่อหน่าย. บทว่า วิราคาย
ได้แก่ เพื่อคล้ายกำหนด. บทว่า นิโรธาย ได้แก่ เพื่อความดับสนิท.
ความในคำว่า ปฏิปนุโน โหติ นี้ พึงทราบว่า ปฏิบัติตั้งต้นแต่ศีล
จนถึงอรหัตมรรค. บทว่า ธมฺมานุธมฺมปฏิปนุโน ได้แก่ ปฏิบัติ
ปฏิบัติทาสสมควรแก่นิพพานธรรมอันเป็นโลกุตระ. บทว่า ออนุธมฺมกฺกํ
ได้แก่ อันมีสภาวะที่สมควร. บทว่า นิพพิทา วิราคา นิโรธา ได้แก่
เพราะเบื่อหน่ายคล้ายกำหนดและเพราะดับไป. บทว่า ออนุปาทา วิมุตฺโต
ได้แก่ พ้นเพราะไม่ยึดถือธรรมอะไร ๆ ด้วยอุปาทาน ๔. บทว่า

ทิฏฐธมฺมนิพฺพานปฺปตฺโต คือบรรลुพระนิพพานในปัจจุบันชาติ. บทว่า
อถิ วจนาย ความว่า ย่อมเหมาะที่จะพูดอย่างนั้น คือควร ได้แก่
สมควร. ในข้อนี้ เพราะธรรมกถิก กล่าวปจฺจนาไว้ด้วยนัยอันหนึ่ง ชี้แจง
เสขภูมิและอเสขภูมิ ให้ปจฺจนาเปลวออกไป ด้วยนัยทั้งสอง ดังพรรณนา
มาจะนี้.

จบอรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๖

๗. อเจลกัถสฺปสูตร

ว่าด้วยความทุกข์เกิดแต่ปัจจัย

[๔๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทก-
นิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์
อเจลกัถสฺปได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ครั้นแล้ว เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ สถานที่นั้น ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกัน ไปแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง.

[๔๘] ครั้นแล้ว อเจลกัถสฺปได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าพเจ้าจะขอถามเหตุบางอย่างกะท่านพระโคตม ถ้าท่านพระโคตมจะทรง
กระทำโอกาส เพื่อทรงตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ตอบว่า คุณก่อนกัถสฺป ยังมีเวลาตอบปัญหา เรากำลังไปสู่ละแวกบ้าน
แม้ครั้งที่ ๒... แม้ครั้งที่ ๓ อเจลกัถสฺปก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าว่า ข้าพเจ้าขอถามเหตุบางอย่างกะท่านพระโคดม ถ้าท่านพระโคดมจะทรงกระทำโอกาส เพื่อทรงตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนกัสสป ยังมีใช้เวลาตอบปัญหา เรากำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน.

[๔๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว อเจลกัสสปได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ก็ข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะถามท่านพระโคดมมากนัก.

ภ. คุณก่อนกัสสป ท่านจงถามปัญหาตามที่ท่านจำนงไว้เถิด.

ก. ข้าแต่ท่านพระโคดม ความทุกข์ตนกระทำเองหรือ.

ภ. อย่างกล่าวอย่างนั้น กัสสป.

ก. ความทุกข์ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคดม.

ภ. อย่างกล่าวอย่างนั้น กัสสป.

ก. ความทุกข์ตนกระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วยหรือ ท่านพระโคดม.

ภ. อย่างกล่าวอย่างนั้น กัสสป.

ก. ความทุกข์บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคดม.

ภ. อย่างกล่าวอย่างนั้น กัสสป.

ก. ความทุกข์ไม่มีหรือ ท่านพระโคดม.

ภ. ความทุกข์ไม่มีหาไม่ได้ ความทุกข์มีอยู่ กัสสป.

ก. ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคดม ย่อมไม่รู้ไม่เห็นความทุกข์หรือ.

ภ. เราย่อมไม่รู้ไม่เห็นความทุกข์หาไม่ได้ เราได้เห็นความทุกข์อยู่

กัสนป.

ก. เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม ความทุกข์ตนกระทำเองหรือ ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวนั้น กัสนป. เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ความทุกข์ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคตม ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวนั้น กัสนป. เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ความทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคตม ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวนั้น กัสนป. เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ความทุกข์ไม่มีหรือ ท่านพระโคตม ท่านตรัสว่า ความทุกข์ไม่มีหาไม่ได้ ความทุกข์มีอยู่ กัสนป. เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคตมยอมไม่รู้ไม่เห็นความทุกข์หรือ ท่านตรัสว่า เราย่อมไม่รู้ไม่เห็นความทุกข์หาไม่ได้ เราได้เห็นความทุกข์อยู่ กัสนป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัสบอกความทุกข์แก่ข้าพเจ้า และขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความทุกข์แก่ข้าพเจ้าด้วย.

[๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนกัสนป. เมื่อบุคคลถืออยู่ว่า นั่นผู้กระทำ นั่นผู้สวय [ทุกข์] เราจะกล่าวว่า ทุกข์ตนกระทำเอง ดังนี้ อันนี้เป็นสัตตคติปฏิญญาไป เมื่อบุคคลถูกเวทนาทิ่มแทง [รู้] อยู่ว่า ผู้กระทำคนหนึ่ง ผู้สวयเป็นอีกคนหนึ่ง เราจะกล่าวว่า ทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ ดังนี้ อันนี้เป็นอุจเฉทปฏิญญาไป ดูก่อนกัสนป. ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๕๑] เมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสอย่างนี้แล้ว **อเจลกัสสป**ได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่**พระองค์ผู้เจริญ** ภามิตของ**พระองค์แจ่มแจ้งนัก** ข้าแต่**พระองค์ผู้เจริญ** ภามิตของ**พระองค์แจ่มแจ้งนัก** **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยประสงคฺว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปฉะนั้น ข้า**พระองค์**ขอถึง**พระผู้มีพระภาคเจ้า**กับพระธรรมและภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ข้า**พระองค์**พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบทในสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน**กัสสป** ผู้ใดเคยเป็นอัญญเดียรฉัตร หวังบรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน เมื่อล่วง ๔ เดือน ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้ว หวังอยู่จึงให้บรรพชา ให้อุปสมบท เพื่อความเป็นภิกษุ ก็แต่ว่า เรา**รู้**ความต่างแห่งบุคคล.

อเจลกัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่**พระองค์ผู้เจริญ** หากผู้ที่เคยเป็นอัญญเดียรฉัตร หวังบรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน เมื่อล่วง ๔ เดือน ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้วหวังอยู่จึงให้บรรพชา ให้อุปสมบท เพื่อความเป็นภิกษุไซ้ ข้า**พระองค์**จักอยู่ปริวาส ๔ ปี เมื่อล่วง ๔ ปี ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้ว จึงให้บรรพชา ให้อุปสมบท เพื่อความเป็นภิกษุเถิด.

[๕๒] **อเจลกัสสป**ได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนัก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว ครั้นท่าน**กัสสป**อุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกจากหมู่อยู่

ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตแน่วแน่ ไม่นานนัก ก็ทำให้
แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจาก
เรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง
ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่
ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ท่านกัสสปได้
เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบอเจลกัสสปสูตรที่ ๗

อรรถกถาอเจลกัสสปสูตรที่ ๗

ในอเจลกัสสปสูตรที่ ๗ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อเจลโล กสุสโป ได้แก่นักบวชขอเจละ คือไม่มีผ้า
โดยเพศ ชื่อกัสสปะโดยชื่อ. บทว่า ทูโรโตว ความว่า ได้เห็นพระผู้มี
พระภาคเจ้า มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ห้อมล้อมเสด็จมาแต่ไกลทีเดียว. บทว่า
กิลฺยจิเทว เทถ ได้แก่เหตุการณ์บางอย่าง. บทว่า โอภาสึ ได้แก่ขณะ
คือกาลแห่งการพยากรณ์ปัญหา. บทว่า อนฺตรมเร ได้แก่ภายในบ้าน
ชื่อว่า ละแวกบ้าน. ในคำว่า น ปลุตฺตถิกาย อนฺตรมเร นิสี-
ทิสฺสามิ (จักไม่นั่งคู่เข้าในละแวกบ้าน). ชื่อว่า ภายในบ้านตั้งแต่เสา
เขตเป็นต้นไป ในคำว่า โอกฺขจิตฺตจฺกฺขุ อนฺตรมเร คมิตฺสามิ (เรา
จักทอดจักขุไปในละแวกบ้าน). ภายในบ้านนี้แล ท่านประสงค์เอาใน
ที่นี้. บทว่า ยทาગฺขติ ได้แก่มุ่งหวังสิ่งใด.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าประสงค์จะตรัสจึง
ทรงห้ามเสียถึงครั้งที่ ๓. ตอบว่า เพื่อให้เกิดความเคารพ. เพราะผู้ถือ

ทิฏฐิ เมื่อเขากล่าวเร็วก็ไม่ทำคารวะ ไม่เชื่อแม้ถ้อยคำ ด้วยเข้าใจว่า การเข้าเฝ้าพระสมณโคดมก็ดี การทูลถามก็ดี ง่ายเพียงแต่ถามเท่านั้น ก็ตรัสตอบทันที. แต่เมื่อห้ามถึง ๒-๓ ครั้ง เขาก็ทำความเคารพ ก็เชื่อ ด้วยเข้าใจว่า การเข้าเฝ้าพระสมณโคดมก็ดี การทูลถามปัญหาาก็ดี ยาก เมื่อ ทูลขอถึงครั้งที่ ๓ เขาก็จะตั้งใจฟัง เชื่อคำที่ตรัส. ดังนั้น พระผู้มีพระ ภาคว่าจึงให้เขาทูลขอถึงครั้งที่ ๓ จึงตรัส ด้วยประสงค์ว่า ผู้นี้จักตั้งใจฟัง เชื่อถ้อย เหมือนอย่างว่า หมอบาดแผลหุงน้ำมันหรือเคี้ยวข้าวอ้อย เมื่อ จะหุงน้ำมันหรือเคี้ยวข้าวอ้อย ก็รอเวลาให้น้ำมันอ่อนตัวและข้าวอ้อยแข็งตัว ไปได้ที่ไม่ปล่อยให้ไหม้ แล้วกลบเสียบันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันทัน นั้น ทรงรอให้ญาณของสัตว์แก่กล้าเสียก่อน แม้จะทราบว่าญาณของผู้นี้จักแก่ กล้าด้วยเวลาเพียงเท่านี้ ก็ทรงให้ขอจนถึงครั้งที่ ๓.

บทว่า มา เหว กสุสพ ได้แก่กัศสพเธออย่าพูดอย่างนั้น. ทรงแสดงว่า การพูดว่าสิ่งที่ตนเองทำแล้ว จักเป็นทุกข์ ดังนี้ ไม่ควร ใคร ๆ ที่เชื่อว่าตน ก่อทุกข์ ไม่มี. แม้ข้างหน้าก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน. บทว่า อธิจฺจสมุปรุณฺหํ ได้แก่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ ตามที่ต้องการ. บทว่า อิติ ปุญฺโฆ สมานิ ได้แก่เพราะเหตุไร จึงพูดอย่างนั้น. นัยว่า อเจลกัศสพนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงถูกถามโดย นัยมีอาทิว่า สิ่งอันตนเองทำ เป็นทุกข์หรือ ก็ตรัสว่า อย่าพูดอย่างนั้น ทรงถูกถามว่า ไม่มีหรือ ก็ตรัสว่ามี ทรงถูกถามว่า ท่านพระโคดมไม่ ทรงทราบ ไม่ทรงเห็นทุกข์หรือ ก็ตรัสว่า เราผู้, คำอะไรหนอแลที่เรา ถ้ามืดพลัดไปดังนี้ เมื่อจะชำระคำถามของตนตั้งแต่ต้น จึงกล่าวอย่างนี้. ในบทว่า อากิขุตุ จ เม ภนฺเต ภควา นี้ ฟังทราบเนื้อความดัง

ต่อไปนี้ :- ผู้ที่มีความเคารพในพระศาสดาจะไม่พูดว่า ภว แต่จะพูดว่า ภควา.

คำว่า โส กโรติ เป็นอาทิ พระองค์ตรัสเพื่อจะทรงปฏิเสธลัทธิ ที่ว่า สิ่งอันตนเองทำเป็นทุกข์. ก็บทว่า สโต ในคำว่า อาทิโต สโต นี้ เป็นฉฐฐีวิภคติ ลงในอรรถสัจจตมวิภคติ เพราะฉะนั้น ฟังทราบ เนื้อความดังต่อไปนี้ว่า กสฺสป ในคำว่า โส กโรติ โส ปฏฺฐิ เวทยติ เป็นอาทิ ไขความว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จะมีความเห็นในภายหลังว่า สิ่งอันตนเองทำเป็นทุกข์. ก็ทุกข์ในคำว่า สยฺ กตํ ทุกฺขํ นี้ ท่านประสงค์ เอาวิญญูทุกข์. บทว่า อิติ วทํ นี้ ย่อมสัมพันธ์กันด้วย อาทิ ศัพท์ แรกและสัสสตศัพท์ ลำดับต่อมา. ก็ศัพท์ว่า ทิเปติ คณฺหาติ นี้ เป็น พระบาลีที่เหลือในที่นี้. จริงอยู่ ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า เมื่อกล่าวดังนี้ ก็อย่างนี้ ย่อมแสดงถึงสัสสตะ ก็ถือถือสัสสตะแต่ต้นทีเดียว. เพราะเหตุไร. เพราะข้อนั้นเป็นความเห็นของท่าน. บทว่า เอตํ ปเร ได้แก่ถือการกะ ผู้ทำ และเวทกะ ผู้เสวยว่าเป็นอย่างเดียวกัน อธิบายว่า เข้าถึงการกะ และเวทกะนี้เห็นว่า เป็นสภาพเที่ยง.

ก็พระองค์ตรัสคำว่า อญฺโณ กโรติ เป็นอาทิไว้ก็เพื่อปฏิเสธ ลัทธิที่ว่า ทุกข์อันบุคคลอื่นทำ. ส่วนคำว่า อาทิโต สโต นี้ ฟังประมวล มาไว้แม้ในที่นี้. ฟังทราบเนื้อความในข้อนี้ ดังต่อไปนี้ :- กัสสป ในคำว่า อญฺโณ กโรติ อญฺโณ ปฏฺฐิ เวทยติ เป็นอาทิ ไขความได้ว่า เมื่อถูกเวทนาที่สัมปยุตด้วยอุจเฉททัญญู ที่เกิดขึ้นในภายหลังอย่างนี้ว่า การกะขาดสูญในที่นี้แล คนอื่นย่อมเสวยสิ่งที่การกะนั้นทำแล้ว ดังนี้ ครอบงำคือเสียดแทง ก็จะมีลัทธิอย่างนี้ว่า สิ่งที่คนอื่นทำเป็นทุกข์. คำว่า

อติ วท เป็นอาทิ ฟังประกอบเข้าตามนัยที่กล่าวมา.

ในข้อนี้ มีโยชนา (การประกอบความ) ดังต่อไปนี้ :- ก็เมื่อกล่าวอย่างนี้ ย่อมแสดงถึงความขาดสูญ คือถือเอาความขาดสูญแต่แรก. เพราะเหตุไร. เพื่อข้อนั้นเป็นความเห็นของท่าน. บทว่า **เอตฺ ปเร** ความว่า เข้าถึงความขาดสูญนั้น.

บทว่า **เอเต เต** ได้แก่กัสสป เราตถาคตไม่อาศัยที่สุดโต่ง ๒ อย่างเหล่าใด คือสัสสตทิวฐิ และอุจเจททิวฐิ แสดงธรรม เราตถาคตไม่อาศัย คือละ ได้แก่ไม่ติดที่สุดโต่ง ๒ อย่างนั้น แสดงธรรมโดยสายกลาง อธิบายว่า ตั้งอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา แสดงธรรม. หากจะมีคำถามว่า ธรรมข้อไหน. ก็ตอบว่า เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร. ก็ในข้อนี้แสดงผลว่า มาจากเหตุ และแสดงความดับของผลนั้นไว้ เพราะเหตุดับ หาแสดงผู้กระทำหรือผู้สวयไร ๆ ไว้ไม่. ด้วยคำเพียงเท่านี้ ก็เป็นอันปฏิเสธปัญหาที่เหลือ. ก็ท่านห้ามปัญหาข้อที่ ๓ ด้วยคำว่า **อุโ** **อนุตฺ อนุปคฺมม** นี้. ด้วยคำว่า **อวิหฺชาปจฺจยา สงฺขารา** นี้ ฟังทราบว่าเป็นทรงแปฏิเสธการเกิดขึ้นลอย ๆ และความไม่รู้.

ท่านปรารธนาภิกษุภาวะในสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** แล้วจึงกล่าวคำว่า **ลเกยฺย** นี้ ที่นั่น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงหมายเอาตติยปริวาสที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ในชั้นชกะ คือปริวาสที่ผู้เคยเป็นอัญญุเดียรถีย์ตั้งอยู่ในสามเณรภูมิแล้วอยู่สมათาน โดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ผู้มีชื่อว่า เคยเป็นอัญญุเดียรถีย์ หวังได้อุปสมบทในพระศาสนา ข้าพระองค์นั้นจะขอปริวาสกับพระสงฆ์ตลอด ๔ เดือน ดังนี้ จึงตรัสว่า **โย โข กสฺสป อญฺญุตฺตติยปฺพุทฺโ**. คำว่า **ปฺพุทฺทฺห** ในบทว่า **ปฺพุทฺทฺห ลเกยฺย** นั้น พระองค์ตรัสไว้ด้วยอำนาจความเป็น

คำที่สละสลวย. เพราะไม่ต้องอยู่ปริวาสก็ได้บรรพชา. ส่วนผู้ที่ต้องการจะอุปสมบท ฟังบำเพ็ญวัตรปฏิบัติ ๘ ประการมีการเข้าบ้านเป็นต้น ให้บริบูรณ์ อยู่ปริวาสโดยไม่ให้ล่วงเวลา. บทว่า **อารทฺหจิตฺตา** ได้แก่ผู้มีใจยินดี เพราะบำเพ็ญวัตร ๘ ประการ. ในข้อนี้ มีเนื้อความสังเขปเท่านั้น. ส่วนตติยปริวาสนี้ ฟังทราบโดยพิสดาร ตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาแห่ง**ปัพพชชาขันธกะ** อรรถกถาวินัย ชื่อ **สมันตปาสาทิกา**.

พระบาลีในที่นี้ว่า **อปิจ มยา** ส่วนในที่อื่น ปรากฏว่า **อปิจ เมตฺถ**. บทว่า **บุคฺคฺลวณฺมตฺตตา วิทิตา** ได้แก่รู้ความต่างบุคคล. ท่านแสดงว่า คำนี้ว่า บุคคลนี้ ควรแก่ปริวาส บุคคลนี้ไม่ควรแก่ปริวาส ดังนี้ ปรากฏแก่เรา. แต่นั้น ท่านพระกัสสปคิดว่า น่าอัศจรรย์ พระพุทธศาสนาที่บุคคลเลือกสรร ถือเอาสิ่งที่ควรเท่านั้น ทั้งสิ่งที่ไม่ควร. แต่นั้นท่านที่เกิดความอดสาหะขึ้นในการบรรพชาอย่างมากจึงกราบทูลว่า **สเจภนฺเต**. ลำดับต่อมา **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงทราบว่า เธอมีความพอใจอย่างแรงกล้า จึงทรงดำริว่า กัสสป ควรแก่ปริวาส ดังนี้ จึงตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมาตรัสสั่งว่า ไปเถิด ภิกษุให้กัสสปอาบน้ำ ให้บรรพชาแล้วนำมา. ภิกษุนั้นตามพระดำรัสแล้ว ให้กัสสปบวชแล้วไปยังสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับนั่งกลางหมู่พระสงฆ์แล้วให้กัสสปอุปสมบท. ด้วยเหตุนั้น ท่านกล่าวว่า **อลฺลุต โข อเจโล กสฺสโป ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ อลฺลุต อฺปสมฺบตฺถ** (อเจลกัสสป ได้บรรพชาได้อุปสมบทในสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว). คำที่เหลือมีอาทิว่า **อจิรฺปสมฺปนฺโน** ท่านกล่าวไว้แล้วในพราหมณสังยุตแล้วแล.

จบอรรถกถาอเจลกัสสปสูตรที่ ๗

๘. ทิมพรุกขสูตร

ว่าด้วยสุขและทุกข์เกิดแต่ปัจจัย

[๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ปริพาชก ชื่อ
ทิมพรุกขะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้
ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกัน
ไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๔] ครั้นแล้ว ทิมพรุกขปริพาชกได้ทูลถามพระผู้มีพระภาค-
เจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม สุขและทุกข์ ตนกระทำเองหรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุกขะ.

๓. สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคตม.

๓. อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุกขะ.

๓. สุขและทุกข์ ตนกระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วยหรือ
ท่านพระโคตม.

๓. อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุกขะ.

๓. สุขและทุกข์บังเกิดขึ้น เพราะอาศัยการที่มีโทษตนเองกระทำ
มิใช่ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคตม.

๓. อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุกขะ.

๓. สุขและทุกข์ไม่มีหรือ ท่านพระโคตม.

๓. สุขและทุกข์ไม่มีหามิได้ สุขและทุกข์มีอยู่ ทิมพรุกขะ.

๓. ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคตม ย่อมไม่รู้ ไม่เห็นสุขและทุกข์.

ก. เราย่อมไม่รู้ไม่เห็นสุขและทุกข์หามิได้ เรารู้เห็นสุขและทุกข์
อยู่ **ติมพรุกษะ**.

ค. เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ข้าแต่ท่าน**พระโคดม** สุขและทุกข์ตนกระ-
ทำเองหรือ ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวนั้น **ติมพรุกษะ** เมื่อข้าพเจ้า
ถามว่า สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่าน**พระโคดม** ท่านตรัสว่า
อย่างกล่าวนั้น **ติมพรุกษะ** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า สุขและทุกข์ตน
กระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วยหรือ ท่าน**พระโคดม** ท่านตรัสว่า
อย่างกล่าวนั้น **ติมพรุกษะ** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า สุขและทุกข์บังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่าน**พระ-**
โคดม ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวนั้น **ติมพรุกษะ** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า
สุขและทุกข์ไม่มีหรือ ท่านตรัสว่า สุขและทุกข์ไม่มีหามิได้ สุขและทุกข์
มีอยู่ **ติมพรุกษะ** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่าน**พระโคดม** ย่อมไม่
รู้ไม่เห็นสุขและทุกข์ ท่านตรัสว่า เราย่อมไม่รู้ไม่เห็นสุขและทุกข์หามิได้
เราเห็นสุขและทุกข์อยู่ **ติมพรุกษะ** ขอท่าน**พระโคดม**จงตรัสบอกสุขและ
ทุกข์แก่ข้าพเจ้า ขอท่าน**พระโคดม**จงทรงแสดงสุขและทุกข์แก่ข้าพเจ้า.

[๕๕] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า **ดูก่อนติมพรุกษะ** เมื่อบุคคล
ถืออยู่ว่า นั่นเวทนา นั่นผู้สวय [เวทนา] ดังนี้ แต่เราไม่กล่าวอย่าง
นี้ว่า สุขและทุกข์ตนกระทำเอง เมื่อบุคคลถูกเวทนาทิ่มแทง [รู้] อยู่
ว่าเวทนาอย่างหนึ่ง ผู้สวय [เวทนา] เป็นอีกคนหนึ่ง ดังนี้ แต่เราไม่
กล่าวอย่างนี้ว่า สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ **ดูก่อนติมพรุกษะ** ตถาคต
แสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะ

อวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชานั้นแหละดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ทิมพรุทกขปริพาชก- ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาณิตของ พระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาณิตของพระองค์แจ่มแจ้ง นัก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยาย เปรียบ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยประสงคฺว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปะนั้น ข้า พระองค์ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคตม จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอด ชีวิตจำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป.

จบติมพรุทกขสูตรที่ ๘

อรรถกถาติมพรุทกขสูตรที่ ๘

ในติมพรุทกขสูตรที่ ๘ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

คำว่า สทา เวทนา เป็นต้น ตรัสเพื่อจะปฏิเสฐลัทธิที่ว่า สิ่ง ที่ตนทำเอง เป็นสุขและทุกข์. คำว่า สโต แม้ในบทว่า อาทิตโต สโต นี้ เป็นลัทธิวิรัตติ ใช้ในอรรถสัจตมวิรัตติ. ในข้อนี้ มีการแสดง เนื้อความดังต่อไปนี้ :- ติมพรุทกขะ เมื่อคำเป็นต้นว่า สทา เวทนา โส

เวทยติ มีอยู่อย่างนี้ ภายหลังย่อมมีลัทธิดังนี้ว่า สิ่งที่ตนทำเองเป็นสุข เป็นทุกข์ และเมื่อกล่าวอย่างนี้ ย่อมรู้ตามว่า เวทนานี้มีแม้ในกาลก่อน คือแสดงสัตสศตทิกุญฺญิ ยึดถือสัตสศตทิกุญฺญิ. เพราะเหตุไร. เพราะข้อนั้น เป็นความเห็นของท่าน. บทว่า **เอตํ ปเร** ความว่า เข้าถึงสัตสศตทิกุญฺญินั้น. เพราะทรงหมายเอาเนื้อความก่อนจึงตรัสอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ ใน อรรถกถา ท่านจึงประกอบคำนั้น แล้วแสดงเนื้อความแห่งคำนั้น. บทว่า **เอวญฺจาหํ น วทามิ** ความว่า เราจะไม่พูดอย่างนี้ว่า **สา เวทนา โส เวทยติ**. คำว่า **อญฺญา เวทนา** เป็นอาทิ ตรัสเพื่อจะปฏิเสธ ลัทธิที่ว่า สุขและทุกข์อันคนอื่นทำ. แม้ในบทนี้ มีการประกอบความ ดังต่อไปนี้ :- **ติมพรุกขะ** เมื่อคำเป็นต้นว่า **อญฺญา เวทนา อญฺโฌ**

เวทยติ มีอยู่อย่างนี้ ภายหลังเมื่อถูกเวทนาที่สัมปยุตกับอวจเจตทิกุญฺญิ ที่เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า การกเวทนาในฝ่ายแรกขาดสูญ แต่สิ่งที่ตนทำเอง ผู้อื่น เสวย ดังนี้ ครอบงำ ย่อมมีลัทธิดังนี้ว่า สิ่งที่ผู้อื่นทำเป็นสุข เป็นทุกข์ ดังนี้ และเมื่อกล่าวอย่างนี้ ย่อมแสดงอวจเจตทิกุญฺญิ ย่อมยึดถืออวจเจตทิกุญฺญิ ว่า การกขาดสูญ สิ่งอื่นถือปฏิบัติ. เพราะเหตุไร. เพราะข้อนั้น เป็นความเห็นของท่าน. บทว่า **เอตํ ปเร** ได้แก่เข้าถึงอวจเจตทิกุญฺญินั้น. ก็นั่นที่นี้ท่านนำบทเหล่านี้มาประกอบไว้ในอรรถกถาแล้ว. พระองค์ตรัสสุข-เวทนาและทุกข์เวทนาไว้ในพระสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้ และสุขทุกข์ที่เป็นวิบากนั้นแลก็ตรัสว่าเหมาะ (ที่จะกล่าวไว้ในพระสูตรนี้เหมือนกัน).

๘. พาลบัณฑิตสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งพาลและบัณฑิต

[๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ของพาล ผู้อันอวิชาหุ่มห่อแล้ว ประกอบ
ด้วยตัณหา เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ กายนี้ด้วย นามรูปในภายนอกด้วย ย่อม
มีด้วยประการดังนี้ เพราะอาศัยกายและนามรูปทั้งสองนี้ จึงเกิดผัสสะ
สพายตนะ ซึ่งทั้งสองอย่างนั้นหรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถูกต้องพาล
เป็นเหตุให้เสวยสุขและทุกข์ กายนี้ของบัณฑิต ผู้อันอวิชาหุ่มห่อแล้ว
ประกอบด้วยตัณหา เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ กายนี้ด้วย นามรูปในภายนอก
ด้วย ย่อมมีด้วยประการดังนี้ เพราะอาศัยกายและนามรูปทั้งสองนี้จึงเกิด
ผัสสะ สพายตนะ ซึ่งทั้งสองอย่างนั้นหรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถูกต้อง
บัณฑิต เป็นเหตุให้เสวยสุขและทุกข์.

[๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องนั้น จะแปลกกันอย่างไร
จะมีอธิบายอย่างไร จะต่างกันอย่างไร ระหว่างบัณฑิตกับพาล พวก
ภิกษุกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ธรรมของพวกข้าพระองค์มีพระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นเดิม มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นที่รวมลง ขอประทานพระวโรกาส เนื้อความแห่งพระ
ภาษิตนี้ แจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียว ภิกษุทั้งหลาย
ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักทรงจำไว้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นพวก

เธอจึงฟัง จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุพวกนั้นทูลรับพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว.

[๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กาย
นี้ของคนพาล ผู้ถูกอวิชาใดหุ้มห่อแล้ว และประกอบแล้วด้วยตัณหาใด
เกิดขึ้นแล้ว อวิชชา นั้น คนพาลยังละไม่ได้ และตัณหา นั้นยังไม่สิ้นไป
ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะคนพาลไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความ
สิ้นทุกข์โดยชอบ เหตุ นั้น เมื่อตายไปคนพาลย่อมเข้าถึงกาย เมื่อเข้าถึง
กาย ชื่อว่ายังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและ
อุปายาส เรากล่าวว่า ยังไม่พ้นไปจากทุกข์ กายนี้ของบัณฑิตผู้ถูกอวิชา
ใดหุ้มห่อแล้ว และประกอบด้วยตัณหาใด เกิดขึ้นแล้ว อวิชชา นั้น
บัณฑิตละได้แล้ว และตัณหา นั้นสิ้นไปแล้ว ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า
บัณฑิตได้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เหตุ นั้น เมื่อ
ตายไป บัณฑิตย่อมไม่เข้าถึงกาย เมื่อเขาไม่เข้าถึงกาย ชื่อว่าย่อมพ้นจาก
ชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส เรากล่าวว่า
ย่อมพ้นจากทุกข์ อันนี้เป็นความแปลกกัน อันนี้เป็นอธิบาย อันนี้เป็น
ความต่างกันของบัณฑิตกับคนพาล กล่าวคือ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์.

จบพาลบัณฑิตสูตรที่ ๕

อรรถกถาพาลบัณฑิตสูตรที่ ๕

ในพาลบัณฑิตสูตรที่ ๕ ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อวิชชานีวรณสูตร ได้แก่ถูกอวิชากางกั้น. บทว่า
เอวมยฺ กาโย สมุทาคโต ความว่า กายนี้ ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว เพราะ

ถูกอวิชชากางกั้น และเพราะประกอบด้วยตัณหานั่นเอง ด้วยอาการอย่าง
นี้. บทว่า **อญฺเจว กาโย** ได้แก่กายที่มีวิญญูณของคน ของคน
พาลนั้น นี้. บทว่า **พหิทฺธา จ นามรูป** ได้แก่และกายที่มีวิญญูณ
ของคนเหล่าอื่นภายนอก. ข้อความนี้พึงแสดงด้วยขันธ ๕ และอายตนะ ๖
ทั้งของตนและคนอื่น. บทว่า **อิตุเถตฺติ ทฺวย** ได้แก่หมวดสองนี้. ด้วย
อาการอย่างนี้. ด้วยบทว่า **ทฺวย ปฏิจฺจ ผลฺโส** นี้ ท่านกล่าวจักษุสัมผัส
เป็นต้น เพราะอาศัยอายตนะทั้งสองฝ่าย มีจักขุและรูปเป็นต้น ไว้ใน
ที่อื่น แต่ในที่นี้ท่านหมายอายตนะภายในและอายตนะภายนอก นัยว่า
อายตนะทั้งสองฝ่าย ชื่อว่า ใหญ่ทั้งสอง. บทว่า **สเพวยตนาถิ** ได้แก่
ผัสสาชยตนะ คือเหตุแห่งผัสสะ ๖. บทว่า **เยหิ ผุฏฺโฐ** ได้แก่ถูกผัสสะอัน
เกิดขึ้นเพราะอายตนะซึ่งเป็นเหตุเหล่าใด ถูกต้อง. ในบทว่า **อญฺญตฺเรณ**
นี้ พึงทราบอายตนะอื่นๆ ที่บริบูรณ์และไม่บริบูรณ์. บทว่า **ตฺตฺร** ได้แก่ใน
เพราะการเกิดขึ้นแห่งกายเป็นต้น ของคนพาลและบัณฑิตนั้น. บทว่า
โก อธิปฺปายโส ได้แก่คืออะไรเป็นความพยายามอย่างยิ่ง.

บทว่า **ภคว มฺลกา** ได้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูลแห่งธรรม
เหล่านั้น เหตุเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **ภคว มฺลกา**. ท่านกล่าวอธิบาย
ไว้ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของพวกข้าพระองค์เหล่านั้น อัน
พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าในปางก่อนทรงให้บังเกิดขึ้น เมื่อพระองค์
เสด็จปรินิพพานแล้ว ล่วงไปพุทธรันดรหนึ่ง คนอื่นจะเป็นสมณะก็ตาม
พราหมณ์ก็ตาม ชื่อว่า สามารถจะให้ธรรมเหล่านี้เกิดขึ้น มิได้มีเลย
แต่ธรรมเหล่านี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์
ทั้งหลาย. เพราะอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์จึงมารู้ คือ

แห่งตลอดธรรมเหล่านี้ เพราะเหตุนี้ ธรรมของพวกข้าพระองค์จึงชื่อว่า มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูล ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ภควั เนตติกา ความว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำ ได้แก่แนะนำธรรมทั้งหลาย คือระบุนิระขันธ์ เฉพาะอย่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริงแสดง เพราะเหตุนี้ ธรรมทั้งหลายจึงชื่อว่า มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้แนะนำ. บทว่า ภควั ปฐิสสรณา ความว่า ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๔ เมื่อมาปรากฏแก่พระสัมพันธคุณ ชื่อว่า ย่อมรวมลงในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุนี้ ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่รวมลง. บทว่า ปฐิสสรนุติ ได้แก่ ย่อมประชุม. อีกอย่างหนึ่ง ผัสสะมาด้วยอำนาจการแห่งตลอดแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประทับนั่ง ณ โพธิมณฑลสถาน ทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่ออะไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอชื่อผัสสะ เพราะอรธว่าถูกต้อง. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ... ก็มาทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่ออะไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอชื่อวิญญาณ เพราะอรธว่า รู้แจ้ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงระบุนิระขันธ์ที่เป็นไปในภูมิ ๔ เฉพาะอย่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริง รวมธรรมทั้งหลายไว้ด้วยอาการอย่างนั้น เหตุนี้ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า ภควั - ปฐิสสรณา. บทว่า ภควนุตฺเต ยเว ปฐิสสรณู ความว่า เนื้อความแห่งภควินั้น จึงปรากฏ (แจ่มแจ้ง) แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าที่เดิยวอธิบายว่า ขอพระองค์โปรดตรัสแสดงธรรม แก่พวกข้าพระองค์เถิด.

ในคำว่า สว เจว อวิชชา นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

อวิชชาและตัณหานั้น แม้ยังกรรมให้แล่นไป ชักปฏิสนธิมาแล้ว

ดับไปก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านก็กล่าวคำนี้ว่า **สา เจ อวิชา สา เจ ตณฺหา** ไว้แม้ในที่นี้ เพราะอรรถว่า เห็นสมกัน เหมือนเกสรที่ค่อม วันวาน แม้วันนี้บริโภคนั้นเข้าไป เกสรนั้นก็ยิ่งเรียกว่า เกสรนั่นเอง ฉะนั้น. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ** ได้แก่มรรคพหฺมจฺรยํ. บทว่า **ทฺถกฺขชยาย** ได้แก่เพื่อความสิ้นไปแห่งวัฏทุกข์. บทว่า **กายนฺโศ** โหติ ได้แก่เป็นผู้เข้าถึงปฏิสนธิกายอื่น. ด้วยบทว่า **ยทิทํ พฺรหฺมจฺริยวาโส** นี้ ท่านแสดงว่า มรรคพหฺมจฺริยวาสนี้ใด. นี่คือการแปลกันของบัณฑิตจากคนพาล. ดังนั้นในพระสูตรนี้ ท่านจึงเรียกว่าปุถุชนผู้ยังมีปฏิสนธิทั้งหมดว่า เป็นคนพาล พระชีนาสผู้ไม่มีปฏิสนธิ เรียกว่าเป็นบัณฑิต. ส่วนพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ใครๆ ไม่ควรเรียกว่า บัณฑิต หรือคนพาล. แต่เมื่อคบ ก็คบแต่ฝ่ายบัณฑิต.

จบอรรถกถาพาลบัณฑิตสูตรที่ ๕

๑๐. ปัจจยสูตร

ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น

[๖๐] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เราจักแสดงปัจจุสมุปบาท และธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว **ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.**

[๖๑] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ก็

ปฏิจสมุปปาทเป็นไฉน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้น คือ รัมมฐิติ^๑ รัมมนิยาม^๒ อิทัปปัจจย^๓ ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งชาติอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ... เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ... เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ... เพราะค้นหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน... เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีค้นหา... เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา... เพราะสพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ... เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป... เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้น คือ รัมมฐิติ รัมมนิยาม อิทัปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงชาติอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็นอย่างอื่น มุลเหตุอันแน่นอนในชาติอันนั้น ดังพรรณนามาจะนั้นแล เราเรียกว่าปฏิจสมุปปาท.

[๖๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นเป็นไฉน.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชราและมรณะเป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยประชุม

๑. ความตั้งอยู่ธรรมดา ๒. ความแน่นอนของธรรมดา ๓. มุลเหตุอันแน่นอน. (ซิลเดอรัล)

แต่ อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา
ชาติ... ภพ... อุปาทาน... ตัณหา... เวทนา... ผัสสะ... สพายตนะ...
นามรูป... วิญญาณ... สังขาร... อวิชชา เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัย
ประชุมแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไป
เป็นธรรมดา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เราเรียกว่า ธรรมอาศัยกันเกิด
ขึ้น.

[๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกเห็นด้วยดีซึ่ง
ปฏิจสุมุขปาหนนี้ และธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นเหล่านี้ ด้วยปัญญาอันชอบ
ตามเป็นจริงแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นแล่นเข้าถึงที่สุดเบื้องต้นว่า
ในอดีตกาลเราได้เป็นหรือหนอ ในอดีตกาลเราได้เป็นอะไรหนอ ใน
อดีตกาลเราได้เป็นอย่างไรหนอ ในอดีตกาลเราได้เป็นอะไรหนอ แล้ว
ได้มาเป็นอะไรหนอ หรือว่าจักแล่นเข้าถึงที่สุดเบื้องปลายว่าในอนาคตกาล
เราจักเป็นหรือหนอ ในอนาคตกาลเราจักเป็นอะไรหนอ อนาคตกาลเรา
จักเป็นอย่างไรหนอ ในอนาคตกาลเราจักเป็นอะไร แล้วจึงจักเป็นอะไร
หนอ หรือว่าจักยังมีความสงสัยในปัจจุบันกาลเป็นภายใน ณ บัดนี้ว่า
เราเป็นอยู่หรือหนอ หรือไม่เป็นอยู่หนอ เราเป็นอะไรอยู่หนอ เราเป็น
อย่างไรอยู่หนอ สัตว์นี้มาแต่ไหนหนอ เขาจักไปที่ไหน ดังนี้ ข้อนี มิใช่
ฐานะที่จะมีได้ เพราะเหตุไร เพราะว่าอริยสาวกเห็นด้วยดีแล้วซึ่งปฏิจ-
สุมุขปาหน และธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นเหล่านี้ ด้วยปัญญาอันชอบตาม
เป็นจริง.

จบปัจจัยสูตรที่ ๑๐

จบอาหารวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อาหารสูตร ๒. ผักกุนสูตร ๓. ปฐมสมณพราหมณสูตร
๔. พุคฺยสมณพราหมณสูตร ๕. กัจจานโคตตสูตร ๖. ธรรมกถิกสูตร
๗. อเจลกัสสปสูตร ๘. ทิมพรุกขสูตร ๙. พาลบัณฑิตสูตร ๑๐. ปัจจย-
สูตร.

อรรถกถापัจจยสูตรที่ ๑๐

ในปัจจยสูตรที่ ๑๐ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ปฏิจจสมุปปาทยจ โว ภิกฺขเว เทเสสุตฺตมิ ปฏิจฺจ-**
สมุปฺปนฺเน จ ฆมฺเม ความว่า พระศาสดาทรงเริ่มคำทั้งสองใน
พระสูตรนี้ว่า เราจักแสดงปัจจยและสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจยเกิดขึ้น.
บทว่า **อุปฺปาทา วา ตถาคตาณํ** ความว่า แม้ในขณะที่อุบัติขึ้นแห่ง
พระตถาคตคือเมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นก็ดี ชื่อว่า มีชราและมรณะ เพราะ
มีชาติเป็นปัจจย ได้แก่ ชาตินั้นแลเป็นปัจจยแก่ชราและมรณะ. บทว่า
จิตฺตว ตฺถ ชาติ ได้แก่ สภาวะแห่งปัจจยนั้นตั้งอยู่แล้ว คือในกาล
บางคราว ชาติจะไม่เป็นปัจจยแก่ชราและมรณะ ก็หามิได้. พระองค์ตรัส
ปัจจยนั้นแล ด้วยบททั้งสองแม่เหล่านี้ คือ **ฆมฺมฏฺฐิตตา ฆมฺมนิยามตา**
เพราะธรรมที่อาศัยปัจจยเกิดขึ้นย่อมตั้งอยู่เพราะปัจจย เพราะเหตุนี้
ปัจจยนั้นเอง ท่านเรียกว่า **ฆมฺมฏฺฐิตตา**. ปัจจยย่อมกำหนดธรรม
เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า **ฆมฺมนิยามตา**. บทว่า **อิทฺตปฺปจฺจยตา** ได้แก่
ปัจจยแห่งชราและมรณะเป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่า อิทัปปัจจย. อิทัปปัจจย

นั่นแล ชื่อว่า อิทปปัจจยตา. บทว่า ตัม ได้แก่ ปัจจยัตถัง. บทว่า
อภิสมฺพชฺชติ ได้แก่ ฐิตฺตวณฺณ. บทว่า อภิสเมติ ได้แก่ มารวมกัน
ด้วยณฺณ. บทว่า อาจิกฺขติ คือ บอกล. บทว่า เทเสติ ได้แก่ แสดง.
บทว่า ปญฺญเปติ แปลว่า ให้รู้. บทว่า ปญฺญเปติ ได้แก่ เริ่มตั้งใน
หัวข้อแห่งณฺณ. บทว่า วิวเรติ ได้แก่ เปิดเผยแสดง. บทว่า วิภชติ
ได้แก่ แสดงโดยการจำแนก. บทว่า อุตฺตานิโรติ คือ ทำให้ปรากฏ.
บทว่า ปสฺสเถติ จาห ได้แก่ ตรัสว่า พวกเธอจงดู. ถามว่า
คืออะไร คือคำว่า ชาติปฺจฺจยา ภิกฺขเว ชรามรณํ เป็นอาทิ. บทว่า
อิตฺติ โข ภิกฺขเว เป็น เอวัง โข ภิกฺขเว. บทว่า ยา ตตฺตร ได้แก่
ในคำว่า ชาติปฺจฺจยา ชรามรณํ เป็นต้นนั้นใด. บทว่า ตตฺตา เป็น
อาทิ เป็นไวพจน์ของปัจจยการนั้นแล. ปัจจยการนั้น ท่านกล่าวว่า
ตตฺตา (ความเป็นจริงอย่างนั้น) เพราะธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้นโดยปัจจย
เหล่านั้นไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน เรียกว่า อวิตตตา เพราะเมื่อปัจจยเข้าถึง
สามัคคี ธรรมทั้งหลายที่เกิดจากปัจจยนั้น เพียงครั้งเดียว ก็ไม่เกิดขึ้น.
เรียกว่า อนนฺถตตฺตา เพราะธรรมอื่นไม่เกิดจากปัจจย ธรรมอื่น เรียกว่า
อิทปฺปฺจฺจยตา เพราะเป็นปัจจย หรือเป็นที่ประชุมปัจจยแห่งชราและ
มรณะ เป็นต้น ในข้อนี้ มีเนื้อความเฉพาะคำดังต่อไปนี้ :- ปัจจยแห่ง
ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อิทปฺปฺจฺจยา อิทปฺปฺจฺจยา นั้นแล ชื่อว่า
อิทปฺปฺจฺจยตา อีกอย่างหนึ่ง ที่รวมแห่ง อิทปฺปฺจฺจยา ชื่อว่า อิทปฺปฺจฺจยตา.
ก็ลักษณะในคำว่า อิทปฺปฺจฺจยตา นี้ พึงทราบจากคัมภีร์ศัพทศาสตร์.

บทว่า อนิจฺฉํ แปลว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า มิแล้วกลับ
ไม่มี. ก็คำว่า อนิจฺฉํ ในที่นี้ หมายเอาธรรมะไม่เที่ยง แต่ที่ชื่อว่า

ไม่เที่ยง เพราะฉันซึ่งมีสภาพไม่เที่ยง เป็นชรามรรณะ. แม้ในสังขต-
ธรรมเป็นต้น ก็ฉันนี้เหมือนกัน. ส่วนบทว่า **สงฺขตํ** ในที่นี้ ได้แก่
กระทำร่วมกันกับปัจจัยทั้งหลาย. บทว่า **ปฏิจฺจนฺตฺตํ** ได้แก่ที่
อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น. บทว่า **ขยธมฺมํ** ได้แก่มีความสิ้นไปเป็นสภาวะ.
บทว่า **วยธมฺมํ** ได้แก่มีความสลายไปเป็นสภาวะ. บทว่า **วिरาธมฺมํ**
ได้แก่มีความปราศจากยินดีเป็นสภาวะ. บทว่า **นิโรธธมฺมํ** ได้แก่
ความดับสนิทเป็นสภาวะ. แม้ความที่ชาติไม่เที่ยง ก็พึงทราบตามนัย
ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง. ก็อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อนิจฺจํ** ในข้อนี้ ย่อมถูก
เหมือนกัน โดยปริยายหนึ่ง เพราะท่านเห็นชนกปัจจัย ในลักษณะที่มี
สภาวะเป็นไปตามกิจ. กภเป็นต้น ก็มีความไม่เที่ยงเป็นต้น เป็นสภาวะ.
บทว่า **สมฺมุทฺตํ** ได้แก่ มรรคปัญญา พร้อมด้วยวิปัสสนา. บทว่า
ปุพฺพทนต์ ได้แก่ ล่วงไปก่อน. พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **อโหสิ นฺุโ**
เป็นต้น ดังต่อไปนี้ :- เราตถาคตอาศัยอาการที่เที่ยงว่า เราได้มีแล้วหนอ
และอาการที่อาศัยกันเกิดขึ้น จึงสงสัยในอดีตว่า ตนมีและไม่มี ไม่พึง
กล่าวว่าจะอะไรเป็นเหตุ คนพาลปุถุชนย่อมประพฤติดตามแต่จะเป็นไป
เหมือนคนบ้า. บทว่า **กึ นฺุ โ** **อโหสิ** ได้แก่ อาศัยความเกิดขึ้น
แห่งชาติและเพศ จึงสงสัยว่า เราเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ แพศย์
ศูทร กฤหสฺถ์ บรรพชิต เทวดาหรือมนุษย์คนใดคนหนึ่ง. บทว่า **กถํ**
นฺุ โ ได้แก่อาศัยอาการแห่งสัจฐาน แล้วย่อมสงสัยว่าเราเป็นคนสูง
หรือเป็นคนต่ำ ขาวดำ หรือปานกลางเป็นต้น คนใด คนหนึ่ง. แต่
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อาศัยการถือปฏิญญาที่ว่า พระอิศวรบันดาลเป็นต้น
จึงสงสัยโดยเหตุว่า เพราะเหตุไรหนอแล เราจึงได้เป็น (อย่างนั้น).

บพว่า ก็ **หุตฺวา** ก็ **อโหสิ** ความว่า อาศัยชาติเป็นต้น เราได้เป็นกษัตริย์หรือ แล้วจึงสงสัยว่า คนเป็นคนอื่นรำไป ว่า เราเป็น กษัตริย์แล้วเป็นพราหมณ์หรือ ฯลฯ เป็นเทวดาแล้ว เป็นมนุษย์. แต่ คำว่า **อทุธานิ** ในที่ทุกแห่ง เป็นชื่อ เรียกกาล. บพว่า **อปฺรนฺต** ได้แก่ ที่สุด ซึ่งยังไม่ถึง. บพว่า **ภวิสฺสามิ นุ โข นนฺ โข** ความว่า อาศัยอาการที่เที่ยง และอาการที่ขาดสูญ แล้วจึงสงสัยว่า ตน มีและไม่มี ในอนาคต. ส่วนที่เหลือในข้อนี้ ก็มีนัยอย่างทีกล่าวมาแล้ว.

บพว่า **เอตฺรหิ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ อทุธานิ** ความว่า หรือระบอบา ปัจจุบันกาลแม้ทั้งหมด เริ่มตั้งแต่การปฏิสนธิในบัดนี้ จนถึงจุติ. บพว่า **อชฺฌมฺตฺติ กถํ กถิ ภวิสฺสตี** ได้แก่จักเป็นผู้สงสัยในชั้นของตน. ด้วย บพว่า **อหิ นุ โข สฺมุมิ** ความว่า สงสัยว่า คนมีอยู่หรือ. ถามว่า **ข้อนั้น** ควรหรือ. จะไปคิดถึงทำไม ในข้อที่ว่า ควรไม่ควรนี้. อีกอย่างหนึ่งในข้อนี้ท่านนำเรื่องนี้มาเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้.

เล่ากันว่า จุลมรรคามีบุตรหัวโล้น. มหามรรคามีบุตรหัวไม่โล้น. มรรคทั้งสองต่างก็แต่งตัวบุตรนั้น. บุตรคนนั้นก็ลุกขึ้น คิดว่า เราเป็น ลูกของจุลมรรคาหรือ. เมื่อเป็นเช่นนี้ยอมสงสัยว่า เราเป็นหรือหนอ. ด้วยบพว่า **โน นุ โข สฺมุมิ** ความว่า สงสัยว่า ตนไม่มี. แม้ในข้อนี้มีเรื่อง นี้เป็นอุทาหรณ์.

เล่ากันว่า มีชายคนหนึ่ง เมื่อจะจับปลา จึงฟันขาของตนซึ่งเย็น เพราะเย็นอยู่ในน้ำนาน โดยคิดว่าเป็นปลา. อีกคนกำลังรักษานาอยู่ ข้าง ๆ ป่าช้า กลัวผี จึงนอนชันเข่า พอเขาตื่นขึ้น คิดว่าเข่าทั้ง ๒ ของตนเป็นยักษ์ ๒ ตน จึงฟันจับเข้าให้. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงเกิด

มีความสงสัยว่า เราเป็นหรือไม่หนอ.

บทว่า ก็ นุโฆสุมิ ความว่า เป็นกษัตริย์อยู่ ก็สงสัยว่าตัวเอง เป็นกษัตริย์หรือ. ในคำที่เหลือ ก็มีนัยเช่นนี้. ก็ผู้ที่เป็นเทวดา ชื่อว่า จะไม่รู้ว่่า ตัวเองเป็นเทวดาย่อมไม่มี แต่เทพเมื่อนั้น ก็ย่อมสงสัย โดย นัยมีอาทิว่า เรามีรูปร่าง หรือไม่มีรูปร่าง. หากจะมีคำถามว่า เพราะเหตุไร กษัตริย์เป็นต้น จึงไม่รู้เล่า. ตอบว่า เพราะกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น เกิดในตระกูลนั้น ๆ ไม่เป็นที่ประจักษ์ชัด. อีกอย่างหนึ่ง พวกคฤหัสถ์สำคัญตัวว่าเป็นบรรพชิต ซึ่งถือลัทธินิกายไปตกลงเป็นต้น แม้บรรพชิตก็สำคัญตัวเองว่าเป็นคฤหัสถ์ โดยนัยมีอาทิว่า กรรมของเรา กำริบหรือไม่หนอ. อีกอย่างหนึ่ง พวกมนุษย์ก็สำคัญว่า ตนเป็นเทวดา เหมือนพระราชาจะนั้น. บทว่า ถล นุ โฆสุมิ ก็มีนัยตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง. พึงทราบเนื้อความในข้อนี้อย่างเดียวกันว่า บุคคลถือว่า ขึ้นชื่อว่า ชีวะ มีอยู่ ในภายใน ดังนี้แล้ว อาศัยอาการแห่งสัณฐานของชีวะนั้น เมื่อจะสงสัยว่าเราเป็นคนสูง หรือว่ามีอาการเป็นคนเตี้ย ๔ สอก ๖ สอก ๘ สอก ๑๖ สอก เป็นต้น คนใดคนหนึ่ง จึงสงสัยว่า ถล นุ โฆสุมิ. แต่ขึ้นชื่อว่า ผู้จะไม่รู้สัระสัณฐานที่เป็นปัจจุบัน คงไม่มี. บทว่า กุโต อากโต โส กุหิ คามิ ภวิสสุติ ความว่า เมื่อสงสัยฐานะที่มาที่ไป แห่งอัทภาพ จึงสงสัยอย่างนี้. พระโสดาบัน ท่านประสงค์เอาในที่นี้ว่า อริยสาวกสุส ส่วนพระอริยบุคคล ๓ จำพวกนอกนี้ไม่ได้ห้ามไว้เลย.

จบอรรถกถาปัจจุยสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาอาหารวรรคที่ ๒

ทศพลวรรคที่ ๓

๑. ปฐมทศพลสูตร

ว่าด้วยทศพลญาณและจตุเสารัชญาณ

[๖๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประกอบด้วยทศพลญาณ และจตุเวสารัชญาณ
จึงปฏิญาณฐานะของผู้องอาจ บันลือสีหนาทในบริษัททั้งหลาย ยัง
พรหมจักรให้เป็นไปว่า ดังนี้รูป ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป ดังนี้ความ
ดับแห่งรูป ดังนี้เวทนา ดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา ดังนี้ความดับแห่ง
เวทนา ดังนี้สัญญา ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ดังนี้ความดับแห่งสัญญา
ดังนี้สังขารทั้งหลาย ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลาย ดังนี้ความดับ
แห่งสังขารทั้งหลาย ดังนี้วิญญาณ ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ดังนี้
ความดับแห่งวิญญาณ ด้วยเหตุนี้ เมื่อปัจจยนี้มีอยู่ ผลนี้ย่อมมี เพราะการ
บังเกิดขึ้นแห่งปัจจยนี้ ผลนี้จึงบังเกิดขึ้น เมื่อปัจจยนี้ไม่มีอยู่ ผลนี้ย่อม
ไม่มี เพราะการดับแห่งปัจจยนี้ ผลนี้จึงดับ ข้อนี้คือ เพราะอวิชชาเป็น
ปัจจย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจย จึงมีวิญญาณ. . . ความเกิด
ขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

ก็เพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วยการสํารอกโดยไม่เหลือ สังขารจึง

ดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้
ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบทศพลสูตรที่ ๑

ทศพลวรรคที่ ๓

อรรถกถาปฐมทศพลสูตรที่ ๑

ทศพลสูตรที่ ๑ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๒. ทุคิตศพลสูตร

ว่าด้วยทศพลญาณและจตุเวสารัชญาณ

[๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประกอบด้วยทศพลญาณ
และจตุเวสารัชญาณ จึงปฏิญาณฐานะของผู้องอาจ บันลือสีหนาทใน
บริษัททั้งหลาย ยังพรหมจักรให้เป็นไปว่า ดังนี้รูป ดังนี้ความเกิดขึ้น
แห่งรูป ดังนี้ความดับแห่งรูป ดังนี้เวทนา ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
ดังนี้ความดับแห่งเวทนา ดังนี้สัญญา ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ดังนี้
ความดับแห่งสัญญา ดังนี้สังขารทั้งหลาย ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร
ทั้งหลาย ดังนี้ความดับแห่งสังขารทั้งหลาย ดังนี้วิญญาณ ดังนี้ความเกิด
ขึ้นแห่งวิญญาณ ดังนี้ความดับแห่งวิญญาณ ด้วยเหตุนี้ เมื่อปัจฉิมนี้มีอยู่
ผลนี้ย่อมมี เพราะการบังเกิดขึ้นแห่งปัจฉิมนี้ ผลนี้จึงบังเกิดขึ้น เมื่อปัจฉิม

นี้ไม่มีอยู่ ผลนี้ย่อมไม่มี เพราะการดับแห่งปัจฉยนี้ ผลนี้จึงดับ ข้อนี้คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจฉย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจฉย จึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

ก็เพราะอวิชชานั้นและดับด้วยการสํารอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ ทำให้ตื่นแล้ว เปิดเผยแล้ว ประกาศแล้ว เป็นธรรมตัดสมณะจีวรแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา สมควรแท้เพื่อปรารภความเพียรในธรรมอันเรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ ทำให้ตื่น เปิดเผย ประกาศ เป็นธรรมตัดสมณะจีวรแล้ว ด้วยความตั้งใจว่า หนั่ง เอ็น และกระดูกจงเหลืออยู่ เนื้อเลือดในสรีระของเราจงเหือดแห้งไปก็ตามที่ อิฐผลใดที่จะพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ยังไม่บรรลุอิฐผลนั้น จักไม่หยุดความเพียร ดังนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เกียจคร้านอาเกียรณ์ด้วยธรรมอันเป็นบาปอกุศล ย่อมอยู่เป็นทุกข์ และย่อมยังประโยชน์ของคนอันใหญ่ให้เสื่อมเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลผู้ปรารภความเพียร ผู้สัจจากธรรมอันเป็นบาปอกุศล ย่อมอยู่เป็นสุข และยังประโยชน์ของคนอันใหญ่ให้บริบูรณ์ได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การบรรลุธรรมอันเลิศด้วยธรรมอันเลิศ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้ ผ่องใส ควรดื่ม เพราะพระศาสดาอยู่พร้อมหน้าแล้ว.

[๖๗] เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงปรารภ

ความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า บรรพชาของเราทั้งหลายนี้ จักไม่ต่ำทราม ไม่เป็นหมัน มีผล มีกำไร พวกเราบริโภคน้ำจืด บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัชบริจาร ของชนเหล่าใด สักการะเหล่านั้น ของชนเหล่านั้น จักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเราทั้งหลาย ดังนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันบุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์ตน สมควรแท้เพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท หรือบุคคลผู้เห็นประโยชน์ผู้อื่น สมควรแท้เพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ก็หรือว่า บุคคลผู้มองเห็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย สมควรแท้จริงเพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

จบทุติยทสพลสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุติยทสพลสูตรที่ ๒

พึงทราบความสังเขปแห่งทสพลสูตรที่ ๒ เท่านั้น ดังนี้. สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยอำนาจพระอริยาศัยของพระองค์. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทสพลสมนุทโธ แปลว่า ทรงประกอบด้วยพระกำลัง ๑๐ ธรรมดาพละนี้มี ๒ คือ กายพละ กำลังพระกาย ๑ ญาณพละ กำลังพระญาณ ๑ ในพละทั้ง ๒ นั้น กายพละของพระตถาคต พึงทราบตามแนวตระกูลข้าง ๑๐ ตระกูล ที่พระโบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า

กาฬาวกณฺจ คจฺเจยฺย ปญฺฑริ ตมฺพปิงฺคลี

กนฺธิ มงฺคฺลเหมณฺจ อุโปสฺถิ จทฺทนฺติเม ทส.

ข้าง ๑๐ ตระกูลเหล่านี้คือ กาพาวกะ ๑

กัณเฑยะ ๑ ปันฑาระ ๑ ตัมพะ ๑ ปิงคละ ๑ คันธะ ๑

มังคละ ๑ เหมะ^{๑๑} ๑ อุโปสละ ๑ ฉัททันตะ ๑.

บรรดาข้าง ๑๐ ตระกูลเหล่านี้ ฟังเห็นว่า ตระกูลข้างโดยปกติ
ชื่อว่า กาพาวกะ.

กำลังกายของบุรุษ ๑๐ คน เป็นกำลังข้างตระกูลกาพาวกะ ๑ เชือก
กำลังของข้างตระกูลกาพาวกะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูล
กัณเฑยะ ๑ เชือก.

กำลังข้างตระกูลกัณเฑยะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลปันฑาระ
๑ เชือก.

กำลังข้างตระกูลปันฑาระ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลตัมพะ ๑
เชือก.

กำลังข้างตระกูลตัมพะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลปิงคละ ๑
เชือก.

กำลังข้างตระกูลปิงคละ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลคันธะ ๑
เชือก.

กำลังข้างตระกูลคันธะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลมังคละ ๑
เชือก.

กำลังข้างตระกูลมังคละ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลเหมวตะ^{๑๒} ๑
เชือก.

กำลังข้างตระกูลเหมวตะ^{๑๓} ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลอุโปสละ ๑
เชือก.

๑. ๒. ๓. คาถาเป็น เหมะ แก้อรรธเป็น เหมวตะ.

กำลังช้างตระกูลอุโปสถะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังช้างตระกูลทันทตะ ๑ เชือก.

กำลังช้างตระกูลทันทตะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังของพระตถาคต พระองค์เดียว.

กำลังพระตถาคตนี้แล ท่านเรียกว่า กำลังที่นับได้ว่า พระนารายณ์ตั้งนี้ก็มี. กำลังพระนารายณ์นี้ นั่น คำนวณโดยกำลังช้างตามปกติ ก็เท่ากับกำลังช้างหนึ่งพันโกฏิ แต่คำนวณโดยนุรุษ ก็เท่ากับกำลังนุรุษสิบพันโกฏิ. นี้พึงทราบว่าเป็นกำลังพระกายของพระตถาคตก่อน. แต่กำลังพระกายที่มีได้จัดสงเคราะห์ไว้ ในบทว่า ทสพลสมนุหาคโต นี้. จริงอยู่ การกำหนดรู้ทุกข์ก็ดี การละสมุทัยก็ดี การเจริญมรรคก็ดี การกระทำให้แจ้งผลก็ดี อาศัยกำลังพระกายนี้ ไม่มี แต่มีกำลังอีกอย่างหนึ่ง ชื่อญาณพละ กำลังพระญาณ ๑๐ ประการ โดยอรรถว่า ไม่หวั่นไหว และโดยอรรถว่า อุปถัมภ์ในฐานะ ๑๐ ประการ. ทรงหมายถึงทสพลญาณนี้ จึงตรัสว่า ทสพลสมนุหาคโต ดังนี้.

ถามว่า ก็ทสพลญาณนั้นเป็นไฉน.

ตอบว่า ทรงรู้ฐานะและอฐานะ เป็นต้น ตามเป็นจริง. คือ ทรงรู้ฐานะโดยเป็นฐานะ และอฐานะโดยเป็นอฐานะ ๑ ทรงรู้วิบากของกรรมสมათาน ทั้งอดีตอนาคตและปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุตามเป็นจริง ๑ ทรงรู้ข้อปฏิบัติที่ดำเนินไปในฐานะทั้งปวง ๑ ทรงรู้โลกโดยเป็นอนนกะธาตุ และนानาธาตุ ๑ ฯลฯ ทรงรู้อิทธิมุตติอัชยาศัยของสัตว์ทั้งหลาย ๑ ทรงรู้อินทรีย์ของสัตว์เหล่านั้นว่า ยิ่งและหย่อน ๑ ทรงรู้ความเศร้าหมองฝ่องแผ้วและออกของฌาน วิโมกข์ สมาธิและ

สมาบัติ ๑ ทรงรู้ขั้นที่เคຍอาศัยในปางก่อนของสัตว์เหล่านั้น ๑ ทรงรู้
จติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย ๑ ทรงรู้ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ๑.

ส่วนในอภิธรรม มาโดยพิศดาร โดยนัยว่า ในโลกนี้พระตถาคต
ทรงทราบชัดตามเป็นจริง ซึ่งฐานะโดยเป็นฐานะ และซึ่งฐานะโดยเป็น
อฐานะ แม้ข้อที่พระตถาคตทรงทราบชัดตามเป็นจริง ซึ่งฐานะโดย
เป็นฐานะ และซึ่งฐานะโดยเป็นอฐานะ ก็จัดเป็นตถาคตผละของ
พระตถาคต. พระตถาคตทรงอาศัยผละใด ปฏิญาณฐานะอันประเสริฐสุด
บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัททั้งหลาย ดังนี้เป็นต้น. แม้
กถาพรรณนาคความท่านกล่าวแล้วโดยอาการทุกอย่างของผละเหล่านั้นไว้
ในอรรถกถาวิภังค์ และปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย. กถา
พรรณนาคความนั้น ก็พึงถือเอาตามนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในอรรถกถา
เหล่านั้น. ญาณอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความขลาดกลัว ชื่อว่า เวสาร์ชญาณ
ในคำว่า จตุหิ จ เวสาร์ชเชหิ คำนี้เป็นชื่อของพระญาณที่สำเร็จด้วย
โสมนัส ซึ่งเกิดขึ้นแก่พระตถาคตผู้ทรงพิจารณาเห็นความเป็นผู้องอาจใน
ฐานะทั้ง ๔. ในฐานะทั้ง ๔ เป็นไฉน. คือในเรื่องทักท้วงมีว่า เมื่อ
ท่านปฏิญาณว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านก็มีได้ตรัสรู้ยิ่ง
เองแล้ว ดังนี้เป็นต้น. ในข้อนั้นมีบาลีดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เวสาร์ชญาณ ๔ เหล่านี้ ๔ เหล่านี้เป็นไฉน. ๔ เหล่านี้คือ ใคร ๆ
ในโลก ไม่ว่าสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม จักทักท้วงเราโดย
สทธรรม ในข้อที่ว่า เมื่อท่านปฏิญาณว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ธรรม
เหล่านี้ท่านก็มีได้ตรัสรู้ยิ่งเองแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นนิมิต
แม้ข้อนี้เลย เราเมื่อไม่เห็นนิมิตนั้น จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความ

ไม่กลัว ถึงความเป็นผู้องอาจอยู่ ใคร ๆ ในโลกนี้ ๆ ล ๆ ทักท้วงเรา
ในข้อที่ว่า เมื่อท่านปฏิญาณว่าเป็นจิณาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่านก็ยังไม่
สิ้นแล้ว ๆ ล ๆ ธรรมที่ท่านกล่าวว่า ทำอันตราย ก็ไม่อาจทำอันตราย
แก่ผู้เสพได้จริง ๆ ล ๆ ธรรมที่ท่านแสดงเพื่อประโยชน์แก่ผู้ใด ก็ไม่นำ
ผู้ นั้น ซึ่งปฏิบัติตามธรรมนั้น ให้สิ้นทุกข์โดยชอบได้จริง. ๆ ล ๆ เรา
เมื่อไม่เห็นนิมิตนั้น จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความ
เป็นผู้องอาจอยู่ ดังนี้. บทว่า **อาสภณฺฐานํ** ได้แก่ฐานะอันประเสริฐ
สุด ฐานะอันสูงสุด หรือฐานะของพระพุทธเจ้าทั้งหลายองค์ก่อน ๆ ผู้
ประเสริฐ อธิบายว่า ฐานะของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น. อีกนัยหนึ่ง
จำฝูงโค ๑๐๐ ตัว ชื่อว่า **อุสภะ** จำฝูงโค ๑,๐๐๐ ตัว ชื่อว่า **วสภะ**.
หรือว่า หัวหน้าโค ๑๐๐ คอก ชื่อว่า **อุสภะ**. หัวหน้าโค ๑,๐๐๐ คอก
ชื่อว่า **วสภะ**. โคที่ประเสริฐสุดกว่าโคทุกตัว ทนอันตรายได้ทุกอย่าง
สีขาว นำเลื่อมใส นำภาระของหนักได้มาก ฟังไม่สะดุ้งหวั่นไหว แม้
เพราะเสียงฟ้าผ่าต้ง ๑๐๐ ครั้ง ชื่อว่า **นิสภะ**. โคนิสภะนั้น ท่านหมาย
เอาว่าอุสภะ. จริงอยู่ คำนี้ เป็นคำเรียกโคอุสภะนั้นโดยปริยาย ฐานะนี้
เป็นของโคอุสภะ เหตุนี้ จึงชื่อว่า **อาสภะ**. บทว่า **ฐานํ** ได้แก่กำหนด
กระที่บแผ่นดินด้วยเท้าทั้ง ๔ แต่ในที่นี้ เป็นตั้งโคอาสภะ. เหตุนี้
จึงชื่อว่าอาสภะ เหมือนอย่างว่า โคอุสภะ กล่าวคือโคนิสภะ ประกอบด้วย
อุสภะ กล่าวถึงโคอุสภะ กระที่บแผ่นดินด้วยเท้าทั้ง ๔ ยืนหยัดด้วยฐานะ
ที่ไม่หวั่นไหว ฉันทโค แม้พระตถาคต ทรงประกอบด้วยตถาคตพระ
กำลังพระตถาคต ทรงกระที่บแผ่นดิน คือบริษัท ๘ ด้วยพระบาท คือ
เวสารัชญาณ ๔ ไม่ทรงหวั่นไหวด้วยศัตรู หม่อมมิตรไร ๆ ในโลก ทั้ง

เทวโลก ทรงยื่นหยัดด้วยฐานะอันไม่หวั่นไหวก็ฉนั้น ก็พระตถาคตเมื่อ
ทรงยื่นหยัดอย่างนั้น ก็ทรงปฏิญาณเข้าถึงไม่บอกคือนาสถฐานะ ฐานะ
อันประเสริฐสุด ทรงวางอสนฐานะไว้ในพระองค์. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า
อสนฐานะ ปฏิษานาติ ดังนี้. บทว่า ปริสาตุ ได้แก่บริษัท ๘ เหล่านี้
[มหาสีหนาทสูตร] ว่า คู่ก่อนสารีบุตร บริษัท ๘ เหล่านี้คือ ชัตติย-
บริษัท พรหมบริษัท กหบดีบริษัท สมณบริษัท จาคุมมหาราชิก-
บริษัท ดาวดึงส์บริษัท มารบริษัท พรหมบริษัท. บทว่า สีหนาท นทติ
ได้แก่ทรงบันลือเสียงประเสริฐสุด เสียงที่ไม่น่ากลัว เสียงที่ไม่มีใครเหมือน
หรือบันลือเสียงเหมือนเสียงราชสีห์. พึงแสดงความขื่อนี้ ด้วยมหาสีหนาท-
สูตร. เปรียบเหมือนราชสีห์ เขาเรียกกันว่าสีหะ เพราะอดทนและล่าสัตว์
ฉนั้นใจ พระตถาคต ท่านเรียกว่าสีหะ ก็เพราะทรงอดทนต่อโลกธรรม
ทั้งหลาย และแม้เพราะทรงกำจัดปรปวาท การกล่าวร้ายของฝ่ายอื่น
ก็ฉนั้น. เสียงราชสีห์ที่กล่าวอย่างนี้ ชื่อว่า สีหนาท. ในขื่อนั้น พระ
ตถาคตทรงประกอบด้วยพระกำลังดังราชสีห์ ทรงองอาจในที่ทั้งปวง
ปราศจากชนพองสยงเกล้า ทรงบันลือสีหนาทเหมือนราชสีห์. ราชสีห์
คือพระตถาคต ทรงประกอบด้วยพระกำลังของพระตถาคต ทรงองอาจ
ในบริษัททั้ง ๘ ทรงบันลือพระธรรมเทศนาอันงดงาม มีวิธีต่าง ๆ
โดยนัยว่า ดังนี้รูปเป็นต้น คือสีหนาท ที่พร้อมด้วยความสง่างาม. ด้วย
เหตุนี้ จึงตรัสว่า ปริสาตุ สีหนาท นทติ. ในบทว่า พุรหุมจกั
ปวตุเตติ นี้ บทว่า พุรหุม ได้แก่ประเสริฐสุด สูงสุด บริสุทธิ.
คำนี้เป็นชื่อของพระธรรมจักร. พระธรรมจักรนั้น มี ๒ คือ ปฏิเวธ-
ญาณ ๑ เทศนาญาณ ๑. ในญาณ ๒ อย่างนั้น ญาณที่ปัญญาอบรม

นำอริยผลมาให้พระองค์ ชื่อว่าปฏิเวชญาณ. ญาณที่กรุณาอบรม นำ
อริยผลมาให้เหล่าสาวก ชื่อว่าเทศนาญาณ. ในญาณ ๒ อย่างนั้น
ปฏิเวชญาณ มี ๒ คือ ที่กำลังเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว จริงอยู่ ปฏิเวชญาณ
นั้น นับตั้งแต่เสด็จออกทรงผนวชจนถึงพระอรหันตมรรค ชื่อว่ากำลัง
เกิดขึ้น. ที่เกิดขึ้นในขณะที่อรหันตผล ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว. นับตั้งแต่ภพ
คูสิตจนถึงอรหันตมรรค ณ มหาโพธิบัลลังก์ ชื่อว่ากำลังเกิดขึ้น. ที่
เกิดขึ้นในขณะที่อรหันตผล ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว. นับตั้งแต่พระพุทธเจ้า
พระนามว่าทีปังกร จนถึงอรหันตมรรค ชื่อว่ากำลังเกิดขึ้น. ที่เกิดขึ้น
ในขณะที่อรหันตผล ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว. เทศนาญาณมี ๒ คือ ที่กำลัง
ประกาศ ที่ประกาศแล้ว. จริงอยู่ เทศนาญาณนั้น ที่ประกาศจนถึง
โศคาปัตติมรรคของพระอัญญาโกณฑัญญะ ชื่อว่ากำลังประกาศ. ที่
ประกาศในขณะที่โศคาปัตติผล ชื่อว่าประกาศแล้ว. ในญาณทั้ง ๒ นั้น
ปฏิเวชญาณเป็นโลกุตระ. เทศนาญาณเป็นโลกียะ แต่ญาณแม่ทั้ง ๒ นั้น
ก็ไม่ทั่วไปแก่คนเหล่านี้. เป็นโอรสญาณของเหล่าพระพุทธรูปเท่านั้น.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงสีหนาทที่ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระญาณ
ที่บันลือ จึงตรัสว่า อิติ รูปํ ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
อิติ รูปํ แปลว่า นี้นี้รูป เท่านั้นรูป. ตรัสการกำหนดรูปไม่ให้เหลือด้วย
อำนาจลักษณะ รส ปัจจุปปิฏฐานและปัทฏฐาน ทำสิ่งที่มีความสลาย
เป็นสภาวะ และความแตกแห่งภูตรูปและอุปาทายรูป เป็นต้นไปว่า
เหนือขึ้นไป รูปไม่มี. ตรัสความเกิดขึ้นแห่งรูป ที่กำหนดไว้ด้วยคำนี้ว่า
ดังนี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งรูป. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิติ ความว่า
อย่างนี้เป็นความเกิดขึ้น. ความพิสดารแห่งรูปสมุทัยนั้น พึงทราบอย่างนี้

ว่า เพราะอวิชาเกิด รูปก็เกิด เพราะคณาเกิด รูปก็เกิด เพราะกรรม
เกิด รูปก็เกิด เพราะอาหารเกิด รูปก็เกิด. อริยสาวกแม้เมื่อเห็นนิพัตติ-
ลักษณะ ลักษณะเกิด ย่อมเห็นความเกิดแห่งรูป. แม้ในฝ่ายความดับ
ความพิสดารก็มีอย่างนี้ว่า เพราะอวิชาดับ รูปก็ดับ. อริยสาวกแม้เมื่อ
เห็นวิปริณามลักษณะ ลักษณะแปรปรวน ย่อมเห็นความดับแห่งรูปจันท์.
แม้ในบทว่า อิติ เวทนา เป็นต้น ก็ตรัสการกำหนดเวทนา สัญญา
สังขาร และวิญญาณ ที่เหลือไว้ ด้วยอำนาจลักษณะ รัส ปัจจุปปัญฐาน
และปทัฏฐาน ทำความเสวยอารมณ์ ความจำได้ ความปรุงแต่งและความ
รู้สึกเป็นสภาวะ และความแตกแห่งสุขเวทนาเป็นอาทิ รูปสัญญาเป็นอาทิ
ประสาทและจักขุวิญญาณเป็นอาทิ เป็นต้นไปว่า นี้เวทนา เท่านั้นเวทนา.
เหนือนี้ขึ้นไป เวทนาไม่มี. นี้สัญญา เหล่านี้สังขาร นี้วิญญาณ เท่านั้น
วิญญาณ. เหนือขึ้นไป วิญญาณไม่มี ดังนี้. แต่ตรัสความเกิดแห่งเวทนา
สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่กำหนดอย่างนี้ ด้วยบททั้งหลายมีว่า
ดังนี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นต้น. แม้ในบทเหล่านั้น บทว่า
อิติ ความว่า อย่างนี้เป็นความเกิด. ความพิสดาร แม้ของจันท์เหล่านั้น
ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในรูปว่า เพราะอวิชาเกิด เวทนาจึงเกิด
ดังนี้ เป็นต้น.

ส่วนความต่างกันมีดังนี้ ในจันท์ ๓ ไม่กล่าวว่า เพราะอาหารเกิด
ควรกล่าวว่า เพราะผัสสะเกิด. ในวิญญาณจันท์ ควรกล่าวว่า เพราะ
นามรูปเกิด. แม้บทฝ่ายดับ ก็ควรประกอบด้วยอำนาจปัจจุจันท์เหล่านั้น
นั้นแล. นี้เป็นความสังเขปในข้อนี้. แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร การวินิจฉัย
ความเกิดและความเสื่อม ที่บริบูรณ์ด้วยอาหารทุกอย่าง ก็กล่าวไว้แล้ว

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค. แม้เสียดังนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี ดังนี้ ก็
เป็นสีหนาทอีกประการหนึ่ง. ใจความของสีหนาทนั้น มีว่า เมื่อปัจฉัย
มีวิชาเป็นต้นนี้มีอยู่ ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ ก็มี. บทว่า อิหํ น โหติ
ความว่า เมื่อปัจฉัยวิชาเป็นต้นไม่มี ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ ก็ไม่มี.
บทว่า อิมสฺส อุปฺปาทา อิหํ อุปฺปชฺชติ ความว่า เพราะปัจฉัยมีวิชา
เป็นต้นนี้เกิด ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ก็เกิด. บทว่า อิมสฺมี อสฺติ อิหํ
น โหติ ความว่า เมื่อปัจฉัยมีวิชาเป็นต้นนี้ไม่มี ผลมีสังขารเป็นต้นนี้
ก็ไม่มี. บทว่า อิมสฺส นุโรธา อิหํ นินฺรุณฺติ ความว่า เพราะปัจฉัย
มีวิชาเป็นต้นนี้ดับ ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ก็ดับ.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอาการที่สิ่งนั้น มี [เกิด] และดับ โดย
พิสดาร จึงตรัสว่า ยทฺธิ อวิชาปจฺจยา สงฺขารา เป็นต้น. บทว่า
เอวํ สุวากุขาโต ได้แก่ที่ทรงกล่าวไว้ด้วยดี ก็ตรัสไว้ดีแล้ว โดย
การจำแนกปัญจันตเป็นต้น อย่างนี้. บทว่า ธมฺโม ได้แก่ธรรม คือ
ปัญจันตและปัจฉยาการ. บทว่า อุตฺตานิ ได้แก่ไม่คว่ำแล้ว. บทว่า
วิวฺถุ ได้แก่เปิดตั้งไว้. บทว่า ปกาสิโต ได้แก่แสดงแล้ว ส่องให้สว่าง
แล้ว. ผ้าเก่า ที่ทะเลดู ฉีก มีปมเย็บไว้ในที่นั้น ๆ เรียกกันว่า ปิโลติกา
ในคำว่า ฉินฺนปิโลติโก ผู้ใดไม่มีผ้าเก่านั้น นุ่งห่มแต่ผ้าใหม่ขนาด ๘
ศอก หรือ ๕ ศอก ผู้นั้น ชื่อว่า ฉินฺนปิโลติก ขาดผ้าเก่า ธรรมแม้
ก็เป็นเช่นนั้น. ในธรรมนี้มีใจมีภาวะคือสมณะดูจผ้าทะเลดูฉีกและมีปมที่เย็บ
ไว้ด้วยอำนาจหลอกลวงเขาเป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง แม้ผ้าเล็ก ๆ ก็เรียก
ปิโลติกา [ผ้าเก่า ผ้าจืด] ผู้ใดไม่มี ปิโลติกา นั้น แต่มีแต่ผ้าผืนใหญ่
ขนาด ๘-๕ ศอก ผู้นั้น ก็ชื่อว่า ฉินฺนปิโลติกะ ขาดผ้าเก่าผ้าจืด

อธิบายว่า ปราศจากผ้าเก่า. ธรรมนี้ก็เป็นอย่างนั้น [ปราศจากสมณะ
คู่ผ้าเก่าหรือผ้าจีวร]. เหมือนอย่างว่า บุรุษได้ผ้า ๔ สอกมา ทำการ
กำหนด กะ ชักไปทางโน้นทางนี้ ย่อมลำบาก ฉันทใด เหล่านักบวชใน
ลัทธินอก [พระพุทธศาสนา] ก็ฉันทนั้น กะกำหนดธรรมอันน้อย ๆ
ของตนไว้ว่า เมื่อสิ่งนี้เป็นอย่างนี้ สิ่งนี้ก็จักเป็นอย่างนี้ เมื่อจะขยายหรือ
เพิ่มย่อมลำบาก. อนึ่ง บุรุษกะกำหนดด้วยผ้าขนาด ๘ สอก ๕ สอก
ย่อมมุ่งห่มได้ตามชอบใจ ไม่ลำบากเลย ไม่มีกิจที่บุรุษจะต้องชักผ้ามา
ขยายหรือเพิ่มในผ้าฉันทนั้น ฉันทใด ไม่มีกิจที่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธาจะต้อง
กะกำหนดจำแนกธรรมทั้งหลาย แม้ในธรรมนี้ ก็ฉันทนั้น. **พระผู้มี**
พระภาคเจ้าทรงหมายถึงข้อนี้ว่า ธรรมนี้เราจำแนกไว้ดีแล้ว ขยาย
กว้างดีแล้ว ด้วยเหตุนี้ ๆ จึงตรัสว่า **ฉินฺหุเนปิโลคิโก** ธรรมที่ปราศจาก
สมณะคู่ผ้าจีวร ดังนี้. อนึ่ง แม้หยากเยื่อ ท่านก็เรียกว่า ปิโลคิกะ.
ขึ้นชื่อว่าสมณะหยากเยื่อ ย่อมจะดำรงอยู่ในพระศาสนานี้ไม่ได้. ด้วย
เหตุนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสว่า

การณฺทวํ นิทฺธมถ	กสมฺพุํ อปกฺสุตฺถ
ตโต ปลาเป วาเหถ	อสมฺเณ สมนฺมานิเน
นิทฺธมิตฺตฺวาน ปาปิจุเจ	ปาปอจารโจจเร
สุทฺธาสุทฺเธหิ ตํ วาสํ	กปฺปยวฺโห ปติสุตฺตา
ตโต สมนฺคฺค นิปกา	ทฺถุสฺสฺสนฺตํ กริสฺสฺส.

พวกเรองกำจัดสมณะหยากเยื่อ ขับไล่สมณะ
ขยะ ลอยสมณะแต่เปลือก ผู้ไม่เป็นสมณะ แต่
สำคัญตัวว่าเป็นสมณะ ครั้นกำจัดสมณะผู้มีความ

ปรารณาลามก ผู้มีอาจารย์และโคจรลามก ถึง
ชื่อว่าอยู่ร่วมกับสมณะผู้บริสุทธิ์และผู้ไม่บริสุทธิ์ มี
สติมั่นคง แต่นั้นพวกเขามีความพร้อมเพรียงกัน

มีปัญญารักษาตน ก็จักทำที่สุดทุกข์ได้.

ธรรมนี้ ชื่อว่า ปราศจากสมณะผ้าจีวรี้ว แม้เพราะสมณะหยากเชือก
ตัดขาดแล้วด้วยประการฉะนี้. บทว่า อลเมว แปลว่า สมควรแท้. บทว่า
สพฺพชาปพฺพชิตฺเตน แปลว่า ผู้บวชด้วยศรัทธา. ในบทว่า กุลฺลปฺตฺเตน
กุลฺลบุตรมี ๒ คือ อาจารย์กุลบุตรและชาติกุลบุตร. บรรดากุลบุตรทั้งสองนั้น
กุลบุตรผู้ใด ออกบวชจากตระกูลใดตระกูลหนึ่ง บำเพ็ญธรรมขั้น ๕
มีศีลขั้นเป็นต้น กุลบุตรผู้นี้ ชื่อว่า อาจารย์กุลบุตร ส่วนกุลบุตรผู้ใด
ออกบวชจากตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยชาติ ดังเช่นพระยศกุลบุตรเป็นต้น
กุลบุตรผู้นี้ ชื่อว่า ชาติกุลบุตร ในกุลบุตรทั้งสองนั้น ในที่นี้ท่านประสงค์
เอาอาจารย์กุลบุตร. ก็ถ้าชาติกุลบุตร มีอาจารย์ ชาติกุลบุตรนี้ ก็จัดว่า
สูงสุดทีเดียว. อันกุลบุตรเห็นปานนั้น. บทว่า วิริยํ อารภิตูํ ได้แก่
เพื่อทำความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความเพียรมีองค์ ๔ จึงตรัสว่า กามํ ตโจ
เป็นต้น. ในองค์ทั้ง ๔ นั้น ตโจ เป็นองค์ ๑ นหารุ เป็นองค์ ๑
อฏฺฐิ เป็นองค์ ๑. มํ สโบทิตํ เป็นองค์ ๑. ก็แลกุลบุตรผู้อธิษฐาน
ความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ นี้ ฟังใช้ในฐานะทั้ง ๕ คือ ก่อน
อาหาร หลังอาหาร ยามตื่น ยามกลาง ยามสุดท้าย เวลาเดิน เวลาขึ้น
เวลานั่ง เวลานอน. บทว่า ทุกฺขํ ภิกฺขเว กุสฺสิตํ วิหริตี ความว่า
ในพระศาสนา นี้ บุคคลใดเกียจคร้าน บุคคลนั้นย่อมอยู่เป็นทุกข์ แต่

ในลัทธินอกพระพุทธศาสนา ผู้ใดเกียจคร้าน ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุข. บทว่า
โวกิญฺโณ แปลว่า คลุกคลี. บทว่า สทตฺถ์ แปลว่า ประโยชน์ที่ดีหรือ
ประโยชน์ของตน. แม้ด้วยบททั้งสอง ท่านก็ประสงค์เอาเฉพาะพระ
อรหัตตอย่างเดียว. ว่า ปรีหาเปติ แปลว่า ให้เสื่อมไป ไม่บรรลु.
จริงอยู่ กุลบุตรผู้เกียจคร้าน ย่อมเป็นอันไม่คุ้มครองทวารทั้ง ๖. กรรม ๓
ก็ไม่บริสุทฺธิ. ศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘ [อาชีวมัญญุกศีล] ก็ไม่ผ่องแผ้ว.
ภิกษุผู้มีอาชีวะอันทำลายเสียแล้ว ย่อมเป็นผู้เข้าไปเป็นพระประจำตระกูล.
ภิกษุนั้นเป็นผู้ทำร้ายเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย เหมือนผงที่ตกลงในดวงตา
ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ทั้งได้ชื่อว่า เป็นคนเมา และกินจีรัง. ไม่สามารถ
จะยึดพระอริยาศัยของพระศาสดาไว้ได้ ชื่อว่า ทำขณะเวลาที่หาได้ยากให้
พลาดไป. แม้อาหารของชาวแคว้น ที่ภิกษุนั้นบริโภคแล้วย่อมไม่มีผล
มาก. บทว่า อารทฺสูวิริโย จ โข ภิกฺขเว ความว่า บุคคลผู้ปรารถนา
ความเพียร ย่อมอยู่เป็นสุขในพระศาสนานี้โดยแท้. ส่วนผู้ที่ประกอบ
ความเพียรอยู่ในลัทธินอกพระพุทธศาสนา ย่อมอยู่เป็นทุกข์. บทว่า
ปวีริตุโต ได้แก่ผู้พรากรแล้ว. บทว่า สทตฺถ์ ปรีปุเรติ ได้แก่บรรลु
พระอรหัต. จริงอยู่ ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร ย่อมเป็นอันคุ้มครอง
ทวารทั้ง ๖ ดีแล้ว. กรรมทั้ง ๓ ก็บริสุทฺธิ. ศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘
ก็ผ่องแผ้ว. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุนั้นเป็นที่พอใจของเพื่อนสหพรหมจารี
ทั้งหลาย เหมือนยาหยอดตาที่เย็นในดวงตา และเหมือนจันทร์ตาม
ธรรมชาติย่อมอยู่เป็นสุข ย่อมอาจยึดพระอริยาศัยของพระศาสดาไว้ได้.
จริงอยู่ พระศาสดาอุกนางโคตมมีถวายเป็นบัณฑิตด้วยกราบทูลอย่างนี้ว่า

จิรั ชิว มหาวิร กปปี ติฏฐ มหามุณี.

ข้าแต่พระมหาวิระ โปรดมีพระชนมายุนาน ๆ

ข้าแต่พระมหามุณี โปรดดำรงอยู่ตลอดกัปเกิด.

ก็ทรงห้ามเสียว่า คุณอน โคตมิ เธอไม่ฟังไหว้ตถาคตด้วยอาการอย่างนี้เลย
คุณนางโคตมึนั้นทูลอ่อนวอน เมื่อจะทรงบอกอาการที่ควรไหว้ จึงตรัส
อย่างนี้ว่า

อารทฐวิริเย ปหิตตุเต นิจุจ ทพฺพปรกฺกเม

สมคฺเค สวเก ปสฺส เอสา พุทฺธาน วนฺทนา.

เธอจงดูแลพระสาวก ผู้ปรารถนาคความเพียร

ผู้มีใจเด็ดเดี่ยว บากบั่นมั่นคงอยู่เป็นนิตย์ ผู้พร้อม

เพียรด้วยกัน นี่เป็นการไหว้พระพุทธรูปทั้งหลาย.

ภิกษุผู้ปรารถนาคความเพียรอย่างนี้ ย่อมสามารถยึดเหนี่ยวพระอชยาศัยของ
พระศาสดาไว้ได้ ย่อมทำขณะเวลาที่หาได้ยากไม่ให้พลาดไป. จจริงอยู่
พุทธรูปบาทกาล สมัยเกิดขึ้นของพระพุทธรเจ้า ธรรมเทศนา การแสดง
ธรรม และสังฆสมุปฏิบัติ ความปฏิบัติดีของสงฆ์ ย่อมมีผล มีกำไรสำหรับ
ภิกษุนั้น. แม้อาหารของชาวแคว้นที่ภิกษุนั้นบริโภคแล้ว ย่อมมีผลมาก.
บทว่า หีนเนน อคฺคสฺส ความว่า ไม่ชื่อว่าบรรลูประอรหัต ที่นับว่าเลิศ
ด้วยศรัทธาอย่างเลว วิริยะอย่างเลว สติอย่างเลว สมาธิอย่างเลว ปัญญา
อย่างเลว. บทว่า อคฺเคน จ โข ความว่า ชื่อว่าบรรลูประอรหัตอัน
เลิศ ด้วยคุณมีศรัทธาเป็นต้นอย่างเลิศ. ในบทว่า มนุชฺชปยุยฺย ชื่อว่า
มันทะ เพราะอรรถว่า ผ่องใส ชื่อว่า เปยยะ เพราะอรรถว่า ควรดื่ม.
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงว่า จจริงอยู่ บุคคลดื่มน้ำดื่มอันใดแล้ว

ล้มลงระหว่างถนน 'ไม่รู้สึกตัว' 'ไม่เป็นเจ้าของแม้แต่ผู้เป็นต้นของตนเอง
น้ำดื่มอันนั้นแม้ใสก็ไม่ควรดื่ม. ส่วนศาสนาของเรา ทั้งฟ่องใส ทั้งควร
ดื่มอย่างนี้ จึงตรัสว่า มณฑุเปยยัม ดังนี้. ในคำว่า มณฑุเปยยัม นั้น
ฟ่องใสมี ๓ อย่าง คือ เทสนามัณฑะ เทสนาม่องใส ปฏิคคหมัณฑะ
ผู้รับฟ่องใส พรหมจริยมัณฑะ พรหมจรรย์ฟ่องใส.

เทสนาม่องใสเป็นไฉน.

คือการบอก [สอน] แสดงบัญญัติ เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ซึ่งอริยสัจ ๔. การบอก ฯลฯ ทำให้ตื่น ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้
ชื่อ เทสนามัณฑะ เทสนาม่องใส.

ผู้รับฟ่องใสเป็นไฉน.

คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ กัหรือชน
แม่เหล่าอื่นพวกใดพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้รู้ความ. นี้ชื่อ ปฏิคคหมัณฑะ
ผู้รับฟ่องใส.

พรหมจรรย์ฟ่องใสเป็นไฉน.

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่แท้ คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ
นี้ชื่อ พรหมจริยมัณฑะ พรหมจรรย์ฟ่องใส.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบความในข้อนี้ โดยนัยเป็นต้นว่า สัทธินทริย
เป็นความฟ่องใสโดยอริโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ อสัทธิยะ ความไม่เชื่อ
เป็นกาก. ละออสัทธิยะอันเป็นกากเสีย ดื่มแต่อริโมกข์ อันเป็นความใส
แห่งสัทธินทริย เพราะเหตุนั้น สัทธินทริยจึงชื่อว่า มัณฑะ ใส เปยยะ
ควรดื่ม. คำว่า สตฺธา สมมุขิภูโต นี้ เป็นคำกล่าวเหตุในข้อนี้.
เพราะเหตุที่พระศาสดาประทับอยู่ต่อหน้า. ฉะนั้น พรหมจรรย์นั้น จึง

เป็นของท่องเที่ยว ในอรรถว่า ทำประโยชน์ความเพียรแล้วคืบได้. แท้จริง
ของภายนอก แม้แต่ภคิษาที่ใส อยู่ลับหลังหมอ ผู้คืบก็มีความสงสัยว่า
เราไม่รู้ขนาดหรือ หรือว่าการเพิ่มการลด. แต่เมื่ออยู่ต่อหน้าหมอ ผู้คืบ
ก็หมดสงสัยคืบ ด้วยคิดว่า หมอจ้กรู้. พระศาสดาผู้เป็นเจ้าของธรรม
ก็ฉันทันเหมือนกัน ทรงประกอบสัตว์ไว้ในพรหมจรรย์แม่ที่ใสและควรคืบ
ด้วยตรัสว่า พวกเธอจงพยายามคืบเสีย เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า ดิห
ภิกขว. บรรดาเหล่านั้น บทว่า สผลา ได้แก่มีอานิสงส์. บทว่า
สอุทริยา ได้แก่มีผลเพิ่ม คือกำไร. บทว่า อตตตุถิ ได้แก่พระอรหัต
อันเป็นประโยชน์แก่ตน. บทว่า อปุปมาเทน สมุปาเทตุ ได้แก่เพื่อทำกิจ
ทุกอย่างด้วยความไม่ประมาท. บทว่า ปรัตถิ ได้แก่ผลเป็นอันมาก
ของผู้ถวายปัจจัย. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทุคยทสพลสูตรที่ ๒

๓. อุปนิสสูตร

ว่าด้วยธรรมที่อิงอาศัยกัน

[๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรารู้ที่อยู่ เห็นอยู่ เราจึงกล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะ
ทั้งหลาย เมื่อเราไม่รู้ไม่เห็น เราก็มิได้กล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะ
ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรารู้เราเห็นอะไรเล่า ความสิ้นไปแห่งอาสวะ
ทั้งหลายย่อมมี เมื่อเรารู้เราเห็นว่า คังนี้รูป คังนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป
คังนี้ความดับแห่งรูป. . . คังนี้เวทนา. . . คังนี้สัญญา. . . คังสังขาร

ทั้งหลาย...ดั่งนี้วิญญาณ ดั่งนี้ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ดั่งนี้ความดับ
แห่งวิญญาณ ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายย่อมมี ภิกษุทั้งหลาย เมื่อ
เรารู้ เราเห็นอย่างนี้แล ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายย่อมมี.

[๖๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อธรรมเป็นที่สิ้นไป^๑ เกิดขึ้นแล้ว
ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป อันนั้นแม่ใด มีอยู่ เรากล่าวญาณแม้นั้นว่า
มีเหตุเป็นที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า ไม่มีเหตุเป็นที่อิงอาศัย คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป
ควรกล่าวว่า วิมุตติ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งวิมุตติว่ามีเหตุที่
อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า
เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งวิมุตติ ควรกล่าวว่า วิวาละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
เรากล่าวแม้ซึ่งวิวาละว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย
คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งวิวาละ ควรกล่าว
ว่า นิพพิทา คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งนิพพิทามีเหตุที่
อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า
เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งนิพพิทา ควรกล่าวว่า ยถากุตญาณทัสสนะ คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งยถากุตญาณทัสสนะว่า มีเหตุที่อิงอาศัย
มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุ
ที่อิงอาศัยแห่งยถากุตญาณทัสสนะ ควรกล่าวว่า สมာธิ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
เรากล่าวแม้ซึ่งสมาธิว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า ไม่มีเหตุที่อิงอาศัย
คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสมาธิ ควรกล่าวว่า
สุข คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งสุขว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าว

๑. อรหัตผล

ว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัย
แห่งสุข ควรกล่าวว่า ปัสสัทธิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่ง
ปัสสัทธิว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิ ควรกล่าวว่า ปิติ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปิตีว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุ
ที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิติ ควร
กล่าวว่า ความปราโมทย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งความ
ปราโมทย์ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าว
ว่า ศรัทธา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย
มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุ
ที่อิงอาศัยแห่งศรัทธา ควรกล่าวว่า ทุภัง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว
แม้ซึ่งทุภังก์ว่ามีเหตุเป็นที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งทุภังก์ ควรกล่าวว่า ชาติ
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งชาติว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มี
เหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งชาติ
ควรกล่าวว่าภพ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งภพว่ามีเหตุที่อิงอาศัย
มิได้กล่าวไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่
อิงอาศัยแห่งภพ ควรกล่าวว่า อุปาทาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้
ซึ่งอุปาทานว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งอุปาทาน ควรกล่าวว่า ตัณหา
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งตัณหาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า

ไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัย
แห่งตัณหา ควรกล่าวว่า เวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่งเวทนา
ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งเวทนา ควรกล่าวว่า ผัสสะ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่งผัสสะว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มี
เหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่ง
ผัสสะ ควรกล่าวว่า สพายตนะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่ง
สพายตนะว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสพายตนะ ควรกล่าวว่า
นามรูป คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่งนามรูปว่ามีเหตุที่อิงอาศัย
มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุ
ที่อิงอาศัยแห่งนามรูป ควรกล่าวว่า วิญญาณ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา
กล่าวแม่ซึ่งวิญญาณว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งวิญญาณ ควร
กล่าวว่า สังขารทั้งหลาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่งสังขาร
ทั้งหลายว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสังขารทั้งหลาย ควรกล่าวว่า
อวิชชา ด้วยเหตุดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลาย มีอวิชชาเป็นที่
อิงอาศัย วิญญาณมีสังขารเป็นที่อิงอาศัย นามรูปมีวิญญาณเป็นที่อิงอาศัย
ผัสสะมีสพายตนะเป็นที่อิงอาศัย เวทนาที่ผัสสะเป็นที่อิงอาศัย ตัณhamี
เวทนาเป็นที่อิงอาศัย อุปาทานมีตัณหาเป็นที่อิงอาศัย ภพมีอุปาทานเป็น
ที่อิงอาศัยชาติมีภพเป็นที่อิงอาศัย ทุกข์มีชาติเป็นที่อิงอาศัย สรรพสามิ

ทุกข์เป็นที่อิงอาศัย ความปราโมทย์มีศรัทธาเป็นที่อิงอาศัย ปิติมีปราโมทย์
เป็นที่อิงอาศัย ปัสสัทธิมีปิติเป็นที่อิงอาศัย สุขมีปัสสัทธิเป็นที่อิงอาศัย
สมาธิมีสุขเป็นที่อิงอาศัย ขลาภูตญาณทัสสนะมีสมาธิเป็นที่อิงอาศัย นิพพิทา
มีขลาภูตญาณทัสสนะเป็นที่อิงอาศัย วิราคะมีนิพพิทาเป็นที่อิงอาศัย วิมุตติ
มีวิราคะเป็นที่อิงอาศัย ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไปมีวิมุตติเป็นที่อิงอาศัย.

[๗๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อฝนเมล็ดใหญ่ตกอยู่บนยอดภูเขา
น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่ม ยังชอกเขา ระแหง และห้วยให้เต็ม ชอกเขา
ระแหงและห้วยทั้งหลายเต็มเปี่ยมแล้ว. ย่อมยังหนองทั้งหลายให้เต็ม หนอง
ทั้งหลายเต็มเปี่ยมแล้ว ย่อมยังบึงทั้งหลายให้เต็ม บึงทั้งหลายเต็มเปี่ยมแล้ว
ย่อมยังแม่น้ำน้อย ๆ ให้เต็ม แม่น้ำน้อย ๆ เต็มเปี่ยมแล้ว ย่อมยังแม่น้ำ
ใหญ่ ๆ ให้เต็ม แม่น้ำใหญ่ ๆ เต็มเปี่ยมแล้ว ย่อมยังมหาสมุทรให้เต็ม
แม้ฉันทิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีวิชชาเป็นที่อิงอาศัย ฯลฯ
ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป มีวิมุตติเป็นที่อิงอาศัย ฉันทินั้นเหมือนกันแล.

จบอุปนิสสูตรที่ ๓

อรรถกถาอุปนิสสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในอุปนิสสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

ในบททั้งหลายมีว่า **ชานโต** **อหิ** เป็นต้น บทว่า **ชานโต** แปลว่า
รู้อยู่. บทว่า **ปสุโต** แปลว่า เห็นอยู่. แม้ทั้ง ๒ บท ก็มีความอย่าง
เดียวกัน ต่างแต่พยัญชนะเท่านั้น. แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น บทว่า **ชานโต**
จึงชี้บุคคลอาศัยลักษณะแห่งญาณ. ด้วยว่า ญาณมีความรู้ทั่วถึงเป็น
ลักษณะ. บทว่า **ปสุโต** ชี้บุคคลอาศัยอานุภาพแห่งญาณ. ด้วยว่า

ญาณมีการเห็นเป็นอานูภาพ. บุคคลผู้ประกอบด้วยญาณ ย่อมเห็นธรรม
ทั้งหลายที่เปิดเผยแล้วด้วยญาณ เหมือนคนมีจักษุ เห็นรูปทั้งหลายด้วยจักษุ.
ในคำว่า อาสวานํ ขยา นี้ ความละ ความไม่เกิดขึ้น อาการที่สิ้นไป ความ
ไม่มีอาสวะทั้งหลายก็เรียกว่า อาสวักขัย. ภังคะก็ดี มรรคผลนิพพานก็ดี
ท่านเรียกว่า อาสวักขัย แม่นี้. จริงอยู่ อาการที่สิ้นไป ท่านเรียกว่า อาสวักขัย
ได้ในบาลีเป็นต้นว่า อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตติ เจโตวิมุตติ
ที่ไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป. ภังคะ ก็เรียกว่า อาสวักขัย ได้ในบาลี
นี้ว่า โย อาสวานํ ขโย วโย เกโท ปรีเกโท อนิจจตา อนุตตรธานํ
อาการที่อาสวะสิ้นไป เสื่อมไป แดกไป แดกขาดไป ไม่เที่ยง หายไป.
มรรค ก็เรียกว่า อาสวักขัย ได้ในบาลีนี้ว่า

เสกขสุตฺต เสกขมานสุตฺต อุมฺมุคฺคาณฺสูตฺตาริโน
ขยสุตฺตํ ปรมี ฌานํ ตโต อญฺญา อนนฺตรธา.
ญาณความรู้อันดับแรกในความสิ้นไป มีแก่พระ
เสกขผู้กำลังศึกษา ผู้ดำเนินไปตรงมรรค อันดับ
ต่อไปก็มีอัญญาความรู้ทั่วถึง.

จริงอยู่ มรรคนั้น ย่อมเกิดขึ้นทำอาสวะให้สิ้นไป ระงับไป. เพราะ
ฉะนั้น มรรคท่านจึงเรียกว่า เป็นที่สิ้นอาสวะ. ผลก็เรียกว่า อาสวักขัย
ได้ในบาลีนี้ว่า อาสวานํ ขยา สมโณ โหติ ชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะ
สิ้นอาสวะ. จริงอยู่ ผลนั้นเกิดขึ้นในที่สุดแห่งอาสวะทั้งหลายสิ้นไป เพราะ
ฉะนั้น ผลท่านจึงเรียกว่า อาสวักขัย. พระนิพพานก็เรียกว่า อาสวักขัย
ได้ในบาลีนี้ว่า

อาสา ตสฺส วฑฺฒนฺติ อารา โส อาสวกฺขยา.

อาสาทั้งหลายของผู้ที่นั้นเจริญอยู่ ผู้ที่ยังห่าง

ไกลธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ.

จริงอยู่ อาศัยพระนิพพานนั้น อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไป. เพราะฉะนั้น พระนิพพานนั้น ท่านเรียกว่า อาสวักขัย. แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์แต่มรรคและผล. บทว่า โน อปฺสฺสโต ความว่า ผู้ใดไม่รู้ไม่เห็น เราไม่กล่าวความสิ้นอาสวะของผู้ที่นั้น. ด้วยบทนั้นก็เป็นการอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคัดค้านพวกเจ้าลัทธิตี ที่กล่าวถึงความบริสุทธิ์ด้วยสังสารวัฏเป็นต้น ของผู้ไม่รู้ไม่เห็น ครั้นทางที่เป็นอุบายด้วยสองบทต้น ครั้นคัดค้านทางที่มีใช้อุบายด้วยบทนี้.

บัดนี้ มีพระประสงค์จะทรงแสดงข้อที่ภิกษุรู้อยู่ อาสวะสิ้นไป จึงทรงเริ่มถามว่า กิณฺจ กิฏฺขเว ชานโต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุรู้อะไรเล่า. ในคำนั้น ความรู้มีมากอย่าง. จริงอยู่ ภิกษุบางรูป เป็นผู้รู้อย่างธรรมดา รู้จักทำรมได้. บางรูปรู้จักทำจิวรเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง. เมื่อภิกษุนั้น ตั้งอยู่ในหัวข้อวัตรปฏิบัติ ทำแต่การงานเช่นนี้ ความรู้นั้นก็ไม่ควรกล่าวว่า ไม่เป็นปกติฐานของสววรรค์และมรรคผล. แต่ที่ผู้ใดบวชในพระศาสนาแล้ว รู้แต่ทำอเนสนามีเวชกรรมเป็นต้น. อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญแก่ผู้ที่ยังไม่รู้. เพราะฉะนั้น เมื่อภิกษุรู้และเห็นสิ่งใด อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ พระองค์เมื่อทรงแสดงสิ่งนั้น จึงตรัสว่า อิติ รูปํ ดังนี้เป็นต้น. บทว่า เอว โข กิฏฺขเว ชานโต ความว่า ผู้เห็นความเกิดและความสิ้นไปแห่งปัญญาชั้นนี้. บทว่า อาสวานํ ขโย โหติ ความว่า พระอรหันต์ที่ได้ชื่อว่า อาสวักขัย ก็มี เพราะเกิดในที่สุดแห่ง

ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นจบเทศนาด้วย
ยอดคือพระอรหัตตอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงปฏิบัติทาสวนเบื้องต้น
ที่พระชินาสพพิงบรรลุ จึงตรัสว่า **ยมปิ ตํ ภิกขเว** เป็นต้น. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า **ขยสุมิ ขย ญาณ** ความว่า เมื่อพระอรหัตผล
กล่าวคือ **อัสวัคชัย** อันท่านได้แล้วมีอยู่ ปฏิเวธญาณก็มี. ด้วยว่า
ปฏิเวธญาณนั้น ท่านเรียกว่า **ขย ญาณ** รู้ในความสิ้นไป เพราะเมื่อ
ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ กล่าวคืออรหัตผลเกิดขึ้นก่อน ปฏิเวธญาณเกิด
ภายหลัง. บทว่า **สตูปนิส** แปลว่า มีเหตุมีปัจจัย. บทว่า **วิมุตติ**
ได้แก่วิมุตติที่สัมปยุตด้วยอรหัตผล. จริงอยู่ วิมุตตินั้นย่อมเป็นปัจจัย
โดยเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งพระอรหัตนั้น แม้ในปัจจัยอย่างอื่นจากนี้ ก็
พึงทราบความเป็นปัจจัยด้วยอำนาจปัจจัยที่กำลังได้อยู่ ด้วยอาการอย่างนี้.
บทว่า **วิราโค** ได้แก่มรรค. จริงอยู่ มรรคนั้นเกิดขึ้น ทำให้กิเลสคลาย
ไป สิ้นไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **วิราคะ**. บทว่า **นิพพิทา**
ได้แก่ นิพพิทาญาณ. ทรงแสดงวิปัสสนาที่มีกำลังด้วยนิพพิทาญาณนั้น.
คำว่า **วิปัสสนามีกำลัง** เป็นชื่อของญาณ ๔ คือภยตูปัญฐานญาณอาทินวานุ-
ปัสสนาญาณ มุญจितุกัมมตาญาณ สังขารูเปชาญาณ. บทว่า **ยถาภูต-**
ญาณทสฺสนํ แปลว่า ความเห็น กล่าวคือความรู้ตามสภาวะที่เป็นจริง.
ทรงแสดงวิปัสสนาอย่างอ่อน ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะนั้น จริงอยู่ วิปัสสนา
อย่างอ่อน ย่อมเป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาที่มีกำลัง. คำว่า **วิปัสสนาอย่างอ่อน**
เป็นชื่อของญาณ ๔ คือ สังขารปริเฉทญาณ กังขาวิตรณญาณ สัมมสน-
ญาณ มัคคามัคคญาณ. บทว่า **สมาธิ** ได้แก่สมาธิที่มีฌานเป็นบาท.
จริงอยู่ สมาธินั้นย่อมเป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาอย่างอ่อน. บทว่า **สุข** ได้

แก้สุขเบื้องตันแห่งอัปนาสมาธิ. จริงอยู่ สุขนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก้
สมาธิที่มีฉานเป็นบาท. บทว่า **ปลุสทุธิ** ได้แก้การระงับความกระวน
กระวาย. จริงอยู่ ปัสสัทธินั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก้สุข ซึ่งเป็นเบื้องต้น
แห่งอัปนาสมาธิ บทว่า **ปีติ** ได้แก้ปีติที่มีกำลัง. จริงอยู่ ปีตินั้น
ย่อมเป็นปัจจัยแก้การระงับความกระวนกระวาย. บทว่า **ปาโมชฺช** ได้แก้
ปีติที่มีกำลังอ่อน. จริงอยู่ ปีติที่มีกำลังอ่อน ย่อมเป็นปัจจัยแก้ปีติที่มีกำลัง.
บทว่า **สทฺธา** ได้แก้ความเชื่อที่เกิดในภพต่อ ๆ ไป. จริงอยู่ ความ
เชื่อที่เกิดในภพต่อ ๆ ไปนั้นย่อมเป็นปัจจัยแก้ปีติที่มีกำลังอ่อน. บทว่า
ทุกฺขํ ได้แก้ทุกข์ในวัฏฏะ. จริงอยู่ ทุกฺขํในวัฏฏะนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก้
ศรัทธาในภพต่อ ๆ ไป. บทว่า **ชาติ** ได้แก้ความเกิดแห่งชั้นที่มีอาการ
ต่าง ๆ กัน. จริงอยู่ ชาตินั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก้ทุกฺขํในวัฏฏะ. บทว่า
ภโว ได้แก้ภพ. แม้บทที่เหลือ ก็พึงทราบโดยอุบายอย่างนี้. บทว่า
อุลลมุสฺสิตเก แปลว่า มีเมล็ดใหญ่. ในบทว่า **ปพฺพตกนฺุทรปฺทสาขา**
นี้ มีวินิจฉัย ดังนี้. ประเทศแห่งภูเขาคือภูเขาน้ำ อันได้ชื่อว่า กัง เขา
แตกออกเพราะน้ำ ชื่อว่า **กันฺทระ** ที่เรียกกันว่า **นิตัมพะ** ก็มี **นิกฺุญชะ**
ก็มี. ภูมิประเทศ ที่แตกกระแหง เมื่อฝนไม่ตกถึงกิ่งเดือน ชื่อว่า **ปฺทระ**
เหมือนเล็กที่ชักไปยังกุสุพพะ ชื่อว่า **สาขา**. บ่อเล็ก ชื่อว่า **กุสุพพะ**.
บ่อใหญ่ ชื่อว่า **มหากุสุพพะ**. แม่น้ำน้อย ชื่อว่า **กุนนที**. แม่น้ำใหญ่
มีคงคา ยมุนา เป็นต้น ชื่อว่า **มหานที**. ในบทว่า **เอวเมว โข**
ภิกฺขเว อวิชฺชูปนิสา สงฺขารา เป็นต้น มีวินิจฉัย ดังนี้. พึงเห็น
อวิชชาว่าเหมือนภูเขา อภิสังขารทั้งหลายว่าเหมือนเมฆ วัฏฏะมีวิญญาณ
เป็นต้นว่าเหมือนแก่น้ำ วิมุตติว่าเหมือนสาคร. ฝนตกบนยอดภูเขา ก็

ทำแก่งภูเขาให้เต็ม ทำสาครคือมหาสมุทรให้เต็มตามลำดับ ถัดไป
ก่อนอื่นพึงทราบถึงการตกแห่งเมฆคืออภิสังขาร บนยอดภูเขาคืออวิชชาที่
ฉนั้นนั่น. แท้จริง บุคคลผู้เขลา ไม่ได้สติ เป็นผู้ไม่รู้เพราะอวิชชา
กระทำความปรารถนาเพราะค้นหา ย่อมสร้างกรรมที่เป็นกุศลและอกุศล.
กรรมที่เป็นกุศลและอกุศลนั้น ก็เป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธิวิญญาณ. ปฏิสนธิ-
วิญญาณเป็นต้น ก็เป็นปัจจัยแก่นามรูปเป็นต้น. เวลาที่เมฆคืออภิสังขาร
ตกลงบนยอดภูเขาคืออวิชชา ทำวัฏฏะมีวิญญาณเป็นต้น ให้เต็มตามลำดับ
ตั้งอยู่ เพราะเป็นปัจจัยสืบต่อกันไป ก็เหมือนเวลาที่ฝนตกบนยอดภูเขา
ทำแก่งภูเขาให้เต็มแล้วก็ตั้งจมหาสุมุท. แต่พระพุทธวจนะ แม้ท่านไม่
ถือเอาในพระบาลี ก็พึงทราบว่า ท่านถือเอาไว้แล้วเหมือนกัน โดยอำนาจ
พระบาลีนี้ว่า อิธ ตถาคโต โลเก อุปปุชฺชติ อคารสุมา อนคาริย
ปพฺพติ พระตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ เสด็จออกผนวชจากเรือน ไม่มี
มีเรือน ดังนี้ ก็ความบังเกิดในเรือนแห่งตระกูล ของพระตถาคตนั้น
ชื่อว่า ชาติ ที่มีการกระทำต่าง ๆ ร่วมกัน เพราะมีกรรมภพเป็นปัจจัย.
บุคคลอาศัยความพร้อมหน้าของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ หรือพระ
พุทธสาวก ฟังธรรมกถา ที่นำมาโดยลักษณะอันแสดงถึงโทษของวัฏฏะ
ย่อมเป็นอันถูกเบียดเบียน ด้วยอำนาจวัฏฏะ. ชาติย่อมเป็นปัจจัยแก่
วัฏฏทุกซ์. ชั้นทั้งหลาย ที่มีการกระทำต่าง ๆ ย่อมมีแก่บุคคลนั้นด้วย
อาการอย่างนี้. ชาติเป็นปัจจัยแก่วัฏฏทุกซ์ บุคคลนั้นถูกวัฏฏทุกซ์เบียดเบียน
ทำศรัทธาให้เกิดในภพต่อ ๆ ไป ก็ออกจากเรือนบวชไม่มีเรือน. วัฏฏทุกซ์
เป็นปัจจัยแก่ศรัทธาในภพต่อ ๆ ไป ของบุคคลนั้น ด้วยประการฉะนี้.
บุคคลนั้น ไม่สันโดยด้วยเหตุเพียงบรรพชาเท่านั้น ยังถือนิสัยในเวลา

พรรษาไม่ครบ ๕ บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ ทำมาติกาทั้งสองให้คล่องแคล่วแล้ว
เรียนกรรมและมีไช้กรรม สะดงให้หายรกจนถึงพระอรหันต์ ถือกัมมัญฐาน
ไปอยู่ป่า เริ่มการทำงานในปฐมวิกสิตเป็นต้น. บุคคลนั้นอาศัยกัมมัญฐาน
ก็เกิดปีติที่มีกำลังอ่อนๆ เขาอาศัยปีตินั้น ก็เกิดปราโมทย์ ปราโมทย์นั้น
ก็เป็นปัจจัยแก่ปีติที่มีกำลัง. ปีติที่มีกำลัง ก็เป็นปัจจัยแก่ปีสัทธา ระวัง
ความกระวนกระวาย. ปีสัทธานั้น ก็เป็นปัจจัยแก่สุขส่วนเบื้องต้นแห่ง
อัปนาสมาธิ สุขนั้นก็ปัจจัยแก่สมาธิที่มีฌานเป็นบาท. บุคคลนั้น
ทำสุขนั้นที่พร้อมให้เกิดด้วยสมาธิ ก็ทำการงานด้วยวิปัสสนาอย่าง
อ่อน. สมาธิที่มีฌานเป็นบาทของเขา ก็เป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาที่มีกำลัง
อ่อน. วิปัสสนาที่มีกำลังอ่อน ก็เป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาที่มีกำลัง. วิปัสสนา
ที่มีกำลัง ก็เป็นปัจจัยแก่มรรค. มรรคก็เป็นปัจจัยแก่ผลวิมุตติ. ผลวิมุตติ
ก็เป็นปัจจัยแก่ปัจเจกขณญาณ. พึงทราบว่ เวลาที่พระจีณาสพ ทำสาคร
คือวิมุตติให้เต็มแล้วดำรงอยู่ ก็เหมือนเวลาที่ฝนทำสาครให้เต็มโดยลำดับ
ตั้งอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาอุปนิสสูตรที่ ๓

๔. อัญญัติตถียสูตร

ว่าด้วยทุกขในวาทะ ๔

[๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันกลันทกนิวา-
สถาน กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรนุ่งแล้ว
ถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์ เพื่อบิณฑบาต ครั้งนั้นแล ท่าน
พระสารีบุตรได้มีความคิดดังนี้ว่า เวลานี้ยังเช้าเกินไปที่จะเที่ยวบิณฑบาต

ในกรุงราชคฤห์ อย่างกระนั้นเลย เราเพิ่งเข้าไปยังอารามของพวกปริพาชก
อัญญเดียรถีย์เถิด ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรได้เข้าไปยังอารามของ
พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ครั้นแล้วได้สนทนาปราศรัยกับปริพาชกอัญญ-
เดียรถีย์เหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๒] ท่านพระสารีบุตรพอนั่งเรียบร้อยแล้ว พวกปริพาชก
อัญญเดียรถีย์ได้กล่าวกะท่านดังนี้ว่า คุณก่อนท่านสารีบุตร มีสมณพราหมณ์
พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรม ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ มีสมณพราหมณ์พวก
หนึ่งผู้กล่าวกรรม ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ มีสมณพราหมณ์พวก
หนึ่งผู้กล่าวกรรม ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย
อนึ่ง มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรม ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์เกิด
ขึ้นเอง เพราะอาศัยการที่มีใช้ตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำ คุณก่อนท่าน
สารีบุตร ก็ในวาทะทั้ง ๔ นี้ พระสมณโคตมกล่าวไว้อย่างไร บอกไว้
อย่างไร พวกข้าพเจ้าพยากรณ์อย่างไร จึงจะเชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระ-
สมณโคตมกล่าวแล้ว จะไม่กล่าวต่อพระสมณโคตมด้วยคำไม่จริง และ
พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ จะไม่
ฟังถึงฐานะอันวิญญูชนจะฟังติเตียนได้.

[๗๓] ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า ทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยอะไร
เกิดขึ้น ทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะเชื่อว่าเป็นผู้
กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ไม่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะ

ที่ถูกโร ๆ ก็จะไม่พียงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ คุณก่อนท่านทั้งหลาย
ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรม
บัญญัติว่า คนทำเอง ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวก
สมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ผู้อื่นทำให้ ก็ย่อมเกิดเพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า คน
ทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่
พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใช้
ตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำทำให้ ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อน
ท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าว
กรรมบัญญัติว่า ทุกข์คนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้
มิใช่ฐานะที่จะมีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า
ทุกข์ผู้อื่นทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะ
มีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์คนทำเอง
ด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะ
ที่จะมีได้ ถึงพวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์เกิดเอง
เพราะอาศัยการที่มีใช้ตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำทำให้ เว้นผัสสะเสีย
เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะจะมีได้ ดังนี้

[๗๔] ท่านพระอานนที่ได้ยินท่านพระสารีบุตรสนทนาปราศรัย
กับพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นแล้ว ครั้งนั้น ท่านพระอานนที่
เที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ในกาลภายหลังภัตกลับจากบิณฑบาต
แล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกราบทูลถ้อยคำสนทนาของท่านพระสารี-

บุตรกับพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ซึ่งได้มีมาแล้วทั้งหมดแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละ ๆ อานนท์ ตามที่

สารีบุตรพยากรณ์ ชื่อว่าพยากรณ์โดยชอบ คุณก่อนอานนท์ เรากล่าวว่า ทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่เรากล่าวแล้ว ไม่กล่าวคู่เราด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ ก็จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ คุณก่อนอานนท์ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเอง ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ผู้อื่นทำให้ ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีโชตนเองกระทำ มีโชผู้อื่นกระทำให้ ก็ย่อมเกิด เพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อนอานนท์ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ ดังนี้ มีโชฐานะที่จะมีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีโชฐานะที่จะมีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีโชฐานะที่จะมีได้ ถึงพวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์เกิดเอง

เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำ เว้นผัสสะเสีย เขา
ย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีในฐานะที่จะมีได้.

[๗๖] **คูก่อนอานนท์** สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่เวฬุวันกลันทกนิวาป-
สถาน ใกล้กรุงราชคฤห์นี้แหละ ครั้งนั้นแล **อานนท์** ในเวลาเช้า
เรานุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต **คูก่อน**
อานนท์ เรานั้นได้คิดดังนี้ว่า เวลานี้ยังเช้าเกินไปที่จะเที่ยวบิณฑบาต
ในกรุงราชคฤห์ อย่างกระนั้นเลย เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกปริพาชก
อัญญเดียรถีย์เถิด ครั้งนั้นแล **อานนท์** เราได้เข้าไปยังอารามของพวกปริ-
พาชกอัญญเดียรถีย์ ครั้งนั้นแล้ว ได้สนทนาปราศรัยกับปริพาชกอัญญ-
เดียรถีย์เหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง **คูก่อนอานนท์** พอเรานั่งเรียบร้อยแล้ว พวกปริพาชก
อัญญเดียรถีย์เหล่านั้นได้กล่าวกะเราดังนี้ว่า ท่าน**พระโคตม** มีสมณ-
พราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมข่อมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง อนึ่ง
มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมข่อมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้
มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมข่อมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง
ด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย อนึ่ง มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวกรรม
ข่อมบัญญัติว่า ทุกข์เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มิใช่ผู้
อื่นกระทำ ในวาทะทั้ง ๔ นี้ ท่าน**พระโคตม**กล่าวไว้อย่างไร บอกไว้
อย่างไร ข้าพเจ้าทั้งหลายพยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่
ท่าน**พระโคตม**กล่าวแล้ว จะไม่กล่าวต่อท่าน**พระโคตม**ด้วยคำไม่จริง และ
พึงพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ จะ
ไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ **คูก่อนอานนท์** เมื่อพวกปริพาชก

อัญญเดียรถีย์เหล่านั้นกล่าวแล้วอย่างนี้ เราได้กล่าวกะพวกปริพาชกอัญญ-
เดียรถีย์เหล่านั้นดังนี้ว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย เรากล่าวว่าทุกข์เป็นของอาศัย
เหตุเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้
กล่าวตามที่เรากล่าวแล้ว ไม่กล่าวต่อเราด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรม
สมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกใจ ใดๆ ก็จะไม่พึงถึงฐานะอัน
วิญญูชนจะติเตียนได้ คุณก่อนท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้ทุกข์ที่
พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเอง ก็ย่อมเกิด
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรม
บัญญัติว่า ผู้อื่นทำให้ ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวก
สมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า คนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ก็
ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรม
บัญญัติว่า เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่นกระทำ
ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อนท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวก
สมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง เว้นผัสสะเสีย
เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้
กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์
ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรม
บัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวย
ทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้ ถึงพวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรม
บัญญัติว่า ทุกข์เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่น
กระทำไว้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้.

[๑๗] ท่านพระอานนทกราบทูลว่า น้าอัสจรรย พระเจ้าข้า ไม่

เคยมี พระเจ้าข้า ในการที่เนื้อความทั้งหมดจักเป็นอรรถอันพระองค์ตรัสแล้วด้วยท ๗ เดียว เนื้อความนี้ เมื่อก้าวโดยพิสดารจะเป็นอรรถอันลึกลับซึ่งด้วย เป็นอรรถมีกระแสความอันลึกลับซึ่งด้วย ฟังมีไหมหนอ พระเจ้าข้า. คุณก่อนอานนท ถ้ากระนั้นเนื้อความในเรื่องนี้จึงแจ่มแจ้งกะเธอเองเถิด.

[๗๘] ท่านพระอานนทกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นจะฟังถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท ชราและมรณะอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชราและมรณะมีชาติเป็นเหตุ มีชาติเป็นที่ตั้งขึ้น มีชาติเป็นกำเนิด มีชาติเป็นแดนเกิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นฟังถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท ก็ชาติเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย ชาติมีภพเป็นเหตุ มีภพเป็นที่ตั้งขึ้น มีภพเป็นกำเนิด มีภพเป็นแดนเกิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นฟังถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท ก็ภพเล่ามีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย ภพมีอุปาทานเป็นเหตุ มีอุปาทานเป็นที่ตั้งขึ้น มีอุปาทานเป็นกำเนิด มีอุปาทานเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นฟังถามข้าพระองค์อย่างนั้นว่า ท่านอานนท ก็อุปาทานเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟัง

พยากรณ์อย่างนี้ว่า อุปาทานมีคณาเป็นเหตุ มีคณาเป็นที่ตั้งขึ้น
มีคณาเป็นกำเนิด มีคณาเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ถ้าว่าชนเหล่าอื่นพึงถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอาณนทฺ์ ก็คณาเล่า
มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดน
เกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คณา
มีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นที่ตั้งขึ้น มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็น
แดนเกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นพึงถามข้าพระ-
องค์อย่างนี้ว่า ท่านอาณนทฺ์ ก็เวทนาเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็น
ที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์
ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย เวทนามี
ผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นที่ตั้งขึ้น มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะเป็นแดน
เกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นพึงถามข้าพระองค์ว่า
ท่านอาณนทฺ์ ก็ผัสสะเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไร
เป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้
แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย ผัสสะมีสพายนะเป็น
เหตุ มีสพายนะเป็นที่ตั้งขึ้น มีสพายนะเป็นกำเนิด มีสพายนะเป็น
แดนเกิด คุณก่อนท่านทั้งหลาย ก็เพราะผัสสายนะ ๖ นั้นแหละดับด้วย
สාරอกโดยไม่เหลือ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะ
เวทนาดับ คณาจึงดับ เพราะคณาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทาน
ดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและ
มรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์

ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์
ถูกถามแล้วอย่างนี้ พึงพยากรณ์อย่างนี้ ดังนี้แล.

จบอัญญตัตถียสูตรที่ ๔

อรรถกถาอัญญตัตถียสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในอัญญตัตถียสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ปาวิสิ แปลว่า เข้าไปแล้ว. ก็ท่านพระสารีบุตรนั้นเข้าไป
ไปแล้วก่อน. แต่ท่านกล่าวอย่างนี้ ก็เพราะท่านพระสารีบุตรออกไปแล้ว
ด้วยคิดว่า จักเข้าไป. ถามว่า เหมือนอะไร. เหมือนนบรุษผู้ออกไปแล้ว ด้วย
คิดว่าจักไปบ้าน แม้ยังไม่ถึงบ้าน เมื่อเขาถามว่า ผู้มีชื่อนี้ไปไหน ก็ตอบว่า
ไปบ้าน ฉันใด ชื่อนี้ก็ฉันนั้น. บทว่า อติปปโค ความว่า ได้ยินว่า ใน
ครั้งนั้น วันที่ออกไปยังเข้านักสำหรับพระเถระ. เหล่าภิกษุที่ออกไปเวลา
เช้าตรู่ ย่อมจะชักช้าอยู่จนถึงเวลาภิกษาจาร ในสถานที่เหล่านี้คือ ที่ลาน
คันโพธิ์ ที่ลานพระเจดีย์ ที่ครองผ้าเป็นประจำ. แต่พระเถระคิดว่า
เราจักทำการพูดจาคำสองคำกับพวกปริพาชก จนกว่าจะถึงเวลาภิกษาจาร
จึงได้ดำริว่า ынุหนานหิ ถ้ากระไรเรา เป็นต้น. บทว่า ปริพุพชกานัน
อาราโม ความว่า เขาว่า อารามนั้น อยู่ระหว่างประตูด้านใต้ กับ
พระเวฬุวัน. บทว่า อิธ ได้แก่ในฐานะ ๔ เหล่านี้. บทว่า กิวกาที
กิมกขายี ได้แก่ [พระสมณโคดม] ห้ามอะไร บอกอะไร. พระ-
เถระถามว่า พวกปริพาชกจักให้อะไรในข้อนี้แก่พระสมณโคดม. บทว่า
ธมฺมสุตฺต จานุธมฺมมํ พุยากรเยยยาม ความว่า ท่านพระโคดมตรัสเหตุ
อันใด พวกเราพึงกล่าวเหตุตามสมควรแก่เหตุอันนั้น. บทว่า สหธมฺมิโก

วาทานุปาโต ความว่า สหธรรมิกผู้ร่วมประพาศธรรมไร ๆ แม้มี
จำนวนน้อย เป็นผู้เป็นไปกับเหตุ ด้วยเหตุแห่งคำอันชนเหล่าอื่นกล่าว
แล้ว ชื่อว่าตกไปตามวาทะ เข้าถึงวาทะของพระสมณโคดม ไม่พึงมาถึงเหตุ
ที่เหล่าผู้รู้ควรติเตียนอย่างไร. ท่านอธิบายไว้ว่าอย่างนั้นว่า เหตุที่น่าติเตียน
ในวาทะของพระสมณโคดม ด้วยอาการที่เป็นจริง จะไม่พึงมีได้อย่างไร.
บทว่า อิติ วท ความว่า บุคคลเมื่อกล่าวอย่างนี้ว่า ทุกข์มีเพราะผัสสะ
เป็นปัจจัย. บทว่า ตตุร ได้แก่ ในวาทะ ๔ เหล่านั้น. คำว่า เต
วต อลฺยฺยตฺร ผสฺสตา นี้ เป็นคำสาธกปฏิญญาว่า แม้ข้อนั้นมีเพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย. อธิบายในข้อนี้ มีดังนี้ว่า ก็เพราะเหตุที่เว้นผัสสะเสีย
การเสวยทุกข์ก็ไม่มี ฉะนั้น ข้อนี้ ก็พึงทราบเหมือนคำว่า แม้ข้อนี้มี
มีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย. สาธุการนี้ว่า สาธุ สาธุ อานนฺท พระผู้มี
พระภาคเจ้า ก็ประทานแก่พระสารีบุตรเถระ แต่ [นั้น] พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงปรินิพพานกับพระอานนทเถระ. คำว่า อิท ในคำว่า เอก-
มิทาหิ นี้ เป็นเพียงนิบาต. ความว่า สมัยหนึ่ง. คำนี้ท่านกล่าวเพื่อ
แสดงว่า มิใช่พระสารีบุตรเท่านั้นเข้าไปกรุงราชคฤห์อย่างเดียว ถึงเราก็
เข้าไป. มิใช่ชีวิตนี้เกิดแก่พระสารีบุตรอย่างเดียวนั้น ก็เกิดขึ้นแก่
เรา. การกล่าวกับพวกเดียรถีย์นี้ มิใช่เกิดแก่สารีบุตรนั้นอย่างเดียวนั้น
นั้น การกล่าวนั้น ก็เคยเกิดแก่เรา. คำ ๒ คำนี้ว่า อจฺจฺริยํ อพฺภุตํ
เป็นคำแสดงความพิสดาร [อัจจรรย] อย่างเดียว. ก็ความของคำในคำ
ทั้ง ๒ นั้นว่า ที่ชื่อว่าอิจฺจฺริยะ เพราะควรแก่การคิดนี้ [ปรบมือ].
ชื่อว่า อพฺภุตํ เพราะไม่เคยมี ก็มีขึ้น. บทว่า เอเกน ปเทน ได้แก่
ด้วยบทเพียงนี้ว่า ทุกข์มีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย. ตรัสความคัดค้านบท

ทั้งหลาย ทุกแห่ง ด้วยบทเหล่านั้น. บทว่า **เอเสวตุโถ** ความว่า นั้น
นั้นแล เป็นความแห่งปฏิเสธสมุปรบาทที่ว่า ทุกข์มีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย.
บทว่า **ตถุญเเวตุล ปฏิภาตุ** แปลว่า ในข้อนั้นญาณจงปรากฏในพระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะทำความข้อนั้นให้ลึกซึ้งและมีโอกาสลึกซึ้ง
ด้วยปฏิเสธสมุปรบาททถามีชรามณะเป็นต้น จึงกล่าวว่า **สเจ มํ ภนุเต**
เป็นต้น ถ้อยคำมีบทใดเป็นมูลเกิดขึ้น ก็ยึดถือบทนั้นแล้วแสดงวิวัฏฐะ
จึงกล่าวว่า **ณนํ เควว** เป็นต้น. คำที่เหลือ ความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอัญญุตติถยสูตรที่ ๔

๕. ภูมิขสูตร

ว่าด้วยสุขและทุกข์

[๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น
ท่าน**พระภูทิสะ** ออกจากที่เรือน เข้าไปหาท่าน**พระสารีบุตร**ถึงที่อยู่ ครั้น
แล้วได้สนทนาปราศรัยกับท่าน**พระสารีบุตร** ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้
ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้วได้
กล่าวกะท่าน**พระสารีบุตร**ดังนี้ว่า ท่าน**สารีบุตร** มีสมณพราหมณ์พวก
หนึ่งผู้กล่าวกรรมข่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ตนทำเอง อนึ่ง มีสมณ-
พราหมณ์พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรมข่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ผู้อื่นทำให้
มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรมข่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ตนทำ
เองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย อนึ่ง มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรมข่อม
บัญญัติว่า สุขและทุกข์เกิดขึ้นเอง เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ

มิใช่ผู้อื่นกระทำทำให้ ท่านสารีบุตร ในวาทะทั้ง ๔ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายตรัสไว้อย่างไร ตรัสบอกไว้อย่างไร พวกเราพยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว จะไม่พึงกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้.

[๘๐] ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณ่อนอาวุโส พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สุขและทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ไม่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ ก็จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้

คุณ่อนอาวุโส ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเอง ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ๆ ล ๆ แม้สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำทำให้ ก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

คุณ่อนอาวุโส ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ตนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยสุขและทุกข์ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ๆ ล ๆ พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยสุขและทุกข์ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๘๑] ท่านพระอานนท์ได้ยืนท่านพระสารีบุตรสนทนาปราศรัย กับท่านพระภูมิชะ ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลถ้อยคำสนทนาของท่านพระสารีบุตร กับท่านพระภูมิชะ เท่าที่มีมาแล้วทั้งหมดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๘๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คีละ ๆ อานนท์ ตามที่สารีบุตรพยากรณ์ เชื่อว่าพึงพยากรณ์โดยชอบ คุณก่อนอานนท์ เรากล่าวว่าสุขและทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นอันกล่าวตามที่เรากล่าวแล้ว ไม่กล่าวคู่เราด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ ก็จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะคิดเห็นได้ คุณก่อนอานนท์ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า คนทำเอง ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ๆ ล ๆ แม้สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีชัตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำให้ ก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อนอานนท์ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ คนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยสุขและทุกข์ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ๆ ล ๆ พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า สุขและทุกข์เกิดขึ้น เพราะอาศัยการที่ตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยสุขและทุกข์ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๘๓] คุณก่อนอานนท์ เมื่อกายมีอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายใน

ย่อมบังเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางกายเป็นเหตุ เมื่อวาจามีอยู่ สุขและ
ทุกข์อันเป็นภายใน ย่อมบังเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางวาจาเป็นเหตุ
หรือว่า เมื่อใจมีอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายใน ย่อมบังเกิดขึ้นเพราะความ
จงใจทางใจเป็นเหตุ **คูก่อนอานนท์** เพราะอวิชาเป็นปัจจัยนั้นแหละ
บุคคลย่อมปรุ้งแต่งกายสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายใน
เกิดขึ้น ด้วยตนเองบ้าง บุคคลย่อมปรุ้งแต่งกายสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้
สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น เพราะผู้อื่นบ้าง บุคคลรู้สึกตัว ย่อม
ปรุ้งแต่งกายสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง
บุคคลไม่รู้รู้สึกตัว ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อัน
เป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง **คูก่อนอานนท์** บุคคลย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขารซึ่ง
เป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง บุคคลย่อม
ปรุ้งแต่งวจีสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นเพราะ
ผู้อื่นบ้าง บุคคลรู้สึกตัว ย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและ
ทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง บุคคลไม่รู้รู้สึกตัว ย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขาร
ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง **คูก่อนอานนท์**
บุคคลย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายใน
เกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง บุคคลย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้
สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นเพราะผู้อื่นบ้าง บุคคลรู้สึกตัว ย่อม
ปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง
บุคคลไม่รู้รู้สึกตัว ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์
อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง **คูก่อนอานนท์** อวิชาแทรกอยู่แล้วในธรรม
เหล่านี้.

[๘๔] ดูก่อนอานนที ก็เพราะอวิชชาดับด้วยตำรอกโดยไม่เหลือ ภายซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี วาจาซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี ใจซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี เขต [ความจงใจเป็นเหตุของงาม] ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี วัตถุ [ความจงใจอันเป็นที่ประคิบฐาน] ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี อายตนะ. [ความจงใจอันเป็นปัจจัย] ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี หรืออิทธิผล ความจงใจอันเป็นเหตุ ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี.

จบภูมิขสุตฺรที่ ๕

อรรถกถาภูมิขสุตฺรที่ ๕

ในภูมิขสุตฺรที่ ๕ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

คำว่า ภูมิขะ เป็นชื่อของพระเถระนั้น. คำที่เหลือแม้ในสุตฺรนี้ ก็พึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในสุตฺรต้นๆ. ส่วนความแตกต่างกันมีดังนี้. ก็เพราะเหตุที่สุขทุกข์นี้มีไช้เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัยอย่างเดียวเท่านั้น กรรมเมื่อบุคคลกระทำย่อมทำด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง ด้วยใจบ้าง ทำด้วยตนเองบ้าง บุคคลอื่นทำบ้าง ทำด้วยมีสัมปชัญญะบ้าง ทำด้วยไม่มีสัมปชัญญะบ้าง ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงปัจจัยที่แตกต่างกันแม้อย่างอื่น ๆ ของกรรมนั้น จึงตรัสว่า หานนุท สติ เป็นต้น. บทว่า กายสญฺเจตนาเหตุ แปลว่า เพราะเหตุแห่งเจตนาที่เกิดขึ้นในกายทวาร. แม้ในวจีสัญเจตนาและมโนสัญเจตนาที่นี้เหมือนกัน. บรรดาทวารเหล่านั้น ในกายทวารได้เจตนา ๒๐

ด้วยอำนาจกุศลและอกุศลส่วนกามาพจร. ในวิจิตรวารก็เหมือนกัน. ในมโน-
ทวารเจตนา ๒๐ กับรูปเจตนาและอรูปเจตนา ๕ ได้เจตนา ๒๕. ในทวาร
ทั้ง ๓ จึงมีเจตนา ๖๕. ทรงแสดงสุขทุกข์ส่วนวิบาก ที่มีเจตนาอันเป็นปัจจัย.
คำว่า **อวิชชาปจฺจยา** นี้ ตรีสไว้เพื่อทรงแสดงว่าเจตนาแม่เหล่านั้น
ก็ย่อมมีอวิชชาเป็นปัจจัย. แต่เพราะเหตุที่บุคคลอันผู้อื่นมิได้ชักจูง ย่อม
กระทำการนั้นที่เป็นกายสังขาร วิจิสังขาร และนโนสังขาร ต้องด้วย
เจตนาตามที่กล่าวแล้ว ด้วยทั้งจิตที่เป็นอสังขาริกเองก็มี. ถูกผู้อื่นใช้ให้
กระทำ ก็กระทำด้วยทั้งจิตที่เป็นสสังขาริกก็มี. ย่อมกระทำการชื่อนี้
วิบากของกรรมนั้น จักมีชื่อเห็นปานนี้ บุคคลรู้กรรมและวิบากดังที่กล่าว
มานี้ จึงกระทำก็มี. รู้กรรมอย่างเดียวกันเท่านั้น เหมือนทารกเมื่อบิดามารดา
กระทำการไหว้พระเจดีย์เป็นต้น ก็กระทำตาม แต่เขาไม่รู้วิบากว่า นี่เป็น
วิบากของกรรมนี้ กระทำไปก็มี ฉะนั้น เพื่อทรงแสดงกรรมนั้น จึง
ตรีสว่า สามิ วา อานนฺท กายสงฺขาริ อภิสงฺขโรติ เป็นต้น. บทว่า
อิเมสุ อานนฺท ฆมฺเมสุ ความว่า คู่ก่อนอานนทฺ เจตนาธรรม ๒๗๖
ที่เรากล่าวในฐานะ ๔ มี สามิ วา ตํ อานนฺท กายสงฺขาริ เป็นต้น
บรรดาธรรมเหล่านี้ อวิชชาตกไปตามโกฏฏูปนีสัย ก็ธรรมเหล่านั้น
แม้ทั้งหมด ย่อมสงเคราะห์ลงในข้อนี้ว่า **อวิชชาปจฺจยา สงฺขารา** เพราะ
อวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ดังนี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงวิภูฏะ จึงตรีสว่า **อวิชฺชาย เตว** ดังนี้
เป็นต้น. บทว่า **โส กาโย น โหติ** ความว่า เมื่อกายใดมีอยู่ สุขทุกข์
ภายใน ที่มีกายสัญญาเจตนาเป็นปัจจัย ก็เกิดขึ้น. กายนั้นไม่มี. แม้นาวาจา
และমনะกัณฺณนีนี้แหละ. อนึ่ง เจตนากาย ชื่อว่ากาย เจตนาวาจา แม้

ก็ชื่อว่าวาจา. กรรมมนอนั้นแล แม้ก็ชื่อว่ามนะ. อีกนัยหนึ่ง ทวารกาย
ชื่อว่ากาย. แม้ในวาจาและมนะ ก็นัยนี้เหมือนกัน. พระจิณาสพ ย่อมไหว้
พระเจดีย์ กล่าวธรรม ใส่ใจกัมมัญฐาน. ถามว่า กายกรรมเป็นต้นของ
พระจิณาสพ ไม่มีอย่างไร. ตอบว่า เพราะกรรมนั้นไม่มีวิบาก. จริงอยู่
กรรมที่พระจิณาสพทำ ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ไม่มีวิบาก ตั้งอยู่
เพียงเป็นกิริยา. ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า กายกรรมเป็นต้นเหล่านั้น ของ
พระจิณาสพนั้นไม่มี. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า เขตต์ น วา โหติ เป็นต้น
ดังนี้. กรรมนั้น ไม่เป็นเขต เพราะอรรถว่า งอกผล. ไม่เป็นวัตถุ เพราะ
อรรถว่า เป็นที่ตั้ง. ไม่เป็นอายตนะ เพราะอรรถว่า เป็นปัจจัย. ไม่เป็น
อิทธิฤทธิ์ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุ. ความจริง สุขทุกข์ภายในอันมีเจตนา
ใดเป็นมูล พึงเกิดขึ้น. สัญเจตนาอันนั้น ไม่เป็นเขต ไม่เป็นวัตถุ ไม่เป็น
อายตนะ ไม่เป็นอิทธิฤทธิ์ แห่งสุขทุกข์นั้น เพราะไม่มีผลประโยชน์
มีการงอกผลเป็นต้นเหล่านั้น. ในพระสูตรนี้ ตรัสสุขทุกข์เท่านั้นในเวทนา
เป็นต้น. ก็สุขทุกข์นั้นแล เป็นวิบากอย่างเดียวแล.

จบอรรถกถาภูมิขสูตรที่ ๕

๖. อุปวาณสูตร

ว่าด้วยทุกข์เกิดเพราะผัสสะ

[๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้นนั้นแล ท่านพระอุปวาณะ
ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๘๖] ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระอุปัชฌายะได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง
ยอมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง ส่วนสมณพราหมณ์พวกหนึ่งยอมบัญญัติ
ว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งยอมบัญญัติว่า ทุกข์ตน
ทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งยอมบัญญัติว่า ทุกข์
เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีโทษตนเองกระทำ มีโทษผู้อื่นกระทำให้ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ในวาทะทั้ง ๔ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร
ตรัสบอกไว้อย่างไร ข้าพระองค์พยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าว
ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว จะไม่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย
คำไม่จริง และจะพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะ
ที่ถูกต้อง ใด ๆ จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้.

[๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอุปัชฌายะ เรากล่าว
ทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยผัสสะ
เกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นอันกล่าวตามที่เรากล่าวแล้ว
ไม่กล่าวต่อเราด้วยคำไม่จริง พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อย
ตามวาทะที่ถูกต้อง ใด ๆ จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ คุณก่อน
อุปัชฌายะ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์บัญญัติว่า
ตนทำเอง ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ แม้ทุกข์ที่พวก
สมณพราหมณ์บัญญัติว่าเกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีโทษตนเองกระทำ มีโทษ
ผู้อื่นกระทำให้ ก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อนอุปัชฌายะ
ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์บัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง เว้น
ผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ ดังนี้ มีฐานะที่จะมีได้ ฯลฯ พวก

สมณพราหมณ์บัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่นกระทำทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ ดังนี้ มีฐานะที่จะมีได้.

จบอุปวาณสูตรที่ ๖

อรรถกถาอุปวาณสูตรที่ ๖

อุปวาณสูตรที่ ๖ มีความง่ายทั้งนั้น. แต่ในพระสูตรนี้ ตรัสเฉพาะ วิภูทุกข์อย่างเดียว.

จบอรรถกถาอุปวาณสูตรที่ ๖

๗. ปัจจัยสูตร

ว่าด้วยเหตุเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยทัญญู

[๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯ ล ฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน. ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนังเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่ห่อหมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าชรา. ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความทำลาย ความอันตรธาน มฤตยู ความตาย กาลกิริยา ความแตกแห่งชั้นันท์ ความทอด

๑. เหมือนข้อ ๔-๕

ทั้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์จากหมู่มสัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชราและมรณะดังพรรณนามาจะนี้ เรียกว่าชรามรณะ. เพราะชาติเกิด ชรามรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ความตั้งใจชอบ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับชรามรณะ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชาติเป็นไฉน ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภพเป็นไฉน ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทานเป็นไฉน ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหาเป็นไฉน ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นไฉน ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสะเป็นไฉน ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สพพัตตะเป็นไฉน ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นามรูปเป็นไฉน ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณเป็นไฉน ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารทั้งหลายเป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขาร ๓ ประการเหล่านี้คือ กายสังขาร ๑ วจีสังขาร ๑ จิตตสังขาร ๑ นี้เรียกว่าสังขาร เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้นคือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับสังขาร.

[๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล อริยสาวกรู้ทั่วถึงปัจจัยอย่างนี้ รู้ทั่วถึงเหตุเกิดแห่งปัจจัยอย่างนี้ รู้ทั่วถึงความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ รู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

ในกาลนั้น อริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฐิบบ้าง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทศนะบ้าง เป็นผู้มาถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสกขะบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสกขะบ้าง เป็นผู้บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะมีปัญญาเครื่องชำระกิเลสบ้าง ว่าอยู่ชดประค่อมตนิพพานบ้าง.

จบปัจฉยสูตรที่ ๗

อรรถกถาปัจฉยสูตรที่ ๗^๑

พึงทราบวินิจฉัย ในปัจฉยสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

เมื่อตรัสปัจฉยสูตรบาท ตามลำดับ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเอา บทสุดท้าย ตรัสว่า กตมถจ ภิกขเว ชรามรณํ เป็นต้น. บทว่า เอวํ ปจฺจยํ ปชานาติ ความว่า อริยสาวกรู้ชัดถึงปัจฉย ด้วยอำนาจทุกขสังขยานั้น. แม้ปัจฉยสมุทัยเป็นต้น ก็พึงทราบด้วยอำนาจ สมุทยสังขยานั้นเหมือนกัน. บทว่า ทิวฐิสฺสพฺบุโน ได้แก่สมบูรณ์ด้วยปัญญา ในมรรค. บทว่า ทสฺสนสฺสพฺบุโน เป็นไวยากรณ์ของบทว่า ทิวฐิสฺสพฺบุโน นั้นนั่นเอง. บทว่า อิมํ สทฺธมฺมํ ได้แก่มาถึงสัทธรรมคือมรรค. บทว่า ปสฺสตี ได้แก่เห็นสัทธรรมคือมรรคนั้นแหละ. บทว่า เสกฺขเณ ฌาเณน ได้แก่ด้วยญาณในมรรค. บทว่า เสกฺขาย วิชฺขาย ได้แก่ด้วยความรู้แจ้งในมรรค. บทว่า ธมฺมโสดิ สฺมาปฺบุโน ได้แก่เข้าถึงกระแสธรรม กล่าวคือมรรคนั้นเอง. บทว่า อริโย ได้แก่ล่วงภูมิของปุถุชน. บทว่า นิพฺเพชฺชปฺลฺโย ได้แก่ผู้ประกอบด้วยปัญญาเจาะแทง. พระนิพพาน ชื่อว่า

๑. พระสูตรเป็นปัจฉยสูตร

อมตะ ในคำว่า อมตทวาริ อหจจ ติฏฐติ. ตั้งอยู่จตุรวิมรรคประดุ
ของพระนิพพานนั้นตั้งอยู่แล้ว.

จบอรรถกถาปฏิจาสุมปปาทสูตรที่ ๗

๘. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยชราและมรณะ

[๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ฯ ล ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
พระพุทธรพจน์นี้ว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ทั่วถึง
ชราและมรณะ. ย่อมรู้ทั่วถึงเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ ย่อมรู้ทั่วถึงความดับแห่ง
ชราและมรณะ ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ย่อมรู้ทั่ว
ถึงชาติ ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงภพ ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงอุปาทาน ฯ ล ฯ ย่อมรู้
ทั่วถึงตัณหา ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงเวทนา ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงผัสสะ ฯ ล ฯ
ย่อมรู้ทั่วถึงสพายตนะ ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงนามรูป ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึง
วิญญาณ ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงสังขารทั้งหลาย ย่อมรู้ทั่วถึงเหตุเกิดแห่งสังขาร
ย่อมรู้ทั่วถึงความดับแห่งสังขาร ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่ง
สังขาร.

[๕๒] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน. ความแก่
ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนังเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่ง
อายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ
นี้เรียกว่าชรา. ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความทำลาย ความ
อันตรายาน มฤตยู ความตาย กาลกิริยา ความแตกแห่งขันธุ์ ความ

ทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์จากหมู่มสัตว์นั้น ๆ ของเหล่า สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชราและมรณะดัง พรณนามานี้ เรียกว่าชรามรณะ. เพราะชาติเกิด ชรามรณะจึงเกิด เพราะ ชาติดับ ชรามรณะจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายาม ชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ความตั้งใจชอบ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับ ชรามรณะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชาติเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภพเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทานเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหาเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสะเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สพายนะเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นามรูปเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารเป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขาร ๓ ประการเหล่านี้ คือ กายสังขาร ๑ วจิตสังขาร ๑ จิตตสังขาร ๑ นี้เรียกว่าสังขาร เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ ๑ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับสังขาร.

[๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล ภิกษุย่อมรู้ทั่วถึงชรา มรณะอย่างนั้น ย่อมรู้ทั่วถึงเหตุเกิดแห่งชรามรณะอย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึงความ ดับแห่งชรามรณะอย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ อย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึงชาติอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงภพอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงอุปาทานอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงตัณหาอย่างนี้ ฯลฯ ย่อม

รู้ทั่วถึงเวทนาอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงผัสสะอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึง
สภาพตนะอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงนามรูปอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึง
วิญญาณอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงสังขารทั้งหลายอย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึง
เหตุเกิดแห่งสังขารอย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ ย่อมรู้
ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ในกาลนั้น ภิกษุนี้ เรากล่าวว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทัญญูบ้าง เป็นผู้สมบูรณ์
ด้วยทศนะบ้าง เป็นผู้มาถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง เป็นผู้
ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสกขะบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็น
เสกขะบ้าง เป็นผู้บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะมีปัญญา
เครื่องชำระกิเลสบ้าง ว่าอยู่ชิดประค่อมตนิพพานบ้าง.

จบภิกขุสูตรที่ ๘

อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๘

ภิกขุสูตรที่ ๘ ก็ง่ายเหมือนกัน.

จบอรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๘

๘. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยกำหนดรู้ชราและมรณะ

[๘๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์

เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่กำหนดรู้ชรามรณะ ย่อมไม่กำหนดรู้เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ย่อมไม่กำหนดรู้ความดับแห่งชรามรณะ ย่อมไม่กำหนดรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ ย่อมไม่กำหนดรู้ชาติ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้ภพ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้อุปาทาน ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้ตัณหา ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้เวทนา ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้ผัสสะ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้สพายตนะ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้นามรูป ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้วิญญาณ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้สังขารทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนดรู้เหตุเกิดแห่งสังขาร ย่อมไม่กำหนดรู้ความดับแห่งสังขาร ย่อมไม่กำหนดรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้ ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านี้ จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ไม่ได้.

[๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมกำหนดรู้ชรามรณะ ย่อมกำหนดรู้เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ย่อมกำหนดรู้ความดับแห่งชรามรณะ ย่อมกำหนดรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ ย่อมกำหนดรู้ชาติ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้ภพ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้อุปาทาน ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้ตัณหา ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้เวทนา ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้ผัสสะ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้สพายตนะ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้นามรูป ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้วิญญาณ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้สังขารทั้งหลาย ย่อมกำหนดรู้เหตุเกิดแห่งสังขาร ย่อมกำหนดรู้ความดับแห่งสังขาร ย่อมกำหนดรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร คุณก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้แล ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นสมณะ
ในหมู่สมณะ และได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง
ท่านเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ และ
ประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

สมณพราหมณสูตรที่ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยอชชาสัย
ของเหล่าภิกษุ ผู้กล่าวด้วยอักษร. ภิกษุเหล่านั้น เมื่อถูกเขาใส่อุปสรรคว่า
ปรี แล้วกล่าว จึงสามารถคิดออก.

จบอรรถกถापฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยไม่รู้ทั่วถึงเหตุเกิดและดับแห่งชรามรณะ

[๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึงชรามรณะ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงเหตุเกิดชรา
มรณะ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงความดับแห่งชรามรณะ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติ
ให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักล่วงพ้น
ชรามรณะได้ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงชาติ ฯลฯ ย่อม

ไม่รู้ทั่วถึงภพ ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงอุปาทาน ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงค้นหา
ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงเวทนา ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงผัสสะ ฯลฯ ย่อม
ไม่รู้ทั่วถึงสภาพตนะ ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงนามรูป ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึง
วิญญูณ ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่รู้ทั่วถึงเหตุเกิด
แห่งสังขาร ย่อมไม่รู้ทั่วถึงความดับแห่งสังขาร ย่อมไม่รู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติ
ให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้น จักล่วงพ้นสังขาร
ทั้งหลายได้ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพรหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
แล ย่อมรู้ทั่วถึงชรามรณะ ย่อมรู้เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ย่อมรู้ทั่วถึง
ความดับแห่งชรามรณะ ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ
สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้น จักล่วงพ้นชรามรณะได้ ดังนี้ เป็นฐานะ
ที่จะมีได้ ย่อมรู้ทั่วถึงชาติ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงภพ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึง
อุปาทาน ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงค้นหา ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงเวทนา ฯลฯ
ย่อมรู้ทั่วถึงผัสสะ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงสภาพตนะ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงนามรูป
ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงวิญญูณ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงสังขาร ย่อมรู้ทั่วถึงเหตุ
เกิดแห่งสังขาร ย่อมรู้ทั่วถึงความดับแห่งสังขาร ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้
ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้น จักล่วงพ้นสังขาร
ทั้งหลายได้ ดังนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้.

จบทุกขสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐

จบทสพลวรรคที่ ๓

ธรรมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมทสพลสูตร	๒. ทุติยทสพลสูตร
๓. อุปนิสสูตร	๔. อัญญตติยสูตร
๕. ภูมิขสูตร	๖. อุปวาณสูตร
๗. ปัจจยสูตร	๘. ภิกขุสูตร
๙. ปฐมสมณพราหมณสูตร.	๑๐. ทุติยสมณพราหมณสูตร

อรรถกถาทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐

สมณพราหมณสูตรที่ ๑๐ ทุกคำก็ง่ายทั้งนั้น. ในสูตรทั้งสองนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการแทงตลอดสัจจะ ๔.

จบอรรถกถาทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาทสพลวรรคที่ ๓

๑. ภูตมิตสูตร

ว่าด้วยปัญหาของอชิตมาณพ

[๕๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรมาว่า คุณก่อนสารีบุตร อชิตมาณพ ได้กล่าวปัญหาไว้ในอชิตปัญหา ในปรายนวรรคว่า

ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว
และบุคคลที่ยังเป็นเสขบุคคลอยู่เหล่าใด มีอยู่มากใน
ศาสนานี้ พระองค์ผู้มีปัญญาอันข้าพเจ้าถามแล้ว ขอ
ได้โปรดตรัสบอกความประพุดติของบุคคลทั้งสองพวก
นั้น แก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

คุณก่อนสารีบุตร เธอจะพึงเห็นเนื้อความของกาถาที่กล่าวโดยย่อนี้
โดยพิสดารได้อย่างไร.

[๕๙] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร
ได้นิ่งอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกะท่านพระสารีบุตรเป็นครั้งที่สอง
๑ ๓ ๑ แม้ในครั้งที่สองท่านพระสารีบุตรก็ได้นิ่งอยู่ แม้ในครั้งที่สาม
พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกะท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนสารีบุตร อชิต-
มาณพได้กล่าวปัญหานี้ไว้ในอชิตปัญหา ในปรายนวรรคว่า

ข้าแต่ท่านผู้วิรุทกข์ บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว
และบุคคลที่ยังเป็นเสขบุคคลอยู่เหล่าใด มีอยู่มาก
ในศาสนานี้ พระองค์ผู้มีปัญญาอันข้าพเจ้าถามแล้ว
ขอได้โปรดตรัสบอกความประพฤติของบุคคลทั้งสอง
พวกนั้น แก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

ดูก่อนสารีบุตร เธอจะพึงเห็นเนื้อความของคำที่กล่าวโดยย่อนี้
โดยพิสดารได้อย่างไร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระ
สารีบุตร ก็ยังนั่งอยู่ แม้ในครั้งที่สาม.

[๑๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนสารีบุตร เธอ
เห็นไหมว่า นี่คือขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว.

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า บุคคลเห็นด้วย
ปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ครั้น
เห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด
เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตาม
ความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนี้เกิดเพราะอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว
ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับแห่ง
ขันธปัญจกที่เกิดเพราะอาหาร ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็น
จริงว่า สิ่งใดเกิดแล้ว สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะอาหารนั้น
ดับไป ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความ
กำหนัด เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกซึ่งมีความดับเป็นธรรมดา พระ
พุทธเจ้าข้า บุคคลย่อมเป็นเสขะได้ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้.

[๑๐๑] พระพุทธเจ้าข้า บุคคลได้ชื่อว่าตรัสรู้ธรรมเป็นไหน.
บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนี้เกิดเพราะอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว. ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาหารนั้น ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดเกิดแล้ว สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะอาหารนั้นดับไป ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งขันธปัญจกซึ่งมีความดับเป็นธรรมดา บุคคลชื่อว่าได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้แล คำที่อชิตมาณพกล่าวไว้ในอชิตปัญหา ในปราชญวรรคว่า

ข้าแต่ท่านผู้วิรูถุข์ บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว
และบุคคลที่ยังเป็นเสขบุคคลอยู่เหล่าใด มีอยู่มากใน
ศาสนานี้ พระองค์ผู้มีปัญญาอันข้าพเจ้าถามแล้ว ขอ
ได้โปรดตรัสบอกความประพฤติของบุคคลทั้งสองพวก
นั้น แก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ทราบเนื้อความของคำที่กล่าวไว้โดยย่อนี้
โดยพิสดารอย่างนี้แล.

[๑๐๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถูกละ ๆ สารีบุตร บุคคล
เห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว

ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนี้เกิดเพราะอาหาร ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นเพราะอาหาร ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดเกิดแล้ว สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกที่มีความดับเป็นธรรมดา

ดูก่อนสารีบุตร บุคคลชื่อว่าเป็นเสขะได้ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้แล.

[๑๐๓] ดูก่อนสารีบุตร ก็บุคคลชื่อว่าได้ตรัสรู้ธรรมแล้วเป็นโณ. ดูก่อนสารีบุตร บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนี้เกิดเพราะอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะความไม่ถือมั่นซึ่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้วเพราะอาหาร ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดเกิดแล้ว สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งขันธปัญจกที่มีความดับเป็นธรรมดา

ดูก่อนสารีบุตร บุคคลได้ชื่อว่าตรัสรู้ธรรมแล้วด้วยอาการอย่างนี้แล คำที่อชิตมาณพกล่าวไว้ในอชิต-

ปัญหา ในปรายนวรรคว่า

ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว
และบุคคลที่ยังเป็นเสขบุคคลอยู่เหล่าใด มีอยู่มากใน
ศาสนานี้ พระองค์ผู้มีปัญญาอันข้าพเจ้าถามแล้ว ขอ
ได้โปรดตรัสบอกความประพฤติของบุคคลทั้งสองพวก
นั้น แก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

ดูก่อนสารีบุตร เธอพึงเห็นเนื้อความของคำที่กล่าวโดยย่อนี้ โดย
พิสดารได้อย่างนี้แล.

จบกวมิตสูตที่ ๑

กพารชัตติยวรรคที่ ๔

อรรถกถากวมิตสูตที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในกวมิตสูตที่ ๑ แห่งกพารชัตติยวรรคต่อไป.
บทว่า "อชิตปญฺห ในอชิตปัญหา" ได้แก่ในปัญหาที่อชิตมาณพทูล
ถามแล้ว. บทว่า "สงฺฆาตธมฺมาเส ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว" ได้แก่ผู้มี
ธรรมอันรู้แล้ว คือมีธรรมอันตรัสรู้แล้ว มีธรรมอันชั่งแล้ว มีธรรมอัน
ได้ตรัสรองเสร็จแล้ว. บทว่า "เสกฺขา เสกขบุคคล" ได้แก่พระเสขะ
ทั้ง ๗. บทว่า "ปฺปญฺจ จำนวนมาก" คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมาย
เอาชน (พระเสขะ) ๗ พวกนั้นแหละ จึงตรัสว่า "ปฺปญฺจ." บทว่า
"อิธ" คือในพระศาสนา. ในบทว่า นิปโก ปัญญา ท่านเรียกว่า
เนปิกกะ ผู้ประกอบด้วยปัญญานั้น ชื่อว่านิปกะ อชิตมาณพทูลวิงวอนว่า
"ก็พระองค์ผู้ฉลาด ขอได้โปรดตรัสบอก." บทว่า "อิริยํ" ซึ่งความ

ประพฤติ" ได้แก่ความประพฤติ คือการปฏิบัติที่มีอาการความประพฤติดีเป็นแนวทางอยู่. อชิตมาณพกราบทูลเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ท่านผู้นิรทุกข์" ในอชิตปัญหานี้ มีความสังเขปดังนี้. "ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ผู้ฉลาด ท่านผู้มุ่งการปฏิบัติของพระเสขบุคคล และพระจินาสพ ผู้ตรัสรู้ธรรมแล้ว อันข้าพเจ้าถามแล้ว ขอได้โปรดตรัสบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด."

คำว่า **ตณฺหี** **อโหสิ** ได้นั่งอยู่ ได้แก่พระสารีบุตรเถระ ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งถามถึง ๓ ครั้ง เพราะเหตุใด จึงได้นั่งอยู่. ถามว่า "คงจะสงสัยในปัญหาหรือไม่ก็สงสัยในพระอธยาสัยของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**." แก้วว่า "มิได้สงสัยในปัญหา." เล่ากันว่า พระสารีบุตรเถระ ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า "พระศาสดาทรงมีพระประสงค์จะให้เรากล่าวปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ) อันควรบรรลุนำสำหรับพระเสขบุคคลและพระอเสขะ และปฏิปทานั้น ไม่อาจกล่าวด้วยเหตุมาก คือด้วยอำนาจแห่งขันธด้วยอำนาจแห่งธาตุ ด้วยอำนาจแห่งอายตนะ และด้วยอำนาจแห่งปัจจยาการ. เมื่อเรากล่าวอยู่ จักอาจกำหนดพระอธยาสัยของพระศาสดากล่าวหรือไม่หนอ." ครั้งนั้น พระศาสดาทรงพระดำริว่า "เว้นเราเสียแล้วชื่อว่า สาวกอื่นผู้ถือบาตรเที่ยวไปอยู่ จะมีปัญญาเสมอกับพระสารีบุตร ย่อมไม่มี แม้เราจะถูกเราถามปัญหา ก็ได้นั่งเสียถึง ๓ ครั้ง เธอคงสงสัยในปัญหา หรือไม่ก็สงสัยในอธยาสัย (ความประสงค์ของเรา). ครั้นทรงทราบ ว่า "สงสัยในอธยาสัย" แล้ว เมื่อจะทรงประทานนัยเพื่อกล่าวแก้ปัญหา จึงตรัสว่า "ภูตมิทนฺติ สารีปฺตุตฺต ปสฺสตี คุก่อน สารีบุตร เธอเห็นไหมว่า นี่คือขันธปัญจก (ขันธ ๕) ที่เกิดแล้ว"

ในพระบาลีนั้น คำว่า "ภูต" แปลว่า เกิดแล้ว ได้แก่งบังเกิดแล้ว.
และคำว่า ภูต นี้เป็นชื่อของขันธปัญจก. เพราะเหตุนั้น พระศาสดาจึง
ประทานนัยแก่พระสารีบุตรเถระว่า "ดูก่อนสารีบุตร เธอจงกล่าว
แก้ปัญหานี้ด้วยอำนาจแห่งขันธ ๕" ดังนี้. และพร้อมกับการประทานนัย
การพยากรณ์ปัญหาจึงปรากฏแก่พระสารีบุตรเถระ. ด้วยนัยนับร้อยนับพัน
คฤมาสมุทธานัน โลงเป็นผืนเดียวปรากฏแก่บุรุษผู้ยืนอยู่ที่ริมฝั่งฉะนั้น ครั้ง
นั้น พระสารีบุตรเถระเมื่อจะพยากรณ์ปัญหานั้น ได้กล่าวว่า "ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือ
ขันธปัญจกที่เกิดแล้ว." คำว่า ภูตมิตถ ในข้อนั้น แปลว่า "นี่คือ
ขันธปัญจกที่บังเกิดแล้ว. คำว่า "ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบ" ได้แก่ง
ย่อมเห็นโดยชอบด้วยมรรคปัญญา (รู้ทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) พร้อม
ด้วยวิปัสสนา. ข้อว่า ปฏิปนุโน โหติ ได้แก่ง่อมปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ง
นิพพิทาเป็นต้น เริ่มแต่ศีล จนถึงพระอรหัตมรรค. เพราะเหตุใด
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภความนี้ว่า "ขันธปัญจกนี้เกิดเพราะ
อาหารนั้น." เพราะขันธปัญจกนี้อาศัยอาหารจึงตั้งอยู่ได้ ฉะนั้น พระ
พุทธองค์จึงทรงปรารภความข้อนี้ เพื่อทรงแสดงอาหารนั้นทำให้เป็น
สภวานาม. ปฏิปทา คือข้อปฏิบัติของพระเสขบุคคลจึงเป็นอันพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยปริยายนี้แล. บทว่า ตทาหารนิโรธา เพราะ
อาหารนั้นดับ คือ เพราะความดับแห่งอาหารเหล่านั้น. เพราะเหตุไร
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภข้อความนี้. เพราะขันธปัญจกนั้นย่อม
ดับเพราะอาหารดับ ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงปรารภข้อความนี้ เพื่อ
ทรงแสดงความดับแห่งอาหารนั้น กระทำให้เป็นสภวานาม. ปฏิปทาของ

พระเสขบุคคผล จึงเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยปริยายนี้แล.
คำว่า "นิพพิทา" เป็นต้น พึงทราบว่าเป็นการกล่าวบอกเหตุทุก
อย่าง. บทว่า "อนุปาทา เพราะความไม่ยึดมั่น" ได้แก่พ้นจากอุปาทาน
คือความยึดมั่น ๔ ประการ ไม่ถือเอาธรรมไร ๆ. ด้วยคำว่า "สาธุ สาธุ
คิละ ๆ." นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำการพยากรณ์ปัญหาของพระสารีบุตร
เถระให้รื่นเริง เมื่อจะทรงพยากรณ์เช่นนั้นแหละด้วยพระองค์เอง จึงตรัส
ซ้ำว่า "นี่คือขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว" ดังนี้ เป็นต้น.

จบอรรถกถาภุมมิตสูตที่ ๑

๒. กพารขัตติยสูต

ว่าด้วยโมลียักคณภิกษุลาสิกขา

[๑๐๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล กพารขัตติยภิกษุ
เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ แล้วได้ปราศรัยกับท่าน ครั้นผ่านการ
ปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อนั่ง
เรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร
โมลียักคณภิกษุได้ลาสิกขา เวียนมาทางฝ่ายต่ำเสียแล้ว.

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านโมลียักคณนั้นคงไม่ได้ความ
พอใจในพระธรรมวินัยนี้เป็นแน่.

ก. ถ้าเช่นนั้น ท่านพระสารีบุตรคงได้ความพอใจในพระธรรม
วินัยนี้กระมัง.

สา. ท่านผู้มีอายุ ผมไม่มีความสงสัยเลย.

ก. ท่านผู้มีอายุ ต่อไปเถา ท่านไม่สงสัยหรือ.

สา. ท่านผู้มีอายุ ถึงต่อไปผมก็ไม่สงสัยเลย.

[๑๐๕] ลำดับนั้น กพารชัตตยภิกษุจากอาสนะ เข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรอวดอ้างพระอรหัตผลว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นไม่มี.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งภิกษุรูปหนึ่งว่า มานี่เณะภิกษุ เธอจงไปเรียกสารีบุตรมาตามคำของเราว่า พระศาสดารับสั่งเรียกหาท่าน.

ภิกษุนั้นรับพระพุทธพจน์แล้ว เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรยังที่อยู่ แล้วเรียนต่อท่านว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร พระศาสดารับสั่งเรียกหาท่าน.

ท่านพระสารีบุตรรับคำของภิกษุนั้นแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามว่า คุณก่อนสารีบุตร เขาว่าเขอวดอ้างอรหัตว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นไม่มี ดังนี้ จริงหรือ.

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์หาได้กล่าวเนื้อความตามบท ตามพยัญชนะเช่นนี้ไม่.

พ. คุณก่อนสารีบุตร กุลบุตรย่อมอวดอ้างอรหัตผลโดยปริยาย อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลทั้งหลายก็ต้องเห็นอรหัตผลที่

อวดอ้างไปแล้ว โดยความเป็นอันอวดอ้าง.

ส. พระพุทธเจ้าข้า แม้ข้าพระองค์ก็ได้กราบทูลไว้อย่างนี้มิใช่หรือ
ว่า ข้าพระองค์หาได้กล่าวเนื้อความตามบท ตามพยัญชนะเช่นนี้ไม่.

คูก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้
เห็นอย่างไร จึงอวดอ้างอวดผลว่า เราย่อมรู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้ไม่มี เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์
อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่
ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นไม่มี เพราะรู้ได้ว่า
เมื่อปัจฉัยแห่งชาตีสิ้นแล้ว เพราะปัจฉัยอันเป็นต้นเหตุสิ้นไป ชาติจึงสิ้นไป
พระพุทธเจ้าข้า เมื่อข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ ก็พึงพยากรณ์อย่างนี้.

[๑๐๗] คูก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร
ก็ชาตีมี่อะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกัมมัตถะ มีอะไรเป็น
แดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึง
พยากรณ์อย่างนี้ว่า ชาตีมี่ภพเป็นเหตุ มีภพเป็นสมุทัย มีภพเป็นกัมมัตถะ
มีภพเป็นแดนเกิด.

[๑๐๘] คูก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร
ก็ภพเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกัมมัตถะ มีอะไร
เป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึง

พยากรณ์อย่างนี้ว่า ภพมีอุปาทานเป็นเหตุ มีอุปาทานเป็นสมุทัย มีอุปาทานเป็นกำเนิด มีอุปาทานเป็นแดนเกิด.

[๑๐๙] **คูก่อนสารีบุตร** ถ้าเขากล่าวเธออย่างนี้ว่า ท่าน**สารีบุตร** ก็อุปาทานเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นสมุทัย มีตัณหาเป็นกำเนิด มีตัณหาเป็นแดนเกิด.

[๑๑๐] **คูก่อนสารีบุตร** ถ้าเขากล่าวเธออย่างนี้ว่า ท่าน**สารีบุตร** ก็ตัณหาเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ตัณหา มีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นสมุทัย มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด.

[๑๑๑] **คูก่อนสารีบุตร** ถ้าเขากล่าวเธออย่างนี้ว่า ท่าน**สารีบุตร** ก็เวทนาเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด.

[๑๑๒] **คูก่อนสารีบุตร** ถ้าเขากล่าวเธออย่างนี้ว่า ท่าน**สารีบุตร** ท่านรู้เห็นอย่างไร ความเพติดเพลินในเวทนาจึงไม่ปรากฏ เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

ข้าพระพุทธเจ้า ถ้าเขถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้ว่า เวทนา ๓ เหล่านี้คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา เป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ความเพติดเพลินในเวทนาจึงไม่ปรากฏ.

[๑๑๓] ถูกละ ๆ สารีบุตร ตามที่เธอพยากรณ์ความข้อนั้นโดยย่อ ก็ได้ใจความดังนี้ว่า เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขถามเธออย่างนี้ ท่านสารีบุตร เพราะความหลุดพ้นเช่นไร ท่านจึงอวกอ้างอรหัตว่า ท่านรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายย่อมไม่ครอบงำท่านผู้มีสติอยู่อย่างใด ข้าพเจ้าก็เป็นผู้มีสติอยู่อย่างนั้น เพราะความหลุดพ้นในภายใน เพราะอุปาทานทั้งปวงสิ้นไป ทั้งข้าพเจ้าก็ได้ดูหมิ่นตนเองด้วย พระพุทธเจ้าข้า เมื่อถูกถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้

[๑๑๔] ถูกละ ๆ สารีบุตร ตามที่เธอพยากรณ์ความข้อนั้นโดยย่อ ก็ได้ใจความดังนี้ว่า อาสวะเหล่าใดอันพระสมณะกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าไม่สงสัย ไม่เคลือบแคลง ในอาสวะเหล่านั้นว่า อาสวะเหล่านั้น ข้าพเจ้าละได้แล้วหรือยัง.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตตรัสดังนี้แล้ว เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์ เสด็จเข้าไปยังพระวิหาร.

[๑๑๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปแล้วไม่นานนัก ท่าน

พระสารีบุตรจึงกล่าวกะภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตามปัญหาข้อแรกกะผม ซึ่งผมยังไม่เคยรู้มาก่อน ผมจึงทูลตอบปัญหาล่าช้าไป ต่อเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนา ปัญหาข้อแรกของผมแล้ว ผมจึงคิดได้ว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสตามความข้อนั้นกะผมตลอดทั้งวันด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน แต่ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสตามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสตามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสตามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสตามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสตามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสตามความข้อ

นั่นกะผมด้วยบ่ท้ออื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน แม้ผมก็ฟัง
ทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบ่ท้ออื่น ๆ ด้วยปริยาย
อื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะฟังตรัสตามความ
ข้อนั้นกะผมด้วยบ่ท้ออื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน แม้ผมก็
ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบ่ท้ออื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะฟังตรัสตาม
ความข้อนั้นกะผมด้วยบ่ท้ออื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน
แม้ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบ่ท้ออื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน.

[๑๖๖] ลำดับนั้น พระกพารชัตตยภิกษุลุกขึ้นจากอาสนะ เข้า
ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วนั่ง ๆ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงกราบทูลพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรบันลือสีหนาทว่า ท่าน
ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตามปัญหาข้อแรกกะผม ซึ่ง
ผมยังไม่เคยรู้มาก่อน ผมจึงทูลตอบปัญหาล่าช้าไป ต่อเมื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงอนุโมทนาปัญหาข้อแรกของผมแล้ว ผมจึงคิดได้ว่า ถ้าพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจะฟังตรัสตามความข้อนั้นกะผมตลอดทั้งวันด้วยบ่ท้ออื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ แม้ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า
จะฟังตรัสตามความข้อนั้นกะผมด้วยบ่ท้ออื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้ง
คืน แม้ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบ่ท้อ
อื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะฟัง

ตรัสถามข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน
แม้ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัส
ถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน
แม้ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัส
ถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน
แม้ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึง
ตรัสถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน
แม้ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถาม
ความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน แม้
ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถาม
ความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน แม้
ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถาม
ความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน
แม้ผมก็ฟังทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน.

[๑๑๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ก็เพราะธรรม-
ธาคุณันสารีบุตรแห่งตลอดดีแล้ว แม้หากว่าจะพึงถามความข้อนั้นกะ

สารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน สารีบุตรก็คงตอบ ความขอนั้นแก่เราด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน หากเรา จะถามความขอนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน สารีบุตรก็คงตอบความขอนั้นแก่เราด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอด ทั้งคืน หากเราจะถามความขอนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยาย อื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน สารีบุตรก็คงตอบความขอนั้นแก่เราด้วยบท อื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน หากเราจะถามความขอนั้น กะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน สารีบุตร ก็คงตอบความขอนั้นแก่เราได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสอง คืนสองวัน หากเราจะถามความขอนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วย ปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน สารีบุตรก็คงตอบความขอนั้นแก่เรา ได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน หากเราจะถาม ความขอนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน สารีบุตรก็คงตอบความขอนั้นแก่เราได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน หากเราจะถามความขอนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วย ปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน สารีบุตรก็คงตอบความขอนั้นแก่เราได้ ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน หากเราจะถามความ ขอนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน สารีบุตรก็คงตอบความขอนั้นแก่เราได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน หากเราจะถามความขอนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน สารีบุตรก็คงตอบความขอนั้นแก่ เราได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน.

อรรถกถาพารชัตติยสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในกพารชัตติยสูตรที่ ๒ ต่อไป. คำว่า กพาร-
ชัตติโย เป็นชื่อของพระเถระ. ก็พื้นของพระเถระนั้นคำแดง ตั้งอยู่
(ขึ้น) ไม่เสมอกัน ฉะนั้น จึงเรียกว่า "กพาร." คำว่า "หินายาวตุโต
เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว" คือเวียนมาเพื่อประโยชน์แก่ความเป็น
กฤหัสถ์อันต่ำ. คำว่า "อสุสาสมลคฺคฺช ไม่ได้รับความพอใจ" ได้แก่
พระโมลลยฝักคฺคฺช คงไม่ได้รับความพอใจ คือที่อาศัย ที่พึง เป็นแน่.
พระสารีบุตรเถระแสดงว่า "ไม่ได้มรรค ๓ และผล ๓ แน่นอน."
คำอธิบายของพระเถระมีดังนี้ว่า "ก็ถ้าพระโมลลยฝักคฺคฺช พึงได้มรรคและ
ผลเหล่านั้น เธอไม่พึงลาสิกขา เวียนมาทางฝ่ายต่ำ." บทว่า "น ขฺวาทิ
อาวุโส ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่สงสัยเลย" ความว่า "ดูก่อนท่านผู้มีอายุ
ข้าพเจ้าแล มีความพอใจ เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่สงสัย" เพราะ
สาวกบารมีญาณของพระสารีบุตรเถระ เป็นที่พึง (ของตน) ได้ ฉะนั้น
ท่านจึงไม่สงสัย. ด้วยคำว่า "อายุตี ปนาวุโส ท่านผู้มีอายุ ต่อไปเล่า"
นี้ พระกพารชัตติเยถามถึงการบรรลุพระอรหัตของพระสารีบุตรเถระว่า
"การปฏิสนธิต่อไป ท่านเพิกขึ้นแล้วหรือ หรือไม่เพิกขึ้น" ด้วยคำว่า
"น ขฺวาทิ อาวุโส วิจิกิฉามิ ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่สงสัยเลย" นี้
พระสารีบุตรเถระแสดงความไม่สงสัยในการบรรลุพระอรหัตนั้น. บทว่า
เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ"
ความว่า ได้เข้าไปเฝ้าด้วยคิดว่า "เราจักกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงเหตุนี้." คำว่า อญฺญา พุยากตา แปลว่า พยากรณ์พระอรหัต

แล้ว. พระอรหันต์ผล ชื่อว่า พระสารีบุตรเถระพยากรณ์แล้วอย่างนี้ว่า "ชาติสิ้นแล้ว." ก็พระเถระนี้ ยินดีแล้ว เลื่อมใสแล้ว จึงยกบทและ พญูชนะขึ้นกล่าวอย่างนี้. บทว่า "อณฺถตฺร ภิกฺขุ อามนฺเตติ ทฺรํ รับสํหาภิกฺขุรูปหนึ่" ความว่า พระศาสดาทรงสดับคำกราบทูลนั้น แล้ว ทรงพระดำริว่า "พระสารีบุตรเป็นผู้ฉลาดลึกซึ้ง เธอจักไม่ พยากรณ์อย่างนี้ด้วยเหตุไร ๆ เพราะปัญหาจักเป็นอันเธอพยากรณ์แล้ว โดยย่อ เราจักให้เรียกเธอมาแล้ว ให้พยากรณ์ปัญหานั้น" ดังนี้ จึง ทรงรับสั่งภิกษุรูปหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า **สเจ ตํ สารีบุตร** อย่างนี้เพื่อให้ พระสารีบุตรเถระพยากรณ์หรือหัตผลด้วยมีพระดำริว่า สารีบุตรนี้จักไม่ พยากรณ์หรือหัตผลตามธรรมดาของตน เราจักถามปัญหานี้ และเธอเมื่อ จะกล่าวแก้ปัญหานี้ จักพยากรณ์หรือหัตผล. บทว่า "ยํ นิตานาวุโส ชาติ ทานํผู้มีอายุ ชาติคือความเกิดมีอะไรเป็นเหตุ" ความว่า ทานผู้มี อายุ ชื่อว่าชาติคือความเกิดนี้ มีสิ่งใดเป็นเหตุ. ข้าพเจ้ารู้แล้วว่า "เมื่อ ปัจจยแห่งชาติสิ้นแล้ว เพราะปัจจยอันเป็นต้นเหตุมันสิ้นไป ผลคือชาติ จึงสิ้นไป" ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่งพระสารีบุตรเถระ ไม่สงสัยในปัญหานี้ แต่สงสัยใน อธิยาศัย (พระประสงค์) ของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**. เล่ากันว่า พระ สารีบุตรเถระนั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า "เราไม่อาจพยากรณ์พระ- อรหันต์ผลด้วยเหตุมากมาย อาทิเช่น ตัณหาสิ้นแล้ว อุปาทานสิ้นแล้ว ภพสิ้นแล้ว ปัจจยสิ้นแล้ว กิเลสสิ้นแล้ว แต่เมื่อจะกล่าวแก้ปัญหา เรา ก็จักอาจกำหนดพระประสงค์ของพระศาสดาได้" ดังนี้. พระสารีบุตร-

เถระสงฆ์ในพระประสงค์ (ของพระผู้มีพระภาคเจ้า) อย่างนั้นก็จริง. ถึงอย่างนั้น ก็มีได้วันปัญหาเลย ได้พยากรณ์ด้วยอำนาจปัจฉยาการ. แม้พระศาสดาก็ทรงมีพระประสงค์จะให้พยากรณ์ด้วยอำนาจปัจฉยาการ นั้นแหละ. ฉะนั้น พระสารีบุตรเถระนี้ เมื่อจะพยากรณ์ปัญหา จึงได้ กำหนดพระประสงค์ของพระศาสดา และได้รู้ก่อนแล้วเที่ยวว่า "เรากำหนดพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้แล้ว". ก็เพราะเหตุที่ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงถามปัญหาที่สูงขึ้นไป ฉะนั้น จึงควรทราบว่าการพยากรณ์ปัญหานั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงอนุโมทนาแล้ว. ถามว่า เพราะเหตุไร **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงทรงปรารภความข้อนี้นี้ว่า "ก็ท่านรู้อย่างไร" ดังนี้. แก้วว่า เพื่อให้พระสารีบุตรเถระบันลือสีหนาทในข้อที่มีชีวิต (ของคน).

เล่ากันมาว่า เมื่อพระศาสดาแสดง **เวทนาปริกคหสูตร** แก่ที่ **ฆนขปริพาชก** ที่ประคูด้าสุกรขาตา พระสารีบุตรเถระถือพัดใบตายนถวายงานพัดพระศาสดาอยู่ กำหนดเวทนา ๓ แล้วได้บรรลุสาวกบารมีญาณ. เวทนานี้มีใช้ธรรมอันเป็นวิสัยของพระสารีบุตรเถระนั้น. พระศาสดาทรงหมายเอาว่า "พระสารีบุตร ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นวิสัยของตนนี้ จักบันลือสีหนาท ดังนี้ จึงทรงถามปัญหานี้ ก็หาไม่. บทว่า "อนิจจา" ได้แก่ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า มีแล้วกลับไม่มีนั่นเอง. ในคำว่า "สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ นี้ได้แก่สุขเวทนา เป็นสุขเพราะตั้งอยู่เป็นทุกข์เพราะแปรปรวน ทุกขเวทนาเป็นทุกข์เพราะตั้งอยู่ เป็นสุขเพราะแปรปรวน. อทุกขมสุขเวทนาเป็นสุขเพราะรู้ เป็นทุกข์เพราะไม่รู้ ก็จริง ถึงอย่างนั้น โดยที่สุดแห่งความแปรปรวน เวทนาทุกอย่าง ชื่อ

ว่า เป็นทุกข์ทั้งนั้น. บทว่า "วิทิตฺตํ ฐึแล้ว" ได้แก่เพราะเรารู้แล้วว่า เวทนา ๓ เป็นทุกข์อย่างนี้ ฉะนั้น ความอยากในเวทนาเหล่านั้น จึงเป็นอันพระสารีบุตรเถระนั้นขจัดเสียแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า "ตณฺหานันฺนํไม่ปรากฏ."

คำว่า "สาธุ สาธุ ถูกๆ" เป็นความรื่นเริงในการกำหนดเวทนา ของพระสารีบุตรเถระ. ก็เมื่อไม่กล่าวว่า "เวทนามีอย่างเดียวบ้าง มี ๒ มี ๓ มี ๔ บ้าง" ดังนี้เลย. พระสารีบุตรเถระได้รู้การกำหนดเวทนา เหล่านั้นว่า "มี ๓." ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงให้ พระสารีบุตรเถระรื่นเริง จึงตรัสอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า "ทุกฺขสมฺมึ" นี้ โดยพระประสงค์ดังนี้ว่า "ดูก่อนสารีบุตร ข้อที่เธอ พยากรณ์ว่า ความอยากในเวทนาทั้งหลายไม่ปรากฏแก่เรา เพราะเหตุนี้" ดังนี้ นั้น เป็นการพยากรณ์ที่ดีแล้ว แต่เมื่อเธอจำแนกว่าเวทนามี ๓ อยู่ จึงทำให้เป็นซ้ำยิ่ง เพราะว่า เมื่อเธอพยากรณ์เวทนามันว่า "เป็นทุกข์" ดังนี้ พึงเป็นอันพยากรณ์ดีแล้วนั่นเอง และเมื่อเพียงมีความรู้ว่า "เวทนา อย่างใดอย่างหนึ่ง ล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น" ดังนี้ ความอยากในเวทนา ทั้งหลาย ก็ตั้งอยู่ไม่ได้.

บทว่า "กถํ วิโมกฺขา เพราะความหลุดพ้นอย่างไร" ได้แก่ เพราะความหลุดพ้นเช่นไร อธิบายว่า "เธอได้พยากรณ์พระอรหัตผล เพราะวิโมกข์ข้อไหน." บทว่า "อชฺชุตฺตวิโมกฺขา เพราะความหลุดพ้น ภายใน" ได้แก่เพราะพระอรหัตที่ตนกำหนดสังขารภายในบรรลุแล้ว.

ในคำว่า เพราะความหลุดพ้นภายในนั้น พึงทราบหมวด ๔ ดังนี้ "ความตั้งมั่นในภายใน ที่ชื่อว่า การออกภายใน ๑ ความตั้งมั่นในภายใน

ที่ชื่อว่า การออกภายนอก ๑ ความตั้งมั่นในภายนอก ที่ชื่อว่า การออก
ภายนอก ๑ ความตั้งมั่นในภายนอก ที่ชื่อว่า การออกภายใน ๑ ก็แม้
ธรรมตั้งมั่นแล้วในภายใน ฟังทราบว่ามีในภายนอกนั่นเอง ที่ตั้งมั่น
ในภายนอก ก็ฟังทราบว่าเป็นธรรมภายในนั่นเอง เพราะฉะนั้น ภิคุ
บางรูปหยังญาณลงในสังขารอันเป็นภายใน กำหนดสังขารเหล่านั้นแล้ว
หยังลงภายนอก ครั้นกำหนด (สังขาร) แม้ในภายนอกได้แล้ว ย่อม
หยังลงภายในอีก. ในเวลาที่ภิคุนั้นพิจารณาสังขารอันเป็นภายในย่อมมี
การออกจากมรรค. ความตั้งมั่นในภายใน ชื่อว่า เป็นการออกภายใน
อย่างนี้. บางรูปหยังญาณลงในสังขารอันเป็นภายใน กำหนดสังขาร
เหล่านั้นแล้ว หยังลงภายนอกอีก. ในเวลาที่ภิคุนั้นพิจารณาสังขารใน
ภายนอก ชื่อว่าเป็นการออกจากมรรค. ความตั้งมั่นในภายใน ชื่อว่า
เป็นการออกภายนอกอย่างนี้. บางรูปหยังญาณลงในสังขารในภายนอก
กำหนดสังขารเหล่านั้นแล้ว หยังลงภายใน ครั้นกำหนดสังขารแม้ที่เป็น
ภายในได้แล้ว ก็หยังลงภายนอกอีก เมื่อเวลาที่ภิคุนั้นพิจารณาสังขาร
ในภายนอก เป็นอันชื่อว่าออกจากมรรค. ความตั้งมั่นในภายนอก ชื่อ
ว่าเป็นการออกในภายนอกอย่างนี้ บางรูปหยังญาณลงในสังขารภายนอก
กำหนดสังขารเหล่านั้นแล้ว หยังลงภายในอีก ในเวลาที่ภิคุนั้นพิจารณา
สังขารอันเป็นภายใน ชื่อว่าเป็นการออกจากมรรค. ความตั้งมั่นในภายนอก.
ชื่อว่าเป็นการออกในภายในอย่างนั้น. ในข้อนั้น พระสารีบุตรเถระกำหนด
สังขารอันเป็นภายในแล้ว เมื่อจะแสดงว่า "เราได้บรรลุพระอรหัตแล้ว"
ด้วยการออกจากมรรคในเวลากำหนดสังขารเหล่านั้น จึงกล่าวว่า "ดูก่อน
ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้ามีสติอยู่อย่างนั้น เพราะความหลุดพ้นในภายใน."

บพว่า "สพฺพอุปาทนกุชฺชา เพราะอุปาทนทั้งปวงสิ้นไป" ได้แก่เพราะความสิ้นไปแห่งอุปาทน ๔ ทั้งหมด. คำว่า "ตถาสโต วิหฺรามิ เรามิ สติอยู่อย่างนั้น" ได้แก่เราประกอบด้วยสติอยู่ด้วยอาการนั้น. คำว่า "ยถาสติ วหนฺติ ผู้มีสติอยู่อย่างไร." ได้แก่เราผู้ประกอบด้วยสติอยู่ด้วยอาการใด. ชื่อว่า "อาสา นานุสฺสวนฺติ อาสวะทั้งหลายย่อมไม่ครอบงำ" อธิบายว่า อาสวะทั้งหลายมีกามาสวะเป็นต้น อันมีการไหลไปในอารมณ์ ๖ เป็นธรรมดา ทางทวาร ๖ อย่างนี้ คือ ไหลไป หลากไป หลังไหลไป เป็นไปในรูปทางตา ย่อมไม่ครอบงำ คือไม่ตามผูกพันเรา ได้แก่ไม่เกิดขึ้นแก่เรา อย่างไม่. ชื่อว่า "อตฺตทานญจ นาวชานามิ และไม่ดูหมิ่นตนเอง" แปลว่า ไม่ดูถูกตนเอง. การละความดูหมิ่น จึงเป็นอันพระสารีบุตรเถระกล่าวแล้วด้วยคำนี้. ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้ทั่วไปย่อมเป็นอันผ่องใส.

บพว่า "สมณฺณ" ได้แก่สมณะคือพระพุทธเจ้า. ชื่อว่า "เตสุวหํ น กุชฺชามิ ข้าพเจ้าไม่สงสัยในอาสวะเหล่านั้น" อธิบายว่า ข้าพเจ้าไม่สงสัยในอาสวะเหล่านั้น แม้โดยสรุปประเภทว่า กามาสวะ คืออะไร ภวาสวะคืออะไร ทิฏฐาสวะคืออะไร และอวิชชาสวะคืออะไร ก็ดี โดยการกำหนดตัดจำนวนอย่างนี้ว่า อาสวะมี ๔ ดังนี้ก็ดี. ชื่อว่า "เต เม ปหีนํติ น วิจิกิञฺจามิ" อธิบายว่า ข้าพเจ้าไม่แคลงใจว่า อาสวะเหล่านั้น ข้าพเจ้าละได้แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดง ความข้อนี้ จึงตรัสว่า "เมื่อเธอพยากรณ์อยู่อย่างนี้ พึงเป็นอันพยากรณ์ ดีแล้ว แต่เมื่อเธอกล่าวอยู่ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีสติอยู่ อย่างนั้น เพราะความหลุดพ้นในภายใน ดังนี้ จึงทำให้เป็นช้ำยิ่ง."

ชื่อว่า "อุฏฺฐายาสนา วิหาร ปาวิติ เสด็จจากอาสนะแล้ว
เสด็จเข้าสู่พระวิหาร" อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นจาก
พระพุทธรูปอันประเสริฐที่ปูลาดไว้ แล้วเสด็จเข้าสู่ภายในมหาคันธกุฎี
อันเป็นที่ประทับ ในเมื่อบริษัทยังมีได้แยกย้ายกันเลย. เพราะเหตุไร.
เพราะว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายเมื่อเทศนายังไม่จบ (และ.) บริษัทยังมี
ได้แยกย้ายกัน ได้เสด็จจากอาสนะ เมื่อจะเสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี
ย่อมเสด็จเข้าไปเพื่อชมเชยบุคคลหรือเพื่อชมเชยธรรมะ. ในการชมเชยนั้น
พระศาสดา เมื่อจะเสด็จเข้าไปเพื่อชมเชยบุคคล ได้ทรงพระดำริอย่างนี้
ว่า "บทนี้ เรยกขึ้นสู่เทศแสดงแต่โดยย่อ มิได้จำแนกโดยพิสดาร
พวกภิกษุที่ยอมรับปฏิบัติธรรม เล่าเรียนแล้ว จักเข้าไปถามพระอานนท์
บ้าง พระมหากัจจายนะบ้าง ภิกษุเหล่านั้น จักสนทนาเทียบเคียงกับญาณ
ของเรา แต่นั้น พวกที่ยอมรับปฏิบัติธรรมก็จักถามเราอีก เราจักชมเชย
บุคคลเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อที่พระอานนท์ที่ดี
พระมหากัจจายนะก็ดี กล่าวแก่ภิกษุแม่เหล่านั้น ชื่อว่า เป็นอันกล่าวดี
แล้ว แม้หากพวกเขาจะฟังถามข้อความนี้กะเราไซ้เร ก็จักจะฟังพยากรณ์
อย่างนี้นั่นเอง แต่นั้น พวกภิกษุจักเข้าไปแสดงการระต่อพระเถระทั้งสอง
นั้น แม้พวกภิกษุเหล่านั้นก็จักชักชวนผู้อื่นให้ตั้งอยู่ในอรรถ ในธรรม
ผู้ที่ถูกภิกษุเหล่านั้นชักชวนแล้ว จักบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์แล้วทำ
ที่สุดทุกขได้." อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงมีพระ
ดำริอย่างนี้ว่า "เมื่อเราหลีกไปเสียแล้ว พระสารีบุตรนี้ จักได้กระทำ
ให้แจ้งซึ่งอานุภาพของตน ครั้นแล้ว เราเองก็จักชมเชยเธออย่างนั้น
พวกภิกษุที่ฟังคำชมเชยเธอของเราแล้ว เกิดความคารวะในเธอ จัก

สำคัญเธอว่าควรเข้าไปหา ควรเชื่อฟังคำของเธอ และควรเชื่อถือ ความสำคัญเช่นนั้น จักมีเพื่อประโยชน์และความสุขแก่พวกเธอตลอดกาลนาน."

พระศาสดา เมื่อจะเสด็จเข้าไปเพื่อทรงชมเชยธรรมะ ได้ทรงพระดำริเหมือนกับที่ทรงพระดำริในธรรมทายาทสูตร. ก็ในธรรมทายาทสูตรนั้น พระองค์ทรงพระดำริอย่างนี้ว่า "เมื่อเราเข้าไปสู่วิหารแล้ว พระสารีบุตรเมื่อจะติเตียนอามิสทายาท และชมเชยธรรมทายาท จักนั่งในบริษัทนี้แหละแสดงธรรม เทศนาในที่เร้าทั้งสองแสดงตามมติอันมีความประสงค์อย่างเดียวกัน จักเป็นเลิศและหนักเช่นกับฉัตรหิน."

แต่ในพระสูตรนี้ พระศาสดามีพระประสงค์จะสถาปนาท่านพระสารีบุตรประกาศยกคุณธรรมอันดียิ่ง (ของท่าน) จึงเสด็จจากอาสนะเพื่อจะทรงชมเชยบุคคล แล้วจึงเสด็จเข้าไปสู่พระวิหาร. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหายไป ณ อาสนะที่ประทับนั่งแล้วในที่เช่นนั้นเอง พึงทราบว่าเป็นเสด็จเข้าสู่พระวิหารด้วยคติแห่งจิต (ด้วยอำนาจจิต) ก็ถ้าพึงเสด็จไปด้วยคติแห่งกายไซ้ บริษัททั้งปวงก็พึงแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าไป. บริษัทนั้น ได้แยกย้ายกันไปเสียวาระหนึ่ง (ทำนองพักการประชุม) แล้วคงจะกลับมาประชุมใหม่อีก แต่ยังมีทันเรียบริ้อยละนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จเข้าสู่พระวิหารไปด้วยคติแห่งจิต (ด้วยอำนาจจิต) นั่นเอง โดยไม่ปรากฏพระองค์.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปแล้วอย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรประสงค์จะบันลือสีหนาทที่อนุรูปต่อพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทีเดียว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน จึงได้เรียกพวกภิกษุในที่ประชุมนั้นมา. ชื่อว่า "ปุพฺพเ อปฺปฏิตฺ วิทิตฺ ไม่เคยรู้

มาก่อน" ได้แก่ปัญหาอันข้าพเจ้าไม่ทราบ คือไม่รู้มาก่อนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักรัสดตามปัญหาข้อนี้. คำว่า "ปรหม์ ปญหํ ปัญหาข้อแรก" ได้แก่ปัญหาข้อแรกนี้ คือ คู่ก่อนสารีบุตร ถ้าเขถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้เห็นอย่างไร จึงพยากรณ์พระอรหัตผลว่า ข้าพเจ้ารู้ซัดว่า ชาติคือความเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า "ทนุทายิตตุดํ ทูลตอบล่าช้า" ได้แก่ความล่าช้า คือความไม่รวดเร็ว ได้มีเพื่อที่จะได้รู้พระประสงค์ของพระศาสดา. ข้อว่า "ปรหม์ ปญหํ อนุโมทิติ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาปัญหาข้อที่ ๑ แล้ว" อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงถามปัญหาข้อที่ ๒ นี้ว่า ท่านพระสารีบุตร ก็ชาติมีอะไรเป็นเหตุ ได้ทรงอนุโมทนาปัญหาข้อที่ ๑ ที่พระสารีบุตรเถระแก้แล้วอย่างนี้ว่า ชาติมีปัจจัยเป็นต้นเหตุ.

บทว่า "เอตทโหสิ ได้มีความคิด" อธิบายว่า ความคิดนี้ ได้มีแล้ว เพราะคำที่ปัญหาได้ปรากฏโดยความเป็นหมู่เดียวกัน โดยนัยตั้งร้อยตั้งพัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าอนุโมทนาแล้ว. ข้อว่า "ทิวสพหิ ภควโต เอตมตฺถํ พุยากรเยยฺย" แม้ข้าพเจ้าก็พึงทูลตอบข้อความนี้ ถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอดทั้งวัน" อธิบายว่า ข้าพเจ้าถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามถึงเนื้อความในปฏิจสุมุบบาท แม้ตลอดทั้งวัน ก็พึงทูลตอบถวายด้วยบทและพยัญชนะอื่น ๆ แม้ตลอดทั้งวัน. ข้อว่า "เยน ภควา เตนุปลสงฺกมิ" เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ" อธิบายว่า เล่ากันว่า พระกพารชัตติยภิกษุณนั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระสารีบุตรเถระย่อมบันลือสีหนาทอย่างยิ่ง เราจักกราบทูลเหตุนี้แด่พระทศพล เพราะฉะนั้น พระกพารชัตติยะจึงได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ

ภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

สาวกบารมีญาณ อันสามารถมองเห็นความคับแค้นปัจจุอาการ ชื่อว่า ธรรมชาติ ในคำนี้ว่า "ดูก่อนภิกษุ ก็ธรรมชาตินั้น." ก็สาวกบารมีญาณของพระสาวกทั้งหลาย เป็นไปในคติแห่งพระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง. ธรรมทั้งหลายที่เป็นอดีตเป็นอนาคตและเป็นปัจจุบัน ย่อมปรากฏแก่พระสัพพัญญุตญาณ ฉันทโค สาวกบารมีญาณของพระสารีบุตรเถระ ย่อมรู้โคจรธรรมทั้งปวงของสาวกญาณ ก็ฉันทนั้น.

จบอรรถกถากพารชัตติยสูตรที่ ๒

๓. ปฐมญาณวัตตสูตร

ว่าด้วยญาณวัตต ๔๔

[๑๑๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงญาณวัตต ๔๔ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังซึ่งญาณวัตตนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๑๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ญาณวัตต ๔๔ เป็นไฉน. คือความรู้ในชราและมรณะ ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะ ๑ ความรู้ในความคับแค้นแห่งชราและมรณะ ๑ ความรู้ในปฏิพาอันให้ถึงความคับแค้นแห่งชราและมรณะ ๑ ความรู้ในชาติ ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชาติ ๑ ความรู้ในความคับแค้นแห่งชาติ ๑

ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งชาติ ๑ ความรู้ในภพ ๑ ความรู้
ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งภพ ๑ ความรู้ในความดับแห่งภพ ๑ ความรู้
ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งภพ ๑ ความรู้ในอุปาทาน ๑ ความรู้
ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอุปาทาน ๑ ความรู้ในความดับแห่งอุปาทาน ๑
ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งอุปาทาน ๑ ความรู้ในตัณหา ๑
ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งตัณหา ๑ ความรู้ในความดับแห่งตัณหา ๑
ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งตัณหา ๑ ความรู้ในเวทนา ๑
ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งเวทนา ๑ ความรู้ในความดับแห่งเวทนา ๑
ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งเวทนา ๑ ความรู้ในผัสสะ ๑
ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งผัสสะ ๑ ความรู้ในความดับแห่งผัสสะ ๑
ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งผัสสะ ๑ ความรู้ในสพายตนะ ๑
ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสพายตนะ ๑ ความรู้ในความดับแห่ง
สพายตนะ ๑ ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งสพายตนะ ๑ ความรู้
ในนามรูป ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งนามรูป ๑ ความรู้ในความ
ดับแห่งนามรูป ๑ ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งนามรูป ๑
ความรู้ในวิญญาน ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งวิญญาน ๑ ความรู้
ในความดับแห่งวิญญาน ๑ ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่ง
วิญญาน ๑ ความรู้ในสังขาร ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร ๑
ความรู้ในความดับแห่งสังขาร ๑ ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่ง
สังขาร ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ญาณวัตถุ ๔๔.

[๑๒๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน. ความแก่
ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หน้เป็นเกลียว ความเสื่อมแห่ง

อายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรี ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ
นี้เรียกว่าชรา ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความทำลาย ความ
อันตราย มฤตยู ความตาย กาลกิริยา ความแตกแห่งจันทร์ ความ
ทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งอินทรี จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่า
สัตว์นั้น ๆ นี้เราเรียกว่ามรณะ ชราและมรณะ ดังพรรณนามาจะนี้
เรียกว่าชราและมรณะ เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ
ชราและมรณะจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑
ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายาม
ชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ความตั้งใจไว้ชอบ ๑ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรม
เป็นที่ดับชราและมรณะ.

[๑๒๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกรู้ชัดซึ่งชราและมรณะ
อย่างนี้ รู้ชัดซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดซึ่งความ
ดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดซึ่งปฏิบัติทานให้ถึงความดับแห่งชรา
และมรณะอย่างนี้ นี้ชื่อว่า ความรู้ในธรรมของอริยสาวกนั้น อริยสาวก
นั้นน่านัยในอดีตและอนาคตไปด้วยธรรมนี้ ซึ่งตนเห็นแล้ว รู้แล้ว ให้
ผลไม่มีกำหนดกาล อันตนได้บรรลุแล้ว อันตนยังรู้แล้ว สมณะหรือ
พราหมณ์ในอดีตกาลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้ชราและมรณะ ได้รู้เหตุ
เป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะ ได้รู้ความดับแห่งชราและมรณะ ได้
รู้ปฏิบัติทานให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เหมือนอย่างที่เราอยู่ใน
บัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตกาลแม้เหล่าใด
เหล่าหนึ่งก็จักรู้ชราและมรณะ จักรู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะ
จักรู้ความดับแห่งชราและมรณะ จักรู้ปฏิบัติทานให้ถึงความดับแห่งชรา

และมรรณะ เหมือนอย่างที่เราู้ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น นี้ชื่อว่า อำนวย-
ญาณของอริยสาวกนั้น.

[๑๒๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรู้ ๒ อย่าง คือธรรมเนียม^๑
อำนวยการ^๒ ๑ เหล่านี้ของพระอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกนี้เราเรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทักขณบิณฑัง ผู้ถึง
พร้อมด้วยทศณะบิณฑัง ผู้มาสู่สัทธรรมนี้บิณฑัง เห็นสัทธรรมนี้บิณฑัง ประกอบ
ด้วยญาณของพระเสขะบิณฑัง ประกอบด้วยวิชชาของพระเสขะบิณฑัง ถึง
กระแสแห่งธรรมบิณฑัง เป็นอริยบุคคลผู้มีปัญญาเครื่องชำระเกเลสบิณฑัง
อยู่ชิดประต้อมตะนิพพานบิณฑัง.

[๑๒๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชาติเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็ภพเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทานเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็ตัณหาเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นไฉน.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสะเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สพายตนะ
เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นามรูปเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็วิญญาณเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารเป็นไฉน. สังขารมี ๓
คือ กายสังขาร ๑ วิจิสังขาร ๑ จิตตสังขาร ๑ นี้เรียกว่าสังขาร เพราะ
อวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ อริยมรรค
มีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑
การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจ
ไว้ชอบ ๑.

[๑๒๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกรู้ชัดสังขารอย่างนี้ รู้ชัดเหตุ

๑. มรรคญาณ. ๒. ผลญาณ.

เป็นแดนเกิดแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติทานให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ นี้ชื่อว่า ความรู้ในธรรมของอริยสาวกนั้น อริยสาวกนั้นย่อมดำเนินในอดีตและอนาคตไปด้วยธรรมนี้ซึ่งตนเห็นแล้ว รู้แล้ว ให้ผลไม่มีกำหนดกาล อันตนได้บรรลุแล้ว อันตนหยั่งรู้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์ในอดีตกาลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้สังขาร ได้รู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร ได้รู้ความดับแห่งสังขาร ได้รู้ปฏิบัติทานให้ถึงความดับแห่งสังขาร เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกัน ทั้งนี้ สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตกาลแม้เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็จักรู้สังขาร จักรู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร จักรู้ความดับแห่งสังขาร จักรู้ปฏิบัติทานให้ถึงความดับแห่งสังขาร เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกัน ทั้งนี้ นี้ชื่อว่า อำนวยญาณของอริยสาวกนั้น.

[๑๒๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรู้ ๒ อย่าง คือธรรมญาณ ๑ อำนวยญาณ ๑ เหล่านี้ ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกนี้เราเรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทศนะบ้าง ผู้มาสู่สัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วยญาณของเสขะบ้าง ประกอบด้วยวิชาของพระเสขะบ้าง ถึงกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นอริยบุคคลผู้มีปัญญาเครื่องชำระแรกกิเลสบ้าง อยู่ชิตประตุอมตนิพพานบ้าง ดังนี้.

อรรถกถาญาณวัตตสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในญาณวัตตสูตรที่ ๓ ต่อไป. ชื่อว่า "ตํ สุณาถ พวกเธอจงฟังญาณวัตตุนั้น" ได้แก่พวกเธอจงฟังการแสดงญาณวัตตุนั้น. ญาณนั่นเอง พึงทราบว่า ญาณวัตต ในคำนี้ว่า ญาณวัตตุนี นี้. ใน ญาณ ๔ มี ชรามรณญาณ เป็นอาทิ ญาณที่ ๑ มี ๔ อย่างคือ สวณมยญาณ (ความรู้สำเร็จด้วยการฟัง) สัมมสนญาณ (ความรู้อันเกิดจากการพิจารณา) ปฏิวชญาณ (ความรู้อันเกิดจากการรู้แจ้งแทงตลอด) ปัจจเวกขณญาณ (ความรู้อันเกิดจากการพิจารณา). ญาณที่ ๒ ก็เหมือนกัน. ส่วนญาณที่ ๓ เว้นสัมมสนญาณเสีย จึงมีเพียง ๓ อย่างเท่านั้น. ญาณที่ ๔ ก็เหมือนกัน เพราะว่า โนโลกุตรธรรม ย่อมไม่มีสัมมสนญาณ. แม้ในคำว่า "ชาติยา ญาณํ ความรู้ในชาติ" เป็นต้น ก็มีนัยนี้แหละ. ชื่อว่า "อิมีนา ธมฺเมเน ด้วยธรรมนี้" คือ ด้วย สังขธรรม ๔ นี้ หรือด้วยมรรคญาณธรรม.

ในบทว่า ทิฏฺฐเรน เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. บทว่า ทิฏฺฐเรน ได้แก่อันตนเห็นแล้วด้วยญาณจักขุ (ดวงตาคือปัญญา). บทว่า วิทิตฺเตน ได้แก่รู้แล้วด้วยปัญญา. บทว่า "อกาลิเกน ให้ผลไม่มีกำหนดกาล" ได้แก่ให้ผลในลำดับแห่งการรู้แจ้งแทงตลอดไม่ละเลยกาลใดๆ เลย. บทว่า "ปตฺเตน ถึงแล้ว" แปลว่า บรรลุแล้ว. บทว่า "ปริโยคาพฺเพน หยฺงฺรู้แล้ว คืออันตนหยั่งรู้แล้ว" ได้แก่เข้าถึงด้วยปัญญา. บทว่า "อตีตํ นานํ เนติ นานํ ในอดีตและอนาคตไป" ได้แก่ทำนายในอดีตและอนาคตไปโดยนัยมีอาทิว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง."

ก็ในคำนี้ พระสารีบุตรเถระอาจนำนัยในอคิดและอนาคตไปด้วยสังขธรรม ๔ บ้าง ด้วยมรรคญาณธรรมบ้าง. ก็เมื่ออริยสัง ๔ ก็ดี มรรคญาณก็ดี อันตนแทงตลอดแล้ว หลังจากนั้น ปัจจเวกขณญาณย่อมมี. พึงทราบ อธิบายว่า นำนัยไปด้วยปัจจเวกขณญาณนั้น. บทว่า อพุกณณีสู แปลว่า "ได้รู้แล้ว. คือ ทราบแล้ว. ชื่อว่า "เสยฺยถาปีหิ เอตฺรหิ เหมือนอย่าง ที่เรารู้ในบัดนี้" คือเหมือนอย่างเรารู้ด้วยอำนาจอริยสัง ๔ ในบัดนี้. บทว่า อนวย ญาณ ได้แก่ความรู้ในธรรมอันเหมาะสม คือ ความรู้ ในอันติดตามญาณในธรรม. คำว่า อนวยญาณ นี้ เป็นชื่อของปัจจเวกขณญาณ. ชื่อว่า "ธมฺเม ญาณ ได้แก่มรรคญาณ." เสขภูมิของ พระชินาสพ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในพระสูตรนี้ ด้วยประการ ณะนี้.

จบอรรถกถาปฐมญาณวัตตสูตรที่ ๓

๔. ทุตติยญาณวัตตสูตร

ว่าด้วยการแสดงญาณวัตต ๗๗ แก่ภิกษุ

[๑๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงญาณวัตต ๗๗ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังญาณวัตตนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุ เหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๑๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ญาณ วัตต ๗๗ เป็นไฉน. ญาณวัตต ๗๗ นั้น คือความรู้ว่า เพราะชาติเป็น

ปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมชาติของชาตินั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมชาติของภพนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมชาติของอุปาทานนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า ตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมชาติของตัณหา

นั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑.
ความรู้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๑ ความรู้ว่ามีเวทนาไม่มี
ตัณหาจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่ามีเวทนาเป็นปัจจัย
ตัณหาจึงมี ๑ ความรู้ว่ามีเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี ๑ แม้ใน
อนาคตกาล ความรู้ว่ามีเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๑
ความรู้ว่ามีเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่ามี ธรรมฐิติ-
ญาณของเวทนานั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็น
ธรรมดา ๑. ความรู้ว่ามีผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๑ ความรู้ว่ามี
เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่ามีผัสสะ
เป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๑ ความรู้ว่ามีเมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ๑
แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่ามีผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๑ ความ
รู้ว่ามีเมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่ามี ธรรมฐิติ-
ญาณของผัสสะนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑.
ความรู้ว่ามีเพราะสพายนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ๑ ความรู้ว่ามีเมื่อ
สพายนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่ามีเพราะ
สพายนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ๑ ความรู้ว่ามีเมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะจึง
ไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่ามีเพราะสพายนะเป็นปัจจัย ผัสสะ
จึงมี ๑ ความรู้ว่ามีเมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่ามี ธรรมฐิติ-
ญาณของสพายนะนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ
เป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่ามีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายนะจึง
มี ๑ ความรู้ว่ามีเมื่อนามรูปไม่มี สพายนะจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล
ความรู้ว่ามีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายนะจึงมี ๑ ความรู้ว่ามีเมื่อ
นามรูปไม่มี สพายนะจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่ามีเพราะ

นามรูปเป็นปัจจัย สพายนะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะ
จึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของนามรูปนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม
ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะวิญญานเป็น
ปัจจัย นามรูปจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อวิญญานไม่มี นามรูปจึงไม่มี ๑
แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อวิญญานไม่มี นามรูปจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความ
รู้ว่า เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อวิญญาน
ไม่มี นามรูปจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของวิญญานนั้น มี
ความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า
เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี
วิญญานจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย
วิญญานจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี วิญญานจึงไม่มี ๑ แม้ใน
อนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี ๑ ความ
รู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี วิญญานจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของ
สังขารนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑.
ความรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออวิชชา
ไม่มี สังขารจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัย สังขารจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี ๑ แม้
ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ๑ ความ
รู้ว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของ

อวิชชา นั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ญาณวัตถุ ๗๗.

จบทุกติยญาณวัตถุสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุกติยญาณวัตถุสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในทุกติยญาณวัตถุสูตรที่ ๔ ต่อไป.

บทว่า **สตุตสตุตริ** แปลว่า เจ็ด และเจ็ดสิบ คือ ๗๗. กล่าวกันว่า
ภิกษุเหล่านั้นผู้กล่าวพญชณะ เมื่อมีผู้กล่าวเพิ่มพญชณะมากขึ้น ก็สามารถ
แทงตลอดได้. เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ด้ตรัสตาม
อรรถาธิบายของภิกษุเหล่านั้น. บทว่า "**ธมฺมาภูจิติญานํ** **ธรรมฐิติญาน**"
คือความรู้ในปัจจัยการ ก็ปัจจัยการท่านเรียกว่า ธรรมฐิติ เพราะเป็นเหตุ
ของปวัตติฐิติแห่งธรรมทั้งหลาย. ญาณในธรรมฐิตินี้ ชื่อว่า ธรรมฐิติญาณ.
คำว่า ธรรมฐิติญาณนี้เป็นชื่อของญาณ ๖ เพียงอย่างเดียวเท่านั้น. บทว่า
ขยธมฺมํ คือถึงความสิ้นไปเป็นสภาวะ. บทว่า **วยธมฺมํ** คือถึงความเสื่อม
ไปเป็นสภาวะ. บทว่า **วिरาธมฺมํ** คือถึงความคลายกำหนดเป็นสภาวะ.
บทว่า **นิโรธธมฺมํ** คือถึงความดับเป็นสภาวะ. คำว่า **สตุตสตุตริ** อธิบาย
ว่า ใน ๑๑ บท แบ่งเป็นบทละ ๗ จึงรวมเป็น ๗๗. การบรรลุปัสสนา
พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้ตรัสว่า ชื่อวิปัสสนาในพระสูตรนี้.

จบอรรถกถาทุกติยญาณวัตถุสูตรที่ ๔

๕. ปฐมอวิชาปัจฉยสูตร

ว่าด้วยสังขารมีเพราะอวิชาเป็นปัจฉย

[๑๒๘] พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจฉย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจฉย จึงมีวิญญูณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๒๙] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่ง ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชรามรณะเป็นไฉน และชรามรณะนี้เป็นของใคร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ตั้งปัญหา ยังไม่ถูก ดูก่อนภิกษุ ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชรามรณะเป็นไฉน และชรามรณะนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า ชรามรณะเป็นอย่างอื่น และชรามรณะนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้นมีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างแต่พยัญชนะเท่านั้น ดูก่อนภิกษุ เมื่อมีทิกฺขุว่า ชิพฺกัอันนั้น สรีระกัอันนั้น ความอยู่ประพตติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมีทิกฺขุว่า ชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพตติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ดูก่อนภิกษุ ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแหว่ส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจฉย จึงมีชรามรณะ.

[๑๓๐] ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชาติเป็นไฉน และชาตินี้เป็นของใคร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ตั้งปัญหา ยังไม่ถูก ดูก่อนภิกษุ ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชาติเป็นไฉน และชาตินี้เป็นของ

ใคร หรือพึงกล่าวว่า ชาติเป็นอย่างอื่น และชาตินี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้นมีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น คุณก่อนภิกษุ เมื่อมีทิวฐิวา ชิพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมีทิวฐิวา ชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี คุณก่อนภิกษุ ตลาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแหวะส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ.

[๑๓๑] ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภพเป็นไฉน และภพนี้เป็นของใคร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ตั้งปัญหา ยังไม่ถูก คุณก่อนภิกษุ ผู้ใดพึงกล่าวว่า ภพเป็นไฉน และภพนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า ภพเป็นอย่างอื่น และภพนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้นมีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น คุณก่อนภิกษุ เมื่อมีทิวฐิวา ชิพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือเมื่อมีทิวฐิวา ชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี คุณก่อนภิกษุ ตลาคตยอมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแหวะส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ... เพราะค้นหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน... เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีค้นหา... เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา... เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป... เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ...

[๑๓๒] ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สังขาร

เป็นไฉน และสังขารนี้เป็นของใคร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ตั้งปัญหายังไม่ถูก คุณก่อนภิกษุ ผู้ใดพึงกล่าวว่า สังขารเป็นไฉน และสังขารนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า สังขารเป็นอย่างอื่นและสังขารนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้น มีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น คุณก่อนภิกษุ เมื่อมีทักขิณีว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพลติ พรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือเมื่อมีทักขิณีว่า ชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพลติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี คุณก่อนภิกษุ ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแวะส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร.

[๑๓๓] คุณก่อนภิกษุ ทักขิณีไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคลลเสพผิต ส่ายหาไปว่า ชราและมรณะเป็นไฉน และชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือว่าชราและมรณะเป็นอย่างอื่น และชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทักขิณีเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตัศครากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชชาดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ.

[๑๓๔] คุณก่อนภิกษุ ทักขิณีไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคลลเสพผิต ส่ายหาไปว่า ชาติเป็นไฉน และชาตินี้เป็นของใคร หรือว่าชาติเป็นอย่างอื่น และชาตินี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทักขิณีเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตัศครากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน

ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชชาดับด้วยสාරอก โดยไม่มีเหลือ.

[๑๓๕] คู่ก่อนภิกษุ ทิฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า ภพเป็นไฉน และภพนี้เป็นของใคร หรือว่าภพเป็นอย่างอื่น และภพนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวก นั้นละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชชาดับด้วยสාරอก โดยไม่มีเหลือ... อุปาทานเป็นไฉน... ตัณหาเป็นไฉน... เวทนาเป็นไฉน... ผัสสะเป็นไฉน... สพายตนะเป็นไฉน... นามรูปเป็นไฉน... วิญญาณ เป็นไฉน...

[๑๓๖] คู่ก่อนภิกษุ ทิฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อัน บุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า สังขารเป็นไฉน และสังขารนี้เป็นของใคร หรือว่าสังขารเป็นอย่างอื่น และสังขารนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็อันนั้น สรีระ ก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอด ด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชชาดับ ด้วยสාරอกโดยไม่มีเหลือ.

จบปฐมอวิชชาปัจจยสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมอวิชชาปัจจยสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในอวิชชาปัจจยสูตรที่ ๕ ต่อไป.

พระศาสดาทรงให้เทศนาจบลงในคำว่า สมุทโย โหติ นี้เอง. เพราะเหตุไร. เพราะเพื่อให้โอกาสแก่ผู้มีทิวฐิ. เพราะว่า ในบริษัทนั้นผู้มีทิวฐิมิจิตรุ่นคิดกังวลมีอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า "ผู้นั้นจักถามปัญหา ครั้นแล้วเราจักแก้แก่เขา" ดังนั้น จึงทรงพักเทศนาไว้เพื่อให้ผู้นั้นเห็นโอกาส. ชื่อว่า "โน กุลโล ปญฺโห ตังปัญหายังมิถูกต้อง" อธิบายว่า ปัญหานี้เป็นปัญหาที่ไม่ควร คือเป็นปัญหาที่เลว. ก็ชื่อที่ถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชรามรณะเป็นโฉน" นี้ เป็นการถามดีแล้ว มิใช่หรือ. ตอบว่า เป็นการถามที่ดีแล้วก็จริง แต่ก็เหมือนอย่างว่า เมื่อคนเอาก้อนกลมประมาณเท่ามะขามป้อมทรงไว้ข้างบนสุดของโกษณะคิที่เขาตกใส่ถาดทองคำตั้งแสน โภชนะทั้งหมดก็ต้องกลายเป็นโกษณะเลวควรทิ้งฉันทใด แม้ปัญหานี้ก็เป็นปัญหาเลว เพราะกล่าวด้วยการเข้าไปยึดถือสัตว์นี้ว่า "ก็แลชรามรณะนี้เป็นของใคร." เหมือนโกษณะนั้นที่กลายเป็นโกษณะเลวเพราะก้อนกลมฉันทนั้นแล.

บทว่า "พुरुหมจริวาโส การอยู่ประพฤติพรมจรรย์" คืออยู่ด้วยอริยมรรค. ชื่อว่า "ตํ ชิวํ ตํ สรีริ ชีพก็ฉันทัน สรีระก็ฉันทัน" อธิบายว่า ก็ผู้ใดมีความเห็นเช่นนี้ ผู้นั้นย่อมถือเอาว่า เมื่อชีพขาดสูญ สรีระก็ขาดสูญ เมื่อสรีระขาดสูญ ชีวิตก็ขาดสูญ" เมื่อถืออย่างนี้ ความเห็นนั้น จึงชื่อว่า อูจเฉททิวฐิ เพราะได้ถือเอาว่า "สัตว์ย่อมขาดสูญ." แต่ถ้าจะฟังถือเอาว่า "สังขารทั้งหลายแล ย่อมเกิดขึ้นและดับไปทั้งนั้น." ความเห็นที่ยังลงในพระศาสนาพึงเป็นสัมมาทิวฐิ ก็ชื่อว่าอริยมรรคนี้ย่อมดับวิภูฏะตัดขาดวิภูฏะเกิดขึ้น. เมื่อสภาวะแห่งอาการที่ถือเอาด้วยอูจเฉททิวฐิยังมีอยู่ (ถ้า) เว้นมรรคภาวนาเสีย วิภูฏะนั้นแลย่อมดับได้ไซ้ เพราะ

เหตุนี้ มรรคภาวนา (การเจริญมรรค) ย่อมไม่มีประโยชน์. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า " การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี."

ฟังทราบวินิจฉัยในนัยที่สอง. ผู้ใดมีความเห็นอย่างนี้ว่า ชีพก็อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง ผู้นั้นยอมเป็นอันถือเอาว่า สรีระย่อมขาดสูญในโลกนี้เอง แต่ชีวิตยอมไปตามสบาย เหมือนนกที่ออกจากกรงได้ก็ไปตามสบายของตนฉะนั้น. เมื่อถืออย่างนี้ ความเห็นนั้น จึงชื่อว่า สัสตติกุฎฐิ เพราะได้ถือเอาว่า "ชีวิตจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น" ก็อริยมรรคนี้เมื่อเว้นเสียซึ่งวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ ย่อมเกิดขึ้น. เมื่อความเที่ยง ความแท้ ความคงที่แม้ในสังขารอย่างเดียวยังมีอยู่ อริยมรรคนั้น แม้เกิดขึ้นแล้วก็ไม้อาจทำให้วัฏฏะหยุดหมุนเวียนได้ เพราะฉะนั้น มรรคภาวนา จึงไม่มีประโยชน์. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ดูก่อน ภิกษุ เมื่อมีความเห็น ว่า ชีพก็อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี. คำว่า "เป็นข้าศึก" เป็นต้น ล้วนเป็นไวพจน์ของมิจฉาทิกุฎฐิทังนั้น. ก็มิจฉาทิกุฎฐิทังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นข้าศึกเพราะรองรับตนเองเหมือนข้าศึก เพราะอรรถว่า ชำแรกสัมมาทิกุฎฐิ ตรัสเรียกว่า อันบุคคลเสพผิด เพราะไม่เป็นไปตามสัมมาทิกุฎฐิ แต่เป็นไปโดยเกลียดชังต่อสัมมาทิกุฎฐิทังนั้น ตรัสเรียกว่า ดินรนแก่งสายไปผิครูป เพราะบางครั้งก็เป็นอุจเฉททิกุฎฐิถือความขาดสูญ บางคราวก็เป็นสัสตติกุฎฐิถือความเที่ยงแท้. บทว่า ตาลาตตุถุกทานิ คือทำให้เหมือนตาลยอดด้วน อธิบายว่า เหมือนตาลยอดด้วน เพราะอรรถว่า ไม่งอกขึ้นอีก และทำ

ให้เหมือนที่ที่ถอนตาลขึ้นทิ้งรากตั้งไว้. ชื่อว่า อนภาว คทานิ แปลว่า ถึงความไม่มีในภายหลัง.

จบอรรถกถาปฐมอวิชาปัจฉยสูตรที่ ๕

๖. ทุตยอวิชาปัจฉยสูตร

ว่าด้วยอวิชาเป็นปัจฉัยแก่สังขาร

[๑๓๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจฉัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจฉัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๓๘] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชรามรณะเป็นไฉน และชรามรณะนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า ชรามรณะเป็นอย่างอื่น และชรามรณะนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้น มีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิวฏฐิวา ชิพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือเมื่อมีทิวฏฐิวา ชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแวะส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชรามรณะ ฯลฯ

ชาติเป็นไฉน...ภพเป็นไฉน...อุปาทานเป็นไฉน...ตัณหาเป็นไฉน...เวทนาเป็นไฉน...ผัสสะเป็นไฉน...สพายตนะเป็นไฉน...นามรูปเป็นไฉน...วิญญาณเป็นไฉน.

[๑๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวว่า สังขารเป็นโฉน และสังขารนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า สังขารเป็นอย่างอื่น และสังขารนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้น มีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกัน แต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทักขิณีว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพาศิพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือเมื่อมีทักขิณีว่า ชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพาศิพรหมจรรย์ย่อมไม่มี คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคคยอมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแวะส่วนสุดทั้งสองงั้น ดังนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจฉัย จึงมีสังขาร ๑ ล ๑

[๑๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทักขิณีไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า ชรามรณะเป็นโฉน และชรามรณะเป็นของใคร หรือว่าชรามรณะเป็นอย่างอื่น และชรามรณะนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทักขิณีเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตัศครากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชาดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ.

[๑๔๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทักขิณีไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า ชาติเป็นโฉน และชาตินี้เป็นของใคร หรือว่าชาติเป็นอย่างอื่น และชาตินี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทักขิณีเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตัศครากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชาดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ ฯลฯ

ภพเป็นโจน... อุปาทานเป็นโจน... ตัณหาเป็นโจน... เวทนา
เป็นโจน... ผัสสะเป็นโจน... สพยตนะเป็นโจน... นามรูปเป็นโจน...
วิญญูณเป็นโจน...

[๑๔๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทิฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็น
ข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า สังขารเป็นโจน และสังขารนี้เป็น
ของใคร หรือว่าสังขารเป็นอย่างอื่น และสังขารนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็
อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเหล่านั้น
ทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดัง
ตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะ
อวิชชาดับด้วยสํารอกโดยไม่เหลือ.

จบทุกติยอวิชาปัจฉยสูตรที่ ๖

อรรถกถาทุกติยอวิชาเป็นปัจฉยสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในทุกติยอวิชาปัจฉยสูตรที่ ๖ ต่อไป.

ชื่อว่า "อิติ วา ภิกขเว โย วเพยฺย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าว
อย่างนี้" อธิบายว่า ในบริษัทนั้น ผู้ถือทิฏฐิใครที่จะถามปัญหามีอยู่. แต่ผู้
นั้นพระธาตุแห่งผู้ไม่กล้าหาญจึงไม่อาจจะลุกขึ้นถามพระทศพล. เพราะฉะนั้น
พระศาสดาจึงตรัสถามเสียเองตามความประสงค์ของเขา เมื่อจะทรงแก้ จึง
ตรัสอย่างนี้.

จบอรรถกถาทุกติยอวิชาปัจฉยสูตรที่ ๖

๗. นตุมหสูตร

ว่าด้วยปัจจัยปรุงแต่งกรรม

[๑๔๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ทั้งไม่ใช่ของผู้อื่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมเก่านี้น่าเห็นว่าเป็นปัจจัยปรุงแต่ง เกิดขึ้นด้วยความตั้งใจ เป็นที่ตั้งของเวทนา.

[๑๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในเรื่องกายนั้น ย่อมมโนการโดยแยกคายซึ่งปฏิจสมุปบาทเป็นอย่างดีว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ด้วยประการดังนี้ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชชาดับ โดยสාරอกไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบนตุมหสูตรที่ ๗

อรรถกถานตุมหสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในนตุมหสูตรที่ ๗ ต่อไป.

ชื่อว่า "นาย ตุมหาก" กายนี้ไม่ใช่ของพวกเขาเธอ" อธิบายว่า เมื่ออตตามีอยู่ขึ้นชื่อว่าสิ่งที่เป็นอตตาก็ย่อมมี. แต่อตตานั้นแหละย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า กายนี้มีไช้ของพวกเธอ. ชื่อว่า "นาปี
อณฺเณตฺถ์" ทั้งมีไช้ของผู้อื่น" คือ อตฺตาของคนอื่นชื่อว่าคนอื่นไป. เมื่ออตฺตา
นั้นมียุอยู่ ที่ชื่อว่า อตฺตาอื่นก็พึงมี ทั้งอตฺตาอื่นนั้นก็ไม่มี. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ทั้งมีไช้ของคนอื่น. ชื่อว่า "ปุราณมิตฺ
ทิกฺขเว กมฺมํ" คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมเก่านี้" อธิบายว่า กรรมนี้มีไช้
กรรมเก่าเลย แต่กายนี้ บังเกิดเพราะกรรมเก่า เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสไว้อย่างนี้ด้วยปัจจัยโวหาร. บทว่า อภิสงฺขตฺ เป็นต้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยศัพท์เป็นเพศชายโดยอำนาจแห่งกรรมโวหาร
นั่นเอง. ก็ในคำว่า อภิสงฺขตฺ เป็นต้นนี้ มีอธิบายดังนี้ บทว่า อภิสงฺขตฺ
ได้แก่ กายนี้พึงเห็นว่า อันปัจจัยแต่งแล้ว. บทว่า อภิสถฺยเจตยิตฺ ได้แก่
พึงทราบว่ามีเจตนาเป็นที่ตั้ง คือมีความจงใจเป็นมูล. บทว่า เวทนีย
ได้แก่ พึงทราบว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา.

จบอรรถกถานตฺมหฺสุตฺรที่ ๗

๘. ปฐมเจตนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดและดับกองทุกข์

[๑๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมนใจ ย่อมดำริ และครุ่นคิด
ถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอรัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาณ เมื่อมี
อรัมมณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว

เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อมีความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไป ชาติ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส จึงมีต่อไป ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้น เป็นอรัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาน เมื่อมีอรัมมณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อมีความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไป ชาติ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงมีต่อไป ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอรัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาน เมื่อไม่มีอรัมมณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงไม่มี เมื่อวิญญานนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปจึงไม่มี เมื่อความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปไม่มี ชาติ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสต่อไปจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบปฐมเจตนาสูตรที่ ๘

อรรถกถापฐมเจตนาสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในเจตนาสูตรที่ ๘ ต่อไป.

ชื่อว่า **ยถจ** ภิกษุเว เจเตติ "คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมจงใจสิ่งใด" อธิบายว่า ย่อมจงใจ คือยังความจงใจใดให้เป็นไป. ชื่อว่า **ยถจ**

ปกปฺเปติ "ข่อมคำริสิ่งใด อธิบายว่า ข่อมคำริ คือยังความคำริใดให้เป็นไป. ชื่อว่า **ยณฺจ อนุเสติ** ข่อมครุ่นคิดถึงสิ่งใด" อธิบายว่า ข่อมครุ่นคิด คือยังความครุ่นคิดใดให้เป็นไป. ก็ในข้อความนี้ ความจงใจอันเป็นกุศล และอกุศล ที่เป็นไปในภุมิ ๓ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงถือเอาว่า ข่อมจงใจ ความคำริด้วยตัณหาและทิฏฐิในจิตอันเกิดพร้อมด้วยโลภะ ๘ ดวง ทรงถือเอาว่า ข่อมคำริ. ความครุ่นคิด ทรงถือเอาด้วยที่สุดแห่งเจตนา ๑๒ ที่เกิดพร้อมกัน และด้วยที่สุดแห่งอุปนิสัยว่า ข่อมครุ่นคิด. ชื่อว่า "อารมฺมณเมตฺ โหติ" สิ่งนั้นเป็นอารมฺมณปัจจัย" ได้แก่ ธรรมชาติมีเจตนาเป็นต้นนี้ เป็นปัจจัย. และปัจจัยทรงประสงค์เอาว่า อารมฺมณในที่นี้. ชื่อว่า **"วิญญาณสุตฺ จิตฺยา** เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาณ" คือ เพื่อความตั้งอยู่แห่งกรรมวิญญาณ. ชื่อว่า **"อารมฺมณเส สติ** เมื่อมีอารมฺมณปัจจัย ได้แก่ เมื่อปัจจัยนั้นมีอยู่. บทว่า **ปติฏฺฐา วิญญาณสุตฺ โหติ** ความว่า ข่อมเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกรรมวิญญาณนั้น. บทว่า **ตสมฺปิ ปติฏฺฐิตเส วิญญาณเส** ได้แก่ เมื่อกรรมวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว. บทว่า **"วิรูปุเห เจริญฺขึ้นแล้ว"** ได้แก่ เมื่อเกิดมูลเหตุแห่งการบังเกิด เพราะสามารถให้กรรมทรุดโทรมไปแล้วชกปฏิสนธิมา. บทว่า **"ปฺนพุกวา-ภินิพฺพตฺติ"** แปลว่า ความบังเกิด กล่าวคือภพใหม่. ขณะที่ความจงใจอันเป็นไปในภุมิ ๓ ไม่เป็นไป **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสด้วยคำนี้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุไม่จงใจ" ขณะที่ความคำริเรื่องตัณหาและทิฏฐิไม่เป็นไป **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสด้วยคำว่า **"โน จ ภิกฺขเว เจตเตติ** ก็ภิกษุไม่คำริ," ด้วยบทว่า **โน จ ปกปฺเปติ** ท่านกล่าวถึงขณะแห่งความคำริด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิไม่เป็นไป. กิริยาที่เป็นกามาพจร

คือความครุ่นคิด ในวิบากอันเป็นไปในภุมิ ๓ ทรงถือเอาด้วยคำว่า "อนุเสติ ย่อมครุ่นคิด." ในคำว่า "อนุเสติ" นี้ ทรงถือเอาผู้ที่ยัง ละเอียดความครุ่นคิดไม่ได้. ข้อว่า "อารมมณเมต โหติ อารมมณปัจจยันัน ย่อมมี" หมายความว่าเมื่อความครุ่นคิดมีอยู่ ความครุ่นคิดนั้นจึงเป็น ปัจจัย (แห่งกัมมวิญญาณ) โดยแท้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งกัมมวิญญาณ เป็นสิ่งที่ใครห้ามไม่ได้.

ในบทว่า "โน จ เจเตติ ก็ภิกษุไม่จงใจ" เป็นต้น กุศล- เจตนาและอกุศลเจตนาอันเป็นไปในภุมิ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน บทที่ ๑. ตัณหาและทิฏฐิในจิต ๘ ดวง ตรัสไว้ในบทที่ ๒. ความครุ่นคิด ที่บุคคลครุ่นคิด โดยที่สุดที่ยังละไม่ได้ในธรรมมีประการดังกล่าวแล้ว ตรัส ไว้ในบทที่ ๓.

อีกอย่างหนึ่ง เพื่อมิให้ฉงนในพระสูตรนี้ ควรทราบหมวด ๔ ดังนี้คือ ย่อมจงใจ ย่อมดำริ ย่อมครุ่นคิด หมวด ๑. ย่อมไม่จงใจ แต่ดำริ และครุ่นคิด หมวด ๑. ย่อมไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ครุ่นคิด หมวด ๑. ย่อมไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่ครุ่นคิด หมวด ๑. ในหมวด ๔ นั้น การกำหนดธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในนัยที่ ๑. กุศลเจตนาอันเป็นไปในภุมิ ๓ และอกุศลเจตนา ๔ ทรงถือเอาว่า "จงใจ" ในนัยที่ ๒. ตัณหาและทิฏฐิในจิต ๘ ดวง ทรงกล่าวว่า "ไม่ดำริ" ความครุ่นคิด โดยที่สุดแห่งอุปนิสัยในกุศลอันเป็นไปใน ภุมิ ๓ ก็ดี โดยที่สุดแห่งปัจจัยที่เกิดพร้อมกันในอกุศลเจตนา ๔ ก็ดี โดยที่สุดแห่งอุปนิสัยก็ดี ทรงถือเอาว่า "อนุสโย ครุ่นคิด." กุศลและ อกุศลที่เป็นไปในภุมิ ๓ ทรงกล่าวว่า "ไม่จงใจ" ในนัยที่ ๓. ตัณหาและ

ทัญญูในจิต ๘ ดวง ทรงกล่าวว่า "ไม่คำริ" พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามจิตที่มากในพระสูตร แล้วทรงถือเอาอุปนิสัยโดยที่สุดที่ยังละไม่ได้ ในกุศลจิต อกุศลจิต วิปากจิต กิริยาจิต ที่เป็นไปในภุมิ ๑ และรูป ด้วยคำว่า "ย่อมครุ่นคิด." นัยที่ ๔ เช่นกับนัยก่อนแล.

บทว่า ตปฺปติฏฺฐิตึ แปลว่า เมื่อวิญญูณนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว. บทว่า "อวิรุพฺเห ไม่เจริญขึ้นแล้ว" ได้แก่ เมื่อเกิดมูลแห่งการไม่บังเกิด เพราะสามารถให้กรรมทรุดโทรมแล้วชกฺปฏิสันธิมา. ถามว่า ก็ในวาระที่ ๑ นี้ท่านกล่าวถึงอะไร. แก้วว่า กล่าวถึงกิจของอรหัตมรรค. จะกล่าวว่า การกระทำกิจของพระชินาสพบั้ง นวโลกุตระธรรมบั้ง ก็ควร. แต่ในวาระนี้ มีอธิบายว่า ระหว่างวิญญูณกับภพใหม่ในอนาคต เป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างเวทนากับตณฺหาเป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างภพกับชาติเป็นสนธิอันหนึ่ง.

จบอรรถกถาปฐมเจตนาสูตรที่ ๑

๕. ทุตฺติยเจตนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดดับแห่งกองทุกข์

[๑๔๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมจงใจ ย่อมคำริ และครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นอรัम्मณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญูณ เมื่อมีอรัम्मณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงมี เมื่อวิญญูณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญ

ขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
สภาพตนะ เพราะสภาพตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสกปริเทวทุกข-
โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังคงรุ่มคิดถึงสิ่งใด
สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญูณ เมื่อมีอารมณ์-
ปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงมี เมื่อวิญญูณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญ
ขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
สภาพตนะ เพราะสภาพตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสกปริเทวทุกข-
โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประ-
การอย่างนี้.

[๑๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และ
ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอารมณ์ปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่ง
วิญญูณ เมื่อไม่มีอารมณ์ปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงไม่มี เมื่อ
วิญญูณนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึง
ไม่มี เพราะนามรูปดับ สภาพตนะจึงดับ เพราะสภาพตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ
ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและ
อุปายาสต่อไปจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้.

จบทุกขเจตนาสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุกขเจตนาสูตรที่ ๕

ในทุกขเจตนาสูตรที่ ๕ มีอธิบายว่า ระหว่างวิญญานกับนามรูป
เป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างเวทนาจับดับคณาเป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างภพ
กับชาติเป็นสนธิอันหนึ่ง ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาทุกขเจตนาสูตรที่ ๕

๑๐. ตติยเจตนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดและดับกองทุกข์

[๑๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุข่อมจงใจ ข่อมคำริ และข่อมครุ่นคิดถึง
สิ่งใด สิ่งนั้นข่อมเป็นอรัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาน เมื่อมี
อรัมมณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว
เจริญขึ้นแล้ว ตัณหาจึงมี เมื่อมีตัณหา คติในการเวียนมาจึงมี เมื่อมีคติ
ในการเวียนมา จุตติและอุปบัติจึงมี เมื่อมีจุตติและอุปบัติ ชาติชราและมรณะ

โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล
นี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ
แต่ยังครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่ง
วิญญูณ เมื่อมีอารมณ์ปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงมี เมื่อวิญญูณ
นั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ตัณหาจึงมี เมื่อมีตัณหา คติในการเวียน
มาจึงมี เมื่อมีคติในการเวียนมา จุติและอุปบัติจึงมี เมื่อมีจุติและอุปบัติ
ชาติชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้น
แห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๕๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และ
ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอารมณ์ปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่ง
วิญญูณ เมื่อไม่มีอารมณ์ปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงไม่มี เมื่อ
วิญญูณนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ตัณหาจึงไม่มี เมื่อไม่มีตัณหา
คติในการเวียนมาจึงไม่มี เมื่อไม่มีคติในการเวียนมา จุติและอุปบัติจึง
ไม่มี เมื่อไม่มีจุติและอุปบัติ ชาติ ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกข-
โทมนัสและอุปายาสต่อไปจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมี
ด้วยประการอย่างนี้.

จบตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐

กฬารชัตติยวรรคที่ ๔ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ภูตมัทธสูตร ๒. กพารขัตติยสูตร ๓. ปฐมญาณวัตถุสูตร
๔. ทุติยญาณวัตถุสูตร ๕. ปฐมอวิชาปัจฉยสูตร ๖. ทุติยอวิชา-
ปัจฉยสูตร ๗. นคุมหากังสุตร ๘. ปฐมเจตนาสูตร ๙. ทุติยเจตนา-
สูตร ๑๐. ตติยเจตนาสูตร.

อรรถกถาตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐ ต่อไป.

บทว่า นติ แปลว่า ตัณหา. ก็ตัณหานั้น เรียกว่า นติ เพราะอรรถว่า
น้อมไปในอารมณ์มีรูปเป็นต้น อันเป็นปิยรูป รูปที่น่ารัก. ชื่อว่า อาคตคติ
โหติ แปลว่า คติในการเวียนมาจึงมี. เมื่อกรรม กรรมนิमित หรือคตินิมิต
มาปรากฏ คติแห่งวิญญานย่อมมีด้วยอำนาจปฏิสนธิ. บทว่า "จตุปปาโต
จติและอุปบัติจึงมี" หมายความว่า เมื่อคติอันเป็นอารมณ์แห่งปฏิสนธิมา
ปรากฏแก่วิญญาน มีอยู่ จติ กล่าวคือการเคลื่อนจากภพนี้จึงมี. อุปบัติ
กล่าวคือการบังเกิดขึ้นในภพนั้นจึงมี. ชื่อว่าจติและอุปบัติ (การตายและ
การเกิด) นี้จึงมี. ระหว่างตัณหากับคติในการเวียนมา จึงเป็นอัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นสนธิอันหนึ่งในพระสูตรนี้ ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถากพารขัตติยวรรคที่ ๔

คหบดีวรรคที่ ๕

๑. ปฐมปัจฉิมเวรภยสูตร

ว่าด้วยภยเวร ๕ ประการ

[๑๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีว่า คุณก่อนคฤหบดี เมื่อใดแลภยเวร ๕ ประการ ของอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้นอริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโศคาปัตติ ๔ อย่าง และบุญธรรมอย่างประเสริฐ อริยสาวกเห็นดีแล้ว ทางตลอดด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีปิตติวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นโศคาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในภายหน้า.

[๒๕๒] ภยเวร ๕ ประการสงบแล้วเป็นไฉน. คุณก่อนคฤหบดี บุคคลผู้มาสัตว์ ย่อมประสบภยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้าง อันมีในชาติหน้าบ้าง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะปาณาติบาตเป็นเหตุ ภยเวรของอริยสาวกผู้พ้นขาดจากปาณาติบาต สงบแล้วด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลผู้ลักทรัพย์ย่อมประสบภยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้าง อันมีในชาติ

หน้าบึ้ง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะอทินนาทานเป็นเหตุ
 ภัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากอทินนาทาน สงบแล้วด้วยอาการอย่างนี้
 บุคคลผู้ประพฤติกิเลสในกาม ย่อมประสบภัยเวรใด อันมิในชาตินี้บ้าง อันมิ
 ในชาติหน้าบ้าง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะกามเมสุมิจจา-
 จารเป็นเหตุ ภัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากกามเมสุมิจจาร สงบแล้ว
 ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลผู้พูดเท็จ ย่อมประสบภัยเวรใด อันมิในชาตินี้
 บ้าง อันมิในชาติหน้าบ้าง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะ
 มุสาวาทเป็นเหตุ ภัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากมุสาวาท สงบแล้วด้วย
 อาการอย่างนี้ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในความประมาท เพราะคิมน้ำเมาคือสุราและ
 เมรัย ย่อมประสบภัยเวรใด อันมิในชาตินี้บ้าง อันมิในชาติหน้าบ้าง
 ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะการคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัย
 อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเป็นเหตุ ภัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจาก
 การคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท สงบแล้วด้วย
 อาการอย่างนี้ ภัยเวร ๕ ประการนี้ สงบแล้ว.

[๑๕๓] อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโศดาปัตติ
 ๔ อย่างเป็นไฉน. ดูก่อนคฤหบดี อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมประกอบด้วย
 ความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ
 ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็น
 สารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์
 ทั้งหมด เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม ดังนี้ ย่อมประกอบด้วย
 ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มี-

พระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว อันผู้ได้บรรลู่จะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้ ย่อมประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม เป็นผู้ปฏิบัติสมควร คือคู่แห่งบุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ นี้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ควรของค่านับ เป็นผู้ควรของต้อนรับ เป็นผู้ควรของทำบุญ เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นนानุญของโลก ไม่มีนानุญอื่นยิ่งกว่า ดังนี้ ย่อมประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าปรารถนา อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ อันค้นหาและทักขุไม่ครอบงำได้ เป็นไปเพื่อสมาธิ อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโศคาปัตติ ๔ อย่างนี้.

[๑๕๔] ก็ญาชธรรมอันประเสริฐ อันอริยสาวกเห็นดีแล้ว
แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญาเป็นไฉน. คู่ก่อนคฤหบดี อริยสาวกในธรรม
วินัยนี้ กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ถึงปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างดีว่า
เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี
สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ด้วยประการดังนี้ คือ เพราะ
อวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
สฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสกปริเทวทุกข-

โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชชาดับด้วยสํารอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โลกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ญาชธรรมอันประเสริฐนี้ อริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว ทางตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญา.

[๑๕๕] ดูก่อนคฤหบดี เมื่อใดแล กัยเวร ๕ ประการนี้ของอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโศดาปัตติ ๔ อย่าง และญาชธรรมอย่างประเสริฐนี้ อันอริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว ทางตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ด้วยตนเองได้ว่า เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีปิตติวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นโศดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในภายหน้า.

คหปติวรรคที่ ๕

อรรถกถาปฐมปัญจนยเวรสสูตรที่ ๑

ฟังทราบวินิจฉัยในปฐมปัญจนยเวรสสูตรที่ ๑ แห่งคหปติวรรคต่อไป.
บทว่า ยโต แปลว่า ในกาลใด. บทว่า ฆยานิ เวรานิ ได้แก่ เจตนา
เป็นเหตุก่อภัยและเวร. บทว่า "โศดาปตติยงฺเกหิ ด้วยธรรมเป็นองค์
แห่งโศดาปตติ" อธิบายว่า องค์แห่งโศดาปตติ มี ๒ อย่าง คือ
องค์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องต้นเพื่อได้เฉพาะโศดาปตติมรรคที่มาอย่างนี้
คือ สัมปยุตสังเสวะ (การคบสัตบุรุษ) สัทธัมมสวนะ (การฟังธรรม
ของสัตบุรุษ) โยนิโสมนสิการ (การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย)
ธัมมานุสัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ซึ่งเรียกว่า
องค์แห่งโศดาปตติมรรค ๑ องค์แห่งบุคคลผู้มีคุณธรรมอันได้แล้ว บรรลุ
โศดาปตติมรรคแล้วดำรงอยู่ ซึ่งเรียกว่า องค์แห่งโศดาบัน ๑. คำว่า
โศดาปนุณฺสฺส นี้ เป็นชื่อของผู้มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวเป็นต้น ใน
พระพุทธเจ้า คำนี้แลพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาแล้วในที่นี้.
บทว่า อริโย แปลว่า ผู้ไม่มีโทษ คือ ผู้ไม่มีการติเตียน. บทว่า
ญายโย ได้แก่ ญาณที่รู้ปฏิจสมุทบาทตั้งอยู่บ้าง ปฏิจสมุทบาทธรรม
บ้าง. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า ปฏิจสมุทบาท เรียกว่า ญาณธรรม.
แม้อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านก็เรียกว่า ญาณธรรม. บทว่า "ปญฺญา
ด้วยปัญญา" ได้แก่ ด้วยวิปัสสนาปัญญาที่เกิดขึ้นต่อ ๆ กันไป. บทว่า
"สุทฺธิจฺโจะ โหติ อันอริยสาวกเห็นดีแล้ว" ได้แก่ อันอริยสาวกเห็น
แล้วด้วยดี ด้วยอำนาจการเห็นเกิดขึ้นต่อ ๆ กัน.

บทว่า "จิณนิรโย มินรกลิ้นแล้วเป็นต้น" อธิบายว่า นรกของเราสิ้นแล้ว เพราะไม่เกิดขึ้นในนรกนั้นต่อไปอีก เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่า เป็นผู้สิ้นนรกสิ้นแล้ว. ในบททั้งปวงก็เช่นนี้. บทว่า โสตาปนุโน แปลว่า ถึงกระแสแห่งมรรค. บทว่า "อวินิปาทมฺโม มีการไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา" ได้แก่ มีอันไม่ตกต่ำเป็นสภาวะ. บทว่า "นียโต เทียง" ได้แก่ เทียงโดยกำหนดความเป็นชอบ กล่าวคือมรรคที่ ๑ (โศคาปัตติ-มรรค). บทว่า "สมฺโพธิปรายโน จะตฺรฺสฺฐึในภายหน้า" ได้แก่ ปัญญาเครื่องตรัสรู้ กล่าวคือมรรค ๓ เบื้องสูง เป็นเบื้องหน้า คือเป็นทางของเรา เพราะเหตุนี้ เรานั้นจึงชื่อว่า จะมีการตรัสรู้ในเบื้องหน้า. อธิบายว่า จะตรัสรู้พระสัมโพธิญาณนั้นแน่แท้.

บทว่า "ปาณาติบาตปจฺจยา เพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย" ได้แก่ เพราะกรรมคือปาณาติบาตเป็นเหตุ. สองบทว่า "ภยํ เวรํ เวร" โดยเนื้อความเป็นอันเดียวกัน . และขึ้นชื่อว่า เวมนี้มี ๒ อย่าง คือ เวมภายนอก ๑ เวมภายใน ๑ ก็เมื่อบิดาของบุคคลหนึ่ง ถูกบุคคลหนึ่งฆ่าตาย เขาจึงคิดว่า "ข้าว่า บิดาของเราถูกผู้นี้ฆ่าตายเสียแล้ว แม้เราก็จักฆ่ามันให้ตายเหมือนกัน" ดังนี้ จึงเอาศัสตราพาดตัดตัวไป. เจตนาอันเป็นเหตุก่อ เวม อันเกิดขึ้นแล้วในภายในของผู้นี้ นี้ชื่อว่า เวมภายนอก. ส่วนบุคคลนอกนี้เกิดความคิดว่า "ข้าว่า บุคคลนี้เที่ยวเพื่อจะฆ่าเรา เราหนีแหละจักฆ่ามันก่อน" นี้ชื่อว่า เวมภายใน. แม้เวมทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็จักเป็นเวมในปัจจุบันนั่นเอง. ส่วนความจงใจที่เกิดขึ้นแก่นายนิรยบาล ผู้เห็นเขาเกิดในนรกถือค้อนเหล็กอันลุกโพลงด้วยคิดว่า "เราจักฆ่ามัน" นี้เป็นเวมภายนอกอันจะมีในภายหน้า. ผู้ที่มีความคิดมาว่า ผู้นั้นเกิดความ

จงใจขึ้นว่า ผู้นี้มาเพื่อจะประหารเราผู้ไม่มีความผิด เรายี่แหละ จักฆ่ามันก่อน. นี้ชื่อว่า เวรภายในอันจะมีในกายหน้า. อนึ่ง เวรที่เป็นภายนอกนี่นั้น ในอรรถกถา ท่านเรียกว่า "เวรส่วนบุคคล" สองบทว่า "ทุกข์ โทมนสุตฺตํ ทุกข์ โทมนัส" โดยเนื้อความก็เป็นอันเดียวกันนั่นเอง. ก็ในข้อนี้มีอธิบายอย่างไร. แม้ในบทที่เหลือก็มีอธิบายอย่างนั้น. พึงทราบความเกิดขึ้นแห่งเวรโดยนัยมีอาทิว่า "ผู้นี้ได้ทำลายสิ่งของของเราเสียแล้ว ผู้นี้ได้ประพฤติ (ผิด) ในภรรยาของเราแล้ว ประโยชน์ถูกผู้นี้ทำลายแล้ว เพราะกล่าวเท็จ กรรมชื่อนี้อันบุคคลนี้ก่อ (กระทำ) แล้วด้วยเหตุเพียงเมาสุรา" ดังนี้. บทว่า **อเวจฺจอุปฺปาทน** ได้แก่ ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวอันตนบรรลุแล้ว. บทว่า **อริยกนฺตฺเทหิ** ได้แก่ คีล ๕. เพราะว่าเป็นที่ปรารถนา คือเป็นที่รักของพระอริยเจ้าทั้งหลาย. พระอริยเจ้าทั้งหลายถึงไปสู่ภพที่ไม่ละคีล ๕ เหล่านั้น. เพราะฉะนั้น คีล ๕ เหล่านั้น จึงเรียกว่า "เป็นที่ปรารถนาของพระอริยเจ้า." ข้อที่เหลือซึ่งควรกล่าวในที่นี้ทั้งหมดนั้น ได้กล่าวแล้วในอนุสสติเนเทศในวิสุทฺธิมรรคแล.

จบอรรถกถาปฐมปัญจกยเวรสูตรที่ ๑

๒. ทุตติปัญจเวรกยสูตร

ว่าด้วยกัยเวร ๕ ประการ

[๑๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล กัยเวร ๕ ประการของอริยสาวก

สงบแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโศดา-
ปัตติ ๔ อย่าง และญาชธรรมอย่างประเสริฐ อันอริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว
แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วย
ตนเองได้ว่า เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว ฯลฯ มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในภายหน้า.

[คำทั้งปวง เป็นต้นว่า " ภิกขเว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย" ควรให้
พิสดาร]

[๑๕๗] ภิกขเว ๕ ประการสงบแล้วเป็นโณ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ย่อมประสบภัยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้าง อันมีในชาติ
หน้าบ้าง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะปาณาติบาตเป็นเหตุ
ภัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต สงบแล้วด้วยอาการอย่างนี้
บุคคลผู้ลักทรัพย์...บุคคลผู้ประพฤตินอกใจ...บุคคลผู้พูดเท็จ...
บุคคลผู้ตั้งอยู่ในความประมาท เพราะค้ำน้ำเมาคือสุราและเมรัย ย่อม
ประสบภัยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้าง อันมีในชาติหน้าบ้าง ย่อมเสวย
เจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะค้ำน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้ง
แห่งความประมาท ภัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากการค้ำน้ำเมา คือ
สุราและเมรัยอันเป็นตั้งแห่งความประมาท สงบแล้วด้วยอาการอย่างนี้
ภิกขเว ๕ ประการนี้ สงบแล้ว.

[๑๕๘] อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมอันเป็นองค์แห่งโศดา-
ปัตติ ๔ อย่างเป็นโณ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้
ย่อมประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า...ในพระ-
ธรรม...ในพระสงฆ์...และประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าปรารถนา...

ย่อมประกอบด้วยกรรมเป็นองค์แห่งโศดาปัตติ ๔ อย่างนั้น.

[๑๕๕] ก็ญาชกรรมอันประเสริฐ อันอริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว
แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญาเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกใน
ธรรมวินัยนี้ กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ถึงปฏิจสุมุปบาทเป็นอย่างดี
๗ ๓ ๗ ญาชกรรมอันประเสริฐนี้ อริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว แทงตลอดดี
แล้วด้วยปัญญา.

[๑๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภยเวร ๕ ประการนี้
ของอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้นอริยสาวกย่อมประกอบด้วยกรรมอันเป็น
องค์แห่งโศดาปัตติ ๔ อย่างนี้ และญาชกรรมอันประเสริฐนี้ อริยสาวก
นั้นเห็นดีแล้ว แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึง
พยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เราย่อมเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกามนิคสัตว์
ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีปิตตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินิบาตสิ้นแล้ว เรา
ย่อมเป็นโศดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ใน
ภายหน้า.

จบเหตุยปัญญาภยเวรสูตรที่ ๒

อรรถกถาเหตุยปัญญาภยเวรสูตรที่ ๒

ในสูตรที่ ๒ เพียงแต่ภาวะที่พวกภิกษुक่่าวเท่านั้น เป็นความ
ต่างกัน.

จบอรรถกถาปัญญาภยเวรสูตรที่ ๒

๓. ทุกขนิโรธสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งทุกข์และความดับทุกข์

[๑๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงเหตุเกิดแห่งทุกข์ และความดับแห่งทุกข์ ท่านทั้งหลายจงฟัง จงทำไว้ในใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า.

[๑๖๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์เป็นไฉน. เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุ-วิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เพราะอาศัยหูและเสียง... เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น... เพราะอาศัยลิ้นและรส... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์.

[๑๖๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งทุกข์เป็นไฉน. เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสํารอกโดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติ

ดับ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับ
แห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย นี่แล
เป็นความดับแห่งทุกข์ เพราะอาศัยหูและเสียง... เพราะอาศัยจมูกและ
กลิ่น... เพราะอาศัยลิ้นและรส... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ...
เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓
ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนา
เป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ
อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ
เพื่อชาติดับ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย
นี่แลเป็นความดับแห่งทุกข์.

จบทุกขนิโรธสูตรที่ ๓

อรรถกถาทุกขนิโรธสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในทุกขสูตรที่ ๓ ต่อไป.

บทว่า **ทุกขสุต** ได้แก่วิภูทุกข์ ทุกข์คือความเวียนว่ายตายเกิด. เหตุ
เกิดในบทว่า **สมุทย์** มี ๒ อย่างคือ เหตุเกิดที่เป็นชั่วขณะ ๑ เหตุ
เกิดคือปัจจัย ๑. ภิกษุแม้เห็นเหตุเกิดคือปัจจัย ก็ชื่อว่าเห็นเหตุเกิดที่เป็น
ไปชั่วขณะ ถึงเห็นเหตุเกิดที่เป็นไปชั่วขณะ ก็ชื่อว่าเห็นเกิดคือปัจจัย.
ความดับในบทว่า **อฏฺฐงฺคโม** มี ๒ อย่างคือ ความดับสนิท ๑ ความดับ
คือการแตกสลาย ๑. ภิกษุแม้เห็นความดับสนิท ก็ชื่อว่าเห็นความดับคือการ
แตกสลาย ถึงเห็นความดับคือการแตกสลาย ก็ชื่อว่าเห็นความดับสนิท.

บทว่า เทเสสุตฺตมิ ได้แก่ เราจักแสดงความเกิดและความดับ ซึ่งชื่อว่าความบังเกิดและความแตกแห่งวัฏฏทุกขนี้. อธิบายว่า พวกเธอจงฟังเหตุเกิดและความดับนั้น. บทว่า ปฏิจฺจ ได้แก่ เพราะความประชุมแห่งกรรม ๓ ประการ จึงเกิดผัสสะ เพราะทำให้เป็นปัจจัย ด้วยอำนาจนิสสยปัจจัยและอาร์มมณปัจจัย. บทว่า อโย โข ภิกฺขเว ทุกฺขสฺส สมฺทโย ได้แก่ นี้ชื่อว่าความบังเกิดแห่งวัฏฏทุกข. ชื่อว่า อฏฺฐจฺจโม แปลว่า ความแตกสลาย. วัฏฏทุกขย่อมเป็นอันถูกทำลายแล้ว หาปฏิสนธิมิได้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาทุกขนิโรธสูตรที่ ๓

๔. โลกนิโรธสูตร

ว่าด้วยความเกิดและความดับแห่งโลก

[๑๖๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งโลก^๑. เธอทั้งหลายจงฟัง... ภิกษุทั้งหลาย ก็ความเกิดแห่งโลกเป็นไฉน. เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ความประชุมแห่งกรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความเกิดแห่งโลก เพราะอาศัยหูและเสียง... เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น...

๑. สังขารโลก

เพราะอาศัยลินและรส... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ... เพราะอาศัยใจ และธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็น ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ภิกขุทั้งหลาย นี้แลเป็นความเกิดแห่งโลก.

[๑๖๕] คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งโลกเป็นไฉน. เพราะ อาศัยจักษุและรูป จึงเกิดจักษุวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ อุปาทาน จึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะ ชาติดับ ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. ภิกขุทั้งหลาย นี้แลเป็นความดับแห่งโลก เพราะอาศัยหูและเสียง. เพราะอาศัยจมูกและ กลิ่น... เพราะอาศัยลิ้นและรส... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ... เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนา เป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกอง ทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ภิกขุทั้งหลาย นี้แลเป็นความ ดับแห่งโลก.

จบโลกนิโรธสูตรที่ ๔

อรรถกถาโลกนโรธสูตรที่ ๔

ในโลกนโรธสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โลกุตส ได้แก่สังขารโลก. ความต่างกันนโรธสูตรที่ ๔ นี้ มีเพียงเท่านี้.

จบอรรถกถาโลกนโรธสูตรที่ ๔

๕. ญาติกสูตร

ว่าด้วยความประชุม ๓ ประการเป็นผัสสะ

[๑๖๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่คิณชกาฬสธะ [มหา-
ปราสาทที่สร้างด้วยอิฐ] ใกล้บ้านพระญาติ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ในที่ลับ ทรงเร้นอยู่ ได้ตรัสธรรมปริยายนี้ว่า เพราะอาศัยจักขุ
และรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็น
ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย
จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน ฯลฯ ความเกิด
ขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอาศัยหูและ
เสียง... เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น... เพราะอาศัยลิ้นและรส... เพราะ
อาศัยกายและโผฏฐัพพะ... เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดโนวิญญาณ
ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึง
เกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงเกิดอุปาทาน ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

[๑๖๗] เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะเพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสාරอก โดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอาศัยหูและเสียง ฯลฯ เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสාරอก โดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๖๘] ก็สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งยืนแอบฟังอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นภิกษุนั้นแล้ว ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เธอได้ฟังธรรมปริยายนี้หรือภิกษุนั้นทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ได้ฟังอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุ เธอจงศึกษาเล่าเรียน ทรงจำธรรมปริยายนี้ ธรรมปริยายนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์.

จบญาคติสูตรที่ ๕

อรรถกถาญาคติสูตรที่ ๕

ในญาคติสูตรที่ ๕ มีวินิจจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ฌาติเก ได้แก่ ใกล้บ้านแห่งหมู่พระญาติทั้ง ๒ ฝ่าย.

บทว่า คิลุชกาวสเถ ได้แก่ ในมหาปราสาทที่สร้างด้วยอิฐ. บทว่า

ธมฺมปริยายํ ได้แก่ เหตุแห่งธรรม บทว่า อุตฺตสุติ ได้แก่ เข้าไป
 ยืนแอบฟัง. อธิบายว่า ยืนอยู่ในที่ที่ตนเข้าไปแล้วสามารถได้ยินพระสุร-
 เสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้. เล่ากันว่า ภิกษุนั้นมาเพื่อจะกวาด
 บริเวณพระคันธกุฎี ได้ละทิ้งการงานของตนเสีย แล้วไปยืนฟังเสียง
 ประกาศธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่. บทว่า อทฺทสา ความว่า
 เล่ากันว่าในครั้งนั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการปัจฉยาการแต่ต้น
 ทรงรำพึงว่า "สิ่งนี้ย่อมมีเพราะปัจจัยนี้ สิ่งนี้ย่อมมีเพราะปัจจัยนี้"
 สังขารได้ปรากฏเป็นกลุ่มเดียวกันจนถึงภวัคคพรหม. พระศาสดาทรงละ
 มนสิการแล้ว เมื่อจะทรงกระทำการสาธยายด้วยพระวาจา ได้ทรงจบพระ
 เทศนาลงตามอนุสนธิ เมื่อทรงพระรำพึงว่า มิใคร่ได้ฟังธรรมปริยายนี้บ้าง
 ไหมหนอ จึงได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
 "พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วแล." บทว่า อตุสฺสตี
 โน ได้แก่ ได้ฟังแล้วหรือหนอ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อตุสฺสตี โน
 ความว่า ได้ฟังแล้วหรือไม่ได้ฟังเราผู้กำลังกล่าวอยู่. ในบทว่า อุกฺคณฺหาหิ
 เป็นต้น มีอธิบายว่า ภิกษุฟังนิ่งอยู่ทำให้คล่อง ชื่อว่า ย่อมศึกษา. เมื่อสืบ
 ต่อบทต่อบททำให้คุ้นเคยด้วยวาจา ชื่อว่า ย่อมเล่าเรียน. เมื่อกระทำความ
 คล่องโดยประการทั้งสอง ให้บรรลุความทรงจำได้ ชื่อว่า ย่อมทรงจำไว้ได้.
 บทว่า อุตฺตสฺสยฺหิตํ ได้แก่ อาศัยเหตุ. บทว่า อาทิจฺจพฺพหุญฺจริยโก ได้แก่
 เป็นที่ประดิษฐานเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์. วิกฺกฺเฆ (ความเวียนว่าย
 ตายเกิด) และวิวิกฺกฺเฆ (พระนิพพาน) เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตรัสแล้วในพระสูตรทั้ง ๓ นี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบบรรณกถาญาคิกสูตรที่ ๕

๖. อัญญตรสูตร

ว่าด้วยทำเหตุอย่างใดได้รับผลอย่างนั้น

[๑๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พราหมณ์ผู้หนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๖๖] พราหมณ์นั้น ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ คนนั้นทำเหตุ คนนั้นเสวยผล หรือหนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ไหวหารนี้ว่า คนนั้นทำเหตุ คนนั้นเสวยผล เป็นส่วนสุดที่หนึ่ง พราหมณ์นั้นทูลถามว่า พระโคตมผู้เจริญ ก็คนอื่นทำเหตุ คนอื่นเสวยผลหรือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ไหวหารนี้ว่า คนอื่นทำเหตุ คนอื่นเสวยผล เป็นส่วนสุดที่สอง คุณก่อนพราหมณ์ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลางไม่เข้าใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นดังนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชาดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๖๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์นั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรม

เทศนาแจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้ง
ยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุคคลหลายของที่คว่ำ เปิด
ของที่ปิด บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วย
หวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปดังนี้ ฉันทิ พระองค์ทรงประกาศธรรม
โดยอเนกปริยาย ฉันทินั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้
ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่าน
พระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต
ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบอัญญาตรสูตรที่ ๖

อรรถกถาอัญญาตรสูตรที่ ๖

ในอัญญาตรสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

คำว่า อญุตโร คือพราหมณ์ผู้หนึ่งไม่ปรากฏชื่อ.

จบอรรถกถาอัญญาตรสูตรที่ ๖

๗. ชาณุสโสณิสสูตร

ว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามพระพุทธเจ้า

[๑๗๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พราหมณ์
ชาณุสโสณิเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงประทับ ได้ปราศรัยกับพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง
ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง.

[๑๗๓] ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ชาณุสโสนีพราหมณ์ได้ทูลถาม

พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระโคตมผู้เจริญ สิ่งทั้งปวงมีอยู่หรือหนอแล.

พ. คุณก่อนพราหมณ์ โวหารนี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ เป็นส่วนสุดที่หนึ่ง.

ชา. พระโคตมผู้เจริญ ก็สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่หรือ.

พ. คุณก่อนพราหมณ์ โวหารนี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ เป็นส่วนสุดที่สอง. คุณก่อนพราหมณ์ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นคังนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชาดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๗๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ชาณุสโสนี-

พราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุคคลหายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปดังนี้ ฉันทิ พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยาย ฉันทันนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบชาณุสโสนีสสูตรที่ ๓

อรรถกถาชาดสโตนิสสูตรที่ ๗

ในชาดสโตนิสสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

คำว่า ชาดสโตนิส ได้แก่ มหาปุโรหิตผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฎิ ซึ่งได้ชื่อ
อย่างนั้นด้วยอำนาจฐานันดร.

จบอรรถกถาชาดสโตนิสสูตรที่ ๗

๘. โลกายติกสูตร

ว่าด้วยโลกายตะ

[๑๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พราหมณ์ผู้
รอบรู้คัมภีร์โลกายตะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ

[๑๗๖] ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะ ได้
ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระโคตมผู้เจริญ สิ่งทั้งปวงมีอยู่หรือหนอ.

ภ. คุณก่อนพราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่นี้ เป็นทฤษฎีว่าด้วย
ความสืบต่อแห่งโลกที่หนึ่ง.

โธ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่หรือ.

ภ. คุณก่อนพราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่นี้ เป็นทฤษฎีว่า
ด้วยความสืบต่อแห่งโลกที่สอง.

โธ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน
หรือ.

ภ. คุณก่อนพราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียว

กันนี้ เป็นทิฏฐิว่าด้วยความสืบทอดแห่งโลกที่สาม.

โล. พระโคตมผู้เจริญ ก็สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกันหรือ.

ภ. คุณก่อนพราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกันนี้ เป็นทิฏฐิว่าด้วยความสืบทอดแห่งโลกที่สี่ คุณก่อนพราหมณ์ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นดังนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชาดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๗๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โลกายติกพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุคคลหลงทางที่คิดว่า เปิดของที่ปิด บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปดังนี้ ฉันทิ พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอนุปริยาย ฉันทิฉันเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบโลกายติกสูตรที่ ๘

อรรถกถาโลกายติกสูตรที่ ๘

ในโลกายติกสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โลกายติโก ได้แก่ผู้กระทำความคุ้นเคยในทิวฏฐิว่าด้วยความ สืบต่อแห่งโลก อันหมู่ชนผู้คุ้นเคยกันคุ้นกันเล่นสนุก ๆ. บทว่า **เชฏฐเมต** โลกายติ ได้แก่ ทิวฏฐิว่าด้วยความสืบต่อแห่งโลกข้อที่ ๑. บทว่า โลกายติ ได้แก่ ความสืบต่อแห่งโลกนั่นเอง คือความสืบต่อแห่งโลกพาลปุถุชน ได้แก่ทิวฏฐิว่ามีเล็กน้อย อันบุคคลเข้าไปทรงจำว่าใหญ่ว่าลึก. ด้วยบทว่า เอกคตฺติ นี้ พราหมณ์ชื่อ ชาณฺสโสณิ ถามถึงสิ่งที่มีสภาพเป็นอย่างเดียวกันว่า เป็นสิ่งที่เที่ยงนั่นเอง. ด้วยบทว่า **ปฺลุตฺต** ชาณฺสโสณิพราหมณ์ถาม ถึงสภาพที่ต่างจากภาพก่อน หมายเอาความขาดสูญว่า สิ่งทั้งปวงมีโดย ภาวะเป็นเทวดาและมนุษย์เป็นต้นก่อน แต่ภายหลังย่อมไม่มีอีก. ในพระ สูตรนี้ พึงทราบสัตตทิวฏฐิ ๒ คือ สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ๑. สิ่งทั้งปวงมีสภาวะ เป็นอย่างเดียวกัน ๑. พึงทราบอุจเจททิวฏฐิ ๒ คือ สิ่งทั้งปวงไม่มี ๑ สิ่ง ทั้งปวงมีสภาวะต่างกัน ๑ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาโลกายติกสูตรที่ ๘

๘. ปฐมอริยสาวกสูตร

ว่าด้วยนามรูปมี ขรามรณะจึงมี

[๑๗๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับมิได้มีความสงสัยอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรมี อะไรจึงมีหรือหนอแล เพราะอะไรเกิดขึ้น อะไรจึงเกิดขึ้น เมื่ออะไรมี นามรูปจึงมี เมื่ออะไรมี สพายตนะจึงมี

เมื่ออะไรมี ผัสสะจึงมี เมื่ออะไรมี เวทนาจึงมี เมื่ออะไรมี ตัณหาจึงมี
เมื่ออะไรมี อุปาทานจึงมี เมื่ออะไรมี ภพจึงมี เมื่ออะไรมี ชาติจึงมี
เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี.

[๑๗๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับย่อม
มีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อวิญญาณมี นามรูปจึงมี เมื่อนามรูป
มี สฬายตนะจึงมี เมื่อสฬายตนะมี ผัสสะจึงมี เมื่อผัสสะมี เวทนาจึงมี
เมื่อเวทนา มี ตัณหาจึงมี เมื่อตัณหา มี อุปาทานจึงมี เมื่ออุปาทาน มี ภพ
จึงมี เมื่อภพ มี ชาติจึงมี เมื่อชาติ มี ชราและมรณะจึงมี อริยสาวกนั้น
ย่อมรู้จักอย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้.

[๑๗๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมไม่มีความ
สงสัยอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรไม่มี อะไรจึงไม่มีหรือหนอแล เพราะอะไรดับ
อะไรจึงดับ เมื่ออะไรไม่มี นามรูปจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี สฬายตนะจึง
ไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี เวทนาจึงไม่มี เมื่ออะไร
ไม่มี ตัณหาจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี อุปาทานจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ภพ
จึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ชาติจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึง
ไม่มี.

[๑๗๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมี
ญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี
เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี เมื่อนามรูป
ไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี ฯ ล ฯ อุปาทานจึงไม่มี... ภพจึงไม่มี...
ชาติจึงไม่มี เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี อริยสาวกนั้นย่อมรู้

ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมดับอย่างนี้.

[๑๘๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล อริยสาวกรู้ทั่วถึง เหตุเกิดและความดับไปแห่งโลกตามเป็นจริงอย่างนี้ ในกาลนั้น อริยสาวกนี้ เราเรียกว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทวิภูมิจึง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทศนะบ้าง เป็นผู้มาถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยญาณ อันเป็นเสขะบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบ้าง เป็นผู้บรรลु กระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะมีปัญญาเครื่องชำระแรกกิเลสบ้าง ว่า อยู่ชิดประต้อมตนิพพานบ้าง.

จบปฐมอริยสาวกสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมอริยสาวกสูตรที่ ๕

ในปฐมอริยสาวกสูตรที่ ๕ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า กิ ุโฆ เป็นการแสดงอาการเกิดขึ้นแห่งความสงสัย. บทว่า สมุทยติ แปลว่า เกิดขึ้น.

จบอรรถกถापฐมอริยสาวกสูตรที่ ๕

๑๐. ทุตติยอริยสาวกสูตร

ว่าด้วยสังขารมี ขรามรณะจึงมี

[๑๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล...พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับมิได้มีความ

สงสัยอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรมี อะไรจึงมีหรือหนอแล เพราะอะไรเกิดขึ้น อะไรจึงเกิดขึ้น เมื่ออะไรมี สังขารจึงมี เมื่ออะไรมี วิญญาณจึงมี เมื่ออะไรมี นามรูปจึงมี เมื่ออะไรมี สพายตนะจึงมี เมื่ออะไรมี ผัสสะจึงมี เมื่ออะไรมี เวทนาจึงมี เมื่ออะไรมี ตัณหาจึงมี เมื่ออะไรมี อุปาทานจึงมี เมื่ออะไรมี ภพจึงมี เมื่ออะไรมี ชาติจึงมี เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี.

[๑๘๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่ออวิชชามี สังขารจึงมี เมื่อสังขารมี วิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณมี นามรูปจึงมี เมื่อนามรูปมี สพายตนะจึงมี เมื่อสพายตนะมี ผัสสะจึงมี เมื่อผัสสะมี เวทนาจึงมี เมื่อเวทนามี ตัณหาจึงมี เมื่อตัณหา มี อุปาทานจึงมี เมื่ออุปาทานมี ภพจึงมี เมื่อภพมี ชาติจึงมี เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี อริยสาวกนั้นย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้.

[๑๘๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมไม่มีความสงสัยอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรไม่มี อะไรจึงไม่มีหรือหนอแล เพราะอะไรดับ อะไรจึงดับ เมื่ออะไรไม่มี สังขารจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี นามรูปจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี สพายตนะจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี เวทนาจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ตัณหาจึงไม่มี. อุปาทาน...ภพ...ชาติ...เมื่ออะไรไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี.

[๑๘๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้สดับ ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี

เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เมื่อวิชาไม่มี สังขารจึงไม่มี เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี เมื่อนามรูปไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี ฯลฯ เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมดับอย่างนี้.

[๑๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล อริยสาวกรู้ทั่วถึง เหตุเกิด ความดับไปแห่งโลกตามเป็นจริงอย่างนี้ ในกาลนั้น อริยสาวกนี้ เราเรียกว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฐิบบ้าง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทศนะบ้าง เป็นผู้มาถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยญาณ อันเป็นเสขะบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบ้าง เป็นผู้บรรลु กระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะมีปัญญาเครื่องชำแรกกิเลสบ้าง ว่า อยู่ชดประต้อมตนิพพานบ้าง.

จบพุทธยอริยสาวกสูตรที่ ๑๐

คหปติวรรคที่ ๕ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมปัญญาเวรภยสูตร	๒. ทุติยปัญญาเวรภยสูตร
๓. ทุกขนิโรธสูตร	๔. โลกนิโรธสูตร
๕. ญาคิกสูตร	๖. อัญญตรสูตร
๗. ชาณุสโสณิสูตร	๘. โลกายติกสูตร
๙. ปฐมอริยสาวกสูตร	๑๐. ทุติยอริยสาวกสูตร

อรรถกถาพุทธยอริยสาวกสูตรที่ ๑๐

ในอริยสาวกสูตรที่ ๑๐ นายแม่ทั้งสอง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
โดยความเป็นอันเดียวกัน. ความที่ต่างจากสูตรก่อนมีเพียงเท่านี้. ส่วน
ข้อที่เหลือก็เป็นเช่นนั้นแล.

จบอรรถกถาพุทธยอริยสาวกสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาคหปติวรรคที่ ๕

ทุกขวรรคที่ ๖

๑. ปริวิมังสานสูตร

ว่าด้วยการพิจารณาเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ

[๑๘๘] ข้าพเจ้าสดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น
ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล ภิกษุเมื่อพิจารณา พึง
พิจารณาเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดยประการทั้งปวง ภิกษุเหล่านั้น
ทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มี-
พระภาคเจ้าเป็นที่ตั้ง มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มี-
พระภาคเจ้าเป็นที่พึง ได้โปรดเกิดพระพุทธเจ้าข้า ขอเนื้อความแห่ง
ภยิตนี้จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเกิดภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักทรงจำไว้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว.
ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๑๘๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า ทุกข์คือชราและมรณะมี
ประการต่าง ๆ มากมายเกิดขึ้นในโลก ทุกข์นี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไร

เป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด อะไรเป็นแดนเกิดหนอแล เมื่ออะไรมี
ชราและมรณะจึงมี เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ภิกษุณั้พิจารณา
อยู่ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า ทุกข์คือชราและมรณะมีประการต่าง ๆ มากมาย
เกิดขึ้นในโลก ทุกข์นี้แลมีชาติเป็นเหตุ มีชาติเป็นสมุทัย มีชาติเป็น
กำเนิด มีชาติเป็นแดนเกิด เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เมื่อชาติไม่มี
ชราและมรณะจึงไม่มีภิกษุณั้ย่อมรู้ประจักษ์ชราและมรณะ ย่อมรู้ประจักษ์
เหตุเกิดแห่งชราและมรณะ ย่อมรู้ประจักษ์ความดับแห่งชราและมรณะ
ย่อมรู้ประจักษ์ปฏิบัติทาอันสมควรที่ไปถึงความดับแห่งชราและมรณะ และ
ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นผู้ประพฤติธรรมอันสมควร คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดย
ประการทั้งปวง เพื่อความดับแห่งชราและมรณะ.

[๑๕๐] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า ก็
ชาตินี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็น
แดนเกิด เมื่ออะไรมี ชาติจึงมี เมื่ออะไรไม่มี ชาติจึงไม่มี ภิกษุณั้
พิจารณาอยู่ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า ชาติมีภพเป็นเหตุ มีภพเป็นสมุทัย มีภพ
เป็นกำเนิด มีภพเป็นแดนเกิด เมื่อภพมี ชาติจึงมี เมื่อภพไม่มี ชาติจึง
ไม่มี ภิกษุณั้ย่อมรู้ประจักษ์ชาติ ย่อมรู้ประจักษ์เหตุเกิดแห่งชาติ ย่อม
รู้ประจักษ์ความดับแห่งชาติ ย่อมรู้ประจักษ์ปฏิบัติทาอันสมควรที่ไปถึง
ความดับแห่งชาติ และย่อมเป็นผู้ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นผู้ประพฤติธรรม
อันสมควร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อ
ความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดยประการทั้งปวง เพื่อความดับแห่งชาติ.

[๑๕๑] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า

ก็ภพนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็อุปาทานนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็ตัณหานี้มี
 อะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็เวทนานี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็ผัสสะนี้มีอะไรเป็น
 เหตุ ฯลฯ ก็สพายคณะนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็นามรูปนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ
 ก็วิญญาณนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็สังขารนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย
 มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่ออะไรมีสังขารจึงมีเมื่ออะไรไม่มี
 สังขารจึงไม่มี ภิกษุณั้เมื่อพิจารณา ย่อมรู้ประจักษ์ว่า สังขารมีวิชาเป็น
 เหตุ มีวิชาเป็นสมุทัย มีวิชาเป็นกำเนิด มีวิชาเป็นแดนเกิด เมื่อ
 อวิชามี สังขารจึงมี เมื่ออวิชาไม่มี สังขารจึงไม่มี ภิกษุณั้ย่อมรู้ประจักษ์
 สังขาร ย่อมรู้ประจักษ์เหตุเกิดแห่งสังขาร ย่อมรู้ประจักษ์ความดับแห่ง
 สังขาร ย่อมรู้ประจักษ์ปฏิบัติทานอันสมควรที่ไปถึงความดับแห่งสังขาร และ
 ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นผู้ประพฤดิธรรมอันสมควรภิกษุนี้เราเรียกว่า
 เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดยประการทั้งปวง เพื่อความดับ
 แห่งสังขาร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลตกอยู่ในอวิชา ถ้าสังขารที่เป็นบุญ
 ปรุงแต่ง วิญญาณก็เข้าถึงบุญ ถ้าสังขารที่เป็นบาปปรุงแต่ง วิญญาณ
 ก็เข้าถึงบาป ถ้าสังขารที่เป็นอเนชชาปรุงแต่ง วิญญาณก็เข้าถึงอเนชชา.

[๑๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใด ภิกษุละอวิชาได้แล้ว
 วิชาเกิดขึ้นแล้ว ในกาลนั้น ภิกษุณั้ก็ไม่ทำกรรมเป็นบุญ ไม่ทำกรรม
 เป็นบาป ไม่ทำกรรมเป็นอเนชชา เพราะสำรอกอวิชาเสีย เพราะมี
 วิชาเกิดขึ้น เมื่อไม่ทำ เมื่อไม่คิด ก็ไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่
 ถือมั่น ก็ไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัว ก็ปรินิพพานเฉพาะตน ย่อม
 รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว
 กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ภิกษุณั้ถ้าเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า

สุขเวทนานั้นไม่เที่ยง อันตนไม่ยึดถือแล้วด้วยตัณหา อันตนไม่เพิลิดเพลินแล้วด้วยตัณหา ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง อันตนไม่ยึดถือแล้วด้วยตัณหา อันตนไม่เพิลิดเพลินแล้วด้วยตัณหา ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า อทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง อันตนไม่ยึดถือแล้วด้วยตัณหา อันตนไม่เพิลิดเพลินแล้วด้วยตัณหา ภิกษุนี้ถ้าเสวยสุขเวทนา ก็วางใจเฉยเสวยไป ถ้าเสวยทุกขเวทนาจึงวางใจเฉยเสวยไป ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็วางใจเฉยเสวยไป ภิกษุนี้เมื่อเสวยเวทนาที่ปรากฏทางกาย ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่ปรากฏทางกาย เมื่อเสวยเวทนาที่ปรากฏทางชีวิต ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่ปรากฏทางชีวิต รู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงอันตัณหาไม่เพิลิดเพลินแล้ว จักเป็นของเย็น สรรีธาจักเหลืออยู่ในโลกนี้เท่านั้น เบื้องหน้าตั้งแต่สิ้นชีวิต เพราะความแตกแห่งกาย.

[๑๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษยกหม้อที่ยังร้อนออกจากเตา เผลอหม้อวางไว้ที่พื้นดินอันเรียบ ไออุ่นที่หม้อนั้นพึงหายไป กระเบื้องหม้อยังเหลืออยู่ที่พื้นดินนั้นนั่นแหละ แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเสวยเวทนาที่ปรากฏทางกาย ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่ปรากฏทางกาย เมื่อเสวยเวทนาที่ปรากฏทางชีวิต ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่ปรากฏทางชีวิต รู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงอันตัณหาไม่เพิลิดเพลินแล้ว จักเป็นของเย็น สรรีธาจักเหลืออยู่ในโลกนี้เท่านั้น เบื้องหน้าตั้งแต่สิ้นชีวิต เพราะความแตกแห่งกายฉันนั้นเหมือนกัน.

[๑๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุผู้พิจารณาพึงทำกรรมเป็นบุญบ้าง ทำกรรมเป็นบาปบ้าง ทำกรรมเป็นอนุชาบ้างหรือหนอ.

ภิกษุทั้งหลายทูลว่า "ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า."

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสังขารไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
สังขารดับ วิญญาณพึงปรากฏหรือหนอ.

ภิก. "ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า."

พ. อีกอย่างหนึ่งเมื่อวิญญาณไม่มีโดยประการทั้งปวงเพราะวิญญาณ
ดับ นามรูปพึงปรากฏหรือหนอ.

ภิก. "ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า."

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อนามรูปไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
นามรูปดับ สฬายตนะพึงปรากฏหรือหนอ.

ภิก. "ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า."

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสฬายตนะไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
สฬายตนะดับ ผัสสะพึงปรากฏหรือหนอ.

ภิก. "ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า."

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อผัสสะไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
ผัสสะดับ เวทนาพึงปรากฏหรือหนอ.

ภิก. "ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า."

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อเวทนาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
เวทนาดับ ตัณหาพึงปรากฏหรือหนอ.

ภิก. "ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า."

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อตัณหาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
ตัณหาดับ อุปาทานพึงปรากฏหรือหนอ.

ภิก. "ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า."

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่ออุปาทานไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
อุปาทานดับ ภพจึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อภพไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะภพดับ
ชาติพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อชาติไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะชาติดับ
ชราและมรณะพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๑๕๕] ดีละ ๆ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงสำคัญ จงเชื่อซึ่งข้อ
นั้นไว้อย่างนั้นเถิด พวกเธอจงน้อมใจไปสู่ข้อนั้นอย่างนั้นเถิด จงหมด
ความเคลือบแคลงสงสัยในข้อนั้นเถิด นั่นเป็นที่สุดทุกข์.

จบปริวิมังสนสูตรที่ ๑

ทุกขวรรคที่ ๖

อรรถกถาปริวิมังสนสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในปริวิมังสนสูตรที่ ๑ แห่งทุกขวรรคต่อไป.

บทว่า ปริวิม สมาน แปลว่า เมื่อพิจารณา. บทว่า ชรามรณ ชราและ
มรณะ ความว่า หากถามว่า "เพราะเหตุไร ชราและมรณะข้อเดียวเท่านั้น
จึงมีประการต่าง ๆ หลายอย่าง. ตอบว่า "เพราะเมื่อจักชรามรณะนั้น
ได้แล้ว ก็จะเป็นอันจับทุกข์ทั้งปวงได้" เหมือนอย่างว่า เมื่อบุรุษถูกกับที่
ผมจุก บุรุษนั้นย่อมชื่อว่าถูกจับโดยแท้ ฉนั้นใด เมื่อจับชราและ
มรณะได้แล้ว ธรรมที่เหลือย่อมชื่อว่า เป็นอันจับได้โดยแท้ ฉนั้นนั่น.
เมื่อจักชราและมรณะได้แล้วเช่นนี้ ทุกข์ทั้งปวงย่อมชื่อว่า เป็นอันจับ

ได้โดยแท้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ทุกข์นี้มี
ประการต่าง ๆ หลายอย่างเกิดขึ้นในโลก ดังนี้ ทรงแสดงทุกข์ทั้งปวง
เหมือนบุรุษผู้อาบน้ำแล้วยืนอยู่ ชื่อว่า ทรงจับขรและมรณะ เหมือนจับ
บุรุษนั้นที่ผสมจุก. บทว่า ขรามรณนิโรธสารูปคามินี ความว่า ปฏิบัติ
ชื่อว่าเป็นเช่นกันนั้นเทียว เพราะความไม่มีกิเลส คือ บริสุทธิ เป็นเครื่อง
ให้ถึงโดยภาวะสมควรแก่ความดับแห่งขรและมรณะ. บทว่า ตถา
ปฏิบัติโน จ โหติ ความว่า ภิกษุอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็น
ผู้ปฏิบัติตามนั้นอย่างใด ก็ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติอย่างนั้น. บทว่า อหุชฌมจารี
เป็นผู้ประพฤดิธรรมอันสมควร ความว่า ประพฤติ คือ บำเพ็ญธรรม
อันเป็นข้อปฏิบัติที่ไปตามธรรม คือ พระนิพพาน. บทว่า ทุกขกขยาย
ปฏิบัติโน เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ ได้แก่ เป็นผู้ทำสัดให้เป็นเบื้องต้น
แล้วปฏิบัติเพื่อความดับแห่งทุกข์คือขรและมรณะ. บทว่า สงฺขารนิโรธาย
เพื่อความดับแห่งสังขาร ได้แก่เพื่อความดับแห่งทุกข์คือสังขาร. พระเทศนา
จนถึงพระอรหัต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยข้อความเพียงเท่านี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงการพิจารณาอรรถผล
และธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นนิจแล้วจึงกลับเทศนาอีก. ถามว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้าไม่ทรงกระทำอย่างนั้น แต่ทรงถือเอาคำว่า อวิชชาโคต
บุคคลตกอยู่ในอวิชชานี้ เพราะเหตุไร. ตอบว่า ทรงถือเอาเพื่อทรง
แสดงวิภูทุกข์อันพระจินาสพท้าวล่วงแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงปรารภวิภูทุกข์ตรัสถึงวิภูทุกข์ (พระนิพพาน) อยู่ ก็จะมี
สัตว์ผู้จะตรัสรู้ในเรื่องนี้. พึงทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือ
เอาคำนี้ด้วยอำนาจอรรถาัยของสัตว์นั้น. ในพระบาลีนั้น บทว่า อวิชชาโคต

ตกอยู่ในอวิชชา ได้แก่ เข้าถึง คือ ประกอบด้วยอวิชชา. บทว่า
ปฺริสฺสํบุคคลํ บุรุษบุคคล ได้แก่ บุคคลคือบุรุษ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสสมมติถา ด้วยคำทั้งสองนั้น. ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงมีกถา
(การกล่าว) อยู่ ๒ อย่าง คือ สมมติถา ๑. ปรมัตถถา ๑. ใน
กถาทั้ง ๒ นั้น กถาที่เป็นไปอย่างนั้นคือ สัตว์ นระ ปุริสเส ปุคฺคละ
ติสสะ นาคะ ชื่อว่า สมมติถา. กถาที่เป็นไปอย่างนี้คือ ชั้นทั้งหลาย
ธาตุทั้งหลาย อายตนะทั้งหลาย ชื่อว่า ปรมัตถถา. พระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย เมื่อจะทรงกล่าวปรมัตถถา ย่อมทรงกล่าวไม่ทิ้งสมมติที่เดียว.
พระพุทธเจ้าเหล่านั้น เมื่อทรงกล่าวสมมติก็ดี เมื่อทรงกล่าวปรมัตถ์ก็ดี
ย่อมทรงกล่าวเรื่องจริงเท่านั้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเมื่อจะตรัส
(เรื่องใด ๆ) ได้ตรัสสั่งจะ (ความจริง) ๒ คือ
สมมติสั่งจะ ๑. ปรมัตถสั่งจะ ๑. ใคร ๆ ย่อมไม่ได้
สั่งจะที่ ๓ (เพราะไม่มี). การกล่าวถึงสิ่งที่รู้ ชื่อ
สมมติสั่งจะ เพราะเหตุที่เป็นโลกสมมติ (สิ่งที่
ชาวโลกรู้). ส่วนการกล่าวถึงประโยชน์ อย่างยิ่ง
อันเป็นลักษณะจริงของธรรมทั้งหลาย ชื่อปรมัตถ-
สั่งจะ"

บทว่า ปุณฺณญฺเจ สงฺขาริ ถ้าสังขารเป็นบุญ ได้แก่ ปุณฺณญฺภิกฺขุสงฺขาร
อันต่างด้วยเจตนา ๑๓. บทว่า อภิสงฺขโรติ ปฺรุจฺแต่ง ได้แก่ กระทำ.
ชื่อว่า ปุณฺณญฺปคฺ โหติ วิญฺญาณํ วิญฺญาณย่อมเข้าถึงบุญ ได้แก่ กัมม-
วิญฺญาณย่อมเข้าถึง คือ ประกอบพร้อมด้วยกุศลกรรม. แม่วิปากวิญฺญาณ

ก็ย่อมเข้าถึง คือประกอบพร้อมด้วยกุศลวิบาก. บทว่า **อปุณฺณญฺเจ สงฺขารํ** ถ้าสังขารที่เป็นบาป" ได้แก่ อปุณฺณญฺกิสังขารอันต่างด้วยเจตนา ๑๒. บทว่า **อาเนญฺชญฺเจ สงฺขารํ** ถ้าสังขารที่เป็นอเนญชา ได้แก่ อเนญชา-กิสังขารอันต่างด้วยเจตนา ๔. บทว่า **อาเนญฺชุปคํ โหติ วิญฺญาณํ** วิญฺญาณย่อมเข้าถึงอเนญชา ได้แก่ กัมมวิญฺญาณย่อมเข้าถึง คือ ประกอบพร้อมด้วยกรรมที่เป็นอเนญชา วิปากวิญฺญาณย่อมเข้าถึง ด้วยวิบากที่เป็นอเนญชา. ปัจจัยการซึ่งมี ๑๒ บท ย่อมเป็นอัน**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงถือเอาแล้วแล เพราะค่าที่ได้ทรงถือเอากรรมากิสังขาร ๓ ในพระสูตรนี้. วัฏฏะเป็นอันทรงแสดงแล้วด้วยข้อความเพียงเท่านี้.

บัดนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เมื่อจะทรงแสดงวิวัฏฏะคือพระนิพพาน จึงตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล" เป็นอาทิ. ในพระบาลีนั้น บทว่า **อวิชฺชา** แปลว่า ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔. บทว่า **วิชฺชา** ได้แก่ อรหัตมรรคญาณ. และในพระบาลีนี้ มีอธิบายว่า "เมื่อละอวิชชาได้ก่อนแล้วนั้นแหละ วิชชาจึงเกิดขึ้น. เหมือนอย่างเมื่อมีความมืดอันประกอบด้วยของค์ ๘ จะละความมืดได้ก็ด้วยการจุดประทีปให้ลูกโซติช่วงจันใด เมื่อวิชชาเกิดขึ้น. ก็พึงทราบว่าเป็นอันละอวิชชาได้ จันนั้น. บทว่า "ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก" ได้แก่ ไม่ยึดมั่น คือ ถือมั่นธรรมอะไร ๆ ในโลก. บทว่า "เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ไม่สะดุ้งกลัว" อธิบายว่า เมื่อไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ถือนั่น ก็ย่อมไม่สะดุ้งเพราะค้นหา ไม่สะดุ้งเพราะกลัว ความว่า ย่อมไม่อยาก ไม่กลัว. บทว่า "เฉพาะตัวเท่านั้น" ได้แก่ ย่อมปรินิพพานด้วยตนเองเท่านั้นแหละ ไม่ปรินิพพานเพราะอำนาจของผู้อื่น.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำนี้ว่า
ภิกษุ นั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา. ตอบว่า ทรงเริ่มเพื่อแสดงการพิจารณา
ของพระชินาสพแล้วแสดงธรรมเครื่องอยู่เนื่องนิจ. บทว่า "อันคนไม่
ยึดถือแล้วด้วยตัณหา" คือ อันคนไม่กล้ากลืนเก็บยึดถือไว้ด้วยตัณหา.
ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด จึงตรัสถึงทุกขเวทนา. ผู้ที่
เพลิดเพลินทุกขเวทนานั้นยังมีอยู่หรือไร. ตอบว่า ไซ้ ยังมีอยู่ เพราะ
ผู้ที่เพลิดเพลินความสุขอยู่นั้นแหละ ชื่อว่าย่อมเพลิดเพลินทุกข์ เพราะ
ผู้ถึงทุกข์ปรารถนาความสุข และความสุขก็กลายเป็นทุกข์เพราะปรวนแปร.
บทว่า "ที่ปรากฏทางกาย" คือ กำหนดได้ด้วยกาย. อธิบายว่า กาย
คือทวาร ๕ ยังเป็นไปอยู่ตราบใด บุคคลย่อมเสวยเวทนาทางทวาร ๕
ที่เป็นไปแล้วอยู่ตราบนั้น. บทว่า "ที่ปรากฏทางชีวิต" ได้แก่
กำหนดได้ด้วยชีวิต. อธิบายว่า ชีวิตยังเป็นไปอยู่ตราบใด บุคคลย่อม
เสวยเวทนาทางมโนทวารที่เป็นไปแล้วอยู่ตราบนั้น.

บรรดาเวทนาทั้งสองนั้น เวทนาที่เป็นไปทางทวาร ๕ เกิด
ขึ้นทีหลัง แต่ดับก่อน. เวทนาที่เป็นไปทางมโนทวาร เกิดขึ้นก่อน แต่
ดับทีหลัง. ก็ในขณะที่ปฏิสนธิ เวทนาที่เป็นไปทางมโนทวารนั้น ย่อมตั้ง
อยู่ในวิัตถุรูปเท่านั้น. ในอดีตกาล เวทนาที่เป็นไปทางทวาร ๕ เป็น
ไปอยู่ด้วยอำนาจทวาร ๕. ในเวลาที่คนมีอายุ ๒๐ ปี เป็นต้นในปฐมวัย
ย่อมมีกำลังแรงยิ่ง ด้วยอำนาจความรัก ความโกรธ และความหลง, ในเวลา
ที่คนมีอายุ ๕๐ ปีย่อมคงที่ จำเดิมแต่เวลาที่คนมีอายุ ๖๐ ปี ก็จะเสื่อมลง,
ครั้นถึงเวลาที่คนมีอายุได้ ๘๐-๙๐ ปี ก็จะอ่อนลง (ในที่สุด) ใน

ครั้งนั้น (คือในเวลาที่มีอายุ ๘๐-๙๐ ปี) เมื่อพวกชนกล่าวว่ พวกเรานั่งนอนรวมกันเป็นเวลานาน สัตว์ทั้งหลายกล่าวว่ พวกเราไม่รู้สึกรือ ย่อมกล่าวถึงอารมณ์มีรูปเป็นต้นแม้มีประมาณยั้งว่ เราไม่เห็น ไม่ได้ยิน คือไม่รู้ว่ กลิ่นหอมหรือกลิ่นเหม็น ดีหรือไม่ดี แข็งหรืออ่อน. เวทนาอันเป็นไปทางทวาร ๕ ของชนเหล่านั้นย่อมเป็นอันแตกแล้วอย่างนี้. ส่วนเวทนาที่เป็นไปทางมโนทวารยังเป็นไปอยู่. เวทนาเมื่อนั้น เมื่อเสื่อมไปโดยลำดับ ย่อมอาศัยที่สุดแห่งหทัยนั้นแหละเป็นไปในเวลาขณะ. อนึ่ง เวทนานั้น ยังเป็นไปอยู่ตราบใด ก็พูดได้ว่ สัตว์ยังมีชีวิตอยู่ตราบนั้น. เมื่อใด เวทนานั้นไม่เป็นไป เมื่อนั้น เรียกว่ สัตว์ตายคือดับ.

ความข้อนี้ พึงแสดง (เปรียบเทียบ) ด้วยสระ. เหมือนอย่างบุรุษก่อสร้างสระให้สมบูรณ์ด้วยทางน้ำ ๕ สาย. เมื่อฝนตกลงมาครั้งแรก น้ำพึงไหลไปตามทางน้ำทั้ง ๕ สายจนเต็มบ่อภายในสระ ครั้งฝนตกอยู่บ่อย ๆ น้ำพึงขังเต็มทางน้ำ ไหลลงสู่ทางประมาณคาวุตหนึ่งบ้าง กึ่งโยชน์บ้าง น้ำที่หลากมาแต่ที่นั้น ๆ ครั้นเขาเปิดท่อสำหรับไขน้ำทำงานในนา น้ำก็ไหลออกไป. ในเวลาที่ข้าวกล้าแก่ น้ำก็ไหลออกไป. น้ำแห้งถึงการที่ควรกล่าวว่ เราจะจับปลา. จากนั้นอีก ๒-๓ วัน น้ำก็ขังอยู่ในบ่อนั้นเอง. และถ้าในบ่อยังมีน้ำขังอยู่ตราบใด ก็ย่อมจะนับได้ว่ ในสระใหญ่ มีน้ำอยู่ตราบนั้น. แต่ถ้าน้ำในบ่อนั้นแห้งเมื่อใด เมื่อนั้น ก็พูดได้ว่ ในสระไม่มีน้ำ ฉนใด พึงทราบข้อเปรียบเทียบ ฉนนั้น. เวลาที่เวทนาอันเป็นไปทางมโนทวาร ตั้งอยู่ในวัดฐรูปในขณะที่ปฏิสนธิครั้งแรกนั้นเอง เหมือนเวลาเมื่อฝนตกอยู่ครั้งแรก น้ำไหลเข้าไปตามทาง ๕ สาย บ่อก็

เต็ม. เมื่อเจตนาทางมโนทวารเป็นไปแล้ว ความเป็นไปแห่งเวทนาทาง
ทวาร ๕ เหมือนเวลาเมื่อฝนตกอยู่บ่อย ๆ ทาง ๕ สายก็เต็ม. ภาวะที่
เวทนาอันเป็นไปทางทวาร ๕ นั้นมีกำลังมากยิ่งขึ้น ด้วยอำนาจความรัก
เป็นต้นในเวลาที่คุณมีอายุ ๒๐ ปี ในปฐมวัย เหมือนน้ำที่ท่วมทันทาง
ตั้งคาบหนึ่งหรือกึ่งโยชน์ น้ำยังไม่ไหลออกจากสระตราบใด เวลาที่เวทนา
นั้นตั้งอยู่ในเวลาที่คุณมีอายุ ๕๐ ปี เหมือนเวลาที่น้ำยังขังอยู่ในสระเก่า
ตราบนั้น. ความเสื่อมแห่งเวทนานั้น จำเดิมแต่เวลาที่คนมีอายุ ๖๐ ปี
เหมือนเวลาที่เขาเปิดท่อสำหรับให้น้ำทำการงานอยู่ น้ำก็ไหลออก. เวลา
ที่เวทนาอันเป็นไปทางทวาร ๕ อ่อนลง ในเวลาที่คุณมีอายุ ๘๐-๙๐ ปี
เหมือนเวลาเมื่อฝนตกแล้ว น้ำทรงอยู่โดยรอบในทางน้ำ. เวลาที่เวทนา
อันเป็นไปทางมโนทวาร อาศัยที่สุดแห่งหทัยวัตถุเป็นไป เหมือน
เวลาที่น้ำทรงอยู่ในบ่อนั่นเอง. ความเป็นไปนั้นเหมือนเวลาเมื่อให้สระมี
น้ำอยู่แม้เพียงนิดหน่อย ก็ควรกล่าวว่า ในสระมีน้ำอยู่ตราบใด เมื่อ
เวทนาอันเป็นไปทางมโนทวารยังเป็นไปอยู่ ก็ย่อมกล่าวได้ว่า สัตว์ยังมี
ชีวิตอยู่ตราบนั้น. อนึ่ง เมื่อน้ำในบ่อแห้งขาดไป ย่อมกล่าวได้ว่า
ไม่มีน้ำในสระ ฉะนั้น เมื่อเวทนาอันเป็นไปทางมโนทวารไม่เป็นไปอยู่
สัตว์ก็เรียกว่า ตายแล้ว ฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาเวทนา
นี้ (เวทนาที่เป็นไปทางมโนทวาร) จึงตรัสว่า "ภิกษุเสวยเวทนาอันมี
ชีวิตเป็นที่สุตรอบ." คำว่า "กายสุต เกทา เพราะความแตกแห่งกาย"
ได้แก่ เพราะความแตกแห่งกาย. บทว่า "ชีวิตปริยาทานา อุทฺธ" ได้แก่
หลังจากการสิ้นชีวิต. บทว่า "อิเชว ในโลกนี้แล" คือในโลกนี้แหละ
เพราะมาข้างหน้าด้วยอำนาจปฏิสนธิ. บทว่า "สตีภวิสฺสนฺติ" จักเป็น

สิ่งที่เย็น" ความว่า เป็นสิ่งที่เว้นจากความดิ้นรนและความกระวนกระวาย จึงชื่อว่า เป็นสิ่งที่เย็น คือ มีความไม่เป็นไปเป็นธรรมดา. บทว่า สรรีรานิ ได้แก่ สรรีราตุ. บทว่า "อวลิสฺสนุติ จักเหลืออยู่" ได้แก่ จักเป็นสิ่งที่เหลืออยู่.

บทว่า "กุมฺภการปภา จากเตาเผาหม้อ" ได้แก่ จากที่เป็นที่เผาภาชนะของช่างหม้อ. บทว่า "ปติฏฺฐเปยฺย วาญโว" ได้แก่ ตั้งไว้. บทว่า "กปฺลลานิ กระเบื้องหม้อ" ได้แก่ กระเบื้องหม้อที่เนื่องเป็นอันเดียวกันพร้อมทั้งขอบปาก. บทว่า "อวลิสฺสเยยฺย พิงเหลืออยู่" ได้แก่ พิงตั้งอยู่. ในคำว่า "เอวเมว โข" นี้ มีข้อเปรียบเทียบด้วยอุปมาดังนี้ ภพ ๓ พิงเห็นเหมือนเตาเผาหม้อที่ไฟติดทั่วแล้ว. พระโยคาวจรเหมือนช่างหม้อ. อรหัตมรรคญาณเหมือนไม้ขอที่ใช้เกี่ยวภาชนะของช่างหม้อออกมาจากเตาเผา. พื้นพระนิพพานที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งเหมือนภาคพื้นทีเรียบเสมอ. เวลาที่พระโยคาวจรผู้ปรารถนาวิปัสสนา เห็นแจ้งหมวด ๓ แห่งรูปและหมวด ๓ แห่งอรุรูป เมื่อกัมมัญฐานปรากฏคล่องแคล่วแจ่มแจ้งอยู่ ได้อุคฺคฺสฺปายะเป็นต้นเห็นปานนั้น นั่งอยู่บนอาสนะเดียว เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตอันเป็นผลเลิศ ยกตนขึ้นจากอบาย ๔ แล้วดำรงอยู่ในพระนิพพานอันเป็นอมตะ อันไม่มีปัจจัยปรุงแต่งด้วยอำนาจผลสมาบัติ พิงเห็นเหมือนเวลาที่ช่างหม้อเอาไม้ขอเกี่ยวหม้อที่ร้อนมาแล้ว วางหม้อไว้บนพื้นที่เรียบเสมอ. ส่วนพระจีณาสพไม่ปรินิพพานในวันบรรลุพระอรหัต เหมือนหม้อที่ยังร้อนฉะนั้น แต่เมื่อจะสืบท่อประเพณีแห่งศาสนาก็ดำรงอยู่ถึง ๕๐-๖๐ ปี ย่อมปรินิพพานด้วยอนุภาทิสสนิพพานธาตุ เพราะความแตกแห่งอุปาทินนกขันธ์ เพราะถึง

จิตดวงสุดท้าย เมื่อนั้น สรีระที่ไม่มีใจครองของพระชีนาสพนั้น จักเหลือ
อยู่ เหมือนกระเบื้องหม้อแล. ก็คำว่า สรรานิ อวลิสฺสนุตีติ ปชานาติ
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อยกความพยายามของพระชีนาสพขึ้น.

บทว่า "วิญญาณํ ปญญาเยถ วิญญาณํ พิงฺปราภุ" ได้แก่
ปฏิสนธิวิญญาณํ พิงฺปราภุ. บทว่า "สาธุ สาธุ คีละ ะ" ได้แก่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชื่นชมการพยากรณ์ของพระเถระ. บทว่า
เอวเมตํ ความว่า คำว่า เมื่ออภิสังขาร ๓ อย่างไม่มี ปฏิสนธิวิญญาณ
ก็ไม่ปรากฏเป็นต้น. คำนั้นก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า อธิมุจฺจด
"ได้แก่ จงได้ความน้อมใจเชื่อ กล่าวคือความตกลงใจ. ข้อว่า "เอเสวนุโต
ทุกขสฺส นันํ เป็นที่สุดทุกข" ได้แก่ นี้แหละเป็นที่สุดทุกขในวัฏฏะ
คือ นี้เป็นข้อกำหนด ได้แก่ พระนิพพาน.

จบอรรถกถาปริวิมังสนสูตรที่ ๑

๒. อุปาทานสูตร

ว่าด้วยอุปาทาน

[๑๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล... พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่องๆ
ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะ
ตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะ

ภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภ-
ปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อม-
มีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไฟกองใหญ่แห่งไม้สับเล่มเกวียน
บ้าง ยี่สับเล่มเกวียนบ้าง สามสับเล่มเกวียนบ้าง สี่สับเล่มเกวียนบ้าง
ฟิงลูกโพลง บุรุษใส่หญ้าแห้ง ใส่โคลมัยแห้ง และใส่ไม้แห้งในไฟ
กองนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ไฟกองใหญ่นั้น มีอาหารอย่างนั้น
มีเชื้ออย่างนั้น ฟิงลูกโพลงตลอดกาลนาน แม้นันใด ภิกษุทั้งหลาย
เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปา-
ทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้.

[๑๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับไป เพราะตัณหา
ดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติ
จึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส
จึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไฟกองใหญ่แห่งไม้สับเล่มเกวียน
บ้าง ยี่สับเล่มเกวียนบ้าง สามสับเล่มเกวียนบ้าง สี่สับเล่มเกวียนบ้าง
ฟิงลูกโพลง บุรุษไม่ใส่หญ้าแห้ง ไม่ใส่โคลมัยแห้ง และไม่ใส่ไม้แห้งใน
กองไฟนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ไฟกองใหญ่นั้น
ไม่มีอาหาร ฟิงดับไป เพราะสิ้นเชื้อเก่า และเพราะไม่เติมเชื้อใหม่

แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเห็นโทษเนื่องๆ ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับฉันนั้นเหมือนกัน เพราะ ตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ.

จบอุปาทานสูตรที่ ๒

อรรถกถาอุปาทานสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยอุปาทานสูตรที่ ๒ ต่อไป.

บทว่า "อุปาทานีเยสุ อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน" ได้แก่ ใน ธรรมอันเป็นไปในกัมมิ ๓ อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ๔. บทว่า "อสุทธาทานุปสูลิโน เห็นความพอใจเนื่องๆ" คือ เห็นอยู่เนื่องๆ ซึ่งความพอใจ. บทว่า "ตตฺร" คือ ในกองไฟนั้น. บทว่า "ตททาหาโร มีอาหารอย่างนั้น." คือ มีปัจจัยอย่างนั้น. คำว่า "มีเชื้ออย่างนั้น" เป็น ใวพจน์ของปัจจัยนั้นนั่นเอง. ในคำว่า "เอวเมว โข" นี้ ภพ ๓ หรือที่เรียกว่า วัฏฏะอันเป็นไปในกัมมิ ๓ บ้าง พึงเห็นว่าเหมือนกองไฟ. ปุถุชนผู้โง่เขลา ซึ่งอาศัยวัฏฏะคือความเวียนว่ายตายเกิด เหมือนนุรุษบ่าเรือ ไฟ. การทำกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลทางทวาร ๖ ด้วยอำนาจตัณหา เป็นต้น ของปุถุชนผู้เห็นความพอใจเนื่องๆ เหมือนการใส่โคมัยแห่งเป็น ต้น. ความบังเกิดแห่งวัฏฏะทุกซ์ในภพต่อไป เพราะปุถุชนผู้โง่เขลาลุกขึ้น แล้วลุกขึ้นเล่า พยายามทำกรรมตามที่กล่าวแล้ว เหมือนเมื่อหญ้าและโคมัย เป็นต้นหมดแล้ว กองไฟก็ยังคงคุโพลงอยู่เรื่อยไป เพราะใส่หญ้าและโคมัย เหล่านั้นเข้าไปบ่อยๆ. ข้อว่า "น กาลน กาลิ สุกฺขานิ เจว ติณานิ

ปกฺกิเปยฺย ไม่ใส่หญ้าแห้งทุก ๆ ระยะเวลา" อธิบายว่า ก็ใคร ๆ ผู้หวังประโยชน์ ฟังกล่าวกะบุรุษนั้นอย่างนี้ว่า "ผู้เจริญ เหตุไรท่านจึงลุกขึ้นแล้วลุกขึ้นเล่าเหยียบย่ำกระเบื้อง เอาหญ้าและไม้แห้งใส่กระบุงจนเต็มใส่โคมัยแห้งเข้าไป ทำให้ไฟกองนี้ลุกโพลง เพราะการกระทำนี้เป็นเหตุความเจริญไร ๆ ย่อมมีแก่ท่านบ้างหรือหนอ." บุรุษนั้นกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ การกระทำเช่นนี้ มาตามวงศ์ (เป็นประเพณี) ของพวกเรา แต่การกระทำเช่นนี้ ก็ไม่มีความเจริญแก่เราเลย ความเจริญจักมีแต่ที่ไหน. เพราะเรามัดบ่าเรือไฟนี้อยู่ จึงไม่ได้อาบน้ำ ทั้งไม่ได้กิน ไม่ได้นอนเลย." ผู้หวังประโยชน์ กล่าวว่า "ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน กับการจุดไฟให้ลุกโพลงอันไร้ประโยชน์นี้ มาเถิดท่าน หญ้าเป็นต้นที่ท่านนำมาแล้วเหล่านี้ ที่ใส่เข้าไปในกองไฟนี้แล้ว จักลุกไหม้ขึ้นเองแหละ แต่ว่าท่านจงไปอาบน้ำที่สระโบกขรณี ซึ่งมีน้ำเย็นอยู่ในที่โน้น ตกแต่งตนด้วยเครื่องลูบไล้คือระเบียบและของหอม นุ่งห่มอย่างดี เข้าสู่เมืองด้วยรองเท้าชั้นดี ขึ้นสู่ปราสาทอันประเสริฐ เปิดหน้าต่าง แล้วนั่งอิมเอบอกอยู่กับความสุข มีอารมณ์เดียว รุ่งเรืองอยู่บนถนนใหญ่. เมื่อท่านนั่งในปราสาทนั้นแล้ว ไฟกองนั้นจักถึงภาวะที่ตั้งอยู่ไม่ได้เองโดยแท้ เพราะสิ้นเชื้อมีหญ้าเป็นต้นเสีย." บุรุษนั้น ฟังกระทำอย่างนั้น. และเมื่อนั่งบนปราสาทนั้นอย่างนั้นแล้ว ไฟกองนั้นพึงถึงภาวะคือการตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะสิ้นเชื้อ. คำว่า "น กาลน กาลิ " เป็นต้นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาความข้อนี้.

แต่ในคำว่า "เอวเมวโ" นี้ มีการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมาดังนี้
วิภูฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ พึงเห็นเหมือนไฟกองใหญ่ที่ลุกโพลงอยู่ด้วยไม้

(พื้น) ๔๐ เล่มเกวียน. พระโยคาวจรผู้ยังอาศัยวิญญะอยู่ เหมือนบุรุษ
ผู้บ่าเรือไฟ. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหมือนบุรุษผู้หวังประโยชน์. เวลาที่พระ
ตถาคตตรัสกัมมัฏฐานในธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ แก่ภิกษุ นั้นว่า "ดูก่อน
ภิกษุ เธอจงหน่ายในธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ เด็ด เธอจักพ้นจาก
วิญญะข้ออย่างนี้." เหมือนโอวาทที่บุรุษผู้หวังประโยชน์ให้แก่บุรุษผู้บ่าเรือ
ไฟนั้น. เวลาที่พระโยคีรับโอวาทของพระสุคตแล้วเข้าไปสู่สุตตัญญาการ
เริ่มตั้งวิปัสสนาในธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ ได้อาหารสัปายะเป็นต้น เห็น
ปานนั้นโดยลำดับ นั่งบนอาสนะเดียวแล้วตั้งอยู่ในผลอันเลิศ (อรหัตผล)
เหมือนเวลาที่บุรุษ (ผู้บ่าเรือไฟ) นั้น ปฏิบัติตามที่มีผู้สอนแล้วนั่งใน
ปราสาท. เวลาที่พระโยคีชำระมลทินคือกิเลสด้วยน้ำคือมรรคญาณที่สระ
โบกขรณีคืออริยมรรค นุ่งผ้าคือหิริโศตตปปะ เข้าไปทาด้วยเครื่องลูบไล้
คือศีล ตกแต่งอรรถภาพด้วยเครื่องตกแต่งคือพระอรหัต ประดับพวง
ดอกไม้คือวิมุตติ สวมรองเท้าคืออิทธิบาท เข้าไปสู่นครคือพระนิพพาน
ขึ้นสู่ปราสาทคือพระธรรม รุ่งเรืองอยู่บนถนนใหญ่คือสติปัญญา แบน
สนิทผลสมาบัติที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์อยู่ เหมือนเวลาที่บุรุษนั้น นั่ง
บนปราสาทนั้น มีอารมณ์เดียว อิ่มเอิบด้วยความสุข เพราะมีกายที่ชำระ
และตกแต่งแล้วด้วยการอาบน้ำและเครื่องลูบไล้เป็นต้น. ส่วนความสงบ
อันยิ่งใหญ่แห่งวิญญะของพระชินาสพ ผู้ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุ แล้วปรินิพ-
พานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เพราะความแตกแห่งจันท์ที่มีใจครอง
พึงเห็นเหมือนเวลาที่บุรุษนั้นนั่งบนปราสาทนั้นแล้ว กองไฟก็ถึงความ
ไม่มีบัญญัติ เพราะสิ้นเชื้อมีหญ้าเป็นต้น.

จบอรรถกถาอนุปาทานสูตรที่ ๒

๓. ปฐมสังโยชนสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์

[๒๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล...พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจ
เนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมเจริญ
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ
โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้
ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีปน้ำมันพึงคิด เพราะอาศัย
น้ำมันและไส้ บุรุษพึงเติมน้ำมันและไส้ไว้ในประทีปน้ำมันทุก ๆ ระยะเวลา
ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ประทีปน้ำมันนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึง
ลุกโพลงตลอดกาลนาน แม้นันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความ
พอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อม
เจริญฉับนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะ
อุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติ
เป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความ
เกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ

อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสกปริเวททุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีปน้ำมันพึงคิด เพราะอาศัย น้ำมันและไส้ บุรุษไม่พึงเติมน้ำมัน ไม่ใส่ไส้ในประทีปน้ำมันนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ประทีปน้ำมันนั้น ไม่มีอาหารพึงดับไป เพราะสิ้นเชื้อเก่า และเพราะไม่เติมเชื้อใหม่ แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมดับ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบปฐมสังโยชน์สูตรที่ ๓

อรรถกถापฐมสังโยชน์สูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมสังโยชน์สูตรที่ ๓ ต่อไป.

บทว่า "สญฺโฆชนิเยสุ อันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์" คือ เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ๑๐. บทว่า "ฉาเยยฺย พิงฺคิไฟ" แปลว่า พิงฺคิไฟพลง. ข้อว่า เตลฺลํ อาสิญฺเจยฺย วฏฺฐิํ อุปลํ หเรยฺย ได้แก่ เพื่อให้ประทีปติดตลอดไป จึงถือภาชนะน้ำมันและกระเบื้องใสอันใหญ่ไปตั้งอยู่ในที่ใกล้เป็นนิจ เมื่อน้ำมันแห้งก็เติมน้ำมัน เมื่อไส้หมดก็ใส่เข้าไป. คำที่เหลือในสูตรนี้ พึงทราบโดยนัยก่อนนั้นแหละ พร้อมกับการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมา.

จบอรรถกถापฐมสังโยชน์สูตร ๓

๔. ทุติยสังโยชนสูตร

ว่าด้วยธรรมเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์

[๒๐๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีปน้ำมันพึงติด เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ บุรุษเติมน้ำมันและไส้ไว้ในประทีปน้ำมันนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ประทีปน้ำมันนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงลุกโพลงตลอดกาล แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมเจริญฉันนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีปน้ำมันพึงติด เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ บุรุษไม่เติมน้ำมัน ไม่ใส่ไส้ไว้ในประทีปน้ำมันนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น ประทีปน้ำมันนั้น ไม่มีอาหาร พึงดับไป เพราะสิ้นเชื้อเก่า และเพราะไม่เติมเชื้อใหม่ แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมดับฉันนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

จบทุติยสังโยชนสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุติยสังโยชนสูตรที่ ๔

ในตุติยสังโยชนสูตรที่ ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเปรียบเทียบ
ก่อน แล้วจึงตรัสเนื้อความในภายหลัง. คำที่เหลือก็เหมือนกันนั่นเอง.

จบอรรถกถาทุติยสังโยชนสูตรที่ ๔

๕. ปฐมมหารุกขสูตร

ว่าด้วยธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน

[๒๐๖] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจ
เนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
๑ ล ๑ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ มีรากหยั่งลงและแผ่
ไปข้าง ๆ รากทั้งหมดนั้นย่อมคูดโอรสไปเบื้องบน เมื่อเป็นอย่างนี้
ต้นไม้ใหญ่นั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงเป็นอยู่ตลอดกาลนาน
แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉะนั้นเหมือนกัน
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
๑ ล ๑ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม

ทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ
อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่ง
กองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ตั้งอยู่อย่างนั้น ที่นั้น
บุรุษเอาจอบและภาชนะมา ตัดต้นไม้ที่โคนต้นแล้ว ขุดลงไป ครั้น
ขุดลงไปแล้ว คู้ยเอารากใหญ่เล็กแม่เท่ากันแผกจัน บุรุษนั้นฟังทอน
ต้นไม้เป็นท่อนเล็กท่อนใหญ่แล้วฟังผ่า ครั้นผ่าแล้วเรียกให้เป็นชิ้น ๆ
แล้ว ฟังฝั่งลม ตากแดด ครั้นฝั่งลม ตากแดดแล้ว ฟังเอาไฟเผา
ครั้นเอาไฟเผาแล้ว ฟังทำให้เป็นเขม่า ครั้นทำให้เป็นเขม่าแล้ว ฟังโปรย
ที่ลมแรงหรือลอยในแม่น้ำมีกระแสอันเชี่ยว ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่
นั้น ถูกตัดเอารากขึ้นแล้ว ถูกทำให้เป็นดังต้นตาลยอดด้วน ถึงความ
ไม่มี ไม่เกิดอีกต่อไป แม้จันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษ
เนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับ
จันนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ
ภพจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้.

จบปฐมมหารุกขสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมมหารุกขสูตรที่ ๕

ฟังทราบวินิจฉัยในปฐมมหารุกขสูตรที่ ๕ ต่อไป.

ชื่อว่า "อุทฺธ โອ໊ อภิหรนฺติ นำโอชาขึ้นเบื้องบน" ได้แก่
นารสดินและรสน้ำขึ้นเบื้องบน. เพราะโอชาได้ถูกคูดขึ้นเบื้องบน ต้นไม้

สูงตั้ง ๑๐๐ ศอก ก็มียางเหนียวจึงตั้งอยู่ได้ เหมือนหยาดน้ำที่ปลายหน่อ. ในข้อนี้ มีการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมาดังนี้ วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ เหมือนต้นไม้ใหญ่. อายตนะทั้งหลายเหมือนรากไม้. การก่อกรรมทาง ทวาร ๖ เหมือนการคูดุคโงชาขึ้นทางราก. การตั้งอยู่ได้เป็นเวลานาน ของปุลุชนผู้โง่เขลา ซึ่งอาศัยอยู่ในวัฏฏะ พยายามก่อกรรมทางทวาร ๖ อยู่ ด้วยอำนาจวัฏฏะในภพต่อ ๆ ไป มีความเจริญงอกงามเหมือนต้นไม้ ใหญ่ตั้งอยู่ได้ชั่วกัป เพราะโงชาเจริญงอกงาม. บทว่า **กุกุทาลปิฎก** แปลว่า จอบและกระบุง. ข้อว่า **ขณฺฑาขณฺฑิกิ จินฺนํเทยฺย** ความว่า ตัดให้เล็กให้ใหญ่ ได้แก่ให้เป็นท่อนเล็กท่อนน้อย. ในข้อนี้ มีการเทียบ เเคียงด้วยอุปมาดังนี้ ก็ในพระสูตรนี้ วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ เหมือน ต้นไม้ใหญ่. พระโยคาวจรเหมือนบุรุษผู้ต้องการโคนต้นไม้. ญาณคือความ รู้เหมือนจอบ สมาธิเหมือนกระบุง ญาณเหมือนขวานสำหรับตัดต้นไม้ ปัญญาของพระโยคีผู้เรียนกัมมัญฐานในสำนักอาจารย์แล้ว มนสิการอยู่ เหมือนเวลาที่ต้นไม้ถูกตัดที่ราก. เวลามนสิการมหาภูตรูป ๔ โดยย่อ เหมือนเวลาที่ตัดเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย. เวลามนสิการโดยพิสดาร ใน โภกภูตาส ๔๒ เหมือนการผ่า. การกำหนดนามรูปด้วยอำนาจแห่งธรรม เหล่านี้ คือ อุปาทายรูป และวิญญานอันมีรูปขั้นเป็นอารมณ์ เหมือน เวลากรีก การแสวงหาปัจจัยของนามรูปนั้นแหละ เหมือนการถอนรากไม้. การบรรลุผลอันเลิศ (อรหัตผล) ของพระโยคีผู้เจริญวิปัสสนาโดย ลำดับ ได้สัปปายะอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เมื่อพระโยคีผู้เจริญวิปัสสนาโดย อยู่ นั่งขัดสมาธิทำเดี่ยวกระทำสมณธรรมอยู่ เหมือนเวลาที่ฝั่งลม ตากแดด แล้วเอาไฟเผา. เวลาที่พระโยคีไม่ปรินิพพานในวันที่ตนบรรลุพระอรหัต

นั่นเอง แต่ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุ เปรียบเหมือนมนสิการ. ความสงบแห่ง
วิญญูของพระเจ้ามาสพ ผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุเพราะ
ความแตกแห่งขันธุ์ที่มีใจครอง พึงทราบเหมือนการโปรยขะมาในลมแรง
และลอยไปในแม่น้ำ.

จบอรรถกถาทหารุกขสูตรที่ ๕

๖. ทุติยมหารุกขสูตร

ว่าด้วยต้นไม้มีอาหารกับภิกษุมีความพอใจในธรรม

[๒๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ไม้ใหญ่มี
รากหยั่งลงและแผ่ไปข้าง ๆ รากทั้งหมดนั้นย่อมดูดโอหารสไปเบื้องบน
เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงเป็น
อยู่ตลอดกาลนาน แม้อันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่องๆ
ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉะนั้น
เหมือนกัน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้น
แห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ขึ้นต้นอยู่อย่างนั้น ที่นั้น
บุรุษเอาจอบแต่ภาชนะ. มาตัดต้นไม้ในที่โคนต้นแล้ว ขุดลงไป ครั้น
ขุดลงไปแล้วค้ำเอารากใหญ่เล็กแม้เท่ากำนัแผกขึ้น ๆ ล ๆ หรือลอยใน
แม่น้ำมีกระแสน้ำเชี่ยว เมื่อเป็นอย่างนี้ต้นไม้ใหญ่นั้น ถูกตัดเอารากขึ้น
แล้ว ทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี ไม่เกิดอีกต่อไป แม้อันใด

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาข่มดับ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ข่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบทุติยมหาจุกขสูตรที่ ๖

อรรถกถาทุติยมหาจุกขสูตรที่ ๖

ในทุติยมหาจุกขสูตรที่ ๖ พระผู้มีพระภาคเจ้าเปรียบเทียบก่อนแล้วตรัสเนื้อความในภายหลัง ความต่างกันมีเพียงเท่านี้.

จบอรรถกถาทุติยมหาจุกขสูตรที่ ๖

๗. ตรุณจุกขสูตร

ว่าด้วยต้นไม้อ่อนกับภิกษุมีความพอใจในธรรม

[๒๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาข่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ๆ ล ๆ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ข่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้อ่อนขึ้นต้นอยู่ บุรุษพึงพรวนดินใส่ปุ๋ย รดน้ำเสมอ ๆ ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้อ่อนนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงถึงความเจริญงอกงามไปบุลย์ แม้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็น
ปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหา
เป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้
ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ
อุปาทานจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

[๒๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ที่อ่อนขึ้นต้นอยู่อย่างนั้น ที่นั้น
บุรุษเอาจอบและภาชนะ ๆ ล ๆ หรือลอยในแม่น้ำมีกระแสอันเชี่ยว ก็เมื่อ
เป็นอย่างนี้ต้นไม้ที่อ่อนนั้น ถูกตัดรากขึ้นแล้ว ทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน
ถึงความไม่มี ไม่เกิดอีกต่อไป แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็น
โทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหา
ย่อมดับ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ๆ ล ๆ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนั้น.

จบตรุณรูกขสูตรที่ ๗

อรรถกถาตรุณรูกขสูตรที่ ๗

ในตรุณรูกขสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ตรุโณ** ได้แก่ ยังไม่ผลัดผล. บทว่า **ปลิสขุเขยฺย** แปลว่า
พึงชำระ. ชื่อว่า "ปี **ตุ** ทเทยฺย ใสปฺย." ได้แก่ เอาปุ๋ยที่แข็งและหยาบออก
ใสปุ๋ยที่หวานเจือปนด้วยโคลมัยอ่อนและฝุ่นละเอียดลงไป. บทว่า **วฑฺฒตี**

ได้แก่ ถึงความเจริญงอกงาม ควรจะเก็บดอกก็ได้เก็บดอก ควรจะเก็บผลก็ได้เก็บผล. ก็ในข้อนี้มีการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมาดังนี้ วัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ เหมือนต้นไม้อ่อน ปุถุชนอาศัยวัฏฏะเหมือนบุรุษบำรุงต้นไม้ การประมวลมาซึ่งกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลทางทวาร ๓ เหมือนการสืบต่อแห่งรากและผลไม้เป็นต้น ความเป็นไปแห่งวัฏฏะในภพต่อ ๆ ไปของปุถุชน ผู้ประมวลมาซึ่งกรรมทางทวาร ๓ เหมือนต้นไม้ที่ถึงความเจริญงอกงาม. วิวัฏฏะ (พระนิพพาน) พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วแล.

จบอรรถกถาตรุณรูกขสูตรที่ ๗

๘. นามรูปสูตร

ว่าด้วยภิกษุพอใจในธรรมกับนามรูป

[๒๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจฉัยแห่งสังโยชน์อยู่ นามรูปก็ห้อยลง เพราะนามรูปเป็นปัจฉัย จึงมีสพายนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่มีรากห้อยลงและแผ่ไปข้าง ๆ รากทั้งหมดนั้นคูดไอชารสไปเบื้องบน ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงเป็นอยู่ตลอดกาลนาน แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจฉัยแห่งสังโยชน์อยู่ นามรูปก็ห้อยลง ฉะนั้นเหมือนกัน

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์
ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ นามรูปก็ไม่หยั่งลง เพราะนามรูป
ดับ สพายนะจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

[๒๑๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ยืนต้นอยู่อย่างนั้น ที่นั้น
บุรุษเอาจอบและภาชนะมา ฯลฯ ไม่เกิดอีกต่อไป แม้ฉันใด ภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่ง
สังโยชน์อยู่ นามรูปก็ไม่หยั่งลง ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะนามรูปดับ
สพายนะจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้.

จบนามรูปสูตรที่ ๘

อรรถกถานามรูปสูตรที่ ๘

สูตรที่ ๘ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถานามรูปสูตรที่ ๘

๙. วิญญานสูตร

ว่าด้วยความพอใจในธรรมกับวิญญาน

[๒๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความ

พอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ วิญญาณก็หยังลง เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ตันไม้ใหญ่มีรากหยังลงและแผ่ไปข้าง ๆ ล ๆ แม้นันใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ วิญญาณก็หยังลง ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ วิญญาณก็ไม่หยังลง เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ตันไม้ใหญ่ยืนต้นอยู่อย่างนั้น ที่นั้นภิกษุเอาจอบและภาชนะมา ๆ ล ๆ ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป แม้นันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ วิญญาณก็ไม่หยังลง ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบวิญญาณสูตรที่ ๕

อรรถกถาวิญญาณสูตรที่ ๕

สูตรที่ ๕ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาวิญญาณสูตรที่ ๕

๑๐. นิทานสูตร

ว่าด้วยความพอใจในปฏิจสมุปบาท

[๒๒๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิคมของหมู่ชนชาวเมืองกุรุ อันมีชื่อว่ากัมมาสัทธมะ^๑ แคว้นกุรุรัฐ ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิवाท พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านนั่งเรียบร้อยแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า น้าอัสจรรย พระเจ้าข้าไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า คือปฏิจสมุปบาทนี้เป็นธรรมลักษณะซึ่งเพียงไร ทั้งมีกระแสความลึกซึ้ง แต่ถึงอย่างนั้น ก็ปรากฏเหมือนธรรมง่าย ๆ แก่ข้าพระองค์.

[๒๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนี้ คุณก่อนอานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนี้ ปฏิจสมุปบาทนี้เป็นธรรมลักษณะ ทั้งมีกระแสความลึกซึ้ง เพราะไม่รู้ ไม่ตรัสรู้ ไม่แทงตลอดธรรมนี้ หมู่สัตว์นี้จึงเป็นเหมือนเส้นด้ายที่ยู่่ง เป็นเหมือนหกลุ่มเส้นด้ายที่เป็นปม เป็นเหมือนหน้่ามุงกระต่ายและหน้่าปล้อง ย่อมไม่ผ่านพ้นอบาย ทุกติ วินิบาต สงสาร.

[๒๒๖] คุณก่อนอานนท์ เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจฉัยแห่งอุปาทานอยู่ ค้นหาห้อมเจริญ เพราะค้นหาเป็นปัจฉัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจฉัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจฉัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชราและมรณะ

๑. บางแห่งเป็น กัมมาสัทธมะ

โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้
ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๗] ดูก่อนอานนทฺ์ ต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงและแผ่ไปข้าง ๆ
รากทั้งหมดนั้นย่อมคลุคโอรสไปเบื้องบน ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่
นั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึ่งเป็นอยู่ตลอดกาลนาน แม้อันใด
อานนทฺ์ เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็น
ปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหา
เป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ๆ ล ๆ
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๘] ดูก่อนอานนทฺ์ เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ
อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกอง
ทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๙] ดูก่อนอานนทฺ์ ต้นไม้ใหญ่ขึ้นต้นอย่างนั้น ที่นั้นบุรุษ
เอาจอบและภาชนะมา ตัดต้นไม้ที่โคนต้น แล้วขุดลงไป ครั้นขุดลง
ไปแล้ว คู้เอารากใหญ่เล็กแม่เท่าก้านแฝกขึ้น บุรุษนั้น ทอนต้นไม้
เป็นท่อนเล็กท่อนใหญ่ แล้วพึงผ่า ครั้นผ่าแล้ว เรียกเป็นชิ้น ๆ แล้ว
พึงผึ่งลม ตากแดด ครั้นผึ่งลม ตากแดดแล้ว พึงเอาไฟเผา ครั้นเอา
ไฟเผาแล้ว พึงทำให้เป็นเขม่า ครั้นทำให้เป็นเขม่าแล้ว พึงโปรยที่ลม
แรง หรือลอยในแม่น้ำมีกระแสอันเชี่ยว ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้น
ถูกตัดเอารากขึ้นแล้ว ถูกทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี ไม่เกิด
อีกต่อไป แม้อันใด อานนทฺ์ เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลาย

อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ดัณหาย่อมดับ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะ
ตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ
ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะโสภปริเทวทุกขโทมนัสและ
อุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบนิทานสูตรที่ ๑๐

จบทุกขวรรคที่ ๖

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปริวีมังสนสูตร	๒. อุปาทานสูตร
๓. ปฐมสังโยชนสูตร	๔. ทุตติยสังโยชนสูตร
๕. ปฐมมหากรกขสูตร	๖. ทุตติยมหากรกขสูตร
๗. ตรุณกรกขสูตร	๘. นามรูปสูตร
๙. วิญญาณสูตร	๑๐. นิทานสูตร.

อรรถกถานิทานสูตรที่ ๑๐

ในนิทานสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

สองบทว่า "กูรูสุ วิหริติ" ได้แก่ ประทับอยู่ในชนบทที่ได้ชื่อด้วย
อำนาจเรียกกันมากอย่างนี้ว่า กูรู. นิคมของชาวกูรู ชื่อว่า กัมมาสัทธัมมะ
เพราะฉะนั้น นิคมของชาวกูรูจึงมีชื่ออย่างนี้. อธิบายว่า ทรงกระทำนิคม
นั้นให้เป็นโจรกรรม. คำว่า "ท่านผู้มีอายุ" นี้ เป็นคำเรียกด้วยความรัก
เป็นคำเรียกด้วยความเคารพ. คำว่า "อาหนักะ" เป็นชื่อของพระเถระนั้น.
คำว่า "เอกมนุตฺติ นิสิตฺติ นัง ญ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง" มีอธิบายว่า ท่านพระ-

อานนท์ ผู้เป็นพระธรรมกถึกศาการิก เมื่อเว้นโทษของการนั่ง ๖ ประการ ได้เข้าไปภายในพระรัศมีอันมีวรรณะ ๖ ของพระพุทธองค์ ในที่ตรงหน้า มณฑลพระขานข้างขวา นั่งเหมือนกำลังอาบน้ำครึ่งใส เหมือนกำลังห่ม แผ่นทอง เหมือนกำลังเข้าไปสู่สวนดอกบัวแดง เพราะฉะนั้น ท่านจึง กล่าวว่า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ถามว่า ก็ท่านผู้มีอายุนี้ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเวลาใด และเพราะเหตุใด. แก้วว่า เข้าไปเฝ้าในเวลาเย็น เพราะเหตุเพื่อทูลถาม ปัญหาเรื่องปัจฉยาการ.

เล่ากันมาว่า ในวันนั้น ท่านผู้มีอายุนี้ (พระอานนท์) ได้เที่ยว ไปโปรดสัตว์ยังนิคมกัมมาศัมมะ ดูว่าว่างสิ่งของนับพันอย่างลงทุก ประตูเรือน กลับจากบิณฑบาตแล้ว ได้แสดงวัตรถวายพระศาสดา เมื่อ พระศาสดาเสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎีแล้ว ก็ถวายบังคมพระศาสดาแล้วไป ยังที่พักกลางวันของตน เมื่อพวกอันเดวาสีกแสดงวัตรแล้วกลับไป จึง ปัดกวาดที่พักกลางวัน ปลูกาดแผ่นหนัง เอน้ำจากหม้อน้ำล้างมือและเท้า จนเย็น แล้วนั่งคู้บัลลังก์เข้าไปโสดาปัตติผลสมาบัติ ภายหลังออกจากสมาบัติ ด้วยอำนาจสิ้นกำหนดเวลา จึงได้หยั่งญาณลงในปัจฉยาการ. ท่านพิจารณา ปัจฉยาการ ๑๒ บท จำเดิมแต่ต้นว่า "เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมี สังขาร" จนจบปลาย ตั้งแต่ปลายไปจนจดต้น ตั้งแต่ปลายทั้งสอง จนจดกลาง ตั้งแต่กลางจนจบปลายทั้งสองที่สุด ๓ ครั้ง. เมื่อท่าน พิจารณาอยู่อย่างนี้ ปัจฉยาการได้ปรากฏแจ่มแจ้งเหมือนง่าย แต่นั่นก็คิดว่า "ปัจฉยาการนี้พระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวงตรัสว่า ลึกซึ้ง และมี กระแสความลึกซึ้ง แต่ปรากฏว่าง่ายแจ่มแจ้งแก่เราที่เป็นสาวกผู้ตั้งอยู่ใน

ปเทศญาณ ความรู้บางส่วน ปัจจยาการนี้ย่อมปรากฏเหมือนง่ายแก่เราทำ
นั้นหรือหนอ หรือว่าปรากฏแก่ภิกษุเหล่าอื่นด้วย" ท่านพระอานนท์คิดว่า
"เราจักกราบทูลเหตุที่ปรากฏแก่ตนแต่พระศาสดา" จึงลุกจากที่นั่ง ตบ
แผ่นหนังแล้วถือเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาเย็น. เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า "พระอานนท์เข้าไปเฝ้าในเวลาเย็น ด้วยเหตุเพื่อทูลถาม
ปัญหาเรื่องปัจจยาการ."

ยาว ศัพท์ ในคำว่า ยาวคมภิโร นี้ เป็นไปในการก้าวล่วงเกิน
ประมาณ คือลิกเกินประมาณ. อธิบายว่า ลิกซึ่งอย่างยิ่ง. บทว่า
"คมภิรวภาโส มีเนื้อความลิกซึ่ง" อธิบายว่า ส่องสว่าง คือปรากฏลิกซึ่ง
โดยแท้. จริยังอยู่น้ำแห่งหนึ่ง เพียงตื้น ๆ เท่านั้น แต่มีกระแสลิก เหมือน
น้ำเก่าอันมีสีดำด้วยอำนาจสบไผ่ไม้เนา. เพราะฉะนั้น แม้อลิกแก่เข้า
ก็ปรากฏเหมือนลิกตั้งร้อยชั่วนุรุช. น้ำบางแห่งลิก แต่มีกระแสตื้น
เหมือนน้ำอันใสแจ้วแห่งมณิกงคา เพราะน้ำนั้น แม่น้ำลิกตั้งร้อยชั่วนุรุช
ก็ปรากฏเหมือนลิกแก่เข้า. เพราะน้ำนั้น แม่น้ำลิกตั้งร้อยชั่วนุรุช
ก็ปรากฏเหมือนลิกแก่เข้า. น้ำบางแห่งตื้น และก็มีกระแสน้ำตื้นด้วย
เหมือนน้ำในตุมเป็นต้น. น้ำบางแห่งลิก และก็มีกระแสนลิกด้วย เหมือน
น้ำในมหาสมุทรเชิงภูเขาสินธุ. น้ำย่อมได้ชื่อ ๔ อย่าง ด้วยประการ
ฉะนี้แล. แต่ความตื้นความลิกย่อมไม่มีในปฏิจสมุปบาท. เพราะ
ปฏิจสมุปบาทนี้ ได้ชื่อว่าเพียงอย่างเดียวเท่านั้นว่า "ลิกซึ่ง และมีกระแส
ความลิกซึ่ง." พระอานนท์เมื่อจะประกาศความอัศจรรย์ในของตนอย่างนี้ว่า
"ปฏิจสมุปบาทเห็นปานนี้ แต่ก็ปรากฏเหมือนเป็นธรรมดาง่าย ๆ สำหรับ
ข้าพระองค์. ชื่อนี้ น้ำอัศจรรย์ พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า"
จึงทูลถามปัญหาแล้ว ได้นั่งนิ่งอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของพระอนนทฺ์แล้ว ทรงพระดำริว่า "ภิกษุชื่ออนนทฺ์ เหมือนกับว่าเหยียดมือออกเพื่อจับภักคพรหม เหมือนกับว่าพยายามทำลายภูเขาสีเนรุ นำสะเก็ดหินออกอยู่ เหมือนใคร จะข้ามมหาสมุทรโดยไม่ต้องใช้เรือ และเหมือนพยายามพลิกแผ่นดินถือเอา โอชะแห่งดินอยู่ จึงกล่าวถึงปัญหาอันเป็นพุทธวิสัยว่า ง่าย ๆ สำหรับ คน เขาเอะ เราจะบอกความลึกซึ่งแก่เธอ" ดังนี้ จึงตรัสว่า "มา- เหว " ดังนี้ เป็นอาทิ.

ในพระบาลีนั้น ห อักษร ในคำว่า "มาเหว " เพียงเป็น นิบาต. อธิบายว่า เธออย่ากล่าวอย่างนี้. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้จะทรง ทำให้ท่านพระอนนทฺ์ยินดี (เบาใจ) หรือไม่ยินดี (ไม่เบาใจ) ก็ตาม จึงได้ตรัสคำว่า "มาเหว " นี้. ในพระบาลีนั้น ข้อว่า "อุสุตาเทสุโต ทำให้ยินดี (เบาใจ) อยู่" มีอธิบายว่า คุณก่อนอนนทฺ์ เธอมีปัญญา มาก มีญาณแก่ลึกลับ ด้วยเหตุนี้ เธอไม่ควรกำหนดว่า ปฏิกิจสมุปบาท แม้จะลึกซึ่ง แต่ก็ปรากฏว่าง่าย ๆ สำหรับเธอ หรือว่าง่ายสำหรับภิกษุ เหล่าอื่นด้วย. ด้วยว่า ปฏิกิจสมุปบาทนี้ ทั้งลึกซึ่งโดยแท้ และเป็น ธรรมมีกระแสความลึกซึ่งด้วย.

ในข้อนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวอุปมาไว้ ๔ ข้อว่า เล่ากันมาว่า ชนทั้งหลายได้แสดงก้อนหินที่นักมวยปล้ำจะพึงยก ในระหว่างนักมวยปล้ำ ยิ่งใหญ่ ผู้ฝึกชานาญแล้ว ได้รับการเลี้ยงดูด้วยรสโภชนะอันดีตลอด ๖ เดือน ไปสู่ยุทธภูมินักมวยปล้ำในสมัยชุมนุมแข่งขันกัน. นักมวยปล้ำ นั้น พู่ว่า "วัตถุอย่างหนึ่งนี้ คืออะไร." ชนทั้งหลายกล่าวว่า "ก้อนหินที่นักมวยปล้ำจะต้องยก." เขากล่าวว่า พวกเขาจงนำก้อนหิน

นั้นมาเกิด." พอชนทั้งหลายกล่าวว่า "พวกข้าพเจ้ายกไม้ไผ่ดอก " จึงยกขึ้นเสียเอง แล้วกล่าวว่า "ที่หนักกว่าหินนี้อยู่ที่ไหน" แล้วยกก้อนหิน ๒ ก้อนขึ้นด้วยมือทั้งสองแล้ววางลงเหมือนยกบ่น้ำอ้อยเล่น. ในข้อนั้น เขาพึงถูกชนทั้งหลายต่อว่าว่า "ก้อนหินที่นักมวยปล้ำจะต้องยก เป็นของเบาสำหรับนักมวยปล้ำ" แต่ไม่ควรจะกล่าวว่า "เป็นของเบาสำหรับบุคคลเหล่านี้ด้วย ท่านพระอานนท์ผู้ถึงพร้อมด้วยอภิหารตลอดแสน กัป ก็เหมือนนักมวยปล้ำผู้ถูกเลี้ยงดูด้วยรสโภชนะอันดีตลอด ๖ เดือน. ก้อนหินที่นักมวยจะต้องยกเป็นของเบาสำหรับนักมวยปล้ำ เพราะนักมวยปล้ำมีกำลังมาก ฉะนั้น. ปฏิบัติสมุปปาตพึงกล่าวว่า เป็นธรรมอันง่ายสำหรับพระอานนท์ เพราะพระเถระมีปัญญามาก แต่มิใช่ธรรมอันง่ายสำหรับภิกษุเหล่านี้ ฉะนั้น.

ก็ในมหาสมุทร ปลาใหญ่ชื่อ ติมิ ยาว ๒๐๐ โยชน์ ปลาติมิงคละ ยาว ๓๐๐ โยชน์ ปลาติเมรปิงคละ ยาว ๕๐๐ โยชน์. ปลา ๔ อย่างเหล่านี้ คือ ปลาอานนท์ ปลาปนันทะ ปลาอชโฆหาระ ปลามหาตมิ ยาวตั้งพันโยชน์. ในปลาทั้ง ๔ อย่างนั้น ท่านแสดงด้วยปลาติเมรปิงคละนั่นเอง. เมื่อมันกระดิกหูขวา น้ำในพื้นที่ตั้ง ๕๐๐ โยชน์ ก็จะเคลื่อนไปหูซ้าย หาง หัว ก็เหมือนกัน. แต่เมื่อมันกระดิกหูทั้ง ๒ ฟาดหางเอียงหัวไปมา เริ่มจะเล่นน้ำที่คนเอาใส่ภาชนะ น้ำในที่ ๗-๘ ร้อยโยชน์ก็กระเพื่อมเหมือนยกขึ้นตั้งบนเตา น้ำในพื้นที่มีประมาณ ๓๐๐ โยชน์ก็ไม่อาจจะท่วมหลัง (ของมัน). มันพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ชนทั้งหลายกล่าวว่า มหาสมุทรนี้ลึก ความลึกของมหาสมุทรนั้นอยู่ที่ไหน. พวกเราไม่ได้น้ำแม่เพียงที่จะท่วมหลังของพวกเราได้" ในข้อนั้น พึงกล่าวว่า "มหาสมุทรต้น

สำหรับปลาเล็กเหล่านี้" ปฏิจัสมุปบาทก็เหมือนอย่างนั้นแหละ ฟิงกล่าวว่ "ง่ายสำหรับพระอนันท์ ผู้เข้าถึงญาณ (ผู้มีปัญญามาก) แต่ไม่ฟิงกล่าวว่ "ง่ายสำหรับภิกษุเหล่านี้." อนึ่ง พระยาครุฑสูงตั้ง ๑๕๐ โยชน์ ปีกขวาของพระยาครุฑนั้นยาว ๑๕๐ โยชน์ ปีกซ้ายก็เหมือนกัน หางยาว ๖๐ โยชน์ ปาก ๕ โยชน์ เท้า ๑๒ โยชน์. เมื่อมันเริ่มแสดงการกระพือปีกกินลมแบบครุฑ สถานที่ประมาณ ๗-๘ ร้อย โยชน์ก็ไม่พอ. มันฟิงกล่าวอย่างนี้ว่ "ชนทั้งหลายกล่าวว่ อากาศนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ความไม่มีที่สุดแห่งอากาศนั้นมีที่ไหน. เราไม่ได้แม้โอกาสสำหรับกระพือปีกกินลม." ในข้อนั้น ฟิงกล่าวว่ อากาศมีเพียงเล็กน้อยสำหรับพระยาครุฑ ผู้เข้าถึงกาย (เป็นนกกรุฑใหญ่). แต่ไม่ฟิงกล่าวว่ มีเพียงเล็กน้อยสำหรับนกเล็ก ๆ เหล่าอื่น. ปฏิจัสมุปบาทก็เหมือนอย่างนั้นแหละ ฟิงกล่าวว่ ง่ายสำหรับพระอนันท์ ผู้เข้าถึงญาณ (ผู้มีปัญญามาก) แต่ไม่ฟิงกล่าวว่ ง่ายสำหรับภิกษุเหล่านี้.

ส่วนอสุรินทรานู ตั้งแต่ปลายเท้าถึงปลายผม วัดได้ ๔,๘๐๐ โยชน์ ระหว่างแขนทั้ง ๒ ของอสุรินทรานูนั้นวัดได้ ๑,๒๐๐ โยชน์ โดยส่วนหน้าวัดได้ ๖๐๐ โยชน์ ฝ่ามือฝ่าเท้า ๓๐๐ โยชน์ ปากก็เหมือนกัน ข้อนิ้วแต่ละข้อ ๕๐ โยชน์ ระหว่างคิ้วก็เหมือนกัน หน้าผาก ๓๐๐ โยชน์ ศีรษะ ๕๐๐ โยชน์ เมื่ออสุรินทรานูก้าวลงสู่มหาสมุทร น้ำจะลึกประมาณแค่เขา. เขาฟิงกล่าวว่ "ชนทั้งหลายกล่าวว่ มหาสมุทรนี้ลึก ความลึกของมหาสมุทรนั้นมีที่ไหน. เราไม่ได้น้ำแม้เพียงที่จะท่วมถึงเขา. ในข้อนั้น ฟิงกล่าวว่ มหาสมุทรต้นสำหรับอสุรินทรานู ผู้เข้าถึงกาย (มีกายใหญ่) แต่ไม่ฟิงกล่าวว่ ต้นสำหรับผู้อื่น. ปฏิจัสมุปบาท

ก็เหมือนกันอย่างนั้นแหละ ฟังกล่าวว่า ง่ายสำหรับพระอนันท์ ผู้เข้า
ถึงญาณ (มีปัญญามาก) แต่ไม่ฟังกล่าวว่า ง่ายสำหรับภิกษุเหล่าอื่น.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ดูก่อนอนันท์ เธออย่ากล่าวอย่างนี้" ดังนี้
ทรงหมายเอาข้อความนี้แล.

จริงอยู่ ปฏิจจนุปบาท แม้จะเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง แต่ก็ปรากฏว่า
เป็นธรรมง่ายแก่พระอนันตเถระ ด้วยเหตุ ๔ ประการ. เหตุ ๔ ประการ
คืออะไรบ้าง. คือ ด้วยการถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยในปางก่อน ๑ ด้วยการ
อยู่ใกล้ศาสดา ๑ ด้วยความเป็นผู้บรรลุนิเสสธรรม ๑ ด้วยความเป็นผู้
ได้ยินได้ฟังมาก ๑.

เล่ากันมาว่า ในแสนกัป นับแต่ภททกัปนี้ไป ได้มีพระศาสดา
ทรงพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก พระองค์ทรงมีนคร
ที่ประทับนามว่า หังสวดี ทรงมีพระบิดาเป็นพระราชา ทรงพระนามว่า
อาหันทะ ทรงมีพระมารดาเป็นพระเทวี ทรงพระนามว่า สุเมธา
พระโพธิสัตว์ทรงพระนามว่า อุตตรกุมาร. พระองค์ได้เสด็จออก
มหาภิเนษกรรม ณ วันที่พระโอรสประสูติ ทรงผนวชแล้วประกอบ
ความเพียรเนื่อง ๆ ทรงบรรลุนิเสสปัญญุตญาณตามลำดับ ทรงเปล่งอุทาน
ว่า **อนนชชาติถ์ สารี** เป็นอาทิ ทรงยับยั้งให้เวลาล่วงไปที่โพธิบัลลังก์
สิ้น ๗ วันแล้ว ทรงยกพระบาทออกด้วยพระดำริว่า "เราจักเอาเท้า
เหยียบแผ่นดิน." ขณะนั้น ดอกบัวหลวงดอกใหญ่ ก็ชำแรกแผ่นดิน
ปรากฏขึ้น กลีบดอกบัวนั้น วัดได้ ๕๐ ศอก เกสร ๓๐ ศอก ฝัก ๑๒
ศอก มีละอองเกสรประมาณ ๕ หม้อ.

ส่วนพระศาสดา โดยส่วนสูง ทรงสูง ๕๘ ศอก ระหว่างพระ-

พาหาทั้ง ๒ ของพระองค์ วัดได้ ๑๘ ศอก พระนลาต ๕ ศอก พระหัตถ์ และพระบาท ๑๑ ศอก พอพระองค์ทรงใช้พระบาท ๑๑ ศอกเหยียบ ดอกบัวประมาณ ๑๒ ศอก ละอองเกสรที่มีประมาณ ๘ หม้อ ก็พุ่งขึ้น เคลื่อนกล่นไปตลอดพื้นที่ ๕๘ ศอก เหมือนจุนแห่งมโนศิลาอันเคลื่อน กล่นฉะนั้น อาศัยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงปรากฏพระนามว่า "ปทุมุตตระ." พระองค์ได้มีอัครสาวก ๒ รูป คือ พระเทวิละ และพระสุชาตะ. อัครสาวก ๒ รูป คือ พระนางอมิตาและพระนางอสมมา. อุปัฏฐากชื่อสมณะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ เมื่อจะทรงกระทำ การสงเคราะห์พระบิดา ประทับอยู่ที่หังสวดีราชธานี มีภิกษุ ๑ แสนรูป เป็นบริวาร. อนึ่ง พระกนิษฐภคินีของพระองค์ทรงพระนามว่า สุมณกุมาร. พระราชาได้พระราชทานโกศในที ๑๒๐ โยชน์ จากหังสวดี แก่สุมณกุมาร นั้น. บางคราวพระสุมณกุมาร ก็มาเฝ้าพระบิดาและพระศาสนา.

ต่อมาวันหนึ่ง ชายแดนเกิดการกำเริบ (เกิดความไม่สงบ) สุมณกุมาร ได้ทรงส่งสาสน์ไปถวายพระราชา พระราชาทรงส่งสาสน์ ตอบไปว่า "ลูกเอ๋ย พ่อตั้งเจ้าไว้เพื่ออะไร." สุมณกุมาร ทรงปราบ โจรให้สงบราบคาบแล้ว ทรงส่งสาสน์ไปถวายพระราชาอีกว่า "ข้าแต่ สมมติเทพ ชนบทสงบแล้ว. พระราชาทรงยินดี รับสั่งว่า "ขอให้ลูก ของเราจงมาเร็ว." สุมณกุมารนั้น ทรงมีอำมาตย์ประมาณ ๑,๐๐๐ คน พระองค์ทรงปรึกษากับอำมาตย์เหล่านั้น ในระหว่างทางว่า "พระราชา- บิดาของเราทรงยินดี หากทรงประทานพรแก่เรา เราจะรับอะไรดี." ครั้นแล้ว อำมาตย์พวกหนึ่ง ได้กราบทูลพระกุมารว่า "พระองค์จงเอา

ข้าง เอม้า เอาชนบท เอาแก้ว ๗ ประการ." อำมาตย์อีกพวกหนึ่ง กราบทูลว่า "พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระราชา ผู้เป็นใหญ่ใน แผ่นดิน ทรัพย์มีเป็นของหาได้ยากกำหนดพระองค์ พระองค์ควรละทรัพย์ ที่ได้แล้วทั้งหมดนี้ไป บุญอย่างเดียวกันเท่านั้นที่ควรพาไป เพราะฉะนั้น เมื่อพระราชทานพร ขอพระองค์จงทรงรับพร เพื่ออุปัฏฐาก พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ตลอดไตรมาสเถิด." พระ กุมารรับสั่งว่า "พวกท่านเป็นกัลยาณมิตรของเรา อันที่จริงเรามีความ คิดเช่นนั้นอยู่ แต่พวกท่านให้เกิดขึ้นก่อน เราจักทำอย่างนั้น" แล้วเสด็จ ไปถวายบังคมพระบิดาเมื่อพระบิดาทรงสวมกอด ทรงจุมพิตที่พระเศียร แล้วรับสั่งว่า "ลูก พ่อขอให้พรแก่เจ้า" จึงกราบทูลว่า "ข้าแต่ พระมหाराช ข้าพระองค์ปรารถนาจะอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย ปัจจัย ๔ ตลอดไตรมาส ทำชีวิตมิให้มีโทษ ขอพระองค์จงทรงพระ- ราชทานพรนี้แก่ข้าพระองค์เถิด." พระราชารับสั่งว่า "ลูก พ่อไม่อาจจะ ให้ได้ ลูกจงขอสิ่งอื่นเถิด." พระกุมารกราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ขึ้นชื่อว่า กษัตริย์ทั้งหลายย่อมไม่ตรัสคำเป็นสอง ขอพระองค์ได้โปรดพระ- ราชทานพรนี้แหละ ข้าพระองค์ไม่มีความต้องการด้วยสิ่งอื่น." พระราชา รับสั่งว่า "ลูก จิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้ได้ยาก หากพระผู้มีพระ- ภาคเจ้า จักไม่ทรงปรารถนาไซ้ร้ แม้เมื่อพ่อให้พรไปแล้ว จักมีประ- โยชน์อะไร." พระกุมารกราบทูลว่า " ข้าแต่สมมติเทพ ดิละ ข้าพระองค์ จักรู้พระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า" ดังนี้แล้วเสด็จไปสู่พระวิหาร.

เวลานั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสร็จภักตกิจแล้ว เสด็จเข้าไปยังพระ กันธกุฎี. พระสมณกุมารนั้น ได้เสด็จไปถึงสำนักพวกภิกษุที่นั่งอยู่พร้อม

กัน ในโรงกลม. ภิกษุเหล่านั้น ถวายพระพรพระราชกุมารนั้นว่า "ขอถวายพระพร เพราะเหตุไร พระองค์จึงเสด็จมา (ที่นี่)."

พระกุมาร. "มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้พวกท่านจงโปรดแสดงพระผู้มีพระภาคเจ้า แก่ข้าพเจ้าด้วย."

พวกภิกษุ. "ขอถวายพระพร พวกอาตมาให้พระองค์เฝ้าพระศาสดา ในขณะที่พระองค์ทรงประสงค์หาได้ไม่."

พระกุมาร. "ท่านผู้เจริญ ใครเล่า ให้เฝ้าได้."

พวกภิกษุ. "ขอถวายพระพร พระเถระชื่อ สุมนะ."

พระกุมารตรัสถามถึงที่นั้งของพระเถระว่า "ท่านผู้เจริญ พระเถระนั้นอยู่ที่ไหน" เสด็จไปทรงไหว้พระเถระแล้วตรัสว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าปรารถนาจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอท่านจงแสดงพระผู้มีพระภาคเจ้า แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด."

พระเถระถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงเสด็จมาเถิด" แล้วนำเสด็จพระกุมารไปพักที่บริเวณพระคันธกุฎี แล้วขึ้นไปยังพระคันธกุฎี.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่ง (ถาม) พระเถระนั้นว่า "ดูก่อนสุมนะ เพราะเหตุไร เธอจึงมา (ที่นี่)."

พระเถระ. "พระราชโอรส เสด็จมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าข้า."

พระผู้มีพระภาคเจ้า. "ดูก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้น เธอจงปฐาสนะเถิด."

พระเถระปุ้อาสนะแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับนั่งบน
อาสนะที่ปูแล้ว พระราชโอรสถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกระทำ
ปฏิสันถาร.

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่ง (ถาม) ว่า "ขอถวายพระพร พระองค์
เสด็จมาเมื่อไหร่."

พระราชโอรส. "มาเมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี พระ-
เจ้าข้า. แต่พวกภิกษุกล่าวว่า พวกอาตมาให้พระองค์เฝ้าพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าในขณะที่พระองค์ทรงประสงค์หาได้ไม่ แล้วสั่งข้าพระองค์ไป
ยังสำนักพระเถระ และพระเถระก็ได้แสดง (ให้ได้เฝ้า) ด้วยคำเพียงคำ
เดียวเท่านั้น พระเถระเห็นจะเป็นที่โปรดปรานในพระศาสนาของพระองค์
มาก พระเจ้าข้า."

พระผู้มีพระภาคเจ้า. "ขอถวายพระพร ถูกแล้ว ภิกษุนี้เป็นที่
โปรดปรานในศาสนาของอาตมภาพ."

พระราชกุมาร. "ทำอะไร จึงจะเป็นที่โปรดปราน ในพระศาสนา
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระเจ้าข้า."

พระผู้มีพระภาคเจ้า. "ขอถวายพระพร ต้องให้ท่าน สมาทานศีล
รักษาศูโบสถ จึงจะเป็นที่โปรดปราน."

พระราชกุมาร. "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ปรารถนา
จะเป็นที่โปรดปรานในพระพุทธศาสนาเหมือนพระเถระ ขอพระองค์จึง
ทรงรับนิมนต์ข้าพระองค์ อยู่จำพรรษาตลอดไตรมาสด้วยเถิด."

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูว่า "จะมีประโยชน์ด้วยการไปหรือ

หนอ" ทรงเห็นว่า "มี" จึงรับสั่งว่า "ขอถวายพระพร พระตถาคต
ทั้งหลาย ย่อมทรงยินดีในเรือนว่างแล."

พระราชกุมารกราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์
ได้ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ได้ทราบแล้ว." ทรงถือเอา
ปฎิญาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะล่องหน้าไปก่อน แล้ว
ให้สร้างวิหาร เมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวไป ขอพระองค์จงเสด็จมาพร้อม
ภิกษุ ๑ แสนรูป" แล้วเสด็จไปยังสำนักพระบิดา กราบทูลว่า "ข้าแต่
สมมติเทพ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้ปฎิญาแก่ข้าพระองค์แล้ว เมื่อ
ข้าพระองค์ส่งข่าวไป ขอพระองค์ได้โปรดส่งพระผู้มีพระภาคเจ้าไปด้วย."
ถวายบังคมพระบิดาแล้ว เสด็จออกไปสร้างวิหารในที่ ๑ โยชน์ เสด็จ
ทางไกล ๒,๐๐๐ โยชน์ ครั้นเสด็จถึงแล้ว ทรงเลือกที่ตั้งวิหาร ในพระนคร
ของพระองค์. ทรงเห็นอุทยานของกุฎุมพีชื่อ โสภณะ ทรงซื้อด้วยทรัพย์
๑ แสน และทรงสละทรัพย์ ๑ แสนให้สร้างวิหาร.

ในอุทยานนั้น พระราชกุมารรับสั่งให้สร้างพระคันธกุฎี สำหรับ
พระผู้มีพระภาคเจ้า กุฎีถ้ำ และมณฑป เพื่อเป็นที่พักกลางคืนและ
กลางวัน สำหรับพวกภิกษุที่เหลือ ทรงสร้างกำแพงและซุ้มประตูเสร็จแล้ว
ส่งข่าวไปยังสำนักพระบิดา "งานของข้าพระองค์เสร็จแล้ว ขอให้พระองค์
ได้โปรดส่งพระศาสดาไปด้วย."

พระราชอาถรรพณ์ดาหารพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กราบทูลว่า
"ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า งานของสุมนกุมารเสร็จแล้ว เธอหวังการ
เสด็จไปของพระองค์."

พระผู้มีพระภาคเจ้า มีภิกษุ ๑ แสนรูปเป็นบริวาร ได้เสด็จไป
ประทับพักอยู่ในวิหาร ในระยะทางแห่งละโยชน์ ๆ.

พระราชกุมาร ได้ทรงสดับข่าวว่า "พระศาสดากำลังเสด็จมา"
ได้เสด็จไปทรงต้อนรับระยะทาง ๑ โยชน์ ทรงบูชาด้วยของหอมและ
ดอกไม้เป็นต้น อาราธนาให้เสด็จเข้าไปสู่วิหาร แล้วมอบถวายวิหารว่า
"ข้าแต่พระมหามุนี ขอพระองค์จงทรงรับอุทยานชื่อโสภณะ ที่ข้าพระองค์
ซื้อด้วยเงิน ๑ แสน สร้างด้วยเงิน ๑ แสน." ในวันเข้าพรรษา ท้าวเธอ
ถวายทานทรงมีรับสั่งให้พระโอรสและพระมเหสีของพระองค์ และพวก
อำมาตย์เข้าเฝ้า แล้วรับสั่งว่า "พระศาสดาได้เสด็จจากแดนไกลมาสู่สำนัก
ของเรา และฉันเชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงเป็นผู้เคารพธรรม
ไม่ทรงเห็นแก่อามิส เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า จักนุ่งผ้าสาฎก ๒ ผืน
สมาทานศีล ๑๐ อยู่ที่นี่แหละ ตลอดไตรมาสนี้ ขอให้พวกท่านทั้งหลาย
พึงถวายทานแด่พระชินาสพ ๑ แสนรูป ตลอดไตรมาส โดยทำนองนี้."

ท้าวเธอประทับอยู่ในที่ที่มีส่วนเสมอกับที่อยู่พระสุมนเถระ ได้
ทอดพระเนตรเห็นวัตรทุกอย่างที่พระเถระทำถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า จึง
ทรงพระดำริว่า "พระเถระรูปนี้ อยู่ในฐานะเป็นที่โปรดปรานโดยส่วน
เดียว ควรที่เราจะปรารณาฐานันดรของพระเถระนี้แหละ" เมื่อใกล้
ปวารณา ได้เสด็จเข้าสู่บ้าน พระราชทานมหาทานตลอด ๗ วัน ในวันที่
๗ ทรงวางไตรจีวรลงที่ใกล้เท้าของภิกษุ ๑ แสนรูป ถวายบังคม**พระผู้มี
พระภาคเจ้า** แล้วกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้
กระทำบุญแล้ว ตั้งแต่ให้สร้างวิหารในระยะแห่งละโยชน์ ในทางใหญ่
ข้าพระองค์มิได้กระทำบุญนั้นเพราะหวังสมบัติคือความเป็นท้าวสักกเทวราช

ทั้งมิได้กระทำเพราะหวังมารสมบัติและพรหมสมบัติเลย แต่กระทำเพราะปรารถนาความเป็นพุทธอุปัฏฐาก ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้น ขอให้ข้าพระองค์ได้เป็นพุทธอุปัฏฐากเหมือนพระสุนทรเถระในอนาคตด้วยเถิด" ดังนี้ ทรงหมอบลงถวายบังคมด้วยเบญจางค์ประดิษฐ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูว่า "ความคิดอันยิ่งใหญ่ ของกุลบุตรจักสำเร็จหรือไม่หนอ." ทรงทราบว่ "ในกัปที่หนึ่งแสนนับแต่ภัทรกัปนี้ไป ในอนาคต พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า โคตมะจักอุบัติขึ้น เธอจักได้เป็นอุปัฏฐากแห่งพระโคตมะนั้นแล" จึงตรัส (ให้พร) ว่า

**"ขอให้สิ่งที่พระองค์ทรงประสงค์แล้ว ทรงปรารถนาแล้ว
ทั้งหมดนั้นแหละ จงสำเร็จเถิด ขอให้พระดำริทั้งปวง
จงเต็มเหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญฉะนั้น."**

พระกุมารได้ทรงสดับแล้ว จึงทรงพระดำริว่า "ขึ้นชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่มีพระวาจาเป็นสอง ในวันที่ ๒ นั้นเอง ทรงรับบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ได้เป็นเหมือน (ตาม) เสด็จมาข้างหลัง ๆ. ท้าวเธอทรงให้ทานตลอดแสนปีในพุทธูปบาทนั้น ทรงบังเกิดในสวรรค์ แม้ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ก็ได้ถวายผ้าห่มเพื่อเป็นที่รองบาตร พระเถระที่เทียวโปรดสัตว์ ทำการบูชาแล้ว ทรงบังเกิดในสวรรค์อีก เคลื่อนจากสวรรค์นั้นแล้ว ได้เป็นพระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงให้สร้างบรรณศาลา ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ ทรงตั้งเชิงรองบาตรแก้วมณี ทรงทำการบำรุงด้วยปัจจัย ๔ ตลอดเวลา ๑ หมื่นปี.

นี่เป็นฐานะที่ปรากฏ.

อนึ่ง เมื่อทรงให้ท่านอยู่ตลอดแสนกัป ได้ทรงบังเกิดในคฤศินบุรี พร้อมกับพระโพธิสัตว์ของเรา เคลื่อนจากคฤศินบุรีนั้นแล้ว ทรงถือปฏิสนธิในเรือนเจ้าศากยะทรงพระนามว่า อมิโตทนะ. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำมหากิเษภกรรม์ บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามลำดับ เสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์โดยการเสด็จครั้งแรก แล้วเสด็จออกไปจากกรุงกบิลพัสดุ์นั้น เมื่อพระราชกุมารทั้งหลายทรงบรรพชา เพื่อเป็นบริวารของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้เสด็จออกพร้อมกับเจ้าศากยะพระนามว่าภัททิยะเป็นต้น บรรพชาในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ฟังธรรมกถาในสำนักของท่านพระปุลณมัตตานินุตระ แล้วตั้งอยู่ในโศดาปัตติผลต่อกาลไม่นานเลย. ท่านพระอานนท์นี้ ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยในปางก่อนอย่างนี้. ปฏิจสมุบาท แม้เป็นธรรมที่ลึกลับก็ปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่ายแก่ท่าน เพราะคุณสมบัติข้อนี้.

ส่วนการเล่าเรียน การฟัง การสอบถาม และการทรงจำในสำนักของครูทั้งหลาย ท่านเรียกว่า "อยู่ใกล้ศาสดา." ท่านพระอานนท์มีความเป็นอยู่ที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง. ด้วยเหตุนี้ ปฏิจสมุบาทแม้จะลึกลับนี้ จึงปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่ายแก่ท่าน. และสำหรับพระโศดาบันทั้งหลาย ปัจจยาการปรากฏเป็นธรรมง่าย. และท่านพระอานนท์ก็เป็นพระโศดาบัน การกำหนดนามรูป ย่อมปรากฏแก่ผู้ได้ยินได้ฟังมากเหมือนเมื่อประทีปในห้อง ๔ ศอก ลูกโพลงอยู่ เติงและตั้งก็ปรากฏฉะนั้น และท่านพระอานนท์ ก็เป็นยอดแห่งบุคคลผู้พหูสูตทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ ปัจจยาการแม้จะเป็นธรรมลึกลับก็ปรากฏเหมือนเป็นธรรม

ง่ายสำหรับท่าน เพราะความเป็นผู้ไฉนได้ฟังมาก.

ปฏิจสมุปบาท เป็นธรรมลักษณะ เพราะความลักษณะ ๔ ประการ และความลักษณะแห่งปฏิจสมุปบาทนั้น ท่านกล่าวไว้พิสดารแล้วในคัมภีร์ วิสุทธิมรรคแล. ความลักษณะแม้ทั้งหมดนั้นได้ปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่ายสำหรับพระอานนทเถระ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะ ทำให้พระอานนทเถระ จิตตัสมา มาหวิ เป็นอาทิ. ก็ในพระบาลีนั้น มีอธิบาย ดังนี้ "ดูก่อนอานนท เธอมีปัญหามาก มีญาณแจ่มแจ้ง ด้วย เหตุนี้ ปฏิจสมุปบาท แม้จะเป็นธรรมลักษณะ ก็ย่อมปรากฏเหมือน เป็นธรรมง่ายสำหรับเธอ เพราะฉะนั้น เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า ปฏิจสมุปบาทนี้ ปรากฏเป็นธรรมง่ายสำหรับเราหรือหนอ หรือว่า ง่ายสำหรับคนอื่นด้วย.

แต่พระอานนทเถระยังมียินดีด้วยถ้อยคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส แล้วไฉน ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ "ดูก่อนอานนท ก็แหละเธออย่าได้ กล่าวอย่างนี้ว่า ปฏิจสมุปบาทปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่าย ๆ สำหรับ เรา ก็ถ้าปฏิจสมุปบาทนี้ ปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่าย ๆ สำหรับเธอ ไฉน เพราะเหตุไร เธอจึงมิได้เป็นพระโสดาบันตามธรรมดาของตน แต่ เธอได้ตั้งอยู่ในนัยที่เราให้แล้ว จึงแทงตลอดโสดาปัตติมรรค ดูก่อนอานนท พระนิพพานนี้เท่านั้น ที่ลักษณะ ส่วนปัจเจกการเป็นธรรมง่าย ครั้นแล้ว เพราะเหตุไร เธอจึงไม่ถอนขึ้นซึ่งกิเลส ๔ เหล่านี้ คือ กามราค- สังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ อหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อหยาบ แล้วกระทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล ไม่ถอนขึ้นซึ่งกิเลส ๔ ที่อาศัยสังโยชน์ และอนุสัยเหล่านั้นนั้นแหละ แล้วกระทำอนาคามีผลให้แจ้ง ไม่ถอนขึ้น

ซึ่งกิเลส ๘ เหล่านี้ คือ สังโยชน์ ๕ มีรูปราคะ เป็นต้น มานานุสัย
ภวราคนุสัย อวิชชานุสัย แล้วกระทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต หรือว่า
เพราะเหตุไร จึงไม่แทงตลอดสาวกบารมีญาณ เหมือนพระสารีบุตรและ
พระมหาโมคคัลลานะผู้ได้บำเพ็ญบารมีตลอด ๑ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป
ไม่แทงตลอดปัจเจกโพธิญาณ เหมือนพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ได้
บำเพ็ญบารมีตลอด ๒ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป. อีกอย่างหนึ่ง ถ้าปฏิบัติ-
สมุปปาตนี้ ปรากฏเป็นธรรมง่ายโดยประการทั้งปวงสำหรับเธอไซ้
เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร เธอจึงไม่ทำให้แจ้งซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ
เหมือนพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี ๔ อสงไขยยิ่งด้วย
แสนกัปบ้าง ๘ อสงไขยบ้าง ๑๖ อสงไขยบ้าง เธอไม่มีความต้องการ
ด้วยกรรมเครื่องบรรลुकุณพิเศษเหล่านี้หรือ. เธอจงเห็นว่าเป็นเพียงความ
ผิดพลาดของเธอ เธอชื่อว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในสาวกประเทศญาณ ได้กล่าว
ถึงปัจฉยาการอันลึกซึ้งยิ่งว่า ปรากฏง่ายสำหรับเรา คำพูดเช่นนี้ของเธอ
นั้น เป็นศัตรูต่อพระคำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุเช่นนั้น
จะพึงกล่าวถ้อยคำอันเป็นศัตรู ต่อพระคำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เป็นการไม่สมควร. ดูก่อนอนนท์ ก็เมื่อตถาคตพยายามเพื่อแทงตลอด
ปัจฉยาการนี้อยู่ ชื่อว่าการให้ทานที่ไม่เคยให้ เพื่อประโยชน์แก่การแทง
ตลอดปัจฉยาการ ย่อมไม่มีแก่ตถาคต ตลอด ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป.
จึงชื่อว่า ผู้มิได้บำเพ็ญบารมี ย่อมไม่มี. และเมื่อตถาคตกำจัดกำลังของ
มาร ดูว่าให้หมดความพยายามด้วยคิดว่า เราจักแทงตลอดปัจฉยาการ
ในวันนี้ มหาปฐพีนี้ ก็มีได้ไหว แม้เพียงเท่า ๒ องคุลี. อนึ่ง
เมื่อตถาคตยังบุพเพนิวาสานุสสติญาณให้ถึงพร้อมในปฐมยาม และ

ยังทิพพจักขุญาณให้ถึงพร้อมในมัชฌิมยาม ส่วนในปัจฉิมยาม ด้วยเพียงเห็นว่า อวิชชาเป็นปัจจัยแห่งสังขารทั้งหลาย โดยอาการ ๕ อย่าง ดังนี้ ในเวลาเช้าตรู่ โลกธาตุนี้เปล่งเสียงอยู่ตั้งร้อยตั้งพัน เหมือนกังสดาลถูกเคาะด้วยท่อนไม้ ได้ไหวแล้ว เหมือนหยาดน้ำบนใบบัวที่ถูกลมพัด ฉะนั้น คุณก่อนอนนทฺ์ ปฏิจสมุปบาทนี้ ทั้งลึกซึ้ง ทั้งมีกระแสความลึกซึ้ง ด้วยประการฉะนี้ คุณก่อนอนนทฺ์ เพราะไม่รู้ธรรมนี้ ๑ ล ๑ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต สงสาร."

ชื่อว่า "เอตสฺส ธมฺมสฺส ธรรมนี้" ได้แก่ ธรรมอันเป็นปัจจัยแห่งธรรมนี้. บทว่า "อนนฺุโพธา เพราะไม่รู้" ได้แก่ เพราะไม่ตรัสรู้ด้วยอำนาจญาณปริยญา (การกำหนดรู้สิ่งที่ตนรู้แล้ว). บทว่า "อปฺปฏิ-เวธา เพราะไม่แทงตลอด" ได้แก่ เพราะไม่แทงตลอดด้วยอำนาจศีรณปริยญา (การกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาไตร่ตรอง) และปหาน-ปริยญา (การกำหนดรู้ด้วยการละ). บทว่า **ตฺนฺตาทฺกฺลฺลชาตา** แปลว่า เป็นเหมือนเส้นด้ายที่ยุ่ง. เหมือนอย่างว่า ด้ายของช่างหูกที่เก็บไว้ไม่ดี ถูกหนูกัดขาด จึงยุ่งในที่นั้น ๆ การที่จะให้ปลายเสมอปลาย ให้โคนเสมอโคนว่า นี้โคน นี้ปลาย ย่อมทำได้ยาก ฉนฺใด สัตว์ทั้งหลาย ผู้สับสน ยุ่งเหยิง วุ่นวาย ในปัจฉยการนี้ ก็ฉนฺนั้นเหมือนกัน ไม่อาจจะทำปัจฉยการให้ตรงได้. ผู้ที่ตั้งอยู่ในความเคารพนับถือแห่งนุรุษเฉพาะตน พึงเป็นผู้อาจทำอุทาหรณ์ในปัจฉยการนั้นให้ตรงได้. นอกจากพระโพธิสัตว์ทั้งสอง สัตว์อื่นชื่อว่า เป็นผู้สามารถเพื่อทำปัจฉยการให้ตรงตามธรรมคาของตนย่อมไม่มี เหมือนอย่างว่า เส้นด้ายที่ยุ่ง ซึ่งเขาเอาน้ำส้อมใส่แล้ว เอาแก้อีทับ ย่อมจะเกิดเป็นก้อนติดกันเป็นกลุ่มในที่สุด ฉนฺใด

สัตว์เหล่านี้ ก็ฉนั้น พลังพลาดในปัจจัยแล้ว ไม่สามารถทำปัจจัยให้ตรง จึงเกิดเป็นกลุ่มติดกันเป็นปม ด้วยอำนาจแห่งทิวฐิ ๖๒. ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อาศัยทิวฐิ ชนเหล่านั้นทั้งหมด ไม่อาจทำปัจจัยให้ตรงได้เลย. ค่ายที่พันกันยุ่งของช่างหูก เรียกว่า กลุ่มเส้นค้ายเป็นปม ในคำว่า **คูปิณฺณจิกษตา.**

รังนก ชื่อว่า **คูปา.** อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า รังของนางนกนั้น ค้างก็มี. ความที่ค้ายเป็นปมและรังนกทั้งสองนั้น ก็นับว่ายุ่ง. การที่จะจัดให้ปลายเสมอปลาย ให้โคนเสมอโคน เป็นการทำได้ยาก. เพราะฉะนั้น ความซ้อนนั้น พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแหละ.

บทว่า **มฺนุชฺชปฺพชฺชฎา** ได้แก่ เป็นเหมือนหญ้ามุงกระต่าย เหมือนหญ้าปล้อง คือ เกิดเช่นนั้น. การถือเอาสิ่งที่ตกไปในที่ใดที่หนึ่งในเวลาที่เชือกซึ่งเขาทุบหญ้าเหล่านั้น ทำขาดลง แล้วจัดให้ปลายเสมอปลาย ให้โคนเสมอโคนว่า นี้คือปลาย นี้คือโคนของหญ้าเหล่านั้น เป็นสิ่งทำได้ยาก ผู้ตั้งอยู่ในความเคารพสักการะแห่งบุรุษเฉพาะตน พึงเป็นผู้สามารถทำ (ปัจจัยการ) ให้ตรงได้ นอกจากพระโพธิสัตว์ทั้งสอง สัตว์อื่นชื่อว่า เป็นผู้สามารถทำปัจจัยการให้ตรง ย่อมไม่มี ฉนั้นใด หมู่สัตว์นี้ ก็ฉนั้น ไม่อาจทำปัจจัยให้ตรงได้ เป็นผู้เหมือนกลุ่มเส้นค้ายที่เป็นปม จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกติ วินิบาต สงสาร ด้วยอำนาจทิวฐิ.

ในความซ้อนนั้น นรก กำเนิดดิรัจฉาน เปเรตวิสัย และอสุรกาย ชื่อว่า **อบาย.** เพราะฉะนั้น อบายแม่ทั้งหมดนั้น เรียกว่า **อบาย** เพราะไม่มีความเป็นไป กล่าวคือความเจริญ. อนึ่ง ที่เรียกว่า **ทุกติ** เพราะมีความเป็นไปแห่งทุกข์ ที่เรียกว่า **วินิบาต** เพราะความเกิดขึ้นแห่งสุข

ได้ตกไปเสียแล้ว ส่วนนอกนี้ เรียกว่า สงสาร เพราะชั้นธาตุและ
อายตนะยังเป็นไปตามลำดับไม่ขาดสาย หมู่สัตว์ยอมไม่ล่วงพ้น คือไม่
ก้าวล่วงทุกข์แม้ทั้งหมดนั้น โดยที่แท้ หมู่สัตว์ถือเอาอยู่ซึ่งจตุติ และ
ปฏิสนธิบ่อยๆ อย่างนี้คือ จากจตุติ ก็ถือปฏิสนธิ จากปฏิสนธิ ก็ถือ
เอาจตุติ จึงต้องหมุนไปในภพ ๓ ในกำเนิด ๔ ในคติ ๕ ในวิญญาณ-
ฐิติ ๗ ในสัตตาวาส ๘ เหมือนเรือที่ถูกลมพัดไปในมหาสมุทร และ
เหมือนโคเทียมด้วยเครื่องยนต์ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงรุกรานท่านพระอานนท์ จึงตรัส
ข้อความนี้ทั้งหมดด้วยประการฉะนี้. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ มีนัยดัง
กล่าวแล้วแล.

จบนิทานสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาทุกขวรรคที่ ๖

มหาวรรคที่ ๗

๑. อัสสุตวตาสูตที่ ๑

ว่าด้วยกายเป็นที่ประชุมมหาภูตทั้ง ๔

[๒๓๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า... คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้
สดับ จะพึงเบื่อหน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในกายอันเป็น
ที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ความ
เจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี การเกิดก็ดี การตายก็ดี ของกายอันเป็น
ที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ย่อมปรากฏ ปุถุชนผู้มีได้สดับจึงเบื่อ
หน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในกายนั้น แต่ตถาคต
เรียกกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง
วิญญาณบ้าง ปุถุชนผู้มีได้สดับ ไม่อาจเบื่อหน่าย .คลายกำหนด หลุด
พ้นในจิต เป็นต้นนั้นได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าจิตเป็นต้นนี้
อันปุถุชนมิได้สดับรวบรวมไว้ด้วยคัมภีร์ ยึดถือด้วยทิฏฐิว่า นั่นของเรา
เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ตลอดกาลช้านาน ฉะนั้น ปุถุชน
ผู้มีได้สดับ จึงไม่อาจจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นในจิตเป็นต้น
นั้นได้เลย.

[๒๓๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับ จะพึงเข้าไปอีก ถือเอากายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ โดยความเป็นตน ยังชอบกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิตโดยความเป็นตนหาชอบไม่ ชื่อนั้น เพราะเหตุไร เพราะกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ เมื่อดำรงอยู่ ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบปีบ้าง ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้าง สี่สิบปีบ้าง ห้าสิบปีบ้าง ร้อยปีบ้าง ยิ่งกว่า ร้อยปีบ้าง ย่อมปรากฏ แต่ว่าตถาคตเรียกกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ในกลางคืนและกลางวัน.

[๒๓๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วานรเมื่อเที่ยวไปในป่าใหญ่จับกิ่งไม้ ปล่อยกิ้งนั้น ยึดเอากิ่งอื่น ปล่อยกิ้งที่ยึดเดิม เหนียวกิ่งใหม่ต่อไป แม้ฉันทใด กายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ที่ตถาคตเรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ในกลางคืนและกลางวัน ก็ฉันทนั้นแล.

[๒๓๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมใส่ใจโดยแยบคายด้วยสติถึงปฏิจฺจนุสุมฺปาทธรรม ในกายและจิตที่ตถาคตกล่าวมานั้นว่า เพราะเหตุดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย

จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกข-
โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้ อนึ่ง เพราะอวิชชาดับตำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯ ล ฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้
ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๓๔] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ มาพิจารณาอยู่
อย่างนี้ ย่อมหน่ายแม้ในรูป ย่อมหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมหน่ายแม้ใน
สัญญา ย่อมหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อ
หน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี
ดังนี้แล.

จบอัสสุตวตาสูตที่ ๑

มหาวรรคที่ ๗

อรรถกถาอัสสุตวตาสูตที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในอัสสุตวตาสูตที่ ๑ แห่งมหาวรรคต่อไป.

บทว่า "อสุตวา ผู้มิได้สดับ" ได้แก่ ผู้เว้นจากการเรียน การ
สอบถามและการวินิจฉัยในขันธ ชาติ อายตนะ ปัจจัยการ และสติปัญญา
เป็นต้น . บทว่า "ปุลุชฺโณ ปุลุชน" ได้แก่ ชื่อว่าปุลุชน เพราะเหตุที่ยัง

กิเลสมากน่านี่ประการเป็นต้นให้เกิด. จริงอยู่ ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า ชื่อว่า
ปฏุชน เพราะยังกิเลสหนาให้เกิด. ข้อความทั้งปวงนั้น ควรทำให้พิสดาร.
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าปฏุชน เพราะยังลงภายในของพวกชนจำนวนมาก
คือนับไม่ได้ หันหลังให้อริยธรรม ประพฤติธรรมต่ำ อีกอย่างหนึ่ง ผู้นี้
ชื่อว่าปฏุ เพราะถึงการนับไว้แผนกหนึ่งทีเดียว ชื่อว่าชน เพราะแยกจาก
พระอริยเจ้าผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลและสุตะเป็นต้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าปฏุชน.
ด้วยบททั้งสอง คือ อสุตวา ปฏุชฺชน ดังกล่าวแล้วนี้ ท่านถือเอา
อัมชปฏุชน ในจำนวนปฏุชน ๒ จำพวกที่พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์ตรัสไว้ว่า ปฏุชนมี ๒ จำพวก คืออัมชปฏุชน ๑ กัลยาณ-
ปฏุชน ๑. ด้วยบทว่า อิมสมฺมิมิ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกายที่เห็น
ประจักษ์อยู่ในปัจจุบัน. บทว่า จาตุมฺมมหาภูติกสมฺมิมิ แปลว่า ในกายอัน
เป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔. อธิบายว่า บังเกิดแต่มหาภูตรูป ๔ ชื่อ
ว่าสำเร็จแต่มหาภูตรูป ๔. บทว่า นิพฺพินฺนุเทยฺย แปลว่า พึงหน่าย.
บทว่า วิรชฺเชยฺย. แปลว่า ไม่พึงยินดี. บทว่า วิมฺจฺเจยฺย แปลว่า พึง
เป็นผู้ใคร่จะพ้น. บทว่า อาจโย แปลว่า ความเจริญ. บทว่า อปจโย
แปลว่า ความเสื่อม. บทว่า อาทานํ แปลว่า การบังเกิด. บทว่า
นิกฺเขปนํ แปลว่า ความแตกสลาย.

บทว่า ตสมฺมา ได้แก่ เพราะเหตุที่มหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ ย่อม
ปรากฏ เพราะมีความเจริญ ความเสื่อม ความบังเกิด และความแตก
สลาย. อธิบายว่า เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำรูปที่
มิได้ประกอบ (ในกาย) เพื่อกำหนดรูปในกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหา-
ภูตรูป ๔ แล้วทรงกระทำรูปที่ประกอบแล้วในกาย เพื่อกำหนดว่า ไม่มี

รูป. เพราะเหตุไร. เพราะว่าการถือมั่นในรูปของภิกษุเหล่านั้น มีกำลังเกินประมาณ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความจริงที่การถือมั่นในรูปของภิกษุเหล่านั้นว่า เป็นรูปที่ไม่ควรกำหนด เมื่อจะทรงนำออกจึงตรัสอย่างนั้น เพื่อทรงตั้งไว้ในความไม่มีรูป.

คำทั้งปวงมี **จิตต์** เป็นอาทิ เป็นชื่อของนายคนะนั่นเอง. ก็ นายคนะนั้น เรียกว่า **จิต** เพราะเป็นที่ตั้งแห่งจิต เพราะเป็นโคจรแห่งจิต เพราะมีจิตเป็นสัมปยุตธรรม เรียกว่า **মনะ** เพราะอรรถกถาน้อมไป และ เรียกว่า **วิญญาณ** เพราะอรรถว่ารู้แจ้ง. บทว่า **นาลิ** แปลว่า ไม่สามารถ. บทว่า **อชฺโณลิตติ** แปลว่า ถูกตัดหากลิ่น คือร้อยรัดยึดไว้. บทว่า **มมา-ยิตติ** ได้แก่ถือเอาว่า นี้ของเราด้วยการยึดว่าเป็นของเราด้วยอำนาจค้นหา. บทว่า **ปรามญฺจ** ได้แก่เป็นอันถูกทักขิยิตถือเอาโดยประการอื่น (นอกพระพุทธศาสนา). คำว่า **เอต มม** นั้นของเรา เป็นการยึดถือด้วยอำนาจค้นหา. ความวิปริตแห่งค้นหา ๑๐๘ เป็นอันถือเอาด้วยคำนั้น. บทว่า **เอโสหสมฺมุ** เป็นการยึดถือด้วยอำนาจมานะ. มานะ ๘ เป็นอันถือเอาด้วยคำนั้น. บทว่า **เอโส เม อตฺตา** นั่นคืออัตตาของเรา เป็นการยึดถือด้วยอำนาจทักขิ. ทักขิ ๖๒ เป็นอันถือเอาด้วยคำนั้น. บทว่า **ตสฺมา** ได้แก่เพราะยึดถือรูปนี้ไว้ตลอดกาลนาน ฉะนั้น จึงไม่สามารถจะหน่ายได้.

ถามว่า เพราะเหตุไร **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสคำว่า **ปริ ภิกฺขเว** นี้. แก้วว่า เพราะรูปที่ ๑ เป็นอันภิกษุเหล่านั้นกระทำให้เป็นรูปที่ไม่สมควร จะกำหนด ทำรูปให้เป็นรูปที่สมควร เมื่อเป็นเช่นนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทราบว่ ภิกษุเหล่านั้นออกจากกรยึดถือรูป ถืออรูป ดังนี้ จึง

ทรงปรารถนาพระเทศานี้ เพื่อทรงคร่ำออกซึ่งก็ยึดถือมัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตุตโต อุปคฺจฺเจยฺย** ความว่า พึงถือเอาว่าเป็นอตุตทา. บทว่า **ภิกฺขุโยปี** ความว่า แม้จะเกินกว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสอย่างนั้น ขึ้นชื่อว่า รูปที่ตั้งอยู่เกิน ๑๐๐ ปี มีอยู่หรือ. รูปที่เป็นไปในปฐมวัย อยู่ไม่ถึงมัชฌิมวัย, รูปที่เป็นไปในมัชฌิมวัย อยู่ไม่ถึงปัจฉิมวัย, รูปที่เป็นไปก่อนอาหาร อยู่ไม่ถึงหลังอาหาร, รูปที่เป็นไปหลังอาหาร อยู่ไม่ถึงปฐมยาม, รูปที่เป็นไปในปฐมยาม อยู่ไม่ถึงมัชฌิมยาม, รูปที่เป็นไปในมัชฌิมยาม อยู่ไม่ถึงปัจฉิมยาม, มีอยู่มิใช่หรือ อนึ่ง รูปที่เป็นไปในเวลาคืน อยู่ไม่ถึงเวลาขึ้น, รูปที่เป็นไปในเวลาขึ้น อยู่ไม่ถึงเวลานั้น, รูปที่เป็นไปในเวลานั้น อยู่ไม่ถึงเวลานอน. แม้ในอิริยาบถหนึ่ง รูปที่เป็นไปในเวลาชกเท้า อยู่ไม่ถึงย้ายเท้า, รูปที่เป็นไปในเวลาย้ายเท้า อยู่ไม่ถึงเวลาย่างเท้า, รูปที่เป็นไปในเวลาย่างเท้า อยู่ไม่ถึงเวลาห่อนเท้า, รูปที่เป็นไปในเวลาห่อนเท้า อยู่ไม่ถึงเวลาเหยียบพื้น, รูปเป็นไปในเวลาเหยียบพื้น อยู่ไม่ทันถึงเวลาขึ้นพื้น. สังขารทั้งหลาย ทำเสียดว่า ตถุละ ตถุละ ลั่นเป็นข้อ ๆ ในที่นั้น ๆ เหมือนงาที่เขาใส่ไว้ในภาชนะร้อนจะนั้นหรือ. แก้วข้อนั้นยอมเป็นจริงอย่างนั้น. เหมือนอย่างว่า เมื่อประทีปกำลังลุกโพลง เปลวไฟไม่โพลงล่วงส่วนแห่งไส้ นั้น ๆ ย่อมแตก [เหิยะ ๆ] ในที่นั้น ๆ อนึ่งเล่าเมื่อประทีปกำลังลุกโพลงตลอดคืนยังรุ่ง ด้วยอำนาจที่เนื่องด้วยความสืบท่อ ท่านก็เรียกว่าประทีปฉันใด แม้ในที่นี้ กายเมื่อนี้ ท่านแสดงให้เป็นเหมือนตั้งอยู่ตลอดกาลนานอย่างนั้น ด้วยอำนาจความสืบท่อก็ฉันนั้น.

ก็บทว่า รตฺติยา จ ทิวสสุส จ นี้ เป็นนัจฺฐีวิภคฺติ ลงในอรรถแห่ง สัตตมีวิภคฺติ. บทว่า อญฺญเทว อุปฺปชฺชติ อญฺญํ นิรุชฺฌติ ความว่า จิตใดเกิดขึ้นและดับไปในเวลากลางคืน จิตดวงอื่นนอกจากจิตดวงนั้น นั้นแลย่อมเกิดขึ้นและดับไปในกลางวัน. แต่ไม่ควรถือเอาอรรถอย่างนี้ว่า จิตดวงอื่นเกิดขึ้น จิตดวงอื่นที่ยังไม่เกิดขึ้นนั้นแลย่อมดับไป. บทว่า รตฺติยา จ ทิวสสุส จ นี้ ท่านถือเอาความสืบทอดอ่อนน้อยกว่าความสืบทอด เดิมแล้วกล่าวด้วยอำนาจความสืบทอดนั่นเอง. ก็จิตดวงเดียวเท่านั้นชื่อว่า สามารถเพื่อตั้งอยู่ สิ้นคืนหนึ่งหรือวันหนึ่งย่อมไม่มี. จริงอยู่ ในขณะที่ คิดนี้วครั้งเดียว จิตเกิดขึ้นหลายโกฏฺฐิแสนดวง สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในมิลินทปัญหาว่า มหาบพิตร ข้าวเปลือก ๑๐๐ เล่มเกี่ยว ๑ บั้น ๗ สัดกับ ๒ ทะนาน ไม่ถึงการนับ คือไม่ถึงเสี้ยว ไม่ถึงส่วนของเสี้ยว แห่งจิตที่เป็นไปในขณะคิดนี้วครั้งเดียว.

บทว่า พุทธาวเน แปลว่า ป่าใหญ่. ด้วยคำว่า ตํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ คณฺหาติ ตํ มุญฺจิตฺวา คณฺหาติ ทรงแสดงความไว้ดังนี้ว่า ลิงนั้นไม่ได้ กิ่งไม้ที่จะพึงจับ ก็ไม่ลงสู่พื้นดิน โดยที่แท้เที่ยวอยู่ในป่าใหญ่นั้นจับเอาแต่ กิ่งไม้นั้น ๆ เทียวไปเท่านั้น. ในบทว่า เอวเมว โข นี้ มีอุปมาเป็น เครื่องเทียบเคียงดังต่อไปนี้ จริงอยู่ ป่าอันถือเอาเป็นอารมณ์ พึงทราบ เหมือนป่าใหญ่ในป่า จิตอันเกิดขึ้นในป่าคืออารมณ์ พึงทราบเหมือนลิงที่ เทียวไปในป่านั้น การได้อารมณ์เหมือนการจับกิ่งไม้. ลิงนั้นเทียวไปใน ป่าปล่อยกิ่งไม้นั้น ๆ แล้วจับกิ่งไม้นั้น ๆ ฉนฺใด แม้จิตนี้ก็ฉนฺนั้น เทียวไป ในป่าคืออารมณ์ บางคราวยึดเอารูปารมณฺ์เกิดขึ้น บางคราวยึดเอาอารมณ์ มีสัททารมณฺ์เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง บางคราวยึดเอาอดีตารมณฺ์ หรือ

อนาคตารมณ์ บางคราวยึดเอาอารมณ์ปัจจุบัน บางคราวยึดเอาอารมณ์
ภายใน หรืออารมณ์ภายนอก. เหมือนอย่างว่า ลิงนั้นเที่ยวไปในป่าไม่
ได้กึ่งไม้ ไม่ฟังกล่าววาลงแล้วบนภาคพื้นดิน. แต่จับเอากิ่งไม้กึ่งหนึ่ง
แล้วนั่งอยู่ฉนั้นใด แม้จิตก็ฉนั้นเหมือนกัน เที่ยวไปในป่าคืออารมณ์
ไม่ฟังกล่าววาลง ไม่ได้อารมณ์ที่ยึดเหนี่ยวอย่างหนึ่งเกิดขึ้น แต่ฟังทราบว
ในการเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง จิตยึดเอาอารมณ์แล้วจึงเกิดขึ้น. ก็ด้วยทราบว
เพียงเท่านั้น เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำออกจากกรุปแล้วให้ตั้งการ
ยึดในอรุป นำออกจากอรุปให้ตั้งในอรุป.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์จะแยกอรุปนั้นออกเป็น
๒ ส่วน จึงเริ่มแสดงว่า ตตฺร ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสวโก ฟิงฺทราบ
ความอุปมาครั้งบุรุษผู้ถูกงูพิษกัดดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า บุรุษคนหนึ่งถูกงูพิษกัด. ลำดับนั้นหมอผู้ฉลาดคนหนึ่ง
มาด้วยหมายใจว่า จะถอนพิษงูนั้นออก แล้วทำให้กายพิษร้ายมนต์ว่า
ข้างล่างเป็นครุฑ ข้างบนเป็นนาค แล้วไล่พิษไว้ข้างบน. หมอนั้นรู้ว่า
พิษถูกยกขึ้นจนถึงส่วนขอบตาแล้ว คิดว่า แต่ขึ้นไปเราไม่ยอมให้ขึ้นไป เรา
จะตั้งไว้ในที่ ๆ ถูกกัดนั่นเอง จึงร้ายมนต์ว่า ข้างบนเป็นครุฑ ข้าง
ล่างเป็นนาค จึงรมควันที่แผล เอาไม้เคาะ ปลงพิษลงตั้งไว้ในที่ ๆ ถูกกัด
นั่นเอง. เขารู้ว่าพิษตั้งอยู่ในที่นั้น จึงทำลายยาพิษ โดยการทายขนาน
เยี่ยม แล้วให้อาบน้ำกล่าวว่า ขอท่านจงมีความสบายเถิด แล้วหลีกไปตาม
ประสงค์.

ในชื่อนั้นกาลที่ภิกษุเหล่านี้ถือเอาประมาณยิ่งในอรุป ฟิงทราบเหมือน
การตั้งอยู่ของพิษในกายของบุรุษผู้ถูกงูพิษกัด. พระตถาคตเหมือนหมอ

ผู้ฉลาด. กาลที่ภิกษุเหล่านั้นอันพระตถาคตให้ทำการยึดถือจากรูป แล้วให้ตั้งอยู่ในรูป เหมือนเวลาที่หมอร่ายมนต์แล้วไต่ยาพิษไว้ข้างบน กาลที่ภิกษุเหล่านั้นอันพระตถาคตให้นำการยึดถือจากรูป แล้วให้ตั้งอยู่ในรูป เปรียบเหมือนเวลาที่หนอไม่ให้พิษที่เล่นขึ้นข้างบนจนถึงขอบตา แล้วไต่ลงด้วยกำลังมนต์อีก แล้วตั้งไว้ในที่ ๆ ถูกอสรพิษกัด ฟังทราบเวลาที่พระศาสดาทรงเริ่มเทศนานี้เพื่อนำการยึดถือออกจากอารมณ์ทั้ง ๒ ฝ่าย เปรียบทำลายยาพิษที่หยุดไว้ในที่ถูกอสรพิษกัดด้วยการทายาขนานเยื่อม.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า นิพพิทุท วิรุชชติ พระองค์ตรัสเหมือนการมรรค. ด้วยบทว่า วิจารณ์ วิมุจจติ ตรัสผล. ด้วยบทว่า วิมุตตสุมี เป็นต้น ตรัสปัจเจกขณญาณ.

จบอรรถกถาอัสสุตตาสูตที่ ๑

๒. อัสสุตตาสูตที่ ๒

ว่าด้วยร่างกายเป็นที่ประชุมมหาภูตทั้ง ๔

[๒๓๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้สดับ จะพึงเบื่อหน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า ความเจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี การเกิดก็ดี การตายก็ดี ของร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง

ปุถุชนผู้มีได้สดับ ไม่อาจจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นในจิต
เป็นต้นนั้นได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าจิตเป็นต้นนี้ อัน
ปุถุชนผู้มีได้สดับ รวบรวมถือไว้ด้วยคณา ยึดถือด้วยทิวฏฐิว่า นั่นของเรา
เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ตลอดกาลช้านาน ฉะนั้น
ปุถุชนผู้มีได้สดับ จึงจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นในจิตเป็นต้น
นั้นไม่ได้เลย.

[๒๓๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้สดับ จะพึงเข้าไป
ยึดถือเอากายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ โดยความเป็นตน
ยังชอบกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิตโดยความเป็นตนหาชอบไม่ ข้อนั้น
เพราะเหตุไร เพราะกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ เมื่อ
ดำรงอยู่ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบลปีบ้าง
ยี่สิบลปีบ้าง สามสิบลปีบ้าง สี่สิบลปีบ้าง ห้าสิบลปีบ้าง ร้อยปีบ้าง ยิ่งกว่า
ร้อยปีบ้าง ย่อมปรากฏ แต่ว่าตถาคตเรียกกายอันเป็นที่ประชุมแห่ง
มหาภูตทั้ง ๔ นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น
ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ในกลางคือและในกลางวัน.

[๒๓๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกได้สดับ ย่อมใส่ใจด้วย
ดีโดยแยกคายถึงปฏิจสมุทบาทธรรม ในกายและจิตที่ตถาคตกล่าว
มานั้นว่า เพราะเหตุดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น
สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ
เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนา เพราะ
ผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนานั้นดับไป สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัย

ผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา จึงดับ จึงสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนา จึงเกิดทุกขเวทนาขึ้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนานั้นดับไป ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งเวทนาที่ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ จึงเกิดอทุกขมสุขเวทนาขึ้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นดับไป อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป.

[๒๓๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่สองอันครูดสีกันจึงเกิดไอร้อน เกิดความร้อน แต่ถ้าแยกไม้ทั้งสองอันนั้นแหละออกเสียจากกันไอร้อนซึ่งเกิดจากการครูดสีกันนั้น ก็ดับไป สงบไป แม้นั้นใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนาขึ้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนานั้นดับไป สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนา จึงเกิดทุกขเวทนาขึ้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนานั้นดับไป ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข จึงเกิดอทุกขมสุขเวทนานั้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นดับไป อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ มาพิจารณา
อยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายแม่ในผัสสะ ย่อมหน่ายแม่ในเวทนา ย่อมหน่าย
แม่ในสัญญา ย่อมหน่ายแม่ในสังขารทั้งหลาย ย่อมหน่ายแม่ในวิญญาณ
เมื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น
แล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว และย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้แล.

จบอัสสุตวตาสูตที่ ๒

อรรถกถาอัสสุตวตาสูตที่ ๑

ในอัสสุตวตาสูตที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สุขเวทนีย ได้แก่เป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา. บทว่า ผสฺส
ได้แก่จักขุสัมผัสเป็นต้น. ถามว่า ก็จักขุสัมผัสไม่เป็นปัจจัยแก่สุขเวทนา
มิใช่หรือ. แก้วไม่เป็นปัจจัยโดยสหชาติปัจจัย แต่เป็นปัจจัยแก่ชวนะ
เวทนา โดยอุปนิสสยปัจจัย ซึ่งพระองค์ตรัสหมายเอาค่านั้น. แม่ในโส-
สัมผัสเป็นต้น ก็นัยนี้. บทว่า ตชฺช ได้แก่เกิดแต่เวทนานั้น คือสมควร
แก่ผัสสะนั้น. อธิบายว่า สมควรแก่ผัสสะนั้น. บทว่า ทุกฺขเวทนีย
เป็นต้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า สงฺฆสฺสโมธานา
ได้แก่โดยการครুদ্ধีกันและการรวมกัน อธิบายว่า โดยการเสียดสีและการ
รวมกัน. บทว่า อูสุมา ได้แก่อาการร้อน. บทว่า เตโห อภินิพพุตติ
ความว่า ไม่ควรถือเอาว่า ลูกไฟย่อมออกไป. ก็บทว่า อูสุมา นี้ เป็น

ไวพจน์แห่งอาการร้อนนั่นเอง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทวิหฺนํ** **กฏฺฐานํ** ได้แก่ ไม้สีไฟทั้งสอง. ในสองอย่างนั้น วัตถุเหมือนไม้สีไฟ อันล่าง อารมณ์เหมือนไม้สีไฟอันบน ผัสสะเหมือนการครูดสี เวทนา เหมือนธาตุไออนุ่น.

จบอัสสุตฺตวตฺตสุตฺตที่ ๒

๓. ปุตตมังสสุตฺต

ว่าด้วยอาหาร ๔ อย่าง

[๒๔๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔
อย่าง เพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์โลกที่เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์
แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร ๔ อย่างนั้นคือ ๑. กวฬีการาหาร
หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง ๒. ผัสสาหาร ๓. มโนสัญเจตนาหาร
๔. วิญญาณาหาร ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้แล เพื่อความ
ดำรงอยู่แห่งสัตว์โลกที่เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้
แสวงหาที่เกิด.

[๒๔๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กวฬีการาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร
ภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า ภรรยาสามีสองคน ถือเอาเสบียงเดินทาง
เล็กน้อย แล้วออกเดินไปสู่ทางกันดาร เขาทั้งสองมีบุตรน้อย ๆ น่ารัก

น่าพอใจอยู่คนหนึ่ง เมื่อขณะที่คนทั้งสองกำลังเดินไปในทางกันดาร เสด็จเดินทางที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยนั้น ได้หมดสิ้นไป แต่ทางกันดารนั้น ยังเหลืออยู่ เขาทั้งสองยังข้ามพ้นไปไม่ได้ ครั้งนั้น เขาทั้งสองคนคิดตกลงกันอยู่กันว่า เสด็จเดินทางของเราทั้งสองอันใดแล มีอยู่เล็กน้อย เสด็จเดินทางอันนั้นก็หมดสิ้นไปแล้ว แต่ทางกันดารนี้ก็เหลืออยู่ เรายังข้ามพ้นไปไม่ได้ อย่างนั้นเลย เราสองคนมาช่วยกันฆ่าบุตรน้อย ๆ คนเดียว ผู้นำรัก น่าพอใจคนนี้เสีย ทำให้เป็นเนื้อเค็มและเนื้อย่าง เมื่อได้บริโภคเนื้อบุตร จะได้พากันเดินข้ามพ้นทางกันดารที่ยังเหลืออยู่นั้น ถ้าไม่เช่นนั้นเราทั้งสามคนต้องพากันพินาศหมดแน่ ครั้งนั้น ภรรยาสามี ทั้งสองคนนั้น ก็ฆ่าบุตรน้อย ๆ คนเดียว ผู้นำรัก น่าพอใจนั้นเสีย ทำให้เป็นเนื้อเค็มและเนื้อย่าง เมื่อบริโภคเนื้อบุตรเสร็จ ก็พากันเดินข้ามทางกันดารที่ยังเหลืออยู่นั้น เขาทั้งสองคนรับประทานเนื้อบุตรพลาง ก่อนออกพลางรำพันว่า ลูกชายน้อย ๆ คนเดียวของฉันไปไหนเสีย ลูกชายน้อย ๆ คนเดียวของฉันไปไหนเสีย ดังนี้ เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นอย่างไร คือว่าเขาได้บริโภคเนื้อบุตรที่เป็นอาหารเพื่อความคะนอง หรือเพื่อความมัวเมา หรือเพื่อความตบแต่ง หรือเพื่อความประดับประดา ร่างกายไซ้ใหม่ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า จึงตรัสต่อไปว่า ถ้าเช่นนั้น เขาพากันรับประทานเนื้อบุตรเป็นอาหารเพียงเพื่อข้ามพ้นทางกันดารไซ้ใหม่ ไซ้ พระเจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า ข้อนี้อันใด เรากล่าวว่า บุคคลควรเห็นกวีพิจาราหารว่า [เปรียบด้วยเนื้อบุตร] ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้กวีพิจาราหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ความยินดีซึ่งเกิดแต่เบญจกามคุณ เมื่ออริยสาวก

กำหนดรู้ความยินดีซึ่งเกิดแต่เบญจกามคุณได้แล้ว สังโยชนอันเป็นเครื่องชักนำอริยสาวกให้มาสู่โลกนี้อีก ก็ไม่มี.

[๒๔๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร เหมือนอย่างว่า แม่โคนมที่ไม่มีหนังหุ้ม ถ้ายื่นพิงฝาอยู่ที่จะถูกพวกสัตว์อาศัยฝาจะกิน ถ้ายื่นพิงต้นไม้อยู่ ก็จะถูกพวกสัตว์ชนิดอาศัยต้นไม้กิน หากลงไปยื่นแช่น้ำอยู่ ก็จะถูกพวกสัตว์ที่อาศัยน้ำตอดและกัดกิน ถ้ายื่นอยู่ในที่ว่าง ก็จะถูกมวลสัตว์ที่อาศัยอยู่ในอากาศเกาะกัดและจิกกิน เป็นอันว่าแม่โคนมตัวนั้นที่ไร้หนังหุ้ม จะไปอาศัยอยู่ในสถานที่ใดๆ ก็ถูกจำพวกสัตว์ที่อาศัยอยู่ในสถานที่นั้นๆ กัดกินอยู่รำไป ชื่อนี้ฉันใด เรา กล่าวพึงเป็นผัสสาหารฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ผัสสาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้เวทนาทั้งสามได้ เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้เวทนาทั้งสามได้แล้ว เรากล่าวว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว.

[๒๔๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มโนสัญญาเจตนาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร เหมือนอย่างว่า มีหลุมถ่านเพลิงอยู่แห่งหนึ่ง ลึกมากกว่าชั่วบุรุษ เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ไม่มีเปลว ไม่มีควัน ครั้งนั้นมีบุรุษคนหนึ่งอยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ เดินมา บุรุษสองคนมีกำลังจับเขาที่แขนข้างละคนคร่ำไปสู่อุณหภูมิถ่านเพลิง ทันใดนั้นเอง เขามีเจตนาปรารถนาตั้งใจอยากจะให้ไกลจากหลุมถ่านเพลิง ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขารู้ว่า ถ้าเขาจักตกหลุมถ่านเพลิงนี้ ก็จักต้องตายหรือถึงทุกข์แทบตาย ชื่อนี้ฉันใด เรากล่าวว่าพึงเห็นมโนสัญญาเจตนาหาร ฉะนั้น

เหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดมโนสัญญาเจตนาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัณหาทั้งสามได้แล้ว เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ตัณหาทั้งสามได้แล้ว เรากล่าวว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว.

[๒๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร เหมือนอย่างว่า พวกเจ้าหน้าที่จับโจรผู้กระทำผิดได้แล้วแสดงแก่พระราชว่า ขอเดชะ ด้วยโจรผู้นี้กระทำผิด ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ลงโทษโจรผู้นี้ตามที่ทรงเห็นสมควรเถิด จึงมีพระกระเสรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถอะพ่อ จงประหารมันเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเช้านี้ เจ้าหน้าที่เหล่านั้นก็ช่วยกันประหารนักโทษคนนั้นด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเช้า ต่อมาเป็นเวลาที่เที่ยงวัน พระราชาทรงซักถามเจ้าหน้าที่เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เจ้านักโทษคนนั้นเป็นอย่างไรบ้าง เขาพากันกราบทูลว่า ขอเดชะ เขายังมีชีวิตอยู่ตามเดิม จึงมีพระกระเสรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถอะพ่อ จงช่วยกันประหารมันเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเที่ยงวัน เจ้าหน้าที่เหล่านั้นก็ประหารนักโทษคนนั้นเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเที่ยงวัน ต่อมาเป็นเวลาเย็น พระราชาทรงซักถามเจ้าหน้าที่เหล่านั้นอีกอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เจ้านักโทษคนนั้นเป็นอย่างไรบ้าง เขาพากันกราบทูลว่า ขอเดชะ เขายังมีชีวิตอยู่ตามเดิม จึงมีพระกระเสรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถอะพ่อ จงประหารมันเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเย็น เจ้าหน้าที่คนนั้นก็ประหารนักโทษคนนั้นด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเย็น ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายยังเข้าใจความข้อนี้เป็นไฉน คือว่าเมื่อเขากำลังถูกประหารด้วยหอกร้อยเล่มตลอดวันอยู่นั้น จะพึงได้เสวยแต่ทุกข์โทมนัสซึ่งมีการ

ประการนั้น เป็นเหตุเท่านั้น มิใช่หรือ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขากำลังถูก
ประหารอยู่ด้วยหอกแม่เล่มเดียว ก็พึงเสวยความทุกข์โทมนัสซึ่งมีการ
ประหารนั้นเป็นเหตุ แต่จะกล่าวไปไยถึงเมื่อเขากำลังถูกประหารอยู่ด้วย
หอกสามร้อยเล่มเล่า ข้อนี้ฉันนั้น เรากล่าวว่า จะพึงเห็นวิญญาณาหาร
ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้วิญญาณาหารได้แล้ว ก็เป็นอัน
กำหนดรู้นามรูปได้แล้ว เมื่ออริยสาวกหากำหนดรู้นามรูปได้แล้ว เรา
กล่าวว่า ไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกจะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว.

จบปุตตมังสสูตรที่ ๓

อรรถกถापุตตมังสสูตรที่ ๓

ในปุตตมังสสูตรที่ ๓ มีวินัยจัตตังต่อไปนี้.

ในคำว่า จตุตาโรเม ภิกขเว อาหารา เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้ว
นั่นแล. ก็เพราะสูตรนั้นตั้งขึ้นโดยอรรถอุปบัติ ฉะนั้น กรันข้าพเจ้า
แสดงเรื่องนั้นแล้ว ในที่นี้จักแสดงการพรรณนาตามลำดับบท. ถาว่า
พระสูตรนี้ ตั้งขึ้นโดยอรรถอุปบัติอะไร. ตอบว่า โดยเรื่องลาภและสักการะ.

ได้ยินว่า ลาภและสักการะเป็นอันมากขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

เหมือนสมัยทรงสร้างสมพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญตลอด ๔ อสงไขย. จจริงอยู่
บารมีทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นประหนึ่งประมวลมาว่า เรา
จักให้วิบากในอรรถภาพหนึ่ง จึงยังห้วงน้ำใหญ่คือลาภและสักการะให้บังเกิด
เหมือนเมฆใหญ่ตั้งขึ้นแล้วยังห้วงน้ำใหญ่ให้บังเกิดฉะนั้น. ชนทั้งหลายมี
กษัตริย์และพราหมณ์เป็นต้น ต่างถือข้าว น้ำ ยาน ผ้า ระเบียบดอกไม้

ของหอม และเครื่องลูบไล้ เป็นต้น มาจากที่นั่น ๆ พวกกันคิดว่า พระพุทธเจ้าอยู่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ไหน พระผู้เป็นเทพแห่งเทพ ผู้องอาจกว่านระ. ผู้เป็นบุรุษเยี่ยงราชสีห์ที่อยู่ไหน ดังนี้แล้วจึงเสาะหาพระผู้มีพระภาคเจ้า. ชนเหล่านั้นนำปัจจัยมาตั้งหลายร้อยเล่มเกวียน เมื่อไม่ได้โอกาสจึงหยุดอยู่ เอาทูปเกวียนต่อกันกับทูปเกวียนวงเวียนรายรอบประมาณหนึ่งคาบวูด เหมือนเรื่องอันธกวินทพราหมณ์ฉะนั้น. เรื่องทั้งหมดจึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในชั้นชกะและในพระสูตรนั้น ๆ. ลากสักการะเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฉันใด แม้แก่พระภิกษุสงฆ์ก็ฉันนั้น. สมจริงตามคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันบริษัทสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง เป็นผู้ได้จิวรวิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัช บริหาร แม้พระสงฆ์แล ก็เป็นผู้อันชนสักการะ ฯลฯ เป็นผู้ได้ ฯลฯ บริหาร. เหมือนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า จุนทะ บัดนี้สงฆ์หรือคณะ มีประมาณเท่าใดเกิดขึ้นในโลก จุนทะ เราไม่มองเห็นสงฆ์หมู่หนึ่งอื่นผู้ถึงความเป็นเลิศด้วยลาภและเลิศด้วยยศ เหมือนอย่างภิกษุสงฆ์นี้เลย.

ลาภและสักการะที่เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า และแก่สงฆ์นี้ นั้น รวมแล้วประมาณไม่ได้ เหมือนน้ำแห่งมหานทีทั้งสอง. ลำดับนั้น พระศาสดาประทับอยู่ ณ ที่ลับ ทรงพระดำริว่า ลาภและสักการะใหญ่ได้เป็นของสมควรแม้แก่พระพุทธเจ้าในอดีต ทั้งจะสมควรแก่พระพุทธเจ้าในอนาคต ภิกษุทั้งหลายประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะอันกำหนดเอาอาหารเป็นอารมณ์ เป็นผู้วางตนเป็นกลาง ปราศจากฉันทราคะ ไม่มีความพอใจและความยินดี สามารถบริโภครหรือหนอ หรือจะไม่สามารถบริโภคร.

พระองค์ได้ทรงเห็นกุลบุตรบางพวกผู้บวชใหม่ ผู้ไม่พิจารณาแล้ว
บริโภคอาหาร ครั้นพระองค์ทรงเห็นแล้วทรงพระดำริว่า เราบำเพ็ญ
บารมีสิ้น ๔ อสงไขยก่าไรแสนกัป จะได้บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งปัจฉัยจิวร
เป็นต้นก็หาไม่แต่ที่แท้บำเพ็ญประโยชน์แก่พระอรหันต์อันเป็นผลสูงสุด.
ภิกษุแม้เหล่านี้บวชในสำนักเรา มิได้บวชเพราะเหตุแห่งปัจฉัยมีจิวร
เป็นต้น แต่บวชเพื่อประโยชน์แก่พระอรหันต์นั่นเอง. บัดนี้ภิกษุเหล่านั้น
กระทำสิ่งที่ไม่เป็นสาระนั่นว่าเป็นสาระ และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์นั่นแล
ว่าเป็นประโยชน์. ธรรมสังเวชเกิดขึ้นแก่พระองค์ด้วยประการฉะนี้. ลำดับ
นั้น พระองค์ทรงพระดำริว่า ถ้าจักสามารถบัญญัติปัญจมปาราชิกขึ้นได้ไซ้
เราก็จะพึงบัญญัติการบริโภคอาหารโดยไม่พิจารณาให้เป็นปัญจมปาราชิก
แต่ไม่อาจทรงทำอย่างนี้ได้ เพราะว่าอาหารนั้นเป็นที่ส้องเสพประจำของ
สัตว์ทั้งหลาย แต่เมื่อเราตรัสไว้ภิกษุเหล่านั้นก็จักเห็นข้อนั้นเหมือนปัญจม-
ปาราชิก เมื่อเป็นเช่นนั้นเราก็จักตั้งการบริโภคอาหารที่ไม่พิจารณานั้นว่า-
เป็นกระจกกรรม เป็นข้อสังวร เป็นขอบเขต ซึ่งเหล่าภิกษุในอนาคต
รำลึกแล้ว จักพิจารณาปัจฉัย ๔ เสียก่อน แล้วบริโภค.

ในอัฐุปัตติเหตุนี้ ได้เพิ่มปุตตมังสุปมสุตตันตะดังต่อไปนี้. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า อตุตทาโรเม ภิกขเว อหารา เป็นต้น มีอรรถ
ดังกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล. ก็ครั้งให้อาหาร ๔ พิสดารแล้ว บัดนี้
เพื่อจะแสดงโทษในอาหาร ๔ เหล่านั้น จึงตรัสว่า กถญจ ภิกขเว
กวกพีกาโร อหารโร ทฏฐพุโฬ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชายปติกา ได้แก่ภริยาและสามี บทว่า
ปรีตุตฺตํ สมุพลํ ได้แก่เสบียงมีข้าวห่อ ข้าวสัตตุดและขนมเป็นต้น อย่างใด

อย่างหนึ่ง จำนวนน้อย. บทว่า กนฺตารมคฺคํ ได้กำหนดทางกันดารหรือ
หนทางคราวกันดาร. บทว่า กนฺตาริ ได้แก่กันดาร ๕ อย่าง คือ โจร-
กันดาร พาพกันดาร อมนุสสกันดาร นิรุทกกันดาร อัปภักขกันดาร.
บรรดากันดาร ๕ อย่างนั้น ที่มีโจรภัย ชื่อว่าโจรกันดาร ที่ ๆ มีสัตว์ร้าย
มีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ชื่อว่า พาพกันดาร. ที่ ๆ มีภัยโดยอมนุษย์
มียักษ์ชื่อ ว่า พลาวมุข เป็นต้น ชื่อว่า อมนุสสกันดาร. ที่ ๆ ไม่มี
น้ำดื่มหรืออาบ ชื่อว่า นิรุทกกันดาร. ที่ ๆ ไม่มีสิ่งที่จะเกี่ยวหรือกิน โดย
ที่สุดแม้เพียงหัวเผือกเป็นต้นก็ไม่มี ชื่อว่า อัปภักขกันดาร. อนึ่ง ใน
ที่ใดมีภัยทั้ง ๕ อย่างนี้อยู่ ที่นั้น ชื่อว่า กันดารโดยแท้. กันดารทั้ง ๕
นั้นนั้น พึงผ่านไปเสียโดย ๑-๒-๓ วันก็มี. ทางนั้นท่านไม่ประสงค์ในที่นี้
แต่ในที่นี้ท่านประสงค์เอาทางกันดารประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ซึ่งไม่มีน้ำและ
มีอาหารน้อย ทางในคราวกันดารเห็นปานนี้ ชื่อว่า ทางกันดาร. บทว่า
ปฏิบัติขุเขยฺยํ ความว่า สองสามีภรรยาถูกฆาตกภัย โรคภัย และราชภัย
เบียดเบียนพากันเดินไป สำคัญว่า เราจักผ่านกันดารอย่างหนึ่ง อยู่เป็น
สุขในรัชสมัยที่ปราศจากอันตรายของพระราชเจ้าผู้ทรงธรรม.

บทว่า เอกปุตฺตโก ได้แก่บุตรน้อยคนเดียว มีร่างกายผ่ายผอม
ผู้ควรจะพึงเอ็นดูอุ้มไป. บทว่า วลฺลอรณฺจ โสณฺจทิกณฺจ ความว่า
เอาจากที่มีเนื้อเป็นก้อน ๆ ทำเป็นเนื้อแห้ง เอาจากที่ติดกระดูกและติด
ศิระทำเป็นเนื้อย่อย ๆ. บทว่า ปฏิปีเสยฺยํ ได้แก่พึงประหาร. ศัพท์ว่า
กหํ เอกปุตฺตกํ นี้ เป็นอาการแสดงความคร่ำครวญของสามีภรรยาผู้นั้น.

กัณฺโถนํมีการพรรณนาเนื้อความโดยย่อ ตั้งต้นแต่ทำเนื้อความ
ให้แจ่มแจ้ง ดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า สองสามีภรรยาอุ้มลูกเดินทางกันดารประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ด้วยเสบียงเล็กน้อย. เขาเดินทางไปได้ ๕๐ โยชน์ เเสบียงหมด กระสับกระส่ายเพราะความหิว นั่งที่ร่มไม้อันงอกงาม. ลำดับนั้น สามีได้กล่าวภรรยาว่า ที่รัก จากนั้นไปโดยรอบ ๕๐ โยชน์ไม่มีบ้านหรือนิคม ฉะนั้นบัดนี้เราไม่สามารถจะกระทำสักกรรมและโคธกรรมเป็นต้นเป็นอันมาก ที่ผู้ชายจะพึงทำได้ มาเถิด เธอจงฆ่าเราแล้วกินเนื้อครึ่งหนึ่ง ทำเสบียงครึ่งหนึ่งแล้วจงข้ามทางกันดารไปพร้อมกับลูก. ฝ่ายภรรยาบอกว่า พี่บัดนี้ ฉันไม่สามารถจะทำการมิกการรอด้ายเป็นต้นแม้มากที่ผู้หญิงจะพึงทำ มาเถิด พึงฆ่าฉันกินเนื้อครึ่งหนึ่ง ทำเสบียงครึ่งหนึ่งแล้วจงข้ามทางกันดารไปพร้อมกับลูก. สามีกล่าวภรรยาอีกว่า ที่รัก ความตายย่อมปรากฏแก่คนสองคนเพราะแม่ตาย เพราะเด็กอ่อน เว้นแม่เสียแล้วก็ไม่อาจจะมีชีวิตอยู่ได้ แต่ถ้าเราทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ เราก็จะพึงได้ลูกอีกเอาเถอะ เราจะฆ่าลูกน้อยในบัดนี้ ถือเอาเนื้อกิน ข้ามผ่านทางกันดาร. ลำดับนั้น แม่กล่าวกะลูกว่า ลูกรัก เจ้าจงไปหาพ่อ. ลูกก็ไปหาพ่อ. ครั้งนั้น พ่อของเด็กน้อย กล่าวว่า เราได้รับความทุกข์มิใช่น้อยเพราะกสิกรรมและโคธกรรมเป็นต้นก็เพื่อจะเลี้ยงดูลูกน้อย เราไม่อาจฆ่าลูกได้ เชนั้นแหละจงฆ่าลูกของเธอ แล้วกล่าวกะลูกน้อยว่า ลูกรัก เจ้าจงไปหาแม่. ลูกก็ไปหาแม่. ครั้งนั้น แม่ของเด็กน้อย กล่าวว่า เมื่อเราอยากได้ลูก เราได้รับทุกข์มิใช่น้อย ด้วยการบวงสรวงเทวดาด้วยโควัตรและกุกุวัตรเป็นต้นก่อน ไม่ต้องพูดถึงการบริหารครรภ์ฉันไม่อาจฆ่าลูกได้ แล้วกล่าวกะลูกน้อยว่า ลูกรัก เจ้าจงไปหาพ่อเถิด. ลูกน้อยนั้นเมื่อเดินไปในระหว่างพ่อแม่ฉันนั้นแหละ ตายแล้วด้วยประการ

ละนี้. สองสามภรรยาเห็นดังนั้น คร่ำครวญ ถือเอาเนื้อลูกเลี้ยงกิน
เดินทางไปโดยนัยที่กล่าวแล้ว.

อาหารคือเนื้อลูกของสองสามีภรรยา นั้น ไม่ใช่กินเพื่อจะเล่น ไม่ใช่กินเพื่อจะมัวเมา ไม่ใช่กินเพื่อประดับ ไม่ใช่กินเพื่อตกแต่ง เพราะ
ปฏิภูมด้วยเหตุ ๕ ประการ เป็นอาหารเพื่อข้ามผ่านทางกัณดารอย่างเดียว
เท่านั้น. หากจะถามว่า เพราะปฏิภูมด้วยเหตุ ๕ ประการ อะไรบ้าง.
พึงแก้ว่า เพราะเป็นเนื้อของผู้ร่วมชาติ ๑ เพราะเป็นเนื้อของญาติ ๑
เพราะเป็นเนื้อของบุตร. เพราะเป็นเนื้อของบุตรที่รัก ๑ เพราะเป็นเนื้อ
เด็กอ่อน ๑ เพราะเป็นเนื้อคิบ ๑ เพราะไม่เป็นโครส ๑ เพราะไม่เค็ม ๑
เพราะยังไม่ได้ปิ้ง ๑. จริงอยู่ สองสามีภรรยา นั้นเลี้ยงกินเนื้อบุตรนั้น
ซึ่งปฏิภูมด้วยเหตุ ๕ ประการเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้ จึงมิได้เลี้ยงกิน
ด้วยความยินดีจิตใจ แต่ตั้งอยู่ในภาวะกลางๆ นั้นเอง คือ ในการบริโภค
โดยไม่มีความพอใจและยินดี มีใจแตกทำลาย เลี้ยงกินแล้ว เขาจะได้เอา
เนื้อที่ติดกระดูกเอ็นและหนังออกแล้วเลี้ยงกินแต่เนื้อที่ล่ำ ๆ คือเนื้อที่ดี ๆ
เท่านั้นก็หาไม่ เลี้ยงกินเฉพาะเนื้อที่อยู่ตรงหน้า มิได้เลี้ยงกินตามที่ต้องการ
จนสิ้นคอหอย แต่เลี้ยงกินทีละน้อยๆ พอยังชีพให้เป็นไปวันหนึ่งๆ เท่านั้น
มิได้หวงกันและกัน เลี้ยงกิน เลี้ยงกินด้วยใจที่บริสุทธิ์จริงๆ ปราศจาก
มลทินคือความตระหนี่ มิได้เลี้ยงกินอย่างมงายว่า พวกเราเลี้ยงกินเนื้อ
อย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นเนื้อมฤคหรือเนื้อนกยูงเป็นต้นอย่างไรอย่างหนึ่ง
ก็ตาม แต่เลี้ยงกินทั้งที่รู้ว่าเป็นเนื้อของลูกรัก มิได้เลี้ยงกินโดยปรารถนา
ว่า ไฉนหนอ เราพึงเลี้ยงกินเนื้อลูกเห็นปานนี้อีก แต่เลี้ยงกินโดยไม่
ปรารถนา มิได้สั่งสมด้วยตั้งใจว่า เราเลี้ยงกินเพียงเท่านี้ในทางกัณดาร

เมื่อพ้นทางกันดารแล้ว จักเอาเนื้อที่เหลือไปปรุงด้วยรสเค็มรสเปรี้ยว เป็นตัน เคี้ยวกิน แต่เมื่อล่วงกันดารไปแล้ว คิดว่า พวกชนในเมืองจะ เห็น จึงฝังไว้ในดินหรือเอาไฟเผา มิได้ถือตัวหรือโอ้อวดว่า ใครอื่นจะ ไปได้เคี้ยวกินเนื้อบุตรเห็นปานนี้อย่างเรา แต่เคี้ยวกินโดยขจัดความถือตัวและ โอ้อวดเสียได้ มิได้เคี้ยวกินอย่างคหบดีว่า ประโยชน์อะไรด้วยเนื้อนี้ซึ่ง ไม่เค็ม ไม่เปรี้ยว ยังไม่ได้ปิ้ง มีกลิ่นเหม็น แต่เคี้ยวกินโดยปราศจาก ความคหบดี ไม่คหบดีกันและกันว่า ส่วนของท่าน ส่วนของเรา บุตร ของท่าน บุตรของเรา แต่มีความพร้อมเพรียงบันเทิงเคี้ยวกิน.

พระศาสดาทรงพิจารณาเห็นสองสามีภรรยาบริโภคน้ำโดยปราศจาก จันทราคะเห็นปานนั้นนี้ เมื่อจะทรงให้ภิกษุสงฆ์ทราบเหตุ นั้น จึงตรัส คำเป็นต้นว่า ต่ ก็ มณฺฑล ภิกฺขเว อปี นุ เต ทวาย วา อาหารี อหเรยฺยู คังนี้. ในพระบาลีนั้น คำเป็นต้นว่า ทวาย วา กล่าวไว้ พิสดารแล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล.

บทว่า กนฺตารุสฺส ได้แก่กันดารนอกจากที่สองสามีภรรยาผ่านมา. บทว่า เอวมว โข ความว่า พึงเห็นอาหารเหมือนเนื้อลูกกรัก ด้วย อำนาจความเป็นของปฏิกูล ๕ อย่าง. ถามว่า ความเป็นของปฏิกูล ๕ อย่าง อะไรบ้าง ตอบว่า ความเป็นของปฏิกูลในการไปเป็นต้น. จริงอยู่ เมื่อพิจารณาความปฏิกูลโดยการไปก็ดี เมื่อพิจารณาความปฏิกูลโดยการ แสวงหากี่ดี เมื่อพิจารณาความปฏิกูลโดยการบริโภค โดยที่ฝังไว้ โดย ที่อาศัย โดยเป็นของสุก โดยเป็นของไม่สุก โดยเป็นของเปื้อน และ โดยเป็นของไหลออกก็ดี ชื่อว่าข้อมกำหนดควพิงการอาหาร. ก็ความปฏิกูล โดยการไปเป็นต้นเหล่านี้ นั้น กล่าวไว้พิสดารแล้วทั้งนั้นในอาหารปาฏิกุลย-

นิทเทศในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค. พึงบริโภคอาหารเปรี้ยวด้วยเนื้อลูกที่เดียว ด้วยอำนาจความปฏิกูล ๘ อย่างเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้.

สองสามภรรยา นั้นเมื่อเกี่ยวกินเนื้อลูกซึ่งเป็นของปฏิกูล มิได้เกี่ยวกินด้วยความยินดีคิดใจ แต่ตั้งอยู่ในภาวะกลาง ๆ นั้นเอง คือในการบริโภคโดยไม่มีความพอใจและยินดี เกี่ยวกินแล้ว จันใด พึงบริโภคอาหารโดยไม่มีความพอใจและยินดี จันนั้น.

เหมือนอย่างว่า สองสามภรรยา นั้นจะได้เอาเนื้อที่ติดกระดูกเอ็นและหนังออก เกี่ยวกินแต่เนื้อที่ล่ำ ๆ คือเนื้อที่ดี ๆ เท่านั้นก็หาไม่ แต่เกี่ยวกินเนื้อที่หยาบถึงเท่านั้น จันใด ภิกษุไม่พึงใช้หลังมือเขี่ยข้าวแห้งและกับข้าวแข็งเป็นค้อนออก ไม่แสดงความเงอะงะ คุณนกระจาบและคุงไถมิได้ เลือกเฉพาะโภชนะที่ดีซึ่งผสมเนยใสและเนื้อเป็นต้นแต่ที่นั้น ๆ บริโภค พึงบริโภคตามลำดับจตุรราชสีห์ จันนั้น. เหมือนอย่างว่า สองสามภรรยา นั้น มิได้เกี่ยวกินตามที่ต้องการจนล้นคอหอย แต่เกี่ยวกินทีละน้อย ๆ พอยังชีพให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น จันใด ภิกษุก็จันนั้น ไม่บริโภคตามที่ต้องการจนเรอ คุงพวกพราหมณ์ที่มีอาหารอยู่ในมือเป็นต้นบางคน เว้นโอกาสสำหรับคำข้าว ๔-๕ คำไว้แล้วบริโภคคุงพระธรรมเสนาบดี.

เล่ากันว่า พระธรรมเสนาบดีเถระนั้นดำรง (ความเป็นภิกษุ) อยู่ ๕ พรรษา กล่าวว่ แม้วันหนึ่งเราก็มิได้ฉันอาหารจนสำรอกออกมาเป็นรสเปรี้ยวภายหลังฉันอาหาร ดังนี้ เมื่อบันลือสีหนาทได้กล่าวคาถา นี้ว่า

ภิกษุจดฉันคำข้าว ๔-๕ คำ พึงดื่มน้ำ พอที่จะ
อยู่อย่างสบายสำหรับภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว.

เหมือนอย่างว่า สองสามีภรรยา^{นั้น}จะได้หวงกันและกัน^{ก็}เกี่ยวกัน^{ก็}หาไม่ แต่^{ก็}เกี่ยวกันด้วยใจที่บริสุทธิ์จริงๆ ปราศจากมลทินคือความ^{ก็}ตระหนี่^{ก็}ฉันใด ภิกษุ^{ก็}ฉัน^{ก็}นั้นเหมือนกัน ได้^{ก็}บิณฑบาตแล้วไม่^{ก็}ตระหนี่^{ก็}คิดว่า เมื่อ^{ก็}ภิกษุ^{ก็}รับ^{ก็}บิณฑบาต^{ก็}นี้^{ก็}ได้^{ก็}ทั้งหมด^{ก็}เราก็^{ก็}จัก^{ก็}ให้^{ก็}ทั้งหมด^{ก็}เมื่อ^{ก็}รับ^{ก็}ได้^{ก็}ครั้ง^{ก็}หนึ่ง^{ก็}เราก็^{ก็}จัก^{ก็}ให้^{ก็}ครั้ง^{ก็}หนึ่ง^{ก็}ถ้า^{ก็}จัก^{ก็}มี^{ก็}บิณฑบาต^{ก็}เหลือ^{ก็}จาก^{ก็}ที่^{ก็}ภิกษุ^{ก็}รับ^{ก็}ไป^{ก็}เราก็^{ก็}จัก^{ก็}บริ^{ก็}โภค^{ก็}เอง^{ก็} ดังนี้^{ก็} ตั้ง^{ก็}อยู่^{ก็}ใน^{ก็}สาราณีย^{ก็}ธรรม^{ก็}มั่น^{ก็}คง^{ก็}บริ^{ก็}โภค^{ก็} เหมือน^{ก็}อย่าง^{ก็}ว่า^{ก็} สอง^{ก็}สามี^{ก็}ภรรยา^{ก็}นั้น^{ก็} มี^{ก็}ได้^{ก็}เกี่ยว^{ก็}กัน^{ก็}อย่าง^{ก็}งมงาย^{ก็}ว่า^{ก็} พวก^{ก็}เรา^{ก็}เกี่ยว^{ก็}กัน^{ก็}เนื้อ^{ก็}อย่าง^{ก็}ใด^{ก็}อย่าง^{ก็}หนึ่ง^{ก็} จะ^{ก็}เป็น^{ก็}เนื้อ^{ก็}มฤค^{ก็}หรือ^{ก็}เนื้อ^{ก็}นก^{ก็}ยุง^{ก็}เป็น^{ก็}ต้น^{ก็}อย่าง^{ก็}ใด^{ก็}อย่าง^{ก็}หนึ่ง^{ก็}ก็ตาม^{ก็} แต่^{ก็}เกี่ยว^{ก็}กัน^{ก็}ทั้ง^{ก็}ที่^{ก็}รู้^{ก็}ว่า^{ก็}เป็น^{ก็}เนื้อ^{ก็}ของ^{ก็}ลูก^{ก็}รัก^{ก็}ฉัน^{ก็}ใด^{ก็} ภิกษุ^{ก็}ก็^{ก็}ฉัน^{ก็}นั้น^{ก็}เหมือนกัน^{ก็} ได้^{ก็}บิณฑบาต^{ก็}แล้ว^{ก็} ไม่^{ก็}เพียง^{ก็}เกิด^{ก็}ความ^{ก็}งมงาย^{ก็}เพราะ^{ก็}เห็น^{ก็}แก่^{ก็}ตัว^{ก็}ว่า^{ก็} เรา^{ก็}จะ^{ก็}เกี่ยว^{ก็}กัน^{ก็} จะ^{ก็}บริ^{ก็}โภค^{ก็} พึง^{ก็}คิด^{ก็}ว่า^{ก็} กว^{ก็}พึง^{ก็}การ^{ก็}าหาร^{ก็}ย่อม^{ก็}ไม่^{ก็}รู้^{ก็}ว่า^{ก็} เรา^{ก็}ทำ^{ก็}กาย^{ก็}ที่^{ก็}อา^{ก็}ศัสม^{ก็}หา^{ก็}ภู^{ก็}ต^{ก็}รูป^{ก็} ๔^{ก็} ให้^{ก็}เจริญ^{ก็} แม้^{ก็}กาย^{ก็}ก็^{ก็}ไม่^{ก็}รู้^{ก็}ว่า^{ก็} กว^{ก็}พึง^{ก็}การ^{ก็}าหาร^{ก็}ทำ^{ก็}เรา^{ก็}ให้^{ก็}เจริญ^{ก็} ดังนี้^{ก็} พึง^{ก็}ละ^{ก็}ความ^{ก็}งมงาย^{ก็}บริ^{ก็}โภค^{ก็} ด้วย^{ก็}อา^{ก็}การ^{ก็}อย่าง^{ก็}นี้^{ก็} จ^{ก็}ริง^{ก็}อยู่^{ก็} กว^{ก็}พึง^{ก็}การ^{ก็}าหาร^{ก็}นี้^{ก็} ภิกษุ^{ก็}พึง^{ก็}เป็น^{ก็}ผู้^{ก็}ไม่^{ก็}งมงาย^{ก็}บริ^{ก็}โภค^{ก็}แม้^{ก็}ด้วย^{ก็}สติ^{ก็}สัม^{ก็}ป^{ก็}ชญ^{ก็}ญ^{ก็}ะ^{ก็}.

เหมือนอย่างว่า สองสามีภรรยา^{นั้น}ไม่^{ก็}เกี่ยว^{ก็}กัน^{ก็}ด้วย^{ก็}ตั้ง^{ก็}ความ^{ก็}ปรารถนา^{ก็}ว่า^{ก็} ไฉน^{ก็}หนอ^{ก็} เรา^{ก็}พึง^{ก็}เกี่ยว^{ก็}กัน^{ก็}เนื้อ^{ก็}ลูก^{ก็}เห็น^{ก็}ปาน^{ก็}นี้^{ก็}แม้^{ก็}อีก^{ก็} แต่^{ก็}พอ^{ก็}พ้น^{ก็}ความ^{ก็}ปรารถนา^{ก็}ไป^{ก็}แล้ว^{ก็}ก็^{ก็}เกี่ยว^{ก็}กัน^{ก็} ฉัน^{ก็}ใด^{ก็} ภิกษุ^{ก็}ก็^{ก็}ฉัน^{ก็}นั้น^{ก็}เหมือนกัน^{ก็} ได้^{ก็}โภชนะ^{ก็}อัน^{ก็}ประ^{ก็}ณี^{ก็}ต^{ก็}แล้ว^{ก็} คิด^{ก็}ว่า^{ก็} ไฉน^{ก็}หนอ^{ก็} เรา^{ก็}พึง^{ก็}ได้^{ก็}โภชนะ^{ก็}เห็น^{ก็}ปาน^{ก็}นี้^{ก็} ใน^{ก็}วัน^{ก็}พรุ่ง^{ก็}นี้^{ก็}ก็^{ก็}ดี^{ก็} ใน^{ก็}วัน^{ก็}ต่อ^{ก็}ไป^{ก็}ก็^{ก็}ดี^{ก็} ก็^{ก็}แล^{ก็}ครัน^{ก็}ได้^{ก็}โภชนะ^{ก็}ที่^{ก็}เส^{ก็}ร^{ก็}้า^{ก็}หมอง^{ก็}ก็^{ก็}คิด^{ก็}ว่า^{ก็} วัน^{ก็}นี้^{ก็}เรา^{ก็}ไม่^{ก็}ได้^{ก็}โภชนะ^{ก็}อัน^{ก็}ประ^{ก็}ณี^{ก็}ต^{ก็}เหมือน^{ก็}วัน^{ก็}วาน^{ก็} มี^{ก็}ได้^{ก็}ทำ^{ก็}ความ^{ก็}ปรารถนา^{ก็}หรือ^{ก็}เส^{ก็}ร^{ก็}้า^{ก็}ใจ^{ก็} เป็น^{ก็}ผู้^{ก็}ปรา^{ก็}ศ^{ก็}จาก^{ก็}ความ^{ก็}อยาก^{ก็} ระ^{ก็}ลึก^{ก็}ถึง^{ก็}โอ^{ก็}วาท^{ก็}นี้^{ก็}ว่า

ชนทั้งหลายย่อมไม่เสรำโศกถึงอาหารที่เป็นอดีต
ย่อมไม่พะวงถึงอาหารที่เป็นอนาคต ยังอัตภาพให้
เป็นไปด้วยอาหารที่เป็นปัจจุบัน ฉะนั้น ผิวพรรณ
จึงผ่องใส.

พึงบริโภคด้วยคิดว่า จักยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยอาหารอันเป็นปัจจุบัน
เท่านั้น.

อนึ่ง สองสามีภรรยา นั้น มิได้สั่งสมด้วยคิดว่า เราจักเลี้ยงกิน
เนื้อลูกเท่านั้นในทางกันดาร ล่วงทางกันดารไปแล้ว จักเอาเนื้อลูกส่วนที่
เหลือไปปรุงด้วยรสเปรี้ยวเป็นต้นเลี้ยงกิน แต่เมื่อล่วงทางกันดารไปแล้ว
คิดว่า พวกชนในเมืองนั้นจะเห็น จึงฝังไว้ในดิน หรือเอาไฟเผา ฉนใด
ภิกษุก็ฉนนั้นเหมือนกัน ระลึถึงโอวาทนี้ว่า ได้ข้าวหรือน้ำก็ตาม ของ
เลี้ยงหรือผ้าก็ตาม ไม่พึงสั่งสม เมื่อไม่ได้สิ่งเหล่านั้น ก็ไม่พึงสะดุ้ง
ถือเอาพียงอัตภาพให้เป็นไป จากปัจจัย ๔ ตามที่ได้นั้น ๆ ส่วนที่เหลือ
แจกจ่ายแก่เพื่อนสพรหมจารี เว้นการสั่งสมบริโภค. อนึ่ง สองสามีภรรยา
นั้นมิได้ถือตัวหรือโอ้อวดว่า ใครอื่นจะได้เลี้ยงกินเนื้อบุตรเห็นปานนี้
อย่างเรา แต่เลี้ยงกินโดยขจัดความถือตัวและโอ้อวดเสียได้ ฉนใด ภิกษุ
ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ได้โภชนะอันประณีตแล้ว ไม่พึงถือตัวหรือโอ้อวดว่า
เราได้จีวรและบิณฑบาตเป็นต้น พึงพิจารณาว่า การบวชนี้มิใช่เหตุแห่ง
จีวรเป็นต้น แต่การบวชนี้เป็นการบวชเพราะเหตุแห่งพระอรหัต แล้ว
พึงบริโภคโดยปราศจากความถือตัวและโอ้อวดทีเดียว.

อนึ่ง สองสามีภรรยา นั้นมิได้เลี้ยงกินอย่างคหณินว่า ประโยชน์อะไร
ด้วยเนื้อที่ไม่เค็ม ไม่เปรี้ยว ยังไม่ได้ปิ้ง มีกลิ่นเหม็น แต่เลี้ยงกินโดย

ปราศจากความดูหมิ่นฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ได้บิณฑบาตแล้ว ไม่พึงดูหมิ่นบิณฑบาตว่า ประโยชน์อะไรด้วยภัตที่เลวไม่มีรสชาติอย่าง อาหารมีอาหารโค จงเอามัน ไปใส่ในรางสุนัข หรือไม่ดูหมิ่นทายกอย่าง นี้ว่า ใครจักบริโภคภัตดังนี้ได้ จงให้แก่กาและสุนัขเป็นต้นเถิด ระลึกถึง โอวาทนี้ว่า

เขาอุ้มบาตรเที่ยวไป ไม่ไปก็ทำเป็นไป ไม่พึงดูหมิ่น

ทานที่น้อย ไม่พึงดูหมิ่นผู้ให้ ดังนี้

พึงบริโภค. อนึ่ง สองสามีภรรยา นั้น มิได้ดูหมิ่นกันและกันว่า ส่วนของ ท่าน ส่วนของเรา บุตรของท่าน บุตรของเรา แต่มีความพร้อมเพรียง บันเทิงเคียงกันฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ได้บิณฑบาตแล้ว ไม่พึง ดูหมิ่นใคร ๆ อย่างที่ภิกษุบางพวกดูหมิ่นเพื่อนสพรหมจารีผู้มีศีลว่า ใคร จักให้แก่คนอย่างพวกท่าน พวกท่านเป็นผู้ไม่มีเหตุ เทียวล้นล้นที่ธรณี ประดู แม้มารดาผู้บังเกิดเกล้าของท่าน ก็ไม่สำคัญของที่จะให้ แต่พวก เราย่อมได้จิวรเป็นต้นที่ประณีต ในที่ที่ไปแล้ว ๆ อย่างที่พระองค์หมาย ตริสไว้ว่า ภิกษุนั้นดูหมิ่นภิกษุเหล่าอื่นผู้มีศีลเป็นที่รัก โดยลาภสักการะและ สรรเสริญนั้น ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นย่อมมีแก่โมฆบุรุษนั้น เพื่อไม่เป็น ประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน ดังนี้ พึงเป็นผู้พร้อมเพรียงบันเทิง บริโภคกับเพื่อนสพรหมจารีทั้งปวง.

บทว่า **ปริยญาติ** ได้แก่กำหนดรู้ด้วยปริยญาติ ๓ เหล่านี้ คือ ญาติปริยญาติ ตีรณปริยญาติ ปหารปริยญาติ กำหนดอย่างไร. คือ ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดว่า ชื่อว่า กวฬิการอาหารนี้ เป็นรูปมีโอชาเป็นที่ ๘

(โอชัญญกรุป) ด้วยอำนาจรูปที่มีวัตถุ. โอชัญญกรุปถูกกระทบในที่ไหน. กระทบที่ชีวหาประสาท. ชิวหาประสาทอาศัยอะไร. อาศัยมหาภูตรูป ๔. รูปมีโอชาเป็นที่ ๘ ชิวหาประสาท มหาภูตรูป อันเป็นปัจจัยแห่งชีวหาประสาทนั้น ธรรมเหล่านี้ ดังว่ามานี้ ชื่อว่ารูปขันธ์ เมื่อภิกษุกำหนดรูปขันธ์ ธรรมอันมีผัสสะเป็นที่ ๕ ที่เกิดขึ้น ชื่อว่ารูปขันธ์ ๔. ธรรมแม้ทั้งหมดเหล่านี้ ชื่อว่าขันธ์ ๕ โดยสังเขป ย่อมเป็นเพียงนามรูป. ภิกษุนี้ครั้งกำหนดธรรมเหล่านั้น โดยลักษณะพร้อมด้วยกิจแล้วแสวงหาปัจจัยของธรรมเหล่านั้น ย่อมเห็นปฏิจัสมุปบาทอันเป็นอนุโลม. ด้วยอันดับคำเพียงเท่านี้ เป็นอันภิกษุนี้กำหนดรู้กฬิการาหาร ด้วยญาณปริญา เพราะเห็นนามรูปพร้อมด้วยปัจจัยโดยมุขคือกฬิการาหารตามความเป็นจริง เขยอกนามรูปพร้อมด้วยปัจจัยนั้นนั้นแลขึ้นสู่ลักษณะ ๓ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วพิจารณาเห็นด้วยอนุปัสสนา ๗. ด้วยอันดับคำเพียงเท่านี้ เป็นอันเขยอกกำหนดรู้กฬิการาหารนั้น กล่าวคือญาณเป็นเครื่องแทงตลอดและพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ ด้วยตริณปริญา. ก็กฬิการาหารนั้น เป็นอันเขยอกกำหนดรู้ด้วยปหานปริญา เพราะกำหนดรู้ด้วยอนาคามิมรรค อันคร่าเสียซึ่งฉันทราคะในนามรูปนั่นเอง.

บทว่า **ปญฺจกามคุณิโก** เป็นอันเขยอกกำหนดรู้การเกิดแห่งกามคุณ ๕. แต่ในที่นี้ ปริญา ๓ ได้แก่ เอกปริญา สัพพปริญา มุลปริญา.

ถามว่า เอกปริญาเป็นไฉน.

แก้ว่า ภิกษุใดกำหนดรู้ตัณหาмирสเป็นอันเดียวในชีวหาทวาร ภิกษุนั้น ชื่อว่าเป็นอันกำหนดคร่าคะอันเป็นไปในกามคุณ ๕. เพราะเหตุไร.

เพราะคณานั้นแลเกิดขึ้นในที่นั้น จริงอยู่ คณานั้นแล เกิดขึ้นใน
จักขุทวาร ชื่อว่าเป็นรูปราคะ ในโสตทวารเป็นต้นก็เกิดสัททราคะ
เป็นต้น ดังนั้น ราคะอันเป็นไปในกามคุณ ๕ เป็นอันภิกษุณนั้นกำหนด
รู้แล้ว ด้วยการกำหนดรู้รสคณาในชีวหาทวาร เหมือนเมื่อราชบุรุษจับ
โจรคนหนึ่ง ผู้ฆ่าคนในทาง ๕ สายได้ในทางสายหนึ่ง แล้วตัดศีรษะเสีย
หนทางทั้ง ๕ สายย่อมเป็นทางปลอดภัยฉะนั้น นี้ชื่อว่า เอกปริณญา.

ถามว่า สัพพปริณญาเป็นไฉน.

แก้วว่า ความจริง เมื่อบิณฑบาตที่เขาใส่ลงในบาตร อย่างเดียว
เท่านั้น ย่อมได้ความยินดีอันประกอบด้วยกามคุณ ๕.

อย่างไร. คือ อันดับแรก เมื่อภิกษุณั้นแลคูสีอันบริสุทธิ์ ความ
ยินดีในรูปย่อมมี เมื่อราดเนยใสอันร้อนลงในที่นั้น เสียงย่อมดัง ปฏะปฏะ
เมื่อเคี้ยวของที่ควรเคี้ยวเห็นปานนั้น เสียงว่า มุรุ มุรุ ย่อมดังขึ้น เมื่อ
ยินดีเสียงนั้น ความยินดีในเสียงย่อมเกิดขึ้น เมื่อยินดีกลิ่นเครื่องปรุงมี
ยี่หระเป็นต้น ความยินดีในกลิ่นย่อมเกิดขึ้น ความยินดีในรส ด้วยอำนาจ
รสที่ดี ย่อมเกิดขึ้น เมื่อยินดีว่า โภชนะอ่อนละมุนน่าสัมผัส ความยินดี
ในโศภณูปะย่อมเกิดขึ้น. ดังนั้น เมื่อภิกษุกำหนดอาหารด้วยสติและ
สัมปชัญญะแล้วบริโภค ด้วยการบริโภคที่ปราศจากราคะ การบริโภค
ทั้งหมด เป็นอันชื่อว่าอันภิกษุกำหนดรู้แล้ว การกำหนดรู้ดังว่ามานี้ ชื่อว่า
สัพพปริณญา.

มูลปริณญาเป็นไฉน.

จริงอยู่ กวาฬีการาหารเป็นมูลแห่งความยินดีอันเป็นไปในกามคุณ ๕.

เพราะเหตุไร. เพราะเมื่อกวฬิการาหารยังมีอยู่ ความยินดีในอาหารนั้นอัน
เป็นไปในกามคุณ ๕ ก็เกิดขึ้น. ได้ยินว่า สองสามีภรรยาได้มีจิตคิดเพ่งเล็ง
ตลอด ๑๒ ปี ในเพราะภัยเกิดแต่คิสสะพราหมณ์. เพราะเหตุไร. เพราะ
มีอาหารน้อย แต่เมื่อภัยสงบลง เกาะตามพินฉิทวีป ประมาณ ๑๐๐
โยชน์ได้มีมงคลเป็นอันเดียวกัน โดยมงคลที่เกิดขึ้นแก่ผู้การทำ ดังนั้น
เมื่อกำหนดรู้อาหารที่เป็นมูลได้แล้ว ก็เป็นอันชื่อว่าภิกษุกำหนดรู้ราคา
ความยินดีอันเป็นไปในกามคุณ ๕ ด้วย ดังว่ามานี้ ชื่อว่า มูลปริญา.

บทว่า นตฺถิ ตํ ส โยชนํ ความว่า สังโยชนํนั้นไม่มี เพราะ
อริยสาวกละกรรมอันมีที่ตั้งเดียวกับกรรมที่ควรละพร้อมทั้งราคะนั้นได้.
เทศนาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้จนถึงอนาคามีบรรคด้วยประการฉะนี้.
แต่ควรเจริญวิปัสสนาในชั้น ๕ ด้วยสามารถแห่งรูปเป็นต้นเหล่านั้น
นั้นแล แล้วตรัสจนถึงพระอรหันต์ ด้วยทรงดำริว่า ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น
ภิกษุทั้งหลายอย่าได้ถึงความสิ้นสุดเลย.

จบอาหารที่ ๑ (กฬิการาหาร)

ในอาหารที่ ๒ (ผัสสาหาร) มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า นิจฺจุมฺมา ได้แก่น้ำที่ถูกตลกจากสระที่ถึงตั้งแต่อกถึง
โคนเขา มีสีเหมือนกองดอกทองกวาว ถามว่า ก็เพราะเหตุไร อุปมานี้
ถึงไม่ทรงถือเอาอุปมาด้วยช้างม้าและโคเป็นต้น ทรงถือเอาแต่อุปมาด้วย
แม่โคที่ไม่มีหนัง. แก้วว่า เพื่อทรงแสดงภาวะที่ไม่สามารถจะอดกลืนได้
จริงอยู่ มาตุคามไม่สามารถอดกลืนอดทนทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นได้. เพื่อจะ
ทรงแสดงว่า ผัสสาหารไม่มีกำลัง มีกำลังเพลาเหมือนอย่างนั้น จึงทรงนำ

อุปมามาเทียบเท่านั้น. บทว่า **กุกุฑ** ได้แก่ ฝา มีฝาสิลาเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง. ชื่อว่าจำพวกสัตว์ที่เกาะฝา ได้แก่ สัตว์มีแมลงมุม ตู๊กแก และหนู เป็นต้น. บทว่า **รุกขนิสฺสิตา** ได้แก่ สัตว์เล็ก ๆ มีดั่งบุง เป็นต้น. บทว่า **อุทกนิสฺสิตา** ได้แก่ สัตว์น้ำมีปลาและจระเข้ เป็นต้น. บทว่า **อากาศนิสฺสิตา** ได้แก่ เหลือบ ยุง กา และแร้ง เป็นต้น. บทว่า **ขาเทยฺย** ได้แก่ ทิ้งจิกกิน. แม้โคนันพิจารณาเห็นที่นั้น ๆ ว่าเป็นภัยแต่การเกี่ยวกินของปาลกสัตว์ ซึ่งมีที่ชุมนุม อาศัยกายเป็นมูล ไม่ได้ปรารถนาสักการะและความนับถือสำหรับตน ทั้งไม่ปรารถนาการทูลหลัง การนวดร่างกาย และน้ำร้อน. ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นภัยคือการเกี่ยวกินของปาลกสัตว์คือกิเลสอันมีผัสสาหารเป็นมูล ย่อมไม่มีความต้องการด้วยผัสสะอันเป็นไปในภุมิ ๑.

บทว่า **ผลฺเส ภิกฺขเว อาหาร ปริญฺญาเต** ได้แก่เมื่อกำหนดรู้ด้วยปริญญา ๑. แม้ในที่นี้ท่านก็กำหนดเอาปริญญา ๑. ในปริญญา ๑ เหล่านั้น การเห็นซึ่งกิจของนามรูปพร้อมทั้งปัจจัยตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ผัสสะจัดเป็นสังขารขันธ เวทนาที่สัมปยุตด้วยผัสสะนั้น จัดเป็นเวทนาขันธ สัญญาจัดเป็นสัญญาขันธ จิตเป็นวิญญาณขันธ อารมณฺ์ที่เป็นวัตถุ แห่งขันธเหล่านั้น จัดเป็นรูปขันธ ชื่อว่า **ญฺาตปริญฺญา**. ในปริญญา ๑ เหล่านี้นั้นแล การที่ภิกษุยกนามรูปขึ้นสู่ไตรลักษณ์แล้ว พิจารณาเห็นโดยเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นด้วยสามารถแห่งอนุปัสสนา ๑ ชื่อว่า **ตฺริณปริญฺญา**. ก็พระอรหัตมรรค ที่คร่าฉันทราคะในนามรูปนั้นเองออกไป ชื่อว่า **ปหานปริญฺญา**.

บทว่า **ติสุโส เวทนา** ความว่า เมื่อกำหนดรู้ผัสสาหารด้วย

ปริญา ๓ อย่างนี้แล้ว เวทนา ๓ ย่อมเป็นอันกำหนดรู้แล้วเหมือนกัน เพราะมีผัสสาหรานั้นเป็นมูล และเพราะสัมปยุตด้วยผัสสาหรานั้น. ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันตรัสเทศนาจนถึงพระอรหัตด้วยอำนาจผัสสาหาร.

จบอาหารที่ ๒ (ผัสสาหาร)

ในอาหารที่ ๓ (นโนสัจเจตนาหาร) มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อุงการกาสุ ได้แก่หลุมถ่านเพลิง. บทว่า กาสู ท่านกล่าวหมายความว่า กองบั้ง ว่าหลุมบั้ง ในคำนี้ว่า

อุงการกาสุ อปเร ผุณฺหติ
นรา รุทฺหตา ปรีทฺทคฺคตฺตา ฯ
ภยํ หิ มํ วิญฺหติ สุต ทิสฺวา
ปฺจุณฺามิ ตํ มาตฺถิ เทวสารถี.

ชนอีกพวกหนึ่งกระจายกองถ่านเพลิง นระผู้มีร่างกายเร่าร้อนร้องให้อยู่ ภัยมาถึงเราเพราะเห็น สารถี แนะเทพสารถีมาตถิ เราขอถามท่าน.

บทว่า กาสู ท่านกล่าวหมายความว่า กอง ในคำนี้ว่า กิณฺุ สนฺุตรมา-
โนว กาสู ขณฺธิ สารถี แนะนายสารถี ท่านตัวสันจุดหลุมอยู่เพราะเหตุไรหนอ. ท่านกล่าวหมายความว่า หลุม แม้ในที่นี้ก็ประสงค์ความว่าหลุมนี้แหละ. บทว่า สาทิกโปริสา ได้แก่เกินชั่วบุรุษ คือประมาณ ๕ ศอก. ด้วยบทว่า วิตฺจฺฉิกานํ วิตฺฐฺมานํ นี้ ท่านแสดงว่าหลุมถ่านเพลิงนั้น มีความเร่าร้อนมาก. ด้วยว่า เมื่อมีเปลวไฟหรือควัน ความเร่าร้อนก็มาก ลมตั้งขึ้น ความเร่าร้อนย่อมไม่มาก เมื่อมีเปลวไฟหรือควัน

นั้น แต่ไม่มีลิ้ม ความเร่าร้อนย่อมมาก. บทว่า อารกาวสุส แปลว่า ฟิงมีในทีไกลทีเดียว.

ในคำว่า เอวเมว โข นี้ มีการเปรียบเทียบด้วยอุปมาดังต่อไปนี้ ฟิงเห็นวิญญะที่เป็นไปในกมุ ๓ เหมือนหลุมถ่านเพลิง บุณชนคนโง่ผู้อาศัย วิญญะ เหมือนบุรุษผู้อยากจะเป็นอยู่ กุศลกรรมและอกุศลกรรม เหมือน บุรุษ ๒ คนผู้มีกำลัง เวลาที่บุณชนก่อกรรมทำเข็ญ เหมือนเวลาที่บุรุษ ๒ คน จันบุรุษนั้นที่แขนคนละข้างจูดมายังหลุมถ่านเพลิง จริงอยู่ กรรม ที่บุณชนคนโง่ก่อกรรมทำเข็ญ ย่อมชักไปหาปฏิสันธิ วิญญุกซ์ที่มีกรรม เป็นเหตุ ฟิงทราบเหมือนทุกซ์ที่มีหลุมถ่านเพลิงเหตุ.

บทว่า ปริญญาเต ได้แก่กำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓ ก็การประกอบ ความเรื่องปริญญาในที่นี้ ฟิงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในผัสสะนั้นแล. บทว่า ติสฺโส ตณฺหา ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ตัณหา เหล่านี้ ย่อมเป็นอันกำหนดรู้แล้วเหมือนกัน. เพราะเหตุไร. เพราะ มโนสังฺกเจตนามิตัณหาเป็นมูล ด้วยว่า เมื่อละเหตุยังไม่ได้ ก็ละผัสสะ ไม่ได้. ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันตรัสเทศนาจนถึงพระอรหัตด้วยอำนาจ มโนสังฺกเจตนาหาร.

จบอาหารที่ ๓ (มโนสังฺกเจตนาหาร)

ในอาหารที่ ๔ (วิญญาณาหาร) มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อากุจारी ได้แก่ผู้ประพฤติชั่ว คือผู้กระทำผิด. ด้วยบทว่า กถํ โส ปุริโส พระราชาตรัสถามว่า บุรุษนั้นเป็นอย่างไร คือเลี้ยงชีพ อย่างไร. บทว่า ตเถว เทว ชีวติ ความว่า แม้ในบัดนี้เขาก็เลี้ยงชีพ เหมือนเมื่อก่อนนั้นแหละ.

แม้ในคำว่า เอวมเว โข นี้ มีการเปรียบเทียบด้วยอุปมาดังต่อไปนี้.
จริงอยู่ กรรมพึงเห็นเหมือนพระราชา ปุณฺณคนโง่ผู้อาศัยวิญญูเหมือน
บุรุษผู้ประพตฺติชั้ว ปฏิสนธิวิญญูณเหมือนหอก ๓๐๐ เล่ม เวลาที่พระ
ราชาคือกรรมจับปุณฺณผู้อาศัยวิญญูชั้วไปในปฏิสนธิ เหมือนเวลาที่พระ
ราชาจับบุรุษผู้ประพตฺติชั้ว สัํบັงคิว่า จงประหารด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม.
ในอุปมาเหล่านั้น ปฏิสนธิวิญญูณเปรียบเหมือนหอก ๓๐๐ เล่ม ก็จริง
ถึงอย่างนั้น ทุกข์ย่อมไม่มีในหอก ทุกข์มีปากแผลที่ถูกหอกแทงเป็นมูล
ทุกข์เหมือนกัน ย่อมไม่มีแม้ในปฏิสนธิ แต่เมื่อวิบากให้ปฏิสนธิ วิบาก
ทุกข์ในปัจจุบัน ย่อมเป็นเหมือนทุกข์มีปากแผลที่ถูกหอกแทงเป็นมูล.

บทว่า ปริญญาเต ได้แก่กำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓. แม้ในที่นี้
การประกอบความเรื่องปริญญา พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในผัสสาหาร
นั้นแล. บทว่า นามรูป ได้แก่เพราะมีวิญญูณเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป
เพราะเมื่อกำหนดรู้วิญญูณ ย่อมเป็นอันกำหนดรู้นามรูปนั้นเหมือนกัน
เพราะมีวิญญูณนั้นเป็นปัจจัย และเพราะเกิดพร้อมกัน. ด้วยประการฉะนี้
เป็นอันตรัสเทศนา จนถึงพระอรหัตต์แม้ด้วยอำนาจวิญญูณหารแล.

จบอรรถกถาปุตตมังสสูตรที่ ๓

๔. อตฺถิราตฺตสูตร

ว่าด้วยความผลิตเพลินอาหาร ๔ อย่าง

[๒๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์โลกที่เกิดมาแล้ว เพื่ออนุเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร ๔ อย่างนั้น คือ ๑. กวฬีการาหาร หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง ๒. ผัสสาหาร ๓. มโนสัญเจตนาหาร ๔. วิญญาณหาร อาหาร ๔ อย่างนี้แล เพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์โลกที่เกิดมาแล้ว หรือ เพื่ออนุเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.

[๒๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ในกฬีการาหารไชร้ วิญญาณก็ตั้งอยู่กองงามในกฬีการาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่กองงาม ในที่นั้นย่อมมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมมีชาติขรามรณะต่อไป ในที่ใดมีชาติขรามรณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่ามีความโสภ มีฐลิตี (คือราคะ) มีความคับแค้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ในผัสสาหารไชร้... ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ในมโนสัญเจตนาหารไชร้... ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ในวิญญาณหารไชร้ วิญญาณก็ตั้งอยู่กองงามในวิญญาณหารนั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่กองงาม ในที่นั้นย่อมมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป

ในที่นั้นย่อมมีชาติชรามรณะต่อไป ในที่ใดมีชาติชรามรณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่า มีความโสภ มีฐิติ มีความคับแค้น.

[๒๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีน้ำข้อม ครั้ง ขมื่น สีเขียว หรือสีบานเย็น ช่างข้อมหรือช่างเขียนพึงเขียนรูปสตรีหรือบุรุษให้มีอวัยวะน้อยใหญ่ได้ครบถ้วนที่แผ่นหินขาว แผ่นกระดาน ฝาผนัง หรือที่ผืนผ้า แม้ฉนั้นใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ถ้าความ ยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก มีอยู่ในกวีการาหารไชร้ วิญญาณก็ตั้งอยู่งอกงามในกวีการาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่งอกงาม ในที่นั้นย่อมมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมมีชาติชรามรณะต่อไป ในที่ใดมีชาติชรามรณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่า มีความโสภ มีฐิติ มีความคับแค้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก มีอยู่ในผัสสาหารไชร้... ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก มีอยู่ในมโนสัญเจตนาหารไชร้... ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก มีอยู่ในวิญญาณาหารไชร้ วิญญาณก็ตั้งอยู่งอกงามในวิญญาณาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่งอกงาม ในที่นั้นย่อมมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมมีชาติชรามรณะต่อไป ในที่ใดมีชาติชรามรณะต่อไป

เราเรียกที่นั่นว่า มีความโศก มีฐลิตี มีความคับแค้น.

[๒๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ไม่มีอยู่ในกวัฬการหารไชรวิญญานก็ไม่ตั้งอยู่ไม่จงกงามในกวัฬการหารนั้น ในที่ใดวิญญานไม่ตั้งอยู่ไม่จงกงาม ในที่นั้นย่อมไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมไม่มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดไม่มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมไม่มีชาติขรามรณะต่อไป ในที่ใดไม่มีชาติขรามรณะต่อไป เราเรียกที่นั่นว่า ไม่มีมีความโศก ไม่มีฐลิตี ไม่มีมีความคับแค้น.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ไม่มีในผัสสาหาร... ไม่มีในมนโสนัญเจตนาหาร... ไม่มีในวิญญานาหารไชรวิญญานก็ไม่ตั้งอยู่ไม่จงกงามในอาหารนั้น ในที่ใดวิญญานไม่ตั้งอยู่ไม่จงกงาม ในที่นั้นย่อมไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมไม่มีความเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดไม่มีความเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมไม่มีชาติขรามรณะต่อไป ในที่ใดไม่มีชาติขรามรณะต่อไป ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกที่นั่นว่า ไม่มีมีความโศก ไม่มีฐลิตี ไม่มีมีความคับแค้น.

[๒๔๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรือนยอด [ปราสาท] หรือศาลามีสองยอด หน้าต่างค้ำานทิศตะวันออก อันบุคคลเปิดไปทางเหนือหรือทางใต้ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไปแสงสว่างส่องเข้า

ไปทางหน้าต่าง จะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหน.

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ตั้งอยู่ที่ฝาด้านตะวันตก พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าฝาด้านตะวันตกไม่มีแล้ว แสงสว่างนั้น จะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหน.

ภ. ที่แผ่นดิน พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าแผ่นดินไม่มีแล้ว แสงสว่างนั้นจะพึง ตั้งอยู่ ณ ที่ไหน.

ภ. ที่น้ำ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าน้ำไม่มีแล้ว แสงสว่างนั้นจะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหน.

ภ. ไม่ตั้งอยู่เลย พระเจ้าข้า.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ถ้าความยินดี ความ เพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ไม่มีอยู่ในกวีการาหารไชรี... ใน ศัสตราหารไชรี... ในมโนสัญเจตนาหารไชรี... ในวิญญาณาหารไชรี วิญญาณก็ไม่ตั้งอยู่ไม่งอกงามในวิญญาณาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณไม่ตั้งอยู่ ไม่งอกงาม ในที่นั้นย่อมไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดไม่มีการ หยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ใน ที่ใดไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมไม่มีการเกิดในภพ ใหม่ต่อไป ในที่ใดไม่มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมไม่มีชาติ ชรามรรณะต่อไป ในที่ใดไม่มีชาติชรามรรณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่า ไม่ มีความโสภ ไม่มีรูปดี ไม่มีความคับแค้น.

จบอัถติราคสูตรที่ ๔

อรรถกถาอัฏฐิราศสูตร ที่ ๔

ในอัฏฐิราศสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

คำว่า ราโค เป็นต้น เป็นชื่อของโลภะนั้นเอง. จริงอยู่ โลภะนั้น
เรียกว่า ราคะ ด้วยอำนาจความยินดี เรียกว่า นันทิ ด้วยอำนาจความ
เพลิดเพลิน เรียกว่า ตัณหา ด้วยอำนาจความอยาก. บทว่า ปติภูจิจิ
ตตถ วิญญาณ วิรุพหิ ความว่า ตั้งอยู่และงอกงาม เพราะสามารถ
ทำกรรมให้แล่นไปแล้วชักปฏิสนธิมา. บทว่า ยตถ เป็นสัตตวิภักติ
ใช้ในอรรถแห่งวิญญะอันเป็นไปในภุมิ ๓. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ยตถ นี้
เป็นสัตตวิภักติ ใช้ในบทต้น ๆ ในที่ทุกแห่ง. บทว่า อตถิ ตตถ
สงฺขารานํ วุฑฺฒินิ ท่านกล่าวหมายเอาสังขารซึ่งมีวิญญะเป็นเหตุต่อไป
ของนามรูปซึ่งตั้งอยู่ในวิบากวิญญ์. บทว่า ยตถ อตถิ อายตี ปุนพ
ภวณินิพฺพตติ ความว่า การเกิดในภพใหม่ต่อไปมีอยู่ในที่ใด.

ในคำว่า เอวเมว โข นี้ มีการเปรียบเทียบด้วยอุปมาดังต่อไปนี้.
ก็กรรมที่เกิดพร้อมและกรรมที่อุดหนุน (สหกรรมและสสัมภารกรรม)
เหมือนช่างซ่อมและช่างเขียน วิญญะอันเป็นไปในภุมิ ๓ เหมือนแผ่น
กระดานฝาและแผ่นผ้า กรรมอันเป็นตัวปรุงแต่งซ่อมสร้างรูปในภพ
ทั้งหลาย เหมือนช่างซ่อมและช่างเขียน ซ่อมสร้างรูปที่แผ่นกระดานเป็น
ต้นที่บริสุทธิ์ ในอุปมาเหล่านั้น คนบางคนเมื่อทำกรรม ซ่อมทำด้วยจิตที่
เป็นญาณวิปยุต กรรมนั้น (ของเขา) เมื่อจะสร้างรูป ซ่อมไม่ให้ความ
สมบูรณ์แห่งรูปสำหรับจักขุ เป็นต้น สร้างแต่รูปที่วรรณะไม่งาม ทรวด
ทรงไม่ดี ไม่น่าพอใจแม้ของบิดามารดา เปรียบเหมือนรูปที่ช่างเขียนผู้ไม่

ฉลาดสร้างขึ้น เป็นรูปวิกลบกพร่อง ไม่น่าพอใจฉะนั้น. อนึ่ง คนบางคน เมื่อทำกรรม ย่อมทำด้วยจิตที่เป็นญาณสัมปยุต กรรมนั้น. (ของเขา) เมื่อสร้างรูป ย่อมให้ความสมบูรณ์แห่งรูปสำหรับจักขุเป็นต้น สร้างแต่รูป ที่มีวรรณะงาม ทรวดทรงดี เหมือนประดับตกแต่งตัวแล้ว เปรียบเหมือน รูปที่ช่างเขียนผู้ฉลาดสร้างขึ้นเป็นรูปงาม ทรวดทรงดี เป็นที่น่าพอใจ อยู่นั้น.

ก็ในอุปมานี้ ฟังทราบ ว่า ท่านสงเคราะห์อาหารเข้ากับวิญญาณ คือระหว่างอาหารกับนามรูป เป็นสนธิหนึ่ง ชื่อว่า วิบากวิधि สงเคราะห์ เข้ากับรูป ระหว่างนามรูปกับสังขาร เป็นสนธิหนึ่ง ระหว่างสังขารกับ ภพต่อไป เป็นสนธิหนึ่ง.

บทว่า **ภูฏาคาร** ได้แก่เรือนที่ติดข้อฟ้าอันหนึ่งสร้างไว้. บทว่า **ภูฏาคารศาลา** ได้แก่ศาลาที่ติดข้อฟ้า ๒ อันสร้างไว้. ในคำว่า **เอ-เมว โข** นี้ ฟังทราบ ว่ากรรมของพระจิณาสพก็เสมอกับรัศมีแห่งพระ-อาทิตย์ รัศมีแห่งพระอาทิตย์มี แต่รัศมีนั้นตั้งอยู่อย่างเดียว เพราะไม่มี จึงชื่อว่าไม่ตั้งอยู่. เพราะไม่มีนั่นเอง กรรมของพระจิณาสพจึงไม่ตั้งอยู่. จริงอยู่ ภายเป็นต้นของพระจิณาสพนั้นมีอยู่ แต่กรรมที่พระจิณาสพ เหล่านั้นทำ ไม่จัดเป็นกุศลและอกุศล ตั้งอยู่ในทางแห่งกิริยา ไม่มีวิบาก กรรมของท่านชื่อว่าไม่ตั้งอยู่ เพราะไม่มีนั่นเองแล.

จบอรรถกถาอัถติรคสูตรที่ ๔

๕. นครสูตร

ว่าด้วยโลกนี้ลำบากเพราะมีเกิดแก่เจ็บตาย

[๒๕๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่กาลตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ยังมิได้ตรัสรู้ เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความลำบากหนอ ย่อมเกิด แก่ ตาย จุดิและอุปบัติก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ไม่มีผู้ใดทราบชัดซึ่งธรรมเป็นที่สลัดออกจากกองทุกข์ คือ ขราและมรณะนี้ได้เลย เมื่อไรหนอ ธรรมเป็นที่สลัดออกไปจากกองทุกข์คือขราและมรณะนี้จึงจักปรากฏ.

[๒๕๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแล มีอยู่ ขราและมรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย จึงมีขราและมรณะ เพราะการใส่ใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติแลมีอยู่ ขราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีขราและมรณะ เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแลมีอยู่ ชาติจึงมี... ภพจึงมี... ตัณหาจึงมี... เวทนาจึงมี... ผัสสะจึงมี... สพายตนะจึงมี... นามรูปจึงมี... เพราะอะไรเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะการใส่ใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณมีอยู่ นามรูปจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแลมีอยู่ วิญญาณจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะการใส่ใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูป

มีอยู่ วิญญาณจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า วิญญาณนี้แลได้กลับแล้วเพียงเท่านี้ ไม่ไปพ้นจากนามรูปได้แล ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โลกย่อมเกิด แก่ ตาย จุดและอุบัติ กล่าวคือ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพยตนะ เพราะสพยตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาในกาลก่อนว่า เหตุให้ทุกข์เกิด ดังนี้.

[๒๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความคิดดังนี้ เมื่ออะไรหนอแล ไม่มีอยู่ ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ เพราะการใส่ใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแล ไม่มีอยู่ ชาติจึงไม่มี... ภพจึงไม่มี... อุปาทานจึงไม่มี... ตัณหาจึงไม่มี... เวทนาจึงไม่มี... ผัสสะจึงไม่มี... สพยตนะจึงไม่มี... นามรูปจึงไม่มี... เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะการใส่ใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแล ไม่มีอยู่ วิญญาณจึงไม่มี เพราะอะไรดับ วิญญาณจึงดับ เพราะการใส่ใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ

เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า มรรคนี้เราได้บรรลุแล้วแล ด้วยปัญญาเครื่อง
ตรัสรู้ คือ เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูป
จึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะ
จึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้ว
แก่เราในธรรมทั้งหลายที่เรายังไม่เคยได้ฟังมาในกาลก่อนว่า เหตุให้ทุกข์
ดับ เหตุให้ทุกข์ดับ ดังนี้.

[๒๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรูษเมื่อเที่ยวไปในป่าทิบ ได้พบ
มรรคาเก่า หนทางเก่า ที่คนก่อน ๆ เคยเดินไปมา เขาเดินตามทางนั้นไป
เมื่อกำลังเดินตามทางนั้นอยู่ พบนครเก่า พบราชธานีโบราณซึ่งสมบูรณ์
ด้วยสวน ป่าไม้ สระโบกขรณี มีเชิงเทิน ล้วนน่ารื่นรมย์ ที่คนก่อน ๆ
เคยอยู่อาศัยมา. ครั้งนั้นแล บรูษคนนั้นจึงกราบทูลแด่พระราชารหรือเรียน
แก่ราชมหากษัตริย์ว่า ขอเดชะ พระองค์จงทรงทราบเถิด พระพุทธเจ้าข้า
ข้าพระพุทธเจ้าเมื่อเที่ยวไปในป่า ได้พบมรรคาเก่า หนทางเก่าที่คน
ก่อน ๆ เคยเดินไปมา ข้าพระพุทธเจ้าได้เดินตามทางนั้นไป เมื่อกำลัง
เดินตามทางนั้นอยู่ ได้พบนครเก่า พบราชธานีโบราณซึ่งสมบูรณ์ด้วย
สวน ป่าไม้ สระโบกขรณี มีเชิงเทิน ล้วนน่ารื่นรมย์ ที่คนก่อน ๆ
เคยอยู่อาศัยมา ขอพระองค์จงทรงสร้างพระนครนั้นเถิด พระพุทธเจ้าข้า
ถ้าดับนั้น พระราชาหรือราชมหากษัตริย์จึงสร้างเมืองนั้นขึ้น สมัยต่อมา
เมืองนั้นเป็นเมืองมั่งคั่งและสมบูรณ์ขึ้น มีประชาชนเป็นอันมาก มีมนุษย์
เคลื่อนไหวคล่อง และเป็นเมืองถึงความเจริญ ไพบุลย์ แม้นินโด ภิกษุ
ทั้งหลาย เราได้พบมรรคาเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จไป ถีบรรคาเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จไปนั้น เป็นโณน คือมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ นี้แล ได้แก่สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แล มรรคาเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จไปแล้ว เราก็ได้เดินตามหนทางอันประเสริฐซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันเป็นทางเก่านั้น เมื่อกำลังเดินตามหนทางนั้นไป ได้รู้ชัดซึ่งชราและมรณะ เหตุเกิดขึ้นแห่งชราและมรณะ ความดับแห่งชราและมรณะ และได้รู้ชัดซึ่งปฏิบัติภาครื่องให้ถึงความดับชราและมรณะ เมื่อเรากำลังเดินตามทางอันประเสริฐซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันเป็นทางเก่านั้นไปอยู่ ได้รู้ชัดซึ่งชาติ ฯลฯ ได้รู้ชัดซึ่งภพ... ได้รู้ชัดซึ่งอุปาทาน... ได้รู้ชัดซึ่งตัณหา... ได้รู้ชัดซึ่งเวทนา... ได้รู้ชัดซึ่งผัสสะ... ได้รู้ชัดซึ่งสพายตนะ... ได้รู้ชัดซึ่งนามรูป... ได้รู้ชัดซึ่งวิญญาณ... ได้รู้ชัดซึ่งสังขารทั้งหลาย เหตุเกิดขึ้นแห่งสังขาร ความดับแห่งสังขาร และได้รู้ชัดซึ่งปฏิบัติภาครื่องให้ถึงความดับแห่งสังขาร ครั้นได้รู้ชัดซึ่งทางอันประเสริฐซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้นแล้ว เราจึงได้บอกแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์ของเราจึงได้เจริญแพร่หลาย กว้างขวาง มีชนเป็นอันมากรู้ เป็นปิกแผ่น จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็ประกาศได้เป็นอย่างดี ดังนี้แล.

จบนครสูตรที่ ๕

อรรถกถาจรูทรที่ ๕

ในจรูทรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ในคำว่า นามรูป โข สติ วิญญาน นี้ ควรจะกล่าวว่
สงฺขารสุ สติ วิญญาน และว่ วิชฺขาย สติ สงฺขารา แม้คำทั้ง
สองนั้น ท่านก็ไม่กล่าว. เพราะเหตุไร. เพราะอวิชาและสังขารเป็นภ
ที่ ๓ วิปัสสนานี้ไม่เชื่อมกับอวิชาและสังขารนั้น. จริงอยู่ พระมหาบุรุษ
ทรงถ่อมอย่างยิ่ง ซึ่งปัจจุบันนภ ด้วยอำนาจปัญญาโวการภ (ภพที่
มีขันธ ๕) แล. ถามว่ เมื่อไม่เห็นอวิชาและสังขาร ก็ไม่อาจเป็น
พระพุทฺธเจ้าได้มิใช่หรือ. แก้วว่า จริง ไม่อาจเป็นได้ แต่พระพุทฺธเจ้านี้
ทรงเห็นอวิชาและสังขารนั้น ด้วยอำนาจภ อุปาทานและคณหานั่นเอง
เพราะฉะนั้น จึงเปรียบเหมือนบุรุษติดตามเหยี่ยว เห็นเหยียนั้นลงบ่อ ก็ลง
ไปจุดตรงที่เหยี่ยวเข้าไป จับเหยี่ยวได้ก็หลีกไป ไม่จุดที่ส่วนอื่น. เพราะอะไร.
เพราะไม่มีอะไร ฉันทใด แม้พระมหาบุรุษก็ฉันทนั้น ประทับนั่ง ณ โภธิ-
บัลลังก์ แสงหาตั้งแต่ชราและมรณะว่ นี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ เหมือน
บุรุษติดตามเหยี่ยว ทรงเห็นปัจจัย จนถึงนามธรรมและรูปธรรม เมื่อ
แสวงหาปัจจัยของนามรูปเมื่อนั้น ก็ได้เห็นเฉพาะวิญญานเท่านั้น. แต่นั้น
จึงเปลี่ยนเจริญวิปัสสนาว่ ธรรมประมาณเท่านี้ เป็นการดำเนินการ
พิจารณาด้วยอำนาจปัญญาโวการภ. ปัจจัยคืออวิชาและสังขารมีอยู่เหมือน
ที่ตั้งบ่อเปล่าข้างหน้ายังไม่ถูกทำลาย ไม่ทรงยึดถือเอาปัจจัยคืออวิชาและ
สังขารนั้นนั้นว่ ไม่ควรพิจารณาแยกเป็นส่วน ๆ เพราะวิปัสสนาท่านถือ
เอาในหนหลังแล้ว.

บทว่ ปจฺจุทาวตฺตติ ได้แก่หวนกลับ. ถามว่ ก็ในที่นี้วิญญาน

ชนิดไหนหวนกลับ. แก้วว่า ปฏิสนธิวิญญาณก็มี วิปัสสนาวิญญาณก็มี. ใน ๒ อย่างนั้น ปฏิสนธิวิญญาณย่อมหวนกลับเพราะปัจจัย วิปัสสนา-วิญญาณย่อมหวนกลับเพราะอารมณ์ แม้วิญญาณทั้งสองก็ไม่ล่วงนามรูปไปได้ คือไม่ไปสู่อื่นจากนามรูป.

ในคำว่า **เหตุดาวตา ชายธ** ว่าเป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ว่า เมื่อวิญญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป เมื่อนามรูปเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ แม้เมื่อทั้งสองต่างก็เป็นปัจจัยแก่กันและกัน นามรูปพึงเกิดหรือพึงเข้าถึงด้วยเหตุเพียงเท่านั้น. เบื้องหน้าแต่นี้ นามรูปอย่างอื่นอันใดอันหนึ่งจะพึงเกิดหรือพึงเข้าถึงเล่า นามรูปนั้นนั้นแล ย่อมเกิดและย่อมเข้าถึงมิใช่หรือ. ครั้นทรงแสดงบททั้งห้า พร้อมด้วยการจตุและปฏิสนธิแล้ว ๆ เล่า ๆ อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงย้ำเนื้อความนั้นว่า **เหตุดาวตา** อีก จึงตรัสว่า คือวิญญาณมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนั้น เพื่อจะแสดงชาติชราและมรณะในอนาคตซึ่งมีนามรูปเป็นมูล เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ด้วยอำนาจปัจจัยการโดยอนุโลม จึงตรัสคำมีอาทิว่า **นามรูปปจฺจยา สหายตํ** ดังนี้.

บทว่า **อณฺชลํ** เป็นไวยพจน์แห่งมรรคนั้นเอง. บทว่า **อุทฺทปคฺคิ** ได้แก่ประกอบด้วยวัตถุคือกำแพง อันได้ไวยพจน์ว่าอุปคตะเพราะยกขึ้นจากบ่อน้ำ. บทว่า **รมณียํ** ได้แก่เป็นที่รื่นรมย์ด้วยความพร้อมมูลแห่งประตูทั้ง ๔ โดยรอบ และสิ่งของต่าง ๆ ในภายใน. บทว่า **มาเปหิ** ความว่า จงส่งมหาชนไปให้อยู่กัน. บทว่า **มาเปยฺย** ความว่า พึงให้ทำการอยู่กัน. จริงอยู่ เมื่อสร้างเมือง พึงส่งคน ๑๘ โกฏิไปก่อน แล้วตรัสถามว่า เต็มดีแล้วหรือ เมื่อเขาทูลว่า ยังไม่เต็ม จึงส่งตระกูล

๕ ตระกูลอื่นอีกไปแล้ว ครั้นตรัสถามอีก เมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็ม จึงส่ง
ตระกูล ๕๕ ตระกูลอื่นอีกไป ครั้นถามอีกเมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็มจึงส่งตระกูล
๑๐ ตระกูลอื่นอีกไป ครั้นตรัสถามอีก เมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็ม จึงส่งตระกูล
๑,๐๐๐ ตระกูลอื่นอีกไป ครั้นตรัสถามอีก เมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็ม จึงส่ง
ตระกูล ๑๑ นหุตตระกูลอื่นอีกไป ครั้นตรัสถามอีก เมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็ม
จึงส่งตระกูล ๘๔,๐๐๐ ตระกูลอื่นอีกไป เมื่อตรัสถามอีกว่าเต็มแล้วหรือ
จึงทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ตรัสอะไร นครออกใหญ่ ไม่คับแคบ ไม่ทรง
สามารถจะส่งตระกูลไปให้เต็มโดยนัยนี้ได้ ฟังรับสั่งให้ตักลองร้องประกาศ
ว่า นครของเราสมบูรณ์ด้วยสมบัตินี้และนี้ ผู้ที่ปรารถนาจะอยู่ในที่นั้น
จงไปตามสบายเถิด และจักได้รับบริหารอย่างนี้และอย่างนี้ ฟังสั่งว่า
พวกท่านจงให้บ่าวร้องสรรเสริญคุณแห่งนครและการได้รับการบริหารลาภ
อย่างนี้และอย่างนี้. เขาฟังทำอย่างนั้น. ถ้าคับนั้น คนทั้งหลายได้ยินคุณค่า
ของนคร และการได้รับการบริหารจากทุกทิศก็มารวมกันทำนครให้เต็ม.
สมัยต่อมา นครนั้นอุ้นหนาฝาคั่งแพ้วหลาย ท่านหมายเอาชื่อนั้น ดังกล่าว
ไว้ว่า นครของพระองค์นั้น ครั้นสมัยต่อมาอุ้นหนาฝาคั่งแพ้วหลาย ดังนี้
เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิทธิ ได้แก่มั่งคั่ง ข้าวปลาหา
ได้ง่าย. บทว่า ชาติ ได้แก่เจริญด้วยสมบัติทุกอย่าง. บทว่า พหุชนุถ์
แปลว่า อันบุคคลหมุ่มมากพึงรู้ หรือเป็นประโยชน์แก่ชนหมุ่มมาก. บทว่า
อาภิญญมมฺหุสฺส ได้แก่มิมีมนุษย์เคลื่อนกล่น คืออยู่กันขัดเขียด. บทว่า
วฑฺฒติเวปุลฺลปฺปตฺตํ ได้แก่ถึงความเจริญ และถึงความไพบุลย์ คือ
ถึงความป็นนครประเสริฐ และถึงความไพบุลย์ อธิบายว่า เป็นนคร

เลิศในหมื่นจักรวาล.

ในบทว่า เอวมเว โข นี้ มีการเปรียบเทียบโดยอุปมาดังต่อไปนี้. ก็ พระมหาบุรุษผู้บำเพ็ญพระบารมี จำเดิมแต่บาทมูลแห่งพระพุทธที่ปังกร พึงเห็นเห็นบุรุษผู้ท่องเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ การเห็นมรรคอันสัมปยุตด้วย วิปัสสนา ประกอบด้วยองค์ ๘ ในส่วนเบื้องต้น แห่งพระมหาสัตว์ผู้ประทับ นั่ง ณ โขธิบัลลังก์โดยลำดับ พึงเห็นเหมือนการที่บุรุษเห็นหนทาง ที่เหล่า มนุษย์แต่ก่อนเดินกันมาแล้ว การที่พระมหาสัตว์เห็นโลกุตรมรรค ที่สุด แห่งวิปัสสนาเบื้องสูง ที่พระองค์เคยประพฤติมา พึงเห็นเหมือนการที่ บุรุษกำลังเดินทางที่เดินไปได้ผู้เดียวนั้น เห็นหนทางใหญ่ภายหลัง, การที่พระตถาคตทรงเห็นนครคือพระนิพพาน พึงเห็นเหมือนบุรุษเดิน ทางนั้น ไปเห็นหนทางข้างหน้า แต่ในอุปมาเหล่านี้ นครภายนอกคนอื่น เห็น คนอื่นสร้างให้เป็นที่อยู่ของมนุษย์ พระนครคือพระนิพพาน พระศาสดาทรงเห็นเอง ทรงกระทำให้เป็นที่อยู่ด้วยพระองค์เอง เวลาที่ พระตถาคตทรงเห็นมรรค ๔ เหมือนบุรุษนั้นเห็นประตูทั้ง ๔, เวลาที่ พระตถาคตเสด็จสู่พระนิพพานโดยมรรค ๔ เหมือนบุรุษนั้นเข้าไปสู่พระ นครโดยประตูทั้ง ๔, เวลาที่พระตถาคตทรงกำหนดกุศลธรรมกว่า ๕๐ ด้วยปัจจุเวกขณะญาณ เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นกำหนดสิ่งของในภายใน พระนคร, เวลาที่พระศาสดาเสด็จออกจากผลสมาบัติแล้วตรวจดูเวไนยสัตว์ เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นแสวงหาตระกูล เพื่อทำให้เป็นที่อยู่อาศัยของนคร, เวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าอันมหาพรหมทัพลอาราธนาทรงเห็นพระอัญญา- โภจนทัตตฤณเถระ เหมือนเวลาที่พระราชาผู้อันบุรุษนั้นทูลให้ทรงทราบได้ทรง เห็นกุฎุมพีใหญ่ผู้หนึ่ง, เวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปสู่ทาง ๑๘ โยชน์

ในปัจจุบันวันหนึ่ง แล้วเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี แล้วทรงแสดงธรรม ทำพระเถระให้เป็นกายสักขี ในวันอาสาฬหบูชาเหมือนเวลาที่พระราชารับสั่งให้เรียกกุกุมพีผู้ใหญ่มาแล้วส่งไปด้วยพระคำรัสว่า จงสร้างพระนครให้บริบูรณ์ เวลาเมื่อพระตถาคตทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ให้พระเถระดำรงอยู่ในโศคาปตติผล เหมือนเวลาที่กุกุมพีผู้ใหญ่พาคน ๑๘ โภกฺกิเข้าอยู่อาศัยพระนคร พระองค์ตรัสสนทนนั้นให้เป็นนครคือพระนิพพานอย่างนี้ก่อน ต่อแต่นั้นได้ตรัสถามว่า นครสมบุรณ์หรือ เมื่อบุรุษนั้นกราบทูลว่า ยังไม่สมบุรณ์ก่อน เวลาที่พระตถาคตทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรเป็นต้น ตั้งแต่วันที่ ๕ (แรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีแรกที่ตรัสรู้) ทรงทำชนประมาณเท่านี้ คือ ดั้งตั้งแต่พระปัญจวัคคีย์ กุลบุตร ๕๕ คน มียสกุลบุตรเป็นประมุข ภัททวัคคีย์ ๓๐ ชฎิลเก่า ๑,๐๐๐ ชวาราชกฤห์ ๑๑ นหุตมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข สัตว์ ๘๔,๐๐๐ คราวอนุโมทนาด้วยดิโรกฺขทาสบุตร ให้ห้อยลงสู่อริยมรรคแล้วทรงส่งเข้านครคือพระนิพพานเหมือนส่งตระกูล ๕ ตระกูลเป็นต้น จนถึง ๘๔,๐๐๐ ตระกูล เมื่อเป็นเช่นนั้นโดยนัยนั้น การที่พระธรรมกถึกนั่งประกาศคุณของพระนิพพาน และอานิสงส์แห่งการละทิ้งชาติกันดารเป็นต้น ของผู้บรรลุนิพพาน ในที่นั้น ๆ เดือนละ ๘ วัน เหมือนเมื่อครั้งยังไม่เต็ม ก็ตีกลองป่าวประกาศคุณของนคร และเหมือนประกาศลาภที่หลังไหลมาของตระกูลทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พึงเห็นกุลบุตรทั้งหลายหาประมาณมิได้ พึงธรรมกถาในที่นั้น ๆ แล้วออกจากตระกูลนั้น เริ่มต้นบรรพชาปฏิบัติอนุโลมปฏิบัติทรววมลงที่พระนิพพาน เหมือนมนุษย์ทั้งหลายมาจากทุกทิศ รวมลงที่นคร.

บทว่า **ปุราณมคฺค** ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘. จริงอยู่ อริยมรรคนี้

ในปวารณสูตรท่านกล่าวว่า **อนุปฺปนฺนมคฺโค** ด้วยอรรถว่าไม่เป็นไป
ในสูตรนี้ท่านกล่าวว่า **ปฺรณมคฺโค** ด้วยอรรถว่าไม่ใช่สอย. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ**
ได้แก่คำสอนทั้งสิ้นซึ่งสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓. บทว่า **อิทฺธํ**
ได้แก่เจริญ คือภิกษาหาง่าย ด้วยความยินดีในฉาน. บทว่า **ผีตํ**
ได้แก่แพร่หลายด้วยเหตุคืออภิญญา. บทว่า **วิตุตฺตาริกํ** ได้แก่กว้างขวาง.
บทว่า **พหุชฺฌณํ** ได้แก่ชนส่วนมากรู้แจ้ง. บทว่า **ยวาทวมฺนุสฺเสหิ**
สุปฺกาสิตํ ความว่า พระตถาคตทรงประกาศดีแล้ว คือทรงแสดงดีแล้ว
ในระหว่างนี้ ตลอดถึงพวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่มีกำหนดในหมื่น
จักรวาลแล.

จบอรรถกถาณครสูตรที่ ๕

๖. สัมมสสูตร

ว่าด้วยการพิจารณาปัจจัยภายใน

[๒๕๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **กัมมาสทัมมนิคม**
ของชาวกรุง ณ **กรุงชนบท**. ณ ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ได้ตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุทูลรับพระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** **พระผู้**
มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เธอทั้งหลาย เมื่อพิจารณา
ย่อมนพิจารณาปัจจัยภายในบ้างหรือไม่ เมื่อพระองค์ตรัสถามอย่างนี้แล้ว
มีภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลเนื้อความนี้ขึ้นแต่พระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาปัจจัยภายในพระเจ้าข้า
พระองค์จึงตรัสถามว่า เธอเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาปัจจัยภายใน

อย่างไร ทันใดนั้นแล ภิกษุรูปนั้นก็ทูลเล่าถวายให้ทรงทราบ แต่ก็ไม่ได้ถูกพระหฤทัยของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**.

[๒๕๕] เมื่อพระภิกษุรูปนั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้ว ท่าน**พระอานนท์**จึงได้กราบทูลเนื้อความนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ถึงเวลาที่ทรงแสดงเรื่องนี้แล้ว ข้าแต่**พระสุคต** ถึงเวลาที่ทรงแสดงเรื่องนี้แล้ว พระองค์ตรัสการพิจารณาปัจฉัยภายในข้อใด ภิกษุทั้งหลายพึงการพิจารณาปัจฉัยภายในข้อนั้นจากพระองค์แล้ว จักทรงจำไว้ดังนี้ พระองค์จึงตรัสว่า **อานนท์** ถ้าเช่นนั้นเธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระพุทธเจ้าข้า.

[๒๕๖] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่งปัจฉัยภายในว่า ชราและมรณะนี้อันใดแล ย่อมบังเกิดในโลก เป็นทุกข์หลายอย่างต่าง ๆ กัน ชราและมรณะที่เป็นทุกข์นี้แล มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้ง มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เมื่อเธอพิจารณาอยู่ ย่อมรู้ได้ดังนี้ว่า ชราและมรณะนี้อันใดแล ย่อมบังเกิดขึ้นในโลก เป็นทุกข์หลายอย่างต่าง ๆ กัน ชราและมรณะที่เป็นทุกข์นี้แล มีอุปธิเป็นเหตุ มีอุปธิเป็นที่ตั้งขึ้น มีอุปธิเป็นกำเนิด มีอุปธิเป็นแดนเกิด เมื่ออุปธิมี ชราและมรณะจึงมี เมื่ออุปธิไม่มี ชราและมรณะก็ไม่มี เธอย่อมทราบชัดซึ่งชราและมรณะ ย่อมทราบชัดซึ่งความเกิดแห่งชราและมรณะ ย่อมทราบชัดซึ่งความดับแห่งชราและมรณะ และย่อมทราบชัดซึ่งปฏิบัติอันสมควร เครื่องให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ

และเธอยอมเป็นผู้ปฏิบัติตามนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติตามธรรม คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกภิกษุรูปนี้ว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ เพื่อ
ความดับไปแห่งขราและมรณะโดยชอบทุกประการ.

[๒๕๗] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่ง
ปัจจุภยภายในว่า ก็อุปธิอันนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไร
เป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่ออะไรมี อุปธิจึงมี เมื่ออะไรไม่มี
อุปธิจึงไม่มี เมื่อเธอพิจารณาอยู่ย่อมรู้ได้อย่างนี้ว่า อุปธิมีต้นเหตุเป็นเหตุ
มีต้นเหตุเป็นที่ตั้งขึ้น มีต้นเหตุเป็นกำเนิด มีต้นเหตุเป็นแดนเกิด เมื่อ
ต้นเหตุมี อุปธิจึงมี เมื่อต้นเหตุไม่มี อุปธิก็ไม่มี เธอย่อมทราบชัดซึ่ง
อุปธิ ย่อมทราบชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งอุปธิ ย่อมทราบชัดซึ่งความดับแห่ง
อุปธิ ย่อมทราบชัดซึ่งปฏิบัติทาอันสมควรเครื่องให้ถึงความดับแห่งอุปธิ
และยอมเป็นผู้ปฏิบัติตามนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติตามธรรม คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เราเรียกภิกษุรูปนี้ว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ เพื่อความ
ดับแห่งอุปธิโดยชอบทุกประการ.

[๒๕๘] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่ง
ปัจจุภยภายในว่า ก็ต้นเหตุนี้เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นในที่ไหน เมื่อตั้งอยู่
ย่อมตั้งอยู่ในที่ไหน เมื่อเธอพิจารณาอยู่ย่อมรู้ได้อย่างนี้ว่า ที่ใดแล เป็นที่รัก
เป็นที่ชื่นใจในโลก ต้นเหตุเมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น เมื่อตั้งอยู่
ย่อมตั้งอยู่ในที่นั้น ก็อะไรเล่าเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก... ตาเป็นที่รัก
เป็นที่ชื่นใจในโลก... หูเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก... จมูกเป็นที่รัก
เป็นที่ชื่นใจในโลก... ลิ้นเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก... กายเป็นที่รัก
เป็นที่ชื่นใจในโลก... ใจเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก ต้นเหตุนี้เมื่อ

เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่ใจนั้น เมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ที่ใจนั้น.

[๒๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่มีโรค โดยความเป็นของเกษม สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำตณหาให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำตณหาให้เจริญขึ้นแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำอุปธิให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดมาทำอุปธิให้เจริญขึ้นแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำทุกข์ให้เจริญขึ้นแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปรีทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า เขาไม่พ้นแล้วจากทุกข์ได้เลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักเห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่มีโรค โดยความเป็นของเกษม สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักทำตณหาให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดจักทำตณหาให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักทำอุปธิให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดจักทำอุปธิให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดจักทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักไม่พ้นไปจากชาติ ชรามรณะ โสกะปรีทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่าเขาจักไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือ

พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันนี้ เห็นอภิมันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่มีโรค โดยความเป็นของเกษม สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมทำค้นหาให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำค้นหาให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมทำอุปัชฌ์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำอุปัชฌ์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่พ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย ดังนี้.

[๒๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชันสำริดที่ใส่น้ำ ที่ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส แต่ว่าเจือด้วยยาพิษ ทันใดนั้น มีบุรุษเดินฝ่าความร้อนอบอ้าวเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ามา ระบายน้ำ คนทั้งหลายจึงได้พุดคะนุรุษผู้นั้น อย่างนี้ว่า นาย ชันสำริดที่ใส่น้ำนี้ ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส แต่ว่าเจือด้วยยาพิษ ถ้าท่านประสพก็จงดื่มเถิด เพราะว่าเมื่อดื่มน้ำนั้น ก็จักซาบซา่นด้วยสีบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง ก็แหละครั้นดื่มเข้าไปแล้ว ตัวท่านจะถึงความตาย หรือถึงทุกข์แทบตาย เพราะการดื่มนั้นเป็นเหตุ ดังนี้ บุรุษนั้นผลุนผลันไม่ทันพิจารณาดื่มน้ำนั้นเข้าไปไม่บ้วนทิ้งเลย เขาก็พึงถึงความตาย หรือถึงทุกข์แทบตาย เพราะการดื่มน้ำนั้นเป็นเหตุทันที แม้ฉันใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ได้เห็นอภิมันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก ๆ ล ๆ ในอนาคตกาล ๆ ล ๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันนี้

เห็นอรรถอันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของเที่ยง
โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่มีโรค โดย
ความเป็นของเกษม สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมทำค้นหา
ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำอุปัชฌ์ให้เจริญขึ้น สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่าใดทำอุปัชฌ์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าย่อมทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำทุกข์ให้เจริญ
ขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมไม่พ้นไปจากชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า เขา
ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล.

[๒๖๑] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่งในอดีตกาล ได้เห็นอรรถอันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดย
ความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน
โดยความเป็นโรค โดยความเป็นภัยแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าละค้นหาได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละค้นหาได้แล้ว
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละอุปชฌ์เสียได้ สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใดละอุปชฌ์ได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละทุกข์เสียได้
สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละทุกข์ได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าพ้นแล้วจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาสได้ เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นพ้นแล้วจาก
ทุกข์ได้ อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จัก
เห็นอรรถอันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง
โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน โดยความเป็นโรค

โดยความเป็นภัย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจักละตัณหาได้ ๆ ๓ ๆ
เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจักพ้นจากทุกข์ ดังนี้ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล
ย่อมเห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน โดยความ
เป็นโรค โดยความเป็นภัย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมละตัณหาได้
สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดย่อมละตัณหาได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าย่อมละอุปธิได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดย่อมละอุปธิได้ สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมละทุกข์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
ย่อมละทุกข์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมพ้นจากทุกข์ได้ ดังนี้.

[๒๖๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แก้วเหล่านี้ที่พร้อมด้วยสี กลิ่น และ
รส แต่ว่าเจือด้วยยาพิษ ทันใดนั้น มีบุรุษเดินฝ่าความอบอ้าวเหน็ดเหนื่อย
เมื่อยล้ามา ระบายน้ำ คนทั้งหลายจึงได้พูดกะบุรุษผู้นั้นอย่างนี้ว่า นาย
แก้วเหล่านี้ที่ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส แต่ว่าเจือด้วยยาพิษ ถ้าท่าน
ประสงค์ ก็จงดื่มเถิด เพราะว่าเมื่อดื่มเหล่านั้น ก็จักซาบซ่านด้วยสีบ้าง
กลิ่นบ้าง รสบ้าง ก็แหละครั้งดื่มเข้าไปแล้ว ตัวท่านจักถึงความตาย
หรือทุกข์แทบตาย เพราะการดื่มนั้นเป็นเหตุ ดังนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ลำดับนั้น บุรุษนั้นพึงคิดอย่างนี้ว่า เหล่านี้เราดื่มแล้ว เราอาจจะบรรเทา
ได้ด้วยน้ำเย็น ด้วยเนยใส ด้วยน้ำข้าวสาคูเคี้ยว หรือด้วยน้ำชื่อโลณโสจิริกะ
แต่เราไม่ดื่มเหล่านั้นเลย เพราะไม่เป็นประโยชน์ มีแต่ทุกข์แก่เราซ้ำ

นาน เขาพิจารณาดูแก้วเหล่านั้นแล้ว ไม่พึงดื่ม เขาทิ้งเสีย เขาก็ไม่
เข้าถึงความตาย หรือความทุกข์แทบตาย เพราะการดื่มนั้นเป็นเหตุ
แม้ฉนั้นนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งใน
อดีตกาล เห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน โดย
ความเป็นโรค โดยความเป็นภัยแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า
ละตัณหาได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละตัณหาเสียได้ สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าสู่อุปธิได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละ
อุปธิเสียได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละทุกข์ได้แล้ว สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่าใดละทุกข์เสียได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า
พ้นแล้วจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ
อุปายาส เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นพ้นแล้วจากทุกข์ ดังนี้
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล
๑ ล ๑ ในปัจจุบันกาล ย่อมเห็นอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจในโลก โดย
ความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน
โดยความเป็นโรค โดยความเป็นภัย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า
ย่อมละตัณหาได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดย่อมละตัณหาได้ สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมละอุปธิได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
ย่อมละอุปธิได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมละทุกข์ได้ สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่าใดย่อมละทุกข์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า
ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ

อุบายาส เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมพ้นจากทุกข์ได้
ดังนี้.

จบสัมมสสูตรที่ ๖

อรรถกถาสัมมสสูตรที่ ๖

ในสัมมสสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อามนุเตสิ ความว่า ถามว่า เพราะเหตุไรจึงตรัสเรียก.
ตอบว่า เพราะพระธรรมเทศนาสุขุมนำพระไตรลักษณ์มาปรากฏ.

เล่ากันว่า ในชนบทนั้น พวกมนุษย์เป็นคนมีเหตุผล มีปัญญา
ได้ยินว่า โภชนาหารทั้งหลายในชนบทนั้นละเอียดอ่อน. เมื่อประชาชน
บริโภคนาหารเหล่านั้น ปัญญาถึงอกงาม พวกเขาสามารถแทงตลอด
ธรรมกถาที่ลึกซึ้งซึ่งนำพระไตรลักษณ์มาได้ เพราะเหตุนี้แหละ พระผู้-
มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสพระสูตรที่ลึกซึ้งแม้อื่น ๆ มีอาทิอย่างนี้คือ มหา-
สติปฏิฐานสูตร มหานิทานสูตร อานนฺยชัมมมาสสูตร ในที่ฌนิกายและ
มัชฌิมนิกาย จุฬนิทานสูตรเป็นต้นในสังยุตตนิกาย ในชนบทนั้นทีเดียว.
บทว่า สมมุตต โน ได้แก่พิจารณาหนอ. บทว่า อนฺตรํ สมมุตตํ
ได้แก่พิจารณาปัจจุในภายใน. บทว่า น โส ภิกฺขุ ภควโต จิตฺตํ
อาราเชสิ ความว่า ภิกษุนี้ไม่พยากรณ์อย่างนั้น เมื่อพยากรณ์ด้วย
อำนาจอาการ ๓๒ จึงไม่อาจยึดพระอริยาศัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มี
พระประสงค์จะให้พยากรณ์ด้วยอำนาจปัจจุอาการ.

บทว่า เอตทโวจ ความว่า เทศนาไม่ไปตามอนุสนธิ ได้ตรัส
คำนี้เพื่ออุเทศนาคำนั้นไปตามอนุสนธิ. บทว่า เตนทานนุท สุณฺณถ นี

เป็นบทไม่แตกต่างกันในพุทธวจนะคือพระไตรปิฎก จริงอยู่ ในที่อื่นชื่อว่า
คำที่กล่าวอย่างนี้ไม่มี. บทว่า **อุปนิทาน** ได้แก่มิอุปคือขันธเป็นเหตุ
จริงอยู่ ขันธ ๕ ในที่นี้ท่านเรียกว่า **อุปธิ. อุปุพชติ** แปลว่า ย่อมเกิด.
บทว่า **นิวิสติ** ความว่า ย่อมยึดมั่นด้วยอำนาจความประพฤติบ่อย ๆ.
บทว่า **ย โลก ปิยรูปี สาครูปี** ความว่า รูปใดเป็นปิยสภาวะและ
มรุตสภาวะในโลก. พึงทราบวินิจฉัยคำว่า **จกขุ โลก** เป็นต้น
ดังต่อไปนี้ จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายในโลกยึดมั่นโดยถือว่าเป็นของเราในจักขุ
เป็นต้น ตั้งอยู่ในสมบัติ สำคัญประสาทรูปทั้ง ๕ อันผ่องใสโดยทำนองแห่ง
การยึดถือจักขุของตนว่าเป็นนิमितในแว่นกระจก เป็นต้น เหมือนสีหบัญชร
แก้วมณีที่ยกขึ้นในวิมานทอง ย่อมสำคัญจักขุประสาทนั้นเหมือนกำเงินและ
สายสังวาล สำคัญฆานปสาทที่ได้ไวยหารว่า **ตงคณาสา** (จุกสูง) เหมือน
เกลียวหรรดालที่เข้าวงไว้ สำคัญชีวหาปสาทนุ่มสนิท เป็นที่รับสร้อย
เหมือนผ้ากำพลอ่อน สำคัญกายปสาทเหมือนเมล็ดสาละ และเสาระเนียด
ทองคำ สำคัญใจว่าใหญ่ยิ่งไม่เหมือนกับใจของชนเหล่าอื่น. บทว่า
นิจุจโต อทุกขุ ความว่า ได้เห็นว่าเที่ยง. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้.
บทว่า **น ปริมุจฺจิสฺสุ ทุกฺขสุมา** ความว่า หลุดพ้นจากวิฏทุกข์แม้ทั้งสิ้น.
บทว่า **ทกฺขิสฺสนฺติ** แปลว่า จักเห็น. บทว่า **อาปานียกํ โส** เป็นชื่อ
ของขันจอก ก็เพราะเหตุที่ชนทั้งหลายดื่มน้ำในขันจอกนี้ ฉะนั้น จึงเรียก
ว่า **อาปานี. อาปานี** นั้นด้วย **กํ ส** ด้วย ชื่อว่า **อาปานียกํ ส**
คำว่า **อาปานียกํ ส** นี้เป็นชื่อของขันจอกสำหรับใส่สุราใส. แต่ที่มันตั้ง
อยู่ในขันสำริดนั้นแล ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น เพราะพระบาลีว่า **วณฺณ-**
สมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยสี. บทว่า **ขมฺมมาตฺตฺโต** แปลว่า ถูกความ

ร้อนแผดเผา. บทว่า **นมมุปรเรโต** แปลว่า ถูกความร้อนสัมผัสแล้ว
เล่นไปตาม. บทว่า **ปิวัตโต หิ โข ตํ ฉาทสฺสตี** ความว่า น้ำดื่ม
นั้นจักเป็นที่ชอบใจของผู้ดื่ม หรือจักทำให้เกิดความยินดีแผ่ไปทั่วสระที่ตั้ง
อยู่. บทว่า **อปฺปฏิสงฺขา** แปลว่า ไม่ได้พิจารณา.

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ มีคำเปรียบเทียบข้ออุปมาดังต่อไปนี้.
จริงอยู่ อารมณ์ที่เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก พึงเห็นเหมือนขันสำริด
สำหรับใส่น้ำดื่ม. ปุณฺชนผู้อาศัยวัฏฏะ เหมือนบุรุษผู้ถูกความร้อนแผดเผา
ชนผู้ถูกอารมณ์ที่เป็นปิยรูปสาตรูปเชื้อเชิญในโลก เหมือนบุรุษผู้ถูกเชิญ
ด้วยขันสำริดสำหรับใส่น้ำดื่ม กัลยาณมิตรมีอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น
เหมือนมนุษย์ผู้เชิญให้ดื่มน้ำ บอกคุณสมบัติและโทษในขันสำริดสำหรับ
ใส่น้ำดื่ม, อาจารย์หรือพระอุปัชฌาย์ ย่อมบอกคุณและโทษในกามคุณ ๕
แก่ภิกษุ เหมือนมนุษย์ผู้อื่นอยู่ในร้านตลาดบอกคุณและโทษในขันสำริด
สำหรับใส่น้ำดื่มแก่บุรุษนั้น ในอุปมานั้นเปรียบเหมือนเมื่อเขาบอกกล่าว
ถึงคุณและโทษในขันสำริดใส่น้ำดื่มแล้ว บุรุษนั้น ด้วยคุณสมบัตินี้เป็นต้น
นั่นเองก็เกิดความระหายนับพลันว่า "ถ้าจักตาย ก็จักรู้กันทีหลัง" ไม่
พิจารณาโดยรอบคอบแล้วดื่มน้ำในขันสำริดนั้น ก็ประสบความตายหรือ
ทุกข์ปางตายฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกัน แม้ถูกอาจารย์และพระ-
อุปัชฌาย์แสดงอานิสงส์และโทษอย่างนี้ว่า อัสสาทะเป็นเพียงโสมนัสที่เกิด
ขึ้นในกามคุณ ๕ ด้วยอำนาจการเห็นเป็นต้น แต่โทษมีประการต่าง ๆ
เป็นอันมากเป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายกพ กามทั้งหลายมีคุณน้อย มี
ทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก แล้วโอวาทอย่างนี้ว่า เธอจงปฏิบัติสมณ-
ปฏิบัติ จงคุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย จงรู้จักประมาณในโภชนะ

จงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเพียรเป็นเครื่องต้น ดังนี้ เพราะตนมีจิตถูก
อัสสาทะผูกพันจึงระรานอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ว่า ถ้าจักมีโทษมีประการ
ดังกล่าวแล้วไซ้ร้ ผมจักรู้ในภายหลัง แล้วละอุเทศ (การศึกษา) และ
ปริปัจฉา (การสอบถาม) เป็นต้น และวัตรปฏิบัติ พุคแต่เรื่องโลกามิส
บอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อเป็นคนเลว เพราะปรารถนาจะบริโภคมกม ต่อแต่
นั้นบำเพ็ญอุจริต ๓ ถูกเจ้าหน้าที่จับตัวได้ในขณะตัดช่ของย่องเบา เป็นต้น
แสดงต่อพระราชาว่า ผู้นี้เป็นโจร ก็ประสบบอนิภูมผลมีการถูกตัดมือตัดเท้า
เป็นต้น หรือถูกตัดศีรษะในโลกนี้แล แล้วยังจะเสวยทุกข์เป็นอันมากใน
อบายทั้งสี่ในสัมปรายภพ.

บทว่า ปานีเยน วา วิเนตุ ความว่า นำไปด้วยน้ำเย็น. บทว่า
ทมิณฑาทเกน ได้แก่ด้วยนมสัมที่ใส. บทว่า มฏฺฐโลณิกาย ได้แก่ด้วย
ข้าวสาคูและน้ำคั้นที่เค็ม. บทว่า โสณโสจิริเกน ได้แก่โสณโสจิริกะที่
ทำโดยใส่ข้าวเปลือกผลไม้และผลคองคิง เป็นต้น ทุกอย่างทำให้เป็นยา
คองชื่อโสณโสจิริกะ ด้วยยาคองชื่อโสณโสจิริกะนั้น.

ก็ในข้อนี้มีการเปรียบเทียบข้ออุปมาดังนี้ พระโยคาวจรในเวลา
อาศัยวัฏฏะ ฟังเห็นเหมือนบุรุษถูกความร้อนแผดเผา การบรรลुरुหัด-
ผลของภิกษุผู้ตั้งอยู่ในโอวาทของอุปัชฌาย์อาจารย์ กำหนดทวาร ๖
เป็นต้น เจริญวิปัสสนาโดยลำดับ ฟังเห็นเหมือนบุรุษนั้นพิจารณาแล้วละ
ขันตำริคสำหรับใส่น้ำคั้น บรรเทาความกระหายด้วยน้ำคั้นเป็นต้น มรรค
๔ ฟังเห็นเหมือนฐานะ ๔ มีน้ำคั้นเป็นต้น เวลาที่พระชินาสพด้น้ำคือ
มรรค ๔ บรรเทาตัณหา ไปสู่ทิศทางพระนิพพานที่ไม่เคยไป ฟังทราบ

เหมือนการที่บุรุษดื่มน้ำดื่ม ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรเทาความ
กระหายสุรามีความสุข ไปตามทิศทางที่ปรารถนา.

จบอรรถกถาสัมมสสูตรที่ ๖

๗. นพกลาปิยสูตร

ว่าด้วยปัจจัยให้มีชราและมรณะ

[๒๖๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏิฐิตะ
อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี. ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น
ท่านพระมหาโกฏิฐิตะออกจากที่พักผ่อน เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่
อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึก
ถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๖๔] ท่านพระมหาโกฏิฐิตะนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวคำนี้
กะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร ชราและมรณะ ตนทำเอง ผู้อื่น
ทำให้ ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ หรือว่าชราและมรณะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้.

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านโกฏิฐิตะ ชราและมรณะ ตน
ทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่ว่า
เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ.

โก. ท่านสารีบุตร ชาติ ตนทำเอง ผู้อื่นทำให้ ทั้งตนทำเอง
ทั้งผู้อื่นทำให้ หรือว่าชาติบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่น
ไม่ได้ทำให้.

สา. ท่านโกณฑัญญะ ชาติ ตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่
ทั้งตนทำเอง ทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ ชาติบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้
ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ.

โก. ท่านสารีบุตร ภพตนทำเอง ๆ ล ๆ อุปาทานตนทำเอง...
คัณหตนทำเอง... เวทนาตนทำเอง... ผัสสะตนทำเอง... สพายตนะ
ตนทำเอง... นามรูปตนทำเอง ผู้อื่นทำให้ ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้
หรือว่านามรูปบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้.

สา. ท่านโกณฑัญญะ นามรูปตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่
ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ นามรูปบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้
ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย จึงมี
นามรูป.

โก. ท่านสารีบุตร วิญญูณตนทำเอง ผู้อื่นทำให้ ทั้งตนทำเอง
ทั้งผู้อื่นทำให้ หรือว่าวิญญูณบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่น
ไม่ได้ทำให้.

สา. ท่านโกณฑัญญะ วิญญูณตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่
ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ วิญญูณบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้
ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
วิญญูณ.

[๒๖๕] โก. เราทั้งหลายพึงรู้ชัดภพิตของท่านสารีบุตร ใน
บัดนี้เอง อย่างนี้ว่า ท่านโกณฑัญญะ นามรูปตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้
ก็ไม่ใช่ ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตน

ไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป.

อนึ่ง เราทั้งหลายรู้ชัดภพิตของท่านสารบุตรในบัดนี้เอง อย่างนี้ว่า ท่านโกณฑัญญะ วิญญาณตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ บังเกิดขึ้น เพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ.

ท่านสารีบุตร ก็เนื้อความของภพิตนี้ เราทั้งหลายจะพึงเห็นได้อย่างไร.

[๒๖๖] สว. คุณก่อนอาวุโส ถ้าเช่นนั้น ผมจักเปรียบให้ท่าน พึง ในโลกนี้บุรุษผู้ฉลาดบางพวกย่อมรู้ชัดเนื้อความของภพิตได้ แม้ด้วยอุปมา.

อาวุโส ไม้้อ ๒ กำ พึงตั้งอยู่ได้เพราะต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ฉันทใด เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฉันทันนั้นแล.

ถ้าไม้้อ ๒ กำนั้น พึงเอาออกเสียกำหนึ่ง อีกกำหนึ่งก็ล้มไป ถ้าดึงอีกกำหนึ่งออก อีกกำหนึ่งก็ล้มไป ฉันทใด เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ. ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฉันทันนั้นแล.

[๒๖๗] โก. นำอัครรรย์ ท่านสารีบุตร ไม่เคยมีมา ท่านสารีบุตร เท่าที่ท่านสารีบุตรกล่าวนี้ เป็นอันกล่าวดีแล้ว ก็แลเราทั้งหลาย พลอยยินดีสุภายิตินี้ของท่านสารีบุตรด้วยเรื่อง ๑๖ เรื่องเหล่านี้.

ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความหมาย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชราและมรณะ ควรกล่าวว่า ภิกษุธรรมกถึก.

ถ้าภิกษุปฏิบัติ เพื่อความหมาย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่า ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

ถ้าภิกษุหลุดพ้น เพราะความหมาย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถ้อยมั่นชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่า ภิกษุบรรลุนิพพานในปัจจุบัน.

ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความหมาย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชาติ ๆ ล ๆ ภพ... อุปาทาน... ตัณหา... เวทนา... ผัสสะ... สพายตนะ... นามรูป... วิญญาณ... สังขารทั้งหลาย... อวิชชา ควรจะกล่าวว่า ภิกษุธรรมกถึก.

ถ้าภิกษุปฏิบัติ เพื่อความหมาย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับอวิชชา ควรจะกล่าวว่า ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

ถ้าภิกษุหลุดพ้น เพราะความหมาย เพราะคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะความไม่ถ้อยมั่นอวิชชา ควรจะกล่าวว่า ภิกษุบรรลุนิพพานในปัจจุบัน.

จบนพทลาปิยสูตรที่ ๗

อรรถกถานพกลาปิยสูตรที่ ๗

ในนพกลาปิยสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

เพราะเหตุไรท่านพระมหาโกณฑัญญะจึงถามว่า ก็ นุ โข อาวุโส.
เพราะเพื่อจะทราบอรรถาธิบายของพระเถระว่า ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์
อย่างไร. อีกอย่างหนึ่ง ท่านถามว่า เหล่าภิกษุในอนาคตจักรู้ว่า พระ
อัครสาวกทั้งสองในอดีต วินิจฉัยปัญหานี้แล้ว ดังนี้ก็มี. พระเถระกล่าว
คำนี้ว่า อิทาเนว โข มยฺห์ ดังนี้ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า นามรูปที่
กล่าวว่ามีวิญญาณเป็นปัจจัยนั้นแล เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ. ก็ในบทว่า
นพกลาปิโย นี้ ท่านมิได้นำเอามัดเหล็กเป็นต้นมาเปรียบเทียบ แต่
ท่านเปรียบเทียบดังนี้ เพื่อแสดงภาวะแห่งวิญญาณและนามรูปว่า ไม่มี
กำลังและมีกำลังเพลา. ในฐานะประมาณเท่านี้ว่า นิโรธ โหติ ท่าน
กล่าวว่าเทศนาด้วยปัจจุโวการภพ (ภพที่มีขันธ ๕) เป็นปัจจุบัน.
บทว่า จตุตฺถิสาย วตฺถุหิ ความว่า ด้วยเหตุ ๓๖ ประการ คือใน ๑๒
บทที่ท่านแจกไว้หนหลัง แต่ละบทมี ๓ เหตุ. และในที่นี้ คุณของพระ
ธรรมกถิกเป็นที่ ๑ การปฏิบัติเป็นที่ ๒ ผลของการปฏิบัติเป็นที่ ๓ ใน
ผลของการปฏิบัตินั้น ท่านกล่าวเทศนาสมบัติด้วยนัยที่ ๑ กล่าวเสขภูมิ
ด้วยนัยที่ ๒ กล่าวอเสขภูมิด้วยนัยที่ ๓.

จบอรรถกถานพกลาปิยสูตรที่ ๗

๘. โกธัมพิสฺส

ว่าด้วยชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ

[๒๖๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระมุสสีละ ท่านพระปวิภูฏะ ท่านพระนารทะ และท่านพระอานนท์ อยู่ ณ โฆสิตาราม กรุงโกธัมพี.

[๒๖๙] ครั้งนั้น ท่านพระปวิภูฏะได้กล่าวคำนี้ กะท่านพระมุสสีละ ว่า คุณก่อนท่านมุสสีละ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา มา ความตริกลงตามอาการ และจากการทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทักขุณี ท่านมุสสีละมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ ดังนี้หรือ.

พระมุสสีละกล่าวว่า ท่านปวิภูฏะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา มา ความตริกลงตามอาการ และการทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทักขุณี ผมข่อมรุ่ม่อมเห็นอย่างนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา และมรณะ.

ป. ท่านมุสสีละ เว้นจากตามเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา ความตริกลงตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทักขุณี ท่านมุสสีละ มีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ฯลฯ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ... เพราะค้นหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน... เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีค้นหา... เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา... เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ... เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป... เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารดังนี้หรือ.

ม. ท่านปวิภูฐะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา
มา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทฤษฎี ผมย่อมรู้
ย่อมเห็นอย่างนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร.

[๒๗๐] ป. คุณก่อนท่านมุสิละ อนึ่ง เว้นจากความเชื่อ ความ
พอใจ การมีญาณเฉพาะตัวว่า เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ
ดังนี้หรือ.

ม. คุณก่อนท่านปวิภูฐะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟัง
ตามเขามา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทฤษฎี
ผมย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ.

ป. คุณก่อนท่านมุสิละ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขามา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทฤษฎี ท่าน
มุสิละมีญาณเฉพาะตัวท่าน เพราะภพดับ ชาติจึงดับ ฯ ล ฯ เพราะ
อุปาทานดับ ภพจึงดับ... เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ... เพราะ
เวทนาดับ ตัณหาจึงดับ... เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ... เพราะ
สพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ... เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ...
เพราะวิญญานดับ นามรูปจึงดับ... เพราะสังขารดับ วิญญานจึงดับ...
เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ ดังนี้หรือ.

ม. คุณก่อนท่านปวิภูฐะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟัง
ตามเขามา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทฤษฎี
ผมย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ.

[๒๗๑] ป. คุณก่อนท่านมุสิละ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การ

ฟังตามเขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี
ท่านมุติละมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า ภพดับ เป็นนิพพานหรือ.

ม. คุณก่อนท่านปวิภูฏะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟัง
ตามเขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี
ผมขอมรู้ ขอมเห็น อย่างนี้ว่า ภพดับ เป็นนิพพาน.

ป. ถ้าอย่างนั้น ท่านมุติละ ก็เป็นพระอรหันตจีณาสพ.

เมื่อพระปวิภูฏะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านมุติละได้นิ่งอยู่.

[๒๗๒] ครั้งนั้นแล ท่านพระนารทะได้กล่าวกะท่านปวิภูฏะว่า
สาธุท่านปวิภูฏะ ผมฟังได้ปัญหานี้ ท่านจงถามปัญหาอย่างนั้น ผม
จะแก้ปัญหานี้แก่ท่าน ท่านปวิภูฏะกล่าวว่า ท่านนารทะได้ปัญหานี้
ผมขอถามปัญหานี้กะท่านนารทะ และขอท่านนารทะจงแก้ปัญหานี้
แก่ผม คุณก่อนท่านนารทะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี ท่าน
นารทะมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชราและมรณะ
ดังนี้หรือ.

นา. ท่านปวิภูฏะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา
มา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี ผม
ขอมรู้ ขอมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชราและมรณะ.

ป. ท่านนารทะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา
มา การตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี ท่าน
นารทะมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะภพเป็นปัจฉัย จึงมีชาติ ๆ ล ๆ เพราะ
อวิชชาเป็นปัจฉัย จึงมีสังขาร ดังนี้หรือ.

นา. ท่านปวิภูฏะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทักขณิ ฌม
ย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร.

[๒๗๓] ป. คุณก่อนท่านนารทะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ
การฟังตามเขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วย
ทักขณิ ท่านนารทะมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะชาติดับ ชราและมรณะ
จึงดับ ฯลฯ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ ดังนี้หรือ.

น. ท่านปวิภูฏะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทักขณิ ฌม
ย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ.

[๒๗๔] ป. คุณก่อนท่านนารทะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ
การฟังตามเขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วย
ทักขณิ ท่านนารทะมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า ภพดับเป็นนิพพาน ดังนี้หรือ.

น. ท่านปวิภูฏะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทักขณิ ฌม
ย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า ภพดับเป็นนิพพาน.

ป. ถ้าอย่างนั้น ท่านนารทะ ก็เป็นพระอรหันตชีณาสพหรือ.

น. อาวุโส ชื่อว่า ภพดับเป็นนิพพาน ผมเห็นดีแล้วด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริง แต่ที่ผมไม่ใช่พระอรหันตชีณาสพ อาวุโส
เปรียบเหมือนบ่อน้ำในหนทางกันดาร ที่บ่อนั้นไม่มีเชือก โพงจะตักน้ำก็
ไม่มี ถ้าดับนั้น บुरुชถูกความร้อนแผดเผา เหน็ดเหนื่อย หิว ระบาย

เดินมา เขามองคูบ่อน้ำนั้น ก็รู้ว่ามิน้ำ แต่จะสัมผัสด้วยกายไม่ได้ ฉันทิด
คูก่อนอาวโส ขี้ว่า ภพดับเป็นนิพพาน ผมเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอัน
ชอบตามความเป็นจริง แต่ว่าผมให้ใช้พระอรหันตจินาสพ ฉันทัน
เหมือนกัน.

[๒๗๕] เมื่อท่านพระนารทะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์
ได้กล่าวกะท่านพระปริกฐะว่า คูก่อนท่านปริกฐะ ท่านชอบพูดอย่างนี้
ท่านได้พูดอะไรกะท่านนารทะบ้าง พระปริกฐะกล่าวว่า ท่านอานนท์
ผมพูดอย่างนี้ ไม่ได้พูดอะไรกะท่านนารทะ นอกจากกัลยาณธรรม
นอกจากกุศลธรรม.

จบโกสัมพีสูตรที่ ๘

อรรถกถาโกสัมพีสูตรที่ ๘

ในโกสัมพีสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อญฺญตฺเรว ความว่า ก็คนบางคนเชื่อต่อผู้อื่น ย่อมยึดถือ
ว่า ข้อที่ผู้อื่นกล่าวนั้นเป็นความจริง ย่อมชอบใจเหตุที่ผู้อื่นนั่งคิดอยู่ เขา
ย่อมยึดถือตามความชอบใจว่า นั้นมีได้ คนหนึ่งยึดถือตามที่เล่ากันมาว่า
เรื่องเล่าลืออย่างนี้มีมานาน นั้นเป็นความจริง. เมื่อคนอื่นตรีกอยู่ ย่อม
ปรากฏเหตุเป็นอย่างหนึ่ง เขายึดถือโดยตรีกตามอาการว่า นั้นมีได้ ย่อม
ทนต่อทิวฏฐิอย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นแก่อีกคนหนึ่ง ผู้คิดเพ่งพินิจถึงเหตุอยู่
เขาย่อมยึดถือด้วยความทนต่อการเพ่งพินิจด้วยทิวฏฐิว่า นั้นมีได้. แต่
พระเถระปฏิเสธเหตุทั้ง ๕ เหล่านี้ เมื่อถามถึงภาวะที่แทงตลอดด้วยญาณ

ที่ประจักษ์ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อญฺญตฺเรว อวฺุโส มฺุลิต สทฺุชย**
ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญตฺร** ได้แก่เว้นเหตุมีศรัทธาเป็นต้น
อธิบายว่า เว้นจากเหตุเหล่านั้น. บทว่า **ภวนิโรโซ นิพฺพานํ** ได้แก่
พระนิพพานคือการดับสนิทแห่งเบญจขันธ์.

บทว่า **ตฺุณฺหิ โอลฺหิ** ความว่า พระเถระผู้ชีณาสพ ไม่กล่าวว่า
ก็เราเป็นชีณาสพ หรือว่าไม่เป็น ได้แต่นิ่งอย่างเดียว. เพราะเหตุไร พระ
เถระจึงกล่าวว่า **อายสฺมา นารโท อายสฺมฺนฺตํ ปวิฏฺฐํ เอตทโวจ.**
เพราะเล่ากันมาว่า พระเถระนั้นคิดว่า การดับสนิทแห่งภพ ชื่อว่า
นิพพาน ปัญหานี้ พระเสขะก็ดี พระอเสขะก็ดี คาร์รู้ แต่พระนารท-
เถระนี้ ให้พระปวิฏฐเถระทำด้วยขอเสขภูมิ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า เราจักให้
รู้ฐานะนี้.

บทว่า **สฺมฺมปฺปฺลฺยาย สฺุทฺธิฏฺฐํ** ความว่า เห็นด้วยดีพร้อมด้วย
วิปัสสนาปัญญา และมรรคปัญญา. ด้วยคำว่า **น จมฺุหิ อรหํ**
พระเถระแสดงว่า เรามิได้เป็นพระอรหันต์ เพราะยังตั้งอยู่ในอหัต-
มรรค. ก็ญาณของท่านในบัดนี้ว่า การดับสนิทแห่งภพ ชื่อว่านิพพาน
นั้น พ้นจากปัจจเวกขณญาณ ๑๕ ชื่อว่าปัจจเวกขณญาณ. บทว่า
อุทฺปาโน ได้แก่บ่อน้ำลึก ๒๐-๓๐ ศอก. บทว่า **อุทฺทวารโก** ได้แก่
กระบอกรดน้ำ. บทว่า **อุทฺทนฺตํ หิ โข ฌานํ อสฺุส** ความว่า
เมื่อขียนพิจารณาอยู่ที่ริมฝั่ง ฟังมีญาณอย่างนี้. บทว่า **น จ กายน**
มุสฺุติว ความว่า แต่ไม่สามารถใช้กายนำน้ำออกมาถูกต้องอยู่. จริงอยู่
การเห็นพระนิพพานของพระอนาคามี เหมือนการเห็นน้ำในบ่อน้ำ.

พระอนาคามีเหมือนบุรุษที่ถูกความร้อนแผดเผา อรหัตมรรคเหมือนกระบอกน้ำ พระอนาคามีข้อมรู้ว่า ถัดขึ้นไปข้อมมีการบรรลอรหัตผล ด้วยปัจเจกขณญาณ เหมือนบุรุษที่ถูกความร้อนแผดเผา เห็นน้ำในบ่อ. อนึ่ง พระอนาคามีข้อมไม่ได้ที่จะทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ นั่งเข้าผลสมบัติ ที่สัมปยุตด้วยพระอรหัต เพราะไม่มีอรหัตมรรค เหมือนบุรุษนั้นไม่สามารถจะใช้กายนำน้ำออกมารดตัว เพราะไม่มีกระบอกน้ำ ฉะนั้น.

จบอรรถกถาโกสัมพีสูตรที่ ๘

๘. อุปยสูตร

ว่าด้วยสังขารเกิดเพราะมีวิชา

[๒๗๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

[๒๗๗] ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมหาสมุทรน้ำขึ้น ข้อมทำให้แม่น้ำใหญ่ น้ำขึ้น เมื่อแม่น้ำใหญ่ น้ำขึ้น ข้อมทำให้แม่น้ำน้อย น้ำขึ้น เมื่อแม่น้ำน้อย น้ำขึ้น ข้อมทำให้บึงใหญ่ น้ำขึ้น เมื่อบึงใหญ่ น้ำขึ้น ข้อมทำให้บึงน้อย น้ำขึ้น ฉนใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อวิชาเกิด ข้อมทำให้สังขารเกิด เมื่อสังขารเกิด ข้อมทำให้วิญญานเกิด เมื่อวิญญานเกิด ข้อมทำให้นามรูปเกิด เมื่อนามรูปเกิด ข้อมทำให้สพายตนะเกิด เมื่อสพายตนะเกิด

ข่อมทำให้ผัสสะเกิด เมื่อผัสสะเกิด ข่อมทำให้เวทนาเกิด เมื่อเวทนาเกิด
ข่อมทำให้ตัณหาเกิด เมื่อตัณหาเกิด ข่อมทำให้อุปาทานเกิด เมื่อ
อุปาทานเกิด ข่อมทำให้ภพเกิด เมื่อภพเกิด ข่อมทำให้ชาติเกิด เมื่อ
ชาติเกิด ข่อมทำให้ชราและมรณะเกิด ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมหาสมุทรน้ำลง ข่อมทำให้
แม่น้ำใหญ่ลดลง เมื่อแม่น้ำใหญ่ลดลง ข่อมทำให้แม่น้ำน้อยลดลง เมื่อ
แม่น้ำน้อยลดลง ข่อมทำให้บึงใหญ่ลดลง เมื่อบึงใหญ่ลดลง ข่อมทำให้
บึงน้อยลดลง ฉนฺใด เมื่ออวิชาไม่เกิด ข่อมทำให้สังขารไม่เกิด เมื่อ
สังขารไม่เกิด ข่อมทำให้วิญญาณไม่เกิด เมื่อวิญญาณไม่เกิด ข่อมทำให้
นามรูปไม่เกิด เมื่อนามรูปไม่เกิด ข่อมทำให้สาพชตนะไม่เกิด เมื่อ
สาพชตนะไม่เกิด ข่อมทำให้ผัสสะไม่เกิด เมื่อผัสสะไม่เกิด ข่อมทำให้
เวทนาไม่เกิด เมื่อเวทนาไม่เกิด ข่อมทำให้ตัณหาไม่เกิด เมื่อตัณหาไม่
เกิด ข่อมทำให้อุปาทานไม่เกิด เมื่ออุปาทานไม่เกิด ข่อมทำให้ภพไม่เกิด
เมื่อภพไม่เกิด ข่อมทำให้ชาติไม่เกิด เมื่อชาติไม่เกิด ข่อมทำให้ชราและ
มรณะไม่เกิด ฉะนั้นเหมือนกัน.

จบอุปสูตรที่ ๕

อรรถกถาอุปสูตรที่ ๕

ในสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อุปยนฺโต ความว่า ไหลลงไปเวลาน้ำขึ้น. บทว่า
มหานทีโย ได้แก่แม่น้ำใหญ่ มีแม่น้ำคงคาและยมนาเป็นต้น. บทว่า
อุปยาเปติ ความว่า ให้ล้นไป อธิบายว่า ให้เพิ่ม คือให้เต็ม. บทว่า อวิชา

อุปยเหตุ ความว่า อวิชา ย่อมไหลไปเบื้องบนหรือสามารถเป็นปัจจัยแก่สังขารทั้งหลาย. บทว่า **สงฺขาร อุปฺยาเปติ** ความว่า ย่อมยังสังขารในเบื้องบนให้เป็นไป คือให้เจริญ. พึงทราบความทุกๆ บทด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อุปฺยเหตุ** ได้แก่ปราศไป คือเล่นลง. บทว่า **อวิชา อุปฺยเหตุ** ความว่า อวิชาไปปราศ คือเล่นลง ย่อมไม่สามารถเป็นปัจจัยแก่สังขารในเบื้องบน. บทว่า **สงฺขาร อุปฺยาเปติ** ได้แก่ย่อมไม่ยังสังขารให้ดำเนินไป. ในบททั้งปวงก็ฉะนี้.

จบอรรถกถาอุปยสูตรที่ ๕

๑๐. สุตติมสูตร

ว่าด้วยการหลุดพ้นด้วยปัญญา

[๒๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระเชตะวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์**. สมัยนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**อันเทวดาและมนุษย์ทั้งมวลสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ทรงได้จิวรรบิณฑบาต เสนาสนะ และเกสัชบริวารเป็นปัจจัยแก่คนไข้ แม้ภิกษุสงฆ์อันเทวดาและมนุษย์ทั้งมวลก็สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จิวรรบิณฑบาต เสนาสนะ และเกสัชบริวารเป็นปัจจัยแก่คนไข้ แต่พวกปริพาชกเดิรดิยอื่น อันเทวดาและมนุษย์ทั้งมวลไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา ไม่ยำเกรง ไม่ได้จิวรรบิณฑบาต เสนาสนะ และเกสัชบริวารเป็นปัจจัยแก่คนไข้

[๒๘๐] สมัยนั้นแล **สุลิมปริพาชก**อาศัยอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ กับปริพาชกบริษัทเป็นอันมาก ครั้งนั้นแล บริษัทของ**สุลิมปริพาชก**ได้กล่าวกะ**สุลิมปริพาชก**ว่า มาเถิดท่าน**สุลิม**ะ ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระสมณโคดม ท่านเรียนธรรมแล้ว ฟังบอกข้าพเจ้าทั้งหลาย พวกข้าพเจ้าเรียนธรรมนั้นแล้วจักกล่าวแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้แม้พวกเราก็จักมีเทวดาและมนุษย์ทั้งมวลสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง จักได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเกสัชบริจารเป็นปัจจัยแก่คนไข้.

สุลิมปริพาชกยอมรับคำบริษัทของตน แล้วเข้าไปหาท่าน**พระอานนท์**ที่ที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้ปราศรัยกับท่าน**พระอานนท์** ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น**สุลิมปริพาชก**นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะท่าน**พระอานนท์**ว่า ท่าน**พระอานนท์** ผมปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้.

[๒๘๑] ครั้งนั้นแล ท่าน**พระอานนท์**พา**สุลิมปริพาชก**เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาค**เจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัต**พระผู้มีพระภาค**เจ้าแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่าน**พระอานนท์**นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาค**เจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า **สุลิมปริพาชก**ผู้นี้กล่าวอย่างนี้ว่า ฟ่าน**พระอานนท์** ผมปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท์ ถ้าอย่างนั้น เองจงให้**สุลิมปริพาชก**บวช.

สุติมปริพาชกได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว.

[๒๘๒] สมัยนั้นแล ได้ยินว่า ภิกษุเป็นอันมากอวดอ้างพระอรหัตผลในสำนัก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

ท่านสุติมะได้ฟังมาว่า ภิกษุเป็นอันมากอวดอ้างพระอรหัตผลในสำนัก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

ทันใดนั้นเอง **ท่านสุติมะ**ก็เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับภิกษุเหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น**ท่านสุติมะ**นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า ได้ยินว่า ท่านทั้งหลายอวดอ้างพระอรหัตผลในสำนัก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้จริงหรือ.

ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า จริงอย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๓] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ข้อมบรลลูทธิวิธีหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นดั่งลงใน

แผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้
เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบลำพระจันทร์พระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์
มีอำนาจมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้
บ้างหรือหนอ.

ภิก. หาเป็นอย่างนั้นไม่ ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๔] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้อยู่ เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่
ไกลและใกล้ ด้วยทิพย์โสตธาตุอันบริสุทธิ์ล่วงโสตของมนุษย์ บ้างหรือ
หนอ.

ภิก. หาเป็นอย่างนั้นไม่ ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๕] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้อยู่ เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นได้ด้วยใจ คือจิตมี
ราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิต
มีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ. หรือจิตปราศจากโทสะ. ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ
จิตมีโมหะ ก็รู้ว่าจิตมีโมหะหรือปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ
จิตหดหู่ ก็รู้ว่าจิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมรรค
ก็รู้ว่าจิตเป็นมรรค หรือจิตไม่เป็นมรรค ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมรรค จิตมี
จิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิต
ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ
ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น
ก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น บ้างหรือหนอ.

ภิก. หาเป็นอย่างนั้นไม่ว่า ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๖] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้ที่อยู่ เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง
สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบ
ชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง
พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์
เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์ปวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้างว่า ในภพโน้น
เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
เสวยสุขและทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้น
แล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น ในภพนั้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น
มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขและทุกข์อย่างนั้น มี
กำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้น แล้วมาเกิดในภพนี้ ย่อม
ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วย
ประการฉะนี้บ้างหรือหนอ.

ภิก. หาเป็นอย่างนั้นไม่ว่า ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๗] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้ที่อยู่ เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมเห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิว
พรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุ
ของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่มสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย
สัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระ-
อริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตาย
เพราะกายแตกดับไป ก็เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ท่านผู้เจริญ

ทั้งหลาย ส่วนสัตว์เหล่านั้น ประกอบด้วยกายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต
ไม่ติเตียนพระอรียเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมา-
ทิฐิ เมื่อตายเพราะกายแตกดับไป ก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ย่อมเห็น
หมู่สัตว์ผู้กำลังจติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณ
ทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่องจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้
ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นตามกรรมด้วยประการฉะนี้ บ้างหรือหนอ.

ภ. หาเป็นอย่างนั้นไม่ ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๕] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย คำตอบนี้ และการไม่
เข้าถึงธรรมเหล่านี้ มีอยู่ในเรื่องนี้ในบัดนี้ อาวุโส เรื่องนี้ เป็นอย่างไร
แน่.

ภ. ท่านสุลิมะ ผมทั้งหลายหลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

ส. ผมไม่เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่ท่านทั้งหลายกล่าวโดยย่อนี้ โดย
พิสดารได้ ขอท่านทั้งหลายจงกล่าวแก่ผม เท่าที่ผมจะพึงเข้าใจเนื้อความ
แห่งคำที่ท่านทั้งหลายกล่าวโดยย่อนี้ โดยพิสดารเถิด.

ภ. ท่านสุลิมะ ท่านพึงเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ตาม แต่ผมทั้งหลาย
ก็หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

[๒๘๖] ครั้งนั้นแล ท่านสุลิมะลุกจากอาสนะแล้ว เข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านสุติมะนั่งเรียบร้อยแล้ว กราบทูลถ้อยคำที่สนทนากับภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ว่าด้วยธรรมฐิติญาณ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สุติมะ ธรรมฐิติญาณเกิดก่อน ญาณในพระนิพพานเกิดภายหลัง.

พระสุติมะกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่พระองค์ตรัสไว้โดยย่อนี้โดยพิสดารได้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัสแก่ข้าพระองค์ เท่าที่ข้าพระองค์จะฟังเข้าใจเนื้อความแห่งพระดำรัส ที่พระองค์ตรัสโดยย่อนี้ โดยพิสดารเถิด.

[๒๕๑] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ตาม โดยแท้จริงแล้วธรรมฐิติญาณเกิดก่อน ญาณในพระนิพพานเกิดทีหลัง สุติมะ เธอจะเข้าใจความข้อนั้นอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

สุ. ข้อนี้ไม่สมควร พระเจ้าข้า.

พ. เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่น
เป็นตัวตนของเรา.

ส. ข้อนี้ไม่สมควร พระเจ้าข้า.

พ. สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
ตัวตนของเรา.

สุ. ข้อนี้ไม่สมควร พระเจ้าข้า.

พ. สังขารทั้งหลายเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
ตัวตนของเรา.

สุ. ข้อนี้ไม่สมควร พระเจ้าข้า.

พ. วิญญาณเบื่องหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
ตัวตนของเรา.

สุ. ข้อนี้ไม่สมควร พระเจ้าข้า.

[๒๕๒] พ. ดูก่อนสุติมะ เพราะเหตุนั้นแล รูปร่างใดอย่างหนึ่ง
ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันก็ดี ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี
ละเอียดก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี รูปทั้งหมดนั้นอันเธอพึงเห็น
ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่
เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันก็ดี
ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี
อยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี เวทนาทั้งหมดนั้น อันเธอพึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่
เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันก็ดี
ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี
อยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี สัญญาทั้งหมดนั้น อันเธอพึงเห็นด้วยปัญญา

อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

สังขารทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบัน
ก็ดี ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี
อยู่ในที่ไกลก็ดี ในใกล้ก็ดี สังขารทั้งหมดนั้น อันเธอพึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันก็ดี
ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี อยู่
ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี วิญญาณทั้งหมดนั้น อันเธอพึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

[๒๕๓] พ. คูก่อนสุลิมะ อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร
ทั้งหลาย แม้ในวิญญูณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น
เมื่อหลุดพ้น ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๒๕๔] พ. คูก่อนสุลิมะ เธอเห็นว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย
จึงมีชราและมรณะหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. สุลิมะ เธอเห็นว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. สุติมะ เธอเห็นว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. สุติมะ เธอเห็นว่า เพราะค้นหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน
หรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ... เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีค้นหา... เพราะผัสสะเป็น
ปัจจัยจึงมีเวทนา... เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะ
นามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ... เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงมี
นามรูป... เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน... สุติมะ เธอเห็นว่า
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๕] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอเห็นว่า เพราะชาติดับ ชราและ
มรณะ จึงดับหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. สุติมะ เธอเห็นว่า เพราะภพดับ ชาติจึงดับหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ...เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะค้นหาดับ อุปาทาน
จึงดับ... เพราะเวทนาดับ ค้นหาจึงดับ... เพราะผัสสะดับ เวทนา
จึงดับ... เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ... เพราะนามรูปดับ
สพายตนะจึงดับ... เพราะวิญญานดับ นามรูปจึงดับ... เพราะสังขารดับ
วิญญานจึงดับ... เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๖] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมบรรลุนิติวิธีหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ควบคุมคำพระจันทร์ พระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมาก ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ บ้างหรือหนอ.

ส. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๗] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมได้ ยินเสียงสองชนิด คือเสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกล และอยู่ใกล้ ด้วยทิพย์โสตราตุอันบริสุทธิ์ ล่วงโสตรของมนุษย์บ้างหรือหนอ.

สุ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๘] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมกำหนด รู้อใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นได้ด้วยใจ คือจิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ ฯลฯ จิตไม่หลุดพ้น ก็รู้ชัดว่าจิตไม่หลุดพ้น บ้างหรือหนอ.

ส. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๙] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือชาติหนึ่งบ้าง ฯลฯ ย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ บ้างหรือหนอ.

สุ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๐๐] พ. คุณก่อนสุตมะ เธอรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมเห็น
หมู่สัตว์ที่กำลังจุติ ฯลฯ ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่องจักขุของมนุษย์
ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม บ้างหรือหนอ.

สุ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๐๑] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมถูกต้อง
อรุณวิโมกข์อันสงบ ก้าวล่วงรูปวิโมกข์ทั้งหลาย ด้วยกายบ้างหรือหนอ.

สุ. มิใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๐๒] พ. คุณก่อนสุติมะ คำตอบนี้ และการไม่เข้าถึงธรรม
เหล่านี้มีอยู่ในเรื่องนี้ ในบัดนี้ เรื่องนี้เป็นอย่างไรแน่.

ลำดับนั่นเอง ท่านสุติมะหมอบลงแทบพระบาททั้งสองของพระผู้-
มีพระภาคเจ้า ด้วยเศียรเกล้า ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
พระพุทธเจ้าข้า โทษได้ตกถึงข้าพระองค์ เท่าที่โง่ เท่าที่หลง เท่าที่
ไม่ฉลาด ข้าพระองค์บวชขโมยธรรมในธรรมวินัยที่พระองค์ตรัสดีแล้ว
อย่างนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงรับโทษไว้โดยความเป็นโทษ เพื่อความ
สำรวมต่อไปของข้าพระองค์ด้วยเถิด พระเจ้าข้า.

[๓๐๓] พ. เอาเถิดสุติมะ โทษได้ตกถึงเธอ เท่าที่โง่ เท่าที่หลง
เท่าที่ไม่ฉลาด เธอบวชขโมยธรรมในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้วอย่างนี้
เปรียบเหมือนเจ้าหน้าที่จับโจรผู้ประพฤติดีมาแสดงตัวแก่พระราชา แล้ว
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ โจรคนนี้ ประพฤติผิดแต่พระองค์
ขอพระองค์จงทรงลงอาชญาตามที่พระองค์ทรงพระประสงค์แก่โจรคนนี้

เกิด พระราชาพึงรับสั่งให้ลงโทษโจรนั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงไปมัดบุรุษนี้ไพล่หลังให้ด้วยเชือกที่เหนียว แล้วเอามัดโคนหัวเสีย พาเที่ยวตระเวนตามถนน ตามทางสี่แยก ด้วยฆ้อง ด้วยกลองเล็ก ๆ ให้ออกทางประตูด้านทักษิณ แล้วจงตัดศีรษะเสียข้างด้านทักษิณของเมือง ราชบุรุษมัดโจรนั้นไพล่หลังอย่างมั่นคง ด้วยเชือกที่เหนียวแล้วเอามัดโคนหัวพาเที่ยวตระเวนตามถนน ตามทางสี่แยก ด้วยฆ้อง ด้วยกลองเล็ก ๆ พาออกทางประตูด้านทักษิณพึงตัดศีรษะเสียข้างด้านทักษิณของเมือง สุสิมะเธอจะสำคัญความข้อนั้นเห็นไฉน บุรุษนั้นต้องเสวยทุกข์และโศมนัสอันมีกรรมนั้นเป็นเหตุหรือหนอ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๐๔] พ. คู่ก่อนสุสิมะ บุรุษนั้นต้องเสวยทุกข์และโศมนัสอันมีกรรมนั้นเป็นเหตุ แต่การบวชของเธอผู้ขโมยธรรมในธรรมวินัยที่ตถาคตกล่าวดีแล้วอย่างนี้ นี้ยังมีผลรุนแรงและเผ็ดร้อนกว่านั้น และยังเข้าไปเพื่อวิบัติแต่เพราะเธอเห็นโทษ โดยความเป็นโทษแล้ว ทำกินตามธรรม เราจึงรับโทษนั้นของเธอ ผู้ใดเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ทำกินตามธรรม ถึงความสำรวมต่อไป ข้อนี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยะ.

จบสุตฺตํที่ ๑๐

จบมหาวรรคที่ ๗

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัสดรวาตาสสูตรที่ ๑	๒. อัสดรวาตาสสูตรที่ ๒
๓. ปุคตมังสสูตร	๔. อัตถิรากลสูตร
๕. นครสูตร	๖. สัมมสสูตร
๗. นพกลาปิยสูตร	๘. โกสัมพีสูตร
๙. อุปยสูตร	๑๐. สุตติมสูตร

อรรถกถาสุตติมสูตรที่ ๑๐

ในสุตติมสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **กรุกโต** ความว่า เป็นอันเทวดาและมนุษย์กระทำให้หนักด้วยจิต เหมือนฉัตรหิน. บทว่า **มานิโต** ได้แก่ อันเขาประพตริรักใคร่ด้วยใจ. บทว่า **ปุชิตโต** ได้แก่ อันเขาบูชาด้วยการบูชาด้วยปัจจัย ๔. บทว่า **อปิจิตโต** ได้แก่ อันเขายำเกรงด้วยการประพตริอ่อนน้อม. จริงอยู่มนุษย์ทั้งหลายเห็นพระศาสดาแล้ว ย่อมลงจากคอช้างเป็นต้น ถวายทางลดผ้าจากจะงอยป่า ลูกจากอาสนะถวายบังคม ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าเป็นผู้อันมนุษย์เหล่านั้นยำเกรงแล้ว. บทว่า **สุตติโม** ได้แก่ บัณฑิตปริพาชกผู้ฉลาดในเวทาศาสตร์ ผู้มีชื่ออย่างนั้น.

บทว่า **เอहि ตูว** ความว่า ปริพาชกเหล่านั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมอาศัยชาติและโคตรเป็นต้น ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลากก็หาไม่ ที่แท้ทรงเป็นยอดกวี ผู้กัมภีร์คำร้อยกรองประทานแก่พระสาวก เพราะทรงเป็นยอดกวี พระสาวกเหล่านั้น เรียนกัมภีร์นั้นหน่อยหนึ่งแล้ว กล่าวลำเป็นต้นว่า อุปนิสินนกกถาบ้าง อนุโมทนาบ้าง สรภัญญะบ้าง

แก่อุปัชฌายาททั้งหลาย อุปัชฌายาทเหล่านั้นก็น้อมนำลากเข้าไป ถ้าพวกเราพึงรู้
อย่างละหน่อย ๆ จากสิ่งที่พระสมณโคดมรู้ เราพึงได้ลัทธิของคนใน
คัมภีร์นั้น กล่าวแก่อุปัชฌายาททั้งหลาย ต่อแต่นั้นเราพึงเป็นผู้มีลาภมากกว่า
สาวกเหล่านั้น ใครเล่าจักบวชในสำนักพระสมณโคดมแล้ว สามารถเรียน
ได้ฉับพลันทีเดียว. ปริพาชกเหล่านั้น คิดอย่างนี้แล้ว เห็นว่าสุสิมะเป็น
ผู้ฉลาด จึงเข้าไปหาแล้วกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า เยนายสุมา อานนุโท เตนุปลสงฺกมิ ถามว่า เพราะเหตุไร
สุสิมปริพาชกจึงเข้าไปหา. ได้ยินว่า สุสิมปริพาชกมีความคิดอย่างนี้ว่า เรา
ไปสำนักใครหนอ จึงจักสามารถได้ธรรมโดยฉับพลัน. แต่ฉัน จึงคิดว่า
พระสมณโคดม ผู้มากด้วยอำนาจคือความเคารพ ผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง
ความนิยม ใคร ๆ ไม่อาจจะเข้าเฝ้าในเวลาอันไม่สมควร แม้ชนเหล่าอื่น
เป็นอันมากมีกษัตริย์เป็นต้น ย่อมเข้าเฝ้าพระสมณโคดม ในสมัยเมื่อนั้น
ใครก็ไม่อาจจะเข้าเฝ้าได้ แม้บรรดาพระสาวกของพระองค์ พระสารีบุตร
ผู้มีปัญญามาก ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะในวิปัสสนาลักษณะ พระมหา-
โมคคัลลานะ ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะในสมาธิลักษณะ. พระมหากัสสปะ
ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะฝ่ายทรงไว้ซึ่งธุดงค์คุณ พระอนนรุทท ทรงตั้งไว้
ในเอตทัคคะฝ่ายมีจักษุทิพย์ พระปุลณณมันตานีบุตร ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะ
ฝ่ายพระธรรมกถึก พระอุบาลีเถระ ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะฝ่ายทรงไว้ซึ่ง
พระวินัย ส่วนพระอานนทนี่เป็นพหูสูต ทรงพระไตรปิฎก แม้พระศาสดา
ก็ทรงนำเทศนาที่ตรัสแล้วในที่นั้น ๆ มาตรัสแก่พระอานนทนี่อีก ทรง
ตั้งไว้ในเอตทัคคะ ๕ ตำแหน่ง ท่านได้พร ๘ ประการ ประกอบด้วยอัจฉริย-
อัปภูตธรรม ๔ ประการ เราเข้าไปหาท่าน จักสามารถได้ธรรมโดยฉับพลัน

ฉะนั้น สุสิมปริพาชกจึงเข้าไปหาท่านพระอานนที่ถึงที่อยู่.

บพว่า **เขน ภควา เตนูปสงุมิ** ความว่า ถามว่า เพราะเหตุไร
จึงนำเข้าไปหา ตอบว่า ได้ยินว่า พระอานนที่ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า
สุสิมปริพาชกนี้เป็นเจ้าลัทธิแผนกหนึ่งในลัทธิเดียรถีย์ ที่ยวปฏิญาณว่าเรา
เป็นศาสดา ครั้นบวชแล้ว แม้เมื่อไม่ได้คำสอนก็ยังพยายาม ทั้งเราก็ไม่รู้
อริยาศัยของท่าน พระศาสดาจักทรงทราบ ฉะนั้น จึงพาท่านเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

บพว่า **เตนหานนุท สุสิมัม ปพพาเชต** ความว่า ได้ยินว่า
พระศาสดามีพระดำริว่า ปริพาชกนี้ที่ยวปฏิญาณในลัทธิของเดียรถีย์ว่า
เราเป็นศาสดาเจ้าลัทธิแผนกหนึ่ง ได้ยินว่า ท่านกล่าวว่า เราปรารถนาจะ
ประพาศมิตรพรหมจรรย์ในศาสนานี้ ท่านเลื่อมใสในเราหรือในสาวกของ
เรา หรือเลื่อมใสในธรรมกถาของเราหรือของสาวกของเรา ครั้นทรงทราบ
ว่า ท่านไม่มีความเลื่อมใสแม้ในฐานะเดียว ทรงตรวจดูว่า ผู้นี้บวชด้วย
ตั้งใจว่า จักขโมยธรรมในศาสนาของเรา ดังนั้น การมาของเขาจึงไม่
บริสุทธิ์ ผลสำเร็จเป็นเช่นไรหนอ ทรงทราบว่า ถึงท่านจะบวชด้วย
ตั้งใจว่าจักขโมยธรรมก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านพยายาม ๒-๓ วันเท่านั้น
ก็จักบรรลुพระอรหัต จึงตรัสว่า **เตนหานนุท สุสิมัม ปพพาเชต** ดังนี้.

บพว่า **อญญา พุยาถตา โหติ** ความว่า ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้น
เรียนพระกัมมัฏฐานในสำนักพระศาสดา อยู่จำพรรษาตลอดไตรมาส เพียร
พยายามอยู่ ได้บรรลุพระอรหัตภายในไตรมาสนั่นเอง. ภิกษุเหล่านั้น
คิดว่า เราจักกราบทูลคุณที่ตนได้แล้วแต่พระศาสดา ทำบริสุทธิ์ปวารณา
แล้วเก็บงำเสนาสนะ มาเฝ้าพระศาสดา กราบทูลคุณที่ตนได้ ซึ่งท่านหมาย

เอาคำที่กล่าวไว้แล้วนั้น.

ก็บพว่า **อญญา** เป็นชื่อของพระอรหันต์. บพว่า **พุกตา** แปลว่า กราบทูลแล้ว. บพว่า **อสุโสสิ** ความว่า ได้ยินว่า ท่านเงียโสตลงสดับ ไปยังที่ที่ภิกษุเหล่านั้นอยู่ ประสงค์จะฟังถ้อยคำนั้น ๆ จึงเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่. ถามว่า เข้าไปหาทำไม. ได้ยินว่า ท่านสดับเรื่องนั้นแล้วจึงคิดตั้งนี้ว่า ขึ้นชื่อว่าพระอรหันต์ผล เป็นปริมาณในพระศาสนา นี้ ชะรอยว่ากำมือคือความรู้ของอาจารย์จักเป็นสาระ เพราะฉะนั้น จึงเข้าไปหา.

บพว่า **อนกวิหิต** แปลว่า มีหลายอย่าง. บพว่า **อิทธิวิธ** ได้แก่ ส่วนแห่งฤทธิ์. ด้วยบพว่า **อาวิภาว** **ติโรภาว** ท่านถามว่า พวกท่านสามารถทำสิ่งที่ปรากฏให้หายไป [หายตัว] ทำสิ่งที่หายไปให้ปรากฏได้ หรือ [ปรากฏตัว]. บพว่า **ติโรกูฑา** แปลว่า นอกฝา. แม้ภายนอกเขาก็มีนี้แหละ บพว่า **อุมมุชฺชนิมมุชฺช** แปลว่า ผุดขึ้นและต่ำลง. บพว่า **ปลุลงเคน** แปลว่า ด้วยการนั่งขัดสมาธิ. ด้วยบพว่า **กมถ** ท่านถามว่า พวกท่านสามารถที่จะนั่งหรือยึดเอาได้หรือ. บพว่า **ปกุจิ** **สกุโณ** แปลว่า นกที่มีปีก. ในข้อนี้ มีความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดาร ฟังทราบนัยแห่งการพรรณนาอิทธิวิธญาณนี้ และทิพยโสต เป็นต้นนอกจากนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.

บพว่า **สนฺตา วิโมกฺขา** ความว่า อรูปวิโมกข์ ชื่อว่าสงบ เพราะสงบองค์ และเพราะสงบอารมณ์. บพว่า **กาเยน มุสิตุวา** ได้แก่ ถูกต้องคือได้ด้วยนามกาย. ด้วยคำว่า **ปญฺาวิมุตฺตา โข มย** **อาวุโส**. ท่านแสดงว่า อาวุโส พวกเราเป็นผู้เพ่งฌาน เป็นสุขขวิปัสสก หลุดพ้น

ด้วยสักว่าปัญญาเท่านั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร ภิกษุเหล่านั้นจึงกล่าวอย่างนี้
ว่า อาชาเนยยยาสี วา ทุวั อาวุโส สุสิม น วา ทุวั อาชาเนยยยาสี
ดังนี้. เพราะเล่ากันมาว่า ภิกษุเหล่านั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเรา
ไม่สามารถจะยึดอรรถาสัยของสุสิมภิกษุนี้กล่าวได้ สุสิมภิกษุนี้ถามพระทศพล
อีก จึงจกหมดความสงสัย. บทว่า **ธมฺมฏฺฐิตินาณํ** ได้แก้วิปัสสนาญาณ.
วิปัสสนาญาณนั้นเกิดขึ้นก่อน. บทว่า **นิพฺพนาเน ญาณํ** ได้แก้มรรคญาณ
ที่เป็นไปในที่สุดแห่งวิปัสสนาที่เคยประพฤติ. มรรคญาณนั้นเกิดขึ้นภายหลัง
ฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสอย่างนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าววว่า อาชาเนยยยาสี วา เป็นต้น.

แก้ว่า เพื่อแสดงการเกิดขึ้นแห่งญาณอย่างนี้แม้เว้นสมาธิ. ความจริง
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอธิบายไว้ดังนี้ว่า คุณก่อนสุสิมะ มรรคก็ตาม ผล
ก็ตาม ไม่ใช่เป็นผลของสมาธิ ไม่ใช่เป็นอานิสงส์ของสมาธิ ไม่ใช่เป็น
ความสำเร็จของสมาธิ แต่มรรคหรือผลนี้ เป็นผลของวิปัสสนา เป็น
อานิสงส์ของวิปัสสนา เป็นความสำเร็จของวิปัสสนา ฉะนั้น ท่านจะรู้จักก็ตาม
ไม่รู้ก็ตาม ที่แท้ธัมมัญญิตินาณเป็นญาณในเบื้องต้น ญาณในพระนิพพาน
เป็นญาณภายหลัง.

บัดนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทราบวว่า ท่านสุสิมะนั้นสมควรจะแห่ง
ตลอด เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องไตรลักษณ์ จึงตรัสว่า **ตํ ก็
มณฺเฑสิ สุสิม รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา** คุณก่อนสุสิมะ เธอจะสำคัญ
ความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ดังนี้ เป็นต้น. ก็ในเวลาจบ
เทศนาเรื่องไตรลักษณ์ พระเถระบรรลุประอรหัต. บัดนี้ **พระผู้มี
พระภาคเจ้า**เมื่อจะทรงยกขึ้นซึ่งความพยายามของพระเถระนั้น จึงตรัสว่า

ชาติปัจจุยา ชรามานนฺติ สุสิม ปสฺสติ ดูก่อนสุสิมะ เธอเห็นว่า
เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะหรือ ดังนี้ เป็นต้น. ถามว่า
เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภคำนี้ว่า อปี นุ ตฺวํ สุสิม
ดังนี้. แก้วว่า เพื่อทรงกระทำให้ปรากฏแก่เหล่าภิกษุสุกขวิปัสสกผู้ฟัง
กั้นข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า มิใช่เธอผู้เดียวเท่านั้นที่ เป็นผู้ฟังมาน เป็นสุกข-
วิปัสสก แม้ภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน. คำที่เหลือในบท
ทั้งปวง ปรากฏแล้วทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสุสิมสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถามหาวรรคที่ ๗

สมณพราหมณวรรคที่ ๘

๑. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณะหรือพราหมณ์ ไม่รู้ชรามรณะ

[๓๐๕] ข้าพเจ้าสดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

[๓๐๖] ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย
มาแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่ง ไม่รู้ชราและมรณะ ไม่รู้เหตุเกิดชราและมรณะ ไม่รู้ความดับชรา
และมรณะ ไม่รู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับชราและมรณะ สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือ
ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น
จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเห็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความ
เป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ไม่ได้.

[๓๐๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะก็ดี หรือพราหมณ์ก็ดี
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ชราและมรณะ ย่อมรู้เหตุเกิดชราและมรณะ
ย่อมรู้ความดับชราและมรณะ ย่อมรู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับชราและ
มรณะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่
สมณะ ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่าน
เหล่านั้นย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะและประโยชน์

แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึง
ได้อยู่.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๑

๒. ทูตีสสมณพราหมณสูตร- ๑๑. เอกาทสมสมณพราหมณสูตร

[๓๐๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชาติ ๑ ล ๑ ไม่รู้ภพ... ไม่รู้
อุปาทาน... ไม่รู้ตัณหา... ไม่รู้เวทนา... ไม่รู้ผัสสะ... ไม่รู้สพายตนะ...
ไม่รู้นามรูป... ไม่รู้วิญญาณ... ไม่รู้สังขาร... ไม่รู้เหตุเกิดสังขาร ไม่รู้
ความดับสังขาร ไม่รู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับสังขาร สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่ได้รับ
สมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นจะทำให้แจ้ง
ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์
ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ไม่ได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ย่อมรู้ชาติ ๑ ล ๑ ย่อมรู้ภพ... ย่อมรู้อุปาทาน... ย่อมรู้ตัณหา... ย่อมรู้
เวทนา... ย่อมรู้ผัสสะ... ย่อมรู้สพายตนะ... ย่อมรู้นามรูป... ย่อมรู้
วิญญาณ... ย่อมรู้สังขาร ย่อมรู้เหตุเกิดแห่งสังขาร ย่อมรู้ความดับแห่ง
สังขาร ย่อมรู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และย่อมได้รับ

สมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ หนึ่ง ท่านเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้ง
ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ และประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์
ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งตนเองในปัจจุบันเข้าถึงได้อยู่.

จบพุทธนิสสณพราหมณสูตร ถึงเอกาทสสมณพราหมณสูตร

จบสมณพราหมณวรรคที่ ๘

หัวข้อแห่งสมณพราหมณวรรคที่ ๘ ... พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ปัจฉยาการ ๑๑ โดยจำแนกอริยสัจ ๔ ในปัจฉยาการหนึ่ง ๆ [ว่าเป็นสูตร
หนึ่ง ๆ].

หัวข้อแห่งวรรค:- ๑. พุทธวรรค ๒. อาหารวรรค
๓. ทสพลวรรค ๔. กพารชัตติยวรรค ๕. กหปติยวรรค
๖. ทุกขวรรค ๗. มหาวรรค ๘. สมณพราหมณวรรค.

อรรถกถาสมณพราหมณวรรคที่ ๘

ในสมณพราหมณวรรค ท่านแบ่งบทหนึ่ง ๆ ในชราและมรณะ
เป็นคั่นออกเป็นสูตรหนึ่ง ๆ รวมเป็น ๑๑ สูตร มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสมณพราหมณวรรคที่ ๘

อंत्रเปยยาลที่ ๕

ว่าด้วยบุคคลไม่รู้ไม่เห็นชราและมรณะตามความเป็นจริง

๑. สัตถุสูตร

[๓๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ฯ ล ฯ ณ ที่นั่นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นชรามรณะตามเป็นจริง ฟังแสวงหาครุ เพื่อความรู้
ในชรามรณะตามเป็นจริง บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นเหตุเกิดแห่งชรามรณะตาม
เป็นจริง ฟังแสวงหาครุ เพื่อความรู้ในเหตุเกิดแห่งชรามรณะตามเป็นจริง
บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นความดับแห่งชรามรณะตามเป็นจริง ฟังแสวง
หาครุ เพื่อความรู้ในความดับแห่งชรามรณะตามเป็นจริง บุคคลเมื่อไม่รู้
ไม่เห็นปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งชรามรณะตามเป็นจริง ฟังแสวงหาครุ
เพื่อความรู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งชรามรณะตามเป็นจริง.

[เปยยาลแห่งบาลีประเทศทั้งปวงอย่างนี้]

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นชาติตามเป็นจริง...
เมื่อไม่รู้ไม่เห็นภพตามเป็นจริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นอุปาทานตามเป็นจริง...
เมื่อไม่รู้ไม่เห็นตัดหาตามเป็นจริง ... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นเวทนาตามเป็นจริง...
เมื่อไม่รู้ไม่เห็นผัสสะตามเป็นจริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นสพายนะตามเป็น
จริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นนามรูปตามเป็นจริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็น
วิญญาณตามเป็นจริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นสังขารทั้งหลายตามเป็นจริง
ฟังแสวงหาครุ เพื่อความรู้ในสังขารทั้งหลายตามเป็นจริง เมื่อไม่เห็น
เหตุเกิดแห่งสังขารตามเป็นจริง ฟังแสวงหาครุ เพื่อความรู้ในเหตุเกิด

แห่งสังขารตามเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นความดับแห่งสังขารตามเป็นจริง
ฟังแสงหาครู เพื่อความรู้ความดับแห่งสังขารตามเป็นจริง เมื่อไม่รู้
ไม่เห็นปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขารตามเป็นจริง ฟังแสงหาครู
เพื่อความรู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขารตามเป็นจริง.

[ฟังกระทำกิจในอริยสัจ ๔ แห่งปัจจุอาการทั้งปวง เป็นสูตรหนึ่ง ๆ]

๒. สูตรที่ ๒-๑๒

[๓๑๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นชราและมรณะ
ตามเป็นจริง ฟังกระทำความศึกษาเพื่อความรู้ในชราและมรณะตามเป็น
จริง.

[แปลยาลอย่างนี้ ฟังกระทำอันเป็นไปสัจจะ ๔]

ฟังกระทำความเพียร... ฟังกระทำฉันทะ... ฟังกระทำความ
อุตสาหะ... ฟังกระทำความไม่ย่อท้อ... ฟังกระทำความเพียรแผดเผา
กิเลส... ฟังกระทำความเป็นผู้กล้า... ฟังกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อ...
ฟังกระทำสติ... ฟังกระทำสัมปชัญญะ... ฟังกระทำความไม่ประมาท...
ดังนี้แล.

จบอันตรเปยยาลที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สัตถุสูตร	๒. นขสิกขาสูตร	๓. โยคสูตร
๔. ฉันทสูตร	๕. อุสโสฬหิสูตร	๖. อปัฏทิกานิยสูตร
๗. อาตปฺปสูตร	๘. วิริยสูตร	๙. สาดัจจสูตร
๑๐. สติสูตร	๑๑. สัมปชัญญะสูตร	๑๒. อปฺปมาทสูตร

จบอันตรเปยยาลอันเป็นหัวข้อพระสูตร

เบื้องต้นมีหัวข้อพระสูตร ๑๒ หัวข้อ รวมเป็น ๑๓๒ สูตรที่เปยยาล
ในระหว่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยสัจจะ ๔.

จบหัวข้อในอันตรเปยยาลทั้งหลาย.

อันตรเปยยาลวรรคที่ ๕

อรรถกถาสัตตสูตรเป็นต้น

เบื้องหน้าแต่นี้ ๑๒ สูตรที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า สตุถา ปริเย-
สิตพุโพ ดังนี้ ชื่อว่า อันตรเปยยาลวรรค. พระสูตรทั้งหมดนั้น
ท่านกล่าวตามอรรถาธิบายของเวไนยบุคคลผู้ตรัสรู้โดยประการนั้น ๆ. ในบท
เหล่านั้น. บทว่า สตุถา ได้แก่ผู้เป็นพระพุทธเจ้าก็ตาม พระสาวกก็ตาม
ซึ่งเป็นที่อาศัยของผู้ได้มรรคญาณ นี้ชื่อว่าศาสนา ศาสดานั้นพึงแสวงหา.
บทว่า สิขยา กรณียา ได้แก่พึงทำสิกขาทั้ง ๑ อย่าง. บรรดาโยคะเป็น
ต้น บทว่า โยโค ได้แก่การประกอบ. บทว่า จนุโท ได้แก่ความ
พอใจในกุศล คือความเป็นผู้ใคร่จะทำ. บทว่า อุตฺโตสพุหิ ได้แก่ความ
เพียรที่มีประมาณยิ่งที่ทนต่อสิ่งทั้งปวง. บทว่า อปฺปฏิวานิ แปลว่า
ไม่ถอยกลับ. บทว่า อาตปฺป ได้แก่ความเพียรอันทำกิเลสให้ร้อนทั่ว
คือวิริยะนั่นเอง. บทว่า สาทจฺฉ ได้แก่การกระทำเป็นไปติดต่อกัน.
บทว่า สติ ได้แก่สติที่กำหนดสัจจะ ๔ เป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจ
และมรณะเป็นต้น. บทว่า สมฺปชฺฌณฺ์ ได้แก่ญาณเช่นนั้นแหละ.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 392

บทว่า **อุปฺปมาโท** ได้แก่ความไม่ประมาทในการเจริญสัจจะ. คำที่เหลือ
ในบททั้งปวงมีอรรถง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอันตรเปยฺยาลที่ ๕

๑. นขลิวาสูตร

ว่าด้วยเปรียบเทียบที่เหลือเท่าฝุ่นคิดปลายเล็บ

[๓๑๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงเอาปลายพระนขาซ้อนฝุ่นขึ้นเล็กน้อย แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฝุ่นประ-
มาณน้อยนี้ที่เราเอาปลายเล็บซ้อนขึ้น กับแผ่นดินใหญ่นี้ ไฉนจะ
มากกว่ากันหนอ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
แผ่นดินใหญ่นี้แหละมากกว่า ฝุ่นประมาณเล็กน้อยที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงเอาปลายพระนขาซ้อนขึ้นมีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่
แล้ว ฝุ่นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเอาปลายพระนขาซ้อนขึ้นมีประมาณ
น้อย ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐

[๓๑๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน ความทุกข์ที่
หมดไป สิ้นไปนี้แหละ ของบุคคลผู้เป็นพระอริยสาวก สมบูรณ์ด้วย
ทิวะ ๓๒ แล้ว มีมากกว่า ส่วนที่เหลือมีประมาณน้อย ความทุกข์เป็น
สภาพยิ่งใน ๗ อัศภพ เมื่อเทียบเข้ากับกองทุกข์ที่หมดสิ้นไปอันมีมาก่อน
ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย การตรัสรู้ธรรมให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้แล การได้ธรรม-
จักขุให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบนขลิวาสสูตรที่ ๑

อภิสมยวรรคที่ ๑๐

อรรถกถานขลิวาสสูตรที่ ๑

อภิสมยวรรค นขลิวาสสูตรที่ ๑ มีวินัจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า นขลิวาส ความ ที่ปลายเล็บซึ่งพ้นจากที่มีเนื้อ จริงอยู่
ชื่อว่าปลายเล็บเป็นของใหญ่สำหรับโลกิยชน แต่สำหรับพระศาสดาเป็น
ของละเอียดเหมือนปลายดอกอุบลแดง ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นฝุ่นจะตั้ง
อยู่ที่ปลายเล็บนั้นได้อย่างไร. ตอบว่า ตั้งอยู่ได้ด้วยแรงอธิษฐาน. ด้วยว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะให้เขารู้เนื้อความ จึงทรงให้ฝุ่นนั้น
ตั้งอยู่ที่ปลายเล็บด้วยแรงอธิษฐาน. บทว่า สติมมํ กลั ความว่า แบ่งฝุ่น
ในแผ่นดินใหญ่เป็น ๑๐๐ ส่วน พึงถือเอาจาก ๑๐๐ ส่วนนั้นเพียง ๑ ส่วน.
กัณยนี้เหมือนกัน. บทว่า อภิสเมตาวิน ได้แก่ผู้ตรัสรู้ริบสังด้วยปัญญา
แม้ข้างหน้าตั้งอยู่. บทว่า ปุริมํ ทุกขกขนุชฺชํ ปริกุกฺคิณํ ปรียาทินนํ อุปนิชาย
ความว่า เทียบกองทุกข์ที่ตรัสไว้ที่แรกอย่างนี้ว่า ทุกข์นี้แหละ คือที่สิ้น
ไปแล้วมีมากกว่า อธิบายว่า อยู่ในสำนักของท่าน พิจารณาอยู่ด้วยญาณ
โดยเว้นกองทุกข์ที่มากกว่านั้น ในสำนักของภิกษุอื่น ถามว่า ก็ในที่นี้ที่
ชื่อว่าทุกข์มีในก่อนเป็นไฉน ทุกข์ที่สิ้นไปเป็นไฉน ทุกข์ที่พึงเกิดขึ้น
เพราะไม่อบรมปฐมมรรคเป็นไฉน ทุกข์ที่พึงเกิดขึ้นในอรรถภาพทั้ง ๗ ใน

อบาย และในทีใดทีหนึ่ง ตั้งต้นแต่ปฏิสนธิที่ ๘ ไป. ทุกข์ทั้งหมดนั้น
พึงทราบว่าเป็นปริกษิตทุกข์-ทุกข์ที่สิ้นไป. บทว่า สตุตถุขตุตฺถุ แปลว่า
๗ ครั้ง. อธิบายว่า ในอรรถภาพทั้ง ๗. ด้วยบทว่า ปรมตา ท่านแสดงว่า
นี่เป็นประมาณยิ่งของทุกข์นั้น. บทว่า มหตุลโย ได้แก่ให้สำเร็จประ-
โยชน์ใหญ่.

จบอรรถกถานขลิกาสูตที่ ๑

๒. โปกขรณีสูต

ว่าด้วยเปรียบเทียบทุกข์ที่เหลือเหมือนน้ำที่วิดด้วยปลายหญาคา

[๓๑๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สระโปกขรณียาว ๕๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ ลึก ๕๐ โยชน์ มีน้ำเต็ม
เสมอขอบ กาค้มกินได้ บุรุษพึงวิดน้ำขึ้นจากสระโปกขรณีนั้นด้วยปลาย
หญาคา เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วย
ปลายหญาคาก็ดี น้ำในสระโปกขรณีก็นั้น ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในสระโปกขรณีนี้นั้นแหละมากกว่า
น้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วยปลายหญาคามิประมาณน้อย น้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วย
ปลายหญาคาเมื่อเทียบกันเข้ากับน้ำในสระโปกขรณี ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐
เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน ความทุกข์ที่
หมดไป สิ้นไปนี้แหละ ของบุคคลผู้เป็นพระอริยสาวก สมบูรณ์ด้วย

ทิฏฐิ ตรีศรูแล้ว เป็นทุกข์มากกว่า ส่วนที่เหลืออยู่มีประมาณน้อย ความที่ทุกข์เป็นสภาพยิ่งใน ๗ อตภาพ เมื่อเทียบเข้ากับกองทุกข์ทั้งหมดไป สิ้นไปอันมิในก่อน ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การตรัสรู้ธรรมให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่ อย่างนี้แล การได้ธรรมจักขุให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบไปกขรณีสสูตรที่ ๒

อรรถกถาไปกขรณีสสูตรที่ ๒

ในไปกขรณีสสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ไปกขรณิ ได้แก่บึง. บทว่า อุพเพธเน ได้แก่เพราะลิก.
บทว่า สมติตตติกา ได้แก่เสมอขอบปาก. บทว่า กากเปยฺยา ความว่า
กายอยู่ที่ฝั่งใหญ่ สามารถจะหย่อนจะงอยปากลงไปดื่มเองตามปกติได้.

จบอรรถกถาไปกขรณีสสูตรที่ ๒

๓. ปฐมสัมภเวชอุทกสูตร

ว่าด้วยแม่น้ำ ๕ สาย ไหลมาบรรจบกัน

[๓๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
แม่น้ำใหญ่เหล่านี้คือ กงคา ยมูนา อจิรวดี สรภู มหิ ไหลมาบรรจบกัน
บุรุษพึงชักน้ำขึ้นสองสามหยาดจากที่นั่น เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน น้ำสองสามหยาดที่บุรุษชักขึ้นแล้วก็ดี น้ำในที่บรรจบกันก็ดี

ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
น้ำในที่นี้บรรจบกันนี้แหละมากกว่า หยาดน้ำสองสามหยาดที่บุรุษวิกขึ้นแล้ว
มีประมาณน้อย หยาดน้ำสองสามหยาดที่บุรุษวิกขึ้นแล้วเมื่อเทียบเข้ากับ
น้ำในที่บรรจบกัน ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่
๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๑๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯลฯ การได้
ธรรมจักขุให้สำเร็จประโยชน์อย่างนี้.

จบปฐมสัมภเวษอุทกสูตรที่ ๓

อรรถกถาปฐมสัมภเวษอุทกสูตรที่ ๓

ในปฐมสัมภเวษอุทกสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ยตุลิตมา ความว่า แม่น้ำใหญ่เหล่านี้ ในที่แยกกันใด
บทว่า สัมภเวษติ ความว่า ไหลไปโดยชอบ. บทว่า สมนุติ ได้แก่
มาบรรจบกัน. บทว่า เทว วา ตีณิ วา แปลว่า ๒ หรือ ๓. บทว่า
อุทกมุสิตานิ ได้แก่หยาดน้ำ. บทว่า สัมภเวษอุทก ได้แก่แก่น้ำในที่แยก
กับแม่น้ำอื่น ๆ.

จบอรรถกถापฐมสัมภเวษอุทกสูตรที่ ๓

๔. ทุตติยสัมภเวษอุทกสูตร

ว่าด้วยแม่น้ำ ๕ สาย

[๓๑๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย
แม่น้ำใหญ่เหล่านี้คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ ไหลมาบรรจบกัน
แม่น้ำนั้นทั้งหมดไป ลื่นไป ยังเหลืออยู่สองสามหยาด เธอทั้งหลายจะ
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำในที่บรรจบกันซึ่งหมดไป ในรูป กับน้ำ
ที่ยังเหลืออยู่สองสามหยาด ไหลจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในที่บรรจบกันซึ่งหมดไป ลื่นไปนี้แหละมาก
กว่า น้ำที่ยังเหลืออยู่สองสามหยาดมีประมาณน้อย น้ำที่เหลืออยู่สองสาม
หยาดเมื่อเทียบเข้ากับน้ำในที่บรรจบกัน ซึ่งหมดไป ลื่นไปแล้ว ไม่เข้า
ถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๑๘] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การ
ได้ธรรมจักกัณฑ์สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบสัมภเวสอุทกสูตรที่ ๔

อรรถกถาสัมภเวสอุทกสูตรที่ ๔

สัมภเวสอุทกสูตรที่ ๔ ง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาสัมภเวสอุทกสูตรที่ ๔

๕. ปฐมปฐวีสูตร

ว่าด้วยบุรุษวางก้อนดิน ๗ ก้อนไว้ที่แผ่นดินใหญ่

[๓๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าตริสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุรุษพึงวางก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนไว้ที่แผ่นดินใหญ่ เธอจะ
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่บุรุษวาง
ไว้กับแผ่นดินใหญ่ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่นี้แหละมากกว่า ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา
๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้มีประมาณน้อย ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่
บุรุษวางไว้ เมื่อเทียบเข้ากับแผ่นดินใหญ่ ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่
๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้นั้นใด.

[๑๒๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การ
ได้ธรรมจักกมุให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบปฐมปฐวีสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐวีสูตร

ในปฐมปฐวีสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มหาปรจวียา ความว่า ยกขึ้นไว้บนแผ่นดินใหญ่ภายใน
จักรวาล. บทว่า โกลภูจิมตฺติโย ได้แก่ประมาณเท่าเมล็ดกระเบา. บทว่า
คฺคพิกา ได้แก่ก้อนดินเหนียว. บทว่า อุปนิกฺขิเปยฺย ความว่า พึงวาง
ไว้ในที่หนึ่ง.

จบอรรถกถापฐวีสูตรที่ ๕

๖. ทุติยปฐวิสูตร

ว่าด้วยแผ่นดินใหญ่

[๓๒๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย . . . แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
แผ่นดินใหญ่พึงถึงความหมดไป สิ้นไป เหลือก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา
๗ ก้อน เธอทั้งหลายสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน แผ่นดินใหญ่ที่หมดไป
สิ้นไป กับก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ ไหนจะมากกว่า
กัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่ที่หมด
ไปสิ้นไปนี้แหละมากกว่า ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่
มีประมาณน้อย ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่เมื่อเทียบ
เข้ากับแผ่นดินใหญ่ที่หมดไป สิ้นไป ย่อมไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยว
ที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้นั้นใด.

[๓๒๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯลฯ การ
ได้ธรรมจักกัณฑ์สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบทุติยปฐวิสูตรที่ ๖

๗. ปฐมสมุททสูตร

ว่าด้วยบุรุษวกน้ำสองสามหยาดขึ้นจากมหาสมุทร

[๑๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุรุษวกน้ำสองสามหยาดขึ้นจากมหาสมุทร เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน น้ำสองสามหยาดที่บุรุษวกขึ้นแล้วกับน้ำในมหาสมุทร ไฉน
จะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำใน
มหาสมุทรนี้แหละมากกว่า น้ำสองสามหยาดที่บุรุษวกขึ้นแล้วมีประมาณ
น้อย น้ำสองสามหยาดที่บุรุษวกขึ้นแล้ว เมื่อเทียบกันเข้ากับน้ำใน
มหาสมุทรไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้
ฉนั้นใด.

[๑๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การ
ได้ธรรมจักกมุให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบปฐมสมุททสูตรที่ ๗

๘. ทุคฺยสมุททสูตร

ว่าด้วยน้ำในมหาสมุทร

[๑๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้งนั้นแล้ว พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

มหาสมุทรพึงถึงการหมดไป ลึ้นไป ยังเหลือน้ำอยู่สองสามหยาด เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำในมหาสมุทรที่หมดไป ลึ้นไป กับน้ำสองสามหยาดที่ยังเหลืออยู่ ไหนจะมากกว่ากัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในมหาสมุทรที่หมดไป ลึ้นไปนี้แหละมากกว่า น้ำสองสามหยาดที่เหลืออยู่มีประมาณน้อย น้ำสองสามหยาดที่เหลืออยู่เมื่อเทียบกันเข้ากับน้ำในมหาสมุทรที่หมดไป ลึ้นไป ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๑๒๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การได้ธรรมจักขุให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบเหตุยสมุททสูตรที่ ๘

๘. ปฐมปัพพตูปมสูตร

ว่าด้วยวางก้อนหิน ๗ ก้อนที่ภูเขาหิมวันต์

[๑๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรูชพึงวางก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก้อนไว้ที่ขุนเขาหิมวันต์ เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก้อนที่บรูชวางไว้ที่ขุนเขาหิมวันต์ ไหนจะมากกว่ากัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขุนเขาหิมวันต์นี้แหละมากกว่า ก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก้อนที่บรูชวางไว้มีประมาณน้อย ก้อนหิน

เท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้เมื่อเทียบเข้ากับขุนเขาหิมวันต์
ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๑๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การ
ได้ธรรมจักขูให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบปฐมปีพพดูปมสูตรที่ ๕

๑๐. ทูตียปีพพดูปมสูตร

ว่าด้วยวางก้อนหิน ๗ ก้อนไว้ที่ภูเขาหิมวันต์

[๑๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ขุนเขาหิมวันต์พึงถึงความหมดไป สิ้นไป ยังเหลือก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์
ฝักกาดอยู่ ๗ ก้อน เธอทั้งหลายจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน ขุนเขาหิมวันต์
ที่หมดไป สิ้นไป กับก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่
ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขุนเขาหิมวันต์ที่หมดไป สิ้นไปนี้แหละมากกว่า ก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์
ฝักกาด ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่มีประมาณน้อย ก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์
ฝักกาด ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่เมื่อเทียบเข้ากับขุนเขาหิมวันต์ที่หมดไป สิ้น
ไปไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๑๓๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ความทุกข์
หมดไป สิ้นไปนี้แหละของบุคคลผู้เป็นพระอริยสาวก สมบูรณ์ด้วยทิฐิ

ตรัสรู้แล้ว มีมากกว่า ส่วนที่เหลือมีประมาณน้อย ความทุกข์ที่เป็น
สภาพยิ่งใน ๗ อรรถภาพเมื่อเทียบกับกองทุกข์ทั้งหมดไป สิ้นไป ไม่เข้าถึง
เสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
การตรัสรู้ธรรมให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบทุกขยปีพพตูปมสูตรที่ ๑๐

๑๑. ตติยปีพพตูปมสูตร

ว่าด้วยวางก้อนหิน ๗ ก้อนไว้ที่เขาสิเนรุ

[๓๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย. . . แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุรุษพึงวางก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนไว้ที่ขุนเขาสิเนรุ เธอทั้งหลาย
จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษ
วางไว้กับขุนเขาสิเนรุ ไหนจะมากกว่ากัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขุนเขาสิเนรุนี้แหละมากกว่า ก้อนหินเท่าเมล็ด
ถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้มีประมาณน้อย ก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว
๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้เมื่อเทียบเข้ากับขุนเขาสิเนรุ ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐
เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้น
เหมือนกันแล การบรรลุลุคฺคพิเศษแห่งอัญญเดียรถีย์สมณพราหมณ์และ

ปริพาชก เมื่อเทียบกับการบรรลุโศดาปัตติมรรคแห่งบุคคลผู้เป็นพระ
อริยสาวก สมบูรณ์ด้วยทิฐิ ไม่เข้าถึงเสียที่ ๑๐๐ เสียที่ ๑,๐๐๐
เสียที่ ๑๐๐,๐๐๐ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยทิฐิ มีอริคมใหญ่อย่างนี้ มี
อภิญญาใหญ่อย่างนี้.

จบตติยปัพพคูปมสูตรที่ ๑๑

จบอภิสมยวรรคที่ ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. นขสิขาสูต	๒. โปกขรณีสูต
๓. ปฐมสัมภเวชอุทกสูตร	๔. ทุติยสัมภเวชอุทกสูตร
๕. ปฐมปฐวีสูตร	๖. ทุติยปฐวีสูตร
๗. ปฐมสมุททสูตร	๘. ทุติยสมุททสูตร
๙. ปฐมปัพพคูปมสูตร	๑๐. ทุติยปัพพคูปมสูตร
๑๑. ตติยปัพพคูปมสูตร	

จบอภิสมยสังยุตที่ ๑

อรรถกถาทุติยปฐวีสูตรที่ ๖ เป็นต้น

ในอรรถกถาทุติยปฐวีสูตรที่ ๖ เป็นต้น ฟังทราบเนื้อความตามนัย
ที่กล่าวแล้วนั้นแล. แต่ในสูตรสุดท้าย บทว่า อณฺเฏตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต-
พฺรหฺมาหุมนฺปริพฺพาชกานํ อธิคม ความว่า การบรรลุคุณทั้งหมดของ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 406

พาทิรกชนยังไม่ถึงส่วน ๑๐๐ บ้าง ส่วน ๑,๐๐๐ บ้าง ส่วน ๑๐๐,๐๐๐ บ้าง
ของผู้ที่บรรลुकุณทั้งหลายด้วยปฐมมรรคแล.

จบอรรถกถาทุติยปฐวิสูตรที่ ๖ เป็นต้น

จบอรรถกถาอภิสมยวรรคที่ ๑๐

จบอรรถกถาภิสมยสังยุตที่ ๑

๒. ชาตสังยุต

นันทวรรคที่ ๑

๑. ชาตสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งชาต

[๑๓๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความต่างแห่งชาตแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟัง จงกระทำไว้ในใจให้ดี เราจักกล่าวบัดนี้. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๑๓๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งชาตเป็นไฉน จักขุชาต รูปชาต จักขุวิญญาณชาต โสตชาต สัททชาต โสตวิญญาณชาต ฆานชาต คันธชาต ฆานวิญญาณชาต ชิวหาชาต รสชาต ชิวหาวิญญาณชาต กายชาต โสภณชาต กายวิญญาณชาต มโนชาต ธรรมชาต มโนวิญญาณชาต นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งชาต.

จบชาตสูตรที่ ๑

ธาตุสังยุต

นानัตตวรรคที่ ๑

อรรถกถาธาตุสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในธาตุสูตรที่ ๑ แห่งนानัตตวรรค ดังต่อไปนี้.

ความที่ธรรมมีสภาพต่างกัน ได้ชื่อว่า ธาตุ เพราะอรรถว่า เป็นสภาวะ กล่าวคือมีอรรถว่ามีใช้สัตว์ และอรรถว่าเป็นของสูญ ดังนี้ ชื่อว่า ความต่างแห่งธาตุ. ในบทเป็นต้นว่า จกฺขุธาตุ ความว่า จักขุ-ปสาท ชื่อว่า จักขุธาตุ, รูปารมณฺ์ ชื่อว่า รูปธาตุ, จิตฺที่มีจักขุปสาทเป็นที่อาศัย ชื่อว่า จักขุวิญญานธาตุ. โสตปสาท ชื่อว่า โสตธาตุ, สัททารมณฺ์ ชื่อว่า สัทธาธาตุ, จิตฺที่มีโสตปสาทเป็นที่อาศัย ชื่อว่า โสตวิญญานธาตุ. ฆานปสาท ชื่อว่า ฆานธาตุ, คันธารมณฺ์ ชื่อว่า คันธธาตุ, จิตฺที่มีฆานปสาทเป็นที่อาศัย ชื่อว่า ฆานวิญญานธาตุ. ชิวหาปสาท ชื่อว่า ชิวหาธาตุ, รสอารมณฺ์ ชื่อว่า รสธาตุ, จิตฺที่มีชิวหาปสาทเป็นที่อาศัย ชื่อว่า ชิวหาวิญญานธาตุ, กายปสาท ชื่อว่า กายธาตุ, โผฏฐัพพารมณฺ์ ชื่อว่า โผฏฐัพพธาตุ, จิตฺที่มีกายปสาทเป็นที่อาศัย ชื่อว่า กายวิญญานธาตุ. มโนธาตุ ๑ ชื่อว่า มโนธาตุ, จันท์ ๑ มีเวทนาเป็นต้น สุขุมรูป และนิพพาน ชื่อว่า ธรรมธาตุ, มโนวิญญาน แม้ทั้งหมด ชื่อว่า มโนวิญญานธาตุ, กี่ในข้อนี้ ธาตุ ๑๖ อย่าง เป็นกามาวจร ธาตุ ๒ ในที่สุดเป็นไปในภูมิ ๔.

จบอรรถกถาธาตุสูตรที่ ๑

๒. สัมผัสสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ

[๓๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน จักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ
ชีวหาธาตุ กายธาตุ มโนธาตุ นี้เราเรียกว่าความต่างแห่งธาตุ.

[๓๓๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งผัสสะ บังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
จักขุธาตุ โสตสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตธาตุ ฆานสัมผัสบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยฆานธาตุ ชิวหาสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาธาตุ โภฏ-
ฐัพสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายธาตุ มโนสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
มโนธาตุ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ
อย่างนี้แล.

จบสัมผัสสูตรที่ ๒

อรรถกถาสัมผัสสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในสัมผัสสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อุปฺปชฺชติ ผสฺสนานตฺตํ ได้แก่ผัสสะมีสภาพต่างกัน

ย่อมเกิดขึ้น. ในผัสสะนั้น จักขุสัมผัสเป็นต้น ประกอบด้วยจักขุวิญญาณ เป็นต้น มโนสัมผัส ประกอบด้วยปฐมชวณะ ในมโนทวาร. เพราะฉะนั้น ในข้อนี้มีเนื้อความดังนี้ว่า บทว่า มโนธาตุ ปฏิจจ ได้แก่ปฐมชวณะสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนทวาราวชชนะ อันเป็นกิริยามโนวิญญาณธาตุ.

จบอรรถกถาสัมผัสสูตรที่ ๒.

๓. โนสัมผัสสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ

[๓๓๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามีได้ ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน จักขุธาตุ ๑ ล ๑ มโนธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๓๓๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามีได้ เป็นไฉน จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัสหามีได้ ๑ ล ๑ มโน-

สัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนธาตุ มโนธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนสัมผัสหามิได้ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามิได้ อย่างนี้แล.

จบโนสัมผัสสูตรที่ ๓

อรรถกถาโนสัมผัสสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในโนสัมผัสสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า โน มโนสมุผลลั ปฏิจจ ออุปชชติ มโนธาตุ พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า อาวัชชนะ กิริยามโนวิญญานธาตุจะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะที่ประกอบด้วยปฐมชวณะในมโนทวาร ก็หามิได้.

จบอรรถกถาโนสัมผัสสูตรที่ ๓.

๔. เวทนาสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา

[๓๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับระอยู่ที่ ณ พระเชตะวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ก็ความต่างแห่งธาตุเป็น

โฉน จักขุชาตุ ๆ ล ๆ มโนชาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งชาตุ.

[๑๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างแห่งชาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย ความต่างแห่งผัสสะ เป็นโฉน จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุชาตุ จักขุสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส ๆล ๆ มโนสัมผัส บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนชาตุ มโนสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะ อาศัยมโนสัมผัส ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง ชาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ อย่างนี้ แล.

จบเวทนาสูตรที่ ๔

อรรถกถาเวทนาสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในเวทนาสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า จักขุสมมุตฺสชา เวทนา ท่านอธิบายว่า ตั้งแต่สัมผัสปฏิจ-
ฉันนมนโนชาตุ เวทนาแม่ทั้งปวง พึงเป็นไปในทวารนั้น แต่การถือ
สัมผัสปฏิจฉันนเวทนาในลำดับ เพื่อความสุกในการเกิด ก็ควร. บทว่า
มโนสมมุตฺส ปฏิจจ มีอธิบายดังนี้ว่า ปฐมชวณะเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยอวิชชณะสัมผัส ในมโนทวาร ทุติชวณะเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยปฐมชวณะสัมผัส ดังนี้แล.

จบอรรถกถาเวทนาสูตรที่ ๔

๕. โนวचनाสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา

[๑๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่ง
เวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งผัสสะ
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนาหามิได้ ความต่างแห่งธาตุ
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามิได้ ก็ความต่างแห่งธาตุ
เป็นไฉน จักขุธาตุ ๑๓ ๑ มโนธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๑๔๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่าง
แห่งเวทนาหามิได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ผัสสะหามิได้ เป็นไฉน จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุ-
สัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยจักขุสัมผัสสชาเวทนาหามิได้ จักขุธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
จักขุสัมผัสหามิได้ ๑ ๓ ๑ มโนสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนธาตุ มโน-
สัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนสัมผัส มโนสัมผัสบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยมโนสัมผัสสชาเวทนาหามิได้ มโนธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
มโนสัมผัสหามิได้ ภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะ

อาศัยความต่างแห่งชาติ ความต่างแห่งเวทนามิ่งเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งผัสสะมิ่งเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนามิ่ได้ ความต่างแห่งชาติมิ่งเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามิ่ได้ อย่างนี้แล.

จบโนเวทนาสูตรที่ ๕

อรรถกถาโนเวทนาสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในโนเวทนาสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

ท่านแสดงนัยที่กล่าวไว้แล้วในสูตรที่ ๓ และสูตรที่ ๔ รวมเป็นอันเดียวกัน. ใน ๔ สูตรมีสูตรที่ ๒ เป็นต้น ท่านมิ่ถือเอามโนธาตุว่ามโนธาตุ แต่ถือเอามโนทวาราวชิชนะว่า มโนธาตุ. เมื่อท่านกล่าวอย่างนั้น ๆ ก็สูตรเหล่านั้นทั้งหมด ท่านแสดงตามอัธยาศัยของผู้รู้. แม้ในสูตรอื่นแต่นี้ ก็มีนัยนี้แล.

จบอรรถกถาโนเวทนาสูตรที่ ๕

๖. พาทิรชาตสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งชาติ

[๓๔๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความต่างแห่งชาติแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟัง...

ก็ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน รูปธาตุ สัทธาธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ
โผฏฐัพพธาตุ ธรรมธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

จบพาหิรธาตุสูตรที่ ๖

อรรถกถาพาหิรธาตุสูตรที่ ๖

ส่วนในสูตรที่ ๖ ธาตุ ๕ เป็นกามาวจร ธรรมธาตุเป็นไปใน
ภิมิ ๔.

จบอรรถกถาพาหิรธาตุสูตรที่ ๖

๗. สัจญาสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งสัจญา

[๓๔๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความต่างแห่งสัจญาบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่าง
แห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัจญา ความต่างแห่ง
ฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งปริพาหะ
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน รูปธาตุ
๑ ล ๑ ธรรมธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๓๔๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งสัจญาบังเกิดขึ้น

เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปะเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่าง
แห่งสังกัปะ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ
เป็นไฉน รูปสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปะบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยรูปสัญญา รูปฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปะ รูป
ปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยรูปปริพาหะ ฯ ล ฯ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมธาตุ
ธรรมสังกัปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญา ธรรมฉันทะบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยธรรมสังกัปะ ธรรมปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรม-
ฉันทะ ธรรมปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริพาหะ คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ
ความต่างแห่งสังกัปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความ
ต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปะ ความต่างแห่ง
ปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนา
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะอย่างนี้แล.

จบสัญญาสูตรที่ ๘

อรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในสัญญาสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **รูปธาตุ** ความว่า รูปารมณฺ์ มีการโพกผ้าสาฎกเป็นต้น
ของตนหรือของผู้อื่น ดำรงอยู่ในคลองจักขุ. บทว่า **รูปสณฺญา** ได้แก่

รูปสัญญา ประกอบด้วยจักขุวิญญาณ. บทว่า **รูปสฺย กปฺโย** ความว่า ความดำริ ประกอบด้วยจิต ๓ ดวง มีสัมปฏิจฉันนะเป็นต้น. บทว่า **รูปนฺโท** ได้แก่ ชื่อว่าฉันทะ เพราะอรรถว่า มีความพอใจในรูป. บทว่า **รูปปริพาโห** ได้แก่ ชื่อว่าปริพาหะ เพราะอรรถว่า ตามเผา ในรูป. บทว่า **รูปปริเยสนา** ความว่า เมื่อความเร้าร้อนเกิดขึ้น การพาเอาเพื่อนเห็นและเพื่อนคบไปแล้ว แสวงหาเพื่อได้รูปนั้น. ส่วนในที่นี้ สัญญา สังกัปะ และฉันทะ ได้ในชนวนวาระเดียวกันบ้าง ในชนวนวาระต่าง กันบ้าง. ส่วนปริพาหะและปริเยสนา ได้ในชนวนวาระต่างกันอย่างเดียว. ในบทว่า **เอว โข ภิกฺขเว ธาตุณานตฺตํ** นี้ พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้ว่า สัญญามีสภาพต่างกันมีรูปสัญญาเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุมีสภาพต่างกันมีรูปเป็นต้น.

จบอรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๗

๘. โนสัญญสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งสัญญา

[๓๔๖] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย . . . แล้วได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ฯ ล ฯ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่ง

ปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนาหามีได้ ความต่าง
แห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะหามีได้ ความต่าง
แห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะหามีได้ ความต่าง
แห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะหามีได้ ความต่าง
แห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญามีได้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน รูปธาตุ ฯลฯ ธรรมาธาตุ นี้เราเรียกว่า
ความต่างแห่งธาตุ.

[๑๔๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญา ฯลฯ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริเยสนาหามีได้ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริพาหะหามีได้ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งฉันทะหามีได้ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสังกัปปะหามีได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญาหามีได้ เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย รูปสัญญา
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ ฯลฯ ธรรมาสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ธรรมาธาตุ ธรรมาสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมาสัญญา ฯลฯ
ธรรมาปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมาปริพาหะ ธรรมาปริพาหะบังเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยธรรมาปริเยสนาหามีได้ ธรรมาฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ธรรมาปริพาหะหามีได้ ธรรมาสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมาฉันทะ

หามิได้ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสังกัดปะหามิได้ ธรรม-
ธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญาหามิได้ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัดปะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญา ฯลฯ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริเยสนาหามิได้ ฯลฯ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสังกัดปะหามิได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญาหามิได้ อย่างนี้แล.

จบโนสัจญาสูตรที่ ๘

อรรถกถาโนสัจญาสูตรที่ ๘

ในสูตรที่ ๘ มีต่างกันเพียงปฏิเสธเท่านั้นมาแล้วอย่างนี้ว่า ธรรม
ปริพาหะจะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริเยสนาก็หามิได้.

จบอรรถกถาโนสัจญาสูตรที่ ๘

๕. ผัสสสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ

[๓๔๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่าง
แห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัดปะ

บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความ
ต่างแห่งเวทนา ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ปริพาหะ ความต่างแห่งลาภะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน รูปธาตุ ฯ ล ฯ ธรรม-
ธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๓๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ฯ ล ฯ ความต่างแห่งลาภะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งปริเยสนาเป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปสัญญา
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา
รูปผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้น
ขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัส รูปฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสสชา-
เวทนา รูปปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาบังเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยรูปปริพาหะ รูปลาภะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา
 ฯ ล ฯ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมธาตุ ธรรมสังกัปปะ
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญา ธรรมสัมผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ธรรมสังกัปปะ ธรรมสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัมผัสสะ
ธรรมฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัมผัสสชาเวทนา ธรรมปริพาหะ
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมฉันทะ ธรรมปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย

ธรรมปริพาหะ ธรรมภาวะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริเยสนา คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ
ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ฯ ล ฯ
ความต่างแห่งภาวะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนาอย่างนี้แล.

จบผัสสสูตรที่ ๕

อรรถกถาผัสสสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในผัสสสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อุปปุชฺชติ รูปสณฺหา** ได้แก่ สัญญา ย่อมเกิดขึ้นใน
อารมณ์มีประการดังกล่าวแล้ว. บทว่า **รูปสงฺกปโป** ได้แก่ ความดำริ
ประกอบด้วยจิต ๓ ดวง ในอารมณ์นั้นแล. บทว่า **รูปสมฺผลโส** ได้แก่
ผัสสะอันถูกต้องอารมณ์นั้น ๆ. บทว่า **เวทนา** ได้แก่ เวทนาเมื่อเสวย
อารมณ์นั้นและ ธรรมมีฉันทเป็นต้น มีนัยที่กล่าวแล้วแล. บทว่า
รูปลาโภ ความว่า อารมณ์อันคนแสวงหาได้ พร้อมด้วยค้นหาเรียกว่า
รูปลาภะ. นัยที่รวมไว้ทั้งหมดนี้ ครั้งแรก ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจ
ความเกิดขึ้นของธรรมทั้งปวง ในอารมณ์เดียวเท่านั้น. อีกนัยหนึ่งผสม
กับอารมณ์ที่จรมา. ครั้งแรก ธรรม ๔ เหล่านี้ คือ รูปสัญญา รูป-
สังกัปปะ ผัสสะ เวทนา มีอยู่ ในอารมณ์เป็นประจำสำหรับหน่วงเหนี่ยว
รูปไว้ จริงอยู่ อารมณ์ประจำ เป็นอารมณ์ นำปรารถนา นำใคร่
นำพอใจ นำรัก ย่อมปรากฏเหมือนมีอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง. ส่วน
อารมณ์ที่จรมา ทำให้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ที่มีอยู่ ฟุ้งขึ้นตั้งอยู่

ในข้อนี้มีเรื่องดังนี้ ได้ยินว่า บุตรอำมาตย์คนหนึ่ง อันคนอยู่ในบ้านห้อมล้อมอยู่ท่ามกลางบ้าน ทำการงาน. ก็สมัยนั้น อุบาสิกของเขา ไปยังแม่น้ำ อาบน้ำเสร็จแล้ว ก็ตกแต่งด้วยเครื่องประดับ อันหมุ่นาง ที่เลี้ยงแวดล้อม กลับไปเรือน. เขาเห็นแต่ไกล ให้เกิดความสำคัญขึ้นมา ความผู้เป็นแขกจกมี ดังนี้แล้ว จึงส่งบุรุษไป ด้วยกล่าวว่า เนะพนาย ท่านจงไป จงรู้หญิงนั้นเป็นใคร. เขาไปเห็นหญิงนั้นแล้วกลับมา ถูกถามว่า หญิงนั้นเป็นใครเล่า จึงบอกตามความเป็นจริง อารมณ์ที่จรมา ย่อมพุ่งขึ้นอย่างนี้ ความพอใจที่เกิดขึ้นในอารมณ์นั้น ชื่อว่ารูปฉันทะ. ความเร่าร้อนที่เกิดขึ้น เพราะทำรูปฉันทะนั้นแลให้เป็นอารมณ์ ชื่อว่า รูปปริพาหะ. การพาเอาเพื่อนไปแสวงหารูปนั้น ชื่อว่ารูปปริเยสนา. อารมณ์ อันตนแสวงหาได้ พร้อมด้วยตัณหา ชื่อว่าลาภะ.

ฝ่ายพระจุฬาสัตถะผู้อยู่ในอุรุเวลา กล่าวว่า ผัสสะและเวทนาพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาในท่ามกลาง ตามลำดับ แม้ก็จริง ถึงกระนั้น แต่เมื่อเปลี่ยนลำดับ สัญญา ที่เกิดขึ้นในอารมณ์มีประการดังกล่าวแล้ว ชื่อว่ารูปสัญญา. ความดำริในรูปนั้นแล ชื่อว่ารูปสังกัปปะ. ความพอใจในรูปสังกัปปะนั้น ชื่อว่ารูปฉันทะ. ความเร่าร้อนในรูปฉันทะนั้น ชื่อว่ารูปปริพาหะ. การแสวงหาในรูปปริพาหะนั้น ชื่อว่ารูปปริเยสนา. อารมณ์อันตนแสวงหาได้ พร้อมด้วยตัณหา ชื่อว่ารูปราคะ ส่วนการถูกต้องในอารมณ์ที่ได้แล้วอย่างนี้ ชื่อว่าผัสสะ. การเสวย ชื่อว่า เวทนา. เขาย่อมได้ธรรมสองหมวดนี้คือ รูปผัสสะ และรูปสัมผัสผัสชาเวทนา. คนทั้งหลายถือเอาอารมณ์ ชื่อวาระแห่งอารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัด แม้

อื่นอีก. จริยังอยู่ อารมณฺ์ (คือรูป) ที่เขาวางล้อมไว้ด้วยม่านและกำแพง หรือว่าปิดบังได้ด้วยหญ้าและใบไม้เป็นต้น. เมื่อแลดูอารมณฺ์นั้นอยู่คิดว่า รูปอารมณฺ์นั้นอันเราเห็นแล้วครั้งหนึ่ง เราไม่เห็นรูปอารมณฺ์ซัด สัญญา ที่เกิดขึ้นในอารมณฺ์นั้น ชื่อว่ารูปสัญญา. ความดำริเป็นต้นที่เกิดขึ้นในรูป นั้นแล พึงทราบว่ ชื่อว่ารูปสังกัปปะ ความดำริในรูปเป็นต้นดังนี้. อนึ่ง ในอารมณฺ์นี้ สัญญา สังกัปปะ ผัสสะ เวทนา จันตะ ได้ในชวณวาระ เดียวกันบ้าง ในชวณวาระต่างกันบ้าง. ปริพาหะ ปรีเยสนา ลากะ ได้ ในชวณวาระต่างกันเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาผัสสสูตรที่ ๕

๑๐. โนผัสสสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ

[๓๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งจันตะ บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนา ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งจันตะ ความต่างแห่งปรีเยสนาบังเกิดขึ้น

เพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่งภาวะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งปริเยสนา ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งภาวะหามิได้ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริเยสนาหามิได้ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริพาหะหามิได้ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งฉันทะหามิได้ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งเวทนาหามิได้ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งผัสสะหามิได้ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งสังกัปปะหามิได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งสัญญาหามิได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งธาตุ
เป็นไฉน รูปธาตุ ๑ ล ๑ ธรรมธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๑๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความ
ต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ผัสสะ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนา
ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ ความ
ต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่าง
แห่งภาวะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา ความต่างแห่ง
ปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งภาวะหามิได้ ความต่างแห่ง
ฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะหามิได้ ความต่างแห่ง
เวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะหามิได้ ความต่างแห่ง

ผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนาหามีได้ ความต่างแห่ง
สัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะหามีได้ ความต่างแห่ง
ธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญาหามีได้ เป็นไฉน รูปสัญญา
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ ฯลฯ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ธรรมธาตุ ธรรมสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญา ฯลฯ ธรรม
ปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริพาหะ ธรรมลภาวะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยธรรมปริเยสนา ธรรมปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมลภาวะ
หามีได้ ธรรมปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริเยสนาหามีได้ ธรรม
ปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริเยสนาหามีได้ ธรรมฉันทะบังเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริพาหะหามีได้ ธรรมสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยธรรมฉันทะหามีได้ ธรรมสัมผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรม
สัมผัสสชาเวทนาหามีได้ ธรรมสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรม
สัมผัสสะหามีได้ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสังกัปปะหามีได้
ธรรมธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญาหามีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่าง
แห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งผัสสะ
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งเวทนา ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่าง
แห่งปริพาหะ ความต่างแห่งลภาวะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ปริเยสนา ความต่างแห่งปริเวสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งลภาวะ

หามิได้ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริ-
ยีสณาหามิได้ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ปริพาหะหามิได้ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ฉันทะหามิได้ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
เวทนาหามิได้ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ผัสสะหามิได้ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
สังกัปปะหามิได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
สัญญาหามิได้ อย่างนี้แล.

จบโนผัสสสูตรที่ ๑๐

จบนानัตตวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ธาตุสูตร
๒. สัมผัสสูตร
๓. โนสัมผัสสูตร
๔. เวทนาสูตร
๕. โนเวทนาสูตร
๖. พาทิรธาตุสูตร
๗. สัญญาสูตร
๘. โนสัญญาสูตร
๙. ผัสสสูตร
๑๐. โนผัสสสูตร.

อรรถกถาโนผัสสสูตรที่ ๑๐

ในผัสสสูตรที่ ๑๐ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบนानัตตวรรคที่ ๑

พุติยวรรคที่ ๒

๑. สัตติมสูตร

ว่าด้วยธาตุ ๗ ประการ

[๓๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีกรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า พวกก่อนภิกษุทั้งหลาย ธาตุเหล่านี้มี ๗ ประการ ธาตุ ๗ ประการเป็นไฉน คือ อากาศธาตุ สุภาธาตุ อากาสนัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ สัตถุญาเวทิตนิโรธธาตุ พวกก่อนภิกษุทั้งหลาย ธาตุ ๗ ประการเหล่านี้แล. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อากาศธาตุ สุภาธาตุ อากาสนัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ และสัตถุญาเวทิตนิโรธธาตุ ธาตุเหล่านี้แต่ละอย่าง อาศัยอะไรจึงปรากฏได้.

[๓๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า พวกก่อนภิกษุ อากาศธาตุ อาศัยความมืดจึงปรากฏได้ สุภาธาตุอาศัยความไม่งามจึงปรากฏได้ อากาสนัญจายตนธาตุอาศัยรูปจึงปรากฏได้ วิญญาณัญจายตนธาตุอาศัยอากาสนัญจายตนะจึงปรากฏได้ อากิญจัญญายตนธาตุอาศัยวิญญาณัญจายตนะจึงปรากฏได้ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุอาศัยอากิญจัญญายตนะจึงปรากฏได้ สัตถุญาเวทิตนิโรธธาตุอาศัยนิโรธจึงปรากฏได้.

ภิก. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อากาศธาตุ สุภาธาตุ อากาสนัญญายตนธาตุ วิญญาณัญญายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ ธาตุเหล่านี้แต่ละอย่าง บุคคลพึงเข้าถึงสมบัติอย่างไร.

[๓๕๔] พ. ดูก่อนภิกษุ อากาศธาตุ สุภาธาตุ อากาสนัญญายตนธาตุ วิญญาณัญญายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ ธาตุเหล่านี้แต่ละอย่าง บุคคลพึงเข้าถึงสัญญาสมบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ บุคคลพึงเข้าถึงสังขารวเสสสนาสมบัติ. สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ บุคคลพึงเข้าถึงนิโรธธาตุ บุคคลพึงเข้าถึงนิโรธสมบัติ.

จบสัจจิมสูตรที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

อรรกถาสัจจิมสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในสัจจิมสูตรที่ ๑ แห่งทุติยวรรค.

บทว่า อากาศธาตุ ได้แก่อาโลกธาตุ. คำนั้น เป็นชื่อของอาโลก คือฉานที่เกิดขึ้นเพราะทำบริกรรมในอาโลกกสิณ มีปิติเป็นอารมณ์. บทว่า สุภาธาตุ ความว่า ฉานพร้อมด้วยอารมณ์ ด้วยอำนาจฉานที่เกิดขึ้นในสุภกสิณ. อากาสนัญญายตนะแล ชื่อว่าอากาสนัญญายตนธาตุ. สัญญาเวทยิตนิโรธ ชื่อว่าสัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อประทานโอกาสแก่ภิกษุผู้ฉลาดในอนุสนธิ นั่งแล้วในที่นั้น ประสงค์จะถามปัญหา จึงยังเทศนาให้จบลง ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **อนุชการํ ปฏิจฺจ** ความว่า ก็ความมืด กำหนดแล้ว ด้วยแสงสว่าง ถึงแสงสว่าง ก็กำหนดแล้วด้วยความมืด ก็แสงสว่างนั้น ปรากฏได้ด้วยความมืด เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** จึงตรัสว่า อากาศธาตุ เพราะอาศัยความมืด จึงปรากฏได้. ในบทนี้ว่า **อสุภํ ปฏิจฺจ** ก็มีนัยนี้แล. ก็ความไม่งาม กำหนดแล้วด้วยความงาม และความงาม กำหนดแล้วด้วยความไม่งาม เมื่อความไม่งามมีอยู่ ความงามก็ปรากฏได้ เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **รูปํ ปฏิจฺจ** ได้แก่อาศัยรูปาวจรสมابัตติ. เพราะว่า เมื่อรูปาวจรสมาบัตติ มีอยู่ ชื่อว่าอากาศานัญญาจตนสมาบัตติ ย่อมมีได้ หรือความก้าวล่วงรูปก็มี เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** จึงตรัสอย่างนี้. แม้ในวิญญาณัญญาจตนธาตุเป็นต้น ก็มีนัยนี้แล. บทว่า **นิโรธํ ปฏิจฺจ** ความว่า อาศัยความไม่เป็นไปซึ่งการพิจารณาขั้น ๔ ชื่อว่านิโรธสมาบัตติ เพราะอาศัยความดับแห่งขั้น จึงปรากฏได้ อาศัยความเป็นไปแห่งขั้น ปรากฏไม่ได้ เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** จึงตรัสอย่างนี้. ก็ในที่นี้ ความดับแห่งขั้น ๔ ฟังทราบว่าเป็นนิโรธสมาบัตติ. บทว่า **กถํ สฺมาปฺตฺติ ปฺตฺตพฺพทา** ความว่า บุคคลพึงเข้าถึงสมาบัตติอย่างไร คือสมาบัตติเช่นไร. บทว่า **สญฺญาสฺมาปฺตฺติ ปฺตฺตพฺพทา** ความว่า บุคคลพึงเข้าถึงสัญญาสมาบัตติ ชื่อว่าสัญญาสมาบัตติ เพราะมีสัญญา. บทว่า **สงฺขาราวเสสสฺมาปฺตฺติ ปฺตฺตพฺพทา** ความว่า บุคคลพึงเข้าถึงสังขาราวเสสสมาบัตติ เพราะสังขารอันละเอียดยังเหลืออยู่. บทว่า **นิโรธสฺมาปฺตฺติ ปฺตฺตพฺพทา** ความว่า นิโรธนั้นแหละ ชื่อว่านิโรธสมาบัตติ ฟังเข้าถึงนิโรธสมาบัตติ.

จบอรรถกถาสัตตนิมิตตสูตรที่ ๑

๒. สนิทานสูตร

ว่าด้วยวิตก ๓ อย่าง

[๓๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
กามวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น พยาบาทวิตกย่อม
มีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น วิหิงสาวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น
มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น.

[๓๕๖] ก็กามวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น
พยาบาทวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น วิหิงสาวิตก
ย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น. อย่างไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
กามสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามธาตุ ความดำริในกามบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยกามสัญญา ความพอใจในกามบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริ
ในกาม ความเร่าร้อนเพราะกามบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในกาม
การแสวงหากามบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะกาม ปุณฺณ
ผู้ไม่ได้สดับ เมื่อแสวงหากาม ย่อมปฏิบัติผิดโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา
ใจ. พยาบาทสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะพยาบาทธาตุ ความดำริในพยาบาท
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยพยาบาทสัญญา ความพอใจในพยาบาทบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความดำริในพยาบาท ความเร่าร้อนเพราะพยาบาทบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความพอใจในพยาบาท การแสวงหาพยาบาทบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความเร่าร้อนเพราะพยาบาท ปุณฺณผู้ไม่ได้สดับ เมื่อแสวงหา

พยายาม ย่อมปฏิบัติคิดโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ. วิหิงสาสัญญา
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยวิหิงสาธาตุ ความดำริในวิหิงسابังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยวิหิงสาสัญญา ความพอใจในวิหิงسابังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริ
ในวิหิงสา ความเร่าร้อนเพราะวิหิงسابังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจใน
วิหิงสา การแสวงหาวิหิงسابังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะ
วิหิงสา คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ เมื่อแสวงหาวิหิงสา
ย่อมปฏิบัติคิดโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ.

[๑๕๑] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษวางคบหญาที่ไฟติดแล้วในป่า
หญ้าแห้ง ถ้าหากเขาไม่รีบดับด้วยมือและเท้าไซ้ร ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ สัตว์
มีชีวิตทั้งหลาย บรรดาที่อาศัยหญ้าและไม้อยู่ ฟังถึงความพินาศฉิบหาย
แม้ฉันใด คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง ก็
ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่รีบละ ไม่รีบบรรเทา ไม่รีบทำให้สิ้นสุด ไม่รีบ
ทำให้ไม่มีซึ่งอกุศลสัญญาที่ก่อควนอันบังเกิดขึ้นแล้ว สมณะหรือพราหมณ์
นั้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ มีความอึดอัด คับแค้น เร่าร้อน ในปัจจุบัน
เบื้องหน้าแต่มรณะ เพราะกายแตก ฟังหวังทุกคิดได้.

[๑๕๒] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย เนกขัมมวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น
มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น อภัยบาทวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุ
บังเกิดขึ้น อวิหิงสาวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น.

[๑๕๓] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เนกขัมมวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น
มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น อภัยบาทวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุ
บังเกิดขึ้น อวิหิงสาวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น
อย่างไร ภิกษุทั้งหลาย เนกขัมมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมธาตุ

ความดำริในเนกขัมมะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมสังญา ความพอใจในเนกขัมมะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริในเนกขัมมะ ความเร่าร้อนเพราะเนกขัมมะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในเนกขัมมะ การแสวงหาในเนกขัมมะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะเนกขัมมะ อริยสาวกผู้ได้สดับ เมื่อแสวงหาเนกขัมมะ ย่อมปฏิบัติชอบโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ อภัยบาทสังญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยอภัยบาทธาตุ ความดำริในอภัยบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยอภัยบาทสังญา ความพอใจในอภัยบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริในอภัยบาท ความเร่าร้อนเพราะอภัยบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในอภัยบาท การแสวงหาในอภัยบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะอภัยบาท อริยสาวกผู้ได้สดับ เมื่อแสวงหาอภัยบาท ย่อมปฏิบัติชอบโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ อวิหิงสาสังญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาธาตุ ความดำริในอวิหิงสาเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาสังญา ความพอใจในอวิหิงสบบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริในอวิหิงสา ความเร่าร้อนเพราะอวิหิงสบบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในอวิหิงสา การแสวงหาในอวิหิงสบบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะอวิหิงสา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เมื่อแสวงหาอวิหิงสา ย่อมปฏิบัติชอบโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ.

[๓๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษพึงวางคบหาที่ไฟติดแล้วในป่าหญ้าแห้ง เขาจึงรีบดับคบนั่นเสียด้วยมือและเท้า ก็เมื่อเป็นเช่นนี้สัตว์มีชีวิตทั้งหลาย บรรดาที่อาศัยหญ้าและไม้อยู่ ไม่พึงถึงความพินาศฉิบหาย แม้ฉันใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์คนใดคน

หนึ่ง ก็ฉนั้นเหมือนกัน ธิบละ ธิบบรรเทา ธิบทำให้หมด ธิบทำให้
ไม่มีซึ่งอกุศลสัญญาที่ก่อวอนอันบังเกิดขึ้นแล้ว เขาย่อมอยู่เป็นสุข ไม่มี
ความอึดอัด ความคับแค้น ความเร่าร้อน ในปัจจุบัน เบื้องหน้าแต่
มรณะ เพราะกายแตก พึ่งหวังสุคติได้.

จบสนิทานสูตรที่ ๒

อรรถกถาสนิทานสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในสนิทานสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **สนิทาน** นั้น เป็นภาวนปุงสกสิงค์ อธิบายว่า มีเหตุ
มีปัจจัยเกิดขึ้น. ในบทว่า **กามธาตุ ภิภุขเว ปฏิจฺจ** นี้ กามวิตกกัถิ
กามาวจรธรรมกัถิ ชื่อว่า กามธาตุ โดยแปลกกัน ก็เป็นอกุศลทั้งหมด
ดังที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้น กามธาตุเป็นไฉน.
ความรัก ความวิตก ความคำริ ความแนบแน่น ความบ่นถึง ความ
ยกขึ้นแห่งจิต ความคำริพิศิต อันประกอบด้วยกาม นี้ท่านเรียกว่า กามธาตุ.
เบื้องต่ำทำอเวจिनรคเป็นที่สุด เบื้องบนทำปรนิมมิตวสวัตตีเทพเป็นที่สุด
ที่ท่องเที่ยวไปภายในสถานที่นี่ **ขันธ** ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาน อันนับเนื่องในสถานที่นี่ นี้ท่านเรียกว่า กามธาตุ.
อกุศลธรรม แม้ทั้งปวง ชื่อว่า กามธาตุ ดังนี้. ในข้อนี้ มีถ้อยคำ ๒ อย่าง
คือ รวมกันทั้งหมด (และ) แยกกัน. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ถ้อยคำนี้ว่า
ก็พยายามธาธาตุ และวิหิงสาธาธาตุ เป็นธรรมที่ท่านถือเอาแล้วด้วยกามธาธาตุ
ศัพท์อย่างเดียว ชื่อว่า รวมกันทั้งหมด. ส่วนถ้อยคำนี้ว่า ธรรมที่เหลือ

เป็นกามธาตุ ชื่อว่า แยกกัน เพราะธาตุทั้งสองเหล่านั้นมาแล้วแผนกหนึ่ง. ในข้อนี้ ควรถือเอาถ้อยคำนี้. ชื่อว่า กามสัญญา ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัย กามธาตุนี้ ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์ หรือด้วยอำนาจการประกอบพร้อม (สัมปโยค). บทว่า กามสลดฺม ปฏิจฺจ ความว่า ชื่อว่า ความดำริในกาม ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสัญญา ด้วยอำนาจประกอบพร้อม (สัมปโยค) หรือด้วยอำนาจอุปนิสัยปัจจัย. เนื้อความในบททั้งปวง ก็พึงทราบโดยนัยนี้แล.

บทว่า ตีหิ ฐานฺหิ แปลว่า ด้วยเหตุ ๓ อย่าง. บทว่า มิจฺฉา ปฏิปชฺชติ ความว่า ดำเนินตามปฏิปทาที่ไม่เป็นจริง คือข้อปฏิบัติที่ไม่นำออกจากทุกข์. ในบทว่า พยาบาทธาตฺวํ ภิกฺขเว นี้ พยาบาทวิตกก็ดี พยาบาทก็ดี เป็นพยาบาทธาตุ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้น พยาบาทธาตุเป็นไฉน ความตริก ความวิตก ประกอบด้วยพยาบาท ๗ ล ๗ นี้ท่านเรียกว่า พยาบาทธาตุ. ความอาฆาต ความโกรธตอบ ความโกรธ ความโกรธเคือง ของจิตในอาฆาตวัตถุ ๑๐ ๗ ล ๗ ความที่จิตไม่พอใจ น ท่านเรียกว่า พยาบาทธาตฺวํ. ชื่อพ.ยา.บาทสัญญา ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยพยาบาทธาตฺวํ นี้ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัยเป็นต้น. คำที่เหลือ พึงทราบโดยนัยก่อนแล.

ในบทว่า วิหิงฺสาธาตฺวํ ภิกฺขเว นี้ วิหิงสาวิตกก็ดี วิหิงสาก็ดี เป็นวิหิงสาธาตุ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้น วิหิงสาธาตุเป็นไฉน. ความตริก ความวิตก ที่ประกอบด้วยวิหิงสา ๗ ล ๗ นี้ท่านเรียกว่า วิหิงสาธาตุ. บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเบียดเบียนสัตว์ ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ด้วย

เชือกบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง การโบย การทำให้ลำบาก การเบียดเบียน การบีบคั้น การโกรธ การเข้าไปฆ่าผู้อื่น นี่ท่านเรียกว่า วิหิงสาธาตุ. ชื่อวิหิงสาสัญญา ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยวิหิงสาธาตุนี้ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัยเป็นต้น. คำที่เหลือแม้ในบทนี้ ฟังทราบโดยนัยก่อนแล.

บทว่า **ติณทาย** ได้แก่ ในป่าคือป่าหญ้า. บทว่า **อนยพยุสน** ได้แก่ ความไม่เจริญ คือพินาศ. ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ ความว่า ฟังเห็นอารมณ์ เหมือนป่าหญ้าแห่ง อกุศลสัญญา เหมือนคบเพลิงหญ้า สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ เหมือนสัตว์มีชีวิตอาศัยหญ้าและใบไม้ เมื่อเขาไม่พยายามรีบดับคบเพลิงหญ้า ที่ตั้งไว้ในป่าหญ้าแห่ง สัตว์มีชีวิตเหล่านั้น ย่อมถึงความพินาศนิบหาย ฉันทใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ไม่ละ อกุศลสัญญาที่เกิดขึ้นด้วยวิกขัมภนปหาน ตถกคปหาน สมุจเฉทปหาน สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ฉันทนั้นเหมือนกัน. บทว่า **วิสมคต** ความว่า อกุศลสัญญา ตกเข้าไปสู่อารมณ์ที่รบกวนเพราะระคะเป็นต้น. บทว่า **น จิปุปเมว ปชหติ** ได้แก่ ไม่รีบละเสีย ด้วยอำนาจ วิกขัมภณะเป็นต้น. บทว่า **น วิโนเทติ** ได้แก่ ไม่นำออกเสีย. บทว่า **น พยุสติกโรติ** ได้แก่ กระทำอกุศลสัญญานั้น ให้หมดสิ้นโดยไม่เหลือ แม้สักว่า ภัณฑขณะ. บทว่า **น อนภาง** **คเมติ** ได้แก่ ไม่ให้ถึงความไม่มี. **น** อักษรพยางค์นำมาใช้ในบททุกบทอย่างนี้. บทว่า **ปาฏิกิจจา** ได้แก่ ฟังหวัง คือ ปรารถนา.

ในบทว่า **เนกขัมมธาด** **ภิกขเว** นี้ เนกขัมมวิตกก็ดี กุศลธรรม ทั้งปวงก็ดี เป็นเนกขัมมธาตุ ดังที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ในธรรม เหล่านั้น เนกขัมมธาตุเป็นไฉน. ความตริก ความวิตกที่ประกอบด้วย

เนกขัมมะ ๑ ล ๑ สัมมาสังกัปปะนี้ท่านเรียกว่า เนกขัมมธาตุ. แม้ในข้อนี้ ก็มีถ้อยคำ ๒ อย่าง ก็ธาตุทั้งสองนอกนี้ ย่อมถือเอาด้วยเนกขัมมธาตุศัพท์ เพราะนับเนื่องในกุศลธรรม นี้ชื่อว่ารวมกันทั้งหมด ส่วนธาตุเหล่านั้น ฟังแสดงไว้ต่างหาก กุศลทั้งปวงที่เหลือ เว้นธาตุเหล่านั้นเสีย เป็นเนกขัมมธาตุ เพราะฉะนั้น เนกขัมมธาตุนี้ จึงไม่แยกกัน. ชื่อเนกขัมมสัญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมธาตุนี้ ด้วยอำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นต้น. ธรรมมีวิตกเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยสัญญาเป็นต้น ตามสมควร.

ในบทว่า อพฺยาปาถธาดู ภิกฺขเว นี้ อพฺยาบาทวิตกก็ดี อพฺยาบาทกัฏฐิ เป็นอพฺยาบาทธาตุ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้น อพฺยาบาทธาตุเป็นโณ. ความตริก ที่ประกอบด้วยอพฺยาบาท ๑ ล ๑ นี้ ท่านเรียกว่า อพฺยาบาทธาตุ. ความรัก ความมีไมตรีต่อกัน ความปรารถนา ให้ผู้อื่นมีความสุขในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาคเจโตวิมุตติ นี้ท่านเรียกว่า อพฺยาบาทธาตุ. ชื่ออพฺยาบาทสัญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอพฺยาบาทธาตุนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้วแล.

แม้ในบทว่า อวิหิงสาธาดู ภิกฺขเว นี้ อวิหิงสาวิตกก็ดี กรุณาภิฑฐิ เป็นอวิหิงสาธาตุ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้น อวิหิงสาธาตุเป็นโณ. ความตริกที่ประกอบด้วยอวิหิงสา ๑ ล ๑ นี้ท่าน เรียกว่า อวิหิงสาธาตุ. ความกรุณา ความสงสาร การช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ในสัตว์ทั้งหลาย กรุณาเจโตวิมุตติ นี้ท่านเรียกว่า อวิหิงสาธาตุ. ชื่อ อวิหิงสาสัญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาธาตุนี้ โดยนัยที่กล่าว แล้วแล. คำที่เหลือ ฟังทราบตามแนวที่กล่าวแล้วในบททั้งปวงแล.

จบอรรถกถาสนิทานสูตรที่ ๒

๓. ติณชกาตถสูตร

ว่าด้วยสัญญา ทิณช วิตกเป็นต้น

[๓๖๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระตำหนัก
ที่สร้างด้วยอิฐ ใกล้เคียงบ้านของพระญาติ. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้-
มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุ ทิณชบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยธาตุ วิตกบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุ.

[๓๖๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระ-
กัจจานะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทิณช
ที่ว่า พระสัมมาสัมพุทธะ ในบุคคลที่มีใจพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้
ย่อมปรากฏเพราะอาศัยอะไร.

[๓๖๓] พ. ดูก่อนกัจจานะ ธาตุคืออวิชชา เป็นธาตุใหญ่แล
ดูก่อนกัจจานะ สัญญาที่เลว ทิณชที่เลว วิตกที่เลว เจตนาที่เลว ความ
ปรารถนาที่เลว ความตั้งใจที่เลว บุคคลที่เลว วาจาที่เลว บังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยธาตุที่เลว บุคคลที่เลวนั้น ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ
ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อมทำให้ตื่น ซึ่งธรรมที่เลว
เรากล่าวว่า อุปบัติของบุคคลที่เลวนั้น ย่อมเลว ดูก่อนกัจจานะ สัญญา
ที่ปานกลาง ทิณชที่ปานกลาง วิตกที่ปานกลาง เจตนาที่ปานกลาง ความ
ปรารถนาที่ปานกลาง ความตั้งใจที่ปานกลาง บุคคลที่ปานกลาง วาจา
ที่ปานกลาง บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุที่ปานกลาง บุคคลที่ปานกลางนั้น

ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก
ย่อมทำให้ตื่น ซึ่งธรรมที่ปานกลาง เรากล่าวว่า อุปัตติของบุคคลที่ปาน
กลางนั้น เป็นปานกลาง คู่ก่อนก็งานะ สัญญาที่ประณีต ทิฏฐิที่ประณีต
วิตกที่ประณีต เจตนาที่ประณีต ความปรารถนาที่ประณีต ความตั้งใจ
ที่ประณีต บุคคลที่ประณีต วาจาที่ประณีต บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุ
ที่ประณีต บุคคลที่ประณีตนั้น ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อม
แต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อมทำให้ตื่น ซึ่งธรรมที่ประณีต
เรากล่าวว่า อุปัตติของบุคคลที่ประณีตนั้น ย่อมประณีต.

จบคิณชกาวสตุตฺรที่ ๓

อรรถกถาคิณชกาวสตุตฺรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในคิณชกาวสตุตฺรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ธาตุ ภิกขุทว ท่านแสดงว่า ธาตุคืออริยาคัยจำเดิมแต่นี้.
บทว่า อุปุชฺชติ สยฺยา ความว่า สัญญา ย่อมเกิดขึ้น อริยาคัย
ทิฏฐิ ย่อมเกิดขึ้น วิตก ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัย. แม่นในที่นี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยคำมีประมาณเท่านี้ เพื่อให้โอกาสแก่
กัจจายนะนั้นด้วยพระดำริว่า กัจจายนะจักถามปัญหา ดังนี้. บทว่า อสมฺมา-
สมฺพุทฺเธสุ ได้แก่ ในครูทั้งหลาย. บทว่า สมฺมาสมฺพุทฺธา ความว่า เราเป็น
พระสัมมาสัมพุทธะ เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ. บทว่า ก็ ปฏิจฺจ
ปถุญฺยาติ กัจจายนะถามทิฏฐิที่เกิดขึ้นแก่ครูทั้งหลายว่า เมื่ออะไรมี
ทิฏฐิจึงมี จึงถามทิฏฐิแม่ของสาวกเศียรถี่ ที่เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า พระ-
สัมมาสัมพุทธเหล่านั้น ในบุคคลที่มีไซ้พระสัมมาสัมพุทธะ.

บัดนี้ เพราะสาวกเดิรดิษฐ์เหล่านั้นมีทิฏฐิ เพราะอาศัยธาตุคือ
อวิชา ก็ธาตุใหญ่ ชื่อว่า ธาตุคืออวิชา ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อทรงอาศัยธาตุใหญ่ ทรงแสดงความเกิดขึ้นแห่งทิฏฐินั้น จึงตรัสพระ
คำรัสเป็นต้นว่า มหตี โข เอสา. บทว่า หินิ กัจจาน ธาตุ ปฏิจจ
ได้แก่ อาศัยอวิชาแล้ว. บทว่า ปณิธิ แปลว่า ความตั้งจิต. ก็ความ
ตั้งจิตนี้ นั่น ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ปรารถนาความเป็นหญิง หรือความ
เป็นคิริจฉานมีลิงเป็นต้น. บทว่า หิโน ปุคฺคโล ความว่า ชรรณแล้ว
เหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลใด แม้บุคคลนั้น ก็ชื่อว่าแล้ว. บทว่า
หิโน วาจา ความว่า วาจาใด เป็นวาจาของบุคคลนั้น แม้วาจานั้น
ก็จัดว่าแล้ว. บทว่า หินิ อัจฺจุติ พึงประกอบบททุกบทว่า บุคคล
นั้นแม้เมื่อบอก ก็บอกแต่สิ่งที่แล้วเท่านั้น แม้เมื่อแสดง ก็แสดงแต่สิ่งที่
แล้วเท่านั้น. บทว่า อุปฺปตฺติ ได้แก่ อุปฺปติ ๒ อย่างคือ การได้เฉพาะ และ
การเกิด. การเกิด พึงทราบด้วยอำนาจกุศลที่แล้วเป็นต้น การได้เฉพาะ พึง
ทราบด้วยอำนาจความแล้ว ๓ หมวด ในขณะที่จิตอุปบาท. ถามว่า อย่างไร.
ตอบว่า ก็เพราะเขาเกิดในตระกูลต่ำ ๕ ตระกูล ชื่อว่า การเกิดที่แล้ว
เพราะเกิดในตระกูลแพศย์และศูทร ชื่อว่า ปานกลาง เพราะเกิดใน
ตระกูลกษัตริย์และพราหมณ์ ชื่อว่า ประณีต. ก็เพราะได้เฉพาะอกุศล
จิตอุปบาท ๑๒ ดวง ชื่อว่า การได้ที่แล้ว เพราะการได้ธรรมที่เป็นไป
ในภูมิ ๓ ชื่อว่า ปานกลาง เพราะได้โลกุตรธรรม ๘ ชื่อว่า ประณีต
ส่วนในที่นี้ ประสงค์เอาการเกิดอย่างเดียว.

จบอรรถกถาคัญชาทวารสตุตฺตที่ ๓

๔. หีนานิรมุตติสูตร

ว่าด้วยสัตว์มีอริยาศยเลวและอริยาศยดี

[๓๖๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้า ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่
มีอริยาศยเลว ย่อมคบค้า ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอริยาศยเลว
สัตว์จำพวกที่มีอริยาศยดี ย่อมคบค้า ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
อริยาศยดี แม้ในอดีตกาล สัตว์ทั้งหลายก็ได้คบค้ากันแล้ว ได้สมาคม
กันแล้ว โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอริยาศยเลว ได้คบค้ากันแล้ว
ได้สมาคมกันแล้วกับสัตว์จำพวกที่มีอริยาศยเลว สัตว์จำพวกที่มีอริยาศยดี
ได้คบค้ากันแล้ว ได้สมาคมกันแล้วกับสัตว์จำพวกที่มีอริยาศยดี แม้ใน
อนาคตกาล สัตว์ทั้งหลายก็จักคบค้ากัน จักสมาคมกัน โดยธาตุเทียว
คือสัตว์จำพวกที่มีอริยาศยเลว จักคบค้ากัน จักสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีอริยาศยเลว สัตว์จำพวกที่มีอริยาศยดี จักคบค้ากัน จักสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีอริยาศยดี แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้า
กัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอริยาศยเลว ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอริยาศยเลว สัตว์จำพวกที่
มีอริยาศยดี ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอริยาศยดี.

จบหีนานิรมุตติสูตรที่ ๔

อรรถกถาหีนานิรมุตติสสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในหีนานิรมุตติสสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้

บทว่า สันนุติ แปลว่า เป็นพวกเดียวกัน. บทว่า สเมนติ ได้แก่ ย่อมสมาคมกัน คือเป็นนิรันดร. บทว่า หีนานิรมุตติกา แปลว่า มีอหยาศัยแล้ว. บทว่า กลุยาณานิรมุตติกา แปลว่า มีอหยาศัยดี.

จบอรรถกถาหีนานิรมุตติสสูตรที่ ๔

๕. จังกรมสูตร

ว่าด้วยการจงกรมของภิกษุหลายรูป

[๓๖๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์. ก็โดยสมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรจงกรมอยู่ด้วยกันกับ ภิกษุหลายรูปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระมหากัสสปก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระอนุรุทธก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระปุณณมันตานีบุตรก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระอุบาลีก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระอานนท์ก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พระเทวทัตก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๖๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลาย
ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นสารีบุตรกำลังจงกรมอยู่ด้วยกันกับ
ภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนมีปัญญามาก พวก
เธอเห็นมหาโมกคัลลณะกำลังจงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนมีฤทธิ์มาก พวกเธอเห็นมหากัสสปกำลัง
จงกรมอยู่ด้วยกัน กับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นฐตวาท พวกเธอเห็นอนรุทธกำลัง
จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นผู้มีทิพยจักขุ พวกเธอเห็นปุณณ-
มันตานีบุตรกำลังจงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นธรรมกถึก พวกเธอเห็นอุบาลีกำลัง
จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นผู้ทรงวินัย พวกเธอเห็นอานนท์
กำลังจงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นพหูสูต พวกเธอเห็นเทวทัตกำลัง
จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนมีความปรารถนาลามก.

[๓๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี แม้นในอดีต
กาล สัตว์ทั้งหลายก็ได้คบค้ำกันแล้ว ได้สมาคมกันแล้ว โดยธาตุเทียว
คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว ได้คบค้ำกันแล้ว ได้สมาคมกันแล้วกับ
สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี ได้คบค้ำกันแล้ว
ได้สมาคมกันแล้วกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี แม้นในอนาคตกาล สัตว์
ทั้งหลายก็จักคบค้ำกัน จักสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มี
อหยาศัยเลว จักคบค้ำกัน จักสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว
สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี จักคบค้ำกัน จักสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
อหยาศัยดี แม้นในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคม
กัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี.

จบจังกมสูตรที่ ๕

อรรถกถาอังคมสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในอังคมสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ปสฺสส โน แปลว่า ท่านเห็นหรือไม่. บทว่า สพฺเพ โข เอเต ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งพระสารีบุตรเถระไว้ ในเอตทัคคะ ในบรรดาภิกษุผู้มีปัญญาว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา ผู้มีปัญญามาก คือพระสารีบุตร เป็นยอด. พวกภิกษุผู้มีปัญญามาก ย่อมห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามปัญหาอันลึกซึ้ง ที่กำจัดไตรลักษณ์ได้แล้ว ในลำดับขั้น ธาตุ อายตนะ สติปัญญา และโพธิปักขิยธรรม ด้วยประการฉะนี้. แม้พระเถระนั้น ย่อมตอบปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้วแก่พวกภิกษุเหล่านั้น เหมือนแผ่นดิน เหมือนยกทรายจากเชิงภูเขาสิเนรุ เหมือนทำลายภูเขาจักรวาล เหมือนยกภูเขาสิเนรุขึ้น เหมือนขยายอากาศให้กว้างขวาง และเหมือนให้ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว ภิกฺขุ มหปฺลฺยา" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งพระมหาโมคคัลลานะไว้ ในเอตทัคคะ ในบรรดาภิกษุผู้มีฤทธิ์ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา ผู้มีฤทธิ์ คือโมคคัลลานะ เป็นยอด. พวกภิกษุผู้มีฤทธิ์ ย่อมห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามซึ่งปริกรรม อานิสงส์ อธิษฐาน การกระทำต่าง ๆ ด้วยประการฉะนี้. แม้พระเถระนั้น ตอบปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้วแก่ภิกษุเหล่านั้น โดยนัยที่กล่าวแล้วแล. เพราะ

เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว
ภิกฺขู มหิทฺธิกา ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระมหากัสสปะไว้ในเอตทัคคะ
ในบรรดาภิกษุผู้รู้ตวาทะว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา
ผู้เป็นตวาทะ คือมหากัสสปะ เป็นยอด. พวกภิกษุผู้รู้ตวาทะ ย่อม
ห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามซึ่งการบริหารตุดงค์ อานิสงส์
การสมาทาน การอธิยฐาน ความต่างกัน ด้วยประการฉะนี้. แม้พระ
เถระนั้น ได้ตอบปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้ว ให้แจ่มแจ้งอย่าง
นั้นเหมือนกัน แก่ภิกษุเหล่านั้น. เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว ภิกฺขู ตฺวาทา" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระอนรุทเถระไว้ในเอตทัคคะ
ในบรรดาภิกษุผู้มีทิพยจักขุว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้สาวก
ของเรา ผู้มีทิพยจักขุ คืออนรุทเถระ เป็นยอด. พวกภิกษุผู้มีทิพยจักขุ
ย่อมห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามซึ่งบริกรรม อานิสงส์
อุปกิเลสของภิกษุผู้มีทิพยจักขุด้วยประการฉะนี้. แม้พระเถระนั้น ย่อม
ตอบปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้วอย่างนั้นเหมือนกัน แก่ภิกษุเหล่านั้น.
เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต
ภิกฺขเว ภิกฺขู ทิพฺพจกฺขุกา" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระปุลณเถระไว้ในเอตทัคคะใน
บรรดาภิกษุผู้เป็นพระธรรมกถึกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา
ผู้ธรรมกถึก คือปุลณมันตานีบุตร เป็นยอด. พวกภิกษุผู้ธรรมกถึก ย่อม
ห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามอาการนั้น ๆ ในความย่อ

พิสดาร ยากง่าย และ ถ้อยคำไพเราะเป็นต้น แห่งกรรมกาด้วยประการ
ฉะนี้ แม้พระเถระนั้น ย่อมบอกนัยกรรมกถานั้น อย่างนี้ แก่ภิกษุ
เหล่านั้นว่า ผู้มีอายุ ชรามคาพระกรรมกถิก ควรเริ่มต้นการพรรณนาคุณ
บริษัท ในท่ามกลางควรประกาศศุญญตธรรม ที่สุดควรถือเอาออกด้วย
อำนาจสังขะ ๔ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข
เอเต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ชมฺมกถิกา" ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระอุบาลีเถระไว้ในเอตทัคคะ
ในบรรดาภิกษุผู้ทรงวินัยว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา
ผู้ทรงวินัย คืออุบาลี เป็นยอด. พวกภิกษุผู้ทรงวินัย ย่อมห้อมล้อมพระเถระ
นั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามอาบัติหนัก อาบัติเบา อาบัติแก้ไขได้ แก้ไข
ไม่ได้ อาบัติและอนาบัติด้วยประการฉะนี้. แม้พระเถระนั้น ย่อมตอบ
ปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้ว แก่ภิกษุเหล่านั้น อย่างนั้นเหมือนกัน.
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต
ภิกฺขเว ภิกฺขุ วินยชฺรา" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระอานนทเถระไว้ในเอตทัคคะใน
บรรดาภิกษุผู้พหูสูตว่า "คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา ผู้พหูสูต
คืออานนท์ เป็นยอด. พวกภิกษุพหูสูต ย่อมห้อมล้อมพระเถระนั้น
ด้วยคิดว่า เราจักถามความรู้ในพยัญชนะ ๑๐ อย่าง เหตุเกิด อนุสนธิ
เบื้องต้นและเบื้องปลายด้วยประการฉะนี้. แม้พระเถระนั้น ก็บอกเรื่อง
ทั้งปวงแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า นี้ควรว่าอย่างนี้ นี้ควรถือเอาอย่างนี้. เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว
ภิกฺขุ พหุสูตา" ดังนี้.

ส่วนเทวทัตปรารณาลามก ถูกความอยากครอบงำ. เพราะเหตุนี้
พวกภิกษุผู้ปรารณาลามก ห้อมล้อมเทวทัตนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามการ
ปกครอง เพื่อการสงเคราะห์ตระกูล ความหลอกลวงมีประการต่าง ๆ กัน.
แม้เทวทัตนั้น ก็บอกการกำหนดนั้นแก่ภิกษุเหล่านั้น. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว ภิกฺขุ
ปาปิจฺฉา ดังนี้. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ภิกษุเหล่านั้น จึงกรมแล้ว
ในที่ไม่ว่าง. ตอบว่า เพื่อถือการอารักขาว่า เทวทัต กิดร้ายในพระ
ศาสนา พยายามจะทำความฉิบหายมิใช่ประโยชน์. ถามว่า ครั้งนั้น เทวทัต
จึงกรมแล้ว เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพื่อปกปิดโทษอันตนกระทำแล้ว เป็น
เหตุให้ผู้อื่นรู้ว่า ผู้นี้ไม่ทำ ถ้าทำเขาก็ไม่มา ณ ที่นี้. ถามว่า ก็เทวทัต
เป็นผู้สามารถเพื่อจะทำความเสียหายต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้หรือ หน้าที่
ต้องอารักขา**พระผู้มีพระภาคเจ้า** มีอยู่หรือ. ตอบว่า ไม่มี. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อานนฺท ช่อที่ตกลงคต พึงปรินิพพาน
ด้วยความพยายามของผู้อื่น นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสจะมีได้. ส่วน
ภิกษุทั้งหลายมาแล้วด้วยความเคารพในพระศาสนา. เพราะเหตุนี้แล
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนี้แล้ว จึงรับสั่งให้ปล่อยภิกษุเหล่านั้นไป
ด้วยพระดำรัสว่า อานนฺท เธอจงปล่อยภิกษุสงฆ์เถิด ดังนี้.

จบอรรถกถาจิงมสูตรที่ ๕

๖. สตาปารัทธสูตร^๑

ว่าด้วยสัตว์คบค้าสมาคมกันโดยธาตุ

[๓๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวก
ที่มีอวัยวะแล้ว ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะ
แล้ว แม้ในอดีตกาล... แม้ในอนาคตกาล... แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์
ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวก
ที่มีอวัยวะแล้ว ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะ
แล้ว.

[๓๖๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คุณกับคุณย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้
มูตรกับมูตรย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ เขพะกับเขพะย่อมเข้ากันได้ ร่วม
กันได้ บุพโพกกับบุพโพยอมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ โลหิตกับโลหิตยอม
เข้ากันได้ ร่วมกันได้ แม้นินใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายก็
ฉนั้นนั้นแล ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวก
ที่มีอวัยวะแล้ว ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะ
แล้ว แม้ในอดีตกาล... แม้ในอนาคตกาล... แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์
ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือจำพวกที่มี
อวัยวะแล้ว ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะแล้ว.

๑. ม. สกาธาสูตฺร.

[๓๗๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหิชาศยติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหิชาศยติ แม้ในอดีตกาล...แม้ในอนาคตกาล...แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหิชาศยติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหิชาศยติ.

[๓๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย น้ำนมสดกับน้ำมันสดย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ น้ำมันกับน้ำมันย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ เนยใสกับเนยใสย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ น้ำผึ้งกับน้ำผึ้งย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ น้ำอ้อยกับน้ำอ้อยย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ แม้ฉนใด สัตว์ทั้งหลายก็ฉนนั้นแล ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหิชาศยติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหิชาศยติ แม้ในอดีตกาล... แม้ในอนาคตกาล... แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหิชาศยติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหิชาศยติ.

[๓๗๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ-
ภายิตนิจบลงแล้ว จึงตรัสพระคาถาประพันธ์ต่อไปว่า:

กิเลสเพียงดังหมูไม้ในป่า เกิดขึ้นเพราะการ
คบค้ำสมาคม ย่อมขาดเพราะไม่คบค้ำสมาคม คน
เกาะท่อนไม้เล็ก ๆ พึ่งจมลงในห้วงมหรณพ ฉนใด
แม้สาธุชนก็ย่อมจมลง เพราะอาศัยคนเกียจคร้าน
ฉนนั้น เราะฉนนั้น พึ่งเว้นคนเกียจคร้าน มีความ

เพียรเวลานั้นเสีย พึงอยู่ร่วมกับบัณฑิตผู้สัจด์ ผู้เป็น
อริยะ ผู้มีใจสูง ผู้ฟังพินิจ ผู้ปรารถนาคความเพียร
เป็นนิตย์.

จบสตาปารัทธสูตรที่ ๖

อรรถกถาสตาปารัทธสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในสตาปารัทธสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อุโธ อุเถน อัม สนุทติ สเมติ** ความว่า คุณแม้อยู่ระหว่างสมุทร
ระหว่างชนบท ระหว่างจักรวาล โดยสี่กัถิ โดยกลินกัถิ โดยรสกัถิ ไม่เข้า
ถึงความต่างกัน ย่อมเข้ากันได้ รวมกันได้ คือเป็นเช่นเดียวกันและเป็น
นิรันดร. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล. ก็อุปมาด้วยของไม่น่าปรารถนານี้
ท่านนำมาเพื่อแสดงความที่อริยาศัยของผู้มีอริยาศัยเลวเสมอกัน อุปมา
ด้วยของดิเลศมีน้ำมันเป็นต้น ท่านนำมาเพื่อแสดงความที่อริยาศัยของผู้มี
อริยาศัยดีเสมอกัน.

บทว่า **อัม สกุกา** ความว่า ด้วยความเสียดายด้วยตณห์การเห็น
การฟังและการคบค้ากันเป็นต้นเป็นที่ตั้ง. บทว่า **วนโธ ชาโต** ได้แก่
ป่าคือกิเลสเกิดแล้ว. บทว่า **อัม สกุกน นิชชติ** ความว่า เมื่อไม่
กระทำการขึ้นและการนั่งร่วมกัน ก็ย่อมขาด เพราะไม่คบค้าสมาคมคือ
ไม่พบเห็นกัน. บทว่า **สาธุชีวิ** ได้แก่ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็มีชีวิตบริสุทธิ์.
บทว่า **สหาเวส** ได้แก่ พึงอยู่ร่วมกัน.

จบอรรถกถาสตาปารัทธสูตรที่ ๖

๗. ปฐมอัสัทธิมุทสุตร

ว่าด้วยสัตว์คบค้าสมาคมกันโดยธาตุเดียวกัน

[๓๗๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวก
ที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา
สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มี
หิริ สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ. สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน ย่อมคบค้า
กัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวก
ที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ทราม แม้ในอดีตกาล... แม้ในอนาคตกาล... แม้ในปัจจุบันกาล
สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์
จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มี
ศรัทธา สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ. ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคม
กันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบ
ค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่เกียจ-

คร้าน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกิดจากร้าน สัตว์
จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
สติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม.

[๓๗๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก สัตว์จำพวกที่ปรารถ
ความเพียร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถความ
เพียร สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมสมาคมกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีปัญญา แม้ในอดีตกาล... แม้ในอนาคต... แม้ในปัจจุบันกาล
สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวก
ที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา
สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ
สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก สัตว์จำพวกที่ปรารถความเพียร ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถความเพียร สัตว์จำพวกที่มีสติ

มันคง ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติมันคง
สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
ปัญญา.

จบปฐมอัสสัทธมฺมกสูตรที่ ๗

อรรถกถาปฐมอัสสัทธมฺมกสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมอัสสัทธมฺมกสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

ในบทเป็นต้นว่า อสุตฺตฺธา อสุตฺตฺเทหิ ความว่า บุคคลไม่มี
โอชา ไม่มีรส เว้นขาดจากศรัทธา ในพระพุทธ พระธรรม หรือ
พระสงฆ์ อยู่ที่สมุทฺรฝั่งนี้ ก็เป็นอย่างเดียวกันชั่ววันรันดร์กับบุคคลไม่มี
ศรัทธา ซึ่งอยู่ที่ฝั่งโน้นเพราะความเป็นผู้ไม่มีศรัทธานั้น. บุคคลไม่มีหิริ
คือไร้มรรยาท ก็เป็นเช่นเดียวกันกับบุคคลไม่มีหิริ. คนไม่มีโอดตปปะ
คือไม่กลัวต่อการทำบาป ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนไม่มีโอดตปปะ. คนมี
สุตะน้อย คือเว้นขาดจากสุตะ ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีสุตะน้อย. คน
เกียจคร้าน คือคนมีความเกียจคร้าน ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนเกียจคร้าน.
คนมีสติหลงลืม คือเช่นกันกาเก็บอาหารและสุนัขจึงจอกเก็บเนื้อ ก็เป็น
เช่นเดียวกันกับคนมีสติหลงลืม. คนมีปัญญาทรม คือชื่อว่าหมดปัญญา
เพราะไม่มีปัญญาที่จะกำหนดขั้นเป็นต้น ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมี
ปัญญาทรม. คนผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือผู้ชวนชวายในกิจมีการไหว้
พระเจดีย์เป็นต้น ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีศรัทธา. คนมีหิริ คือคนมี
ความละอาย ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีหิริ. คนมีโอดตปปะ คือกลัวบาป
ก็เช่นเดียวกันกับคนมีโอดตปปะ. คนมีสุตะมาก คือทรงสุตะ ทรง

อาคม รักษาแบบแผน รักษาวงศ์ ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีสุตะมาก.
คนปรารถนาความเพียร คือมีความพยายามบริบูรณ์ ก็เป็นเช่นเดียวกันกับ
คนปรารถนาความเพียร. คนมีสติมั่นคง คือประกอบด้วยสติอันกำหนดกิจ
ทั้งปวงได้ ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีสติมั่นคง. คนมีปัญญา เมื่ออยู่ในที่
ไกลกับคนผู้มีปัญญามาก คือคนมีปัญญามีความรู้เปรียบเหมือนแก้ววิเชียร
ย่อมคบค้ากันได้ สมามกันได้ด้วยปัญญาสมบัตินั้น.

จบอรรถกถาปฐมอัสสัทธมมลกสูตรที่ ๗

๘. ทุติยอัสสัทธมมลกสูตร

การคบค้าของสัตว์โดยชาตุมิศรัทธาและไม่มีศรัทธา

[๓๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมามกัน โดยชาตุมิศรัทธา คือสัตว์จำพวก
ที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมามกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา
สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมามกันกับสัตว์จำพวกที่
ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคัดค้าน ย่อมสมามกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมามกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้า
กัน ย่อมสมามกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมามกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา แม้ในอดีตกาล...

แม้ในอนาคตกาล... แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเดียว คือสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกัน สัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ทราม ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม
สัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่
มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกัน โดยธาตุเดียว คือสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์
จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๗๗] สัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวก

ที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์
จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
สุตะมาก สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีปัญญา.

[๑๗๘] สัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวก
ที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา
สัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่ปรารถนาความเพียร สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๑๗๙] สัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์
จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
ศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับ
สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบพุทธยัสสัทธมฺมลกสูตรที่ ๘

๕. อหิริกมุลกสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยชาตุมิหิริและไม่มีหิริ

[๓๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย...แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยชาตุมิหิริ คือสัตว์จำพวก
ที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์พวกที่ไม่มีหิริ สัตว์
จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคม
กันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มี
ปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๘๑] สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวก
ที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวก
ที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก
สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
ปัญญา.

[๓๘๒] สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่เกยจรรัน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกยจรรัน สัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๘๓] สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบอหิริกมุลกสูตรที่ ๕

๑๐. อนัตตปมฺพมกฺกสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุ

มีโอตตปปะและไม่มีโอตตปปะ

[๓๘๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ พระเชตะวัน อารามของ
ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย...แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์
ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเดียว คือสัตว์จำพวกที่ไม่มี
โอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ
สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่
มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก สัตว์จำพวก
ที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๘๕] สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มี
ปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ทราม สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับ
สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร ย่อมคบค้ากัน

ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร สัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๑๘๖] สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมา-
คมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มี
ปัญญาทราม ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ทราม สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับ
สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบ
ค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบอโนตตปมุลสูตรที่ ๑๐

๑๑. อัปสูตสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุว่าด้วยสุตะเป็นต้น

[๑๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวก
ที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย
สัตว์จำพวกที่เกิดจากร้าน ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่เกิดจากร้าน สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน

กับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก สัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร สัตว์
จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๘๘] สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวก
ที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก
สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่
มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีปัญญา.

จบอัปสูตสูตรที่ ๑๑

๑๒. กุสิตสูตร

ว่าด้วยการคบค้ำของสัตว์โดยธาตุว่าด้วยสติและปัญญา

[๓๘๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือ สัตว์
จำพวกที่เกียจคร้าน ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่

เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่ปรารถนา
เพียร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถนาเพียร
สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับ
สัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบกุติตสูตรที่ ๑๒

[ส่วนที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ในทุกแห่ง พึงทำเหมือน
อย่างข้างต้นนั้น]

จบทุติยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สัตติมสูตร	๒. สนิทานสูตร	๓. คิณชกาฬสถสูตร
๔. หีนาริมุตติสูตร	๕. จังกมสูตร	๖. สตาปารัทธสูตร
๗. ปฐมอัสสัทธมุลกสูตร	๘. ทุติยอัสสัทธมุลกสูตร	๙. อหิริกมุลกสูตร
๑๐. อโนตปมุลกสูตร	๑๑. อัปสุตสูตร	๑๒. กุติตสูตร.

อรรถกถาอัสสัทธมุลกสูตรที่ ๘ เป็นต้น

สูตรที่ ๘ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงรวมธรรมมี
อัสสัทธา เป็นต้นเหล่านั้น ด้วยอำนาจธรรม ๓ อย่าง.

ในบรรดาสูตรเหล่านั้น สูตรที่ ๘ พระองค์ตรัสธรรมมีอัสสัทธา

เป็นมูลเป็นต้น ๕ ครั้ง (แต่ละครั้ง) มีกรรม ๓ อย่าง ด้วยอำนาจ
กรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาว.

สูตรที่ ๙ พระองค์ตรัสกรรมมือนิริกะเป็นมูล ๔ ครั้ง (แต่ละ
ครั้ง) มีกรรม ๓ อย่าง.

สูตรที่ ๑๐ พระองค์ตรัสกรรมมือนอตตปะเป็นมูล ๓ ครั้ง (แต่
ละครั้ง) มีกรรม ๓ อย่าง.

สูตรที่ ๑๑ ตรัสกรรมมีอัปปีสสุตะ (มีสุตะน้อย) เป็นมูล ๒ ครั้ง
(แต่ละครั้ง) มีกรรม ๓ อย่าง.

สูตรที่ ๑๒ ตรัสกรรมมีกุสิตะ (ความเกียจคร้าน) เป็นมูล ๑ ครั้ง
มีกรรม ๓ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

ในสูตร ๕ สูตร แม้ทั้งปวง จึงมีกรรม ๓ อย่าง รวม ๑๕ อย่าง.
ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า กรรม ๑๕ อย่างเหล่านี้ คือ พระสูตร ก็มี.
นี่ชื่อว่า ดิกเปยยะละ.

จบอรรถกถาอัสสัมมุตตสูตรที่ ๘ เป็นต้น

จบทุติยวรรคที่ ๒

ทศกัมมปถวรรคที่ ๓

๑. อสมาหิตสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุว่าด้วยไม่มีศรัทธา

[๓๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์
จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มี
ศรัทธา สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีใจไม่มั่นคง
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีใจไม่มั่นคง สัตว์จำพวก
ที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ทราม สัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีใจมั่นคง ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีใจมั่นคง สัตว์จำพวกที่มี
ปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบอสมาหิตสูตรที่ ๑

ทศกัมมปถวรรคที่ ๓

อรรถกถาสมาหิตสูตรที่ ๑

ในสูตรอื่นจากวรรคที่ ๒ นี้ อสมหิตสูตรที่ ๑ (ข้อ ๓๕๐) พระองค์ตรัสด้วยอำนาจแห่งธรรมมีอัสสัทธาเป็นต้น ๕ อย่าง. ทุสสีลสูตรที่ ๒ (ข้อ ๓๕๑) ก็ตรัสเช่นนั้น. แต่ในอสมหิตสูตรที่ ๑ พระองค์ตรัส อสมหิต บท เป็นบทที่ ๔. ในทุสสีลสูตรที่ ๒ พระองค์ตรัส ทุสสีล บท เป็นบทที่ ๔. เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้ เป็นอันตรัสตามอัธยาศัยของบุคคลผู้จะตรัสรู้.

บทว่า อสมหิตา ในสูตรที่ ๑ นี้ ความว่า เว้นจากอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ. บทว่า ทุสสีลา แปลว่า ไม่มีศีล. สูตรที่ ๓ พระองค์ตรัสด้วยอำนาจอัธยาศัยของบุคคลผู้จะตรัสรู้. สูตรที่ ๔ ตรัสด้วยอำนาจกรรมบถ ๗. สูตรที่ ๕ ตรัสด้วยอำนาจกรรมบถ ๑๐.

๒. ทุสสีลสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุว่าด้วยศรัทธาและhiri

[๓๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่าภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา

สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่
ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กันสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่ทุศีล ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ทุศีล สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบ
ค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มี
ศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์
จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ
สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีศีล ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีศีล สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบทุสสีสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุสสีสูตรที่ ๒

ในทุสสีสูตรที่ ๒ บทว่า ทุสสีลา ได้แก่ ไม่มีศีล.

จบอรรถกถาทุสสีสูตรที่ ๒

๓. ปัญจสิกขาปทสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุต่างด้วยศีล ๕

[๓๕๒] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม

ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุเหล่านั้น
ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

[๑๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเดียว คือ พวกทำ
ปาณาติบาต ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำปาณาติบาต พวก
ทำอทินนาทาน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำอทินนาทาน
พวกทำกาเมสุมิฉฉาจาร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำกาเม-
สุมิฉฉาจาร พวกมุสาวาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
มุสาวาท พวกคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็น
ที่ตั้งแห่งความประมาท.

[๑๕๔] พวกเว้นขาดจากปาณาติบาต ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมา-
คมกันกับพวกเว้นขาดจากปาณาติบาต พวกเว้นขาดจากอทินนาทาน
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากอทินนาทาน พวกเว้น
ขาดจากกาเมสุมิฉฉาจาร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจาก
กาเมสุมิฉฉาจาร พวกเว้นขาดจากมุสาวาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกเว้นขาดจากมุสาวาท พวกเว้นขาดจากคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัย
อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
เว้นขาดจากคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท.

จบปัญญาสิกขาปทสูตรที่ ๓

อรรถกถาปัญญาสิกขาปทสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๓ ในสูตรนั้น บทว่า สุราเมรย-
มชฺชปมาทญฺญายิโน ความว่า คนทั้งหลายดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย
ด้วยเจตนาในความประมาทใด. เจตนา นั้นเรียกว่า ความประมาทเพราะ
การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย คนเหล่าใด ตั้งอยู่ในความประมาทนั้น
เพราะเหตุนี้ คนเหล่านั้นตั้งอยู่ในความประมาท เพราะการดื่มน้ำเมาคือ
สุราเมรัย นี้เป็นอธิบายแห่งบทไม่ทั่วไปในสูตรนี้ก่อน.

จบอรรถกถาปัญญาสิกขาปทสูตรที่ ๓

๔. สัตตกัมมปถสูตร

ว่าด้วยกรรมบถ ๗

[๓๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือพวก
ทำปาณาติบาต ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำปาณาติบาต
พวกทำอทินนาทาน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำอทินนา-
ทาน พวกทำกาเมสุมิจจาร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
ทำกาเมสุมิจจาร พวกมุสาวาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับ
พวกมุสาวาท พวกพูดส่อเสียด ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพูด

ส่อเสียด พวกพุดคำหยาบ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพุด
คำหยาบ พวกพุดเพื่อเจ้อ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพุด
เพื่อเจ้อ.

[๑๕๖] พวกเว้นขาดจากปาณาติบาต ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากปาณาติบาต พวกเว้นขาดจากอทินนาทาน
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากอทินนาทาน พวก
เว้นขาดจากกาเมสุมิจจาร ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้น
ขาดจากกาเมสุมิจจาร พวกเว้นขาดจากมุสาวาท ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากมุสาวาท พวกเว้นขาดจากคำส่อเสียด
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากคำส่อเสียด. พวกเว้น
ขาดจากคำหยาบ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจาก
คำหยาบ พวกเว้นขาดจากคำเพื่อเจ้อ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกเว้นขาดจากคำเพื่อเจ้อ.

จบสังคัมมปถสูตรที่ ๔

อรรถกถาสังคัมมปถสูตรที่ ๔ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๕. ทสกมมปถสูตร

ว่าด้วยกรรมบถ ๑๐

[๑๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือพวก
ทำปาณาติบาต ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำปาณาติบาต
พวกทำอทินนาทาน... พวกทำกาเมสุมิฉาจาร... พวกมุสาวาท...
พวกพุดส่อเสียด... พวกพุดคำหยาบ... พวกพุดเพื่อเจื้อ... ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพุดเพื่อเจื้อ พวกมือภิขณามาก ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมือภิขณามาก พวกมีจิตพยาบาท ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมีจิตพยาบาท พวกมีจฉาทิฎฐิ ย่อมคบค้ำ
กัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมีจฉาทิฎฐิ.

[๑๕๘] พวกเว้นขาดจากปาณาติบาต ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมา
คมกันกับพวกเว้นขาดจากปาณาติบาต พวกเว้นขาดจากอทินนาทาน...
พวกเว้นขาดจากกาเมสุมิฉาจาร... พวกเว้นขาดจากมุสาวาท... พวก
เว้นขาดจากพุดส่อเสียด... พวกเว้นขาดจากพุดคำหยาบ... พวกเว้น
ขาดจากพุดเพื่อเจื้อ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจาก
พวกพุดเพื่อเจื้อ พวกไม่มีมือภิขณา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
ไม่มีมือภิขณา พวกมีจิตไม่พยาบาท ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
มีจิตไม่พยาบาท พวกสัมมาทิฎฐิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับ
พวกสัมมาทิฎฐิ.

จบทศกัณฑ์ปมธสูตรที่ ๕

อรรถกถาทศกัมมปสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในทศกัมมปสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า พวกทำปาณาติบาต เพราะอรรถว่า ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง
ไป. อธิบายว่า พวกฆ่าสัตว์มีชีวิต. ชื่อว่า พวกทำอทินนาทาน เพราะ
อรรถว่า ถู้อาหารสิ่งของที่หาไม่ได้ให้ อธิบายว่า ลักของผู้อื่น. ชื่อว่า
พวกทำกาเมสุมิฉฉาจาร เพราะอรรถว่า ประพฤติผิดในวัถตุกาม ด้วย
กิเลสกาม. ชื่อว่า พวกมุสาวาท เพราะอรรถว่า พูดเท็จ อธิบายว่า
พูดวาจาเท็จ เหลาะแหละ หักรานประโยชน์ของผู้อื่น. ชื่อว่า พวก
ปิสุณวาจา เพราะอรรถว่า มีวาจาต่อเสียด. ชื่อว่า พวกผรุสวาจา เพราะ
อรรถว่า มีวาจาหยาบตัดเสียดซึ่งคำรัก. ชื่อว่า พวกสัมผัปปลาปะ เพราะ
อรรถว่า พูดคำเพื่อเจ้อ ไร้ประโยชน์. ชื่อว่า พวกมือภิขณาลู เพราะ
อรรถว่า เฟ่งเล็ง อธิบายว่า เป็นคนมีปกคดียากได้ในกัณณะของผู้อื่น.
ชื่อว่า พวกมีพยาปັນนจิต เพราะอรรถว่า มีจิตพยาบาท คือเสียด. ชื่อว่า
พวกมีจนาทิฏฐิ เพราะอรรถว่า มีความเห็นผิด คือลามก ผู้รู้ดีเตียน
อธิบายว่า ประกอบด้วยทิฏฐิอื่นไม่นำให้พ้นทุกข์ เนื่องด้วยกรรมบถ
คือเนื่องด้วยความเห็นผิดมีวัถตุเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล. ชื่อว่า
สัมมาทิฏฐิ เพราะอรรถว่า มีความเห็นชอบ คืองาม ผู้รู้สรรเสริญ
อธิบายว่า ประกอบด้วยมคคทิฏฐิ เนื่องด้วยกรรมบถ เนื่องด้วยความ
เห็นชอบว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล
นี้เป็นเพียงชื่อว่าการพรรณานาบทที่ยากในสูตรนี้ก่อน.

ส่วนบทเหล่านั้น มีอรรถ ๑๐ อย่างในธรรมฝ่ายคำ คือปาณาติบาต

อทินนาทาน กามสุมิจฉาจร มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัส-
ปลาปะ อภิขมาพยาบาท มิจฉาทิฏฐิ. ในบทเหล่านั้น การยังสัตว์มีชีวิต
ให้ตกลงไป ชื่อว่า ปาณาติบาต. เมื่ออธิบายว่า ฆ่าสัตว์มีชีวิต ก็คือ
ฆ่าสัตว์มีชีวิตให้ตาย. ส่วนในบทว่า ปาโณ นี้ โดยโวหารให้แก่ สัตว์.
โดยปรมาตถ์ได้แก่ **ชีวิตินทรีย์**. ก็เจตนาที่จะฆ่าของผู้มีความสำคัญในสัตว์
มีชีวิตนั้นว่า สัตว์มีชีวิต อันตั้งขึ้นเพราะความพยายามเป็นเหตุเข้าไปตัด
ชีวิตินทรีย์เสียที่เป็นไปทางกายทวาร และจิตทวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ชื่อ
ปาณาติบาต. บรรดาสัตว์มีชีวิต ผู้เว้นจากคุณมีสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น
ปาณาติบาตนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะสัตว์เล็ก ชื่อว่ามีโทษมาก ใน
เพราะสัตว์ใหญ่. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะมีความพยายาม
มาก. แม้เมื่อมีความพยายามเท่ากัน ก็ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะวัตถุใหญ่.
บรรดาสัตว์ผู้มิคุณมีมนุษย์เป็นต้น ปาณาติบาต ชื่อว่ามีโทษน้อย ใน
เพราะสัตว์มีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสัตว์มีคุณมาก. ก็เมื่อมีสรีระ
และคุณเสมอกัน ก็พึงทราบว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายาม
อ่อน พึงทราบว่ามีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามกล้า.

ปาณาติบาตนั้นมโงก ๕ คือ สัตว์มีชีวิต ๑ ความเป็นผู้มีความ
สำคัญว่าสัตว์มีชีวิต ๑ จิตคิดจะฆ่า ๑ มีความพยายาม ๑ สัตว์ตายด้วย
ความพยายามนั้น ๑.

ประโยชน์ ๖ คือ สาทัตถิกะ ๑ อาณัตถิกะ ๑ นิสัสกคิยะ ๑ ถาวร-
วิชชามยะ ๑. ความเนิ่นช้าก็จะมีในเรื่องนั้น อันข้าพเจ้าให้พิสดารไว้ใน
ที่นี้ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่ให้เรื่องนั้นพิสดาร. ส่วนเรื่องอื่นและ

เรื่องเห็นปานนั้น ผู้มีความต้องการพึงตรวจดูอรรถกถาพระวินัย ชื่อ
สมันตปาสาทิกาเถิด.

การถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ ชื่อว่า อทินนาทาน เมื่ออธิบายว่า
ลักขโมยของผู้อื่น เป็นกิริยาของโจร. ในบทเหล่านั้น บทว่า อทินนํ
แปลว่า พัสตุที่ผู้อื่นหวงแหน. เจตนาเป็นขโมยของบุคคลผู้มีความสำคัญ
ในพัสตุอันผู้อื่นหวงแหนนั้น ว่าเป็นพัสตุอันผู้อื่นหวงแหนแล้ว ซึ่งใช้คน
อื่นให้ทำตามความต้องการยังไม่มีโทษทางอาชญา คือยังไม่มีใครกล่าว
โทษเพราะยังความพยายามเป็นเหตุถือเอาพัสตุที่ผู้อื่นหวงแหนนั้นให้ตั้งขึ้น
ก็ชื่อว่า อทินนาทาน. อทินนาทานนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะ
ของ ๆ ผู้อื่นแล้ว. ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะของ ๆ ผู้อื่นประณีต.
เพราะเหตุไร. เพราะพัสตุประณีต. เมื่อพัสตุเสมอกัน ชื่อว่ามีโทษมาก
เพราะเป็นของ ๆ บุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณ ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะเป็น
ของ ๆ บุคคลผู้มีคุณเลวกว่าบุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณนั้น เพราะเทียบกับบุคคล
ผู้ยิ่งด้วยคุณนั้น ๆ.

อทินนาทานนั้น มีองค์ ๕ คือ พัสตุอันผู้อื่นหวงแหน ๑ ความ
เป็นผู้มีความสำคัญว่าเป็นของอันผู้อื่นหวงแหน ๑ จิตคิดจะลัก ๑ ความ
พยายาม ๑ ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น ๑

ประโยชน์ ๖ มีสาเหตุถิกะเป็นต้น ก็แลประโยชน์เหล่านั้น เป็นไป
แล้วด้วยอำนาจแห่งอาหารเหล่านี้ตามสมควร คือ เถยอาหาร ลัก ๑
ปลัยหาหาร ข่มขู่ ๑ ปฏิจันนาหาร ลักซ่อน ๑ ปริกัปปาหาร
กำหนดลัก ๑ กุสาวหาร ลักลับ ๑ นี้เป็นความสังเขปในข้อนี้ ส่วน
ความพิสดาร ท่านกล่าวไว้แล้วในสมันตปาสาทิกา.

ส่วนบทว่า กามเมสุ ในบทว่า กามเมสุมิจุจฉาโร นี้ ได้แก่ในความ
ประพฤดิเอื้อเพื่อด้วยดีในกรรมของคนคู่กัน. บทว่า มิจุจฉาโร ได้แก่
อาจารย์ธรรมที่บัณฑิตติเตียนโดยส่วนเดียว. ก็โดยลักษณะ เจตนาเป็น
เหตุก้าวล่วงฐานะอันบุคคลไม่พึงถึงเป็นไปทางกายทวาร ด้วยประสงค์
อสังกรรม ชื่อว่า กามเมสุมิจุจฉาโร.

ในกามเมสุมิจุจฉาโรนั้น สตรี ๑๐ จำพวกแรก มีพวกที่มารดา
ปกครองรักษาเป็นต้น คือ มาตุรูกุชิตา สตรีที่มารดาปกครองรักษา ๑
ปิตุรูกุชิตา ที่บิดาปกครองรักษา ๑ มาตاپิตุรูกุชิตา ที่มารดาบิดา
ปกครองรักษา ๑ ภาตุรูกุชิตา ที่พี่น้องชายปกครองรักษา ๑ ภคินีรูกุ-
ชิตา ที่พี่น้องหญิงปกครองรักษา ๑ ฉฺยาดิรูกุชิตา ที่ญาติปกครองรักษา ๑
โคตฺตฺรูกุชิตา ที่วงศ์ตระกูลปกครองรักษา ๑ ฌมฺมรูกุชิตา ที่ผู้ประพฤดิ
ธรรมปกครองรักษา ๑ สารูกุชิตา ที่ผู้หมั้นหมายปกครองรักษา. สปริ-
ทญฺฐา ที่อยู่ในอาณัติปกครองรักษา และสตรี ๑๐ พวกหลัง มีพวก
ที่บุรุษชื่อมาด้วยทรัพย์เป็นต้น เหล่านี้คือ ฌนูกุชิตา สตรีที่บุรุษชื่อมา
ด้วยทรัพย์ ๑. จนฺทฺวาสินี ที่สมัครใจมาอยู่ร่วม ๑. โภควาสินี ที่มาอยู่
ร่วมเพราะโภคะ ๑. ปญฺญาสินี ที่มาอยู่ร่วมเพราะผ้า ๑. โอปตฺตฺกนิ
ที่มาอยู่ร่วมโดยพิธีแต่งงานหลังน้ำ ๑. โอบตฺตฺจุมฺพตา ที่บุรุษช่วยให้พ้น
จากการแบกทูนของบนศีรษะ ๑. ทาสี ภริยา ภรรยาที่เป็นทาสี ๑
กมฺมฺการี ภริยา ภรรยาที่เป็นกรรมกร ๑. ฌชาหฺญา ที่เป็นเชลย ๑
มฺหุตฺตฺกิกา ที่เป็นภรรยาชั่วคราว ๑ รวมเป็น ๑ รวมเป็น ๒๐ จำพวก ชื่อว่า
อคมณียัญฐาน (ฐานะที่ไม่พึงเกี่ยวข้อง) สำหรับบุรุษ.

ส่วนในหญิงทั้งหลาย หญิง ๑๒ จำพวก คือ สตรีที่มีผู้หมั้นหมาย
ปกครองรักษา ๑ ที่อยู่ในอาณัติปกครองรักษา ๑ และหญิงที่ชื่อมาด้วย

ทรัพย์เป็นต้น ๑๐ จำพวก นี้ชื่อว่าอคมมียัญฐานสำหรับบุรุษอื่น

ก็มีภิกษุหนึ่ง ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะอคมมียัญฐานเว้น จากอคมมียัญฐานเป็นต้น ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะอคมมียัญฐาน ถึงพร้อม ด้วยอคมมียัญฐานเป็นต้น.

กามสมุทฺธิภิกษุหนึ่ง มีองค์ ๔ คือ วัตถุอันไม่ควรถึง ๑ จิต คิดจะเสพในวัตถุอันไม่ควรถึงนั้น ๑ ความพยายามในอันเสพ ๑ ยังมรรค ให้ถึงมรรคหยุดอยู่ ๑. มีประโยชน์เดียวคือสาหัสติกะเท่านั้น.

บทว่า มุสาวาท ความว่า วชิประโยชน์ หรือกายประโยชน์ อัน หักรานประโยชน์ของผู้มุ่งกล่าวให้ผิด เจตนาอันยังกายประโยชน์และวชิ- ประโยชน์ของผู้กล่าวให้ผิดต่อผู้อื่นให้ตั้งขึ้นแก่ผู้อื่น ด้วยประสงค์จะกล่าว ให้ผิด ชื่อว่า มุสาวาท.

อีกนัยหนึ่ง เรื่องอันไม่จริง ไม่แท้ ชื่อว่า มุสา. การยังผู้อื่น ให้ทราบเรื่องนั้น โดยความเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ ชื่อว่า วาตะ. โดย ลักษณะ เจตนาที่ยังวิญญูติอย่างนั้นให้ตั้งขึ้นของผู้ประสงค์จะยังผู้อื่นให้ ทราบเรื่องอันไม่จริง โดยความเป็นเรื่องจริง ชื่อว่า มุสาวาท. มุสาวาท นั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทบุคคลหักรานน้อย ชื่อว่า มีโทษมาก เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทบุคคลหักรานมาก อนึ่ง สำหรับ พวกคฤหัสถ์ มุสาวาทที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ไม่มี เพราะไม่ประสงค์ จะให้ของ ๆ ตน ชื่อว่ามีโทษน้อย. มุสาวาทที่มุสาวาทบุคคลเป็นพยาน กล่าวเพื่อหักรานประโยชน์ ชื่อว่ามีโทษมาก. สำหรับพวกบรรพชิต มุสาวาทที่เป็นไป โดยปรุณณกถานัยว่า วันนี้ น้ำมันในบ้านไหลไปจุจ

แม่น้ำ เพราะได้น้ำมัน หรือเนยใสเม้นิดหน่อยแล้ว ประสงค์จะให้
หัวเราะกัน ชื่อว่ามีโทษน้อย. แต่มุสาวาทของผู้กล่าวสิ่งที่ตนมิได้เห็น
นั่นแล โดยนัยเป็นต้นว่า ข้าพเจ้าเห็น ชื่อว่ามีโทษมาก.

มุสาวาทนั้น มืองค์ ๔ คือเรื่องไม่จริง ๑ จิตคิดจะกล่าวให้ผิด ๑
ความพยายามเกิดจากจิตนั้น ๑ ผู้อื่นรู้เรื่องนั้น ๑ มีประโยชน์เดียว คือ
สาคัดถิกะแล. มุสาวาทนั้นพึงเห็นได้ในการทำกริยาเป็นเครื่องกล่าวให้ผิด
ต่อผู้อื่น ด้วยกายบ้าง ด้วยของเนื่องด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง ถ้าผู้อื่น
รู้เรื่องนั้น ด้วยกริยานั้น. เจตนาที่ยังกริยาให้ตั้งขึ้นนี้ ย่อมผูกมัดด้วย
มุสาวาทกรรมในขณะนั้นแล.

บทในบทเป็นต้นว่า ปิสฺฐวา วาจา ความว่า คนพูดวาจาแก่ผู้
อื่นด้วยวาจาใด กระทำตนให้เป็นที่รักอยู่ในดวงใจของผู้นั้น และทำ
คนอื่นให้เสีย วาจา นั้น ชื่อว่า ปิสฺฐวาจา. ส่วนวาจาใด ทำตนบ้าง
คนอื่นบ้างให้หยาบ. หรือวาจาใดหยาบ แม้ตนเองก็ไม่เพราะหูไม่สบาย
ใจ นี้ชื่อว่า ผรุสฺวาจา. คนกล่าวเพื่อเจือไร่ประโยชน์ เขาชื่อว่า
สัมผัสฺตปลาปะ. แม้เจตนาที่เป็นมูลของวาจาเหล่านั้น ก็ย่อมได้ชื่อว่า
ปิสฺฐวาจาเป็นต้นเหมือนกัน. ก็เจตนา นั้นแล ท่านประสงค์เอาในที่นี้.

ในบทนั้น เจตนาของผู้มีจิตเศร้าหมอง อันยังกายประโยคและวาจิ-
ประโยคให้ตั้งขึ้น เพื่อทำลายชนเหล่าอื่นก็ดี เพื่อประสงค์จะทำตนให้เป็นที่
รักก็ดี ชื่อว่าปิสฺฐวาจา. ปิสฺฐวาจา นั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะบุคคล
ผู้ถูกปิสฺฐวาจาบุคคลทำความแตกกันในผู้มีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก ใน
ผู้มีคุณมาก.

ปิสฺฐวาจา นั้น มืองค์ ๔ คือ ทำลายผู้อื่น ๑ ความเป็นผู้มุ่งเพื่อ

ทำลายด้วยประสงค์ว่า พวกคนนี่ จักเป็นผู้ต่างกัน จักเว้นจากกัน ด้วยอุบายอย่างนี้ ดังนี้ หรือความเป็นผู้ปรารถนาจะทำตนให้เป็นที่รักด้วยประสงค์ว่า เราจักเป็นที่รัก จักเป็นผู้คุ้นเคยด้วยอุบายดังนี้ ๑ ความพยายามอันเกิดจากจิตนั้น ๑ ผู้นั้นรู้ความนั้น ๑.

เจตนาหยาบโดยส่วนเดียว ที่ยังกายประโยชน์และวิประโยชน์อันเป็นเหตุตัดเสียซึ่งความรักของผู้อื่นให้ตั้งขึ้น ชื่อว่า **มรุตสวาจา** เพื่อให้มรุตสวาจานั้นแจ่มแจ้ง พึงทราบเรื่องต่อไปนี้.

ได้ยินว่า เด็กคนหนึ่งไม่เชื่อคำของมารดา ไปสู่ป่า มารดาเมื่อไม่อาจจะให้เด็กนั้นกลับได้ จึงดำรัสขอแม่กระบือคูดงไล่ตามมัน. ครั้งนั้นแม่กระบือในป่า ปรากฏแก่เด็กนั้นอย่างนั้นเหมือนกัน. เด็กได้ทำสักการิยาว่า ขอคำที่แม่พูดแก่เรา จงอย่ามี ขอที่แม่คิด จงมี. แม่กระบือได้หยุดอยู่ เหมือนถูกผูกในที่นั้นนั่นเอง.

วิประโยชน์ แม้เป็นเหตุตัดเสียซึ่งความรักอย่างนั้น ก็ยังไม่ชื่อว่าเป็นมรุตสวาจา เพราะจิตอ่อน. จริงอยู่ บางครั้งมารดาบิดาย่อมพูดกะบุตรน้อยทั้งหลายอย่างนี้ว่า ขอพวกโจรจงทำมันให้เป็นที่อ่อนเล็กท่อนน้อยเถิด แต่ท่านก็ไม่ปรารถนา แม้แต่จะให้กลีบอุบลตกลงเบื้องบนของบุตรเหล่านั้น. อนึ่ง บางคราว อาจารย์และอุปัชฌายะทั้งหลาย ย่อมพูดกับพวกนิสิตอย่างนี้ว่า พวกเหล่านี้ ไม่มีความละอาย ไม่มีความเกรงกลัวพูดอะไรกัน ไถมันไปเสีย. ก็แต่ท่านปรารถนาความถึงพร้อมด้วยปริยัติปฏิบัติ ปฏิเวธ เพื่อศิษย์เหล่านั้น. เหมือนอย่างว่า วิประโยชน์ที่เป็นไปเพราะผู้พูดเป็นผู้มีจิตอ่อน ไม่ชื่อว่ามีมรุตสวาจา ฉะนั้น วิประโยชน์ที่เป็นไปเพราะผู้พูดเป็นผู้มีคำอ่อนหวาน ไม่ชื่อว่ามีมรุตสวาจาก็หาไม่ได้ ฉะนั้น. จริงอยู่

คำพูดของผู้ประสงค์จะให้เขาตายว่า ท่านทั้งหลาย จงให้คนนั้นนอนเป็นสุขเถิด ไม่ชื่อว่าพรสวาจาหามิได้. ที่แท้ วาจา นั้น ต้องเป็นพรสวาจาแน่ เพราะผู้พูดเป็นผู้มีจิตหยาบ. พรสวาจา นั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะเป็นผู้ถูกพรสวาจาจับคุกคลุ้มหมายให้ เป็นไปมีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก.

พรสวาจา นั้น มีองค์ ๓ คือ คำผู้อื่น ๑ จิตโกรธ ๑ การคำ ๑.

อกุศลเจตนาที่ยังกายประโยค และวจีประโยคให้ตั้งขึ้น .อันยังผู้อื่นให้รู้สิ่งที่มีโทษประโยชน์ ชื่อว่า สัมผัสปลลาปะ. สัมผัสปลลาปะนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะอาเสวนะน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะมีอาเสวนะมาก.

สัมผัสปลลาปะนั้น มีองค์ ๒ คือ ความเป็นผู้มุ่งพูดเรื่องอันหาประโยชน์มิได้ มีเรื่องการตยุทธ และเรื่องชิงนางสิดาเป็นต้น ๑ การพูดเรื่องเห็นปานนั้น ๑.

ธรรมชาติที่ชื่อว่า อภิขณา เพราะอรรถว่า เฟ่งเล็ง อธิบายว่า เป็นไปโดยความเป็นผู้มุ่งกัณณะของผู้อื่น แล้วน้อมไปในกัณณะนั้น. อภิขณานั้น มีลักษณะเฟ่งเล็งต่อกัณณะของผู้อื่นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอสิ่งนี้จะพึงเป็นของ ๆ เรา ดังนี้ ชื่อว่ามีโทษน้อย และมีโทษมาก เหมือน อทินนาทาน.

อภิขณานั้น มีองค์ ๒ คือ กัณณะของผู้อื่น ๑ การน้อมมาเพื่อตน ๑ จริงอยู่ เมื่อความโลภซึ่งมีกัณณะของผู้อื่นเป็นที่ตั้ง แม้เกิดขึ้นแล้ว อภิขณาอุบคตลยั ไม่น้อมมาเพื่อตน ด้วยคิดว่า ไฉนหนอ ของสิ่งนี้จะพึงเป็นของ ๆ เราตราบใด กรรมบถก็ยังไม่ขาดตราบนั้น.

สภาพที่ชื่อว่า พยาบาท เพราะอรรถว่า ยังประโยชน์สุขให้ถึงความพินาศ. พยาบาทนั้น มีลักษณะประทุษร้ายใจเพื่อความพินาศของผู้อื่น ชื่อว่ามีโทษน้อย และมีโทษมาก เหมือนพรุสวาจา.

พยาบาทนั้น มีองค์ ๒ คือ สัตว์อื่น ๑ คิดความพินาศเพื่อสัตว์นั้น ๑. ก็เมื่อความโกรธ ซึ่งมีสัตว์อื่นเป็นที่ตั้ง แม้เกิดขึ้นแล้ว วิป็นนจิตตบุคลิกยังไม่คิดความพินาศเพื่อสัตว์นั้นว่า ไฉนหนอ สัตว์นี้พึงขาดสูญพินาศไปตราบใด กรรมบถถึงยังไม่ขาดตราบนั้น.

ธรรมชาติ ชื่อว่า มิจฉาทิฐิ เพราะอรรถว่า เห็นผิด เพราะไม่ถือเอาตามความเป็นจริง. มิจฉาทิฐินั้นมีลักษณะเห็นผิด โดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ชื่อว่ามีโทษน้อย แต่มีโทษมากเหมือนสัมผัปปลาปะ. อีกอย่างหนึ่ง มิจฉาทิฐิที่ยังไม่ถึง ชื่อว่ามีโทษน้อย. ที่ถึง ชื่อว่ามีโทษมาก.

มิจฉาทิฐินั้น มีองค์ ๒ คือ ความที่วัตถุปริตจากอาการที่ถือเอา ๑ ความปรากฏแห่งมิจฉาทิฐินั้น โดยที่ยึดเอาวัตถุนั้นว่าเป็นจริง ๑.

ก็พึงทราบวินิจฉัยอกุศลกรรมบถ ๑๐ เหล่านี้ โดยอาการ ๕ คือ โดยธรรม โดยโกฏฐาส โดยอารมณฺ์ โดยเวทนา โดยมุล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ธมฺมโต ความว่า ก็ในอกุศลกรรมบถเหล่านั้น มีเจตนาธรรม ๑ อย่างตามลำดับ. อกุศลกรรมบถมีอภิขมาเป็นต้น สัมปยุตด้วยเจตนา. บทว่า โกฏฐาสโต ความว่า ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ คือ เจตนาธรรม ๑ ตามลำดับ และมิจฉาทิฐิเป็นกรรมบถอย่างเดียว ไม่เป็นมุล อภิขมาและพยาบาท เป็นกรรมบถด้วย เป็นมุลด้วย. ความจริง

อภิขมา เป็น โลกะ ถึงความเป็นมุล คือเป็นอกุศลมุล. พยาบาทเป็น โทสะ ถึงความเป็นมุล คือเป็นอกุศลมุล. บทว่า อารมมณโต ความว่า ปาณาติบาต มีชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ์. อทินนาทาน มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง. มิจฉาจารมีสังขารเป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจการ ถูกต้อง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มีสัตว์เป็นอารมณ์ ดังนี้ ก็มี. มุสาวาทมีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง. ปิสุณวาจาก็อย่างนั้น. พรุสวาจามีสัตว์เป็นอารมณ์อย่างเดียว. สัมผัสปลापะ มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง ด้วยอำนาจสิ่งที่คนได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบ และได้รู้แล้ว. อภิขมาก็อย่างนั้น. พยาบาท มีสัตว์เป็นอารมณ์อย่างเดียว. มิจฉาทิฎฐิ มีสังขารเป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓.

บทว่า เวทนาโต ความว่า ปาณาติบาต เป็นทุกขเวทนา. ก็พระราชาทรงเห็นโจรแล้ว แม้ทรงร่าเริงอยู่. รับสั่งว่า ท่านจงไป จงฆ่ามัน. ดังนี้ ก็จริง ถึงกระนั้น เจตนาเป็นเหตุให้สำเร็จได้ ก็สัมปยุตด้วยทุกข์แก่โจรเหล่านั้น. อทินนาทาน มีเวทนา ๒. มิจฉาจาร มีเวทนา ๒ คือสุขเวทนา และมัชฌัตตเวทนา (อุเบกขาเวทนา) ส่วนในจิตที่เป็นเหตุให้สำเร็จไม่เป็นมัชฌัตตเวทนา. มุสาวาท มีเวทนา ๓. ปิสุณวาจาก็อย่างนั้น. พรุสวาจามีทุกขเวทนา. สัมผัสปลापะ มีเวทนา ๓. อภิขามีเวทนา ๒ คือสุขเวทนาและมัชฌัตตเวทนา. มิจฉาทิฎฐิก็อย่างนั้น. พยาบาท เป็นทุกขเวทนา.

บทว่า มุลโต ความว่า ปาณาติบาต มีมุล ๒ คือโทสะและโมหะ. อทินนาทาน มีมุล ๒ คือโทสะและโมหะหรือโลกะและโมหะ. มิจฉาจาร

มีมูล ๒ คือ โลกะและโมหะ. มุสาวาท มีมูล ๒ คือ โทสะและโมหะหรือ โลกะและโมหะ. ปิสุณวาจาและสัมผัปปลาปะก็อย่างนั้น. ผรุสวาจา มีมูล ๒ คือ โทสะและโมหะ. อภิขณามีมูลเดียวคือ โมหะ. พยาบาทก็อย่างนั้น. มิจฉาทิฎฐิ มีมูล ๒ คือ โลกะและโมหะ.

ปาณาติบาตเป็นต้น ในบทเป็นต้นว่า ปาณาติบาตา ปฏิวิรตา มีอรรถตามที่กล่าวแล้วแล. ส่วนชนเหล่านั้น ชื่อว่า เว้นขาดด้วยวิริติใด. วิริตินั้น โดประเภทมี ๓ อย่าง คือ สัมปตตวิริติ สมาทานวิริติ สมุจเจทวิริติ. บรรดาวิริติ ๓ เหล่านี้ วิริติซึ่งเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ได้ สมาทานสิกขาบท เป็นแต่พิจารณาฐานะทั้งหลายมีชาติวัยและการ ศึกษาหากเป็นต้นของตน ไม่ก้าวล่วงวัตถุที่มาประจวบเข้าด้วยคิดว่าการทำ เช่นนี้ ไม่สมควรแก่เรา ดังนี้ ฟังทราบว่าเป็นสัมปตตวิริติ. เหมือนวิริติที่ เกิดขึ้นแก่จักกณะอุบาสกในเกาะสิงหลขณะนั้น.

ได้ยินว่า ในเวลาจักกณะอุบาสกนั้นเป็นหนุ่มแน่นแล โรคเกิดขึ้น แก่มารดา. และหมอบอกว่า ควรได้เนื้อกระต่ายสด จึงจะควร. ลำดับนั้น พี่ชายของเขาใช้นายจักกณะไปด้วยสั่งว่า พ่อ เจ้าจงไป จงเที่ยวไปสุ่นา เกิด. เขาไปที่นั่นแล้ว ก็สมัยนั้น กระต่ายตัวหนึ่งมาเพื่อจะกัดกินข้าว กล้าอ่อน. กระต่ายนั้น เห็นนายจักกณะนั้นเข้า จึงวิ่งไปโดยเร็ว ถูก เถาวัลย์พัน ได้ร้องเสียงดังกิริ กิริ. นายจักกณะไปตามเสียงนั้น ก็จับ กระต่ายนั้นไว้แล้ว จึงคิดว่า เราจักผสมยาแก่มารดา. แต่เขาคิดต่อไปอีกว่า ข้อที่เราพึงปลงสัตว์เสียจากชีวิตเพราะเหตุแห่งชีวิตของมารดา หากควรแก่ เราไม่. เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงปล่อยกระต่ายนั้นไปด้วยคำว่า เจ้าจงไป จงบริโภคหญ้าและน้ำกับพวกกระต่ายในป่าเถิด. ก็เขาถูกพี่ชายถามว่า พ่อ

เข้าได้กระต่ายแล้วหรือ จึงบอกความเป็นไปนั้น. ดังนั้น พี่ชายจึงดำเนิน จักกะนั้น. เขาไปห้ามมารดาขึ้นกล่าวคำสัจว่า แต่กาลที่ข้าพเจ้าเกิดแล้ว ยังไม่รู้สึกรู้ว่าปลงสัตว์จากชีวิต. ทันทีนั้นเอง มารดาของเขาก็ได้เป็นผู้ หายจากโรคแล้ว.

ส่วนวิริติซึ่งเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้สมาทานสิกขาบทแล้ว ย่อมสละชีวิต ของตน ทั้งในเวลาสมาทานสิกขาบท ทั้งในเวลาอื่นจากนั้น ไม่ก้าวล่วง วัตถุประสงค์ ฟังทราบ ว่า สมาทานวิริติ เหมือนวิริติที่เกิดขึ้นแก่อุบาสก ชาวบ้านใกล้ภูเขาอุตตราทวมมานะฉะนั้น.

ได้อีกว่า อุบาสกนั้น รับสิกขาบทในสำนักของพระปัจจุทพุทธ- รัทจิตเถระผู้อยู่ในอัมพริวิหารแล้ว ไถนอยู่. ครั้นนั้น โคของเขาหายไป. เขาเมื่อแสวงหาโคนั้น ได้ขึ้นไปยังภูเขาชื่อว่าอุตตราทวมมานะ. ภูเขาใหญ่บน ภูเขานั้นได้รัศเขาไว้. เขาคิดว่า จะตัดศีรษะด้วยมีดอันคมเล่มนี้ คิดอีกว่า ข้อที่เรารับสิกขาบทในสำนักของครูผู้บำราศเรณูแล้วพึงทำลายเสีย หากสม- ควรแก่เราไม่. ครั้นคิดอยู่อย่างนี้ จนถึง ๓ ครั้ง ตัดสินใจว่า เราจะยอม สละชีพ จะไม่ยอมสละสิกขาบท แล้วทิ้งพริ้วได้อันคมที่แบกอยู่บนบ่า เสียในป่า ภูเขาใหญ่ได้คลายออกไปให้ทันที่นั้นเหมือนกัน.

แม้ความคิดว่า เราจักฆ่าสัตว์ดังนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคล ทั้งหลาย จำเดิมแต่การเกิดขึ้นแห่งวิริติใด วิริตินั้น สัมปยุตด้วยอริยมรรค ฟังทราบ ว่า สมุจเฉทวิริติ.

ฟังทราบวินิจฉัยแห่งกุศลกรรมบถแม่เหล่านี้ โดยอาการ ๕ คือ โดยธรรม โดยโกฏฐาส โดยอารมณฺ์ โดยเวทนา โดยมูล เหมือน อกุศลฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมโต** ความว่า เจตนา ๗ ก็ดี
วิริยก็ดี ย่อมควรตามลำดับในกุศลกรรมบถแม้เหล่านั้น. ส่วนธรรม ๓
ในที่สุดสัมปยุตด้วยเจตนาแล. บทว่า **โกฏฐาสโต** ความว่า เจตนา ๗
ตามลำดับเป็นกรรมบถเท่านั้น ไม่เป็นมูล. ธรรม ๓ ในที่สุดเป็นทั้ง
กรรมบถ เป็นทั้งมูล. จริงอยู่ อนภิขฌา เป็นอโลกะ ถึงความเป็นมูล
เป็นกุศลมูล. อัပ္พยาบาท เป็นอโทสะ ถึงความเป็นมูล เป็นกุศลมูล
สัมมาทิฏฐิ เป็นอโมหะ ถึงความเป็นมูล เป็นกุศลมูล. บทว่า อารมฺมณโต
ความว่า อารมณ์ของปาณาติบาตเป็นต้นนั้นแล ก็เป็นอารมณ์ของกรรมบถ
เหล่านั้นเหมือนกัน. ชื่อว่าวิริยจากวัตถุอันจะพึงก้าวล่วงอารมณ์แห่ง
กรรมบถเหล่านั้น. เหมือนอย่างว่า อริยมรรคมีนิพพานเป็นอารมณ์ ย่อม
ละกิเลสได้ ฉันทใด กรรมบถเหล่านั้น มีชีวิตินทรีย์เป็นต้นเป็นอารมณ์
พึงทราบว่ ละการทุจริตมีปาณาติบาตเป็นต้นได้ ฉันทนั้น. บทว่า **เวทนาโต**
ความว่า เวทนาทั้งปวง เป็นสุขเวทนา หรือมัชฌัตตเวทนา. ชื่อว่า
เวทนาถึงกุศลย่อมไม่มี. บทว่า **มฺลโต** ความว่า เจตนา ๗ ตามลำดับ
มีมูล ๓ คือ อโลกะอโทสะและอโมหะ สำหรับผู้คงเฝ้าอยู่ด้วยจิตเป็น
ญาณสัมปยุต. มีมูล ๒ สำหรับผู้คงเฝ้าอยู่ด้วยจิตเป็นญาณวิปยุต. อนภิขฌา
มีมูล ๒ สำหรับผู้คงเฝ้าอยู่ด้วยจิตเป็นญาณสัมปยุต. มีมูล ๑ ด้วยจิตเป็น
ญาณวิปยุต. ส่วนอโลกะไม่เป็นมูลแก่ตนเอง. แม้ในอัပ္พยาบาท ก็นัยนี้
แล. สัมมาทิฏฐิ มีมูล ๒ คือ อโลกะ และอโทสะ.

จบอรรถกถาทกัมมปถสูตรที่ ๕

๖. อัญญาติกสูตร

ว่าด้วยการคบค้ำกันของสัตว์ด้วยมรรค ๘

[๓๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือพวก
มิจฉาทิฎฐิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาทิฎฐิ พวก
มิจฉาสังกัปปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสังกัปปะ
พวกมิจฉาวาจา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวาจา พวก
มิจฉากัมมันตะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉากัมมันตะ
พวกมิจฉาอาชีวะะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาอาชีวะะ
พวกมิจฉาวายมะะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวายมะะ
พวกมิจฉาสติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสติ พวก
มิจฉาสมาธิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสมาธิ.

[๔๐๐] พวกสัมมาทิฎฐิ ย่อมคบค้ำ ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาทิฎฐิ พวกสัมมาสังกัปปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาสังกัปปะ พวกสัมมาวาจา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาวาจา พวกสัมมากัมมันตะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมากัมมันตะ พวกสัมมาอาชีวะะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาอาชีวะะ พวกสัมมาวายมะะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาวายมะะ พวกสัมมาสติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก

สัมมาสติ พวกสัมมาสมาธิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาสมาธิ.

จบอัญญกติกสูตรที่ ๖

อรรถกถาอัญญกติกสูตรที่ ๖

อัญญกติกสูตรที่ ๖ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจอัยยาศัยของพวกผู้รู้
ด้วยอำนาจองค์มรรค ๘.

จบอรรถกถาอัญญกติกสูตรที่ ๖

๗. ทสังกติกสูตร

ว่าด้วยการคบค้ำของสัตว์โดยธาตุประกอบด้วยธรรม

๑๐ ประการ

[๔๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์
ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือพวกมิจฉาทิฏฐิ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาทิฏฐิ พวกมิจฉาสังกัปปะ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสังกัปปะ พวกมิจฉาวาจา
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวาจา พวกมิจฉากัมมันตะ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉากัมมันตะ พวกมิจฉาอาชีวะ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาอาชีวะ พวกมิจฉาวายามะ

ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวายามะ พวกมิจฉาสติ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสติ พวกมิจฉาสมาธิ ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสมาธิ พวกมิจฉาญาณะ ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาญาณะ พวกมิจฉาวิมุตติ ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวิมุตติ.

[๔๐๒] พวกสัมมาทิฏฐิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาทิฏฐิ พวกสัมมาสังกัปปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาสังกัปปะ พวกสัมมาวาจา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาวาจา พวกสัมมากรรมันตะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมากรรมันตะ พวกสัมมาอาชีวะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาอาชีวะ พวกสัมมาวายามะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาวายามะ พวกสัมมาสติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาสติ พวกสัมมาสมาธิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาสมาธิ พวกสัมมาญาณะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาญาณะ พวกสัมมาวิมุตติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับ
พวกสัมมาวิมุตติ.

จบ ทสังคิกสูตรที่ ๗

อรรถกถาทสังคิกสูตรที่ ๗

ทสังคิกสูตรที่ ๗ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจมิจฉัตตะ ๑๐ และสัมมัตตะ
๑๐. ในบทเหล่านั้น บทว่า **มิจฉาญาณโน** ความว่า ผู้ประกอบด้วยความรู้
ผิดและการพิจารณาผิด. บทว่า **มิจฉาวิมุตติโน** ได้แก่พวกที่ยังไม่หลุด

พ้นออกจากทุกข์ คือยึดถือว่าเป็นกุศลวิมุตติ ตั้งอยู่. ว่า สมุมาณาณิน
คือการพิจารณาโดยชอบ. บทว่า สมุมาวิมุตติโน ความว่า ผู้ประกอบ
ด้วยผลวิมุตติ อันเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์.

จบอรรถกถาทสังคิกสูตรที่ ๗

จบทสกัมมปถวรรคที่ ๓

[ในที่ทุกแห่งพึงทำอดีตอนาคตปัจจุบัน]

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อสมาहितสูตร	๒. ทุสสีลสูตร
๓. ปัญจสิกขาปทสูตร	๔. ตัตตกัมมปทสูตร
๕. ทสกัมมปถสูตร	๖. อัฏฐังคิกสูตร
๗. ทสังคิกสูตร
๘.

จบทสกัมมปถวรรคที่ ๓

จตุตถวรรคที่ ๔

๑. จตัสสูตร^๑

ว่าด้วยธาตุ ๔ ประการ

[๔๐๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธาตุเหล่านี้มี ๔ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ภิกษุทั้งหลาย ธาตุ ๔ อย่างเหล่านี้แล ดังนี้.

จบจตัสสูตรที่ ๑

จตุตถวรรคที่ ๔

อรรถกถาจตัสสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในจตัสสูตรที่ ๑ แห่งจตุตถวรรคที่ ๔ ดังต่อไปนี้.
ธาตุที่เป็นที่ตั้ง ชื่อว่า ปฐวีธาตุ. ธาตุที่เอิบอาบ ชื่อว่า อาโปธาตุ.
ธาตุที่ให้ย่อย ชื่อว่า เตโชธาตุ. ธาตุที่เคร่งตึง ชื่อว่า วาโยธาตุ.
นี่เป็นความสังเขปในที่นี้. ส่วนความพิสดาร พึงทราบธาตุเหล่านั้น ด้วย
อำนาจโกฏฐาสะ ๒๐ เป็นต้น.

จบอรรถกถาจตัสสูตรที่ ๑

๑. ม. จตุธาตุสูตร.

๒. ปุพพสูตร^๑

ว่าด้วยเรื่องก่อนตรัสรู้

[๔๐๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นประโพธิ-
สัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้มีความดำริดังนี้ว่า อะไรหนอเป็นความเข้มข้นอะไร
เป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งปฐวีธาตุ อะไรเป็นความเข้มข้น
อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอาโปธาตุ อะไรเป็นความ
เข้มข้น อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเตโชธาตุ อะไร
เป็นความเข้มข้น อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งวาโยธาตุ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความดำริดังนี้ว่า สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยปฐวีธาตุ นี่เป็นความเข้มข้นแห่งปฐวีธาตุ ปฐวีธาตุเป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งปฐวีธาตุ การ
กำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในปฐวีธาตุ นี่เป็นเครื่องสลัดออกแห่ง
ปฐวีธาตุ สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยอาโปธาตุ นี่เป็นความเข้มข้น
แห่งอาโปธาตุ อาโปธาตุเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน
เป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งอาโปธาตุ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันท-
ราคะในอาโปธาตุ นี่เป็นเครื่องสลัดออกแห่งอาโปธาตุ สุขโสมนัสเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยเตโชธาตุ นี่เป็นความเข้มข้นแห่งเตโชธาตุ เตโชธาตุเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่ง
เตโชธาตุ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในเตโชธาตุ นี่เป็น
เครื่องสลัดออกแห่งเตโชธาตุ สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยวาโยธาตุ
นี่เป็นความเข้มข้นแห่งวาโยธาตุ วาโยธาตุเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์

๑. ม. ปุพเพสัมโพธิสูตร.

มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวาโยธาตุ การกำจัด
ฉันทราคะ การละฉันทราคะในวาโยธาตุ นี่เป็นเครื่องสลัดออกแห่ง
วาโยธาตุ.

[๔๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คราบเท่าที่เรายังไม่ได้ทราบชัดตาม
ความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดยความ
เป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุเหล่านี้
เพียงใด เรากໍ่ปฏิญาณไม่ได้ว่า เป็นผู้ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมา-
สัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์
พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เพียงนั้น แต่เมื่อใด เราได้
ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษ
โดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่ง
ธาตุ ๔ เหล่านี้ เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณได้ว่า เป็นผู้ได้ตรัสรู้พระอนุตร-
สัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่
สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณทัสสนะได้
เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติที่สุด บัดนี้การ
เกิดอีกย่อมไม่มี ดังนี้.

จบปุพพสูตรที่ ๒

อรรถกถापुพพสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในปุพพสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อยฺ ปฐวีธาตุยา อสุธาโท ความว่า นี่เป็นความเข้มข้น
อันอาศัยปฐวีธาตุ. ความเข้มข้นนี้ทำให้ยึดกายขึ้นไป เหยียดท้องออก

คุณกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงพยายามสอดนิ้วมือของเราเข้าไปในที่นี้เถิด หรือเหยียดมือแล้ว จึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงพยายามน้อมกายนี้ลงเถิด. พึงทราบความเข้มแข็งด้วยสามารถแห่งสุขโสมนัสที่เป็นไปอย่างนี้.

ในบทเป็นต้นว่า **อนิจจา** ความว่า ชื่อว่าไม่เที่ยงโดยอาการว่ามีแล้วกลับไม่มี ชื่อว่าเป็นทุกข์โดยอาการบีบคั้น ชื่อว่ามีความแปรปรวนเป็นธรรมดา โดยอาการปราศจากภาวะของตน. บทว่า **อัย ปฐวี ชาติยา อาทินโว** ความว่า ชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาโดยอาการใด. อาการนี้เป็นโทษแห่งปฐวีธาตุ. บทว่า **ฉนุทราคะวินโย ฉนุทราคะปหานัง** ความว่า ฉันทราคะแห่งปฐวีธาตุ อันบุคคลกำจัดได้และละได้เพราะอาศัยนิพพาน. เพราะฉะนั้น นิพพานจึงเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุนั้น.

บทว่า **อัย อาโปธาตุยา อสุธาโท** ความว่า นี่เป็นความเข้มแข็งอาศัยอาโปธาตุ ความเข้มแข็งนี้นั้น เหมือนเห็นคนอื่นที่ถูกอาโปธาตุเหยียดเบียน พึงทราบด้วยสามารถแห่งสุขโสมนัสที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เหตุอะไรผู้นี้ออกและเข้าไปปีศาจจะตั้งแต่ว่าจะนอน. เมื่อเขาทำงานแม้เล็กน้อย เหยื่อก็มี แม้ฝ้ายย่อมมีอาการที่เขาควรบิดได้. เมื่อกว่าแม่เพียงอนุโมทนา เขาก็ต้องถือพัดใบตาล. แต่เรานอนในเวลาเย็น ลูกขึ้นแต่เช้าตรู่. สรีระของเราเหมือนหม้อที่เต็ม แม้เพียงเหยื่อ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่เราผู้ทำงานหนัก. เมื่อเรากล่าวธรรมอยู่ด้วยเสียงเหมือนเสียงฟ้าลั่น แม้เพียงอาการอบอุ่นในสรีระก็ไม่มีแก่เรา ดังนี้.

บทว่า **อัย เตโชธาตุยา อสุธาโท** ความว่า นี่เป็นความเข้มแข็งอาศัยเตโชธาตุ. ความเข้มแข็งนี้นั้น เหมือนเห็นคนกำลังหนาว พึงทราบ

ด้วยสามารถแห่งสุขโสมนัสที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เหตุอะไร พวกคนเหล่านี้ดื่มเพียงข้าวยาอุกัฏฐและของขบเคี้ยวหน้อยหนึ่ง นั่งห้องแจ่มแสวงหาเตาไฟอยู่ตลอดคืน. พอหยาดน้ำตกไปใกล้สรีระ พวกเขาก็นอนคร่อมเหนือเตาไฟและห่มผ้า. ส่วนเรากินเนื้อหรือขนมแม่แข็งยิ่ง บริโภคภัตแต่พอเต็มท้องในทันใดนั้นแลภัตทั้งหมดของเราข่มย่อยไปเหมือนฟองน้ำ. เมื่อฝนพราตลอด ๗ วันเป็นไปอยู่ แม่เพียงผ่อนคลายความเอือกเย็นในสรีระ ก็ไม่มีแก่เรา ดังนี้.

บทว่า อัย วาโยธาคฺยา อสุสาโท ความว่า นี่เป็นความเข้มแข็งอาศัยวาโยธาตุ. ความเข้มแข็งนี้นั้น เหมือนเห็นคนอื่นกลัวลม พิงทราบด้วยสามารถแห่งสุขโสมนัสที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เมื่อคนเหล่านี้ทำการงานแม่เพียงเล็กน้อย กล่าวแม่เพียงอนุโมทนา ลมก็ข่มเสียดแทงสรีระ. มือและเท้าของพวกเขาผู้เดินทางไกลแม่เพียงควาตุเดียวก็ล้า ปวดหลัง. เขาถูกลมในห้อง ลมในสรีระและลมในหูเป็นต้น เบียดเบียนเป็นนิตย์ ก็พากันผสมยาแก้ลมมีน้ำมันและน้ำผึ้งเป็นต้น ใช้นั้น. ส่วนพวกเราทำงานหนักบ้าง กล่าวธรรมตลอดคืนสามยามบ้าง เดินทางตลอด ๑๐ โยชน์โดยวันเดียวบ้าง เพียงมือและเท้าอ่อนล้า หรือเพียงปวดหลังก็ไม่มี ดังนี้. ก็ธาตุเหล่านี้ที่เป็นไปแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าความเข้มแข็ง.

บทว่า อพฺภุณฺณาสี ได้แก่ เราได้รู้แล้วด้วยญาณพิเศษ. บทว่า อนุตฺตรํ สมฺมาสมุโพธิ ได้แก่ การตรัสรู้โดยชอบและด้วยพระองค์เอง เว้นธรรมอื่นที่ยิ่งกว่า คือประเสริฐกว่าธรรมทั้งหมด. อีกอย่างหนึ่ง การตรัสรู้ประเสริฐ และดี. ต้นไม้ก็ดี มรรคก็ดี สัพพัญญุตญาณก็ดี นิพพานก็ดี ชื่อว่าโพธิ. ก็ต้นไม้ในอากาศสถานว่า การตรัสรู้ที่โคณโพธิพฤกษ์

และว่า ในระหว่างต้นโพธิ์ และคยา เรียกว่าโพธิ์. ทางในอากาศ-
สถานว่า. ญาณในมรรค ๔. สัพพัญญุตญาณในอากาศสถานว่า ผู้มีปัญญา
ดั่งแผ่นดิน บรรลุโพธิ์ญาณ. นิพพานในอากาศสถานว่า บรรลุโพธิ์ญาณ
อันเป็นอมตะ อันปัจฉัยปรุ้งแต่งไม่ได้. ส่วนในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประสงค์เอาอรหัตมรรค. ถามว่า อรหัตมรรค คืออนุตรโพธิ์ญาณ
ย่อมมี หรือไม่มีแก่พระสาวกทั้งหลาย. ตอบว่า ไม่มี. ถามว่า เพราะ
เหตุไร. ตอบว่า เพราะไม่ให้คุณแก่สาวกทั้งปวง. ก็สำหรับพระสาวก
เหล่านั้น อรหัตมรรค ของใคร ให้เฉพาะอรหัตผล. ของใคร ให้
วิชา ๓ ของใคร ให้อภิญาญา ๖ ของใคร ให้สาวกบารมีญาณ. ของ
พระปัจเจกพุทธเจ้า ให้เฉพาะปัจเจกโพธิ์ญาณ. ส่วนของพระพุทธเจ้า
ให้คุณสมบัติทุกอย่าง เหมือนการอภิเษกของพระราชินีให้ความเป็นใหญ่
ในโลกทั้งหมด. เพราะฉะนั้น อนุตรโพธิ์ญาณ จึงไม่มีแก่ใคร ๆ อื่น.
บทว่า อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจุณฺณาสี ความว่า เราปฏิญาณอย่างนี้ว่า เราตรัสรู้
บรรลุ แสงตลอดแล้วตั้งอยู่. บทว่า ฌานญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุตฺปาที
ความว่า ปัจเจกขณญาณนั้นแล อันสามารถเห็นคุณที่ตนบรรลุแล้ว
เกิดขึ้น. บทว่า อภุปฺปา เม วิมุตฺติ ความว่า ญาณเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า
อรหัตผลวิมุตตินี้ของเราไม่กำเริบ. ในความไม่กำเริบนั้นพึงทราบความไม่
กำเริบโดยอาการ ๒ อย่างคือ โดยเหตุ และโดยอารมณ์. ก็ความไม่
กำเริบนั้น ชื่อว่าไม่กำเริบ แม้โดยเหตุ เพราะกิเลสอันตัดด้วย
มรรค ๔ ไม่กลับมามีอีก ชื่อว่าไม่กำเริบ แม้โดยอารมณ์ เพราะทำ
นิพพานมีความไม่กำเริบเป็นธรรมดาให้เป็นอารมณ์เป็นไป. บทว่า อนฺตฺติมา

แปลว่า เป็นชาติสุดท้าย. บทว่า นตฺถิทานิ ปฺนพฺภโวติ ความว่า บัดนี้
ชื่อว่าไม่มีภพอื่นอีก.

สังจะ ๔ พระองค์ตรัสไว้ในพระสูตรนี้. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า
ก็อัสสาทะในชาติ ๔ เป็นสมุทัยสัง. อาทินพ เป็นทุกขสัง. การสลัดออก
จากทุกข์ เป็นนิโรธสัง. มรรคเป็นเหตุรู้ชัดถึงนิโรธ เป็นมรรคสัง. จะ
กล่าวแม้ให้พิสดาร ก็ควรแท้. แต่ในสูตรนี้ การเข้าใจถึงเหตุที่ละว่า
สุขโสมนัสย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยปฐวีธาตุใด นี้เป็นอัสสาทะของปฐวีธาตุ
ดังนี้ เป็นสมุทัยสัง. การเข้าใจด้วยการกำหนดรู้ว่า ปฐวีธาตุใด ไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นอาทินพของปฐวีธาตุ ดังนี้
เป็นทุกขสัง.

การแทงตลอดด้วยการทำให้แจ้งว่า การกำจัดฉันทราคะแห่งปฐวี
ธาตุใด นี้เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุ ดังนี้ เป็นนิโรธสัง. ทิฏฐิ
สังกับปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ. วายามะ สติ สมาธิใด ในฐานะ ๓
เหล่านี้. การแทงตลอดด้วยภาวนานี้ เป็นมรรคสัง.

จบอรรถกถาปุพพสูตรที่ ๒

๓. อจริสูตร^๑

ว่าด้วยการแสวงหาความเข้มแข็งแห่งธาตุทั้ง ๔

[๔๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย . . . แล้วได้ตรัสว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราได้
เที่ยวแสวงหาความเข้มแข็งแห่งปฐวีธาตุ ได้พบความเข้มแข็งแห่งปฐวีธาตุ

๑. ม. อจริสูตร.

นั้นแล้ว เราได้เห็นความเข้มข้นแห่งปฐวีธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญา เราได้แสวงหาโทษแห่งปฐวีธาตุ . ได้พบโทษแห่งปฐวีธาตุนั้นแล้ว เราได้เห็นโทษแห่งปฐวีธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา เราได้แสวงหาเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุ ได้พบเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุนั้นแล้ว เราได้เห็นเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา.

เราได้แสวงหาความเข้มข้นแห่งอาโปธาตุ ฯลฯ เราได้แสวงหาความเข้มข้นแห่งเตโชธาตุ ฯลฯ เราได้แสวงหาความเข้มข้นแห่งวาโยธาตุ ได้พบความเข้มข้นแห่งวาโยธาตุนั้นแล้ว เราได้เห็นความเข้มข้นแห่งวาโยธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาโทษแห่งวาโยธาตุ ได้พบโทษแห่งวาโยธาตุนั้นแล้ว เราได้เห็นเครื่องสลัดออกซึ่งวาโยธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา.

[๔๐๗] คุณอนภิกขุทั้งหลาย ตราบเท่าที่เรายังไม่ได้ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้เพียงใด เราก้ยังปฏิญาณไม่ได้ว่า เป็นผู้ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เพียงนั้น แต่เมื่อใดเราได้ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่าเป็นผู้ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณทัสสนะ

ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติที่สุด บัดนี้
การเกิดอีกย่อมไม่มี ดังนี้.

จบอจริสูตรที่ ๓

อรรถกถาอจริสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในอจริสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อจริ ความว่า เราได้เที่ยวไปด้วยญาณ อธิบายว่า ด้วย
การท่องเที่ยวไปตามลำดับภavana. บทว่า ยาวตา แปลว่า ประมาณเท่าใด.

จบอรรถกถาอจริสูตรที่ ๓

๔. โนเจตสูตร

ว่าด้วยเรื่องธาตุทั้ง ๔

[๔๐๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ถ้าว่าความเข้มข้นแห่งปฐวีธาตุไม่ได้มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายไม่เพียงยินดีใน
ปฐวีธาตุ ก็เพราะความเข้มข้นแห่งปฐวีธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลาย
จึงยินดีในปฐวีธาตุ ถ้าว่าโทษแห่งปฐวีธาตุไม่ได้มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลาย
ก็ไม่เพียงเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ก็เพราะโทษแห่งปฐวีธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น
สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ถ้าว่าเครื่องสลัดออกแห่งปฐวีธาตุ
ไม่ได้มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่เพียงสลัด [ตน] ออกจากปฐวีธาตุ
ก็เพราะเครื่องสลัดออกจากปฐวีธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัด

[ตน] ออกจากปฐวีธาตุ ถ้าว่าความเข้มข้นแห่งอาโปธาตุไม่ได้มีแล้ว
ไชรี... แห่งเตโชธาตุไม่ได้มีแล้วไชรี... ถ้าว่าความเข้มข้นแห่ง
วาโยธาตุไม่ได้มีแล้วไชรี สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงยินดีในวาโยธาตุ ก็เพราะ
ความเข้มข้นแห่งวาโยธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงยินดีในวาโยธาตุ
ถ้าว่าโทษแห่งวาโยธาตุไม่ได้มีแล้วไชรี สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบียดเบียนใน
วาโยธาตุ ก็เพราะโทษแห่งวาโยธาตุมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบียดเบียน
ในวาโยธาตุ ถ้าว่าเครื่องสลัดออกแห่งวาโยธาตุไม่ได้มีแล้วไชรี สัตว์
ทั้งหลายก็ไม่พึงสลัด [ตน] ออกจากวาโยธาตุ ก็เพราะเครื่องสลัดออก
แห่งวาโยธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัด [ตน] ออกจากวาโยธาตุ.

[๔๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทรายเท่าที่สัตว์เหล่านี้ยังไม่ทราย
ขัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดย
ความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุ
ทั้ง ๔ เหล่านี้เพียงใด สัตว์เหล่านี้ยังสลัดตนออกไม่ได้ ปรากฏออกไม่ได้ ยัง
ไม่หลุดพ้นไปจากโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และจาก
หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ มีใจข้ามพ้นจากแดน
กิเลสและวัฏฏะไม่ได้เพียงนั้น ก็เมื่อใดแลสัตว์เหล่านี้ได้ทรายขัดตามความ
เป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ
ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้
เมื่อนั้นสัตว์เหล่านี้ย่อมสลัดตนออกได้ ปรากฏออกได้ หลุดพ้นไปจากโลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และจากหมู่สัตว์ พร้อมทั้ง

สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ จึงได้มีใจข้ามพ้นจากแดนกิเลสและวัฏฏะ
อยู่ ดังนี้.

จบโนเจตสูตรที่ ๔

อรรถกถาโนเจตสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในโนเจตสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ینยทํ เป็นต้น ท่านประกอบด้วยการปฏิเสธตามที่กล่าว
แต่ต้น พึงทราบอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายออกไม่ได้ พรากออกไม่ได้
หลุดพ้นไปไม่ได้ มีใจข้ามพ้นจากแดนกิเลสไม่ได้อยู่. พึงทราบวินิจฉัยใน
นัยที่ ๒. บทว่า วมริยาทิกเตน ได้แก่ มีใจไม่มีแดน. ในบทนั้น
แดนมี ๒ คือ แดนคือกิเลส แดนคือวัฏฏะ. ก็ในบทเหล่านั้นกิเลส
ของคนใดอันตนละได้แล้วครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งยังละไม่ได้. ก็หรือว่า
วัฏฏะครั้งหนึ่ง ตนละได้แล้ว อีกครั้งหนึ่งยังละไม่ได้. จิตของคนนั้นข้าม
พ้นแดน หมายถึงกิเลส หรือวัฏฏะที่ละได้แล้ว. จิตข้ามพ้นจากแดน
ไม่ได้ หมายถึงกิเลส หรือวัฏฏะที่ยังละไม่ได้. ส่วนในที่นี้ ท่านกล่าวว่า
มีใจข้ามพ้นจากแดน ดังนี้ เพราะกิเลสและวัฏฏะแม้ทั้งสองละได้แล้ว.
อธิบายว่า มีใจไม่ทำแดนไว้ ข้ามพ้นแดนอยู่. กล่าวสัจจะ ๔ เท่านั้น
ไว้ใน ๓ สูตรเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโนเจตสูตรที่ ๔

๑. ม. นิสฺสฎฺฐาคี.

๕. ทุกขสูตร

ว่าด้วยสุขและทุกข์แห่งธาตุทั้ง ๔

[๔๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฐวีธาตุนี้ จักมีทุกข์โดยส่วนเดียว อันทุกข์ติดตามถึง อันทุกข์หย่งลงถึง อันสุขไม่หย่งลงถึงแล้วไฉร สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงยินดีในปฐวีธาตุ แต่เพราะปฐวีธาตุอันสุขติดตามถึง อันสุขหย่งลงถึง อันทุกข์ไม่หย่งลงถึง ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงยินดีในปฐวีธาตุ... อาโปธาตุนี้... เตโชธาตุนี้... วาโยธาตุนี้ จักมีทุกข์โดยส่วนเดียว อันทุกข์ติดตามถึง อันทุกข์หย่งลงถึง อันสุขไม่หย่งลงถึงแล้วไฉร สัตว์ทั้งหลายก็พึงยินดีในวาโยธาตุ แต่เพราะวาโยธาตุอันสุขติดตามถึง อันสุขหย่งลงถึง อันทุกข์ไม่หย่งลงถึง ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงยินดีในวาโยธาตุ.

[๔๑๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฐวีธาตุนี้จักมีสุขโดยส่วนเดียว อันสุขติดตามถึง อันสุขหย่งลงถึง อันทุกข์ไม่หย่งลงถึงแล้วไฉร สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายจากปฐวีธาตุ แต่เพราะปฐวีธาตุมีทุกข์ อันทุกข์ติดตามถึง อันทุกข์หย่งลงถึง อันสุขไม่หย่งลงถึง ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายจากปฐวีธาตุ อาโปธาตุนี้... เตโชธาตุนี้... วาโยธาตุนี้ จักมีสุขโดยส่วนเดียว อันสุขติดตามถึง อันสุขหย่งลงถึง อันทุกข์ไม่หย่งลงถึงแล้วไฉร สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายจากวาโยธาตุ แต่เพราะวาโยธาตุมีทุกข์ อันทุกข์ติดตามถึง อันทุกข์หย่งลงถึง อันสุขไม่หย่งลง

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 500
ถึง ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบียดหนายจากวาโยธาตุ ดังนี้.

จบทุกขสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยใน**ทุกขสูตรที่ ๕** ดังต่อไปนี้.

บทว่า **เอกนุตทุกขา** ความว่า ทุกข์โดยส่วนเดียว เหมือนคนเดินไปแล้วหยุดอยู่เกิดความร้อนฉะนั้น. บทว่า **ทุกขานุปติตา** ได้แก่ อันทุกข์ติดตาม. บทว่า **ทุกขาวกุกนุตา** ได้แก่ อันทุกข์ก้าวลง มีทุกข์หยั่งลง คือเป็นปัจจัยแก่ทุกขเวทนา. พึงทราบเนื้อความในบททั้งปวงอย่างนี้. ท่านกล่าวทุกขลักษณะไว้ในสูตรนี้.

จบอรรถกถาทุกขสูตรที่ ๕

๖. อภินันทนาสูตร

ว่าด้วยการชื่นชมยินดีในธาตุทั้ง ๔

[๔๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย...แล้วได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดย่อมชื่นชมปลุวิธาตุ...ผู้ นั้นชื่อว่า ย่อมชื่นชมทุกข์ ผู้ใดย่อมชื่นชมทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้ นั้นไม่หลุดพ้นจากทุกข์ ผู้ใดย่อมชื่นชมอาโปธาตุ... ผู้ใดย่อมชื่นชมเตโชธาตุ...ผู้ใดย่อมชื่นชมวาโยธาตุ...ผู้ นั้นชื่อว่า ชื่นชมทุกข์ ผู้ใดชื่นชมทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้ นั้นไม่หลุดพ้นจากทุกข์** ดังนี้.

[๔๑๓] **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดย่อมไม่ชื่นชมปลุวิธาตุ...ผู้ นั้น**

ชื่อว่าไม่ชื่นชมทุกข์ ผู้ใดไม่ชื่นชมทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นหลุดพ้นจากทุกข์
ผู้ใดไม่ชื่นชมอาไปชาต... ผู้ใดไม่ชื่นชมเตโชชาต... ผู้ใดไม่ชื่นชม
วาโยชาต ผู้นั้นชื่อว่าไม่ชื่นชมทุกข์ ผู้ใดไม่ชื่นชมทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้น
หลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

จบอภิธานสูตรที่ ๖

อรรถกถาอภิธานสูตรที่ ๖ เป็นต้น

ท่านกล่าววิวิฏฐะไว้ในสูตรที่ ๖ สูตรที่ ๗.

๗. อุปปาตสูตร

ว่าด้วยความเกิดและตั้งอยู่แห่งธาตุทั้ง ๔

[๔๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความเกิด ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ... นั้นเป็น
ความเกิดแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชรามรณะ
ความเกิด ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอาไปชาต... แห่ง
เตโชธาตุ... แห่งวาโยธาตุ นั้นเป็นความเกิดแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค
เป็นความปรากฏแห่งชรามรณะ.

[๔๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับ ความสงบ ความสูญ
สิ้นแห่งปฐวีธาตุ... นั้นเป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบแห่งโรค
เป็นความสูญสิ้นแห่งชรามรณะ ความดับ ความสงบ ความสูญสิ้นแห่ง

อาโปธาตุ... แห่งเตโชธาตุ... แห่งวาโยธาตุ... นั้นเป็นความคับแค้นแห่ง
ทุกข์ เป็นความสงบแห่งโรค เป็นความสูญสิ้นแห่งชรามรณะ.

จบอุปปาตสูตรที่ ๗

๘. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยเป็นสมณะเป็นพราหมณ์

[๔๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธาตุเหล่านี้มี ๔ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโย-
ธาตุ ก็สมณะหรือพราหมณ์บางพวกย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง
ซึ่งความเข้มข้ม โทษ และเครื่องสลัดออกแห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ สมณะ
หรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ย่อม
ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ท่านสมณพราหมณ์เหล่า
นั้นย่อมไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์
แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้อยู่ด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึง
อยู่.

[๔๑๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์บางพวก
ย่อมทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้ม โทษ และเครื่องสลัด
ออกแห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล ย่อมได้รับ
สมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่
พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็น

สมณะ และประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้อย่างด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ดังนี้.

จบปฐมสมณพราหมณ์สูตรที่ ๘

๘. ทุติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยเป็นสมณะเป็นพราหมณ์

[๔๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย. . .แล้วได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาติเหล่านี้มี ๔ อย่างคือ ปฐวีชาติ อาโปชาติ เตโชชาติ วาโยชาติ ก็สมณะหรือพราหมณ์บางพวกย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิด ความดับ ความเข้มข้น โทษ และเครื่องสลัดออกแห่งชาติทั้ง ๔ เหล่านี้ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์บางพวกย่อมทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิด ความดับ ความเข้มข้น โทษ และเครื่องสลัดออกแห่งชาติทั้ง ๔ เหล่านี้. . .

จบทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๙

๑๐. ตติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยเป็นสมณะเป็นพราหมณ์

[๔๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มี-

พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์บางจำพวก ย่อมไม่ทราบชัดซึ่งปฐวี
ธาตุ เหตุเกิดแห่งปฐวี ความดับแห่งปฐวีธาตุ ปฏิปทาเครื่องให้ถึง
ความดับแห่งปฐวีธาตุ ย่อมไม่ทราบชัดซึ่งอาโปธาตุ... ซึ่งเตโชธาตุ...
ซึ่งวาโยธาตุ เหตุเกิดแห่งวาโยธาตุ ความดับแห่งวาโยธาตุ ปฏิปทา
เครื่องให้ถึงความดับแห่งวาโยธาตุ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อม
ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์
ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นย่อมไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์
แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญา
อันรู้อยู่ด้วยตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

[๔๒๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์บางพวก
ย่อมทราบชัดซึ่งปฐวีธาตุ เหตุเกิดแห่งปฐวีธาตุ ปฏิปทาเครื่องให้ถึง
ความดับแห่งปฐวีธาตุ ย่อมทราบชัดซึ่งอาโปธาตุ... ซึ่งเตโชธาตุ...
ซึ่งวาโยธาตุ เหตุเกิดแห่งวาโยธาตุ ความดับแห่งวาโยธาตุ ปฏิปทา
เครื่องให้ถึงความดับแห่งวาโยธาตุ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อม
ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่
พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็น
สมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้อยู่ด้วย
ตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ดังนี้.

จบตติยสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐

จบจตุตถวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. จัตถสูตร ๒. ปุพพสูตร ๓. อจริสูตร
๔. โนเจทสูตร ๕. ทุกขสูตร ๖. อภินันทนสูตร
๗. อุปปาทสูตร ๘. ปฐมสมณพราหมณสูตร ๙. ทุติยสมณพราหมณสูตร
๑๐. ตติยสมณพราหมณสูตร

จบธาตุสังยุตที่ ๒

อรรถกถาอุปปาทสูตรที่ ๗ เป็นต้น

ใน ๓ สูตรสุดท้าย (สูตรที่ ๘-๙-๑๐) ท่านกล่าวสังจะ ๔
เท่านั้น.

จบจุตตถวรรคที่ ๔

จบอรรถกถาธาตุสังยุต

๓. อนมตักกสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. คิณกัณฐสูตร

ว่าด้วยที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายของสงสาร

[๔๒๑] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่พูดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มี
อวิชาเป็นที่ก้างกั้น มีค้นหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่
ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ.

[๔๒๒] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า บุรุษตัดทอนหญ้า
ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ แล้วจึงรวมกันไว้ ครั้นแล้ว ฟังกระทำให้
เป็นมัด ๆ ละ ๔ นิ้ว วางไว้ สมมติว่า นี่เป็นมารดาของเรา นี่เป็น
มารดาของมารดาของเรา โดยลำดับ มารดาของมารดาแห่งบุรุษนั้นไม่
ฟังสิ้นสุด ส่วนว่า หญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ ฟังถึงการ
หมดสิ้นไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น
เบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชาเป็นที่ก้างกั้น มีค้นหาเป็น
เครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ

พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็น
ป่าช้า ตลอดกาลนาน เหมือนฉะนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียง
เท่านั้น พอที่เดิยที่จะเบื้อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอที่จะกลายกำหนด
พอที่จะหลุดพ้น ดังนี้.

จบติณกัฏฐสูตรที่ ๑

อนมตักคสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

อรรถกถาติณกัฏฐสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในติณกัฏฐสูตรที่ ๑ แห่งอนมตักคสังยุต ดังต่อไปนี้.

บทว่า อนทตฺตฺโค แปลว่า มีที่สุดเบื้องต้นอันบุคคลไปตามอยู่
รู้ไม่ได้. อธิบายว่า สงสารแม้จะตามไปด้วยญาณร้อยปี พันปี มีที่สุด
รู้ไม่ได้ คือมีที่สุดอันทราบไม่ได้. สงสารนั้นใครไม่ารู้ที่สุดข้างนี้ หรือ
ข้างโน้นได้ คือมีเบื้องต้นเบื้องปลายกำหนดไม่ได้. บทว่า ตํ สาโร
ได้แก่ ลำดับแห่งชั้นเป็นต้นที่เป็นไปกำหนดไม่ได้. บทว่า ปุพฺพทา
โกฏฺฐิ น ปญฺญาติ ได้แก่ เขตแดนเบื้องต้น ไม่ปรากฏ ก็ที่สุด
เบื้องต้นของสงสารนั้น ย่อมไม่ปรากฏด้วยที่สุดใด. แม้ที่สุดเบื้องปลาย
ก็ย่อมไม่ปรากฏด้วยที่สุดนั้นเหมือนกัน. ส่วนสัตว์ทั้งหลาย ย่อมท่องเที่ยว
ไปในท่ามกลาง. บทว่า ปริยาทานํ คจฺเจยฺย นี้ ท่านกล่าวว่า เพราะ
เป็นอุปมาด้วยสิ่งน้อย. ส่วนในพาหิรสมัย ประโยชน์มีน้อย^๑ อุปมามีมาก.
เมื่อท่านกล่าวว่า โคนนี้เหมือนข้าง สุกรเหมือนโค สระเหมือนสมุทร

๑. ฎีกา- อตุโล ปริตุโต โหติ ยถากดาวโพชากาวโต.

ประโยชน์เหล่านั้น จะมีประมาณเช่นนั้นก็หาไม่ได้. ส่วนในพุทธสมัย
อุปมานีน้อย. ประโยชน์มีมาก. แท้จริง เพราะในบาลีที่ท่านถือเอาชมพูทวีป
แห่งเดียว. หล้าเป็นต้น ฟังถึงการหมดสิ้นไป ด้วยความพยายามของ
ชาวชมพูทวีปเห็นปานนี้ในร้อยบ้าง พันปีบ้าง แสนปีบ้าง. ส่วนมารดา
ของคน ฟังถึงการหมดสิ้นไป ก็หาไม่ได้แล. บทว่า **ทุกขํ ปัจจนฺภูตํ**
ได้แก่ ท่านเสวยทุกข์. บทว่า **ติปิเป** เป็นไฉนของบทว่า **อนฺภูตํ**
นั้นแล. บทว่า **พฺยุสนํ** ได้แก่ หลายอย่างมีความเสื่อมแห่งญาติเป็นต้น.
บทว่า **กฺกุสิ** ได้แก่ ปรุพีที่เป็นป่าช้า. สัตว์เหล่านั้น เมื่อตายบ่อยๆ
ได้เพิ่มพูนปรุพีที่เป็นป่าช้านั้น ด้วยการทิ้งสรีระไว้. บทว่า **อลิ** แปลว่า
พอเท่านั้น.

จบอรรถกถาติณกัฏฐสูตรที่ ๑

๒. ปฐวีสูตร

ว่าด้วยการกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายของสงสาร

[๔๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็น
ที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุด
เบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ.

[๔๒๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า บุรุษปั้นมหาปรุพี

นี่ให้เป็นก้อน ก่อนละเท่าเมื่กระเบาแล้ววางไว้ สมมติว่า นี่เป็นบิดา
ของเรา นี่เป็นบิดาของบิดาของเรา โดยลำดับ บิดาของบิดาแห่งบุรุษ
นั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนมหาปฐพีนี้ พึงถึงการหมดสิ้นไป ชื่อนั้นเพราะ
เหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ
ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความ
พินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้า ตลอดกาลนาน เหมือนฉะนั้น
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะเบื้อหน่ายในสังขาร
ทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้ .

จบปฐวีสูตรที่ ๒

อรรถกถापฐวีสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในปฐวีสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มหาปฐวี ได้แก่ มีจักรวาลเป็นที่สุด. บทว่า นิกิจเปยฺย
ความว่า บุรุษทำลายปฐพีนั้นปั้นให้เป็นก้อน มีประมาณที่กล่าวแล้ว
พึงวางไว้ในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

จบอรรถกถापฐวีสูตรที่ ๒

๓. อัศสุสูตร

ว่าด้วยเปรียบเทียบน้ำตากับน้ำในมหาสมุทร

[๔๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า

ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้ กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน น้ำตาที่หลังไหลของพวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญ ร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาลนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนจะมากกว่ากัน.

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ ย่อม ทราบธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า น้ำตาที่หลังไหล ออกของพวกข้าพระองค์ ผู้ท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะ การประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะการพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาล นานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย.

[๔๒๖] พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกละ ๆ พวกเธอทราบธรรม ที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ ถูกแล้ว น้ำตาที่หลังไหลออกของพวกเธอผู้ ท่อท่องเที่ยวไปมา ฯลฯ โดยกาลนานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทร ทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของมารดาตลอดกาล นาน น้ำตาที่หลังไหลออกของเธอเหล่านั้น ผู้ประสบมรณกรรมของ มารดา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพราก จากสิ่งที่พอใจนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่า เลย พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของบิดา... ของพี่ชายน้องชาย พี่สาว น้องสาว... ของบุตร... ของธิดา... ความเสื่อมแห่งญาติ... ความ เสื่อมแห่งโคณะ... ได้ประสบความเสื่อมเพราะโรค ตลอดกาลนาน น้ำตาที่หลังออกของพวกเธอเหล่านั้น ผู้ประสบความเสื่อมเพราะโรค คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจาก

สิ่งที่พอใจนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย
ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลาย
ไม่ได้ ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะ
เบื้อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น
ดังนี้.

จบอัสสุสูตรที่ ๓

อรรถกถาอัสสุสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในอัสสุสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กนฺทฺทานํ ได้แก่ ร้องไห้อยู่รำไป. บทว่า ปสนฺทํ น้ำตา
หลังไหล ก็เป็นไปแล้ว. บทว่า จตุสฺส มหาสมุทฺเทสุ ได้แก่ ใน
มหาสมุทรทั้ง ๔ ที่กำหนดด้วยรัศมีภูเขาสีเนรุ. ก็สำหรับภูเขาสีเนรุ ทาง
ทิศปรາจัน สำเร็จด้วยเงิน. ทางทิศทักษิณ สำเร็จด้วยแก้วมณี. ทางทิศ
ปัจฉิม สำเร็จด้วยแก้วผลึก. ทางทิศอุดร สำเร็จด้วยทอง. รัศมีแห่ง
เงินและแก้วมณี เปล่งออกทางทิศปรາจันและทักษิณ รวมเป็นอันเดียวกัน
แผ่ไปบนหลังมหาสมุทร ตั้งจดจักรวาลบรรพต. รัศมีแห่งแก้วมณีและ
แก้วผลึก เปล่งออกทางทิศทักษิณและทิศปัจฉิม รัศมีแห่งแก้วผลึกและทอง
เปล่งออกทางทิศปัจฉิมและทิศอุดร. รัศมีแห่งทองและเงินเปล่งออกทางทิศ
อุดรและทิศปรາจัน รวมเป็นอันเดียวกัน แผ่ไปบนหลังมหาสมุทร ตั้ง
จดจักรวาลบรรพต. ภายในรัศมีเหล่านั้น เป็นมหาสมุทรทั้ง ๔. ท่านหมาย
เอามหาสมุทร ๔ เหล่านั้น จึงกล่าวว่า จตุสฺส มหาสมุทฺเทสุ. บทว่า

พยุสน์ ในบทเป็นต้นว่า ญาติพยุสน์ ได้แก่ ความเสื่อม ความเสีย คือความพินาศ. ความเสื่อมแห่งพวกญาติ ชื่อว่าญาติพยุสนะ. ความเสื่อมแห่งโลกะ ชื่อว่าโลกพยุสนะ. ชื่อว่าพยุสนะ เพราะความมีโรคของตนเอง นั่นแล คือให้ความไม่มีโรคพินาศ คือฉิบหายไป. ความเสื่อมเป็นโรคแน่นอน ชื่อว่าโรคพยุสนะ.

จบอรรถกถาอัสสุสูตรที่ ๓

๔. ชีรสสูตร

ว่าด้วยเปรียบเทียบน้ำนมกับน้ำในมหาสมุทร

[๔๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้ กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนานนี้ ดื่มแล้ว กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไหนจะมากกว่ากัน.

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ ย่อมทราบตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว น้ำนมมารดาที่พวกข้าพระองค์ผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนาน ดื่มแล้วนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย.

[๔๒๘] พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกละ ๆ พวกเธอทราบธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ ถูกแล้ว น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมา

อยู่โดยกาลนาน ค่อมแล้วนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ ๆ ล ๆ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้

จบจิริสูตรที่ ๔

อรรถกถาจิริสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในจิริสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้

บทว่า มาตุลญญได้แก่ น้ำมันมารดา ผู้เป็นมนุษย์ มีชื่อผู้หนึ่ง. จริงอยู่ ในเวลาสัตว์เหล่านี้บังเกิดในไส้เดือนและมดแดงเป็นต้น ในปลา และเต่าเป็นต้น หรือในชาติปีกมี น้ำมันแม่ไม่มีเลย. ในเวลาบังเกิดในแพะ สัตว์เลี้ยงและกระบือเป็นต้น น้ำมันมี. ในพวกมนุษย์ น้ำมันมีอยู่ เหมือนอย่างนั้น. บรรดากาลเหล่านั้น น้ำมัน ที่เธอค่อม ในกาลที่เธอ ถือกำเนิดในครรภ์ของมารดาผู้มีชื่อผู้หนึ่งว่า "ติสสา" เท่านั้น โดย ยังมีต้องนับในกาลที่ถือกำเนิดในสัตว์มีแพะเป็นต้น และแม้ในกาลที่ถือกำเนิดในครรภ์ของมารดาที่มีชื่อต่างๆ กัน อย่างนี้ว่า "เทวี สุขมา ติสสา ในพวกมนุษย์" พึงทราบว่ายังมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔.

จบอรรถกถาจิริสูตรที่ ๔

๕. ปัพพตสูตร

ว่าด้วยเรื่องกัป

[๔๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง

ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ๆ ล ๆ เมื่อภิกษุ
รูปนั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ กัปหนึ่งนานเพียงไรหนอแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ กัปหนึ่งนานแล มิใช่
ง่ายที่จะนับกัปนั้นว่า เท่านี้ปี เท่านี้ ๑๐๐ ปี เท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือว่า
เท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี.

ภิก. ก็พระองค์อาจจะอุปมาได้ไหม พระเจ้าข้า.

[๔๓๐] พ. อาจอุปมาได้ ภิกษุแล้วจึงตรัสต่อไปว่า คุณก่อนภิกษุ
เหมือนอย่างว่า ภูเขาหินลูกใหญ่ยาวโยชน์หนึ่ง กว้างโยชน์หนึ่ง สูง
โยชน์หนึ่ง ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง เป็นแท่งทึบ นुरुยพิงเอาผ้าแคว้น
กาสิมาแล้วปิดภูเขาขึ้น ๑๐๐ ปีต่อครั้น ภูเขาหินลูกใหญ่นั้น พึงถึงการ
หมดไป สิ้นไป เพราะความพยายามนี้ ยังเร็วกว่าแล ส่วนกัปหนึ่งยัง
ไม่ถึงการหมดไป สิ้นไป กัปนานอย่างนี้แล บรรดากัปที่นานอย่างนี้
พวกเธอท่องเที่ยวไปแล้ว มิใช่หนึ่งกัป มิใช่ร้อยกัป มิใช่พันกัป มิใช่
แสนกัป. ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น
เบื้องปลายไม่ได้ ๆ ล ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียว
ที่จะเบื่อน่าย ในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะ
หลุดพ้น ดังนี้.

จบปัพพตสูตรที่ ๕

อรรถกถาปีพตสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในปีพตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สกกา ปน ภนฺเต ความว่า ได้ยินว่า ภิกษุหนึ่งคิดว่า พระศาสดาตรัสว่า มิใช่ทำได้ง่าย จะตัดอย่างไรก็ได้ เราอาจจะให้ พระองค์ทำอุปมาได้ใหม่. เพราะฉะนั้น เธอจึงกราบทูลอย่างนี้. บทว่า กาลิเกน ความว่า ด้วยผ้าเนื้อละเอียดมากอันสำเร็จด้วยด้ายที่เขาเอาฝ้าย ๓ ชนิดมาทอรวมกันเข้า. นुरुชพิงเหวียงไปประมาณเท่าใดด้วยการทำให้ เรียบด้วยฝ้านั้น. คือให้เหลือประมาณเมล็ดพันธุ์ฝักกาด.

จบอรรถกถาปีพตสูตรที่ ๕

๖. สาสปสูตร

ว่าด้วยเรื่องกบ

[๔๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ครั้นภิกษุหนึ่งนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กบหนึ่งนาน เพียงไรหนอแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ กบหนึ่งนานแล มิใช่ ง่ายที่จะนับกบนั้นว่า เท่านั้นปี ๆ ล ฯ หรือว่าเท่านั้น ๑๐๐,๐๐๐ ปี.

ภิก. ก็พระองค์อาจจะอุปมาได้ใหม่ พระเจ้าข้า.

[๔๓๒] พ. อาจอุปมาได้ ภิกษุ แล้วจึงตรัสต่อไปว่า คุณก่อน

ภิกษุ เหมือนอย่างว่า นครที่ทำด้วยเหล็ก ยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ เต็มด้วยเมล็ดพันธุ์ฝักกาด มีเมล็ดพันธุ์ฝักกาดรวมกันเป็นกลุ่มก้อน บรูษพึงหยิบเอาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดเมล็ดหนึ่ง ๆ ออกจากนคร นั้นโดยล่องไปหนึ่งร้อยปีต่อหนึ่งเมล็ด เมล็ดพันธุ์ฝักกาดกองใหญ่ นั้น พึงถึงความสิ้นไป หมดไป เพราะความพยายามนี้ ยังเร็วกว่าแล ส่วนกับหนึ่ง ยังไม่ถึงความสิ้นไป หมดไป กัปนานอย่างนี้แล บรรดากัปที่นานอย่างนี้ พวกเธอท่องเที่ยวไปแล้วมิใช่หนึ่งกัป มิใช่ร้อยกัป มิใช่ร้อยพันกัป มิใช่แสนกัป ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลาย ไม่ได้ ฯลฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบสาสปสูตรที่ ๖

อรรถกถาสาสปสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในสาสปสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อายสฺ นครํ ใต้แก่ เมืองล้อมด้วยกำแพงเหล็ก. แต่ไม่ควรเห็นว่า ภายในเกลื่อนด้วยปราสาทชั้นเดียวเป็นต้นต่อกันไป.

จบอรรถกถาสาสปสูตรที่ ๖

๗. สวากสูตร

ว่าด้วยการอุปมา กัป

[๔๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้นนั้นแล ภิกษุหลายรูป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ ล ฯ ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว

ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กับทั้งหลายที่
ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากเท่าไรหนอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กับทั้งหลาย
ที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มีมาก มิใช่่ง่ายที่จะนับกับเหล่านั้นว่า เท่านี้
กับ เท่านี้ ๑๐๐ กับ เท่านี้ ๑,๐๐๐ กับ หรือว่าเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กับ.

ภิก. ก็พระองค์อาจจะอุปมาได้ใหม่ พระเจ้าข้า.

[๔๓๔] พ. อาจอุปมาได้ ภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสต่อไปว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสาวก ๔ รูปในศาสนานี้ เป็นผู้มียายุ ๑๐๐ ปี มี
ชีวิต ๑๐๐ ปี หากว่าท่านเหล่านั้นพึงระลึกลอยหลังไปได้วันละแสนกับ
กับที่ท่านเหล่านั้นระลึกละไม่ถึงถึงยังมีอยู่อีก สาวก ๔ รูปของเราผู้มีอายุ
๑๐๐ ปี มีชีวิต ๑๐๐ ปี พึ่งทำกาละโดยล่วงไป ๑๐๐ ปี ๆ โดยแท้แล
กับที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มีจำนวนมากอย่างนี้แล มิใช่่ง่ายที่จะนับ
กับเหล่านั้นว่า เท่านี้กับ เท่านี้ ๑๐๐ กับ เท่านี้ ๑,๐๐๐ กับ หรือว่า
เท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กับ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนด
ที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ๆ ล ๆ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบสาวกสูตรที่ ๗

อรรถกถาสาวกสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในสาวกสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อนุสุตฺตเรยฺยู ความว่า แม้พระสาวก ๔ รูป พึงระลึกล
ลอยหลังไปได้ ๔ แสนกับอย่างนี้ว่า เมื่อรูปหนึ่งระลึกลอยหลังได้แสนกับ

อีกรูปหนึ่งระลึกลอยหลังได้ ๑๐๐,๐๐๐ กัป แม้รูปอื่นก็ระลึกลอยหลังได้อีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปจากสถานที่เขาอยู่.

จบอรรถกถาสาวกสูตรที่ ๗

๘. กงคาสูตร

ว่าด้วยการอุปมา กัป

[๔๓๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันกถลินทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ครั้นนั้นแบ พราหมณ์ผู้หนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นพราหมณ์นั้นนั่งเรียบร้อยแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ กัปที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากเท่าไรหนอแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ กัปทั้งหลายที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากแล มิใช่่ง่ายที่จะนับกัปเหล่านั้นว่า เท่านั้น กัปเท่านั้น ๑๐๐ กัป เท่านั้น ๑,๐๐๐ กัป หรือว่าเท่านั้น ๑๐๐,๐๐๐ กัป.

พราหมณ์. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็พระองค์อาจจะอุปมาได้ไหม.

[๔๓๖] พ. อาจอุปมาได้ พราหมณ์ แล้วจึงตรัสต่อไปว่า คุณก่อนพราหมณ์ แม่น้ำคงคานี้ย่อมเกิดแต่ที่ใด และย่อมถึงมหาสมุทร ณ ที่ใด เมล็ดทรานในระยษนี้ไม่เป็นของง่ายที่จะกำหนดได้ว่า เท่านั้น เมล็ด เท่านั้น ๑๐๐ เมล็ด เท่านั้น ๑,๐๐๐ เมล็ด หรือว่าเท่านั้น ๑๐๐,๐๐๐ เมล็ด คุณก่อน

พราหมณ์ กัปทั้งหลายที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากกว่าเมล็ดทราย
เหล่านั้น มิใช่ง่ายที่จะนับกัปเหล่านั้นว่า เท่านี้กัป เท่านี้ ๑๐๐ กัป
เท่านี้ ๑,๐๐๐ กัป หรือว่าเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กัป เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มี
อวิชาเป็นที่ทางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่
ที่สุดเบื้องต้นไม่ปรากฏ สัตว์เหล่านั้นได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน
ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้าตลอดกาลนานเหมือนฉะนั้น
คู่ก่อนพราหมณ์ ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขาร
ทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

[๕๓๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์ผู้นั้น
ได้กราบทูลว่า แจ่มแจ้งยิ่งนักท่านพระโคตม แจ่มแจ้งยิ่งนักท่านพระ
โคตม ขอพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึง
สภาวะจนตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ดังนี้.

จบคกงสูตรที่ ๘

อรรถกถาคงคาสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยใน คกงคาสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ยา เอตสมิ อนุตเร วาลิกา ความว่า เมล็ดทรายใน
ระหว่างนี้ ยาว ๕ โยชน์.

จบอรรถกถาคงคาสูตรที่ ๘

๕. ทัณฑสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายเหมือนท่อนไม้

[๔๓๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็น
ที่กางกั้น มีคัมภีร์เป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้น
ย่อมไม่ปรากฏ ฯ ล ฯ

[๔๓๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่อนไม้ที่บุคคลโยนขึ้นบนอากาศ
บางคราวก็ตกลงทางโคน บางคราวก็ตกลงทางขวาง บางคราวก็ตกลง
ทางปลาย แม้ฉันใด สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นที่กางกั้น มีคัมภีร์เป็น
เครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ก็ฉันนั้นแล บางคราวก็จากโลก
นี้ไปสู่ปรโลก บางคราวก็จากปรโลกมาสู่โลกนี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร
เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯ ล ฯ พอเพื่อ
จะหลุดพ้น ดังนี้.

จบทัณฑสูตรที่ ๕

อรรถกถาทัณฑสูตรที่ ๕

ส่วนในทัณฑสูตรที่ ๕ คำจะต้องกล่าวไม่มี.

จบอรรถกถาทัณฑสูตรที่ ๕

๑๐. ปุคคลสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนโครงกระดูกบุคคล

[๔๔๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา
คิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ.

[๔๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯ ล ฯ เมื่อบุคคลหนึ่งท่องเที่ยว
ไปมาอยู่ตลอดกัปหนึ่ง พึงมีโครงกระดูก ร่างกระดูก กองกระดูก
ใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละนี้ ถ้ากองกระดูกนั้นพึงเป็นของที่จะขมมารวมกันได้
และกระดูกที่ได้ตั้งสมไว้แล้ว ก็ไม่พึงหมดไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร
เพราะว่า สงสารกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯ ล ฯ พอเพื่อจะ
หลุดพ้น ดังนี้.

[๔๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยว
กรณภาษิตนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

เราผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า
กระดูกของบุคคลคนหนึ่งที่ตั้งสมไว้กัปหนึ่ง พึงเป็น
กองเท่าภูเขา ก็ภูเขาที่เรากล่าวนั้น คือ ภูเขาใหญ่

ชื่อเวปุลละ อยู่ทิศเหนือของภูเขาภิรมภูฏ ไกล
เมืองราชคฤห์ อันมีภูเขาล้อมรอบ เมื่อใดบุคคลเห็น
อริยสัจ คือทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความล่วงพ้น
ทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันยังสัตว์ให้ถึง
ความสงบทุกข์ ด้วยปัญญาอันชอบ เมื่อนั้น เขา
ท่องเที่ยว ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก ก็เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์
ได้ เพราะสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง ดังนี้แล.

จบปุคคผลสูตรที่ ๑๐

จบปฐมวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ดิณกัฏฐสูตร
๒. ปฐวีสูตร
๓. อัศสูตร
๔. ชีรสูตร
๕. ปัพพตสูตร
๖. สาสปสูตร
๗. สวากสูตร
๘. กงคาสูตร
๙. ทัณฑาสูตร
๑๐. ปุคคผลสูตร

อรรถกถापุคคผลสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในปุคคผลสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

แม้ ๓ บทมีบทเป็นต้นว่า อฏฐิภังกโถ ก็เป็นไวพจน์ของกอง
กระดูคนั้นเอง. ก็สัตว์เหล่านี้ เวลาไม่มีกระดูมากกว่าเวลามีกระดู.
ด้วยว่า กระดูของสัตว์มีไส้เดือนเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี. ส่วนสัตว์มีปลา
และเต่าเป็นต้น มีกระดูมากกว่าแล. เพราะฉะนั้น พึงถือเอาเฉพาะ

เวลามีกระดุก มิได้หมายถึงเวลาไม่มีกระดุกและเวลามีกระดุกมากมาย.

บทว่า อุตฺตโร คิซฺฌณฺณสุต ได้แก่ภูเขที่ตั้งอยู่ทิศเหนือของภูเขาคิซฺฌณฺณ.

บทว่า มคฺชานํ คิริพฺพเช คือ โกลั้ภูเขแคว้นมคธ อธิบายว่า ตั้งอยู่ในวงล้อมของภูเขา. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปุคคสสูตรที่ ๑๐

จบปฐมวรรคที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. ทุคตสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนทุคตบุรุษ

[๔๔๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุ**
ทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มี
อวิชาเป็นที่กำกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่
ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ เธอทั้งหลายเห็นทุคตบุรุษผู้มีมือและเท้าไม่
สมประกอบ พึงลงสันนิษฐานในบุคคลนี้ว่า เราทั้งหลายก็เคยสวຍทุกข
เห็นปานนี้มาแล้ว โดยกาลนานนี้ **ข้อนั้น**เพราะเหตุไร เพราะ **ว่า** สงสารนี้
กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯ ล ฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบทุคตสูตรที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

อรรถกถาทุคตสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในทุคตสูตรที่ ๑ แห่งทุติยวรรค ดังต่อไปนี้.
บทว่า **ทุคต** ได้แก่คนขาดสน คือ คนกำพร้า. บทว่า **ทุรเปต**
ความว่า ทุคตบุรุษผู้มีมือและเท้าไม่สมประกอบ.

จบอรรถกถาทุคตสูตรที่ ๑

๒. สุขิตสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนบุคคลผู้มีความสุข

[๔๔๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชาเป็นที่กางกั้น มีคณาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ... เธอทั้งหลายเห็นบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความสุข มีบริวารคอยรับใช้ ฟังลงสันนิษฐานในบุคคลนี้ว่า เราทั้งหลายก็เคยเสวยสุขเห็นปานนี้มาแล้วโดยกาลนานนี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบสุขิตสูตรที่ ๒

อรรถกถาสุขิตสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในสุขิตสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สุขิต์ ความว่า ผู้เพียบพร้อมด้วยความสุข คือมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก. บทว่า สุขุขิต์ ความว่า ประดับตกแต่งขึ้นคองข้าง คือ มีบริวารมาก.

จบอรรถกถาสุขิตสูตรที่ ๒

๓. ดึงสมัตตาสูตร

ว่าด้วยภิกษุชาวเมืองปาเวยะ ๓๐ รูป

ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร

[๔๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทก-
นิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ภิกษุชาวเมืองปาเวยะประมาณ
๓๐ รูป ทั้งหมดล้วนแต่เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ถือเทียววิณฑบาทเป็นวัตร
ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงผ้าไตรจีวรเป็นวัตร แต่ทั้งหมดล้วนยัง
เป็นผู้มีสังโยชน้อยอยู่ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วนั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๔๔๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงดำริว่า ภิกษุ
ชาวเมืองปาเวยะประมาณ ๓๐ รูปเหล่านี้แล ทั้งหมดล้วนถือการอยู่ป่าเป็น
วัตร ถือเทียววิณฑบาทเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตร-
จีวรเป็นวัตร ทั้งหมดล้วนยังมีสังโยชน် ถ้ากระไร เราพึงแสดงธรรม
โดยประการที่ภิกษุเหล่านี้จะพึงมีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่น
ณ อาสนะนี้ทีเดียวก่อน. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ.

[๔๔๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้ยังมีอวิชชา
เป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเทียวไปมาอยู่ ที่สุด
เบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โลहितที่

หลังไหลออกของพวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาซึ่งถูกตัดศีรษะโดยกาลนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายย่อมทราบธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า โลหิตที่หลังไหลออกของพวกข้าพระองค์ผู้ท่องเที่ยวไปมา ซึ่งถูกตัดศีรษะโดยกาลนานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ดังนี้.

[๔๔๘] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกละ ๆ พวกเธอทราบธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ ถูกแล้ว โลหิตที่หลังไหลออกของพวกเธอ ผู้ท่องเที่ยวไปมาซึ่งถูกตัดศีรษะโดยกาลนาน นี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย เมื่อเธอทั้งหลายเกิดเป็นโค ซึ่งถูกตัดศีรษะตลอดกาลนาน โลหิตที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย เมื่อเธอทั้งหลายเกิดเป็นกระบือ ซึ่งถูกตัดศีรษะตลอดกาลนาน โลหิตที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า... เมื่อเธอทั้งหลายเกิดเป็นแกะ... เกิดเป็นแพะ... เกิดเป็นเนื้อ... เกิดเป็นสุกร... เกิดเป็นไก่... เมื่อพวกเธอถูกจับตัดศีรษะโดยข้อหาว่าเป็นโจรฆ่าชาวบ้านตลอดกาลนาน โลหิตที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า... ถูกจับตัดศีรษะโดยข้อหาว่าเป็นโจรคิดปล้น... ถูกจับตัดศีรษะโดยข้อหาว่าเป็นโจรประพฤติดิฉินภรรยาของผู้อื่นตลอดกาลนาน โลหิตที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้... พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

[๔๔๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่าง

พอใจชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไวยากรณภายิตนี้อยู่ จิตของภิกษุชาวเมืองปาเวยะประมาณ ๓๐ รูป
พ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น.

จบติงสมัตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาติงสมัตตสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในติงสมัตตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ปาเวยฺยกา** ได้แก่ภิกษุชาวเมืองปาเวยยะ. ในบทเป็นต้นว่า
สพฺเพ อารญฺญิกา พึงทราบความที่ภิกษุเหล่านั้นอยู่ในป่าเป็นวัตรเป็นต้น
ด้วยอำนาจสมათานธุตงศ์. บทว่า **สพฺเพ สสญฺโฆชนา** ความว่า พวก
ภิกษุทั้งปวงยังมีเครื่องผูกอยู่ คือบางพวกเป็นพระโสดาบัน บางพวก
เป็นพระสกทาคามี หรือพระอนาคามี. ก็ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเป็น
ปุถุชน หรือพระฉินาสพไม่มี. ในบทเป็นต้นว่า **คฺุณฺโณ** ได้แก่พึงถือเอา
เวลาที่มีสืออย่างหนึ่ง ๆ ในบรรดาสีขาวและดำเป็นต้น. บทว่า **ปารีปฺนุถกา**
ได้แก่พวกโจรปล้นคอยดักที่ทาง. บทว่า **ปารทาริกา** คือโจรผู้ประพฤติ
ผิดในภรรยาของผู้อื่น.

จบอรรถกถาติงสมัตตสูตรที่ ๓

๔. มาตุสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนผู้ไม่เคยเป็นมารดา

[๔๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ สัตว์ที่ไม่เคยเป็น
มารดาโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น
ดังนี้.

จบมาตุสูตรที่ ๔

[สูตรทั้งปวงก็มีเปยฆาลอย่างเดียวกันนี้]

อรรถกถามาตุสูตรที่ ๔

พึงทราบเนื้อความในมาตุสูตรที่ ๔ เป็นต้น โดยกำหนดเพศและ
โดยกำหนดจักรวาล. ในข้อนี้มีกำหนดเพศอย่างนี้ว่า เวลาบุรุษเป็น
มาตุคามและเวลามาตุคามเป็นบุรุษ. สัตว์ทั้งหลายท่องเที่ยวจากจักรวาลนี้
ไปยังจักรวาลอื่น และจากจักรวาลอื่นมายังจักรวาลนี้. บรรดากำหนด ๒
อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงหญิงที่เป็นมารดาเวลาเป็น
มาตุคามในจักรวาลนี้ จึงตรัสว่า โย น มาตาภูตปุพฺโพ. แม้นในบท
เป็นต้นว่า โย น ปีตาภูตปุพฺโพ เป็นต้น ก็นัยนี้แล.

จบอรรถกถามาตุสูตรที่ ๔ เป็นต้น

๕. ปิตุสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนผู้ไม่เคยเป็นบิดา

[๔๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ สัตว์ที่ไม่เคยเป็น
บิดาโดยกาลนาน มิใช่หาได้ง่ายเลย ดังนี้.

จบปิตุสูตรที่ ๕

ตั้งแต่สูตรที่ ๕ ถึง สูตรที่ ๘ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย

๖. ภาตุสูตร

ว่าด้วยสงสารและสัตว์ไม่เคยเป็นพี่ชายน้องชาย

[๔๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ สัตว์ที่ไม่เคยเป็น
พี่ชายน้องชายโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย. ดังนี้.

จบภาตุสูตรที่ ๖

๗. ภคินีสูตร

ว่าด้วยสงสารและสัตว์ที่ไม่เคยเป็นพีหญิงน้องหญิง

[๔๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ๆ ล ๆ สัตว์ที่ไม่เคยเป็น
พีหญิงน้องหญิงโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย ดังนี้.

จบภคินีสูตรที่ ๗

๘. ปุตตสูตร

ว่าด้วยสงสารและสัตว์ที่ไม่เคยเป็นบุตร

[๔๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ๆ ล ๆ สัตว์ที่ไม่เคยเป็น
บุตรโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย.

จบปุตตสูตรที่ ๘

๘. ชีตุสูตร

ว่าด้วยสงสารและสัตว์ที่ไม่เคยเป็นธิดา

[๔๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็น
ที่กางกั้น มีค้นหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้อง
ต้นย่อมไม่ปรากฏ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นธิดาโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย
ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลาย
ไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่กางกั้น มีค้นหาเป็นเครื่องประกอบ
ไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย พวก
เธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฏิปัตติที่เป็น
ป่าช้าตลอดกาลนาน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านั้น พอทีเดียว
เพื่อจะเบื้อหน้าในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะ
หลุดพ้น ดังนี้.

จบชีตุสูตรที่ ๘

๑๐. เวปุลลปัพพตสูตร

ว่าด้วยความเป็นไปของภูเขาวેปุลละ

[๔๕๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา
ลิขณภูฏ กรุงราชคฤห์. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุ

ทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดังนี้.

[๔๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชา เป็นที่ทากัน มีค้นหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุด เบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว เวปุลลบรรพตนี้ได้ชื่อว่าปาจิณวังสะ สมัยนั้นแล หมู่มนุษย์ได้ชื่อว่า ดิวรา หมู่มนุษย์ชื่อดิวรา มีอายุประมาณ ๔ หมื่นปี หมู่มนุษย์ชื่อดิวรา ขึ้นปาจิณวังสบรรพตเป็นเวลา ๔ วัน ลงก็เป็นเวลา ๔ วัน. สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ มีพระสาวกคนหนึ่ง เป็นคู่เลิศ เป็นคู่เจริญ ชื่อว่าวิฐุระ และสัตยชีวะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจงคูเถิด ชื่อแห่งภูเขานี้มันแล อันตรธานไปแล้ว มนุษย์เหล่านั้นกระทำการหายไปแล้ว และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ปรินิพพานแล้ว สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงอย่างนี้ ไม่ยั่งยืนอย่างนี้ ไม่น่าชื่นใจอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านั้น พอทีเดียวเพื่อจะเบือนหน้าในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

[๔๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ภูเขาเวปุลละนี้มีชื่อว่าวงกต. สมัยนั้นแล หมู่มนุษย์มีชื่อว่าโรหิตัสสะ มีอายุประมาณ ๓ หมื่นปี มนุษย์ชื่อว่าโรหิตัสสะ ขึ้นวงกตบรรพตเป็นเวลา ๓ วัน ลงก็เป็นเวลา ๓ วัน สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทรงพระนามว่าโกนาคมนะ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระผู้มีพระภาค-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ มีพระสาวกคนหนึ่ง
เป็นคู่เลิศ เป็นคู่เจริญ ชื่อว่าภิกษุโษสะและอุตตระ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
พวกเขาจงคูเถิด ชื่อแห่งภูเขานี้มันแลอันตรธานไปแล้ว มนุษย์เหล่านั้น
ทำกาละไปแล้ว และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ปรินิพพานแล้ว
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ ล ๆ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

[๔๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว เวปุลลบรรพต
นี้มีชื่อว่า สุปีสสะ. สมัยนั้นแล หมู่มนุษย์ชื่อสุปนียา มีอายุประมาณ
๒ หมื่นปี หมู่มนุษย์ที่ชื่อว่าสุปปียา ขึ้นสุปีสสะบรรพตเป็นเวลา ๒ วัน
ลงก็เป็นเวลา ๒ วัน สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่ากัสสปะ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ได้มีพระสาวกคนหนึ่ง เป็นคู่เลิศ
เป็นคู่เจริญ ชื่อว่าติสสะและภารทวาชะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขา
จงคูเถิด ชื่อแห่งภูเขานี้มันแลอันตรธานไปแล้ว มนุษย์เหล่านั้นกระทำ
กาละไปแล้ว และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ปรินิพพานแล้ว
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ ล ๆ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

[๔๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บัดนี้แล ภูเขาเวปุลละนี้มีชื่อว่า
เวปุลละทีเดียว ก็บัดนี้หมู่มนุษย์เหล่านี้มีชื่อว่ามาคะ หมู่มนุษย์ที่ชื่อมาคะ
มีอายุน้อย นิดหน่อย ผู้ใดมีชีวิตอยู่นาน ผู้นั้นมีอายุเพียงร้อยปี น้อย
กว่าก็มี เกินกว่าก็มี หมู่มนุษย์ชื่อมาคะ ขึ้นเวปุลลบรรพตเพียงครั้งเดียว
และบัดนี้ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว
ในโลก ก็เราแลมีสาวกคนหนึ่ง เป็นคู่เลิศ เป็นคู่เจริญ ชื่อสาริบุตรและ

โมคคัลลานะ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยนั้นจักมี สละชื่อแห่งบรรพตนี้
จักอันตรธาน หมู่มนุษย์เหล่านี้จักทำกาละ และเราก็จักปรินิพพาน
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ ไม่ยั่งยืนอย่างนี้
ไม่น่าชื่นใจอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อ
จะเบือนหน้าในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น
ดังนี้.

[๔๖๐] พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สุดศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-
กรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสพระคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ปาจินวังสบรรพตของหมู่มนุษย์ชื่อคิวัระ วงกฏ
บรรพตของหมู่มนุษย์ชื่อโรหิตัสสะ สุปัสสบรรพต
ของหมู่มนุษย์ชื่อสุปเปีย และเวปุลลบรรพตของหมู่
มนุษย์ชื่อมาคะ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มี
อันเกิดขึ้นแลเสื่อมไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้ว
ย่อมดับไป ความที่สังขารเหล่านั้นสงบระงับไป
เป็นสุข ดังนี้.

จบเวปุลลปิพตสูตรที่ ๑๐

จบทุติยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ทศตสูตร	๒. สุจิตสูตร	๓. ดิงสมัตตาสสูตร
๔. มาตตสูตร	๕. ปิตุสูตร	๖. ภาตตสูตร
๗. ภคินีสูตร	๘. ปุตตสูตร	๙. ฐิตสูตร
๑๐. เวปุลลปัพพตสูตร		

จบอนมตักกสังยุตที่ ๓

อรรถกถาเวปุลลปัพพตสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในเวปุลลปัพพตสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ภูตปุพฺพ** ความว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงนำเรื่องราวเรื่องหนึ่งในอดีตกาลมาแสดง. บทว่า **สมณฺญา อุทฺปาติ** ได้แก่ บัญญัติ. บทว่า **จตุเหน อาโรหฺนฺติ** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงคนมีกำลังปานกลาง. บทว่า **อคฺค** คือสูงสุด. บทว่า **ภทฺทยุค** คือคู่ที่ดี. บทว่า **ติเหน อาโรหฺนฺติ** ความว่า ได้ยินว่า แผ่นดินหนาขึ้น ๑ โยชน์ ระหว่างพระพุทธรเจ้าทั้งสองด้วยคำมีประมาณเท่านี้. ภูเขานั้นสูง ๓ โยชน์. บทว่า **อปฺป** ภา **ภฺยโย** ความว่า ผู้อยู่นานกว่า ๑๐๐ ปี น้อยกว่า ๑๐ ปีบ้าง. ผู้ที่เชื่อว่าอยู่ตลอด ๑๐๐ ปี ไม่มีอีก. แต่โดยสูงสุด สัตว์มีชีวิตอยู่ได้ ๖๐ ปีบ้าง ๘๐ ปีบ้าง ส่วนสัตว์ยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ตายไปในเวลา ๕ ปี หรือ ๑๐ ปีเป็นต้นก็มีมาก. คำนี้ว่า **ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า**กฤษณะ บังเกิดในเวลามีอายุ ๔ หมื่นปี **พระผู้มีพระภาคเจ้า**โกนาคมณะ บังเกิดในเวลามีอายุ ๓ หมื่นปี ดังนี้ ท่านจัดให้เป็นความเสื่อมโดยลำดับ. แต่ไม่พึงทราบว่าเป็น

อายุเสื่อมอย่างนี้ เจริญแล้ว ๆ ก็เสื่อม. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ครั้งแรก พระผู้มีพระภาคเจ้ากฤษณะ บังเกิดในเวลามีอายุ ๔ หมื่นปี ในกัปนี้แบ่งประมาณอายุออกเป็น ๕ ส่วน ดำรงอยู่ ๔ ส่วน ปรีนิพพานแล้วในเมื่อส่วนที่ ๕ ยังมีอยู่. อายุนั้นเสื่อมลงถึง ๑๐ ปี กลับเจริญขึ้นอีกจนถึงอสงไขยปี แล้วกลับเสื่อม ดำรงอยู่ในเวลามีอายุ. หมื่นปี. พระโกนาคมะบังเกิดแล้วในกาลนั้น. แม้พระองค์ก็ปรีนิพพานอย่างนั้นแล อายุนั้นเสื่อมลงถึง ๑๐ ปี กลับเจริญขึ้นอีกจนถึงอสงไขยปี แล้วก็เสื่อม ดำรงอยู่ในเวลามีอายุ ๒ หมื่นปี. พระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะบังเกิดในกาลนั้น. แม้พระองค์ปรีนิพพานแล้วอย่างนั้นแล อายุนั้นเสื่อมลงถึง ๑๐ ปี กลับเจริญขึ้นอีกจนถึงอสงไขยปี แล้วเสื่อมลงไปถึง ๑๐๐ ปี. ครั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทรงอุบัติ. พึงทราบว่ายุอายุเสื่อมแล้วกลับเจริญเจริญแล้วก็เสื่อม. พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติในมนุษย์ มีประมาณอายุอันใดในกัปนั้น อันนั้นแล เป็นประมาณอายุแม่ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น.

จบอรรถกถาเวปุลลปัพพตสูตรที่ ๑๐

จบทุติยวรรคที่ ๒

จบอรรถกถาอนมตักกสังยุต

๔. กัสสปสังยุต

๑. สันตุกฐสูตร

ว่าด้วยเรื่องสันโดษ

[๔๖๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
กัสสปนี้เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ และเป็นผู้กล่าวสรรเสริญคุณ
แห่งความสันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ ไม่ถึงการแสวงหาอันไม่ควรเพราะ
เหตุแห่งจิวร ไม่ได้จิวรก็ไม่สะดุ้ง ครั้นได้จิวรแล้วก็ไม่ยินดี ไม่ติดใจ
ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมใช้สอย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย กัสสปนี้เป็นผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และเป็น
ผู้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ไม่ถึง
การแสวงหาอันไม่ควร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่
สะดุ้ง ครั้นได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่พัวพัน มีปกติ
เห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมบริโภคน้ำ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
กัสสปนี้เป็นผู้สันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และเป็นผู้กล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งความสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ ไม่ถึงการแสวงหาอันไม่
สมควรเพราะเหตุแห่งเสนาสนะ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่สะดุ้ง ครั้นได้
เสนาสนะแล้วก็ไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญา

เครื่องสลัดออก ย่อมใช้สอย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปนี่เป็นผู้สันโดษ
ด้วยเกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ตามมีตามได้ และเป็นผู้กล่าว
สรรเสริญคุณแห่งความสันโดษด้วยเกสัชบริหาร ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้
ตามมีตามได้ ไม่ถึงการแสวงหาอันไม่ควร เพราะเหตุแห่งเกสัชบริหาร
ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ ไม่ได้เกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ก็ไม่
สะดุ้ง ครั้นได้เกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้แล้วก็ไม่ยินดี ไม่คิดใจ
ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมบริโภค.

[๔๖๓] เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษา
อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้สันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ และจักเป็น
ผู้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ จักไม่ถึงการ
แสวงหาอันไม่ควรเพราะเหตุแห่งจิวร ไม่ได้จิวรแล้วก็จักไม่สะดุ้ง ครั้น
ได้จิวรแล้วจักไม่ยินดี ไม่คิดใจ ไม่พัวพัน จึงเป็นผู้มีปกติเห็นโทษ
มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอย [พึงทำอย่างนี้ทุกบท] เราทั้งหลาย
จักเป็นผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ฯ ๓ ฯ จักเป็นผู้สันโดษ
ด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ ฯ ๓ ฯ จักเป็นผู้สันโดษด้วยเกสัชบริหาร
ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ตามมีตามได้ จักเป็นผู้กล่าวสรรเสริญคุณแห่ง
ความสันโดษด้วยเกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ตามมีตามได้ จัก
ไม่ถึงการแสวงหาอันไม่ควรเพราะเหตุแห่งเกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่ง
คนไข้ ไม่ได้เกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ก็ไม่สะดุ้ง ครั้นได้
เกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้แล้วก็ไม่ยินดี ไม่คิดใจ ไม่พัวพัน
จักเป็นผู้มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออกบริโภค คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้แล คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เราจักกล่าว

สอนพวกเธออย่างกัสสป ก็หรือผู้ใดพึงเป็นผู้เช่นกัสสป และพวกเธอ
เมื่อได้รับโอวาทแล้ว พึงปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ดังนี้.

จบสังคฤสุตที่ ๑

กัสสปสังยุต

อรรถกถาสังคฤสุตที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในสังคฤสุตที่ ๑ แห่งกัสสปสังยุต.

บทว่า **สนคฤสุต** ได้แก่ กัสสปะนี้ เป็นผู้สันโดษ. บทว่า
อิตริตเรน จิวเรน ได้แก่ ด้วยจิวรชนิดใดชนิดหนึ่ง แห่งจิวรเนื้อหยาบ
ละเอียด เส้าหมอง ประณีต ทน ชำรุด. มีอธิบายว่า สันโดษด้วย
จิวรชนิดใดชนิดหนึ่ง ตามที่ได้แล้วเป็นต้น. ก็ความสันโดษในจิรมี
๓ อย่าง คือ ยถาลกสันโดษ ๑ ยถาพลสันโดษ ๑ ยถาสารูปสันโดษ ๑.
ถึงความสันโดษในบิณฑบาตเป็นต้น ก็นั้นนี้แล.

การพรรณนาประเภทแห่งสันโดษเหล่านั้น ดังต่อไปนี้. ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ ได้จิวรดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เธอใช้จิวรนั้นอย่างเดียว ไม่
ปรารถนาจิวรอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ. นี้ชื่อว่า **ยถาลกสันโดษในจิวร**
ของเธอ. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุเป็นผู้ทูลตามปกติบ้าง ถูกอาพาธ
ครอบงำบ้าง เมื่อห่มจิวรหนักย่อมลำบาก. เธอเปลี่ยนจิวรนั้นกับภิกษุ
ผู้ชอบพอกัน ใช้จิวรเบา ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า **ยถาพลสันโดษ**
ในจิวรของเธอ. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้ปัจจัยที่ประณีต. บรรดาบาตร
และจิวรเป็นต้น เธอได้จิวรมีค่ามากอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือได้จิวร

เป็นต้น เป็นอันมาก ถวายด้วยคิดว่า สิ่งนี้สมควรแก่พระเถระผู้บวชนาน สิ่งนี้สมควรแก่ภิกษุผู้พหูสูต สิ่งนี้สมควรแก่ภิกษุผู้อาพาธ สิ่งนี้จึงมีแก่ภิกษุมิลาภน้อย ดังนี้ แล้วเก็บจิวรเก่าของภิกษุเหล่านั้น ก็หรือเก็บผ้าที่เป็นอันจากกองหยากเยื่อเป็นต้น เอาผ้าเหล่านั้นทำสังฆาฏิใช้ ก็ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า **ยถาสารูปสันโดษในจิวรของเธอ.**

ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาตเส้าหมองบ้าง ประณีตบ้าง. เธอยังอัธยาพาให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาบิณฑบาตอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ. นี้ชื่อว่า **ยถาลาภสันโดษในบิณฑบาตของเธอ.** ส่วนภิกษุใด ได้บิณฑบาตผิพรรณมา หรือแสดงต่อความเจ็บไข้ของตน. ภิกษุนั้น ฉันบิณฑบาตนั้นไม่มีความสุข. เธอถวายบิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันเสีย ฉันโภชนะเป็นที่สบายจากมือของภิกษุนั้น ทำสมณธรรม ก็ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า **ยถาพลสันโดษในบิณฑบาตของเธอ.** ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้บิณฑบาตที่ประณีตเป็นอันมาก. เธอถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มิลาภน้อย และผู้อาพาธ เหมือนถวายจิวรนั้น ฉันอาหารที่เหลือของภิกษุเหล่านั้น หรืออาหารที่เกี่ยวบิณฑบาตแล้วสำรวจ. ก็ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า **ยถาสารูปสันโดษในบิณฑบาตของเธอ.**

ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เสนาสนะ น่าชอบใจบ้าง ไม่น่าชอบใจบ้าง. เธอเกิดความพอใจ ไม่เสียใจด้วยเสนาสนะนั้นแล ยินดีตามที่ได้โดยที่สุดแม้ลาดด้วยหญ้า. นี้ชื่อว่า **ยถาลาภสันโดษในเสนาสนะของเธอ.** ส่วนภิกษุใดได้เสนาสนะที่ผิด หรือไม่ถูกกับความเจ็บไข้ของตน เมื่อเธออยู่ก็ไม่มีความสุข. ภิกษุนั้น ถวายเสนาสนะนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน

แล้ว ก็อยู่ในเสนาสนะเป็นที่สบาย อันเป็นของภิกษุนั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยลาพลสันโดษในเสนาสนะของเธอ.

อีกรูปหนึ่งมีบุญมาก ได้เสนาสนะที่ประณีตเป็นอันมากมีถ้ำมณฑป และเรือนยอดเป็นต้น. เธอถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อย และผู้อาพาธ เหมือนถวายจิวรเป็นต้นเหล่านั้น จึงอยู่ในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยลาสารูปสันโดษในเสนาสนะของเธอ. แม้ภิกษุสำเนียงกว่า ชื่อว่า เสนาสนะที่อยู่สบายมาก เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เมื่อนั่งในเสนาสนะนั้น ถิ่นมีทระครอบงำ อุกุศลวิตกย่อมปรากฏแก่เธอผู้ตื่นขึ้น ถูกความหลับครอบงำแล้ว ไม่รับเสนาสนะเช่นนั้นแม้ถึงแก่ตน. เธอห้ามเสนาสนะนั้นแล้ว อยู่ในกลางแจ้งและโคนต้นไม้เป็นต้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. แม้นี้ชื่อว่า ยลาสารูปสันโดษในเสนาสนะ.

ส่วนภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เกสัชเสวราหมองบ้าง ประณีตบ้าง. เธอก็ยินดีด้วยเกสัชซึ่งตนได้เท่านั้น ไม่ปรารถนาเกสัชอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ. นี้ชื่อว่า ยลาถาสันโดษในคิลานปัจฉัยของเธอ. ส่วนภิกษุต้องการน้ำมัน ได้น้ำอ้อย. เธอถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้ว รับน้ำมันจากมือของภิกษุนั้น หรือแสวงหาน้ำมันอื่นมาทำเกสัช ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยลาพลสันโดษในคิลานปัจฉัยของเธอ. อีกรูปหนึ่งมีบุญมาก ได้เกสัชที่ประณีตมีน้ำมันน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นอันมากเป็นต้น. เธอถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อย และอาพาธ เหมือนถวายจิวร ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเกสัชอย่างใดอย่างหนึ่งอันตนนำมาสำหรับภิกษุเหล่านั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. ส่วนภิกษุที่วางสมอ

คองด้วยน้ำมูตรไว้ในภาชนะหนึ่ง วางของหวาน ๔ อย่างไว้ในภาชนะหนึ่ง
เมื่อเขาพูดว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงถือเอาตามที่ปรารถนาเถิด หากโรค
ของเขาระงับได้ด้วยเภสัชเหล่านั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น
จึงห้ามของหวาน ๔ อย่าง ด้วยคิดว่า ชื่อว่าสมอคองน้ำมูตร พระพุทธ-
เจ้าเป็นต้น ทรงสรรเสริญ ดังนี้ แล้วทำเภสัชด้วยสมอคองน้ำมูตร
ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่ง. นี้ชื่อวैयाตาสารูปสันโดษในกิลานปัจฉัย
ของเขอ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงสันโดษ ๓ เหล่านี้ว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะนี้สันโดษด้วยจิรตามมีตามได้ คือเป็นผู้สันโดษ
ด้วยจิรตามที่ได้เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า วัฒนวาที ความว่า ภิกษุรูปหนึ่ง เป็นผู้สันโดษ แต่ไม่
กล่าวคุณแห่งความสันโดษ อีกรูปหนึ่งไม่เป็นผู้สันโดษ แต่กล่าวคุณ
แห่งความสันโดษ. อีกรูปหนึ่ง ทั้งไม่เป็นผู้สันโดษ ทั้งไม่กล่าวคุณแห่ง
ความสันโดษ. อีกรูปหนึ่ง ทั้งเป็นผู้สันโดษ ทั้งกล่าวคุณแห่งความ
สันโดษ. เพื่อทรงแสดงว่า กัสสปะนี้เป็นผู้เช่นนั้น ดังนี้ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสว่า กัสสปะเป็นผู้มีปกติกล่าวสรรเสริญความสันโดษ ด้วย
จิรตามมีตามได้ ดังนี้.

บทว่า อนสนัน ได้แก่ ไม่แสวงหาปีประการต่างๆ มีประเภท
คือความเป็นทวดส่งข่าว และรับใช้. บทว่า อลทฐา แปลว่า ไม่ได้.
อธิบายว่า ภิกษุบางรูปคิดว่า เราจักได้จิรอย่างไรหนอแล รวมเป็น
พวกเดียวกับพวกภิกษุผู้มีบุญ ทำการหลอกลวงอยู่ ย่อมสะดุ้ง หวาด
เสียวนั้นใจ. ภิกษุนี้ ไม่ได้จิรก็ไม่สะดุ้งฉนั้น. บทว่า ลทฐา จ
ได้แก่ ได้แล้วโดยธรรม. บทว่า อคติโต ได้แก่ ไม่คิดในความโลก.

บพว่า อมฺจุลิต ใต้แก่ ไม่ถึงความสยบ ด้วยตัณหามีประมาณยิ่ง.
บพว่า อนชฺฌาปนฺโน ความว่า อันตัณหาท่วมทับไม่ได้ คือโอบรัดไม่
ได้. บพว่า อาทีนทสฺสาวี ความว่า เห็นโทษอยู่ในอนสนาบัดติและ
ในการติคการบริโภค. บพว่า นิสฺสรณปฺลฺโย ท่านกล่าววว่า เพียงเพื่อ
กำจัดความหนาว. มีอธิบายว่า รู้การสลัดออก จึงใช้สอย. แม้ในบพเป็น
ต้นว่า อิตฺติรปฺปฺญาปาเตน ฟังเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ด้วยบิณฑบาต
เสนาสนะ. กิลานปัจฉัยเกสฺชบริหาร อย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ได้เป็นต้น.

ในบพว่า กสฺสเปณ วา หิ โว ภิกฺขเว โอรทิสฺสาม นี้ เหมือน
พระมหากัสสปเถระ สันโดษด้วยความสันโดษ ๓ ในปีจัย ๔. ภิกฺขุ
เมื่อกกล่าวสอนว่า แม้ท่านทั้งหลาย จงเป็นอย่างนั้น ชื่อว่ากล่าวสอนตาม
กัสสป. แม้ในบพว่า โย วา ปนฺสฺส กสฺสปาทีโส นี้ ก็หรือภิกษุใด
เช่นกัสสปฟังเป็นผู้สันโดษ ด้วยความสันโดษ ๓ ในปีจัย ๔ เหมือน
พระมหากัสสปเถระ. เมื่อกกล่าวสอนว่า แม้ท่านทั้งหลาย จงมีรูปอย่างนั้น
ชื่อว่ายอมสอนเช่นกับกัสสป. บพว่า ตถตฺตตาย ปฺปฺปิชฺชิตพฺพ
ความว่า ชื่อว่าการการกล่าวด้วยความประพฤติ และการปฏิบัติขัดเกลา
ตามที่กล่าวไว้ในสันตฺถุจฺจิสฺสุตฺตนี้ เป็นภาระของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. แต่
การบำเพ็ญทำข้อปฏิบัตินี้ให้บริบูรณ์เป็นภาระของพวกเราเหมือนกัน. เธอ
คิดว่า ก็แล เราควรถือเอาภาระอันมาถึงแล้ว ฟังปฏิบัติเพื่อความเป็น
อย่างนั้น ตามที่เรากล่าวแล้ว.

จบอรรถกถาสันตฺถุจฺจิสฺสุตฺตที่ ๑

๒. อนัตตปิสุตร

ว่าด้วยความไม่สะดุ้งกลัวต่อความชั่ว

[๔๖๔] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปและท่านพระสารีบุตรอยู่ในป่า อสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี. ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรออก จากที่พักผ่อนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้สนทนาปราศรัยกับท่านพระมหากัสสป ครั้นผ่านการ ปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๔๖๕] ครั้นแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกะท่านพระมหา กัสสป ดังนี้ว่า ท่านกัสสป ผมกล่าวดังนี้ว่า ผู้ไม่มีความเพียรเครื่อง เผากิเลส ผู้ไม่มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความตรัสรู้ ไม่ควร เพื่อพระนิพพาน ไม่ควรเพื่อบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่าง ยอดเยี่ยม ส่วนผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ผู้มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ ควรเพื่อความตรัสรู้ ควรเพื่อพระนิพพาน ควรเพื่อบรรลุธรรมเป็นแดน เกشمจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม คุณก่อนผู้มีอายุ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส เป็นผู้ไม่มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความตรัสรู้ ไม่ควรเพื่อพระนิพพาน ไม่ควรเพื่อบรรลุ ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ก็แลด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึง จักได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส เป็นผู้มีความสะดุ้งกลัว เป็น ผู้ควรเพื่อความตรัสรู้ ควรเพื่อพระนิพพาน ควรเพื่อบรรลุธรรมเป็น แดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม.

[๔๖๖] ท่านพระมหากัสสปกล่าวว่ ผู้มีอายุ ภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ไม่ทำควมเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่ อกุศลธรรมลามกที่ยังไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแก่เราจะพึงเป็นไปเพื่อควมเสียประโยชน์ ไม่ทำควมเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่ อกุศลธรรมอันลามกบังเกิดขึ้นแล้ว เมื่อเรายังละไม่ได้ จะพึงเป็นไปเพื่อควมเสียประโยชน์ ไม่ทำควมเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เมื่อไม่เกิดขึ้นแก่เรา จะพึงเป็นไปเพื่อควมเสียประโยชน์ ไม่ทำควมเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่ กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อดับ จะพึงเป็นไปเพื่อควมเสียประโยชน์ ผู้มีอายุ ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิภษุจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีควมเพียรเครื่องเผากิเลส.

[๔๖๗] สว. ผู้มีอายุ ก็ภิภษุชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีควมสะดุ้งกลัวอย่างไร.

ก. ผู้มีอายุ ภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ ไม่สะดุ้งกลัว โดยคิดว่ อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อเกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อควมเสียประโยชน์ สะดุ้งกลัว โดยคิดว่ อกุศลธรรมที่ลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อเรายังละไม่ได้ จะพึงเป็นไปเพื่อควมเสียประโยชน์ ไม่สะดุ้งกลัว โดยคิดว่ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อไม่เกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อควมเสียประโยชน์ ไม่สะดุ้งกลัว โดยคิดว่ กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อดับ จะพึงเป็นไปเพื่อควมเสียประโยชน์ ผู้มีอายุ ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิภษุจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีควมสะดุ้งกลัว ผู้มีอายุ ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิภษุเป็นผู้ไม่มีควมเพียรเครื่องเผากิเลส ไม่มีควมสะดุ้งกลัว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อควมตรัสรู้ ไม่ควรเพื่อพระนิพพาน ไม่ควร

เพื่อบรรลุนิพพานเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม.

[๔๕๖] สว. ผู้มีอายุ ก็ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลสอย่างไร.

ก. ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อเกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า อกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อเรายังละไม่ได้ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อไม่เกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อดับ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ผู้มีอายุ ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส.

[๔๕๗] สว. ผู้มีอายุ ก็ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีความสะดุ้งกลัวอย่างไร.

ก. ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมสะดุ้งกลัว โดยคิดว่า อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อเกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ย่อมสะดุ้งกลัว โดยคิดว่า อกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อเรายังละไม่ได้ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ย่อมสะดุ้งกลัว โดยคิดว่า อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อไม่เกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ย่อมสะดุ้งกลัว โดยคิดว่า อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อดับ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ผู้มีอายุ ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีความสะดุ้งกลัว ผู้มีอายุ ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีความ

สะดุ้งกลัว เป็นผู้กลัวเพื่อความตรัสรู้ กลัวเพื่อพระนิพพาน กลัวเพื่อ
บรรลुธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ดังนี้.

จบอโนตตปิสุตที่ ๒

อรรถกถาอโนตตปิสุตที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในอโนตตปิสุตที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อนาตาปี** ความว่า เว้นจากความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส.

บทว่า **อโนตตปิ** ความว่า ไม่กลัว คือเว้นความกลัวแต่ความเกิดแห่ง

กิเลส และความไม่เกิดแห่งกุศล. บทว่า **สมุโพชาย** คือเพื่อความ

ตรัสรู้. บทว่า **นิพพานาย** คือเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง. **อนุตตรสุต**

โยคกุเขมสุต คืออรหัต. กัณฑ์นั้น ยอดเยี่ยมและเกษมจากโยคะ ๔.

ในบทเป็นต้นว่า **อนุปปนุณา** ความว่า อกุศลบาปกรรมมีโลภะ
เป็นต้นเหล่าใด ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ได้ปัจจัยมีจิรวเป็นต้น อันตนยังไม่
เคยได้วัตถุเป็นที่พอใจอย่างใดอย่างหนึ่งของอุปัฏฐาก สัทธวิหาริก และ
อันตวาสิกทั้งหลายแล้ว ถือเอาสิ่งนั้นด้วยเข้าใจว่างาม เป็นสุข ดังนี้
โดยไม่แยบคาย ก็หรือรำพึงถึงอารมณ์อันไม่เคยมีอย่างใดอย่างหนึ่ง โดย
ไม่แยบคายตามมีตามเกิด. อกุศลบาปกรรมเหล่านั้น พึงทราบว่ายังไม่
เกิดขึ้น ดังนี้.

บาปกรรม ชื่อว่ายังไม่เกิดขึ้นในสงสารอันมีที่สุดเบื้องต้นอันบุคคล
รู้ไม่ได้ ย่อมไม่มีโดยประการอื่น. อนึ่ง อกุศลธรรมยังไม่เกิดขึ้นแก่
ภิกษุ ในเพราะอารมณ์อันเป็นวัตถุ อันเคยมีมา หรือด้วยความบริสุทธิ์

เป็นปกติ หรือด้วยการเรียนและการสอบถาม หรือด้วยอำนาจแห่งปริยัตินวกรรมและทำให้ไว้ในใจโดยแยกกาย อย่างใดอย่างหนึ่งในก่อน ภายหลังย่อมเกิดขึ้นได้เร็วด้วยปัจจัยเช่นนั้น. อกุศลธรรมเหล่านี้ พึงทราบว่ายังไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์. ด้วยว่า อกุศลธรรมเมื่อเกิดขึ้นในวัฏการมณห์เหล่านั้นบ่อย ๆ ชื่อว่ายังละไม่ได้. อกุศลธรรมเหล่านั้น พึงทราบว่าที่เกิดขึ้นแล้ว เมื่อยังละไม่ได้พึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์. นี่เป็นความสังเขปในข้อนี้. ส่วนความพิสดารแยกเป็นเกิดขึ้น สละวิธีที่ละได้ ยังละไม่ได้ ทั้งหมดท่านกล่าวในวิสุทธิมรรคว่าด้วยญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ.

บทว่า **อนุปฺปนฺหา เม กุสลา ฆมฺมา** ความว่า ธรรมที่ไม่มีโทษ กล่าวคือศีล สมาธิ มรรคและผลที่ตนยังไม่ได้. บทว่า **อุปฺปนฺหา** ได้แก่ กุศลธรรมเหล่านั้นอันตนได้แล้ว. บทว่า **นिरุชฺฌมฺมา อนตฺถาย** สํวตฺเตยฺยู ความว่า ธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อดับไปเพราะยังไม่เกิด ด้วยอำนาจความเสื่อม. ก็ในธรรมมีศีลเป็นต้นนี้ โลกียธรรมย่อมเสื่อม. โลกุตระธรรมไม่มีเสื่อม. ส่วนเทศสนานี้ ท่านแสดงด้วยอำนาจสัมมปฺปชานนี้ว่า เพื่อความดำรงอยู่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นเนื้อความในข้อนี้ว่า เมื่อทุกติยมรรคยังไม่เกิดปฐมมรรคเมื่อดับ พึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์. สัมมปฺปชาน ๔ เหล่านี้ ท่านกล่าวในสูตรนี้ ด้วยอำนาจวิปัสสนาส่วนเบื้องต้น ด้วยประการฉะนี้แล.

อรรถกถา โนตคาปิสูตรที่ ๒

๓. จันทุปมสูตร

ว่าด้วยเปรียบเทียบภิกษุองค์ทำตัวเป็นคู่อริพระจันทร์

[๔๙๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่อริภิกษุทั้งหลาย
พวกเธอจงเป็นประดุจพระจันทร์ จงพรากราย พรากรจิตออก เป็นผู้ใหม่
เป็นนิตย์ เป็นผู้ไม่ค่นองในสกุลทั้งหลายเข้าไปสู่สกุลเถิด คู่อริภิกษุ
ทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงพรากราย พรากรจิต แลคูป่อน้ำซึ่ง
คร่ำคร่า หรือที่เป็นหลุมเป็นบ่อบนภูเขา หรือแม่น้ำที่ขาดเป็นห้วง ฉันทใด
พวกเธอจงเป็นประดุจพระจันทร์ จงพรากราย พรากรจิตออก เป็นผู้ใหม่
เป็นนิตย์ ไม่ค่นองในสกุล เข้าไปสู่สกุล ฉันทนั้น คู่อริภิกษุทั้งหลาย
ก็สสพเปรียบประดุจพระจันทร์ พรากราย พรากรจิตออกแล้ว เป็นผู้ใหม่
อยู่เป็นนิตย์ ไม่ค่นองในสกุลทั้งหลายเข้าไปสู่สกุล.

[๔๙๑] คู่อริภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็น
โงน ภิกษุชนิดไร จึงสมควรเข้าไปสู่สกุล.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลาย
ของข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน มีพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ขอให้เนื้อความแห่งภายิตนี้ จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้า
เถิด ภิกษุทั้งหลายได้สดับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทรงจำไว้ ดังนี้.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโบกฝ่าพระหัตถ์ในอากาศ

ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ามือนี้ ไม่ข้อม ไม่ยึด ไม่พัวพันในอากาศ
ฉันใด จิตของภิกษุผู้เข้าไปสู่สกุล ไม่ข้อม ไม่ยึด ไม่พัวพัน ฉะนั้น
เหมือนกัน โดยตั้งใจว่า ผู้ปรารถนาลาภ จงได้ลาภ ส่วนผู้ปรารถนาบุญ
จงทำบุญ ดังนี้ ภิกษุเป็นผู้พอใจ ดีใจ ด้วยลาภตามที่เป็นของตน ฉะนั้น
ก็เป็นผู้พลอยพอใจ ดีใจ ด้วยลาภของชนเหล่าอื่น ฉะนั้น ภิกษุผู้เห็น
ปานนี้แล จึงควรเข้าไปสู่สกุล ภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้เข้าไปสู่สกุล
ไม่ข้อม ไม่ยึด ไม่พัวพันในสกุลทั้งหลาย โดยคิดว่า ผู้ปรารถนาลาภ
จงได้ลาภ ส่วนผู้ปรารถนาบุญ จงทำบุญ ดังนี้ กัสสปเป็นผู้พอใจ ดีใจ
ด้วยลาภตามที่เป็นของตน ฉะนั้น ก็เป็นผู้พลอยพอใจ ดีใจ ด้วยลาภ
ของชนเหล่าอื่น ฉะนั้น.

[๔๗๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็น
ไฉน ธรรมชาติของภิกษุชนิดใด ไม่บริสุทธฺิ ธรรมชาติของภิกษุ
ชนิดใดบริสุทธฺิ.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลาย
ของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน มีพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ขอให้เนื้อความแห่งภิกษุนี้ จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด
ภิกษุทั้งหลายได้สดับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักทรงจำไว้ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นพวก
เธอจงฟัง จงใจใฝ่ให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าว่า อย่างนั้นพระพุทธเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตั้งนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุ

รูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นว่า โอหนอ
ชนทั้งหลายฟังฟังธรรมของเรา ก็แลครั้นฟังแล้ว ฟังเลื่อมใสซึ่งธรรม
ผู้ที่เลื่อมใสแล้วเท่านั้น จะฟังทำอาการของผู้เลื่อมใสต่อเรา ดังนี้ ภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรมเทศนาของภิกษุเห็นปานนี้แล ไม่บริสุทธฺิ ส่วนภิกษุใดแล
เป็นผู้มีความคิดอย่างนี้ แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นว่า พระธรรมอัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นข้อปฏิบัติอันผู้บรรลุมะพึงเห็นเอง
ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญู-
ชนจะพึงรู้เฉพาะตน โอหนอ ชนทั้งหลายฟังฟังธรรมของเรา ก็แลครั้น
ฟังแล้ว จะพึงรู้ทั่วถึงธรรม ก็แลครั้นรู้ทั่วถึงธรรมแล้ว จะพึงปฏิบัติเพื่อ
ความเป็นอย่างนั้น ดังนี้ อาศัยความที่แห่งพระธรรมเป็นธรรมอันดี จึง
แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความกรุณา จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น
อาศัยความเอ็นดู จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความอนุเคราะห์
จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ด้วยประการฉะนี้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมเทศนาของภิกษุเห็นปานนี้แล บริสุทธฺิ.

[๔๗๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปเป็นผู้มีความคิดอย่างนี้ ย่อม
แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้
ดีแล้ว เป็นข้อปฏิบัติอันผู้บรรลุมะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควร
เรียกให้มาดู. ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนจะพึงรู้เฉพาะตน โอหนอ
ชนทั้งหลายฟังฟังธรรมของเรา ก็แลครั้นฟังแล้ว จะพึงรู้ทั่วถึงธรรม
ก็แลครั้นรู้ทั่วถึงธรรมแล้ว จะพึงปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ดังนี้ อาศัย
ความที่ธรรมเป็นธรรมอันดี จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความ
กรุณา จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความเอ็นดู จึงแสดงธรรม

แก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความอนุเคราะห์ จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักกล่าวสอนพวกเธอตามอย่างกัสสป หรือผู้ใด
ฟังเป็นเช่นกัสสป เราก็จักกล่าวสอนให้ประพฤติดังผู้นั้น ก็แลพวกเธอ
ได้รับโอวาทแล้ว ฟังปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ดังนี้.

จบจันทุปมสูตรที่ ๓

อรรถกถาจันทุปมสูตรที่ ๓

ฟังทราบวินิจฉัยในจันทุปมสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **จันทุปมา** ความว่า เธอทั้งหลาย จงเป็นเช่นดวงจันทร์
โดยความเป็นปริณทลอย่างไร. อีกอย่างหนึ่ง ดวงจันทร์โคจรอยู่บน
ท้องฟ้า ไม่ทำความคุ่นเคย ความเขื่อใย ความรักใคร่ ความปรารถนา
หรือความพยายามกับใคร. แต่จะไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของมหาชนก็หาไม่ได้
ฉันท. แม้พวกเธอ ก็เป็นที่รักที่ชอบใจของชนเป็นอันมาก เพราะไม่
ทำความคุ่นเคยเป็นต้นกับใคร เป็นดุจดวงจันทร์ เข้าไปสู่ตระกูล ๔ มี
ตระกูลกษัตริย์เป็นต้นฉันท. อนึ่ง ดวงจันทร์กำจัดความมืดส่องแสงสว่าง
ฉันท. ฟังเห็นเนื้อความในข้อนี้ โดยนัยมีเป็นต้นอย่างนี้ว่า พวกเธอเป็น
ดุจดวงจันทร์ด้วยการกำจัดความมืดคือกิเลส และด้วยการส่องแสงสว่าง
คือปัญญาฉันท.

บทว่า **อปกสุเสว** **กายี** **อปกสุส** **จิตฺต** ความว่า พราก คือ
คร่ำมา นำออกไปทั้งกายและทั้งจิตด้วยการไม่ทำความคุ่นเคยเป็นต้นนั้น
แล. ด้วยว่า ภิกษุใดไม่อยู่แม้ในป่า แต่ตริกกามวิตกเป็นต้น. ภิกษุนี้
ชื่อว่าไม่พรากทั้งกายทั้งจิต. ส่วนภิกษุใด แม้อยู่ในป่า ตริกกามวิตก

เป็นต้น. ภิกษุนี้ชื่อว่าพรากกายอย่างเดียว แต่ไม่พรากจิต. ภิกษุใดอยู่ในละแวกบ้าน แต่ก็ไม่ตริกกามวิตกเป็นต้น. ภิกษุนี้ชื่อว่าพรากจิตอย่างเดียว แต่ไม่พรากกาย. ส่วนภิกษุใดอยู่ป่า และไม่ตริกกามวิตกเป็นต้น ภิกษุนี้ชื่อว่าพรากแม่ทั้งสอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงว่า พวกเธอเห็นปานนี้ จงเข้าไปสู่ตระกูล จึงตรัสว่า **อปกสุสวากาย อปกสุส จิตฺตํ** ดังนี้.

บทว่า **นิจจนวกา** ความว่า พวกเธอเป็นผู้ใหม่เป็นนิคย คือเป็นเช่นอาคันตุกะดังนี้. ด้วยว่า อาคันตุกะเข้าไปสู่เรือนที่ถึงเข้าตามลำดับ ถ้าเจ้าของเรือนเห็นเขาเข้าก็คิดว่า บุตรพี่น้องชายของพวกเรา ไปพักผ่อนเที่ยวไปอย่างนี้ ดังนี้ เมื่ออนุเคราะห์เชิญให้นั่งให้บริโภคน้ำพอเขาบริโภคน้ำเสร็จคิดว่า ท่านจงถือเอาโภชนะของท่านเถิด ดังนี้ ลูกขึ้นหลีกไป ย่อมไม่ทำความคุ้นเคยกับเจ้าของเรือนเหล่านั้น หรือจัดทำกรณียกิจ. ท่านแสดงว่า แม่พวกเธอเข้าไปสู่เรือนที่ถึงเข้าตามลำดับอย่างนี้แล้ว พวกมนุษย์ผู้เลื่อมใสในอิริยาบถจะถวายสิ่งใด รับเอาสิ่งนั้นตัดความคุ้นเคยเป็นผู้ไม่ชวนชวายนในกรณียกิจของมนุษย์เหล่านั้นออกไป ดังนี้. ท่านกล่าวเรื่องของสองพี่น้องไว้ เพื่อความแจ่มแจ้งของความเป็นผู้ใหม่เป็นนิตยดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า พี่น้องสองคนออกบวชจากบ้านวโสหุณฺณ. พี่น้องสองคนเหล่านั้น ปรากฏว่าเป็น พระจุพนาคเถระ และพระมหานาคเถระ. พระเถระเหล่านั้นอยู่บวชปฏิบัติตลอด ๓๐ ปี บรรลุพระอรหัตแล้วคิดว่า เราจักเยี่ยมมารดา มาแล้ว พักอยู่ในวิหารในวโสหุณฺณ เข้าไปสู่บ้านมารดาเพื่อบิณฑบาตในวันรุ่งขึ้น. แม้มารดานำข้าวต้มออกไปด้วยกระบวยเพื่อพระเถระเหล่านั้น เกลี่ยลงในบาตรของพระเถระรูปหนึ่ง. เมื่อนาง

มองดูพระเถระนั้น ก็เกิดความรักในบุตร. ครั้งนั้นนางจึงกล่าวกะท่านว่า ลูกท่านชื่อมหานาคเป็นลูกของเราหรือ. พระเถระกล่าวว่า อุบาสิกา ท่านจงถามพระเถระรูปหลังเถิด แล้วก็หลีกไป. นางถวายข้าวยากูแม่แก่พระเถระรูปหลัง แล้วจึงถามว่า ลูก ท่านชื่อจุพนาคเป็นลูกของเราหรือ. พระเถระกล่าวว่า อุบาสิกา ท่านไม่ถามพระรูปก่อนหรือ ดังนี้ แล้วก็หลีกไป. ภิกษุผู้ตัดความคุ้นเคยกับมารดาอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ใหม่เป็นนิตย.

บทว่า **อปฺปคพฺภา** คือไม่คะนอง อธิบายว่า เว้นด้วยความคะนองกายมีฐานะ ๘ ด้วยความคะนองวาจามีฐานะ ๔ และด้วยความคะนองใจมีฐานะมิใช่น้อย การกระทำอันไม่สมควรด้วยกายในสงฆ์ คณะ บุคคล โรงฉัน เรือนไฟ ทำอาบน้ำ ทางภิกขาจาร การเข้าไปในละแวกบ้าน ชื่อว่าความคะนองกายมีฐานะ ๘ เช่นกรรมเป็นต้น อย่างนี้ว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ นั่งรัดเข้าในท่ามกลางสงฆ์ หรือ ไขว่ห้าง. ในท่ามกลางคณะก็อย่างนั้น. บทว่า **คณฺเมชฺเช** ความว่า ในการประชุมบริษัท ๔ หรือประชุมคณะพระสูตรเป็นต้น. ในภิกษุผู้แก่กว่าก็อย่างนั้น. ส่วนในโรงฉันไม่ถวายอาสนะแก่ภิกษุผู้แก่ ห้ามอาสนะแก่ภิกษุผู้ใหม่. ในเรือนไฟก็อย่างนั้น ก็ในเรือนไฟนี้ เธอไม่บอกภิกษุผู้แก่ ทำการก่อไฟเป็นต้น. ส่วนในทำอาบน้ำมีอธิบายนี้ว่า ท่านไม่กำหนดว่า ภิกษุหนุ่ม ภิกษุแก่ ฟึ่งอาบน้ำตามลำดับที่มา. เธอเมื่อไม่เอื้อเพื่อการกำหนดนั้น มาภายหลังลงน้ำ ย่อมเบียดเบียนภิกษุแก่และภิกษุใหม่. ส่วนในทางภิกขาจารมีกรรมเป็นต้นอย่างนี้ว่า เดินออกหน้าเพื่อประโยชน์แก่อาสนะที่เลิศ น้ำที่เลิศ ก้อนข้าวที่เลิศ กระทบแขนเข้าไปภายในละแวกบ้านก่อนพวกภิกษุผู้แก่ ทำการเล่นทางกายกับภิกษุหนุ่ม ดังนี้.

การเปล่งวาจาอันไม่สมควรในท่ามกลางสงฆ์ คณะ บุคคล และ
ในละแวกบ้าน ชื่อว่าความคะนองวาจา มีฐานะ ๔ เช่นภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ไม่บอกก่อน กล่าวธรรมในท่ามกลางสงฆ์ ในท่ามกลางคณะ
และในสำนักบุคคลมีประการตามที่กล่าวแล้วในก่อนอย่างนั้น ถูกพวก
มนุษย์ถามอย่างนั้นเหมือนกัน ไม่บอกภิกษุผู้แก่กว่าแก้ปัญหา. ส่วนใน
ละแวกบ้าน ย่อมกล่าวคำเป็นต้นว่า ชื่อแม่โจน ข้าวยาคู หรือของ
ควรเคี้ยว ควรบริโภคมืออยู่หรือ ท่านจะให้อะไรแก่เรา. วันนี้เราจักเคี้ยว
อะไร จักกินอะไร จักดื่มอะไร. การไม่ถึงอรรถาจารย์ด้วยกายวาจาใน
ฐานะเหล่านั้น ๆ แต่ใจตรึกถึงกามวิตกเป็นต้น ชื่อว่าความคะนองใจ ซึ่งมี
ฐานะมิใช่น้อย. อนึ่ง ความที่ภิกษุผู้ทุศีล แม้มีความปรารถนาลามกอัน
เป็นไปอย่างนี้ว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มึนสติดังนี้ ชื่อว่าความคะนองใจ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอเป็นผู้คะนองเข้าไปหา เพราะไม่มี
ความคะนองเหล่านี้ทั้งหมดด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ขรุทปาน** ได้แก่
บ่อน้ำเก่า. บทว่า **ปพฺพตวิสม** ได้แก่ ที่เป็นหลุม คือเป็นเหวบนภูเขา.
บทว่า **นทิวทฺถุคฺค** ได้แก่ แม่น้ำที่ขาดเป็นห้วง ๆ. บทว่า **อปกฺสุเสว**
กาย ได้แก่ ผู้ใดชวนชวนในการเล่นเป็นต้น ไม่พรากราย ไม่ร่วมกัน
ทำกรรมหนักตลอดสถานที่เช่นนั้น ไม่ยึดถือผู้ช่วย ไม่พรากรจิต คำนึงโดย
ลำดับ เพราะเห็นโทษว่าบุคคลผู้ตกไปในที่นี้ ย่อมถึงมือและเท้าหักเป็นต้น
จึงมีความรักมองดู. บุคคลนั้นตกไปแล้ว ย่อมประสพสิ่งมิใช่ประโยชน์มีมือ
และเท้าหักเป็นต้น. ส่วนผู้ใดต้องการน้ำ เป็นผู้ใคร่จะตรวจดูด้วยกิจอื่น
หรือกิจบางอย่าง พรากราย ร่วมกันทำกรรมหนัก ยึดถือผู้ช่วยเหลือ พรากร

แม้จิต มองดูเกิดสังเวชเพราะเห็นโทษ. ผู้นั้นแลดูตามความชอบใจ แล้วมีความสุข ย่อมหลีกเลี่ยงไปตามความปรารถนา.

บทนี้ในบทว่า เอรเมว โข นี้ เป็นเครื่องเปรียบอุปมา. ด้วยว่า
ตระกูล ๔ เหมือนบ่อน้ำเก่าเป็นต้น. ภิกษุเหมือนบุรุษผู้แลดู. บุรุษมีกาย
และจิตยังพราวไม่ได้ เมื่อแลดูบ่อน้ำเก่าเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมตกไปใน
บ่อนั้นฉันทใด ภิกษุมีกายเป็นต้นไม่รักษาแล้ว เมื่อเข้าไปสู่ตระกูล ย่อม
ติดอยู่ในตระกูล ต่อจากนั้น ย่อมประสบสิ่งมิใช่ประโยชน์ มีการทำลาย
พื้นศีลเป็นต้น มีประการต่าง ๆ เป็นต้นฉันทนั้น. เหมือนอย่างบุรุษมีกาย
และจิตพราวได้แล้ว ย่อมไม่ตกไปในบ่อนั้นฉันทใด. ภิกษุเป็นผู้มีกายและ
จิตพราวได้ด้วยกายอันตนรักษาแล้ว ด้วยอันตนรักษาแล้ว ด้วยวาจา
อันตนรักษาแล้ว ด้วยสติอันมั่นคง เมื่อเข้าไปสู่ตระกูล ย่อมไม่คิดใน
ตระกูล. ครั้งนั้น ศีลของเธอไม่ทำลาย เหมือนเท้าของบุรุษ ผู้ไม่ตกไป
ในบ่อนั้น ไม่หักจะนั้น. มือที่ประกอบด้วยศรัทธา ย่อมไม่ทำลาย เหมือน
มือไม่หักจะนั้น. ท้องคือสมาธิ ย่อมไม่แตก เหมือนท้องไม่แตกจะนั้น.
ศิระคือญาณ ย่อมไม่แตก เหมือนศิระไม่แตกจะนั้น. อนึ่ง ต่อและ
หนามเป็นต้น ย่อมไม่ตำบุรุษนั้นฉันทใด. หนามคือราคะเป็นต้น ย่อมไม่
ทิ่มแทงภิกษุนี้ฉันทนั้น. บุรุษนั้นไม่มีอุปัทวะ. แลดูได้ตามความชอบใจ
มีความสุขหลีกเลี่ยงได้ตามต้องการฉันทใด ภิกษุอาศัยตระกูลแล้ว เสพปัจจัย
มีจีวรเป็นต้น เจริญกัมมัฏฐาน พิจารณาในสังขารทั้งหลาย บรรลุพระ
อรหัตเป็นสุขด้วยโลกุตระสุข ย่อมไปสู่ทิศคือนิพพานที่ยังไม่เคยไปได้ตาม
ต้องการฉันทนั้น.

บัดนี้ ภิกษุใคร่สนใจไปในทางเลว ปฏิบัติผิด พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อตรัสว่า พวกเธอจงละความคะนอง ๓ อย่างเป็น จุกดวงจันทร์ เข้าไปสู่ตระกูล ด้วยความเป็นผู้ใหม่เป็นนิตย์ ตั้งไว้ใน มิใช่ฐานะ ให้ยกภาระที่ทนไม่ได้ ให้การทำสิ่งซึ่งใคร ๆ ไม่อาจจะทำได้. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เมื่อทรงตัดทางถ้อยคำของภิกษุนั้นแสดงว่า ใคร ๆ อาจทำได้อย่างนี้ ภิกษุเห็นปานนี้ก็มิอยู่ดังนี้ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **กสุสโป ภิกขเว** ดังนี้.

บทว่า **อากาศ ปาณี จาเลติ** ความว่า ทรงโบกฝ่าพระหัตถ์ ไปมาทั้งสองข้าง ทั้งส่วนล่าง ทั้งส่วนบน เหมือนนำไปซึ่งสายฟ้าเป็นคู่ ๆ ในระหว่างท้องฟ้าสีครามจะนั้น. แต่ข้อนี้ ชื่อว่าเป็นบทไม่เจือปนใน พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก. บทว่า **อตุตมโน** ความว่า เป็นผู้ มีจิตยินดี มีใจเป็นของตน คือไม่ถูกโทมนัสถือได้. แม้บทว่า **กสุสปสุส ภิกขเว** นี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงตัดถ้อยคำของผู้อื่น โดยนัยก่อน เหมือนกัน จึงตรัสเพื่อแสดงว่า ภิกษุเห็นปานนี้ก็มิอยู่. บทว่า **ปสนุนาคาริ กเรยฺยู** ความว่า คนผู้เลื่อมใสพึงถวายปัจจัยมีจีวรเป็นต้น. บทว่า **ตถตฺตตาย ปฏิปชฺเชยฺยู** ความว่า พวกภิกษุบำเพ็ญศีลให้เต็มในที่มาแล้ว ให้ศีลเหล่านั้น ๆ ถึงพร้อมในที่แห่งสมาธิวิปัสสนาบรรคและผลมาแล้ว ชื่อว่าพึงปฏิบัติ เพื่อความเป็นอย่างนั้น. บทว่า **อนุทฺธิ** คือความรักษา. บทว่า **อนุกมฺปิ** คือมีจิตอ่อนโยน. ก็ทั้งสองบทนั้น เป็นไวพจน์ของความกรุณา. แม้บทว่า **กสุสโป ภิกขเว** นี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรง ตัดถ้อยคำของผู้อื่น โดยนัยก่อนเหมือนกัน จึงตรัสเพื่อแสดงว่า ภิกษุ เห็นปานนี้ก็มิอยู่. ในบทว่า **กสุสเปน วา** นี้ ท่านแต่งประกอบด้วย

อำนาจอุปมากับดวงจันทร์เป็นต้น ฟังทราบเนื้อความโดยนัยก่อนเหมือนกัน.

จบอรรถกถาจับอุปมาสูตรที่ ๓

๔. กุฎุปกสูตร

ว่าด้วยการเข้าไปสู่สกุลของภิกษุบางพวก

[๔๗๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุชนิดใด สมควรเข้าไปสู่สกุล ภิกษุชนิดใด ไม่สมควรเข้าไปสู่สกุล.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯ ล ฯ

[๔๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ว่า ขอชนทั้งหลายจงให้แก่เราเท่านั้น อย่าไม่ให้ จงให้แก่เราให้มาก อย่าให้น้อย จงให้เราแต่สิ่งประณีตเท่านั้น อย่าให้สิ่งเศร้าหมอง จงให้เราเร็วพลันทีเดียว อย่าให้ช้า จงให้เราด้วยความเคารพเท่านั้น อย่าให้โดยไม่เคารพเข้าไปสู่สกุล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้เข้าไปสู่สกุล ชนทั้งหลายไม่ให้ ภิกษุยอมอดอดเพราะข้อนั้น เขอย่อมได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้น้อย ไม่ให้มาก ฯ ล ฯ ให้ของเศร้าหมอง ไม่ให้ของประณีต ให้ช้า ไม่ให้เร็ว ภิกษุยอมอดอดเพราะข้อนั้น เขอย่อมได้เสวยทุกข-

โหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้โดยไมเครพ ไมให้โดย
เครพ ภิกษุยอมอิดอัดเพราะข้อนั้น เธอยอมได้เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อ
นั้นเป็นเหตุ ภิกษุเห็นปานนี้แล ไม่ควรเป็นผู้เข้าไปสู่สกุล.

[๔๗๖] ส่วนภิกษุใดแล มีความคิดอย่างนี้ว่า ขอให้ชนทั้งหลาย
ในสกุลอื่นจงให้เราเท่านั้น อย่าไม่ให้ จงให้เรามากที่สุดเท่าที่เดียว อย่าให้น้อย
จงให้เราแต่สิ่งประณีตเท่านั้น อย่าให้สิ่งเศร้าหมอง จงให้เราพลันทีเดียว
อย่าให้ช้า จงให้เราโดยเครพเท่านั้น อย่าให้โดยไมเครพนั้น อันนั้น
จะพึงได้ในเรื่องนี้แต่ที่ไหน ดังนี้ เข้าไปสู่สกุล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อ
ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ เข้าไปสู่สกุล ชนทั้งหลายไม่ให้ ภิกษุยอมไม่
อิดอัดเพราะข้อนั้น เธอยอมไม่ได้เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ
ชนทั้งหลายให้น้อย ไม่ให้มาก ภิกษุยอมไม่อิดอัดเพราะข้อนั้น เธอยอม
ไม่ได้เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้สิ่งเศร้าหมอง
ไม่ให้สิ่งประณีต... ให้ช้า ไม่ให้เร็ว ภิกษุยอมไม่อิดอัดเพราะข้อนั้น
เธอยอมไม่ได้เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้โดยไม
เครพ ไมให้โดยเครพ ภิกษุยอมไม่อิดอัดเพราะข้อนั้น เธอยอมไม่ได้
เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิกษุเห็นปานนี้แล ควรเป็นผู้เข้า
ไปสู่สกุล.

[๔๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปมีความคิดอย่างนี้ว่า ชน
ทั้งหลายจงให้แก่เราเท่านั้น อย่าไม่ให้ จงให้แก่เรามากที่สุดทีเดียว อย่าให้
น้อย ๆ ล ๆ อันนั้นจะพึงได้ในเรื่องนี้แต่ที่ไหน ดังนี้ เข้าไปสู่สกุล ชน
ทั้งหลายไม่ให้ กัสสปไม่อิดอัดเพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโหม่นัส
ซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้น้อย ไม่ให้มาก กัสสปไม่อิดอัด

เพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้สิ่งเศร้าหมอง ไม่ให้สิ่งประณีต กัสสปไม่โอ้อวดเพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้ช้า ไม่ให้โดยเร็ว กัสสปไม่โอ้อวดเพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดยเคารพ กัสสปไม่โอ้อวดเพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิภษุทั้งหลายเราจักกล่าวสอนพวกเธอให้ตามกัสสป หรือผู้ใดจะฟังเป็นเช่นกัสสป เราจักกล่าวสอนให้ประพฤติดามผู้นั้น พวกเธอเมื่อได้รับโอวาทแล้ว ฟังปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ดังนี้.

จบกุฎุปกสูตรที่ ๔

อรรถกถากุฎุปกสูตรที่ ๔

ฟังทราบวินิจฉัยในกุฎุปกสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กุฎุปโก ได้แก่ เข้าไปยังเรือนของตระกูล. บทว่า เทนตุเยวเม ได้แก่ จงให้แก่เราเท่านั้น. บทว่า สนุทียติ ได้แก่ โอ้อวด บิบบันอยู่. คำที่เหลือในข้อนี้ ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วแล.

จบอรรถกถากุฎุปกสูตรที่ ๔

๕. ชินณสูตร

ว่าด้วยภิกษุผู้ชราที่รับการนุ่งห่มผ้าบังสุกุล

[๔๗๘] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ๑๓ ๗ กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิवाทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๔๗๕] เมื่อพระมหากัสสปนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสดังนี้ว่า กัสสป บัดนี้เธอชราแล้ว ผ้าปานบังสกุลเหล่านี้ของเธอ หนัก ไม่น่าุ่งห่ม เพราะเหตุนี้แล เธอจงทรงคฤหบดีจิ๋ว จงบริโภคนิโฆชะที่เขานิมนต์ และจงอยู่ในสำนักของเราเถิด.

ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นเวลานานมาแล้ว ข้าพระองค์ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้ทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้มีความมักน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มักน้อย เป็นผู้สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษ เป็นผู้สังัดจากหมู่ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสังัดจากหมู่ เป็นผู้ไม่คลุกกลีด้วยหมู่ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความไม่คลุกกลี เป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียร ดังนี้.

[๔๗๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนกัสสป ก็เธอ เล็งเห็นอำนาจประโยชน์อย่างไร จึงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ลึนกาลนาน.

[แปลย่ออย่างเดียวกัน]

เป็นผู้เที่ยววิณฑชบาตเป็นวัตร... เป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
...เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... เป็นผู้มกน้อย... เป็นผู้สันโดษ...
เป็นผู้สังคจากหมู่... เป็นผู้ไม่คลุกกลีด้วยหมู่... เป็นผู้ปรารภความ
เพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียร ดังนี้.

[๔๘๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เล็งเห็นอำนาจประ-
โยชน์ ๒ ประการ จึงอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความ
เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร สิ้นกาลนาน ๆ ล ฯ เที่ยววิณฑชบาตเป็นวัตร...
ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร... ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... มีความปรารถนา
น้อย... เป็นผู้สันโดษ... เป็นผู้สังคจากหมู่... เป็นผู้ไม่คลุกกลีด้วยหมู่
เป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความปรารภความ
เพียร เล็งเห็นการอยู่เป็นสุขในทิวภูลธรรม และอนุเคราะห์ประชุมชนใน
ภายหลังว่า ทำไฉน ประชุมชนในภายหลังพึงถึงทิภูฐานาคติว่า ได้ยิน
ว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ที่ได้มีมาแล้ว
ท่านเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความอยู่ป่าเป็นวัตร
สิ้นกาลนาน ๆ ล ฯ เที่ยววิณฑชบาตเป็นวัตร... ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร...
ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... เป็นผู้มกน้อย... เป็นผู้สันโดษ... เป็นผู้
สังคจากหมู่... เป็นผู้ไม่คลุกกลีด้วยหมู่... เป็นผู้ปรารภความเพียร
และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียรมาแล้ว สิ้นกาลนาน
ท่านเหล่านั้นจักปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ข้อปฏิบัติของท่านเหล่านั้น
จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน ดังนี้ ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์เล็งเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการเหล่านี้ จึงอยู่
ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นอยู่ป่าเป็นวัตร... เที่ยว

บิณฑบาตเป็นวัตร... ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร... ทรงไตรจีวรเป็นวัตร
... มีความปรารถนาน้อย... เป็นผู้สันโดษ... เป็นผู้สงัดจากหมู่...
เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่... ปรารถนาคความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณ
แห่งการปรารถนาคความเพียรสิ้นกาลนาน.

[๔๘๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดิละ ดิละ กัสสป ได้ยินว่า
เธอปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก
เพื่ออนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา
และมนุษย์ทั้งหลาย คุณก่อนกัสสป เพราะเหตุนี้แล เธอจึงทรงผ้าบังสุกุล
อันไม่น่าห่วงห่ม จึงเที่ยวบิณฑบาต และจงอยู่ในป่าเถิด ฉะนี้.

จบฉินฉสูตรที่ ๕

อรรถกถาฉินฉสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในฉินฉสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ฉินโณ** ได้แก่ พระเถระแก่. บทว่า **ครุทานิ** ความว่า
ผ้าปานเป็นผ้าหลายชั้น เป็นของหนักด้วยเย็บด้วยด้ายและด้วยผ้าตามในที่
ที่ชำรุด ๆ จำเดิมแต่เวลาที่ท่านได้ผ้านั้น จากสำนักของพระศาสดา. บทว่า
นิพุพสนานิ ความว่า ได้ชื่อว่าอย่างนี้ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
นุ่งมาก่อนแล้วเลิกไป. บทว่า **ตสุมา** ความว่า เพราะเธอชราและทรงผ้า
บังสุกุลหนัก. บทว่า **คหปทานิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอจึง
เลิกทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ทรงจีวรอันคฤหบดีถวายเถิด. บทว่า
นิมนฺตนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอจึงเลิกองค์ผู้เที่ยวบิณฑบาต
เป็นวัตร บริโภคภัตที่เขานิมนต์มีสลาภภัตเป็นต้น. บทว่า **มม สนฺติเก**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอจงเลิกองค์ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ในเสนาสนะ
ใกล้บ้านเถิด. ถามว่า ก็พระราชา ทรงตั้งเสนาบดีในตำแหน่งเสนาบดี
เมื่อเสนาบดีนั้นให้พระราชาทรงยินดีด้วยหน้าที่ของตน มีความจงรักภักดี
ต่อพระราชาเป็นต้น ทรงเอาตำแหน่งนั้นไปพระราชทานแก่คนอื่น ชื่อว่า
ทรงกระทำไม่สมควรฉันใด พระศาสดาก็ฉันนั้น เสด็จไปเส้นทาง ๓ คาจุด
เพื่อไปต้อนรับพระมหากัสสปเถระ ประทับที่โคนต้นพหูปัตตะ ระหว่าง
กรุงราชคฤห์กับนาลันทา ทรงให้โอวาท ๓ ข้อ ทรงเปลี่ยนจิตรของพระ-
องค์กับพระมหากัสสปเถระนั้น ได้ทรงทำพระเถระให้อยู่ในป่าตามธรรม-
ชาติเป็นวัตร และให้ทรงผ้าบังสุกุลตามธรรมชาติเป็นวัตร. เมื่อท่านยัง
พระทัยของพระศาสดาให้ทรงยินดีอยู่ด้วยกัตตุกัมมตาฉันตะ พระศาสดา
พระองค์นั้น ทรงให้เลิกธุคงค์มีองค์ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรเป็นต้น ทรง
ชักชวนในการรับคหบดีจิตรเป็นต้น ชื่อว่าทรงกระทำไม่สมควรมิใช่หรือ.
ตอบว่า ทรงไม่กระทำ. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะ
เป็นอริยาศัยของตน. แท้จริง พระศาสดาจะทรงให้พระเถระเลิกธุคงค์ก็
หาไม่ได้. เปรียบเหมือนกลองยังไม่ดีตีเป็นต้น ย่อมไม่ดังฉันใด ทรง
ประสงค์จะให้พระเถระบันลือสีหนาทด้วยทรงดำริว่า คนเห็นปานนี้ยังไม่
ถูกกระทบ ย่อมไม่บันลือสีหนาทฉันนั้น จึงตรัสอย่างนี้ โดยอริยาศัย
แห่งสีหนาท. แม้พระเถระบันลือสีหนาทโดยนัยเป็นต้นว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้อยู่ป่าตลอดกาลนาน ดังนี้ โดยสมควรแก่พระ
อริยาศัยของพระศาสดาเท่านั้น.

บทว่า **ทิฏฐธมฺมุสุขิวาหิ** ความว่า ชื่อว่าทิฏฐธรรมสุขวิหารธรรม
ย่อมได้แก่ภิกษุผู้อยู่ป่าเท่านั้น หาได้แก่ภิกษุผู้อยู่ในละแวกบ้านไม่. เพราะ

ภิกษุผู้อยู่ในละแวกบ้าน ได้ยินเสียงเด็ก เห็นรูปไม้เป็นที่สบาย ได้ยินเสียงไม้เป็นที่สบาย. ด้วยเหตุนี้ ภิกษุนั้นจึงเกิดความไม่ยินดี. ส่วนภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่ออยู่เลยไปคาวุตหนึ่ง หรือกิ่งโยชน์ หยั่งลงสู่ป่า ได้ยินเสียงเสือดาว เสือโคร่ง และราชสีห์เป็นต้น ความยินดีในเสียงมิใช่เสียงมนุษย์ ย่อมเกิดขึ้นเพราะฟังเสียงเป็นปัจจัย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาความยินดีในเสียง ตรัสว่า

ความยินดีอันมิใช่ของหมู่มนุษย์ ย่อมมีแก่ภิกษุ

ผู้เข้าไปสู่สุญญาคาร มีจิตสงบ ผู้เห็นธรรมแจ่ม

แจ้งโดยชอบ เธอพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น

และความเสื่อมแห่งขั้นทั้งหลายแต่อารมณ์ใด ๆ

เมื่อเธอรู้แจ้งอารมณ์อันเป็นอมตะ ย่อมได้ปฏิบัติ

ปราโมทย์ ถ้าผู้อื่นอีกไม่มีข้างหน้า หรือข้างหลัง

ความผาสุก ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ยินดีอยู่ในป่ารูปหนึ่ง

ในที่นั้นแล.

สำหรับภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเท่านั้น ก็ย่อมได้อย่างนั้นเหมือนกัน สำหรับภิกษุผู้ไม่เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรได้ไม่. ด้วยว่า ภิกษุผู้ไม่เที่ยวบิณฑบาตเป็นผู้เที่ยวไปในกาลมิใช่เวลารีบไปรีบกลับไปอย่างผู้มีความหวังโยมมีความสงสัยมากในความหวังโยมนั้น. ก็ภิกษุผู้บิณฑบาตเป็นวัตรไม่เที่ยวไปในกาลมิใช่เวลา ไม่รีบไป ไม่รีบกลับไปอย่างผู้ไม่มีความหวังไม่มีความสงสัยมากในความหวังโยมนั้น. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ภิกษุผู้ไม่บิณฑบาตเป็นวัตร อยู่ในวิหารไกลจากบ้านคิดว่า เราจะได้ข้าวยาคุหรือภัตตเพื่อภิกษุผู้อยู่ปริวาส ก็หรือว่าภัตตอะไรในบรรดาอุทเทสภัตตเป็นต้นในโรงฉัน

จักถึงแก่เรา ดังนี้ ต่อกาลเท่านั้น เมื่อตัดไยแมงมุม ให้โคที่นอนลุก
ขึ้นแล้ว ไปอยู่แต่เช้า ชื่อว่า เทียวไปในเวลามิใช่กาล. ครั้นมนุษย์
ออกไปจากเรือน เพื่อทำงานในนาเป็นต้น เธอก็ไปโดยเร็ว เหมือน
คิดตามเนื้อเพื่อให้ทันกัน ชื่อว่า รีบไป. ในระหว่างทาง ครั้นพบเห็น
ใคร ๆ เข้า ก็ถามว่า อุบาสกคนโน้น หรืออุบาสิกาคนโน้นอยู่ที่บ้าน
หรือไม่ หรือว่า ไม่อยู่ที่บ้าน ครั้นทราบว่ อุบาสก หรืออุบาสิกา
ไม่อยู่ที่บ้าน ก็วิ่งพล่าน เหมือนกับถูกไฟไหม้ ด้วยคิดว่า บัดนี้ เรา
จะได้กัณฑ์เรือนไหน. เธอเอง เป็นผู้ใคร่เพื่อจะไปสู่ทิศปัจฉิม กลับ
ได้สลากในทิศปาจีน จึงเข้าไปหาภิกษุอื่น ผู้ได้สลากในทิศปัจฉิม แล้ว
กล่าวชวนแลกเปลี่ยนสลากกันว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้า จักไปยังทิศ
ปัจฉิม ขอท่านจงรับสลากของข้าพเจ้าไว้ โดยให้สลากของท่านแก่
ข้าพเจ้า. ก็หรือว่า เมื่อเธอนำสลากกัณฑ์หนึ่งมาปริโภคอยู่ ครั้นพวก
มนุษย์ กล่าวว่า ขอท่านจงให้บาตร เพื่อสลากกัณฑ์อื่นอีก จึงให้
ภิกษุอื่นมอบบาตรให้ ด้วยคำว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอจงให้บาตรของ
ท่าน ข้าพเจ้าจักใส่กัณฑ์ของข้าพเจ้าในบาตรแล้วคืนบาตรให้แก่ท่าน
ดังนี้ ครั้นให้บาตรแก่ภิกษุอื่นแล้ว เมื่อกัณฑ์อันบุคคลนำมาแล้ว จึงใส่
ในบาตรของตน เมื่อมอบบาตรคืน ชื่อว่า เปลี่ยนบาตรกัน. พระราชา
มหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น ถวายมหาทานแก่พระภิกษุในวิหาร.
และพระมหาทานนี้ ภิกษุได้สลากเป็นอันมากในบ้านไกลยิ่ง. เมื่อภิกษุ
ไม่ไปที่วิหารนั้น ก็จะไม่ได้รับสลากอีกตลอด ๗ วัน ฉะนั้น จึงไปเพราะ
เกรงจะไม่ได้สลาก. เมื่อเธอไปอย่างนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้มีความหวังใ
ยจึงไป. ก็เธอไป เพื่อประโยชน์แก่สลากกัณฑ์เป็นต้น ของผู้ใด แต่กลับ

มีความสงสัยเป็นอันมากในผู้นั้น อย่างนี้ว่า คนทั้งหลาย จะถวายสลาก
กัถนั้น แก่เราหรือหนอแล หรือว่า จะไม่ถวาย. จะถวายกัถที่ประณีต
หรือหนอแล หรือว่า จะถวายกัถที่เลว. จะถวายกัถเล็กน้อยหรือหนอแล
หรือว่าจะถวายมาก. จะถวายกัถเขียนชืดหรือหนอแล หรือว่าจะถวายกัถ
ที่ยังร้อนอยู่. ดังนี้.

ส่วนภิกษุผู้บิณฑบาตเป็นวัตร ลุกขึ้นตามเวลา ทำวัตรปฏิบัติชำระ
สรีระเข้าไปที่อยู่ ทำในใจถึงกัมมัฏฐาน กำหนดเวลา ย่อมไปในเวลาที่
มหาชนถวายภิกษากระบายหนึ่งเป็นต้นเพียงพอ ดังนั้น จึงไม่ชื่อกัถก็เที่ยว
ไปในเวลามิใช่กาล. เธอแบ่งอย่างเท่าแต่ละอย่างเท่าแยกเป็น ๖ ส่วนเดิน
พิจารณาไป ดังนั้น จึงไม่ชื่อกัถไป. ไม่ถามว่า คนชื่อนั่นอยู่ในเรือนหรือ
ไม่อยู่ในเรือน เพราะความให้แน่นอนของตน. ย่อมไม่ได้รับสลากกัถเป็น
ต้น. เมื่อไม่ได้รับจักสับเปลี่ยนอะไร. ไม่มีความหวังใยในอำนาจของผู้อื่น.

เมื่อทำในใจถึงกัมมัฏฐาน ย่อมไม่ได้ตามชอบใจ ความสงสัยมาก
ไม่มี เหมือนภิกษุอื่น. ไม่คิดใจในบ้านหรือในถนนหนึ่ง เที่ยวไป
ในที่อื่นได้. เมื่อไม่คิดใจในบ้านเป็นต้น เที่ยวไปในที่อื่นสำรวจกัน
เหมือนน้ำอมฤตแล้วไป. สำหรับภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรเท่านั้นได้ ผู้ไม่
ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรหาได้ไม่ ด้วยว่า ภิกษุผู้ไม่ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
เที่ยวแสวงหาผ้าจํานำพรรษา ไม่แสวงหาเสนาสนะสัปปายะ. ส่วนภิกษุผู้
ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ไม่เที่ยวแสวงหาผ้าจํานำพรรษา. แสวงหาแต่
เสนาสนะสัปปายะเท่านั้น. ภิกษุผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตรย่อมได้ นอกนี้หา
ได้ไม่. ด้วยว่า ภิกษุผู้ไม่ทรงไตรจีวรเป็นวัตร มีสิ่งของมาก มีบริวารมาก
เพราะเหตุนี้ เธอจึงไม่มีผาสุวิหารธรรม. ผาสุวิหารธรรมย่อมได้แก่พวก

ภิกษุผู้มักน้อยเป็นต้นเท่านั้น พวกนอกนี้หาได้ไม่. เพราะเหตุนั้น ท่าน จึงกล่าวว่่า พิจารณาเห็นอยู่ซึ่งความเป็นสุขในทิฏฐุธรรมของตน ดังนี้.

จบอรรถกถาฉินฉสูตรที่ ๕

๖. ปฐมโรวาทสูตร

ว่าด้วยการให้โรวาทภิกษุทั้งหลาย

[๔๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านพระมหากัสสปนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนกัสสป เธอจงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย จงกระทำธรรมิกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราหรือเธอพึงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย เราหรือเธอพึงกระทำธรรมิกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย.

[๔๘๔] พระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายในบัดนี้ เป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับอนุศาสน์โดยเคารพ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในพระธรรมวินัยนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นภิกษุชื่อภันณะ ซึ่งเป็นสัทธวัหาริกของพระอานนท์ และภิกษุชื่ออาภิชชิกะ ซึ่งเป็นสัทธวัหาริกของพระอนรุทธ กล่าวล่วงเกินกันและกันด้วยสุตะว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจักกล่าวได้นานกว่ากัน ดังนี้.

[๔๘๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมา

ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจงมา จงเรียกภิกษุทั้งหลาย สัทธวิหาริกของอนันท์ และอาภิชชิกภิกษุ สัทธวิหาริกของอนรุทธ มาตามคำของเราว่า พระศาสดา ตรัสเรียกท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า พระศาสดาตรัสเรียกท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำภิกษุนั้นว่า ขอรับ ผู้มีอายุ ดังนี้แล้ว เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๔๘๖] ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า พวกเธอได้กล่าวล่วงเกิน กันและกันด้วยสุตะว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจักกล่าวได้นานกว่ากัน ดังนี้ จริงหรือ.

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า จริงอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงไว้แล้ว อย่างนี้หรือหนอ พวกเธอจึงกล่าวล่วงเกินกันและกันด้วยสุตะอย่างนี้ว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใคร จักกล่าวได้นานกว่ากัน.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าพวกเธอไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดง แล้วอย่างนี้ คุณก่อนโมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเธอรู้อะไร เห็นอะไร บวชอยู่ในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ ข่อมกล่าวล่วงเกินกันและกัน ด้วยสุตะไปทำไมเล่าว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใคร

จกกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจกกล่าวได้นานกว่ากัน.

[๔๘๗] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นชบสัทธิระโกถั้พระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โทษได้ครอบงำข้าพระองค์ทั้งหลาย ผู้พาลอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร ข้าพระองค์เหล่าใดบวชในพระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วอย่างนี้ กล่าวล่วงเกินกันและกันด้วยสุตะว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจกกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจกกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจกกล่าวได้นานกว่ากัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงรับโทษโดยความเป็นโทษ แห่งข้าพระองค์ทั้งหลายเหล่านั้น เพื่อสำรวมต่อไป.

[๔๘๘] พ. เอาเถิดภิกษุทั้งหลาย โทษได้ครอบงำพวกเธอ ผู้พาลอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร เธอเหล่าใดบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ ได้กล่าวล่วงเกินกันและกันด้วยสุตะว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจกกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจกกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจกกล่าวได้นานกว่ากัน ดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใดแล พวกเธอมาเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ทำคืนเสียตามสมควรแก่กรรม เมื่อนั้นเราทั้งหลายขอรับโทษนั้นของเธอเหล่านั้น ก็การที่บุคคลเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ทำคืนเสียตามสมควรแก่กรรม และถึงความสำรวมต่อไป นี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยเจ้า.

จบปฐมโอวาทสูตรที่ ๖

อรรถกถาปฐมโอวาทสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมโอวาทสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อหิ วา** ถาถามว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพราะเหตุไร.**
ตอบว่า เพื่อตั้งพระเถระไว้ในฐานะของพระองค์. ถาถามว่า พระสารีบุตร
และพระโมคคัลลานะ ไม่มีหรือ. ตอบว่า มี. แต่พระองค์ได้มีความดำริ
อย่างนี้ว่า พระเถระเหล่านี้ จักดำรงอยู่นานไม่ได้. ส่วนกัสสปมีอายุ
๑๒๐ ปี. เมื่อเราปรินิพพานแล้ว กัสสปนั้นจักนั่งในถ้ำตัดบรรณคูหา
ทำการรวบรวมพระธรรมวินัย ทำเวลาประมาณ ๕,๐๐๐ ปี ของเราให้
เป็นไปได้. เราจึงตั้งเธอไว้ในฐานะของตน. พวกภิกษุจักสำคัญคำของ
กัสสปอันตนฟังฟังด้วยดี. เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า
ทูปฺพา ความว่า พวกภิกษุพึงเป็นผู้ว่ายาก. บทว่า **โทวจฺจุสฺสกรณฺเห**
คือ ด้วยการทำให้เป็นผู้ว่ายาก. บทว่า **อปทกฺขินฺคฺคาหิโน** ท่านแสดงว่า
ฟังอนุศาสนีแล้ว ไม่รับเอาโดยความเคารพ ไม่ปฏิบัติตามคำสอน เมื่อไม่
ปฏิบัติ เป็นผู้ชื่อว่ารับเอาโดยไม่เคารพ. บทว่า **อจุจาวทฺนฺเต** ความว่า
กล่าวเลยไป คือพูดมากเกินไป เพราะอาศัยการเรียนพระสูตรมาก.
บทว่า **โก พหุตรฺ** ภาติสุสฺสตี ความว่า เมื่อกล่าวธรรม ย่อมกล่าวว่า
ใครจักกล่าวธรรมมาก. ท่านหรือ หรือว่าเรา. **โก สฺนฺทฺรฺ** ความว่า
รูปหนึ่ง แม้เมื่อกล่าวมาก ย่อมกล่าวไม่ได้ประโยชน์ ไม่ไพเราะ. รูปหนึ่ง
กล่าวมีประโยชน์ ไพเราะ. ท่านหมายถึงข้อนี้ จึงกล่าวว่า **โก สฺนฺทฺรฺ**
ดังนี้. ส่วนรูปหนึ่ง กล่าวมากละดี ก็ไม่กล่าวนาน เลิกเร็ว. รูปหนึ่ง
ย่อมใช้เวลานาน ท่านหมายถึงข้อนี้ จึงกล่าวว่า **โก จิรฺ** ดังนี้.

จบอรรถกถาปฐมโอวาทสูตรที่ ๖

๗. ทูตโยวาทสูตร

ว่าด้วยการให้โอวาทภิกษุทั้งหลาย

[๔๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุง-
ราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้งนั้นเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนกัสสป เธอ
จงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย จงกระทำธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราหรือ
เธอพึงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย เราหรือเธอพึงกระทำธรรมีกถาแก่ภิกษุ
ทั้งหลาย.

[๔๘๖] ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายในบัดนี้ เป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้
เป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับอนุศาสน์โดยเคารพ บุคคลบางคนไม่มี
ศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ไม่มีความเพียร ไม่มีปัญญา ในกุศล
ธรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความ
เสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเจริญไม่ได้เลย เปรียบเหมือน
พระจันทร์ในข้างแรม ย่อมเสื่อมจากวรรณ จากมณฑล จากรัตนีย จาก
ความยาวและความกว้าง ในคืนหรือวันที่ผ่านมา จันใด บุคคลบางคน
ไม่มีศรัทธา... ไม่มีหิริ... ไม่มีโอตตปปะ... ไม่มีความพากเพียร...
ไม่มีปัญญา ในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา
เป็นอันหวังได้แต่ความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเจริญ
ไม่ได้เลย เหมือนฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มี
ศรัทธานี้ เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มีหิรินี้ เป็นความ

เสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มีโอดตปปะนี้ เป็นความเสื่อมโทรม
ข้อที่บุรุษบุคคลเป็นคนเกียจคร้านนี้ เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษ
บุคคลมีปัญญาทรามนี้ เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลมักโกรธนี้
เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลผูกโกรธนี้ เป็นความเสื่อมโทรม
ข้อที่ไม่มีภิกษุผู้กล่าวสอนนี้ เป็นความเสื่อมโทรม.

[๔๕๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนมีศรัทธา มีหิริ
มีโอดตปปะ มีความเพียร มีปัญญา ในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอดคืน
หรือวันของเขาคี่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย
เท่านั้น หวังความเสื่อมไม่ได้เลย เปรียบเหมือนพระจันทร์ในข้างขึ้น
ย่อมเปล่งปลั่งด้วยวรรณ ด้วยมณฑล ด้วยรัศมี ด้วยความยาวและความ
กว้าง ในคืนหรือวันที่ผ่านมา ฉนั้นใด บุคคลบางคนผู้มีศรัทธา...
มีหิริ... มีโอดตปปะ... มีความเพียร ... มีปัญญา ในกุศลธรรมทั้งหลาย
ตลอดคืนหรือวันของเขาคี่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความเจริญในกุศล
ธรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเสื่อมไม่ได้เลย เหมือนฉะนั้น ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่บุรุษบุคคลมีศรัทธานี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม
ข้อที่บุรุษบุคคลมีหิรินี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลมี
โอดตปปะนี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลมีความพากเพียรนี้
ไม่เป็นความเสื่อมโทรม. ข้อที่บุรุษบุคคลมีปัญญานี้ ไม่เป็นความเสื่อม
โทรม ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มักโกรธนี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษ
บุคคลไม่ผูกโกรธนี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่มีภิกษุผู้กล่าวสอนนี้
ไม่เป็นความเสื่อมโทรม.

[๔๕๒] พ. ดีแล้ว ดีแล้ว กัสสป บุคคลบางคนไม่มีศรัทธา...

ไม่มีหิริ... ไม่มีโอตตปปะ... ไม่มีคามเพียร... ไม่มีปัญญา ในกุศล
ธรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความ
เสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเจริญไม่ได้เลย เปรียบเหมือน
พระจันทร์ในข้างแรม ย่อมเสื่อมจากวรรณ จากมณฑล จากรัศมี จาก
ความยาวและความกว้าง ในคืนหรือวันที่ผ่านมา ฉันทิ บุคคลบางคน
ไม่มีศรัทธา... ไม่มีหิริ... ไม่มีโอตตปปะ... ไม่มีคามเพียร... ไม่มีปัญญา
ในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวัง
ได้แต่ความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเจริญไม่ได้เลย
เหมือนฉะนั้น ดูก่อนกัศสป ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มีศรัทธานี้ เป็นความ
เสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มีหิริ ๑ ล ๑ ข้อที่บุรุษบุคคลผู้ไม่มี
โอตตปปะ ๑ ล ๑ ข้อที่บุรุษบุคคลเป็นคนเกียจคร้าน ๑ ล ๑ ข้อที่บุรุษ
บุคคลมีปัญญาทราม ๑ ล ๑ ข้อที่บุรุษบุคคลมักโกรธ ๑ ล ๑ ข้อที่บุรุษ
บุคคลผูกโกรธนี้ เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่ไม่มีภิกษุผู้กล่าวสอนนี้
เป็นความเสื่อมโทรม.

[๔๕๓] ดูก่อนกัศสป บุคคลบางคนมีศรัทธา... มีหิริ... มีโอต-
ตปปะ... มีคามเพียร... มีปัญญา ... ในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือ
วันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย
เท่านั้น หวังความเสื่อมไม่ได้เลย เปรียบเหมือนพระจันทร์ในข้างขึ้น ย่อม
เปล่งปลั่งด้วยวรรณ ด้วยมณฑล ด้วยรัศมี ด้วยความยาวและความกว้าง
ในคืนหรือวันที่ผ่านมา ฉันทิ บุคคลบางคนผู้มีศรัทธา... มีหิริ...
มีโอตตปปะ... มีคามเพียร... มีปัญญา ในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอด
คืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความเจริญในกุศลธรรม

ทั้งหลายเท่านั้น หวังความเสื่อมไม่ได้เลย เหมือนฉะนั้น คุณก่อนกัสสป
ชื่อที่บุรุษบุคคลมีศรัทธา นี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ชื่อที่บุรุษบุคคล
มีหิริ ฯลฯ ชื่อที่บุรุษบุคคลมีโอตตปปะ ฯลฯ ชื่อที่บุรุษบุคคลมีความ
เพียร ฯลฯ ชื่อที่บุรุษบุคคลมีปัญญา ฯลฯ ชื่อที่บุรุษบุคคลเป็นคนไม่
มักโกรธ ฯลฯ ชื่อที่บุรุษบุคคลเป็นคนไม่ผูกโกรธนี้ ไม่เป็นความเสื่อม
โทรม ชื่อที่มีภิกษุผู้กล่าวสอนนี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ดังนี้.

จบพุทธโอวาทสูตรที่ ๗

อรรถกถาพุทธโอวาทสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในพุทธโอวาทสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **สทฺธา** ได้แก่ ศรัทธาที่มั่นคง. บทว่า **วิริย** ได้แก่
ความเพียรทางกายและทางจิต. บทว่า **ปญฺญา** ได้แก่ ปัญญาผู้รู้คุณธรรม.
บทว่า **น สนฺติ ภิกฺขุ** โอวาทกา ท่านพระกัสสปแสดงว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ คำนี้ว่า บุคคลนี้ไม่มี ภิกษุผู้โอวาท พร่ำสอน กัลยาณมิตร
ดังนี้ เป็นความเสื่อม.

จบอรรถกถาพุทธโอวาทสูตรที่ ๗

๘. ตติยโอวาทสูตร

ว่าด้วยการให้โอวาท

[๔๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน
กัณ्हกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสป
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทแล้ว

นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า ดูก่อนกัศสป เธอจงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย จงกระทำธรรมมี-
กถาแก่ภิกษุทั้งหลาย กัศสป เราหรือเธอพึงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย เรา
หรือเธอพึงกระทำธรรมมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ท่านพระมหากัศสปได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ
ภิกษุทั้งหลายในบัดนี้ เป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก
ไม่อดทน ไม่รับอนุศาสน์โดยเคารพ.

[๔๕๕] พ. ดูก่อนกัศสป ก็เป็นความจริงอย่างนั้น ครั้งก่อน
ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งความเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็น
วัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
เป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรง
ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่ง
ความเป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย และกล่าว
สรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สันโดษ และ
กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษ เป็นผู้สังคจจากหมู และกล่าวสรร-
เสริญคุณแห่งความสังคจจากหมู เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู และกล่าวสรร-
เสริญคุณแห่งความไม่คลุกคลีด้วยหมู เป็นผู้ปรารถนาคความเพียร และกล่าว
สรรเสริญ คุณแห่งการปรารถนาคความเพียร บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุใด
เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือการ
อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งความเป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็น

วัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้
ทรงไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงไตรจีวร
เป็นวัตร เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความ
เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่ง
ความสันโดษ เป็นผู้สงัดจากหมู่ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสงัด
จากหมู่ เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความไม่
คลุกคลีด้วยหมู่ เป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการ
ปรารภความเพียร ภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นเถระขอมนิมนต์เธอให้นั่งด้วย
คำว่า มาเถิดภิกษุ ภิกษุรูปนี้ชื่อไร ช่างรุ่งเรืองหนอ ใครต่อการศึกษา
แท้ มาเถิดภิกษุ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่ง คู่ก่อนกัศสป เมื่อภิกษุ
ทั้งหลายกระทำสักการะอย่างนั้น ภิกษุใหม่ๆ พวกกันคิดเห็นว่า ทราบว่า
ภิกษุรูปที่ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือ
การอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร... เป็นผู้ทรงผ้า
บังสุกุลเป็นวัตร... เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... เป็นผู้มีความปรารถนา
น้อย... เป็นผู้สันโดษ... เป็นผู้ชอบสงัดจากหมู่... เป็นผู้ไม่คลุกคลี
ด้วยหมู่... เป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภ
ความเพียร ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระขอมนิมนต์เธอให้นั่งด้วยคำว่า มาเถิด
ภิกษุ ภิกษุรูปนี้ชื่อไร ช่างรุ่งเรืองหนอ ใครต่อการศึกษาแท้ มาเถิดท่าน
นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่ง ภิกษุใหม่ๆ เหล่านั้นก็ปฏิบัติเพื่อความเป็น
อย่างนั้น การปฏิบัติตามของพวกเขาเหล่านั้น เป็นการอำนวยความสะดวก
สุขชั่วกาลนาน.

[๔๕๖] คู่ก่อนกัศสป ก็บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ ไม่เป็น

ผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือการ
อยู่ป่าเป็นวัตร ไม่เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็น และ ไม่กล่าว
สรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ไม่เป็นผู้
ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงผู้
บังสุกุลเป็นวัตร ไม่เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร และไม่กล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งความเป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย
และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่เป็นผู้
สันโดษ และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษ ไม่เป็นผู้สัจจาก
หมู และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสัจจากหมู ไม่เป็นผู้ไม่คลุกคลี
ด้วยหมู และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการไม่คลุกคลีด้วยหมู ไม่เป็นผู้
ปรารถนากความเพียร และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารถนากความเพียร
บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุใดเป็นผู้มีชื่อเสียง มียศ ได้จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะและกิลานปัจฉัยภสัชบริวาร พวกภิกษุผู้เป็นเถระย่อมนิมนต์เธอ
ให้นั่งด้วยคำว่า มาเถิดภิกษุ ภิกษุรูปนี้ชื่อไร ช่างรุ่งเรืองหนอ ใครต่อ
เพื่อนสพรหมจารีด้วยกันแท้ มาเถิดภิกษุ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่ง
คู่ก่อนกัศสป เมื่อภิกษุทั้งหลายกระทำสักการะอย่างนั้น ภิกษุใหม่ ๆ
พากันคิดว่า ทราบว่า ภิกษุที่มีชื่อเสียง มียศ ได้จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะและกิลานปัจฉัยภสัชบริวาร พวกภิกษุผู้เป็นเถระพากันนิมนต์
เธอให้นั่งด้วยคำว่า มาเถิดภิกษุ ภิกษุรูปนี้ชื่อไร ช่างรุ่งเรืองหนอ
ใครต่อเพื่อนสพรหมจารีด้วยกันแท้ มาเถิดภิกษุ นี้อาสนะ นิมนต์ท่าน
นั่ง ภิกษุใหม่ ๆ เหล่านั้นก็ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น การปฏิบัติตาม
ของพวกเธอนั้น ไม่อำนวยการประโยชน์ มีแต่ทุกข์ชั่วกาลนาน คู่ก่อนกัศสป

บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ ควรกล่าวว่า ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ถูก
อันตรายแห่งพรหมจรรย์เบียดเบียนเสียแล้ว ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ซึ่งมี
ความปรารถนาเกินประมาณ ถูกความปรารถนาเกินประมาณสำหรับ
พรหมจรรย์เบียดเบียนแล้ว คู่ก่อนกัศสป บัดนี้ บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ
ควรกล่าวว่า ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ถูกอันตรายแห่งพรหมจรรย์เบียดเบียน
เสียแล้ว ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ซึ่งมีความปรารถนาเกินประมาณ ถูกความ
ปรารถนาเกินประมาณสำหรับพรหมจรรย์เบียดเบียนเสียแล้ว.

จบตติยโฆวาทสูตรที่ ๘

อรรถกถาตติยโฆวาทสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในตติยโฆวาทสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ตถา หิ ปน เป็นนิบาต ลงในเหตุเป็นที่ตั้ง เพราะตั้ง
ก่อนเป็นผู้ว่างาย และบัดนี้เป็นผู้ว่างาย. ตตฺร ได้แก่ ในพระนคร
เหล่านั้น. บทว่า โโก นามายํ ภิกฺขุ ความว่า ภิกษุนี้ชื่ออะไร ชื่อติสสเถระ
หรือนาคเถระ บทว่า ตตฺร เมื่อสักการะนั้น อันเขาทำอยู่อย่างนี้. บทว่า
ตตฺตฺตาย ความว่า เพื่อความเป็นอย่างนั้น คือเพื่อความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร
เป็นต้น. บทว่า สพุรฺหมจาริกาโม ความว่า ชื่อว่าผู้ใคร่ต่อเพื่อนสพรหมจารี
ในอรรถว่า ใคร่ ปรารถนา ต้องการอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้ จงแวดล้อม
เราเที่ยวไป ดังนี้. บทว่า ตตฺตฺตาย ได้แก่ เพื่อเป็นเหตุให้ลาภสักการะ
เกิด. บทว่า พุรฺหมจรรูปทุพฺเพน ความว่า ผู้ใดมีฉันทราคะเกินประมาณ
ในปัจฉัย ๔ ของเพื่อนสพรหมจารี ท่านเรียกว่า เป็นอุปัชฌายะ.

พรหมจรรย์ถูกอุปัทวะนั้นเป็ยคเป็ยน. บทว่า อภิวนา คือ ปรารธนา
เกินประมาณ. บทว่า พุรุมจาราภิวนเนน ความว่า โดยความเป็นปัจฉัย ๔
กล่าวคือความปรารธนาเกินประมาณของพวกผู้ประพฤติพรหมจรรย์.

จบอรรถกถาโอวาทสูตรที่ ๘

๘. ฌานาภิญญาสูตร

ว่าด้วยการปฏิบัติตนให้เข้าถึงฌาน

[๔๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวัง
สังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์
มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ได้เท่าใด แมื่กัสนสก็หวังสังัดจากกาม
สังัดจากอกุศลธรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข
อันเกิดแต่วิเวก อยู่ได้เท่า่นั้นเหมือนกัน.

[๔๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงทุติยฌาน มีความ
ผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์
เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ได้เท่าใด แมื่
กัสนสก็หวังเข้าถึงทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรม
เอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตก วิจารณ์สงบไป มีปีติและสุข
อันเกิดแต่สมาธิ อยู่ได้เท่า่นั้นเหมือนกัน.

[๔๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ

สัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าถึงตติยฌาน ที่ พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่ เป็นสุขได้เท่าใด แม้กัศสปก็หวังเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าถึงตติยฌาน ที่พระอริยเจ้า ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุขได้ เท่าันั้นเหมือนกัน.

[๕๐๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงจตุตถฌาน ไม่มี ทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ อยู่ได้เท่าใด แม้กัศสปก็หวังเข้าถึงจตุตถ- ฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัส ก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ อยู่ได้เท่าันั้นเหมือนกัน.

[๕๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงอากาศันัญจายตนะ มีอารมณ์ว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะล่องรูปสัจจัญญา ดับปฏิมสัจจัญญา ไม่ ใสใจนาคตตสัจจัญญาโดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัศสปก็หวัง เข้าถึงอากาศันัญจายตนะ มีอารมณ์ว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะล่องรูป สัจจัญญา ดับปฏิมสัจจัญญา ไม่ใสใจนาคตตสัจจัญญา อยู่ได้เท่าันั้นเหมือนกัน.

[๕๐๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ มีอารมณ์ว่า วิญญาณไม่มีที่สุด เพราะล่องอากาศันัญจายตนะได้โดย ประการทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัศสปก็หวังเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ มี อารมณ์ว่า วิญญาณไม่มีที่สุด เพราะล่องอากาศันัญจายตนะได้โดย ประการทั้งปวงอยู่ ได้เท่าันั้นเหมือนกัน.

[๕๐๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ มีอารมณ์ว่า หน้อยหนึ่งไม่มี เพราะล่วงวิญญาณัญญายตนะได้โดยประการ ทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัสสปก็หวังเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ มีอารมณ์ว่า หน้อยหนึ่งไม่มี เพราะล่วงวิญญาณัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวงอยู่ได้ เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงเนวสัจญานาสัจญายตนะ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัสสปก็หวังเข้าถึงเนวสัจญานาสัจญายตนะ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงสัจญาเวทิตนิโรธ เพราะล่วงเนวสัจญานาสัจญายตนะได้โดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัสสปก็หวังเข้าถึงสัจญาเวทิตนิโรธ เพราะล่วงเนวสัจญานาสัจญายตนะได้โดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังบรรลุลิทธิวิธีหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขาไปได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดิน เหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตก เหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศ เหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอานุภาพมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดถึงพรหมโลกก็ได้ อย่างไรก็ดี แม้กัสสปก็หวังอย่างนั้นได้ เหมือนกัน คือกัสสปบรรลุลิทธิวิธีหลายประการ ฯ ล ฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดถึงพรหมโลกก็ได้.

[๕๐๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังว่า เราได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้ได้อย่างไร แม้กัศสปก็หวังอย่างนั้นได้เหมือนกัน คือกัศสปได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้.

[๕๐๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังว่า เราข่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ คือจิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ ก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหตหุ ก็รู้ว่าจิตหตหุ จิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่าจิตเป็นมหัคคตะ จิตไม่เป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตที่ยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตที่ยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตที่ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตที่ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ จิตไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตยังไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตยังไม่หลุดพ้นได้อย่างไร แม้กัศสปก็หวังอย่างนั้นได้เหมือนกัน คือกัศสปข่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ คือจิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ ฯ ล ฯ หรือจิตยังไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตยังไม่หลุดพ้น.

[๕๐๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังว่า เราตามระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือตามระลึกชาติได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติ

บ้าง ตลอดสังวัฏฏ์ก็เป็นอนกบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์ก็เป็นอนกบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์ก็เป็นอนกบ้างว่า ในภพโน้น. เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็มียชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ ย่อมตามระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ได้อย่างใด แม้กัสสปก็หวังอย่างนั้นได้เหมือนกัน คือ กัสสปตามระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือตามระลึกได้หนึ่งชาติบ้าง ๆ ล ๆ ย่อมตามระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้.

[๕๑๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังว่า เราย่อมเห็นหมู่มสัตว์ผู้กำลังจติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ไปได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัด ซึ่งหมู่มสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วิจิ-ทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไป เขาเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ที่ประกอบด้วยกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เมื่อตายไป เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ เราย่อมเห็นหมู่มสัตว์ผู้กำลังจติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม

ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัด
ซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอยู่ด้วยประการฉะนี้ได้อย่างใด คุณอนภิกขุ
ทั้งหลาย แม้กัศสปก็หวังอย่างนั้นได้เหมือนกัน คือกัศสปเห็นหมู่สัตว์
ผู้กำลังจู่ตี กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม
ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุมนุษย์ ฯลฯ ย่อมรู้ชัด
ซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้.

[๕๑๑] คุณอนภิกขุทั้งหลาย เราทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา-
วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองใน
ทิฏฐธรรม เข้าถึงอยู่ได้อย่างใด แม้กัศสปก็ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง
ในทิฏฐธรรม เข้าถึงอย่างนั้นได้เหมือนกัน.

จบมานาภิญญาสูตรที่ ๕

อรรถกถามานาภิญญาสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในมานาภิญญาสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ยาวเทว อากุขามิ ได้แก่ เท่าที่เราปรารถนา. ส่วน
ต่อแต่นี้ เรากล่าวรูปาวจรมาน ๔ โดยนัยเป็นต้นว่า วิวิจฺเจว
กามหิ ดังนี้. อรูปสมบัติ ๔ โดยนัยเป็นต้นว่า สพฺพโส รูปสญฺญานํ
สมตฺกุกมา ดังนี้. นิโรธสมาบัติอย่างนี้ว่า สพฺพโส เนวสญฺญา-
นาสญฺญาตณฺ्ह สมตฺกุกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธํ ดังนี้. และกล่าว
อภิญญาเป็นโลกีย์ ๕ โดยนัยเป็นต้นว่า อเนกวิหิตํ อิหุริวิธํ ดังนี้.

ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทที่ฟังกล่าวทั้งหมดนั้น ให้พิสดารในวิสุทธิมรรค พร้อมด้วยพรรณนาตามลำดับบท และวิธีภาวนา. บทว่า อาสวานิ ขยา ได้แก่เพราะอาสวะสิ้นไป. บทว่า อนาสว ได้แก่ไม่เป็นปัจจัยของอาสวะ. บทว่า โฉโตวิมุตติ ได้แก่ สมาธิในอรหัตผล. บทว่า ปญญาวิมุตติ ได้แก่ ปัญญาในอรหัตผล.

จบอรรถกถาภิกขุญญาสูตรที่ ๕

๑๐. ภิกขุญญาสูตร

ว่าด้วยพระอานนท์นิมนต์พระมหากัสสปไปสำนักภิกษุณี

[๕๑๒] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล เวลาเช้า ท่านพระอานนท์นั่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระมหากัสสปว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิมนต์ท่านไปยังที่สำนักของภิกษุณีด้วยกันเถิด ท่านพระมหากัสสปจึงกล่าวว่า ท่านไปเถิดอานนท์ผู้มีอายุ ท่านเป็นผู้มีกิจมาก มีธุระมาก แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระอานนท์ก็พูดกับท่านพระมหากัสสปว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิมนต์ท่านไปยังที่สำนักของภิกษุณีด้วยกันเถิด ท่านพระมหากัสสปก็กล่าวว่า ท่านไปเถิดอานนท์ผู้มีอายุ ท่านเป็นผู้มีกิจมาก มีธุระมาก แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระอานนท์ก็พูดกับท่านพระมหากัสสปว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิมนต์ท่านไปยังที่สำนักของภิกษุณีด้วยกันเถิด.

[๕๑๓] ครั้งนั้นแล เวลาเช้า ท่านพระมหากัสสปมุ่งแล้วถือบาตร และจีวร มีท่านพระอานนท์เป็นปัจฉาสมณะ เข้าไปยังที่พำนักของภิกษุณี ครั้นเข้าไปแล้ว จึงนั่งบนอาสนะที่เขาจัดไว้ ครั้งนั้นภิกษุณีเป็นอันมากพากันเข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่พัก ครั้นเข้าไปแล้วจึงกราบท่านพระมหากัสสป แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุณีเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระมหากัสสป ยังภิกษุณีเหล่านั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้จำอาญา ให้รำเรงด้วยธรรมิกถา ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปครั้นยังภิกษุณีเหล่านั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้จำอาญา ให้รำเรงด้วยธรรมิกถาแล้ว จึงลุกจากอาสนะหลีกไป.

[๕๑๔] ครั้งนั้นแล ภิกษุณีชื่ออุลลติสสาไม่พอใจ จึงเปล่งคำแสดงความไม่พอใจว่า เพราะเหตุไรเล่า พระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปจึงสำคัญธรรมที่ตนควรกล่าวต่อหน้าพระผู้เป็นเจ้าอานนท์ ผู้เป็นมุณี เปรื่องปราชัญ เปรียบเหมือนพ่อค้าเข้มสำคัญว่าควรขายเข็มในสำนักของช่างเข็มผู้ชำนาญ ฉันทิ พระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปย่อมสำคัญธรรมที่ตนควรกล่าวต่อหน้าพระผู้เป็นเจ้าอานนท์ ผู้เป็นมุณี เปรื่องปราชัญ ฉันทินั้นเหมือนกัน ท่านพระมหากัสสปได้ยินภิกษุณีอุลลติสสากล่าววาจาแล้ว จึงกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ผู้มีอายุ เราเป็นพ่อค้าเข็ม ท่านเป็นช่างเข็ม หรือเราเป็นช่างเข็ม ท่านเป็นพ่อค้าเข็ม ท่านพระอานนท์ จึงตอบว่า ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปผู้เจริญ ขอท่านโปรดประทานโทษเถิด มาตุคามเป็นคนโง่.

[๕๑๕] งคไว้ก่อนอานนท์ผู้มีอายุ หมูของท่านอย่าเข้าไปสอดเห็น ให้เกินไถ่ไปนั้ก คุณก่อนอานนท์ผู้มีอายุ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน

ท่านถูกนำเข้าไปเปรียบในหมู่ภิกษุ เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า บ้างหรือว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังสังัดจากกาม สังัดจากอกุศล-
กรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก
อยู่ได้เท่าใด แม้อานนทก็หวังสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลกรรม แล้ว
เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ได้เท่านั้น
เหมือนกัน.

ท่านพระอานนทกล่าวว่า หาเป็นเช่นนั้นไม่ ท่านผู้เจริญ.

ก. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุ เราเองถูกนำเข้าไปเปรียบในหมู่ภิกษุเฉพาะ
พระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่าคู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังสังัดจากกาม
สังัดจากอกุศลกรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข
อันเกิดแต่วิเวก อยู่ได้เท่าใด แม้อันนทก็หวังสังัดจากกาม สังัดจาก
อกุศลกรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน ๆ ล ๆ อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[อนุப்புพวิหารสมาบัติ ๕ และอภิญา ๕ มีเปชยาอย่างนี้]

[๕๑๖] อานนทอาวุโส ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่าน
ถูกนำเข้าไปเปรียบในหมู่ภิกษุ เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง
หรือว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทักขิณธรรม
เข้าถึงอยู่ได้อย่างใด แม้อานนทก็ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทักขิณธรรม
เข้าถึงอยู่ได้อย่างนั้นเหมือนกัน.

อา. หาเป็นเช่นนั้นไม่ ท่านผู้เจริญ.

ดูก่อนผู้มีอายุ เราเองถูกนำเข้าไปเปรียบในหมู่ภิกษุ เฉพาะ พระพัคตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราทำให้แจ้งซึ่ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วย ปัญญาอันยิ่งเองในทิวฏฐธรรม เข้าถึงอยู่ได้อย่างใด แม้กัศสปก็ทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิวฏฐธรรม เข้าถึงอยู่ได้อย่างนั้นเหมือนกัน.

[๕๑๗] ดูก่อนผู้มีอายุ ผู้ใดสำคัญเราว่า ควรปกปิดได้ด้วย อภิญญา ๖ ผู้นั้นก็ควรสำคัญช้าง ๗ สอกหรือ ๗ สอกครั้งว่า จะพึง ปกปิดด้วยใบตาลได้.

ก็แลภิกษุณีชื่ออุลลตติสสาเคลื่อนจากพรหมจรรย์เสียแล้ว.

จบภิกษุปีสสยสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาภิกษุปีสสยสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในภิกษุปีสสยสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อายม ภนฺเต** ความว่า ถามว่า ท่านพระอานนท์ ย่อม วิงวอนการไปสู่ที่พัคภิกษุณี เพราะเหตุไร. ตอบว่า ไม่ใช่เพราะเหตุลาภ และสักการะ. ย่อมวิงวอนว่า ก็ในที่พัคภิกษุณีนี้ พวกภิกษุณีที่ต้องการ กัมมัฏฐานมีอยู่. ก็เราจักยังภิกษุณีเหล่านั้นให้เกิดความขวนขวายแล้ว พึง ใ้บอกกัมมัฏฐาน ดังนี้. ถามว่า พระเถระนั้น ตนเองก็ทรงพระไตรปิฎก เป็นพหูสูต มิใช่หรือ ไม่สามารถจะบอกเองหรือ. ตอบว่า ไม่สามารถ ก็ทำมิได้. แต่ย่อมวิงวอนว่า พวกภิกษุณีจักสำคัญธรรมของพระสาวก ผู้มีส่วนเปรียบด้วยพระพุทธเจ้าอันตนพึงเชื่ออย่างไร. บทว่า **พหุกุโ**

ตวั พุทฺธกณฺโถ ภาษวํ พระเถระเป็นผู้ชวนชวายนในนวกกรรมเป็นต้นหรือ
จึงกล่าวอย่างนี้ก็พระอานนท. ก็เมื่อพระศาสดาของเราปรินิพพานแล้ว
บริษัท ๔ เข้าไปหาพระอานนทเถระ ร้องให้อยู่ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
บัดนี้ท่านรับบาตรและจีวรของใครเที่ยวไปเล่า. ท่านกวาดบริเวณของใคร.
ท่านถวายน้ำล้างหน้าแก่ใคร. พระเถระปลอบบริษัทว่า สังฆารทั้งหลาย
ไม่เที่ยง. พระขามัจจุราชไม่ละอาย ประหารแล้วแม้ในพุทธศรัระ. นั้น
เป็นธรรมดาของสังฆารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอยู่เสรำโศก อย่าคร่ำครวญ
ดังนี้. นี้เป็นกิจมากของท่าน. พระเถระหมายถึงข้อนั้น จึงกล่าวอย่างนี้.
บทว่า สนฺทสฺสเสถิ ได้แก่ แสดงคุณแห่งการปฏิบัติ. บทว่า สฺมาทเปถิ
แปลว่า ให้ถือเอา. บทว่า สฺมฺมุเตเชถิ แปลว่า ให้อาจหาญ. บทว่า
สฺมฺปหํ เสถิ ได้แก่ ให้ยินดีรุ่งเรืองด้วยคุณที่ได้แล้ว. บทว่า อฺนฺนฺตฺตฺสฺสา
ความว่า ชื่อว่าดิศสา เพราะมีศรัระอ้วน. บทว่า เวเทหฺมฺนินฺโน คือ
บัณฑิตมฺนินิ. ก็บัณฑิตยอมนำไป คือทำกิจทั้งปวงด้วยความรู้ กล่าวคือ
ญาณ. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเวเทหฺมฺนินิ. ชื่อว่าเวเทหฺมฺนินิ เพราะอรรถ
ว่า มฺนินฺนํด้วย เป็นผู้มีความรู้ด้วย. บทว่า ฐมฺมํ ภฺลิตพฺพํ มนฺยฺยติ
ความว่า พระมหากัสสปตนเองอยู่ป่า ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร จึงสำคัญ
ธรรมที่ตนควรกล่าววว่า เราเป็นธรรมกถิก ดังนี้ ในที่ต่อหน้าของพระ
อานนทผู้ทรงปิฎก เป็นคลังพระธรรม. พุคฺคฺคฺหมินํวํ ก็นี้ได้แก่อะไร
ก็นี้เป็นอย่างไร. บทว่า อฺสฺสฺสเสถิ ความว่า ได้ฟังแล้ว ด้วยสามารถ
แห่งคำที่บุคคลอื่นมาบอก. บทว่า อากเมหิ ตวั อวฺวโส ได้แก่ ท่าน
ผู้มีอายุ จงหยุดก่อน. บทว่า มา เต สจฺจํ อฺนฺนฺตฺตฺริ อฺปฺปริกฺขิ ความว่า
ภิกษุสงฆ์อย่าเข้าไปสอดเห็นข้อนั้นให้เกินไปในโอกาส. มีอธิบายว่า สงฆ์

อย่าสำคัญข้อนั้นอย่างนี้ว่า พระอนันท์ไม่ห้ามสาวก ผู้มีส่วนเปรียบด้วย พระพุทธเจ้า ห้ามแต่ภิกษุณีฝ่ายเดียว. ความคุ้นเคยหรือความเชื่อใจของ สาวกกับภิกษุณีนั้นจักมิได้ ดังนี้.

บัดนี้ พระมหากัสสป เมื่อแสดงตนว่ามีส่วนเปรียบด้วยพระ-
พุทธเจ้า จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ตี ก็ มณฺเฐสิ อาวุโส** ดังนี้. บทว่า
สตุตฺตริ คือ ประมาณ ๗ ศอก. บทว่า **นาลิ** คือ ช้าง. บทว่า
อฑฺฒณฺฐมรตฺน ว่า ได้แก่ ๘ ศอกครึ่ง อธิบายว่า ตั้งแต่เท้าหน้าจนถึง
กระพองสูง ๗ ศอกคืบ. บทว่า **ตาลปฺตติกาย** คือ ด้วยใบตาลอ่อน.
บทว่า **จวิตฺถ** ความว่า ถูกลดศีลสิกขาภิกษุณีเคลื่อนแล้ว (จากเพศ
พรหมจรรย์) คือยังไม่ตาย หรือฉิบหายแล้ว.

ก็เมื่อพระมหากัสสปเถระบันลือสีหนาทด้วยภิกษุญา ๖ อยู่ ฝ่ายข้อม
น้ำฝาคของภิกษุณีนั้น เริ่มระคายที่ร่างกายเหมือนเรียวหนาม เพราะกล่าว
ร้ายสาวกผู้มีส่วนเปรียบด้วยพระพุทธเจ้า. ความพอใจเกิดขึ้น ในขณะที่
เปลื้องผ้าเหล่านั้นออกนุ่งผ้าขาว ดังนี้.

จบอรรถกถาภิกษุบัญญัติสยสูตรที่ ๑๐

๑๑. จีวรสูตร

ว่าด้วยภิกษุสังฆวิหาริกของพระอนันท์ ๓๐ รูป ลาสิกขา

[๕๑๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปอยู่ ณ พระเวฬุวันกลัน-
ทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ก็สมัยนั้น ท่านพระอนันท์เที่ยวจาริกไป
ในทักษิณาคิริชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ก็โดยสมัยนี้แล ภิกษุ
ผู้เป็นสังฆวิหาริกของท่านประมาณ ๓๐ รูป โดยมากยังเป็นเด็กหนุ่ม พา
กันลาสิกขา เวียนมาเพื่อความเป็นหินเพศ.

[๕๑๕] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เที่ยวจาริกไปตามขอบใจใน ทักขิณาคิริขนบท แล้วกลับไปสู่พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุง ราชคฤห์ เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ให้อาหาร พระมหากัสสปนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านพระอานนท์นั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระมหากัสสปได้กล่าวปราศรัยกับท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอำนาจประโยชน์เท่าไรหนอ จึง ทรงบัญญัติการขบฉันถึง ๓ หมวดในตระกูลเข้าไว้.

[๕๒๐] ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ข้าแต่ท่านกัสสปผู้เจริญ พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ ๓ ข้อ จึงได้ทรงบัญญัติการ ขบฉันถึง ๓ หมวดในตระกูลเข้าไว้ คือเพื่อข่มคนหน้าด้าน เพื่อให้ ภิภษุผู้มีศีลเป็นที่รักอยู่เป็นสุข และเพื่ออนุเคราะห์ตระกูลโดยเหตุที่พวกมี ความปรารถนาลามก อาศัยสมัครพรรคพวกแล้วจะพึงทำสงฆ์ให้แตกกัน ไม่ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ ๓ ข้อเหล่านี้แล จึงได้ทรงบัญญัติการขบฉันถึง ๓ หมวดในตระกูลเข้าไว้.

[๕๒๑] ก. อานนท์ผู้มีอายุ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเที่ยวไปกับภิกษุ เหล่านี้ ผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ประกอบความเพียร เพื่อประโยชน์อะไรเล่า เธอมีมัวแต่จาริกไปเหยียบ ย่ำข้าวกล้า มีมัวแต่จาริกไปเบียดเบียนตระกูล อานนท์ผู้มีอายุ บริษัทของ เธอข่มลุ่มหลุดไป สัทธาภิหาริกของเธอซึ่งโดยมากเป็นผู้ใหม่ ข่มแตก กระจายไป เธอนี้ยังเป็นเด็ก ไม่รู้จักประมาณ.

อ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บนศีรษะของกระผม ผมหงอกแล้วมิใช่หรือ ถึงอย่างนั้น พวกกระผมก็ยังไม่พ้นจากท่านพระมหากัสสปว่าเป็นเด็ก.

ก. ก็เป็นจริงอย่างนั้น อานนท์ผู้มีอายุ เธอยังไปเที่ยวกับภิกษุใหม่ ๆ เหล่านี้ ผู้ไม่คุ้มครองทวารให้อิทธิขันธ์ทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ. ไม่ประกอบความเพียร เธอมีแวแต่จาริกไปเหยียบย่ำข้าวกล้า มีแวแต่จาริกไปเบียดเบียนตระกูล อานนท์ผู้มีอายุ บริษัทของเธอย่อมลุ่มหลุดไป สัทธวิหาริกของเธอซึ่งโดยมากเป็นผู้ใหม่ ย่อมแตกกระจายไป เธอนี้ยังเป็นเด็ก ไม่รู้จักประมาณ.

[๕๒๒] ภิกษุณีอุลลันนทาได้ยินแล้วคิดว่า ทราบว่าพระผู้เป็นเจ้าอานนท์ผู้เป็นมุณีปรื่องปราชญ์ ถูกพระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปรุกรานด้วยวาตะว่าเป็นเด็กไม่พอใจ จึงเปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจว่า อะไรเล่าพระผู้เป็นเจ้ามหากัสสป ผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์ จึงสำคัญพระคุณเจ้าอานนท์ผู้เป็นมุณีปรื่องปราชญ์ว่า ตนควรรุกรานด้วยวาตะว่าเป็นเด็ก ท่านพระมหากัสสปได้ยินดีภิกษุณีอุลลันนทากล่าววาจานี้แล้ว.

[๕๒๓] ครั้งนั้นแล ท่านมหากัสสปจึงกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ผู้มีอายุ ภิกษุณีอุลลันนทายังไม่ทันพิจารณา ก็กล่าววาจาพล่อย ๆ เพราะเราเองปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่นึกเลยว่า เราบวชอุทิศศาคาอื่น นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ครั้งก่อน เมื่อเรายังเป็นคฤหัสถ์เคยคิดว่า ฌราวาสช่างคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาปลอดโปร่ง ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวประคองสังขัตต์ ไม่ใช่ทำได้ง่ายนัก ทางที่ดีเราควรปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต สมัยต่อมา เราทำผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่า ปลงผมและหนวด

นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต อุทิศเฉพาะท่าน
 ผู้เป็นพระอรหันต์ในโลก เมื่อบวชแล้วยังเดินไปสี่ระยะทางไกล ได้พบ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าระหว่างเมืองราชคฤห์กับบ้านนาลันทคาม กำลัง
 ประทับนั่งอยู่ ณ พุทฺตเจดีย์ พอพบเข้าแล้วก็รำพึงอยู่ว่า เราพบพระ
 ศาสตรา ก็เป็นอันพบพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย เราพบพระสุคต ก็เป็น
 อันพบพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย เราพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เป็นอัน
 พบพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย ผู้มีอายุ เรานั้นจึงชมเชยรเกล้าลงแทบพระ-
 บาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่นั่นเอง ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระ-
 ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระศาสดาของ
 ข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระ-
 ภาคเจ้าเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้.

[๕๒๔] เมื่อเรากราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
 ตรัสกะเราว่า คุณก่อนกัสสป ผู้ใดเล่ายังไม่ทราบชัดถึงสาวกผู้ประมวณมา
 ด้วยจิตทั้งหมดอย่างนี้แล้ว จะพึงพูดว่ารู้ ยังไม่เห็นเลย จะพึงพูดว่าเห็น
 ศิระษะของบุคคลนั้นพึงแตก คุณก่อนกัสสป แต่เรารู้อยู่ จึงพูดว่ารู้ เห็น
 อยู่ จึงพูดว่าเห็น เพราะเหตุนี้แหละกัสสป เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เรา
 จักเข้าไปตั้งหิริโศตตปปะอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ ผู้ผนวกะ
 ผู้มีขณิมะ... เราจักฟังธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล จัก
 กระทำธรรมนั้นทั้งหมดให้เกิดประโยชน์ ใฝ่ใจถึงธรรมนั้นทั้งหมด จัก
 ประมวณมาด้วยจิตทั้งหมด เจียโสตตสดับพระธรรม... เราจักไม่ละกาย-
 คตาสติที่สหระตด้วยกุศลความสำราญ คุณก่อนกัสสป เธอพึงศึกษาอย่างนี้
 แหละ คุณก่อนผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโอวาทเราด้วยพระโอวาท

นี้ เสด็จลุกจากอาสนะแล้วทรงหลีกไป คุก่อนผู้มีอายุเราเป็นหนึ่งบริโศก
ก่อนข้าวของราษฎรถึง ๑ สัปดาห์ วันที่ ๘ พระอรหันต์ผลจึงปรากฏขึ้น
คราวนั้น**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จหลีกจากหนทางตรงไปยังโคนต้นไม้แห่ง
หนึ่ง เราจึงเอาผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าปูเป็น ๔ ชั้นถวาย แล้วกราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**
ประทับนั่งบนผ้าผืนนี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอด
กาลนาน คุก่อนอาวุโส **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ประทับนั่งบนอาสนะที่จัด
ถวาย ครั้นประทับนั่งแล้ว**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะเราว่า กัสสป ผ้า
สังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าของเธอผืนนี้อ่อนนุ่ม เราก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้โปรดอนุเคราะห์ทรงรับผ้าสังฆาฏิแห่ง
ผ้าที่เก่าของพระองค์เถิด พระองค์ตรัสว่า คุก่อนกัสสป เธอจักครอง
ผ้าบังสุกุลที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่หรือ เราก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักครองผ้าบังสุกุลที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่ของ**พระ-**
ผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้.

[๕๒๕] คุก่อนอาวุโส เราได้มอบถวายผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าแก่
พระผู้มีพระภาคเจ้า และได้รับผ้าบังสุกุลที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า คุก่อนอาวุโส ก็เมื่อบุคคลจะพูดให้ถูก ฟังพูดถึง
ผู้ใดว่า บุตรผู้เกิดแต่อก เกิดแต่พระโอรส ของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**
เกิดแต่พระธรรม อันธรรมนิรมิตแล้ว เป็นธรรมทายาท จึงรับผ้าบังสุกุล
ที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่ เขาเมื่อจะพูดให้ถูก ฟังพูดถึงผู้นั้น คือเราว่า
บุตรผู้เกิดแต่อก เกิดแต่พระโอรส ของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** เกิดแต่พระ
ธรรม อันธรรมนิรมิตแล้ว เป็นธรรมทายาท รับผ้าบังสุกุลที่ทำด้วยผ้า

ปานซึ่งยังใหม่.

[๕๒๖] คุณก่อนอาวโส เราหวังสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม
แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่
คุณก่อนอาวโส เราหวัง ฯ ล ฯ

[อนุป্পพวิหารสมาบัติ ๕ และอภิญญา ๕ มีเปยยาลอย่างนี้]

[๕๒๗] คุณก่อนอาวโส เราทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันรู้เองในทิวฐธรรม
เข้าถึงอยู่ ผู้ใดสำคัญเราว่า ควรปกปิดด้วยอภิญญา ๖ ผู้นั้นก็ควรสำคัญ
ข้าง ๗ สอกหรือ ๗ สอกครั้งว่า จะพึงปกปิดด้วยไบतालได้.

ก็แลภิกษุณีอุลลันทาเคลื่อนจากพรหมจรรย์เสียแล้ว.

จบจิวรสสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาจิวรสสูตรที่ ๑๑

พึงทราบวินิจฉัยในจิวรสสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ทกฺขินฺนาคิริสุมี ความว่า ชนบทภาคทักษิณของภูเขาเป็น
เทือกล้อมกรุงราชคฤห์ชื่อว่า ทกฺขินฺนาคิริ. อธิบายว่า เทียวจาริกไปใน
ทกฺขินฺนาคิริชนบทนั้น. ชื่อว่าจาริกมี ๒ อย่างคือ ธิปไป ๑ ไม่ธิปไป ๑.
ในบทเหล่านั้น ภิกษุบางรูปนุ่งผ้ากาสาเยสีนหนึ่ง ห่มสีนหนึ่งตลอด
เวลา คล่องบาตรและจิวรที่เบา ถือร่ม วันหนึ่งเดินไปได้ ๗-๘ โยชน์
มีเหงื่อไหลท่วมตัว. ก็หรือว่าพระพุทธเจ้าทรงเห็นสัตว์ พึงตรัสรู้ไร ๆ
ขณะเดียวเสด็จไปได้ร้อยโยชน์บ้าง พันโยชน์บ้าง. นี้ชื่อว่า ธิปไป.

ก็ทุกวันที่พระพุทธเจ้ารับนิมนต์เพื่อฉันในวันนี้. เสด็จไปทำการสงเคราะห์
ชนมีประมาณเท่านี้ว่า คาจุกหนึ่ง กิ่งโยชน์ สามคาจุก หนึ่งโยชน์. นี้
ชื่อว่า ไมริบไป ในที่นี้ประสงค์จาริกนี้.

พระเถระได้อยู่เบื้องพระปฤษฎางค์พระศพลตลอด ๒๕ ปี ดุจเงา
มิใช่หรือ. ท่านไม่ให้โอกาสแก่พระดำรัสเพื่อตรัสถามว่า อานนท์ ไปไหน.
ท่านได้โอกาสเที่ยวจาริกไปกับภิกษุสงฆ์ ในกาลหนึ่ง. ในปีพระศาสนา
ปรินิพพาน. ได้ยินว่า เมื่อพระศาสนาปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสป-
เถระนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ผู้ประชุมพร้อมกันในการปรินิพพานของ
พระศาสนา เลือกรูป ๕๐๐ รูปเพื่อทำสังคายนาพระธรรมวินัย กล่าวว่
ก็ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายจักอยู่จำพรรษาในกรุงราชคฤห์สังคาย-
นาพระธรรมวินัย ท่านทั้งหลายก่อนเข้าพรรษา จงตัดปิลิโพธส่วนตัว
เสีย แล้วประชุมพร้อมกันในกรุงราชคฤห์เถิด ก็ไปยังกรุงราชคฤห์ด้วย
ตนเอง.

พระอานนทเถระถือบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าไปลอบ
มหาชน ไปยังกรุงสาวัตถี ออกจากกรุงสาวัตถีนั้น ไปยังกรุงราชคฤห์
เที่ยวจาริกไปในทักษิณาคิริชนบท. นี้ท่านกล่าวหมายถึงข้อนั้น.

บทว่า เขยฺยุเยน กุมารภูตา ความว่า ภิกษุเหล่านั้นใด ชื่อว่า
เวียนมาเพื่อความเป็นหินเพศ. ภิกษุเหล่านั้นโดยมากเป็นเด็กหนุ่มยังอ่อน
คือเป็นภิกษุพรรษาเดียว ๒ พรรษา และเป็นสามเณร. ถามว่า ก็เพราะ
เหตุอะไร เด็กเหล่านั้นจึงบวช. เพราะเหตุอะไร จึงเวียนมาเพื่อความเป็น
หินเพศ ดังนี้. ตอบว่า ได้ยินว่า มาดาบิดาของเด็กนั้นคิดว่า พระ
อานนทเถระเป็นผู้คุ้นเคยกับพระศาสนา ทูลขอพร ๘ อย่างแล้วจึงอุปัฏฐาก

ทั้งสามรถเพื่อจะพาเอาพระศาสดาไปยังสถานที่ที่ตนปรารถนาและตนปรารถนาได้. เราทั้งหลายจึงให้พวกเด็กของพวกเราบวชในสำนักของพระอานนทนั้น. พระอานนทก็จักพาพระศาสดามา. เมื่อพระศาสดามาแล้ว เราทั้งหลายจักได้ทำสักการะเป็นอันมาก ดังนี้. พวกญาติของเด็กเหล่านั้นจึงให้เด็กเหล่านั้นบวชด้วยเหตุนี้ก่อน. แต่เมื่อพระศาสดาปรินิพพาน ความปรารถนาของคนเหล่านั้นก็หมดไป. เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงให้เด็กเหล่านั้นสึกแล้วโดยวันเดียวเท่านั้น .

บทว่า ยถาภิรนุตฺ ได้แก่ตามชอบใจ คือตามอัธยาศัย. บทนี้ว่า ติกโกชนํ ปญฺญุตฺ ต่านกล่าวถึงบทนี้ว่า เป็นปาจิตตีย์ให้เพราะคณโกชนํ เว้นไว้แต่สมัยดังนี้. ก็ภิกษุ ๓ รูปพอใจแม้รับนิมนต์เป็นอกัปปิยะร่วมกัน เป็นอนาบัติในเพราะคณโกชนํนั้น. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า ติกโกชนํ ดังนี้.

บทว่า ทุมฺมงฺกนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหาย ได้แก่เพื่อข่มคนทุศีล. บทว่า เปสฺลานํ ภิกฺขุณํ ฆาสุวิหาราย ความว่า อุโบสถและปวารณาย่อมเป็นไปเพื่อภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ด้วยการข่มคนหน้าด่านนั่นเอง. การอยู่พร้อมเพรียงกันย่อมมี. นี่เป็นฆาสุวิหารของเปสลภิกษุเหล่านั้น เพื่อประโยชน์แก่การอยู่เป็นสุขนี้. บทว่า มา ปาปิจฺจลา ปกฺขํ นิสฺสายสงฺฆํ ภินฺทุเทยฺยํ ความว่า เทวทัตออกปากขอในตระกูลด้วยตนเอง บริโภคอยู่ อาศัยภิกษุปรารถนาลามก ทำลายสงฆ์ ฉนฺได ผู้ปรารถนาลามกเหล่านี้ ออกปากขอในตระกูล โดยเป็นคณบริโกคอยู่ ให้คณะเจริญแล้ว อาศัยพรรคพวกนั้น พึงทำลายสงฆ์ได้ ฉนฺนํ ดังนี้ จึงทรงบัญญัติไว้ด้วยเหตุนี้แล.

บทว่า **กุลาหุทยตาย จ** ความว่า เมื่อภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถและ
ปวารณาอยู่พร้อมเพรียงกัน พวกมนุษย์ถวายสลากภัตเป็นต้น ย่อมเป็นผู้
มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า. อธิบายว่า และทรงบัญญัติไว้เพื่ออนุเคราะห์
ตระกูลนี้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **สตุสมชาติ มนุญเณ จรล** ได้แก่ เธอเที่ยวไปเหมือน
เหยียบขี้ข้าวกล้า. บทว่า **กุลปุปมาต มนุญเณ จรล** ได้แก่ เธอเที่ยว
ไปเหมือนทำลายเบียดเบียนตระกูล. บทว่า **โอรุชชติ** ได้แก่ หลุดหาย
คือ กระจายไป. บทว่า **ปลุชชนุติ โข เต อาวุโส นวปายา**
ความว่า ท่านผู้มีอายุ ภิกษุเหล่านั้น โดยมาก คือส่วนมากของท่านเป็น
ผู้ใหม่ เป็นหนุ่มมีพรรษาเดียว หรือ ๒ พรรษา และเป็นสามเณร หลุดหาย
คือกระจายไป. บทว่า **น วายิ กุมารโก มตุตมณฺเณลล** พระเถระ
เมื่อกล่าวขู่พระเถระว่า เด็กนี้ไม่รู้จักประมาณตน. บทว่า **กุมารกวาทา**
น มุจฺจาม ความว่า พวกเรายังไม่พ้นวาทะเป็นเด็ก. **ตถา หิ ปน**
ตฺว นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงเหตุ เพราะพระอานนทน์นี้พึงถูกพระเถระกล่าว
อย่างนี้. ในข้อนี้ มีความประสงค์ดังนี้ว่า เพราะท่านเที่ยวไปกับพวก
ภิกษุใหม่เหล่านี้ ไม่สำรวจอินทรีย์. ฉะนั้น ท่านเที่ยวไปกับพวกเด็กจึง
ควรถูกเขากล่าวว่าเป็นเด็ก. บทว่า **อณฺเณตติตฺถิปุทฺโฑ สฺมาโน** นี้ เพราะ
อาจารย์ อุปัชฌาย์ของพระเถระไม่ปรากฏในศาสนานี้เลย. ตนถือเอาผ้า
กาสาขะแล้ว ออกบวช. ฉะนั้น ภิกษุณีอุลลนันทา กล่าวบอกถึงพระ
มหากัสสปเคยเป็นอัญญเดียรถีย์ เพราะความไม่พอใจ. ในบทว่า **สทสา**
นี้ แม้ผู้ประพาศด้วยราคะและโมหะคือไม่ทันตรึก. แต่บทนี้ ท่านกล่าว
ด้วยอำนาจความประพาศด้วยโทสะ. บทว่า **อปฺปฏิสฺสงฺขา** คือยังไม่ทัน

พิจารณา.

บัดนี้ พระมหากัสสปเถระ เมื่อยังบรรพชาของตนให้บริสุทธิ์ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ยโตหิ อาวุโส ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อญญํ สตุถาริ อุตฺทิสฺสึ** ความว่า เราไม่นึก เพื่ออุทิศอย่างนี้ว่า เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้า คนอื่นเป็นครูของเรา. ในบทเป็นต้นว่า **สมฺพพาโห ฆราวาส** ความว่า แม้หากว่า ตัวและเมียทั้งสอง ย่อมอยู่ในเรือน กว้าง ๖๐ ศอก หรือแม้ภายในระหว่างร้อยโยชน์ การอยู่ครองเรือนตัวเมียเหล่านั้น ชื่อว่าคับแคบอยู่นั่นเอง เพราะอรรถว่า มีกิเลสเครื่องกังวล คือห่วงใย บทว่า **ราชปโต** ท่านกล่าวในมหาอรรถถาว่า เป็นสถานที่เกิดแห่งฐิติ มีรากะเป็นต้น. จะกล่าวว่า เป็นทางแห่งการมา ดังนี้ก็ได้. ชื่อว่าอัปโลกาส เพราะอรรถว่า ไม่ข้อง เหมือนปอดคโปรง เพราะบรรพชิตอยู่ในที่ ปกปิด ในที่มีกฎการรัตนปราสาทและเทพวิมานเป็นต้น ซึ่งมีประตูและหน้าต่างปิดแล้ว ย่อมไม่ขัด ไม่ข้อง ไม่ติด. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า บรรพชาเป็นช่องว่าง. อนึ่ง ฆราวาส ชื่อว่าคับแคบ เพราะไม่เป็นโอกาสแห่งกุศลกิริยา ชื่อว่าเป็นทางหาแห่งฐิติ เพราะเป็นที่ประชุมแห่งกิเลสเพียงดังฐิติ เหมือนกองหยากเยื่ออันเขาไม่ปิดไว้. บรรพชา ชื่อว่าเป็นช่องว่าง เพราะเป็นโอกาสแห่งกุศลกิริยาความสบาย. ในบทว่า **นยิทํ สุกริ ๑เป ๑ ปพฺพเชยฺย** นี้ มีสังเขปกถาดังนี้ คนพึงกระทำสิกขา ๓ ประพฤติพรหมจรรย์ไม่ให้ขาดแม้วันเดียว แล้วชื่อว่าประพฤติกให้สมบูรณ์โดยส่วนเดียว เพราะเหตุให้บรรลุนิรมกจิต. กระทำไม่ให้มีมลทิน ด้วยมลทินคือกิเลส แม้วันเดียว ชื่อว่าบริสุทธิ์ โดยส่วนเดียว เพราะเหตุให้บรรลุนิรมกจิต. บทว่า **สงฺขลิจิตํ** ได้แก่

เช่นสังข์ขัด คือพึงประพศติมีส่วนเปรียบด้วยสังข์ที่ชำระแล้ว. บทว่า
อิทํ น สุกฺริ อคาริ อชฺฌาวสตา ความว่า ผู้อยู่ในท่ามกลางเรือน
ประพศติ ฯลฯ ให้บริบูรณ์โดยส่วนเดียว. ไฉนหนอ เราปลงผมและ
หนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ เพราะซึมซาบด้วยรสที่ย้อมด้วยน้ำฝาด คือผ้าที่
สมควรแก่ผู้ประพศติพรหมจรรย์ ออกจากเรือนพึงบวชไม่มีเรือน. เพราะ
ในข้อนี้ กรรมมีกสิกรรมและพาณิชย์กรรมเป็นต้น อันเกื้อกูลเรือน
เรียกว่า การมีเรือน. เรือนนั้นไม่มีในบรรพชา. ฉะนั้น บรรพชาพึงรู้ว่
การไม่มีเรือน. ซึ่งอนาคาริยะการไม่มีเรือนนั้น. บทว่า ปพฺพเชยฺยํ คือพึง
ปฏิบัติ. บทว่า ปฏฺวิโลตฺติกานํ คือผ้าเก่า. ผ้าใหม่แม้ ๑๑ สอก ท่านเรียกว่า
ผ้าเก่า จำเดิมแต่เวลาตัดชาย. ท่านหมายถึงสังฆาฏิที่ท่านตัดผ้าที่มีราคา
มาก กล่าวว่ สังฆาฏิแห่งผ้าเก่า ดังนี้. บทว่า อทฺธานมคฺคํ ปฏิปนฺโน
ได้แก่ ก็ทางตั้งแต่ถึงโยชนํ เรียกว่า ไกล. อธิบายว่า เดินทางไกลนั้น.

บัดนี้ พึงกล่าวอนุปฺพพิทถาจำเดิมแต่อภิหาร เพื่อความแจ่มแจ้ง
แห่งเนื้อความนี้ เหมือนบรรพชิตนั้น และผู้เดินทางไกล ดังต่อไปนี้.

มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตกาลในที่สุดแสนกัป พระศาสดาพระนามว่า
พระปทุมุตตระได้อุบัติขึ้น. เมื่อพระปทุมุตตระเสด็จเข้าไปอาศัยหังสวดี-
นคร ประทับอยู่ ณ เขมมฤคทายวัน กุฎุมพีชื่อว่า เวเทหะ มีทรัพย์
สมบัติ ๘๐ โกฏิ บริโภคอาหารอย่างดี แต่เข้าตรู้อธิษฐานองค์อุโบสถ
ถื่อของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปยังพระวิหาร บูชาพระศาสดา ถวาย
นมัสการแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง.

ขณะนั้น พระศาสดาทรงตั้งพระสาวกรูปที่ ๓ ชื่อ มหานิสกัตเถระ

ไว้ในฐานะเป็นเอตทัคคะว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา เป็นผู้กล่าวสอนถูกต้อง นิสถะเป็นผู้เลศกว่าภิกษุเหล่านั้น. อุบาสกได้ฟังดังนั้นเลื่อมใส ในที่สุดธรรมกถา เมื่อมหาชนลุกขึ้นกลับไป จึงถวายนมัสการพระศาสดากราบทูลว่า วันพรุ่งนี้ ขอพระองค์ทรงรับภิกษาของข้าพระองค์เถิด. พระศาสดาตรัสว่า อุบาสก ภิกษุสงฆ์มีจำนวนมากนะ. อุบาสกทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุสงฆ์มีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า มี ๖ ล้าน ๘ แสนรูป. อุบาสกทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงให้ภิกษุไม่ให้เหลือไว้ในวิหารแม้สามเณรองค์เดียว รับนิมนต์เถิดพระเจ้าข้า. พระศาสดาทรงรับนิมนต์แล้ว.

อุบาสกทราบว่ พระศาสดารับนิมนต์แล้ว จึงไปเรือนเตรียมมหาทาน วันรุ่งขึ้นให้คนไปกราบทูลถึงเวลาแต่พระศาสดา. พระศาสดาทรงถือบาตรและจีวร แวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ เสด็จไปเรือนของอุบาสก ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้เสร็จแล้ว ในที่สุดแห่งทักษิโณทก ทรงรับข้าวยากูเป็นต้น ทรงแจกจ่ายภัต. แม้อุบาสกก็นั่งใกล้พระศาสดา.

ในลำดับนั้น ท่านมหานิสถัถระเที่ยวไปบิณฑบาตถึงถนนนั้น. อุบาสกครั้นเห็นแล้ว จึงลุกขึ้นไปไหว้พระเถระแล้ว กล่าวว่า ขอพระคุณเจ้าจงให้บาตรเถิด. พระเถระได้ให้บาตรแล้ว. อุบาสกกล่าวว่า นิมนต์พระคุณเจ้าเข้าไปในเรือนนี้เถิด. แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งในเรือน. พระเถระกล่าวว่า ไม่สมควรดอกอุบาสก. อุบาสกรับบาตรของพระเถระแล้วใส่บิณฑบาตจนเต็มนำไปถวาย. จากนั้นอุบาสกไปส่งพระเถระแล้ว กลับไปนั่งไปสำนักของพระศาสดา กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่

พระองค์ผู้เจริญ ท่านมหานิสกัถะเถระแม้ข้าพระองค์กล่าวว่า พระศาสดาประทับนั่งในเรือน ก็ไม่ปรารถนาจะเข้าไป. พระศาสดาตรัสว่า มหานิสกัถะเถระนั้น มีคุณยิ่งกว่าคุณของพวกท่าน. ก็ความตระหนี่ คำสรรเสริญ ย่อมไม่มีแก่พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย. ครั้นแล้วพระศาสดาจึงตรัสอย่างนี้ว่า อุบาสก เรานั่งรอศึกษาในเรือน. ภิกษุที่นั่งอย่างนี้ไม่แลดูซึ่งศึกษา. เราอยู่ในเสนาสนะท้ายบ้าน. ภิกษุที่นั่งอยู่ในป่า. เราอยู่ในที่มุงบัง. ภิกษุที่นั่งอยู่ในที่แจ้ง. พระศาสดาตรัสดูยังมหาสมุทราให้เต็มว่า นี่แหละ นี่แหละ คุณของภิกษุที่นั่ง ด้วยประการฉะนี้.

อุบาสกเลื่อมใสยิ่งขึ้น เหมือนประทีปอันสว่างอยู่แม้ตามปกติรดน้ำมันเข้าไปจะนั้น คิดว่า ประโยชน์อะไรด้วยสมบัติอื่นแก่เรา. เราจักกระทำความปรารถนาเพื่อความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้กล่าวสอนธุดงค์ในสำนักของพระพุทเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต. เขานิมนต์พระศาสดาอีกครั้ง ถวายทานตลอด ๗ วัน โดยทำนองนี้ ในวันที่ ๗ ถวายไตรจีวร แก่ภิกษุ ๖ ล้าน ๘ แสนรูป แล้วหมอบลงแทบบาทมุลของพระศาสดา กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทานที่ข้าพระองค์ถวายตลอด ๗ วัน เป็นทานที่ประกอบด้วยเมตตากายกรรม เมตตาวาจกรรม เมตตามโนกรรม ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาเทพสมบัติ หรือสักกสมบัติ มารสมบัติ และพรหมสมบัติอย่างอื่น ด้วยทานนี้. แต่กรรมของข้าพระองค์นี้ ขอจงเป็นสัมฤทธิ์ผลทุกประการแห่งความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ทรงธุดงค์ ๑๓ เพื่อถึงฐานันดรที่ท่านมหานิสกัถะเถระถึงแล้ว ในสำนักของพระพุทเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตเถิด.

พระศาสดาทรงตรวจดูว่า ฐานะอันใหญ่ที่อุบาสกนี้ปรารถนาจัก

สำเร็จหรือไม่หนอ ทรงเห็นความสำเร็จแล้ว จึงตรัสว่า ฐานะที่ท่าน
ปรารถนาสมใจแล้ว. ในที่สุดแสนกัปในอนาคต พระพุทธเจ้าพระนามว่า
โคตมะจักอุบัติขึ้น. ท่านจักเป็นสาวกรูปที่ ๓ ของพระโคตมพระองค์นั้น
จักชื่อว่า มหากัสสปเถระ.

อุบาสกได้ฟังนั้น ดำริว่า ชื่อว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อม
ไม่มีพระคำรัสเป็นสอง ได้สำคัญสมบัตินั้นเหมือนถึงในวันรุ่งขึ้น. เขา
รักษาศีลตลอดอายุ ครั้นทำกาลกิริยา ณ ที่นั้น แล้วได้บังเกิดบนสวรรค์.
จำเดิมแต่นั้น เขาเสวยสมบัติในเทวโลกและมนุษยโลก เมื่อพระวิปัสสิ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าอาศัยเมืองพันธุมดีประทับอยู่ ณ เขมมฤคทายวัน ในกัป
ที่ ๕๑ จากกัปนี้ (เขา) จูติจากเทวโลก บังเกิดในตระกูลพราหมณ์
แก่ตระกูลหนึ่ง. ก็ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสิ
ทรงแสดงธรรมทุก ๆ ๗ ปี. ปราภภูความตื่นตื่นกันยกใหญ่ ทวยเทพ
ในสกลชมพูทวีปต่างบอกข่าวกันต่อ ๆ ไปว่า พระศาสดาจักทรงแสดง
ธรรม. พราหมณ์ได้สดับข่าวนั้นแล้ว. แต่เขามีผ้าสาฎกสำหรับนุ่งอยู่ผืน
เดียว. ของพราหมณ์ก็เหมือนกัน. ทั้งสองคนมีผ้าห่มผืนเดียวเท่านั้น.
ปราภภูไปทั่วเมืองว่า พราหมณ์เอกสาฎก. เมื่อมีการประชุมกันด้วยกิจ
อย่างใดอย่างหนึ่งของพวกพราหมณ์ เขาไปด้วยตนเอง ให้นางพราหมณ์
อยู่ที่เรือน. เมื่อมีการประชุมนางพราหมณ์เขาอยู่เรื่องเอง. นางพราหมณ์
ห่มผ้าผืนนั้นไป. ก็ในวันนั้นพราหมณ์กล่าวกะนางพราหมณ์ว่า แม่มหา-
จำเรณู แม่จักฟังธรรมกลางคืนหรือกลางวัน. นางพราหมณ์พูดว่า ฉัน
เป็นมาตุคาม ไม่อาจจะฟังธรรมในเวลากลางคืนได้. ฉันจักฟังธรรมใน
เวลากลางวัน จึงให้พราหมณ์อยู่ที่เรือน ห่มผ้าผืนนั้นไปกับพวกอุบาสิกา

ในเวลากลางวัน ถวายบังคมพระศาสดานั่งฟังธรรมอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกลับไปกับพวกอุบาสิกา. ครั้งนั้นพราหมณ์ให้นางพราหมณ์อยู่เรือน ห่อผ้าขึ้นไปวิหาร.

ก็สมัยนั้น พระศาสดาประทับนั่ง ณ ธรรมาสน์ที่ตกแต่งแล้ว ในท่ามกลางบริษัท ทรงจับพัดวิชนีอันวิจิตรศรีธรรมกถา คุณยังผู้วิเศษให้หยั่งลงสู่อากาศสงกกา คุณทำยอคุณเขาสิเนรุให้ถล่มลงสู่สาคร. เมื่อพราหมณ์นั่งอยู่สุดแถว ฟังธรรมอยู่ในยามต้นนั้นเอง ปีติมีวาระ ๕ เกิดชานไปทั่วตัว. เขาพับผ้าห่ม คิดว่า เราจักถวายแต่พระทศพล. ลำดับนั้น เขาเกิดจิตตระหนี่ ชี้ถึงโทษพันดวง. ผ้าของนางพราหมณ์และของท่านมีผืนเดียวเท่านั้น. ไม่มีผ้าห่มไร ๆ อื่นอีก. ครั้นไม่ห่มแล้วก็จะไม่อาจออกไปข้างนอกได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่ประสงค์จะถวายแม้ด้วยประการทั้งปวง. ครั้นปฐมยามล่วงไป แม้มันมัชฌิมยาม เขาก็เกิดปีติอย่างนั้นอีก. ก็ครั้นคิดเหมือนอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ประสงค์จะถวายเหมือนอย่างนั้นอีก. เมื่อมัชฌิมยามล่วงไป แม้มันปัจฉิมยาม เขาก็เกิดปีติอย่างนั้นอีก. เขาคิดว่า ตายหรือไม่ตายก็ช่างเถิด. เราจักรู้ในภายหลัง จึงพับผ้าห่มวางไว้ ณ บาทมูลของพระศาสดา แต่นั้น เขาคู้มือซ้าย ปรบด้วยมือขวา เปล่งเสียงว่า เราชนะแล้ว เราชนะแล้วถึง ๓ ครั้ง.

สมัยนั้น พระเจ้าพันธุมหาธา ประทับนั่งทรงสดับธรรมอยู่ภายในม่านหลังธรรมาสน์. ก็ธรรมดาพระราชาย่อมไม่พอพระทัยเสียงว่า เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว ดังนี้. พระองค์ทรงส่งบุรุษไป มีพระดำรัสว่า เจ้าจงไปถามพราหมณ์ผู้นั้นว่า ท่านพูดอะไร. บุรุษนั้นไปถามว่า ท่านพูดอะไร. ครั้นบุรุษนั้นไปถามแล้ว พราหมณ์พูดว่า พวกชนที่เหลือขึ้น

ยานข้างเป็นต้น แล้วชนะข้าศึก ข้อนั้นไม่อัศจรรย์เลย. ก็เราลละจิต
ตระหนี่ได้ถวายผ้าห่มแก่พระทศพล ดุจเอาสากทูปหัวโคโคง ซึ่งเดินมา
ข้างหลัง แล้วให้มันหนีไปจะนั้น. พราหมณ์กล่าวว่า เราชนะความ
ตระหนี่นั้น. ราชบุรุษกลับมากราบทูลเรื่องนั้นแก่พระราชา ตรัสว่า
พนาย เราไม่รู้สิ่งสมควรของพระทศพล พราหมณ์เป็นผู้รู้ จึงทรงส่งผ้า
ไปคู่หนึ่ง. พราหมณ์เห็นผ้าคู่หนึ่งจึงคิดว่า พระราชาพระองค์นี้ไม่พระ-
ราชทานอะไร ๆ แก่เราผู้นั่งนี้ก่อน เมื่อเรากล่าวถึงคุณของพระศาสดา
แล้ว จึงพระราชทาน. ประโยชน์อะไรของเราด้วยผ้าที่เกิดขึ้น เพราะ
อาศัยคุณของพระศาสดา จึงได้ถวายผ้าคู่หนึ่ง แก่พระทศพลอีก. พระ-
ราชาตรัสถามว่า พราหมณ์ทำอะไร สดับว่า พราหมณ์ถวายผ้าคู่หนึ่ง
แก่พระตถาคตเช่นเคย จึงทรงส่งผ้า ๒ คู่อื่นไปให้. พราหมณ์ก็ได้ถวาย
ผ้า ๒ คู่หนึ่งอีก. พระราชาทรงส่งผ้าไปอีก ๔ คู่ จนถึง ๓๒ คู่.

ครั้งนั้น พราหมณ์คิดว่า คู่ผ้านี้ดูเหมือนจะเพิ่มจำนวนมากขึ้น
จึงถือเอาเพียง ๒ คู่ คือเพื่อตนคู่หนึ่ง เพื่อนางพราหมณ์คู่หนึ่ง ได้ถวาย
แก่พระตถาคต ๓๐ คู่ ตั้งแต่นั้นมา พราหมณ์นั้นได้คุ้นเคยกับพระศาสดา.
วันหนึ่งในฤดูหนาว พระราชาทรงเห็นพราหมณ์นั้นฟังธรรมในสำนัก
ของพระศาสดา จึงพระราชทานผ้ารัตติกัมพลที่คลุมพระองค์มีค่าแสนหนึ่ง
แล้วตรัสว่า ตั้งแต่นี้ไป ท่านจงห่มผ้าผืนนี้ ฟังธรรม. เขาคิดว่า
ประโยชน์อะไรของเราด้วยผ้ากัมพลผืนนี้ที่จะนำเขาไปในกายอันเปื่อยเน่านี้
จึงกระทำให้เป็นเพดานเบื้องบนเตียงของพระตถาคตภายในพระคันธกุฎี
แล้วจึงไป.

วันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปวิหารแต่เช้าตรู่ ประทับนั่งในสำนัก

ของพระศาสดา ภายในพระคันธกุฎี. สมัยนั้น พระพุทธรัศมีมีสี ๖ ประการกระทบผ้ากัมพล. ผ้ากัมพลรุ่งเรืองยิ่งนัก. พระราชาทรงมองไป เบื้องบนทรงจำได้ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผ้ากัมพลผืนนี้ ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้ให้แก่พราหมณ์เอกสาฎก. พระศาสดา ตรัสว่า มหาบพิตร พระองค์บูชาพราหมณ์แล้ว พราหมณ์บูชาอาตมา แล้ว. พระราชาดำริว่า พราหมณ์ได้รู้สิ่งที่ควร เราไม่รู้. ทรงเลื่อมใสแล้ว ทรงกระทำสิ่งที่เกื้อกูลมนุษย์ทั้งหมด ให้เป็นอย่างละ ๘ ๆ พระราชทาน อย่างละ ๘ ทั้งหมด แล้วทรงแต่งตั้งพราหมณ์ในตำแหน่งปุโรหิต. ชื่อว่า ทานอย่างละ ๘ ๆ รวมเป็น ๖๔. เขาน้อมนำสลากภัต ๖๔ รักษาศีล จุติจากนั้นไปบังเกิดบนสวรรค์. ครั้นจุติจากนั้นอีก ได้บังเกิดในเรือน กุฎุมพี ในกรุงพาราณสี ในระหว่างพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ และพระทศพลพระนามว่า กัสสปะ ในกัปนี้. เขาอาศัยความเจริญอยู่ครองเรือน วันหนึ่งเที่ยวไป ยังชังฆตติกวิหาร ในป่า.

ก็สมัยนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า กระทำจิวัตรกรรมอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำ เมื่ออนุวต (ขอบจิวัตร) ไม่พอ จึงปรารถนาเพื่อจะพับเก็บ. เขาเห็น จึงถามว่า เพราะเหตุไรพระคุณเจ้าพับเก็บเจ้าข้า. พระปัจเจกพุทธเจ้า ตอบว่า อนุวต ไม่พอ. เขากล่าวว่า ขอพระคุณเจ้าจงทำด้วยผ้าผืนนี้เถิด. แล้วถวายผ้าสาฎกตั้งความปรารถนาว่า ขอเราจงอย่ามีความเสื่อม ใดๆ ในที่ที่เราไปเกิดเกิด. แม้ที่เรือนเมื่อน้องสาวของเขาทะเลาะกันอยู่กับ ภรรยา พระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไปบิณฑบาต. ลำดับนั้น น้องสาวของเขา ถวายบิณฑบาตแต่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วตั้งความปรารถนาว่า เราพึงเว้น

คนพาลเห็นปานนี้ไป ๑๐๐ โยชน์ นางกล่าวอย่างนี้ หมายถึงภรรยาของพราหมณ์นั้น ภรรยาขึ้นอยู่กับประตูเรือน ครั้นได้ยินจึงคิดว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าอย่าฉันทักตรที่หญิงนี้ถวายนเลย จึงรับบาตรมาแล้วทิ้งบิณฑบาตเสีย เอาเปลือกตมใส่จนเต็มถวายน. น้องสาวเห็นจึงพูดว่า หญิงพาล เจ้าจงดำหรือทุบตีเราก็อพอ แต่เจ้าไม่ควรทิ้งภัตตจากบาตรของท่านผู้บำเพ็ญบารมีมาตลอด ๒ อสงไขย แล้วถวายนเปลือกตม.

ที่นั่น ภรรยาของเขาจึงได้เกิดความคิด. นางกล่าวว่า หยุคเกิดเข้าข้า แล้วทิ้งเปลือกตม ล้างบาตร ขัดด้วยผงหอม แล้วใส่อาหารมีรสอร่อย ๔ ชนิดจนเต็มบาตร วางบาตรซึ่งแพรวพราวด้วยสัปปีมีสีจุกกลีบบัวที่โปรยไว้เบื้องบน บนมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วตั้งความปรารถนาว่า ขอร่างกายของเราจะมีแสงเหมือนบิณฑบาตนี้อันมีแสงเกิด. พระปัจเจกพุทธเจ้าอนุโมทนาแล้วเหาะไปสู่อากาศ. ภรรยาสามีบำเพ็ญกุศลครบสิ้นอายุ ได้บังเกิดบนสวรรค์ ครั้นจุติจากสวรรค์ อุบาสกได้บังเกิดเป็นบุตรของเศรษฐีมีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในกรุงพาราณสี. ส่วนภรรยาได้บังเกิดเป็นธิดาของเศรษฐีเช่นเดียวกัน. มารดาบิดาได้นำธิดาเศรษฐีนั้นแล มาให้แก่บุตรเศรษฐีผู้เจริญวัย. เพียงเมื่อเศรษฐีธิดาเข้าไปสู่ตระกูลสามีด้วยอานภาพแห่งกรรมอันเป็นผลที่นางไม่ถวายนทานมาก่อน สกตกายก็เกิดกลิ่นเหม็นคุดฉ่ำที่เขาเปิดไว้ภายในธรณีประตู. เศรษฐีกุมารถามว่า นี่กลิ่นของใคร ครั้นได้ฟังแล้ว เป็นกลิ่นของเศรษฐีธิดา จึงตะโกนขึ้นว่า จงนำออกไป จงนำออกไป แล้วส่งกลับไปยังเรือนตระกูล โดยทำนองเดียวกับที่นำมา. เศรษฐีธิดาถูกส่งกลับไปในฐานะ ๗ โดยทำนองนี้แล คิดว่าเรากลับไปถึง ๗ ครั้งแล้ว เราจะอยู่ไปทำไม จึง

ยิบเครื่องอาภรณ์ของตนให้ทำอิฐทองคำ ยาว ๑ ศอก กว้าง ๑ กีบ สูง ๔ นิ้ว. จากนั้น นางถือก้อนทองคำและมโนศิลาแล้ว ถือดอกบัว ๘ กำ ไปสู่ที่สร้างเจดีย์ของพระกัสสปทศพล.

ก็ในขณะนั้น เมื่อนางมาถึง ก้อนอิฐได้ตกลงมา. เศรษฐีธิดาจึง บอกกะช่างว่า ท่านจงวางอิฐก้อนนี้ไว้ตรงนี้. ช่างกล่าวว่า แม่มหาจำเริญ แม่มาในเวลา แม่วางเองเถิด. นางจึงไปเอาน้ำมันผสมทองคำและมโนศิลา ก่ออิฐให้แน่นด้วยทองคำและมโนศิลาที่ผสมน้ำมันนั้น ทำการบูชาด้วย ดอกบัว ๘ กำ เบื้องบน แล้วไหว้ทำความปรารถนาว่า ขอกลิ่นจันทน์จึ่ง ฟุ้งออกจากปากในที่เกิดเถิด แล้วไหว้พระเจดีย์ กระทำประทักษิณกลับไป.

ในขณะนั้น เศรษฐีบุตรระลึกถึงเศรษฐีธิดาที่นำไปสู่เรือนครั้งแรก. แม้ในเมืองก็มีการป่าวร้องเล่นนักษัตร. เศรษฐีถามคนรับใช้ว่า เศรษฐีธิดาที่นำไปคราวนั้น นางอยู่ที่ไหน. คนรับใช้ตอบว่า อยู่ที่เรือนตระกูล จัณนาย. เศรษฐีบุตรกล่าวว่า พวกเจ้าจงนำมา เราจักเล่นนักษัตรนั้น. พวกรับใช้พากันไปยื่นไหว้เศรษฐีธิดา ครั้นเศรษฐีธิดาถามว่า พวกท่าน มาทำไม จึงบอกเรื่องราวให้นางฟัง. เศรษฐีธิดากล่าวว่า พ่อคุณเราเอา เครื่องอาภรณ์บูชาเจดีย์หมดแล้ว เราไม่มีอาภรณ์. คนรับใช้พากันไป บอกแก่เศรษฐีบุตร เศรษฐีบุตรกล่าวว่า พวกท่านจงนำนางมาเถิด. เราจักให้เครื่องประดับ. คนรับใช้นำนางมาแล้ว. พร้อมกับที่นางเข้าไป สู่เรือน กลิ่นจันทน์และกลิ่นดอกบัวซาบฟุ้งไปตลอดเรือน. เศรษฐีบุตร ถามเศรษฐีธิดาว่า ครั้งแรกกลิ่นเหม็นฟุ้งออกจากร่างกายของเจ้า. แต่ เดียวนี้กลิ่นจันทน์ฟุ้งออกจากร่างกาย กลิ่นดอกบัวฟุ้งออกจากปากของ

เจ้า. มันเรื่องอะไรกัน. นางได้บอกกรรมที่นางทำตั้งแต่ต้น. เศรษฐี-
บุตรเลื่อมใสว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นคำสอนที่น่าออก
จากทุกข์หนอ จึงเอาเสื่อกัมพลคลุมเจดีย์ทอง ประกอบด้วยดอกประทุม
ทอง ประมาณเท่าลี้รถ ณ ที่นั้น ห้อยย้อยลงมาประมาณ ๑๒-๑๓ ศอก.

เศรษฐีบุตรนั้น ดำรงอยู่ ณ ที่นั้นตราบเท่าอายุแล้ว ไปบังเกิดบน
สวรรค์ จุติจากนั้นไปบังเกิดในตระกูลอำมาตย์ตระกูลหนึ่ง ในที่ประมาณ
๑๐๐ โยชน์ จากกรุงพาราณสี. เศรษฐีธิดาจุติจากเทวโลกไปบังเกิดเป็น
ราชธิดาในราชตระกูล. เมื่อทั้งสองเจริญวัย ไกล่บ้านที่กุมารอยู่ได้มีการ
ป่าวร้องเล่นนักร้อง. กุมารพูดกะมารดาว่า แม่จ๋า แม่ให้ผ้าสาฎกแก่นัน
เถิด. ฉันจักเล่นนักร้อง. มารดานำผ้าที่ซักแล้วมาให้. กุมารได้ปฏิเสธ
ผ้าผืนนั้น. มารดานำผ้าผืนอื่นมาให้อีก. กุมารปฏิเสธผ้าผืนนั้นอีก.

ลำดับนั้น มารดาพูดกะกุมารนั้นว่า ลูกเอ๋ย เราเกิดในเรือนเช่นใด
เราไม่มีบุญเพื่อจะได้ผ้าเนื้อละเอียดกว่านั้น. กุมารกล่าวว่า แม่จ๋า ลูกจะ
ไปที่ไหนก็ได้. มารดากล่าวว่า ลูกเอ๋ย แม่ปรารถนาจะให้ลูกได้ราชสมบัติ
ในกรุงพาราณสีในวันนี้ทีเดียว. กุมารนั้นไหว้มารดาแล้วกล่าวว่า แม่จ๋า
ลูกจะไปละ. มารดากล่าวว่า ไปเถิดลูก. นัยว่า มารดาได้มีความคิด
อย่างนี้ว่า กุมารจักไป ที่ไหน จักนอนในที่นี้หรือในเรือนนี้. ก็กุมาร
นั้นออกไปโดยกำหนดของบุญไปถึงกรุงพาราณสี นอนคลุมศีรษะบนแผ่น
มงคลศิลา ณ พระอุทยาน. อนึ่ง เมื่อพระเจ้ากรุงพาราณสีสวรรคต วันนั้น
เป็นวันที่ ๗. พวกอำมาตย์ ครั้นถวายพระเพลิงพระศพของพระราชาแล้ว
จึงนั่งปรึกษากัน ณ พระลานหลวงว่า พระราชามีพระธิดาองค์เดียวเท่านั้น
ไม่มีพระโอรส ราชสมบัติที่ไม่มีพระราชาจะดำรงอยู่ไม่ได้ ใครจะเป็น

พระราชา เพราะฉะนั้น ขอท่านจงปรียากันดูเถิด. ปุโรหิตกล่าวว่า
"ไม่ควรดูให้มากไป. เราจะปล่อยบุษยราชรถ. พวกอำมาตย์เทียมม้า
สินธพ ๔ ตัวมีสีขาว ตั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง และเสวตฉัตรไว้
บนรถ แล้วปล่อยรถไปให้ประโคมดนตรีตามไปข้างหลัง. ราชรถออก
ทางประตูด้านปราจีนบ่าหน้าไปพระราชอุทยาน. ราชรถบ่าหน้าไปพระ
ราชอุทยานด้วยบุญบารมี. พวกอำมาตย์บางคนบอกว่า พวกเรากลับเถิด.
ปุโรหิตบอกว่า พวกท่านอย่ากลับ. ราชรถกระทำประทักษิณกุมารแล้ว
ก็หยุด เป็นการเตรียมให้กุมารขึ้น. ปุโรหิตดึงชายผ้าห่มออก มองดูฝ่าเท้า
กล่าวว่า ทวีปนี้ยกไว้ก่อน กุมารนี้ควรครองราชสมบัติในทวีปทั้ง ๔
มีทวีป ๒,๐๐๐ เป็นบริวารแล้วให้ประโคมดนตรี ๓ ครั้งว่า พวกท่าน
จงประโคมอีก พวกท่านจงประโคมอีก.

ลำดับนั้น กุมารเปิดหน้ามองดู แล้วถามว่า พ่อเจ้าพระคุณทั้งหลาย
พวกท่านมาทำอะไรกัน. ตอบว่า ท่านผู้ประเสริฐ ราชสมบัติจะถึงแก่
ท่าน. ถามว่า พระราชาไปไหนเสียแล้ว. ตอบว่า สวรรคตเสียแล้วนาย.
ถามว่า ก็วันแล้ว. ตอบว่า ๗ วันเข้าวันนี้. ถามว่า พระโอรสหรือพระธิดา
ไม่มีหรือ. ตอบว่า มีแต่พระธิดา ท่านผู้ประเสริฐ ไม่มีพระโอรส.
รับว่า เราจักครองราชสมบัติ.

พวกอำมาตย์สร้างมณฑปสำหรับอภิเษกก่อน ประดับพระราชธิดา
ด้วยเครื่องประดับทุกชนิด แล้วนำมายังพระราชอุทยาน ได้กระทำอภิเษก
พระกุมาร. ลำดับนั้น พวกอำมาตย์ได้นำผ้าราคาแสนหนึ่งน้อมถวายแด่
พระกุมารผู้ได้ทำอภิเษกแล้ว. พระกุมารตรัสถามว่า นี่อะไรพ่อคุณ.
ทูลว่า ฝ้านุ่ง พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า เป็นฝ้านือหยาบมิใช่หรือ. ทูลว่า

บรรดาผ้าที่พวกมนุษย์ใช้สอยกันอยู่ ไม่มีผ้าที่มีเนื้อละเอียดกว่านี้ พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า พระราชาของพวกท่านนุ่งผ้าอย่างนี้หรือ. ทูลว่า ใช่แล้ว พระเจ้าข้า. ตรัสว่า พระราชาของพวกท่านคงจะไม่มีบุญ.

พวกอำมาตย์นำพระเต้าทองมาถวาย. พระกุมารเสด็จลุกขึ้นชำระพระหัตถ์ทั้งสอง ทรงบ้วนพระโอษฐ์แล้ว ทรงอมน้ำพ่นไปทางทิศตะวันออก. ดันกัลปพฤกษ์ ๘ ต้น ทำลายแผ่นดินอันหนาผุดขึ้น. พระกุมารทรงอมน้ำพ่นไปทางทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนืออีก เพราะเหตุนั้น ดันกัลปพฤกษ์ผุดขึ้นแล้วทั้ง ๔ ทิศอย่างนี้. ในทุกทิศดันกัลปพฤกษ์ผุดขึ้น ทิศละ ๘ ต้น จึงรวมเป็น ๓๒ ต้น.

พระกุมารทรงนุ่งผ้าทิพย์ผืนหนึ่ง ทรงห่มผืนหนึ่ง ตรัสว่า พวกท่านจงเที่ยวตีกลองประกาศในแคว้นของพระเจ้านั้นเถว่า พวกหญิงปั้นด้าย อยู่ปั้นด้าย แล้วให้ยกฉัตร ทรงช้างตัวประเสริฐ ที่ประดับตกแต่งแล้ว เสด็จเข้าสู่พระนคร ทรงขึ้นสู่ปราสาทเสวยมหาสมบัติ.

เมื่อกาลผ่านไปด้วยประการฉะนี้ วันหนึ่ง พระเทวีทรงเห็นสมบัติของพระราชา ทรงแสดงอาการของความเป็นผู้กรูณาว่า โอ ผู้มีตปะ. ตรัสถามว่า อะไร พระเทวี. ทูลว่า สมบัติใหญ่ยิ่งนักเพคะ ในอดีต พระองค์เชื่อพระพุทธเจ้า ไปกระทำความดี บัดนี้ พระองค์ไม่กระทำกุศลอันเป็นปัจจัยแห่งอนาคต. ตรัสถามว่า เราจักให้แก่ใคร. ผู้มีศีลก็ไม่มี. ทูลว่า พระองค์ ชมพู่ทวีปไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์. ขอพระองค์จงทรงเตรียมทานไว้ หม่อมฉันจักได้ (นิมนต์) พระอรหันต์มา. ในวันรุ่งขึ้น พระราชารับสั่งให้เตรียมทานทางทวารด้านปราจีน. พระเทวีทรงอธิษฐานองค์อุโบสถแต่เช้าตรู่ บ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออก

ณ เบื้องบนปราสาท หมอบลงกล่าวว่า หากพระอรหันต์มีอยู่ในทิศนี้ ขอพระอรหันต์ทั้งหลายจงมารับภิกษาของพวกข้าพเจ้าในวันพรุ่งนี้เถิด. ในทิศนั้นไม่มีพระอรหันต์ ได้ให้สักการะนั้นแก่คนกำพร้าและยาก. ในวันรุ่งขึ้น พระเทวีได้เตรียมทาน ณ ประตูด้านทักษิณ แล้วกระทำเหมือนอย่างนั้น. ในวันรุ่งขึ้นได้เตรียมทานด้านประตูทิศปัจฉิม แล้วกระทำเหมือนอย่างนั้น.

ก็ในวันที่พระนางเตรียมทาน ณ ประตูด้านทิศอุดร พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อมหาปทุม ผู้เป็นใหญ่กว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ บุตรของนางปทุมวดี ซึ่งอยู่ในหิมวันต์ อันพระเทวีนิมนต์แล้วเหมือนอย่างนั้น ได้เรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นน้องมากกล่าวว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย พระราชานันทะทรงนิมนต์พวกท่าน ขอพวกท่านจงรับนิมนต์พระองค์เถิด. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นรับนิมนต์แล้ว วันรุ่งขึ้นล้างหน้าที่สระอินคาต เหาะมาลง ณ ประตูด้านทิศอุดร. พวกมนุษย์พากันไปกราบทูลพระราชาวา ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ มาแล้ว พระเจ้าข้า. พระราชาพร้อมกับพระเทวีเสด็จไปทรงไหว้แล้วรับบาตรนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าให้ขึ้นบนปราสาท แล้วทรงถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายบนปราสาทนั้น ครั้นเสร็จภัตกิจแล้ว พระราชาทรงหมอบ ณ บาทมูลของพระสังฆเถระ พระเทวีทรงหมอบ ณ บาทมูลของพระสังฆนวกะ ทรงให้ทำปฏิญญาว่า พระคุณเจ้าทั้งหลาย จักไม่ลำบากด้วยปัจจัย ข้าพเจ้าทั้งหลายจักไม่เสื่อมจากบุญ ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงให้ปฏิญญาเพื่ออยู่ ณ ที่นี้ตลอดชีวิตของพวกข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด แล้วทรงสร้างที่อยู่ โดยอาการทั้งปวง คือ บรรณศาลา ๕๐๐ ที่

จกรม ๕๐๐ ที่ ในพระอุทยาน. แล้วอาราธนาให้พระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ ณ ที่นั้น. เมื่อกาลผ่านไปอย่างนี้ชายแดนของพระราชำริบ. พระราชา รับสั่งกะพระเทวีว่า ฉันจะไปทำชายแดนให้สงบ เธออย่าประมาทใน พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วเสด็จไป. เมื่อพระราชายังไม่เสด็จมา อายุสังขารของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายสิ้นแล้ว.

พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อมหาปทุม เข้ามานตลอด ๓ ยามในราตรี เมื่อ อรุณขึ้น ยืนฟังกระดานปรินิพพานด้วยปรินิพพานธาตุ อันเป็นอนุปาติเสส. แม้ที่เหลือทั้งหมดก็ปรินิพพานด้วยอุบายนี้. ในวันรุ่งขึ้น พระเทวีรับสั่ง ให้ทำที่นั่งของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ฉาบด้วยของเจียว กลี๋ยดดอกไม้ ทำการบูชา นั่งแลดูพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายมา เมื่อไม่เห็นมา จึง ทรงส่งราชบุรุษไปว่า เธอจงไป จงทราบว่ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลาย ไม่สบายหรืออย่างไร. ราชบุรุษไปเปิดประตูบรรณศาลาของพระปัจเจกพุทธเจ้ามหาปทุม เมื่อไม่เห็น ณ ที่นั้น จึงไปยังที่จกรม เห็นท่านยืน ฟังกระดาน ไขว้แล้วกล่าวว่า ถึงเวลาแล้วพระคุณเจ้า. ร่างกายดับแล้ว จักพูดได้อย่างไร. ราชบุรุษคิดว่า เห็นจะหลับ จึงไปลูกลมที่หลังเท้า รู้ว่าท่านปรินิพพานเสียแล้ว เพราะเท้าเย็นและกระด้าง จึงไปหาท่านที่ ๒ ท่านที่ ๓ ก็อย่างนั้น รู้ว่าท่านทั้งหมดปรินิพพานแล้ว จึงไป ราชตระกูล เมื่อรับสั่งถามว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไปไหน กราบ ทูลว่า ข้าแต่พระเทวี พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายปรินิพพานเสียแล้ว. พระเทวีทรงคร่ำครวญกันแสง เสด็จออกพร้อมกับชาวเมือง ไปถึงที่ นั้นให้เล่นสาธุกีฬา กระทำฌาปนกิจพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วถือเอาธาตุก่อเจดีย์บรรจุ.

พระราชารั้้นทำให้ชายแดนสงบ เสด็จกลับ ตรัสถามพระเทวี ซึ่งเสด็จมาต้อนรับว่า น้องหญิง เธอไม่ประมาทในพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายหรือ. พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลายสบายดีหรือ. ทูลว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายปริณิพพานเสียแล้วเพคะ. พระราชาทรงดำริว่า ความตายยังเกิดแก่บัณฑิตเห็นปานนี้ได้ พวกเราจะพ้นความตายได้แต่ไหน. พระราชาไม่เสด็จกลับพระนคร เสด็จเข้าไปยังพระอุทยานนั้นแล รับสั่งให้เรียกเชษฐโอรสมา ทรงมอบราชสมบัติแก่โอรสนั้น พระองค์เองเสด็จผนวชเป็นสมณเพศ. แม้พระเทวีเมื่อพระสวามีผนวชทรงดำริว่า เราจักทำอะไรได้ จึงทรงผนวชในพระอุทยานนั่นเอง.

แม้ทั้งสองพระองค์ ยังฉานให้เกิด จูติจากที่นั่น แล้วก็บังเกิดในพรหมโลก. เมื่อทั้งสองอยู่ในพรหมโลกนั่นเอง พระศาสดาของเราทั้งหลายทรงอุบัติขึ้นในโลก ทรงธรรมจักรอันบรรพให้เป็นไปแล้ว เสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ.

ปีปผลิมาณนี้เกิดในท้องของอักรมเหสีของกบิลพราหมณ์ในบ้านพราหมณ์มหาชาติถ์ แคว้นมคธ. นางภัททกาปีตานี้เกิดในท้องของอักรมเหสีของพราหมณ์โกสิยโคตร ในสาคลนคร แคว้นมคธ. เมื่อเขาเจริญวัยโดยลำดับ ปีปผลิมาณพออายุ ๒๐ นางภัททาอายุ ๑๖ มารดาบิดาแลดูบุตร คาคั่นเหลือเกินว่า ลูกเอ๋ย ลูกเติบโตแล้ว ควรดำรงวงศ์ตระกูล. มาณพกว่าว่า คุณพ่อ คุณแม่ อย่าพูดถ้อยคำเช่นนี้ให้เข้าหูลูกเลย. ลูกจะปรนนิบัติตราบเท่าที่คุณพ่อคุณแม่ดำรงอยู่. ลูกจักออกบวชภายหลังคุณพ่อคุณแม่. ล่วงไปอีกเล็กน้อย มารดาบิดาก็พูดอีก. แม้มาณพก็ปฏิเสธเหมือนอย่างเดิม. ตั้งแต่นั้นมามารดาก็ยังอยู่ไม่ขาดเลย.

มาจนคิดว่า เราจักให้มารดายินยอมเรา. จึงให้ทองสีแดงพันลึง ให้ช่างทองหล่อรูปหญิงคนหนึ่ง เมื่อเสร็จทำการจัดสีรูปหญิงนั้น จึงให้นั่งผ้าแดง ให้ประดับด้วยดอกไม้ สมบูรณ์ด้วยสี และด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ แล้วเรียกมารดาบอกว่า แม่จ๋า ลูกเมื่อได้อารมณ์เห็นปานนี้ จักดำรงอยู่ในเรือน เมื่อไม่ได้จักไม่ดำรงอยู่. พราหมณ์เป็นหญิงฉลาด คิดว่าบุตรของเรามีบุญ ให้ทาน สร้างสมความดี เมื่อทำบุญมิได้ทำเพียงผู้เดียวเท่านั้น. จักมีหญิงที่ทำบุญไว้มาก มีรูปเปรียบรูปทองเช่นรูปหญิงนี้แน่นอน. จึงเรียกพราหมณ์ ๘ คนมาสั่งว่า พวกท่านจงให้อุ้มหน้าสำราญด้วยความใคร่ทุกชนิดยกรูปทองขึ้นสู่รถไปเถิด. พวกท่านจงค้นหาทาริกาเห็นปานนี้ ในตระกูลที่เสมอด้วยชาติ โคตร และโภคะของเรา. พวกท่านจงประทับตราไว้ แล้วให้รูปทองนี้. พราหมณ์เหล่านั้นออกไปด้วยคิดว่า นี่เป็นกรรมของพวกเรา แล้วคิดต่อไปว่า เราจักไปที่ไหน รู้ว่าแหล่งของหญิง มีอยู่ในมัททรัฐ เราจักไปมัททรัฐ จึงพากันไปสาคลนครในมัททรัฐ. พวกพราหมณ์ตั้งรูปทองนั้นไว้ที่หน้า แล้วพากันไปนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ครั้งนั้น พี่เลี้ยงของนางภัททา ให้นางภัททาอาบน้ำแต่งตัวแล้วให้นั่งในห้องอันเป็นสิริแล้วมาอาบน้ำ ครั้นเห็นรูปนั้น จึงคุกคามด้วยสำคัญว่า ลูกสาวนายเรามาอยู่ในที่นี่ กล่าววา คนหัวดีอ เข้ามาที่นี่ทำไมเงื่อหอกคือฝ่ามือตกนางภัททาที่สีข้าง กล่าววา จงรีบไปเสียว. มือสั้นเหมือนกระทบที่หิน. พี่เลี้ยงหลีกไป เกิดความรู้สึกว่า ลูกสาวนายของเราแต่งตัว กระด้างถึงอย่างนี้. พี่เลี้ยงกล่าววา จริงอยู่ แม้ผู้ถือเอาฝ้านุ่งนี้ไม่สมควรแก่ลูกสาวนายของเรา.

ลำดับนั้น พวกคนแควดล้อมที่เลี้ยงนั้น พากันถามว่า ลูกสาวนายของท่านมีรูปร่างนี้หรือ. นางกล่าวว่าอะไรกัน นายของเรามีรูปร่างกว่าหญิงนี้ตั้งร้อยเท่าพันเท่า. เมื่อนางนั่งอยู่ในห้องประมาณ ๑๒ สอก ไม่ต้องการประทีป. เพราะแสงสว่างของร่างกายเท่านั้นกำจัดความมืดได้. พวกมนุษย์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงมา พาหญิงค่อมนั้นไป ใ้ห้ยกรูปทองไว้ในรถ ตั้งไว้ที่ประตูเรือนของพราหมณ์โกสิยโคตร ประกาศให้รู้ว่ามา. พราหมณ์ทำปฏิสันถารแล้วถามว่า พวกท่านมาแต่ไหน. พวกมนุษย์กล่าวว่า พวกเรามาแต่เรือนของกบิลพราหมณ์ ณ บ้านมหาติดถ์ ในแคว้นมคธ ด้วยเหตุชื่อนี้. พราหมณ์กล่าวว่า ดีแล้ว พ่อคุณ. พราหมณ์ของพวกเรา มีชาติโคตรและสมบัติเสมอกัน เราจักให้นางทาริกา. แล้วรับบรรณาการไว้. พราหมณ์เหล่านั้น ส่งข่าวให้กบิลพราหมณ์ทราบว่าได้นางทาริกาแล้ว โปรดทำสิ่งที่ควรทำเถิด. มารดาบิดาฟังข่าวนั้นแล้วจึงบอกแก่ปีปผลิมาณพว่า ข่าวว่า ได้นางทาริกาแล้ว. มาณพคิดว่า เราคิดที่เราจักไม่ได้ ก็มารดาบิดากล่าวว่า ได้แล้ว เราไม่ต้องการจักส่งหนังสือไป จึงไปในที่ลับ เขียนหนังสือว่า แม่ภัททา จงครองเรือนตามสมควรแก่ชาติ โคตร และโภคะของตนเถิด เราจักออกบวช. ท่านอย่าได้มีความเร่าร้อนใจในภายหลังเลย. แม่นางภัททาก็สดับว่า นัยว่ามารดาบิดาประสงค์จะยกเราให้แก่ผู้นั้น จึงไปในที่ลับ เขียนหนังสือว่า บุตรผู้เจริญ จงครองเรือนตามสมควรแก่ชาติ โคตร และโภคะของตนเถิด เราจักบวช ท่านอย่าได้เดือดร้อนในภายหลังเลย. หนังสือแม่ทั้งสอง ได้มาถึงพร้อมกันในระหว่างทาง. ถามว่า นี่หนังสือของใคร. ตอบว่า ปีปผลิมาณพส่งให้นางภัททา. ถามว่า นี่ของใคร. ตอบว่า นางภัททาส่งให้

ปีปผลิमाणพ. คนทั้งสองก็ได้พูดขึ้นว่า พวกท่านจงดูการกระทำของพวก
ทารกเถิด จึงฉีกทิ้งในป่า เขียนหนังสือมีความเหมือนกันส่งไปทั้งข้างนี้และ
ข้างโน้น เมื่อคนทั้งสองไม่ปรารถนาเหมือนกันนั่นแหละ ก็ได้มีการอยู่
ร่วมกัน.

ก็ในวันนั้นเองมาณพก็ให้ร้อยพวงดอกไม้พวกหนึ่ง. แม้นางภักทา
ก็ให้ร้อยพวงหนึ่ง. แม้นคนทั้งสองบริโภคอาหารในเวลาเย็นแล้ว จึงวางพวง
ดอกไม้เหล่านั้นไว้กลางที่นอน คิดว่าเราทั้งสองจักเข้านอน มาณพนอน
ข้างขวา นางภักทานอนข้างซ้าย. คนทั้งสองนั้น เพราะกลัวการถูกต้อง
ร่างกายกันและกัน จึงนอนไม่หลับจนล่วงไปตลอด ๓ ยาม. ก็เพียงหัวเราะ
กันในเวลากลางวันก็ไม่มี. คนทั้งสองมิได้ร่วมกันด้วยโลกามิส. เขาทั้งสอง
มิได้สนใจสมบัติตลอดเวลาที่มารดาบิดายังมีชีวิตอยู่ เมื่อมารดาบิดาถึงแก่
กรรมแล้วจึงสนใจ. มาณพมีสมบัติมาก. ในวันหนึ่ง ควรได้ฟังทองคำ
ที่ขุดสร้างกายแล้วทิ้งไว้ประมาณ ๑๒ ทะนาน โดยทะนานของชาวมคธ.
มีสระใหญ่ ๖๐ แห่งติดเครื่องยนต์. มีพื้นที่ทำการงาน ๑๒ โยชน์. มีบ้าน
ทาส ๑๔ แห่งเท่าอนุราชบุรี. มีช้างศึก ๑๔ เชือก รถ ๑๔ คัน. วันหนึ่ง
มาณพจึงมัดตกแต่งแล้ว มีมหาชนแวดล้อมไปยังพื้นที่การงาน ยืนในที่
สุดเขต เห็นนกมีกาเป็นต้น จิกสัตว์มีไส้เดือนเป็นต้นกิน จากที่ถูกไถ
ทำลาย จึงถามว่า นกเหล่านี้กินอะไร. ตอบว่า กินไส้เดือนจันนาย.
ถามว่า บาบที่นกเหล่านี้ทำจะมีแก่ใคร. ตอบว่า แก่พวกท่านจันนาย.
มาณพคิดว่า บาบที่นกเหล่านี้ทำจะมีแก่เรา. ทรัพย์ ๘๖ โกฎิจักทำอะไร
เราได้. พื้นที่การงานประมาณ ๑๒ โยชน์ จักทำอะไรได้. สระ ๖๐
สระติดเครื่องยนต์ หมู่บ้าน ๑๔ หมู่ จักทำอะไรได้ เราจักมอบสมบัติ

ทั้งหมดนั้นแก่นางภัททา ออกบวช. ในขณะนั้น แม้นางภัททาปีลาณี
ก็ให้เทหมีองา ๓ หม้อลงในระหว่างพื้นที่ พวกพี่เลี้ยงนั่งล้อม. เห็นกากิน
สัตว์ที่กินงา จึงถามว่า กาเหล่านี้กินอะไรแม่. ตอบว่า กินสัตว์จะ
แม่นาย. ถามว่า อกุศลจะมีแก่ใคร. ตอบว่า จะมีแก่ท่านจะแม่นาย.
นางคิดว่า เราควรได้ผ้าประมาณ ๔ ศอก และข้าวสุกประมาณทะนาน
หนึ่ง. ก็คิดว่า อกุศลที่ชนประมาณเท่านี้ทำจะมีแก่เรา ด้วยว่า เราไม่สามารถ
จะยกศีรษะขึ้นได้จากวิญญะตั้งพันภพ. พอเมื่ออัยยบุตร (มาณพ) มาถึง
เราก็มอบสมบัติทั้งหมดแก่เขาแล้วออกบวช.

มาณพมาอาบน้ำแล้ว ขึ้นสู่ปราสาทหนึ่ง ณ บัลลังก์มีค่ามาก. ลำดับ
นั้น ชนทั้งหลายจัดโภชนะอันสมควรแก่จักรพรรดิให้แก่เขา. ทั้งสอง
บริโภคแล้ว เมื่อบริวารชนออกไปแล้ว จึงพูดกันในที่ลับ นั่งในที่สบาย.
แต่นั้นมาณพกล่าวกะนางภัททาว่า คุณก่อนแม่ภัททา ท่านมาสู่เรือนนี้มา
ทรัพย์มาเท่าไร. นางตอบว่า ๕๕,๐๐๐ เกวียนจะนาย. มาณพกล่าวว่า
ทรัพย์ ๘๗ โกฏิ และสมบัติมีสระ ๖๐ ดิดเครื่องยนต์ มีอยู่ในเรือนนี้
ทั้งหมดนั้นเรามอบให้แก่ท่านผู้เดียว. นางถามว่า ก็ท่านเล่า นาย. ตอบว่า
เราก็จบวช. นางกล่าวว่า แม้นั่งมองดูการมาของท่าน. ฉันก็จักบวช
จะนาย.

ทั้งสองคนกล่าวว่า ภพทั้งสามเหมือนบรรณกุฎีที่ถูกไฟไหม้. เรา
จักบวชละ จึงให้นำผ้าเหลืองข้อมด้วยน้ำฝาด และบาตรดินเหนียวมาจาก
ภายในตลาด ยังกันและกันให้ปลงผม บวชด้วยตั้งใจว่า บรรพชาของ
พวกเราอุทิศพระอรหันต์ในโลก เอาบาตรใส่ถลกคล้อบ่า ลงจาก
ปราสาท. บรรดาทาสและกรรมกรในเรือนไม่มีใครรู้เลย. ครั้งนั้นชาว

บ้านทาสจำเขาซึ่งออกบ้านพราหมณ์ไปทางประตูบ้านทาสได้ ด้วยสามารถ
อาภักปกริยา. ชาวบ้านทาสต่างร้องไห้ หมอบลงแทบเท้ากล่าวว่า นายจำ
นายจะทำให้พวกข้าพเจ้าไร้ที่พึ่งหรือ. ทั้งสองกล่าวว่า เราทั้งสองบวช
ด้วยคิดว่า ภพทั้งสามเป็นเหมือนบรรณศาลาที่ถูกไฟไหม้เผาผลาญ. หาก
เราทั้งสองจะทำในพวกท่านคนหนึ่ง ๆ ให้เป็นไท. แม้อายุปีก็ยังไม่หมด.
พวกท่านจงชำระศีรษะของพวกท่านแล้วจงเป็นไทเถิด. เมื่อชนเหล่านั้น
ร้องไห้ เขาพากันหลีกไป.

พระเถระเดินไปข้างหน้าเหลียวมองคิดว่า หญิงผู้มีค่าในสกุลชมพู-
ทวีปชื่อ ภัททกาปิลานีนี. เดินมาข้างหลังเรา. ข้อที่ใคร ๆ พึงคิดอย่าง
นี้ว่า ท่านทั้งสองนี้แม้บวชแล้วก็ไม้อาจจะพราดจากกันได้ ชื่อว่ากระทำ
กรรมอันไม่สมควร นี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. อีกอย่างหนึ่งใคร ๆ พึงมี
ใจประทุษร้ายแล้วจะไปตกคถกในอบาย. พระเถระจึงเกิดคิดขึ้นว่า เรา
ควรละหญิงนี้ไป. พระเถระไปข้างหน้าเห็นทางสองแพร่งจึงได้ยืนในที่สุด
ทางสองแพร่งนั้น. แม้นางภัททาก็ได้มายืนไว้. พระเถระกล่าวกะนางว่า
แม่มหาจำเริญ มหาชนเห็นหญิงเช่นท่านเดินมาข้างหลังเรา แล้วคิดว่า
ท่านทั้งสองนี้ แม้บวชแล้วก็ไม้อาจจะพราดจากกันได้ จะพึงมีจิตร้ายใน
เรา จะไปตกคถกอยู่ในอบาย. เธอจงถือเอาทางหนึ่งในทางสองแพร่งนี้.
ฉันจักไปผู้เดียว. นางภัททากกล่าวว่า ถูกแล้วจะ พระผู้เป็นเจ้า ชื่อว่า
มาตุคามเป็นมลทินของพวกบรรพชิต. ชนทั้งหลายจะชี้โทษของเราว่า
ท่านทั้งสองแม้บวชแล้ว ก็ยังไม่พราดกัน. ขอเชิญท่านถือเอาทางหนึ่ง.
เราทั้งสองจักแยกกัน. นางกระทำประทักษิ ๓ ครั้ง ไปด้วยเบญจางค-
ประดิษฐ์ในฐานะ ๔ ประคองอัญชธิรุ่งเรื่องด้วยทสนขสโมธาน มิตร

สันถวะที่ทำมานานประมาณแสนกัป ทำลายลงในวันนี้. พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า
ชื่อว่าเป็นทักษิณา ทางเบื้องขวาย่อมควรแก่พระผู้เป็นเจ้าของ. ดิฉันชื่อว่าเป็น
มาตุคามเป็นฝ่ายซ้าย ทางเบื้องซ้ายย่อมควรแก่ดิฉัน ดังนี้ ไหว้แล้ว
เดินไปสู่ทาง. ในเวลาที่คนทั้งสองแยกจากกัน มหาปฐพีนี้ครืนครื้นสั่น
สะเทือนดุจกล่าววว่า เราแม้สามารถจะทรงเขาในจักรวาลและเขาสิเนรุไว้ได้
ก็ไม่สามารถจะทรงคุณของท่านทั้งสองไว้ได้. ย่อมเป็นไปดุจเสียงสายฟ้า
บนอากาศ. ภูเขาจักรวาลบันลือสั่น.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ พระคันธกุฎีใกล้มหาวิหาร
เวฬุวัน ทรงสดับเสียงแผ่นดินไหว ทรงพระรำพึงว่า แผ่นดินไหวเพื่อ
ใครหนอ ทรงทราบวว่า ปีผลิมาณพและนางภิกษุทกาปีถานี สละสมบัติ
มากมายอุทิศเรา. การไหวของแผ่นดินนี้ เกิดด้วยกำลังคุณของคนทั้งสอง
ในที่ที่เขาจากกัน แม้เราก็ควรทำการสงเคราะห์แก่เขาทั้งสอง จึงเสด็จ
ออกจากพระคันธกุฎี ทรงถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง ไม่ทรง
ปรึกษาใคร ๆ ในบรรดามหาเถระ ๘๐ ทรงกระทำการต้อนรับประมาณ
๓ กาวุต ประทับนั่งขัดสมาธิ ณ โคนต้นพหูปัตตนิโครธ ในระหว่าง
กรุงราชคฤห์และกรุงนาลันทา. ก็เมื่อประทับนั่ง มิได้ประทับนั่งเหมือน
ภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรรูปใดรูปหนึ่ง ทรงถือเพศแห่งพระพุทธเจ้า
ประทับนั่งเปล่งพระพุทธรัศมีเป็นลำคู่ที่ประมาณ ๘๐ ศอก. . ในขณะนั้น
พระพุทธรัศมีประมาณเท่าใบไม้ ร่ม ล้อเกวียน และเรือนยอดเป็นต้น
แผ่ซ่านสายไปข้างโน้นข้างนี้ ปรางค์การณัฏจเวลาพระจันทร์และพระ-
อาทิตย์ขึ้นพันดวง ได้กระทำบริเวณป่าใหญ่ให้แสงสว่างเป็นอันเดียวกัน
ด้วยประการฉะนี้.

บริเวณป่ารุ่งเรืองด้วยสิริแห่งมหาปฐิสถลักษณะ ๓๒ คุงท้องฟ้า
รุ่งโรจน์ด้วยหมู่ดาว คุงน้ำมีกลุ่มดอกบัวบานสะพรั่ง. ลำต้นนิโครธมี
สีขาว. ใบสีเขียว ใบแก่สีแดง. แต่ในวันนั้นต้นนิโครธพร้อมลำต้นและกิ่ง
มีสีเหมือนทอง. พิงทราบอนุப்புพิกถาที่ท่านกล่าวความแห่งบทว่า
อทุธานมคฺคํ ปฏฺธิปนุโน แล้วกล่าวว่า บัดนี้ ผู้นี้บวชแล้วด้วยประการใด
และเดินทางไกลด้วยประการใด เพื่อให้เนื้อความนี้แจ่มแจ้งพึงกล่าว
อนุப்புพิกถานี้ตั้งแต่อภินิหารอย่างนี้.

บทว่า อนุตฺรา จ ราชคหิ อนุตฺรา จ นาพฺพทํ ความว่า ใน
ระหว่างกรุงราชคฤห์และกรุงนาลันทา. บทว่า สตุถฺตฺราญจ วตาทิ
ปสฺสเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺสเสยฺยํ ความว่า หากว่า เราพึงเห็นพระ-
ศาสดาไซริ้. เราพึงเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพุทธะนี้แล. เพราะ
ศาสดาอื่นจากนี้ไม่สามารถจะเป็นของเราได้เลย. บทว่า สตุถฺตฺราญจ วตาทิ
ปสฺสเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺสเสยฺยํ ความว่า หากเราพึงเห็นท่านผู้ชื่อว่า
สุคต เพราะความที่แห่งสัมมาปฏิบัติอันท่านถึงแล้วด้วยดีไซริ้ เราพึงเห็น
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพุทธะนี้แล. เพราะพระสุคตอื่นจากนี้ไม่สามารถ
จะเป็นของเราได้.

บทว่า สมฺมาสมฺพุทฺถญจ วตาทิ ปสฺสเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺสเสยฺย
ความว่า หากเราพึงเห็นท่านผู้ชื่อว่าสัมมาสัมพุทธะ เพราะเป็นผู้ตรัสรู้เอง
โดยชอบไซริ้. เราพึงเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าองค์นี้แล. เพราะพระสัมมา-
สัมพุทธะอื่นจากนี้ไม่สามารถจะมีแก่เราได้ นี่เป็นความประสงค์ในข้อนี้
ด้วยประการฉะนี้. เกจิอาจารย์แสดงว่า คุก่อนผู้มีอายุ เรามิได้มีความ
สงสัยในพระผู้มีภาคพระเจ้าว่า นี้พระศาสดา นี้พระสุคต นี้พระสัมมา-

สัมพุทธเจ้า ด้วยการเห็นเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สตถา เม ภนุเต นี้ มาแล้ว ๒ ครั้งก็จริง แต่พึงทราบว่ ท่านกล่าวแล้ว ๓ ครั้ง. เกจิอาจารย์แสดงว่า ด้วยบทนี้ คู่ก่อนผู้มีอายุ เราประกาศความเป็นสาวก ๓ ครั้งอย่างนี้. บทว่า อชานนฺถเวว แปลว่า ไม่รู้ชื่อ. แม้ในบทที่ ๒ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า มุทุธาปีตสฺส วิปเตยฺย ความว่า สาวกผู้มีจิตเลื่อมใสทุมเทจิตใจทั้งหมดอย่างนี้ พึงทำความเคารพอย่างอื่นเห็นปานนี้ ต่อศาสตกาภายนอกอื่นผู้ไม่รู้ปญญาว่าเรารู้ ศิระษะของศาสดานั้นพึงหลุดจากคอ จุจตาลสุกหล่นฉะนั้น. อธิบายว่า กิศิระษะพึงแยกออก ๓ เลี่ยง. หรือด้วยเรื่องมีเปรียบเทียบไว้อย่างไร.

หากพระมหากัสสปเถระพึงทำความเคารพอย่างอื่นนี้ ด้วยจิตเลื่อมใสต่อมหาสมุทฺร. มหาสมุทฺรจะต้องถึงความเหือดแห้ง จุจหยาดน้ำที่ใส่ในกระเบื้องร่อน. หากพึงทำความเคารพต่อจักรวาล. จักรวาลต้องกระจัดกระจายจุจก้าแกลบ. หากพึงทำความเคารพต่อเขาสิเนรุ. เขาสิเนรุต้องย่อยยับจุจก้าก่อนแบ่งที่ถูกกาจิก หากพึงทำความเคารพต่อแผ่นดิน. แผ่นดินต้องกระจัดกระจายจุจก้าขุขงที่ถูกลมหอบมา. ก็การทำ ความเคารพของพระเถระเห็นปานนี้ ไม่สามารถแม้เพียงทำขุมขน ณ เบื้องหลังพระบาทสิจุทองของพระศาสดาให้กำเริบได้ อนึ่ง พระมหากัสสปยกไว้เถิด ภิกษุเช่นพระมหากัสสปตั้งพันตั้งแสน ก็ไม่สามารถแม้เพียงทำขุมขนเบื้องหลังพระบาทของพระทศพลให้กำเริบได้ หรือแม้เพียงผ้าบังสุกุลจิรวให้ไหวได้. ด้วยการแสดงความเคารพ จริงอยู่ พระศาสดามีอานุภาพมากด้วยประการฉะนี้.

ตสมาทิห เต กสฺสป ความว่า เพราะเราเมื่อรู้ เราก็กล่าวว่

เราสู้และเมื่อเห็น เราก็กล่าวว่าเราเห็น ฉะนั้น คุณก่อนก็สสพ เธอฟังศึกษา
อย่างนี้. บทว่า **ติพฺพํ** แปลว่า หนา คือใหญ่. บทว่า **หิโรตฺตปปี**
ได้แก่ หิริและโอตตปปะ. บทว่า **ปจฺจุปฺภุสิตํ ภวิสฺสตี** ได้แก่ จักเข้า
ไปตั้งไว้ก่อน. อธิบายว่า จริงอยู่ ผู้ใดยังหิริและโอตตปปะให้เข้าไปตั้ง
ไว้ในพระเถระเป็นต้นแล้วเข้าไปหา. แม้พระเถระเป็นต้นก็เป็นผู้มีหิริและ
โอตตปปะเข้าไปหาผู้นั้น นี่เป็นอานิสงส์ในข้อนี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า
กุสฺสอุปฺสยฺหิตํ คืออาศัยธรรมเป็นกุศล. บทว่า **อญฺญิกฺตฺวา** ความว่า
ทำตนให้เป็นประโยชน์ด้วยธรรมนั้น หรือทำธรรมนั้นให้เป็นประโยชน์
ว่า นี่ประโยชน์ของเรา ดังนี้. บทว่า **มณฺสิกฺตฺวา** คือตั้งไว้ในใจ. บทว่า
สพฺพเจตฺโส สมฺนุนาหริตฺวา ความว่า ไม่ให้จิตไปภายนอกได้แม้แต่น้อย
รวบรวมไว้ด้วยประมวลมาทั้งหมด. บทว่า **โหฺหิตฺโสตโต** แปลว่า เงี้ยว.
อธิบายว่า เธอฟังศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักตั้งญาณโสตและปสาทโสตแล้ว
ฟังธรรมที่เราแสดงแล้วโดยเคารพ. บทว่า **สาตสฺสคตา จ เม กาย-**
คตาสตี ความว่า กายคตสติสัมปยุตด้วยสุข ด้วยสามารถปฐมฌาน
ในอสุกกรรมฐานและในอานาปานกรรมฐาน.

ก็โอวาทนี้มี ๓ อย่าง. บรรพชาและอุปสมบทนี้แลได้มีแก่พระ-
เถระ. บทว่า **สาโณ** ได้แก่ เป็นผู้มียกเลสคือเป็นหนี้. บทว่า **รญฺสุปฺปญฺท์**
ญฺชึ ได้แก่ บริโภคอาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธา.

จริงอยู่ การบริโภคมี ๔ อย่าง คือ ไถยบริโภค ๑ อิมบริโภค ๑
ทายฺชชบริโภค ๑ สามิบริโภค ๑. ในบริโภคเหล่านั้น ภิกษุเป็นผู้ทุศีล
แม้ยังบริโภคในท่ามกลางสงฆ์ ก็ชื่อว่า ไถยบริโภค. เพราะเหตุไร
เพราะไม่เป็นอิสระในปัจจุบัน ๔. ผู้มีศีล ไม่พิจารณาบริโภค ชื่อว่า

ของ ไม่เป็นหนี้บริโภค ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนั้น พระเถระเมื่อทำการบริโภคซึ่งตนเป็นปูลุชนบริโภค ให้เป็นอินบริโภค จึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า อฏฐมिया อณณา อุทปาที ได้แก่ พระอรหัตผลเกิดขึ้นแล้วในวันที่ ๘. บทว่า อถโข ภควา มคฺคา โอกฺกมฺม ความว่าการหลีกจากหนทางไปก่อน ได้มีแล้วในวันนั้น ภายหลังจึงได้บรรลुพระอรหัต. ก็ท่านแสดงการบรรลुพระอรหัตก่อน เพราะเทศนาวาระมาแล้วอย่างนี้. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงหลีกจากหนทาง. ตอบว่า ได้ยินว่า พระองค์ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เราจักทำภิกษุนี้ให้เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร มีอาสวะเดียวเป็นวัตร เพราะฉะนั้น พระองค์จึงหลีกไป.

บทว่า มุทฺทา โข ตยาย ได้แก่ ผ้าสังฆาฎินี้แล ของท่านอ่อนนุ่ม. ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อลูบคลำจีวรนั้นด้วยปลายพระหัตถ์ มีสีดังดอกปทุม จึงตรัสพระวาจานี้. ถามว่า พระองค์ตรัสอย่างนี้ เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะทรงประสงค์จะเปลี่ยนจีวรกับพระเถระ. ถามว่า พระองค์ทรงประสงค์จะเปลี่ยนเพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะทรงประสงค์จะตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งของพระองค์. ก็เพราะเมื่อท่านกล่าวคุณของจีวรหรือบาตร พระเถระจึงกราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงรับจีวรนี้เพื่อพระองค์เถิด นี้เป็นจาริต ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงรับของข้าพระองค์เถิด. พระองค์จึงตรัสว่า ก็กัสสป เธอจักครอบผ้าบังสุกุลทำด้วยผ้าปานของเราได้ไหม เธอจักอาจเพื่อห่มได้ไหม ดังนี้. ก็แล พระองค์ทรงหมายถึง

กำลังกาย จึงตรัสแล้วอย่างนี้ ก็หามิได้ แต่ทรงหมายถึงการปฏิบัติให้
บริบูรณ์ จึงตรัสอย่างนี้.

ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ :- จีวรนี้ที่เขาห่ม ทาสีชื่อปุลณณะทิ้งไว้ใน
ป่าช้าศิลาบิ เราเข้าไปสู่ป่าช้านั้นอันมีตัวสัตว์กระจายอยู่ ประมาณเท่านั้น
หนึ่ง กำจัดตัวสัตว์เหล่านั้นแล้ว ตั้งอยู่ในมหาอริยวงส์ ถือเอา. ในวันที่
เรถือเอาจีวรนี้ มหาปฐพีในหมื่นจักรวาลส่งเสียงสั่นสะเทือน อากาศนั้น
ส่งเสียง ตูณะ ตูณะ เทวดาในจักรวาลได้ให้สาธุการว่า ภิกษุผู้ถือเอา
จีวรนี้ ควรเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรตามธรรมชาติ นั่งอาสนะเดียวเป็น
วัตรตามธรรมชาติ เทียวไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรตามธรรมชาติ ท่าน
จักอาจทำให้ควรแก่จีวรนี้ได้ ดังนี้. แม้พระเถระตนเองทรงไว้ซึ่งกำลัง
ช้าง ๕ เชือก. ท่านจึงไม่ครึกถึงข้อนั้น ใครจะทำให้สมควรแก่สุดตจีวร
ด้วยความอุตสาหะว่า เราจักยังการปฏิบัตินั้นให้บริบูรณ์ ดังนี้ จึงกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักครอง ดังนี้. บทว่า **ปฏิบัติขจี**
ได้แก่ เราได้ปฏิบัติแล้ว ก็**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทำการเปลี่ยนจีวรกัน
อย่างนี้แล้ว ทรงครองจีวรที่พระเถระครอง พระเถระครองจีวรของ
พระศาสดา. สมัยนั้น มหาปฐพีสั่นสะเทือนจนถึงน้ำรองแผ่นดิน.

ในบทว่า **ภควโต ปตุโต** เป็นต้น ความว่า พระเถระอาศัย
พระผู้มีพระภาคเจ้าเกิดแล้วโดยอริยชาติ ดังนั้นบุตรของ**พระผู้มี-**
พระภาคเจ้า ชื่อว่าผู้เกิดแต่อก เกิดแต่พระโอบุษฐ์ เพราะอยู่ในอก ตั้งอยู่
ในบรรพชาและอุปสมบทด้วยอำนาจพระโอวาทออกจากพระโอบุษฐ์ ชื่อว่า
ผู้เกิดแต่พระธรรมอันธรรมนิรมิตแล้ว เพราะเกิดแต่พระโอวาทธรรม
และเพราะทรงนิรมิตด้วยพระโอวาทธรรม ชื่อว่าธรรมทายาท เพราะ

ควรซึ่งทายาทคือพระธรรมโอวาท หรือทายาทคือโลกุตรธรรม ๕. บทว่า
ปฏิคุณิตานิ สาณานิ ปิ สุกฺขานิ ความว่า รับผ้าบังสุกุลจีวร
อันพระศาสดาทรงครองแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การครอง.

บทว่า สมฺมา วทมาโน วเทยฺย ความว่า เมื่อบุคคลจะพูดให้ถูก
ฟังพูดถึงบุคคลใดด้วยคุณเป็นต้นว่า บุตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ
พูดถึงบุคคลนั้นให้ถูกฟังพูดถึงเราว่า เรามีรูปเห็นปานนี้ ดังนี้. บรรพชา
อันพระเถระให้บริสุทธิแล้วด้วยคำมีประมาณเท่านี้. ในข้อนี้มีอธิบายว่าท่าน
ผู้มีอายุ อุปัชฌาย์อาจารย์ของผู้ใดไม่ปรากฏ ผู้นั้นอุปัชฌาย์ไม่ อาจารย์
ไม่มี โคนหัวโล้นถือเอาผ้ากาสาชะเอง ถึงการนับว่าเขาริตเดียรฉัตรหรือ ได้
การต้อนรับตลอดหนทาง ๓ คาบุดอย่างนี้ ได้บรรพชาหรืออุปสมบทด้วย
โอวาท ๓ ได้เปลี่ยนจีวรด้วยกาย ท่านเห็นคำแม่ทัพภายิตเพียงไรของ
กุลลันนทาภิภุณฺโณใหม่. พระเถระให้บรรพชาบริสุทธิอย่างนี้แล้ว บัดนี้
เพื่อบันลือสีหนาทด้วยอภิญา ๖ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า อหิ โข อาวุโส.
คำที่เหลือฟังทราบโดยนัยก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาจีวรสูตรที่ ๑๑

๑๒. ปรัम्मรณสูตร

ว่าด้วยสัตว์ตายไปแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิด

[๕๒๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปและท่านพระสารีบุตร
อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตพระนครพาราณสี. ครั้งนั้น ท่านพระ
สารีบุตรออกจากที่เร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่

ครั้นเข้าไปหาแล้วได้ปราศรัยกะท่านพระมหากัสสป ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๒๕] ครั้นท่านพระสารีบุตรนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ถามท่านพระมหากัสสปว่า คุณก่อนท่านกัสสป สัตว์เมื่อตายไปแล้วเกิดอีกหรือ.

ท่านพระมหากัสสปตอบว่า ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงพยากรณ์ไว้.

สา. สัตว์เมื่อตายไปแล้วไม่เกิดอีกหรือ.

ก. แม้ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ไว้.

สา. สัตว์เมื่อตายไปแล้ว เกิดก็มี ไม่เกิดก็มีหรือ.

ก. ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ไว้

สา. สัตว์เมื่อตายไปแล้ว เกิดอีกก็หาไม่ได้ ไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้หรือ.

ก. แม้ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ไว้.

สา. เพราะเหตุไรหรือ ข้อที่กล่าวถึงนั้น ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้ทรงพยากรณ์ไว้.

ก. เพราะข้อนั้นไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหมายหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับกิเลสเพื่อเข้าไปสงบ เพื่อรู้อิสงฆ์ เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้ทรงพยากรณ์ไว้.

[๕๓๐] สา. ถ้าเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ไว้
อย่างไรเล่า.

ก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับทุกข์.

สา. ก็เพราะเหตุไร ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์ไว้.

ก. เพราะข้อนั้นมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับกิเลส เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อรู้อย่าง เพื่อดรฺสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์ไว้.

จบปรัมมรณสูตรที่ ๑๒

อรรถกถापรัมมรณสูตรที่ ๑๒

พึงทราบวินิจฉัยในปรัมมรณสูตรที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ตลาโคโต คือ สัตว์. บทว่า น เหติ อาวุโส อตฺถสฺสยฺหิตํ ความว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ข้อนั้นคือทิวฐิไม่อิงประโยชน์. บทว่า นาทิพฺรหฺมจฺริยํ ความว่า ไม่เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์. บทว่า เอตฺถยฺหิ อาวุโส อตฺถสฺสยฺหิตํ ความว่า ข้อนั้น คือสัจจกัมมัญฐาน ๔ อิงประโยชน์. บทว่า อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ข้อนั้น คือเบื้องต้น ได้แก่ข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์.

จบอรรถกถापรัมมรณสูตรที่ ๑๒

๑๓. สัทธรรมปฏิรูปกสูตร

ว่าด้วยพระสัทธรรมกำลังเลื่อนหายไป

[๕๓๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้งนั้น ท่านพระ-

มหากัสสปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านพระมหากัสสปนั่ง เรียบร้อยแล้วได้กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้เมื่อก่อนสักขาบทมีน้อยและภิกษุตั้งอยู่ในพระ อรหัตผลมีมาก และอะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้บัดนี้สักขาบทมีมาก และภิกษุตั้งอยู่ในพระอรหัตผลมีน้อย.

[๕๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนกัสสป ข้อนั้นเป็น อย่างนี้คือ เมื่อหมู่สัตว์เลวลง พระสังฆกรรมกำลังเลือนหายไป สักขาบท จึงมีมากขึ้น ภิกษุที่ตั้งอยู่ในพระอรหัตผลจึงน้อยเข้า สังฆกรรมปฏิรูปยังไม่ เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบนั้นพระสังฆกรรมก็ยังไม่เลือนหายไป และ สังฆกรรมปฏิรูปเกิดขึ้นในโลกเมื่อใด เมื่อนั้นพระสังฆกรรมจึงเลือนหายไป ทองเทียมยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบนั้นทองคำธรรมชาติก็ยังไม่ หายไป และเมื่อทองเทียมเกิดขึ้น ทองคำธรรมชาติจึงหายไปฉนั้นใด พระสังฆกรรมก็ฉนั้นนั้น สังฆกรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบ นั้นพระสังฆกรรมก็ยังไม่เลือนหายไป เมื่อสังฆกรรมปฏิรูปเกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นพระสังฆกรรมจึงเลือนหายไป.

[๕๓๓] ดูก่อนกัสสป ธาตุดินยังพระสังฆกรรมให้เลือนหายไปไม่ ได้ ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ก็ยังพระสังฆกรรมให้เลือนหายไปไม่ได้ ที่แท้โมฆบุรุษในโลกนี้ต่างหากเกิด ขึ้นมาก็ทำให้พระสังฆกรรมเลือนหายไป เปรียบเหมือนเรือจะอับปาง ก็เพราะค้ำหนเท่า่นั้น พระสังฆกรรมยังไม่ เลือนหายไป ด้วยประการฉะนี้.

[๕๓๔] ดูก่อนกัสสป เหตุฝ่ายดำ ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็น

ไปพร้อมเพื่อความพินเพื่อน เพื่อความเลือนหายแห่งพระสังขาร เหตุ
ฝ่ายคำ ๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา
ในธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา ๑ ในพระธรรม ๑ ใน
พระสงฆ์ ในสิกขา ๑ ในสมาธิ ๑ เหตุฝ่ายคำ ๕ ประการเหล่านี้แล
ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความพินเพื่อนเพื่อความเลือนหายแห่งพระสังขาร.

[๕๓๕] คู่ก่อนกัสมป เหตุ ๕ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นไป
พร้อมเพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน ไม่เลือนหายแห่งพระสังขาร เหตุ
๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัย
นี้ มีความเคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ๑ ในพระสงฆ์ ๑
ในสิกขา ๑ ในสมาธิ ๑ เหตุ ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปพร้อม
เพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน ไม่เลือนหายแห่งพระสังขาร.

จบสังขารปฏิรูปกสูตรที่ ๑๓

จบกัสมปสังยุตที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สันตุฏฐสูตร	๒. อนัตตปิสูตร	๓. จันทุปมสูตร
๔. กุฎุปกสูตร	๕. ชินนสูตร	๖. ปฐมโอวาทสูตร
๗. ทุติยโอวาทสูตร	๘. ตติยโอวาทสูตร	๙. ฆานาภิญญาสูตร
๑๐. ภิกขุญสยสูตร	๑๑. จิวรสูตร	๑๒. ปรัมมณสูตร
๑๓. สังขารปฏิรูปกสูตร.		

อรรถกถาสัทธรรมปฏิรูปกสูตรที่ ๑๓

พึงทราบวินิจฉัยในสัทธรรมปฏิรูปกสูตรที่ ๑๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อญฺเวยย สณฺหีสุ ภิกษุตั้งอยู่ในพระอรหัตผล. บทว่า สพุทฺทมุปปฏิรูปกํ ได้แก่ สัทธรรมปฏิรูปก ๒ คือ สัทธรรมปฏิรูปกคือ อริคม ๑ สัทธรรมปฏิรูปกคือปริยัติ ๑. ในสัทธรรมปฏิรูปกะนั้น

ฐานะ ๑๐ เหล่านี้คือ จัตยอหมวันไหว ด้วยฐานะ.

เหล่าใด คือหวันไหวในโอภาส ญาณ ปีติ ปัสสัทธา

สุข และหวันไหวในอริโมกข์ ปคคาหะ อุปฺปฏฺฐานะ

อุเบกขาอาวัชชนะ อุเบกขานิกันติ ปัญญาอันผู้ใด

อบรมแล้ว ผู้นั้นเป็นผู้ฉลาดในความฟุ้งซ่านใน

ธรรม จะไม่ถึงความลุ่มหลง ดังนี้.

นี้ชื่อว่าอริคม คือสัทธรรมปฏิรูปกะ อันเป็นอุปกิเลสแห่งวิปัสสนาญาณ.

ส่วนคำมิใช่พระพุทธพจน์มีคฺพหวินัย คฺพเวสสันดร คฺพหมโหลธ วัณณปิฎก อังคฺลิมาลปิฎก พระรัชูปาลคัชชิตะ ความกระหิมของ อาพวคัชชิตะ เวทลลปิฎกเป็นต้น นอกจากกถาวัตถุ ๔ เหล่านี้ คือ ธาตุกถา อารัมมณกถา อสุภกถา ญาณวัตถุกถา วิชชากรัณทกะ ซึ่งยังไม่ยกขึ้นสู่ตักขายนาทัง ๓ ครั้ง ชื่อว่า สัทธรรมปฏิรูปกคือปริยัติ. บทว่า ชาตฺรูปปฏิรูปกํ ความว่า ทองคำทำด้วยทองเหลืองอันนายช่างทอง เจียรระโนออกเป็นเครื่องประดับ. ก็ในเวลาที่มีมหรสพ คนทั้งหลายไปร้านค้า ด้วยคิดว่า เราจักรับเครื่องอาภรณ์ ดังนี้. ครั้งนั้น พ่อค้าพูดกับพวก เขาอย่างนี้ว่า ถ้าท่านต้องการอาภรณ์เชิญรับอาภรณ์เหล่านี้. เพราะ

อาภรณ์เหล่านี้หนา สิ่งาม ราคาถูกลงด้วย. คนเหล่านั้น ฟังพ่อค้า เหล่านั้น รับเอาอาภรณ์เหล่านั้นไปด้วยคิดว่า พ่อค้าเหล่านี้บอกเหตุว่า ท่านใช้อาภรณ์เหล่านี้เล่นนักกษัตริย์ได้ งามถึงงาม ทั้งราคาถูกลง ดังนี้. ทองคำธรรมชาติ เขาไม่ขาย ฝังเก็บเอาไว้. เมื่อทองเทียมเกิดขึ้น ทองคำธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่าหายไปอย่างนี้.

บทว่า อต สหะมมุตส อบุตรธานิ โหติ ได้แก่ สัทธรรม

แม่ ๓ อย่างคือ อริคมสัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม ปริยัติสัทธรรม
ข้อมันตรธาน. ก็ครั้งปฐมโพธิกาล พวกภิกษุได้เป็นผู้ถึงปฏิสัมภิทา.
ครั้งเมื่อกาลล่วงไป ถึงปฏิสัมภิทาไม่ได้ แต่ก็ได้อภิญญา ๖ ต่อมาเมื่อ
ถึงอภิญญา ๖ ไม่ได้ ก็ถึงวิชา ๓. เมื่อล่วงมาบัดนี้ เมื่อถึงวิชา ๓
ไม่ได้ จักถึงซึ่งเพียงความสิ้นไปแห่งอาสวะ เมื่อถึงแม้ความสิ้นอาสวะ
ไม่ได้ ก็จักบรรลุนาคามีผล เมื่อบรรลุเมื่อนาคามีผลนั้นไม่ได้ ก็จัก
บรรลุสกทาคามีผล เมื่อแม้บรรลุสกทาคามีผลนั้นไม่ได้ ก็จักบรรลุแม่
โสดาปัตติผล. เมื่อเวลาผ่านไป จักบรรลุแม่โสดาปัตติผลก็ไม่ได้. ครั้งนั้น
ในกาลใด วิปัสสนาจักเริ่มเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสเหล่านี้ ในกาลนั้น
อริคมสัทธรรมของพวกภิกษุเหล่านั้น จักชื่อว่าเสื่อมหายไป.

ครั้งปฐมโพธิกาล พวกภิกษุยังการปฏิบัติอันสมควรแก่ปฏิสัมภิทา ๔
ให้บริบูรณ์ เมื่อกาลล่วงไป เมื่อปฏิบัติเช่นนั้นไม่ได้ ก็ปฏิบัติอันสมควร
แก่อภิญญา ๖ ได้บริบูรณ์ เมื่อปฏิบัติเช่นนั้นแม้ไม่ได้ก็ปฏิบัติอันสมควร
แก่วิชา ๓ ได้บริบูรณ์ เมื่อปฏิบัติเช่นนั้นไม่ได้ก็ปฏิบัติอันสมควรแก่พระ
อรหัตผลได้บริบูรณ์ เมื่อกาลผ่านไป เมื่อปฏิบัติอันสมควรแก่พระอรหัต

ไม่ได้บริบูรณ์ ก็จักปฏิบัติอันสมควรแก่พระอนาคามีผลได้บริบูรณ์ ปฏิบัติ
แม้ข้อนั้นไม่ได้ ก็จักปฏิบัติอันสมควรแก่พระสกทาคามีผลได้บริบูรณ์
เมื่อปฏิบัติแม้ข้อนั้นไม่ได้ ก็จักปฏิบัติอันสมควรแก่โศดาปัตติผลได้
บริบูรณ์. ส่วนในกาลใด เมื่อปฏิบัติอันสมควรแก่พระโศดาปัตติผล
ไม่ได้บริบูรณ์ ก็จักตั้งอยู่เพียงศีลอันบริสุทธิ์. ในกาลนั้น ปฏิบัติศีลธรรม
จักชื่อว่าเสื่อมหายไป.

จะกล่าวว่ ศาสนาไม่อันตรายจนตลอดเวลาที่พระไตรปิฎกพุทธพจน์
ยังเป็นไปอยู่ ดังนี้ก็ควร. อีกอย่างหนึ่ง ๓ ปีฎกยังดำรงอยู่ เมื่อภิกษุธรรม
ปิฎกเสื่อมหายไป ปีฎก ๒ นอกนี้ก็ยังเป็นไปอยู่ ไม่ควรกล่าวว่า ศาสนา
อันตรายแล้วดังนี้. เมื่อปีฎก ๒ เสื่อมหายไป ก็ยังดำรงอยู่เพียงวินัยปิฎก
แม้ในวินัยปิฎกนั้นเมื่อขันธกบิรวารเสื่อมหายไป ก็ดำรงอยู่เพียงอุกโตวิภังค์
เมื่อมหาวินัยเสื่อมหายไป เมื่อปาติโมกข์สองยังเป็นไปอยู่ ศาสนาอันตราย
ก็หาไม่ได้แล. แต่เมื่อโคปาติโมกข์สองจักเสื่อมหายไป เมื่อนั้นปริยัติ-
ศีลธรรมจักอันตราย. เมื่อปริยัติศีลธรรมนั้นเสื่อมหายไป ศาสนาชื่อว่า
อันตรายแล้ว. ด้วยว่าเมื่อปริยัติเสื่อมหายไป การปฏิบัติก็เสื่อมหายไป
เมื่อการปฏิบัติเสื่อมหายไป อริคมก็เสื่อมหายไป. ถามว่า เพราะเหตุไร.
ตอบว่า ปริยัตินี้เป็นปัจจัยแก่การปฏิบัติ การปฏิบัติเป็นปัจจัยแก่อริคม.
แต่เมื่อว่าโดยการปฏิบัติกำหนดปริยัติเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

ถามว่า ในสมัยกัศสปสัมมาสัมพุทธะ อนาคต°ภิกษุซึ่งอกบิล จับ
พัตนังบนอาสนะด้วยคิดว่า เราจักสวดปาติโมกข์ดังนี้ จึงถามว่า ในที่นี้ผู้
สวดปาติโมกข์ได้มีอยู่หรือ. ครั้งนั้น ภิกษุแม่เหล่าใดสวดปาติโมกข์

๑. ม. อนารชกภิกษุ = ภิกษุผู้มีได้รับอาราธนา.

ได้ก็จริง ถึงกระนั้นภิกษุเหล่านั้นก็ไม่พูดว่า พวกเราสวดได้ แต่พูดว่า พวกเราสวดไม่ได้ ดังนี้ เพราะกลัวแก่ภิกษุนั้น เธอวางพัดลงจาก อาสนะไปแล้ว. ถามว่า ในกาลนั้น ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธะ เสื่อมแล้วมิใช่หรือ. ตอบว่า เสื่อมแม้ก็จริง ถึงกระนั้นก็กำหนดปริยัติ โดยส่วนเดียว. เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่ มีขอบมั่นคง ไม่พึงกล่าวว่า น้ำจักไม่ขังอยู่ ดังนี้ เมื่อมีน้ำ ไม่พึงกล่าวว่า ดอกไม้ มีดอกปทุมเป็นต้น จักไม่บาน ดังนี้ฉันใด ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อมีพระไตรปิฎกคือพุทธพจน์ เป็นเช่นขอบอันมั่นคงของสระน้ำใหญ่ ไม่พึงกล่าวว่า ไม่มี กุลบุตรยัง ปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ เป็นเช่นน้ำในสระน้ำใหญ่ ดังนี้. แต่กำหนดถึง ปริยัติ โดยส่วนเดียวอย่างนี้ว่า เมื่อกุลบุตรเหล่านั้น มีอยู่ ไม่พึงกล่าวว่า พระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น ไม่มี เหมือนดอกไม้มีดอกปทุม เป็นต้น ในสระน้ำใหญ่ ไม่มีฉะนั้น.

บทว่า **ปฐวีธาตุ** ได้แก่ มหาปฐพีหนาได้สองแสนสี่หมื่นนหุต. บทว่า **อาโปธาตุ** ได้แก่ น้ำอันยังกัปให้พินาศ เริ่มต้นแต่แผ่นดินท่วมสูง ขึ้นไปจนถึงพรหมโลกชั้นสุกภิกขา. บทว่า **เตโชธาตุ** ได้แก่ ไฟอัน ยังกัปให้พินาศ เริ่มแต่แผ่นดินไหม้ขึ้นไปจนถึงพรหมโลกชั้นอาภัสสรา. บทว่า **วาโยธาตุ** ได้แก่ ลมอันยังกัปให้พินาศ เริ่มต้นแต่แผ่นดินพัดขึ้นไป จนถึงพรหมโลกชั้นเวหัพผลา ในธรรมมีปฐวีธาตุเป็นต้นนั้นแม้ธรรม อย่างหนึ่ง ไม่สามารถจะยังสัตตภูศาสน์ให้อันตรธานได้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **อิเชว เต อุปชฺชนฺติ** โมฆบุรุษ เหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในศาสนาของเราวันนี้แหละ เหมือนสนิมเกิดแต่เหล็ก กัดกร่อนเหล็กฉะนั้น. บทว่า **โมฆปุริสา** คือ บุรุษเปล่า.

ในบทว่า **อาทิกเนว โอปิลาวติ** ได้แก่ ด้วยคันหน คือด้วยการถือ ได้แก่จับ. บทว่า **โอปิลาวติ** คืออปปาง. มีอธิบายว่า เรืออยู่ในน้ำ บรรทุกสิ่งของข้อมอปปาง ฉันทิ พระสัทธรรม ข้อมไม่อันตรายไป เพราะเต็มด้วยปริยัติเป็นต้น. ฉันทัน. เพราะเมื่อปริยัติเสื่อม ปฏิบัติก็เสื่อม. เมื่อปฏิบัติเสื่อม อริคมก็เสื่อม เมื่อปฏิบัติยังบริบูรณ์อยู่ บุคคลผู้ทรงปริยัติก็ยังปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้. ผู้ปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ ก็ยังอริคม (ปฏิเวธ) ให้บริบูรณ์ได้. ท่านแสดงว่า เมื่อปริยัติเป็นต้น เจริญอยู่ ศาสนาของเรายังเจริญ เหมือนดวงจันทร์ส่องแสงอยู่ฉะนั้น.

บัดนี้ เมื่อทรงแสดงธรรมเป็นเหตุอันตราย และความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ปญฺจ โข** ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **โอกุมนียา** ความว่า ความก้าวลง คือเหตุฝ่ายต่ำ. บทว่า **อการวา** ในบทว่า **สตฺถริ อการวา** เป็นต้น ได้แก่ เว้นความเคารพ. บทว่า **อปฺปติสฺสา** ได้แก่ ความไม่ยำเกรง คือไม่พระพฤติต่อมตน. ในความไม่เคารพนั้น ภิกษุใดขึ้นสู่ลานพระเจดีย์ กั้นร่ม สวมรองเท้า แลดูแต่ที่อื่น เดินคุยกันไป. ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระศาสดา. ภิกษุใด เมื่อเขาประกาศเวลาฟังธรรม อันภิกษุหนุ่มและสามเณรนั่งห้อมล้อม หรือกำลังทำนกรรมเป็นต้นอย่างอื่น นั่งหลับในโรงฟังธรรม หรือเป็นผู้ฟังชาน นั่งคุยเรื่องอื่น ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระธรรม. ส่วนภิกษุใด ไปสู่ที่บำรุงของพระเถระ นั่งไม่ไหว เอามือรัดเข้าทำการบิดผ้า ก็หรือคะนองมือและเท้าอย่างอื่น มิได้รับการกล่าวเชื้อเชิญในสำนักของพระเถระผู้แก่ ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระสงฆ์. ส่วนผู้ไม่ยังศึกษา ๓ ให้บริบูรณ์ เป็นผู้ชื่อว่าไม่มีความเคารพในสิกขา.

ผู้ไม่ยังสมบัติ ๘ ให้เกิด หรือไม่ทำความเพียร เพื่อความเกิดสมบัติ
เหล่านั้น ชื่อว่าไม่มีความเคารพในสมาธิ. ธรรมฝ่ายขาว พึงทราบ
โดยตรงกันข้ามกับคำที่กล่าวแล้วแล แล้วประการจะนี้.

จบอรรถกถาสัทธรรมปฏิรูปกสูตรที่ ๑๓

จบอรรถกถาสปสังยุตที่ ๔

๕. ลากสักการสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. สุททกสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม

[๕๓๖] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

[๕๓๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะ และความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลากสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้วเสีย และลากสักการะและความสรรเสริญที่บังเกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบสุททกสูตรที่ ๑

อรรถกถาลากสักการสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

อรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในสุทธกสูตรที่ ๑ แห่งลากสักการะสังยุต
ดังต่อไปนี้.

บทว่า ทารุโณ คือกระด้าง. การได้ปัจจัย ๔ ชื่อว่าลาก ในบท
นี้ว่า ลากสกุการสิโลโก. บทว่า สกุการโโร ได้แก่ลากของภิกษุ
เหล่านั้น ที่พวกเขาทำดี คือปรุงแต่งไว้ดี. บทว่า สิโลโก คือ เสี่ยง
สรรเสริญ. บทว่า กญฺโโก คือคม. บทว่า ผรุโส คือแข็ง. บทว่า
อนฺตรายิโก คือทำอันตราย.

จบอรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๑

๒. ทฬิสสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเหมือนเหยื่อเกี่ยวเบ็ด

[๕๓๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๓๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนปลาบางตัวเห็นแก่

เหยื่อ กลิ่นเบ็ดที่พรานเบ็ดเกี่ยวเหยื่อหย่อนลงในห้วงน้ำลึก มันกลิ่นเบ็ดของพรานเบ็ดอย่างนี้แล้ว ได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ พรานเบ็ดพึงทำได้ตามความพอใจจะนั้น.

[๕๔๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า "พรานเบ็ด" นี้เป็นชื่อของมารใจบาป คำว่า "เบ็ด" เป็นชื่อของลาภ สักการะ และความสรรเสริญ ภิกษุบางรูปยินดี พอใจลาภ สักการะ และความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุนี้เรากล่าวว่า กลิ่นเบ็ดของมาร ได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ อันมารใจบาปพึงทำได้ตามความพอใจ ภิกษุทั้งหลาย ลาภ สักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จรื้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า อย่างนี้แล.

[๕๔๑] เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลาภสักการะและความสรรเสริญเสีย และลาภสักการะและความสรรเสริญที่บังเกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบพฬิสสูตรที่ ๒

อรรถกถาพฬิสสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในพฬิสสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า พาลิลโก ได้แก่ พรานเบ็ดถือเอาเบ็ดเกี่ยวมาปลา. บทว่า อามิสกตัม คือเกี่ยวด้วยเหยื่อ. บทว่า อามิสจกขุ ได้แก่ ชื่ออามิสจกขุ เพราะอรรถว่า เห็นเบ็ดติดเหยื่อ. บทว่า คิลพพิโส คือกลิ่นเบ็ด. บทว่า อนนฺย อापนฺโน ได้แก่ ถึงทุกข์. บทว่า พุยสนฺ อापนฺโน

ได้แก่ ถึงความพินาศ. บทว่า ยถากามกรณีโย ความว่า พรานเบ็ด
ปรารถนาปลานั้นตามต้องการ คือตามความชอบใจอย่างใด พึงการทำปลา
นั้นได้อย่างนั้น. บทว่า ยถากามกรณีโย ปาปิปโร ความว่า อันมาร
คือกิเลส พึงทำได้ตามความใคร่ คือพึงให้ถึงนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน
หรือเปรตวิสัยก็ได้.

จบอรรถกถาพิสสุตที่ ๒

๓. กุมมสูตร

ว่าด้วยคนติดลากสักการะเหมือนเต่าถูกเชือกมัด

[๕๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลुธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๔๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ในห้วงน้ำแห่ง
หนึ่ง มีตระกูลเต่าใหญ่อยู่อาศัยมานาน ครั้งหนึ่ง เต่าตัวหนึ่งเข้าไปหา
เต่าอีกตัวหนึ่งพูดว่า พ่อเต่า เจ้าอย่าได้ไปยังท้องถื่นนั้นนะ.

เต่าตัวนั้นได้ไปยังประเทศนั้นแล้ว ฤคนายพรานยิงด้วยลูกดอก
ลำคืบนั้น เต่าตัวที่ถูกยิงเข้าไปหาเต่าตัวนั้น เต่าตัวนั้นได้เห็นเต่าตัวที่
ถูกยิงกำลังมาแต่ไกล จึงถามว่า พ่อเต่า เจ้าไม่ได้ไปยังท้องถื่นนั้นหรือ.

เต่าตัวที่ถูกยิงตอบว่า พ่อเต่า ฉันได้ไปยังท้องถื่นนั้นมาแล้ว.

เต่าตัวนั้นถามว่า พ่อเต่า เจ้าไม่ได้ถูกทาบตีดอกหรือ.

เต่าตัวที่ถูกยิงตอบว่า ฉันไม่ได้ถูกทาบตี แต่ฉันมีเชือกเส้นหนึ่ง
ติดหลังมานี้.

เต่าตัวนั้นกล่าวว่า พ่อเต่า เจ้าไม่ได้ถูกทาบตีก็ดีละ พ่อเต่า บิดา
มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ของเจ้าได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ เพราะ
เชือกเส้นนี้แหละ ไปเดี๋ยวนี้ เจ้าไม่ใช่พวกของเราแล้ว.

[๕๔๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า "พราน" นี้ เป็นชื่อของ
มารใจบาป. คำว่า "ลูกดอก" เป็นชื่อของลาภสักการะและความ
สรรเสริญ. คำว่า "เชือก" นี้เป็นชื่อของนันทิราคะ. คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุบางรูปยินดี พอใจลาภ สักการะ และความสรรเสริญ
ที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุนี้เราเรียกว่า ได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ เพราะลาภ
สักการะและความสรรเสริญ คุณลูกดอก ถูกมารทำได้ตามความพอใจ
ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลาย
พึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบกummสูตรที่ ๓

อรรถกถากummสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในกummสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มหากummกถุ ได้แก่ ตระกูลเต่ากระดองใหญ่. บทว่า
อคมลสิ ความว่า ได้ไปด้วยความสำคัญว่า ในที่นี้พึงมีของบางอย่าง
กินแน่ เมื่อเขาตระหนี่สิ่งนั้น ก็จะห้ามเรา ดังนี้. บทว่า ปปตาย

หนามเหล่านี้มีลักษณะคล้ายลูกดอกมีเงี่ยง ผูกด้วยเชือกยาว สอดไว้ในด้ามไม้
ถือไป พอพุ่งไปติดอยู่ที่กระดองเต่า ไม้ก็ดีดออกโดยเร็ว เชือกก็ไปมัด
เป็นอันเดียวกัน ท่านเรียกว่าลูกดอก. บทว่า โส กุมฺโม คือเต่านั้น
ถูกยิง. บทว่า เยน โส กุมฺโม ความว่า เต่าตัวที่ถูกยิง ผู้มีความ
ต้องการนั้นจึงกลับเสีย ด้วยคิดว่า ความสงสัยจักมิได้เพราะฟังเสียงน้ำ
ดังนี้. ชื่อว่ากุมมะ เต่า. บทว่า นทานิ ทฺว อมุหํ ความว่า บัดนี้
ท่านไปอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูไม่ใช่พวกของเรา. อนึ่ง นายพรานอยู่ในเรือ
คร่าเชือกมามัดเต่าผู้สนทนาลูกดอกอย่างนี้ กระทำได้ตามปรารถนา.

คำที่เหลือในสูตรนี้ และในสูตรต่อแต่นี้ ง่ายทั้งนั้นแล.

๔. ทิมโลมสูตร

ว่าด้วยคนติดลากสักการะเหมือนแกะถูกหนามเกี่ยว

[๕๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผื่อร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แกะขนยาวเข้าไปสู่ขั้วหนาม มัน
พึงข้องอยู่ อันหนามเกี่ยวไว้ ติดอยู่ในที่นั้น ๆ ได้รับทุกข์ ถึงความ
พินาศในที่นั้น ๆ ฉันทใด ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อันลาก สักการะ
และความสรรเสริญครอบงำ ย่ำยีจิตแล้วก็ฉันทนั้น เวลาเช้า นุ่งแล้วถือ

บาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านหรือนิคม เธอซ่องอยู่ อันปัจฉัย
เกี่ยวไว้ ผูกไว้ในที่นั้นๆ ย่อมได้รับทุกข์ ถึงความพินาศในที่นั้น คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบทีฆโลมสูตรที่ ๔

สูตรที่ ๔ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย

๕. อepakสูตร

ว่าด้วยคนติดลากสักการะเหมือนแมลงวัน

[๕๔๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาดคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แมลงวันกินจีเต็มท้อง และ
ข้างหน้ายังมีกองจีใหญ่ มันพึงดูหมิ่นแมลงวันเหล่านี้ว่า เรากินจี
เต็มท้องแล้ว และเรายังมีกองจีใหญ่อยู่ข้างหน้าอีกฉันใด ภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ อันลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่ำยีจิตแล้ว
ก็ฉันนั้น เวลาเช้า นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังบ้าน
หรือนิคม นั่งอยู่ ณ ที่นั้นพอแก่ความต้องการแล้ว และทายกนิมนต์
เพื่อให้ฉันในวันรุ่งขึ้น แม้อบิณฑบาตของเธอจะเต็มแล้ว เธอไปอาราม

แล้ว อวกอ้างที่ทำกลางหมู่ภิกษุว่า ผมฉันพอแก่ความต้องการแล้ว
ทวยกยังนิมนต์เพื่อให้ฉันในวันรุ่งขึ้น บิณฑบาตของผมนั้นก็เต็ม และก็ยังจะ
ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารอีก ส่วนภิกษุ
เหล่าอื่นนี้มีบุญน้อย มีศกคีน้อย จึงไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธออันลากสักการะและความสรรเสริญ
ครอบงำอำยิจิตแล้ว ย่อมดูหมิ่นภิกษุเหล่าอื่นผู้มีศีลเป็นที่รัก ข้อนั้นของ
โมฆบุรุษนั้นย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน
ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลาย
พึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบเอภกสูตรที่ ๕

อรรถกถาเอภกสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในเอภกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **กัม สพกา** คือสัตว์กินคูด. บทว่า **คูดาทิ** คือมีคูด
เป็นภักษา. บทว่า **คูดปุรา** คือภายในเต็มด้วยคูด. บทว่า **ปุลฺลณฺหา**
คูดสุตฺต นี้ แสดงเนื้อความบทแรกเท่านั้น. บทว่า **อติมณฺเฑยฺยุ** ความว่า
แมลงวันวางเท้าหลังไว้บนพื้น ยกเท้าหน้าวางไว้บนคูด พึงพูดอย่างดูหมิ่น
ว่า เรามีคูดเป็นอาหาร ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **ปิณฺฑปาโตปฺปสุตฺต** ปุโร
ความว่า บิณฑบาตอันประณีตเต็มบาตร แม้อื่นอีกพึงมีแก่เขา.

จบอรรถกถาเอภกสูตรที่ ๕

๑. ม. ปิณฺฑปาโต จสุต.

๖. อสนิสูต

ว่าด้วยคนคิดลากสักการะเหมือนคนถูกขวานฟ้า

[๕๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขวานฟ้าตกถูกใคร ลากสักการะ
และความสรรเสริญ ย่อมตามถึงพระเสาะผู้ยังไม่บรรลุหัตผล คำว่า
" ขวานฟ้า" นี้ เป็นชื่อของลากสักการะและความสรรเสริญ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบอสนิสูตที่ ๖

อรรถกถาอสนิสูตที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในอสนิสูตที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กัม ภิกฺขเว อสนิวิกุกัม ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ฟ้าผ่าลงมาทำลายบนศีรษะใคร. บทว่า อปฺปุตฺตมานถัม คือพระอรหันต์-
ผลอันตนยังไม่บรรลุ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส เพราะปรารถนาความ
ทุกข์แต่สัตว์ก็หามิได้ แต่ตรัสอย่างนี้ เพื่อแสดงโทษ ด้วยประการฉะนี้.
ความจริง ฟ้าผ่าลงบนศีรษะ ให้อัฏฐภาพเดียวเท่านั้นฉิบหาย คนผู้มีจิต

ติดลากสักการะและสรรเสริญ ย่อมแสวงอนันตทุกข์ในนรกเป็นต้น.

จบอรรถกถาสนิสูตรที่ ๖

๗. ทิฏฐิสูตร

ว่าด้วยคนติดลากสักการะเหมือนถูกแทงด้วยลูกศร

[๕๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผด็จร่อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อะไรแทงใครด้วยลูกศรคือทิฏฐิ
ลากสักการะและความสรรเสริญ ย่อมตามถึงพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุอรหัตผล
คำว่า "ลูกศร" นี้ เป็นชื่อของลากสักการะและความสรรเสริญ ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบทิฏฐิสูตรที่ ๗

อรรถกถาทิฏฐิสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในทิฏฐิสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ทิฏฐิฉนฺเตน คือทิฏฐิ. บทว่า วิเสน คือกำซาบด้วยพิษ.

บทว่า สลฺเลนฺนํ คือลูกศร.

จบอรรถกถาทิฏฐิสูตรที่ ๗

๘. ลิกาลสูตร

ว่าด้วยคนติดลาภสักการะเหมือนสุนัขจิ้งจอกแก่

[๕๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นสุนัขจิ้งจอกแก่ซึ่ง
อยู่ในกลางคินตลอดถึงเข้าตรู่หรือหนอ.

ภิก. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขจิ้งจอกแก่ตัวนั้นเป็นโรคอุกคณณะ
[โรคเรื้อน] อยู่บนบกก็ไม่สบาย อยู่โคนไม้ก็ไม่สบาย อยู่ในที่แจ้งก็ไม่
สบาย เดิน ยืน นั่ง นอนในที่ใด ๆ ก็ไม่สบาย เป็นทุกข์ในที่นั้น ๆ
ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ก็ฉันทันเหมือนกัน อันลาภสักการะและ
ความสรรเสริญครอบงำอำยิจิตแล้ว อยู่ในที่เรื้อนว่างก็ไม่สบาย อยู่ที่โคน
ไม้ก็ไม่สบาย อยู่ในที่แจ้งก็ไม่สบาย เดิน ยืน นั่ง นอนในที่ใด ๆ
ก็ไม่สบาย เป็นทุกข์ในที่นั้น ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและ
ความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้
แหละ.

จบลิกาลสูตรที่ ๘

อรรถกถาสังคาลสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในสังคาลสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ชรสติลาโล** คือสุนัขจิ้งจอก. **กายแม่มีสีดังทอง** เขา
ก็เรียกว่า **กายเปื้อยเนา** มุตรแม่ถ่ายในขณะนั้น เขาก็เรียกว่า **มุตรเนา**
ฉันได สุนัขจิ้งจอกแม่เกิดในวันนั้น เขาก็เรียกว่า **สุนัขจิ้งจอกแก่** ๆ
ฉันนั้น. **บทว่า อุกกณฺณเคน นาม** ได้แก่ **โรคมี่**ชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า
โรคนั้นเกิดในเวลาหนาว. เมื่อมันเกิด ขนหลุดจากสรีระทั้งสิ้น. สรีระ
ทั้งสิ้น ไม่มีขน ย่อมพองไปหมด แผลที่ถูกลมพัด เสียดแทง. คน
ถูกสุนัขกัด ตรงตัวไม่ได้ หมุนไป ฉันได เมื่อมันเกิดอย่างนี้ คน
นั้นพึงไปฉันนั้น ไม่ปรากฏว่าในที่โน้นจักมีความสวัสดิ์ ดังนี้.

จบอรรถกถาสังคาลสูตรที่ ๘

๘. เวิร์มภสูตร

ว่าด้วยคนติดลาภสักการะเหมือนนกถูกลมบ้าหมู

[๕๕๕] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระเชตวัน อาราม**
ของ**ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี**. ณ ที่นั่นแล **พระผู้มีพระ-**
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ลาภสักการะความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลมชื่อว่าเวรัมภพอยู่ในอากาศ เบื้องบน ชัศนุกที่บินอยู่ในอากาศนั้น เมื่อมันถูกลมเวรัมภพพัด เข้าไปทางหนึ่ง ปีกไปทางหนึ่ง ศีรษะไปทางหนึ่ง ตัวไปทางหนึ่ง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน อันลากสักการะ และความสรรเสริญครอบงำอำจิตแล้ว เวลาเข้านุ่งแล้ว ถือบาตรจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังบ้านหรือนิคม ไม่รักษากาย วาจา จิต ไม่ดำรงสติ ไม่สำรวมอินทรี เธอเห็นมาตุคามที่นุ่งห่มผ้าลับ ๆ ล่อ ๆ ในบ้านหรือนิคมนั้น ครั้นเห็นแล้ว ราคะย่อมครอบงำจิต เธอมีจิตอันราคะครอบงำแล้ว ย่อมลาสิกขาสีก้อออกมา ภิกษุพวกหนึ่งเอาจีวรของเธอไป พวกหนึ่งเอาบาตร พวกหนึ่งเอาผ้าลินินหั้น. พวกหนึ่งเอากลองเข้มนั้น เปรียบดังนกถูกลมเวรัมภพพัดไปจะนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบเวรัมภสูตรที่ ๕

อรรถกถาเวรัมภสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในเวรัมภสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า เวรัมภวาตา ได้แก่ ลมใหญ่มีชื่ออย่างนี้. ถามว่า ก็ลมเหล่านั้นพัดในที่เช่นไร. ตอบว่า บุคคลขึ้นอยู่ในที่ใด เกะทั้ง ๔ ปรางค์เป็นเพียงใบบัว. บทว่า โย ปกุชชี คจฺจติ ความว่า เมื่อฝนตกใหม่ นกแอนลมร้องไปในที่นั้น นั่นท่านหมายถึงข้อนั้น จึงกล่าว. ในบทเป็นต้นว่า อรฺกฺขิตฺเตนฺว กายน ความว่า แกว่งมือและเท้าเล่นหรือเอียงคอ ชื่อว่าไม่รักษากาย. พุคฺคํหาบหลาย ๆ อย่าง ชื่อว่า

ไม่รักษาาจา. ผู้ตรีกามวิตกเป็นต้น ชื่อว่าไม่รักษาจิต. บทว่า
อนุปฏุจติยา สติยา ได้แก่ ไม่ดำรงกายคตาสติไว้.

จบอรรถกถาเวรัมภสูตรที่ ๕

๑๐. สคัยหกสูตร

ว่าด้วยคนคิดลาภสักการะตายไปตกอบายเป็นต้น

[๕๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผด็จรื้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจาก
โยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเห็นคนบางคนในโลกนี้ อัน
สักการะครอบงำอำยิจิตแล้ว เมื่อตายไป เพราะกายแตกทำลาย ต้อง
เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก อนึ่ง เราเห็นคนบางคนในโลกนี้
อันความเสื่อมสักการะครอบงำอำยิจิต เมื่อตายไป เพราะกายแตกทำลาย
ต้องเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เราเห็นคนบางคนในโลกนี้ อัน
สักการะและความเสื่อมสักการะทั้งสองอย่างครอบงำอำยิจิตแล้ว เมื่อตายไป
เพราะกายแตกทำลาย ต้องเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ เธอทั้งหลาย
พึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

[๕๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาศดา ครั้นได้ตรัสคำไวยา-
กรณภายิตนี้แล้ว ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

สมาธิของผู้ใด ที่เขาสักการะอยู่ด้วยผลสมาธิ

หาประมาณมิได้ ไม่หวั่นไหวด้วยสักการะ และความ
เลื่อมสักการะ ผู้นั้นพึงอยู่ ทำความเพียรเป็นไป
ติดต่อกัน เห็นแจ้งด้วยทิวฏฐิอย่างละเอียด ยินดีในพระ
นิพพานเป็นที่สิ้นอุปาทาน บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่า
สัพปุรุษ ดังนี้.

จบสคัยหคสูตฺรที่ ๑๐

จบปฐมวรรคที่ ๑

รวมพระสุตฺรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สุทฺทหคสูตฺร
๒. พพิตสูตฺร
๓. กุมมสูตฺร
๔. ทิมโลมสูตฺร
๕. เอพคสูตฺร
๖. อสนิสูตฺร
๗. ทิวฏฐิสูตฺร
๘. สิกาลสูตฺร
๙. เวรัมภสูตฺร
๑๐. สคัยหคสูตฺร

อรรตถกถาสคัยหคสูตฺรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในสคัยหคสูตฺรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อสกุการเน จุกฺขมฺ ใต้แก่ อสักการะ ๒ อย่าง. บทว่า
สมาธิ คืออรหัตผลสมาธิ. ก็สมาธินั้น ไม่หวั่นไหวด้วยอสักการะนั้น.
บทว่า อปฺปมาณวิหริโน คืออยู่ด้วยผลสมาธิ หาประมาณมิได้. บทว่า
สาตติกฺกํ คือทำติดต่อกัน. บทว่า สุขุมทิวฏฐิวิปสฺสํ ความว่า ชื่อ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 654

ว่าเห็นแจ้งเพราะมาเริ่มตั้งวิปัสสนาในอรหัตมรรคทัญญู เพื่อประโยชน์
แก่ทัญญูอันละเอียดในผลสมาบัติ. บทว่า อุปาทานกุชยาราม ได้แก่ยินดี
ในนิพพาน กล่าวคือเป็นที่สิ้นอุปาทาน. บทว่า อาहु สปุริโส
ได้แก่ กล่าว.

จบอรรถกถาสคัยหคสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาปฐมวรรคที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. สุวัณณปาติสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลุลุทธิธรรม

[๕๖๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผีคร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุลุทธิธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๖๑] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้
บุคคลบางคนในโลกนี้ว่า แม้เพราะถาดทองคำ อันเต็มด้วยผงเงิน
เป็นเหตุ ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจพุดมูสา แต่สมัยต่อมา เราเห็นเขาถูกลาก
สักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิตแล้ว ก็กล่าวมูสาทั้งที่รู้ได้
ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯ ล ฯ
อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบสุวัณณปาติสูตรที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

อรรถกาสุวัณณปาติสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน สุวัณณปาติสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บพว่า สมฺปชานมฺหา ภาสนตํ ความว่า กล่าวมฺหาทั้งที่รู้ด้วยเหตุแม่เพียงเล็กน้อย. บพว่า สิลฺ ปุเรสุตฺตมฺ ความว่า กองปัจจัย แม้ขนาดเท่าภูเขาสิเนรุ ไม่สามารถทำให้ภิกษุผู้มีจิตสงบไปแล้วว่า เราจักยังศีลให้บริบูรณ์ ดังนี้ ห้วนไหวได้. ก็คราวใดเธอละศีล อาศัยลาภ และสักการะ ให้คราวนั้นเธอก็พูดเท็จ แม้เพราะมีรำข้าวกำหนึ่งเป็นเหตุ หรือทำสิ่งอื่นที่ไม่ใช่กิจ.

จบอรรถกถาสุวัณณปาติสุตฺตที่ ๑

๒. รุปียปาติสุตฺต

ว่าด้วยลาภสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพาน

[๕๖๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้วย่อมรู้ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะขาดเงินอันเต็มด้วยพงทองคำ เป็นเหตุ ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจพุดมฺหา แต่สมัยต่อมา เราเห็นเขาถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิตแล้ว ก็กล่าวมฺหาทั้งที่รู้ได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบรุปียปาติสุตฺตที่ ๒

อรรถกถารูปยปาติสูตร

รูปยปาติสูตรที่ ๒ ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถารูปยปาติสูตร

๓. สุวณฺณนิกขสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

[๕๖๔] ... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว
ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะแห่งทองคำเป็นเหตุ...

จบสุวณฺณนิกขสูตรที่ ๓

อรรถกถาสุวณฺณนิกขสูตรที่ ๓ เป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในสุวณฺณนิกขสูตรที่ ๓ เป็นต้น.

บทว่า สุวณฺณนิกขสูตร คือแห่งทองแห่งหนึ่ง. บทว่า สิงฺคินิกขสูตร
คือแห่งทองสิงคี. บทว่า ปฐวียา คือแผ่นดินใหญ่ภายในจักรวาล.
บทว่า อานิสกิลฺยจิกฺขเหตุ ได้แก่เพราะเหตุแห่งอามิสเล็กน้อยเท่านั้น คือ
แม้โดยที่สุครำข้าวกำหนึ่ง. บทว่า ชีวิตเหตุ ความว่าเมื่อถูกโจรในดง
จับปลงชีวิต เพราะเหตุแห่งชีวิตนั้น. บทว่า ชนปทกลุยาณิยา คือหญิง
งามเลิศในชนบท.

จบอรรถกถาสุวณฺณนิกขสูตรที่ ๓ เป็นต้น

๔. สุวัณณิกขตสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะร้อยแห่งแห่งทองคำเป็นเหตุ...

จบสุวัณณิกขตสูตรที่ ๔

๕. สิงคินิกขสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะแห่งทองคำเป็นเหตุ...

จบสิงคินิกขสูตรที่ ๕

๖. สิงคินิกขตสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะร้อยแห่งแห่งทองคำเป็นเหตุ...

จบสิงคินิกขตสูตรที่ ๖

๗. ปฐวีสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะแผ่นดินที่เต็มด้วยทองเป็นเหตุ...

จบปฐวีสูตรที่ ๗

๘. อามิสกัญจิกขสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเห็นแก่ของกำนัลเพียงเล็กน้อยเป็น
เหตุ...

จบอามิสกัญจิกขสูตรที่ ๘

๙. ชีวิตสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุแห่งชีวิตเป็นเหตุ...

จบชีวิตสูตรที่ ๙

๑๐. ชนปทกัลยาณีสสูตร

ว่าด้วยลากสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นอย่างดีว่า แม้เพราะนางงามประจำชนบทเป็นเหตุ ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจพุดมูสา แต่สมัยต่อมา เราเห็นเขาถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิตแล้ว ก็กล่าวมูสาทั้งที่รู้ได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๑๐

จบพุทธยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สุวัณณปาตีสสูตร	๒. ฐปียปาตีสสูตร
๓. สุวัณณนิกขสูตร	๔. สุวัณณนิกขสตสูตร
๕. สิงคินิกขสูตร	๖. สิงคินิกขสตสูตร
๗. ปฐวีสูตร	๘. อามิสกัญจิกขสูตร
๙. ชีวิตสูตร	๑๐. ชนปทกัลยาณีสสูตร.

อรรถกถาสสูตรที่ ๔ เป็นต้น

สุวัณณนิกขสตสูตรที่ ๔ เป็นต้น ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

จบอรรถกถาพุทธยวรรคที่ ๒

ตติยวรรคที่ ๓

๑. มาตุคามสูตร

ว่าด้วยมาตุคามเป็นอันตรายแก่การบรรลुธรรม

[๕๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความ
สรรเสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม
อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มาตุคามคนเดียวย่อมไม่อาจย่ำยีจิต
ของภิกษุรูปหนึ่งได้ แต่ลากสักการะและความสรรเสริญย่อมอาจย่ำยีจิตได้
ฯ ล ฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ
ฯ ล ฯ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบมาตุคามสูตรที่ ๑

ตติยวรรคที่ ๓

อรรถกถามาตุคามสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในมาตุคามสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ ดังต่อไปนี้.
บทว่า น ตสฺส ภิกฺขเว มาตุคาโม ความว่า ลากสักการะและ

ความสรรเสริญย่ำยีจิตของภิกษุใดได้ มาตุคามแม้มีความต้องการด้วยธรรม
ไม่สามารถจะย่ำยีของภิกษุแต่ละรูปผู้นั่งอยู่ในที่ลับนั้นได้.

จบอรรถกถามาตุคามสูตรที่ ๑

๒. ชนปทกัลยาณีสสูตร

ว่าด้วยนางงามประจำชนบท

[๕๖๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความ
สรรเสริญ ทารุณ เผด็จร่อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม
อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๖๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นางงามประจำบทคนเดียว ย่อม
ไม่อาจย่ำยีจิตของภิกษุรูปหนึ่งได้ แต่ลากสักการะและความสรรเสริญ ย่อม
อาจย่ำยีได้ ๆ ล ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
 ๆ ล ๆ ทารุณอย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๒

อรรถกถาชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๒

ชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๒ ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๒

๓. ปุตตสูตร

ว่าด้วยเรื่องบุตร

[๕๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความ สรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพาน อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๗๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อวิงวอนบุตร คนเดียวซึ่งเป็นที่รัก เป็นที่โปรดปราน โดยชอบ พึงวิงวอนอย่างนี้ว่า ขอพ่อกับแม่เป็นเช่นจิตตคฤหบดี และหัตถกออาฬวกอุบาสิกาเถิด ดูก่อนภิกษุ ทั้งหลาย บรรดาอุบาสิกาผู้เป็นสาวกของเรา จิตตคฤหบดีและหัตถกออาฬวกอุบาสิกา เป็นคุณเป็นประมาณเช่นนี้ ถ้าพ่อกับแม่บวช ก็ขอจงเป็น เช่นพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเถิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา สารีบุตรและโมคคัลลานะ เป็นคุณ เป็นประมาณเช่นนี้ ขอพ่อกับแม่อย่าเป็นเช่นพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุนิพพาน ถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ถ้าลากสักการะและความ สรรเสริญครอบงำภิกษุผู้เป็นพระเสขะไม่บรรลุนิพพานไซ้ร้ ก็ย่อมเป็น อันตรายแก่เธอ ลากสักการะและสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบปุตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาปุตตสูตรที่ ๓

ในปุตตสูตรที่ ๓ บทว่า สทฐา คือโสคาบัน. คำที่เหลือใน
บทนี้ก็ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถापुตตสูตรที่ ๓

๔. เอกธิดุสูตร

ว่าด้วยเรื่องธิดาคณเดียว

[๕๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความ
สรรเสริญ ทารุณ เผด็จร่อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม
อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๗๒] คุณก่อนิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อวิงวอนธิดา
คนเดียวผู้เป็นที่รัก เป็นที่โปรดปราน โดยชอบ พึงวิงวอนอย่างนี้ว่า
ขอแม่จงเป็นเช่นนี้นางขุชชุดตราอุบาสิกา และนางนันทมรรดา ชาวเมือง
เวฬุกันทกะเถิด คุณก่อนิกษุทั้งหลาย บรรดาอุบาสิกา ผู้เป็นสาวิกาของ
เรา ขุชชุดตราอุบาสิกา และนางนันทมรรดา ชาวเมืองเวฬุกันทกะ เป็น
คุณเป็นประมาณเช่นนี้ ถ้าแม่ออกบวชก็ขอจงเป็นเช่นพระเขมาภิกษุณี
และอุบลวรรณาภิกษุณีเถิด คุณก่อนิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุณีผู้เป็น
สาวิกาของเรา เขมาภิกษุณีและอุบลวรรณาภิกษุณี เป็นคุณเป็นประมาณ

เช่นนี้ ขอแม่จงอย่าเป็นเช่นพระเสาะผู้ยังไม่บรรลุนิพพาน ถูกลาก
ลักการะและความสรรเสริญครอบงำ ถ้าลากลักการะและความสรรเสริญ
ย่อมครอบงำภิกษุผู้เป็นพระเสาะ ยังไม่บรรลุนิพพานไซ้ร้ ก็ย่อมเป็น
อันตรายแก่เขา ลากลักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้
แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบเอกธัมมสูตรที่ ๔

อรรถกถาเอกธัมมสูตรที่ ๔ เป็นต้น

ในเอกธัมมสูตรที่ ๔ ในสมณพราหมณสูตรที่ ๕ ในสมณ-
พราหมณสูตรที่ ๖ ก็อย่างนั้น.

จบอรรถกถาเอกธัมมสูตรที่ ๔ เป็นต้น

๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์ไม่ทราบถึงความยินดีและโทษ

แห่งลากลักการะ

[๕๗๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า...ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากลักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผด็จร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพานอัน
เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะ

หรือพราหมณ์บางพวกไม่ทราบชัดตามเป็นจริง ซึ่งความยินดี โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ บางพวกทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความยินดี โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเอง แล้วเข้าถึงอยู่.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์ไม่ทราบถึงความยินดีและโทษ

แห่งลาภสักการะ

[๕๗๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า...ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกยอมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิดเหตุดับ ความยินดี โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ.

[๕๗๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกยอมทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิด เหตุดับ ความยินดี โทษ

และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมกระทำ ให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเอง แล้วเข้าถึงอยู่.

จบตติยสมณพราหมณสูตร

๗. ตติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์ไม่ทราบถึงความยินดีและโทษ

แห่งลาภสักการะ

[๕๗๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ- ภาคเจ้า...ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรร- เสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอัน เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะ หรือพราหมณ์บางพวกย่อมไม่ทราบชัดซึ่งลาภสักการะและความสรรเสริญ เหตุเกิดแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ ความดับแห่งลาภสักการะ และความสรรเสริญ และปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งลาภสักการะและ ความสรรเสริญ บางพวกย่อมทราบชัดความเป็นจริงซึ่งลาภสักการะ และความสรรเสริญ เหตุเกิดแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ ความดับ แห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ และปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่ง ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเอง แล้วเข้าถึงอยู่.

จบตติยสมณพราหมณสูตรที่ ๗

อรรถกถาสมณพราหมณสูตรที่ ๗

ฟังทราบวินิจฉัยในสมณพราหมณสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

ในบทเป็นต้นว่า สมุทฺธิ ความว่า ชื่อว่าเหตุเกิดแห่งลาภและ
สักการะเป็นต้นอย่างนี้ว่า อตฺถาพพร้อมด้วยบุญกรรม ความเป็นผู้มีฝีมือ
ในบุตรผู้มีตระกูล เสียงไพเราะ รุดงคคุณ ทรงจีวร บริวารสมบัติ.
ไม่รู้เหตุเกิดนั้น ด้วยอำนาจสมุทฺธิสัจ. นิโรธ และปฏิบัติทา ฟังทราบด้วย
อำนาจนิโรธสัจและมรรคสัจนั้นแล.

จบอรรถกถาสมณพราหมณสูตรที่ ๗

๘. จวิสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะตัดผิวดัดหนังจดยื่อในกระดูก

[๕๗๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า...ได้ตรัสว่า คุณก่อนกัณฐ์ทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรร-
เสริฐ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอัน
เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอันยิ่งไปกว่า คุณก่อนกัณฐ์ทั้งหลาย ลาภ
สักการะและความสรรเสริฐ ย่อมตัดผิว แล้วตัดหนัง แล้วตัดเนื้อ แล้ว
ตัดเอ็น แล้วตัดกระดูก แล้วตั้งอยู่จดยื่อในกระดูก คุณก่อนกัณฐ์ทั้งหลาย
ลาภสักการะและความสรรเสริฐ ทารุณ ฯ ล ฯ อย่างนี้แล เธอทั้งหลาย
ฟังศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบจวิสูตรที่ ๘

อรรถกถาวิสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในวิสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

เพราะว่าลากสักการะและความสรรเสริญให้เกิดในนรกเป็นต้น ให้
อรรถกถาแม่ทั้งสิ้นนิบาต ความตายก็ดี ความเกือบตายก็ดี นำทุกข์มาให้
แม้ในอรรถกถาแม่ นั้น ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า **ฉวี ฉินฺทติ** ดังนี้.

จบอรรถกถาวิสูตรที่ ๘

๘. รัชชสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเป็นอันตรายเหมือนเชือกหางสัตว์

[๕๗๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า...ได้ตรัสว่า **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ลากสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุมรรณอัน
เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีกรรมอื่นยิ่งไปกว่า **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ลาก
สักการะและความสรรเสริญ ย่อมตัดผิว แล้วตัดหนัง แล้วตัดเนื้อ แล้ว
ตัดเอ็น แล้วตัดกระดูก แล้วตั้งอยู่จดถึงเชื้อในกระดูก.

[๕๗๙] **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เปรียบเหมือนนุรุษแข็งแรง เอา
เชือกหางสัตว์อย่างเหนียว พันแข้ง แล้วลีไปสีมา เชือกนั้นพึงบาดผิว
แล้วบาดหนัง แล้วบาดเนื้อ แล้วตัดเอ็น แล้วตัดกระดูก แล้วตั้งอยู่จด
ถึงเชื้อในกระดูก ฉนฺได ลากสักการะและสรรเสริญ ย่อมตัดผิว แล้ว

ตัดหนัง แล้วตัดเนื้อ แล้วตัดเอ็น แล้วตัดกระดูก แล้วตั้งอยู่จดถึงเขื่อ
ในกระดูก ฉะนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและ
ความสรรเสริญ ทารุณอย่างนี้แล ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบรัชขุสูตรที่ ๕

อรรถกถารัชขุสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในรัชขุสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า พาลรัชชยา ได้แก่ เชือกทำด้วยด้ายเป็นต้น อ่อน เชือก
ทำด้วยหางสัตว์ แข็ง หยาบ เพราะฉะนั้น ท่านถือเอาเชือกนี้แล.

จบอรรถกถารัชขุสูตรที่ ๕

๑๐. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเป็นอันตราয়แก่พระอรหันตจีณาสพ

[๕๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า...ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตราয়แก่การบรรลุธรรมอัน
เกษมมากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายอม
กล่าวถึงลากสักการะและความสรรเสริญว่า เป็นอันตราয়แม้แก่ภิกษุผู้เป็น
อรหันตจีณาสพ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ท่านพระอานนท์

จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เพราะเหตุไรเล่าพระเจ้าข้า ลากสักการะ และความสรรเสริญจึงเป็นอันตรายแก่ภิกษุจีณาสพ.

[๕๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนนทฺ์ เรากล่าว ถึงลากสักการะและความสรรเสริญ ว่าเป็นอันตรายแก่เจโตวิมุตติอันไม่ กำเริบของภิกษุจีณาสพนั้นหามิได้ แต่เรากล่าวถึงลากสักการะและความ สรรเสริญว่าเป็นอันตรายแก่กรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันภิกษุ จีณาสพผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้วอยู่นั้น บรรลุแล้ว กะเธอทั้งหลาย คุณก่อนอนนทฺ์ ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอันยิ่งไปกว่านี้ เพราะเหตุนั้นแล อนนทฺ์ เธอทั้งหลายพึง ศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลากสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้น แล้วเสีย และลากสักการะและความสรรเสริญที่บังเกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำ จิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบภิกขุสูตรที่ ๑๐

จบตติยวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มาตุคามสูตร	๒. ชนปทกัลยาณีสูตร
๓. ปุตตสูตร	๔. เอกธิตุสูตร
๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร	๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร
๗. ตติยสมณพราหมณสูตร	๘. ฌวิสูตร
๙. รัชชสูตร	๑๐. ภิกขุสูตร.

อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในภิกขุสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทิฏฐมมฺสฺสวิหารา** คืออยู่เป็นสุขด้วยผลสมาบัติ. บทว่า **เตสํ อหํ อสฺส.** ก็เพราะพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าถึงพร้อมด้วยบุญ รับข้าวยาสูบและของขบเคี้ยวเป็นต้น เมื่อทำอนุโมทนา แสดงธรรมแก้ปัญหาแก่ชนผู้มาแล้วและมาแล้ว ย่อมไม่ได้โอกาสที่จะนั่งแนบแน่นถึงผลสมาบัติ ท่านหมายถึงข้อนี้ จึงกล่าวว่า ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๑๐

จบตติยวรรคที่ ๓

จตุตถวรรคที่ ๔

๑. ภินทิสูต

ว่าด้วยลากสักการะเป็นเหตุทำลายสงฆ์

[๕๘๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความ
สรรเสริญ ทารุณ เผด็จอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม
อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
เทวทัตถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิตแล้ว จึงทำลาย
สงฆ์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ
อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบภินทิสูตที่ ๑

จตุตถวรรคที่ ๔

อรรถกถาภินทิสูตที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในภินทิสูตที่ ๑ แห่งจตุตถวรรคที่ ๔ ง่ายทั้งนั้น
แล.

จบอรรถกถาภินทิสูตที่ ๑

๒. มุลสูตร

ว่าด้วยกุศลมูลของพระเทวทัตผู้ถูกลากสักการะครอบงำ

[๕๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความ
สรรเสริญ ทารุณ เผด็จรื้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลुธรรม
อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล
ของเทวทัตผู้ถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต ถึงความ
ขาดสูญแล้ว ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบมุลสูตรที่ ๒

อรรถกถามุลสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในมุลสูตรที่ ๒ เป็นต้น ดังต่อไปนี้.

บทว่า กุศลมูล ได้แก่ กุศลธรรม ๓ อย่างมี อโลภะ เป็นต้น.
อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สุกโก ฐมโม ได้แก่ ปริยายเทศนาแห่งกุศลธรรม
นั่นเอง. ส่วนความสังเขปในข้อนี้ มีดังนี้ เทวทัตพึงเกิดบนสวรรค์
หรือพึงบรรลุมรรคผลได้ เพราะธรรมที่ไม่มีโทษกล่าวคือกุศลมูลเป็นต้น
ยังไม่ขาด. แต่เทวทัตนั้น อาศัยการตัดขาดแห่งกุศลธรรมนั้น จึงขาดแล้ว
จึงฉิบหายแล้ว.

จบอรรถกถามุลสูตรที่ ๒

๓. ปฐมธรรมสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม

[๕๘๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอัน
เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรม
ของเทวทัตผู้ถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิต ถึงความ
ขาดสูญแล้ว ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบปฐมธรรมสูตรที่ ๓

อรรถกถापฐมธรรมสูตร

ปฐมธรรมสูตรที่ ๓ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๔. ทุตติยธรรมสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม

[๕๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอัน

เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุกกธรรม
ของเทวทัตผู้ถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต ถึงความ
ขาดสูญแล้ว ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบทุกขัตถธรรมสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุกขัตถธรรมสูตรที่ ๔

ทุกขัตถธรรมสูตรที่ ๔ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย

๕. ปักกันตสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเกิดแก่พระเทวทัตเพื่อมาตนเอง

[๕๘๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา
คิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ เมื่อพระเทวทัตหนีไปยังไม่นาน ณ ที่นั้นแล
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภพระเทวทัต ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่เทวทัต เพื่อมา
ตนเอง เพื่อความเสื่อม.

[๕๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นกล้วยผลัดผล
เพื่อมาตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉะนั้นใด ลากสักการะและความสรรเสริญ
เกิดแก่เทวทัต เพื่อมาตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๕๘๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไม้ไฟออกขุย เพื่อ
มาตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉะนั้นใด ลากสักการะและความสรรเสริญเกิด

แก่เทวทัต เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๕๘๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไม้้อออออกดอก เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉันทใด ลากสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่เทวทัต เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉันทนั้นเหมือนกัน.

[๕๘๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่ไม้้อศรตั้งครรภ์ เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉันทใด ลากสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่เทวทัต เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉันทนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

[๕๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ-
ภายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคำเป็นคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ชูยไฟฆ่าไม้ไฟ ดอกอ้อฆ่าไม้้อ
ลูกฆ่าแม่ไม้้อศร ฉันทใด สักการะก็ฆ่าคนชั่ว
ฉันทนั้น.

จบปักกันตสูตรที่ ๕

อรรถกถापักกันตสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในปักกันตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ปราภว ความว่า เพื่อความไม่เจริญ คือความฉิบหาย.

บทว่า อสุตตรี ความว่า ไม้้อศร เกิดในท้องของแม่ไม้. บทว่า
อตุตวธาย คพุภ คณฺหาติ ความว่า แม่ไม้้อศร ผสมครรภ์นั้นกับพ่อไม้.
แม่ไม้้อศรนั้นตั้งท้อง ไม่สามารถจะออกลูกได้เมื่อถึงเวลา ยืนเอาเท้า
ตะกุดดิน เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาจึงมัดเท้า ๔ เท้าของแม่ไม้้อศรนั้นไว้ที่

หลัก ๔ หลัก ผ่าท้องเอาลูกออก. แม่ม้าอัศคนั้น ตายในที่นั้นนั่นเอง.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวข้อนั้น.

จบอรรถกถาปกกันตสูตรที่ ๕

๖. รตสูตร

ว่าด้วยพระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารบำรุงพระเทวทัต

[๕๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. สมัยนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารเสด็จไปบำรุงพระเทวทัต ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า ด้วยรถประมาณ ๕๐๐ คัน และรับสั่งให้นำภัตตาหารสำหรับบูชาไปพระราชทาน ๕๐๐ ถาด ครั้งนั้นภิกษุทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารจักเสด็จไปบำรุงพระเทวทัต ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า ด้วยรถประมาณ ๕๐๐ คัน และจ้กรับสั่งให้นำภัตตาหารสำหรับบูชาไปพระราชทาน ๕๐๐ ถาดพระเจ้าข้า.

[๕๔๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ายินดีลาภสักการะและความสรรเสริญของเทวทัตเลย เพราะพระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารจักเสด็จไปบำรุงเทวทัต ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า ด้วยรถประมาณ ๕๐๐ คัน และจ้กรับสั่งให้นำภัตตาหารสำหรับบูชาไปพระราชทาน ๕๐๐ ถาดเพียงใด เทวทัตก็พึงหวังความเสื่อมในกุศลธรรม

ทั้งหลาย ไม่พึงหวังความเจริญเพียงนั้น.

[๕๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนสุนัขขี้ที่เขายีดี [ดีหมีดีปลา] ใสในจมูก เมื่อเป็นเช่นนี้ มันก็ยิ่งคุ้ยกว่าเดิมหลายเท่า โดยแท้ ฉันทใด พระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารจักเสด็จไปบำรุงเทวทัตทั้ง เวลาเย็นเวลาเช้า ด้วยรถประมาณ ๕๐๐ คัน และจกัรบสั่งให้นำภัตตาหาร สำหรับบูชาไปพระราชทาน ๕๐๐ ถาดเพียงใด เทวทัตก็พึงหวังความเสื่อม ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่พึงหวังความเจริญเพียงนั้น ฉันทนั้นเหมือนกัน ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล เธอทั้งหลาย พึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบรตสูตรที่ ๖

อรรถกถารตสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในรตสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ภตฺตภิหาริ ได้แก่ภัตฺรที่เขาพืงนำมา. ก็เพื่อแสดงประมาณภัตฺรนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปญฺจ จ ถาลิปากสฺตานิ. ในภัตฺรเหล่านั้น ภัตฺรถาดหนึ่งบุรุษกินได้ ๑๐ คน. บทว่า นาสาย ปิตฺตํ ภินุทฺทยํ ความว่า เขาใส่ดีหมีหรือดีปลาในจมูก.

จบอรรถกถารตสูตรที่ ๖

๗. มาตฺตสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมฺสาเพราะเหตุแห่งมารดา

[๕๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จร่อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลुธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุแห่งมารดา ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจ พุคฺมุสา แต่สมัยต่อมา เราเห็นเขาถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิตแล้ว ก็กล่าวมุสาทั้งที่รู้ได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จร่อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลากสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้วเสีย และลากสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้น ก็จักครองจําจิตของพวกเราตั้งอยู่ไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบมาตุสูตรที่ ๗

อรรถกถามาตุสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในมาตุสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มาตุปิ เหตุ ความว่า เขาถูกพวกโจรถามในดงอย่างนี้ว่า ถ้าท่านพูดเท็จ เราจักปล่อยมารดาของท่าน ถ้าไม่พูดเท็จ เราจักไม่ปล่อย ดังนี้ ไม่ฟังพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพราะเหตุแม่แห่งมารดา เพราะมารดานั้นอยู่ในเงื้อมมือของโจร. แม้ในบทอื่นแต่นี้ ก็มีนัยเหมือนกันแล.

จบอรรถกถามาตุสูตรที่ ๗

๘. ปิตุสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมสาเพราะเหตุแห่งบิดา

[๕๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความ
สรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุลุทธิธรรม
อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๘] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้
บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุแห่งบิดา...

จบปิตุสูตรที่ ๘

๙. ภาตสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมสาเพราะเหตุแห่งพี่น้องชาย

...เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า
แม้เพราะเหตุแห่งพี่ชายน้องชาย...

จบภาตสูตรที่ ๙

๑๐. ภคินิสสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมสาเพราะเหตุแห่งพี่น้องหญิง

...เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า
แม้เพราะเหตุแห่งพี่สาวน้องสาว...

จบภคินิสสูตรที่ ๑๐

๑๑. ปุตตสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมฺสาเพราะเหตุแห่งบุตร

...เรากำหนดใจด้วยแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า
แม้เพราะเหตุแห่งบุตร...

จบปุตตสูตรที่ ๑๑

๑๒. ชีตุสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมฺสาเพราะเหตุแห่งธิดา

...เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า
แม้เพราะเหตุแห่งธิดา...

จบชีตุสูตรที่ ๑๒

๑๓. ปชาปติสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมฺสาเพราะเหตุแห่งภรรยา

...เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า
แม้เพราะเหตุแห่งภรรยา ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจพุดมฺสา แต่สมัยต่อมา เราเห็น
เขาถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิตแล้ว ก็กล่าวมฺสา
ทั้งที่รู้ได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ
เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลुरुธรรมอันเกษมจากโยคะ
ซึ่งไม่มีธรรมอันยิ่งไปกว่า เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย

พึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลาภสักการะและความสรรเสริญที่
เกิดขึ้นแล้วเสีย และลาภสักการะและความสรรเสริญที่บังเกิดขึ้นแล้ว จักข่มยั
จิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบปชาปติสูตรที่ ๑๓

จบจตุตถวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กิณฑิสูตร	๒. มุลสูตร	๓. ปฐมธรรมสูตร
๔. ทุติยธรรมสูตร	๕. ปีกกันตสูตร	๖. รกสูตร
๗. มาตุสูตร	๘. ปิตุสูตร	๙. ภาตสูตร
๑๐. ปชาปติสูตร		

จบลาภสักการะสังยุตที่ ๕

อรรถกถาสูตรที่ ๘-๑๓ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

จบอรรถกถาลาภสักการะสังยุตที่ ๕

๖. ราชูลสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. จักขุสูตร

ว่าด้วยอายตนะมีจักขุเป็นต้นไม่เที่ยง

[๕๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราหุล
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ท่านพระราหุล
เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจง
ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฟังเป็น
ผู้ๆ เดียวหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียรส่งตนไปแล้ว อยู่.

[๖๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนราหุล เธอจะ
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตา

ของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[เปยยาลเหมือนกัน]

พ. โสตะ... ฆานะ... ชิวหา... กาย... ใจ เทียงหรือ
ไม่เทียง.

รา. ไม่เทียง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อึดของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๖๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับ
เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในโสตะ ย่อม
เบื่อหน่ายทั้งในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในชิวหา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในกาย
ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลาย
กำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า จิต
หลุดพ้นแล้ว ดังนี้. อริยสาวกนั้นย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหม-
จรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มี.

จบจักขุสูตรที่ ๑

[ฟังทำสูตรทั้ง ๑๐ สูตร โดยเปยยาลเช่นนี้]

ราหุลสังยุต

อรรถกถาจักขุสูตรที่ ๑

ราหุลสังยุตจักขุสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยต่อไปนี้.

บทว่า **เอโก** ได้แก่มีปกติอยู่ผู้เดียวในอิริยาบถทั้ง ๔. บทว่า **วูปกฺกุโ** แปลว่า ปลีกตัวไป สลัดไป. บทว่า **อปฺปมตฺโต** ได้แก่ตั้งอยู่ในความไม่ปราศจากสติ. บทว่า **อาตาปี** ได้แก่ถึงพร้อมด้วยความเพียร. บทว่า **ปหิตตฺโต วิหเรยฺย** ได้แก่เป็นผู้มีใจเด็ดเดี่ยว เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุนิเวศนอยู่. บทว่า **อนิจฺจ** ได้แก่ชื่อว่าไม่เที่ยง โดยอาการที่มีแล้วก็ไม่มี. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าไม่เที่ยง ด้วยเหตุแม่เหล่านี้คือ เพราะมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป. เพราะเป็นของเป็นไปอยู่ชั่วคราว เพราะมีความแปรปรวนเป็นที่สุด เพราะปฏิเสธความเที่ยง. บทว่า **ทุกฺข** ได้แก่ชื่อว่าทุกข์ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ด้วยอรรถว่า ทนได้ยาก ด้วยอรรถว่า เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งความทนได้ยาก. ด้วยอรรถว่า บีบคั้นสัตว์ด้วยการปฏิเสธความสุข. ตรัสว่า ควรหรือ ยึดถือด้วยตัณหาว่า นั่นของเรา ยึดถือด้วยมานะว่า เราเป็นนั่น ยึดถือด้วยทิฏฐิว่า นั่นเป็นตัวของเรา. บรรดาความยึดถือเหล่านั้น ยึดถือด้วยตัณหา ก็พึงทราบโดยอำนาจตัณหา วิปริต ๑๐๘ ยึดถือด้วยมานะ ก็พึงทราบโดยอำนาจมานะ ๕ ประการ ยึดถือด้วยทิฏฐิ ก็พึงทราบโดยอำนาจทิฏฐิ ๖๒. ในคำว่า **นิพฺพินฺท** **วิรชฺชติ** นี้ ตรัสสมรรถ ๔ ด้วยอำนาจวิราคะ. ในคำว่า **วิราคา วิมฺุจฺจติ** นี้ ตรัสสามัญญผล ๔ ด้วยอำนาจวิมุตติ.

ก็ในพระสูตรที่ ๑ นี้ ทรงถือเอาปสาทะในทวาร ๕. ทรงถือเอาสมันนาหารจิตที่เป็นไปในภุมิ ๑ ด้วยบทนี้ว่า **มโน**.

จบอรรถกถาจักขุสูตรที่ ๑

๒. รูปสูตร

ว่าด้วยรูปเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูป... เสียง...
กลั่น... รส... โผฏฐัพพะ... ธรรมารมณ์ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราहुลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบรูปสูตรที่ ๒

อรรถกถารูปสูตรที่ ๒

ในรูปสูตรที่ ๒ ทรงถือเอาอารมณ์อย่างเดียว ในทวาร ๕.

จบอรรถกถารูปสูตรที่ ๒

๓. วิญญาณสูตร

ว่าด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุวิญญาณ...
โสตวิญญาณ... ฆานวิญญาณ... ชิวหาวิญญาณ... กายวิญญาณ...
มโนวิญญาณ... เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบวิญญานสูตรที่ ๓

อรรถกถาวิญญานสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในวิญญานสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

ในทวารทั้ง ๕ ทรงแถือเอาจิตที่มีปสาทะเป็นที่อาศัยเท่านั้น ทรง
ถือเอาสมันนาหารจิตที่เป็นไปในภูมิ ๓ ด้วยมโนวิญญาน. พึงนำนัยไป
ใช้ในที่ทุกแห่งอย่างนี้.

จบอรรถกถาวิญญานสูตรที่ ๓

๔. สัมผัสสูตร

ว่าด้วยจักขุสัมผัสเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า ดูก่อนราหุล เธอจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน จักขุสัมผัส... โสต-
สัมผัส... ฆานสัมผัส... จิวหาสัมผัส... กายสัมผัส... มโนสัมผัส...
เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบสัมผัสสูตรที่ ๔

สัมผัสสูตรที่ ๔ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๕. เวทนาสูตร

ว่าด้วยเวทนาเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เวทนาที่เกิดแต่จักขุ-
สัมผัส... เวทนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส... เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส...
เวทนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส... เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส... เวทนาที่
เกิดแต่มนัสสัมผัส เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราहुลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบเวทนาสูตรที่ ๕

เวทนาสูตรที่ ๕ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๖. สัมผัสสูตร

ว่าด้วยรูปสัมผัสเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปสัมผัส...
สัทสัมผัส... คันธสัมผัส... รสสัมผัส... โยภูมัพผัส...
ธัมมสัมผัส... เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราहुลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบสัมผัสสูตรที่ ๖

อรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๖

ในสัญญาสูตรที่ ๖ ทรงถือเอาธรรมที่เป็นในภูมิ ๓.

จบอรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๖

๖. เจตนาสูตร

ว่าด้วยรูปสัจเจตนาเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถาปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปสัจเจตนา...
สัททสัจเจตนา... คันธสัจเจตนา... โสภณสัจเจตนา... รัสม-
สัจเจตนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราहुลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบเจตนาสูตรที่ ๖

๗. ตัณหาสูตร

ว่าด้วยรูปตัณหาเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถาปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปตัณหา สัทท-
ตัณหา... คันธตัณหา... รสตัณหา... โสภณตัณหา... รัสม-
ตัณหา เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบคัมภัสสูตรที่ ๘

อรรถกถาคัมภัสสูตรที่ ๘

แต่ในคัมภัสสูตรที่ ๘ จะได้ชื่อว่า คัมภัสสูตร ในเมื่อตถถึงชวณะ
ในทวารนั้น ๆ เท่านั้น.

จบอรรถกถาคัมภัสสูตรที่ ๘

๙. ธาตุสูตร

ว่าด้วยปฐวีธาตุเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๓๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ปฐวีธาตุ... อาโป-
ธาตุ... เตโชธาตุ... วาโยธาตุ... อากาศธาตุ... วิญญานธาตุ
เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบธาตุสูตรที่ ๙

อรรถกถาธาตุสูตรที่ ๙

ในธาตุสูตรที่ ๙ ตรัสถามด้วยอำนาจวิญญานธาตุ ตรัสรูปด้วย
ธาตุที่เหลือ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันตรัสถามรูปไว้แล้ว.

จบอรรถกถาธาตุสูตรที่ ๙

๑๐. ขันธสูตร

ว่าด้วยเบญจขันธไม่เที่ยง

[๖๑๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูป... เวทนา...
สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตา
ของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อ
หน่ายทั้งในรูป ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสัญญา
ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย
ย่อมคลายความกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น ย่อมมีญาณ
หยั่งรู้ว่าจิตหลุดพ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้นย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็น
อย่างนี้มีไม่ได้มี ดังนี้.

จบขันธสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาขันธสูตรที่ ๑๐

ในขันธสูตรที่ ๑๐ รูปขันธเป็นกามาวจร ขันธ ๔ ที่เหลือเป็นไปใน
ในภุมิ ๔ ด้วยการกำหนดรวบรวมธรรมทั้งหมด. แต่ในพระสูตรนี้ ฟัง
ถือว่าเป็นไปในภุมิ ๓.

จบอรรถกถาขันธสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาปฐมวรรคที่ ๑

ทุกขวรรคที่ ๒

๑. จักขุสูตร

ว่าด้วยจักขุเป็นต้นไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

[๖๒๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราหุล
ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๖๒๑] ครั้นท่านพระราหุลนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาค-
เจ้าได้ตรัสถามท่านว่า คุณก่อนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. โสตะ... ฆานะ... ชิวหา... กาย... ใจ เที่ยงหรือ
ไม่เที่ยง.

รา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๖๒๒] ดูก่อนราहुล อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในโสตตะ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในฆานะ
ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในชีวาหา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในกาย ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ
เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น
เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า จิตหลุดพ้นแล้ว อริยสาวกนั้น
ย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำ
เสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้.

จบจักขุสูตรที่ ๑

[พึงทำสูตรทั้ง ๑๐ โดยเปยยาลเช่นนี้]

อรรถกถาทุติยวรรค

ในทุติยวรรค สูตรที่ ๑-๑๐ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาสูตรที่ ๑-๑๐

๑๑. อนุสยสูตร

ว่าด้วยการละอนุสัย

[๖๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราหุลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านพระราหุลนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างไร อหังการ มมังการ และมานานุสัย จึงจะไม่มีในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิमितภายนอก.

[๖๓๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนราหุล รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตกัฏฐิ ที่เป็นอนาคตกัฏฐิ ที่เป็นปัจจุบันกัฏฐิ ที่เป็นภายในกัฏฐิ ที่เป็นภายนอกกัฏฐิ หยาบกัฏฐิ ละเอียดกัฏฐิ เลวกัฏฐิ ประณีตกัฏฐิ อยู่ในที่ไกลกัฏฐิ อยู่ในที่ใกล้กัฏฐิ รูปทั้งหมดนั้น อริยสาวกย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา ดังนี้ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตกัฏฐิ ที่เป็นอนาคตกัฏฐิ ที่เป็นปัจจุบันกัฏฐิ ที่เป็นภายในกัฏฐิ ที่เป็นภายนอกกัฏฐิ หยาบกัฏฐิ ละเอียดกัฏฐิ เลวกัฏฐิ ประณีตกัฏฐิ อยู่ในที่ไกลกัฏฐิ อยู่ในที่ใกล้กัฏฐิ วิญญาณทั้งหมดนั้น อริยสาวกย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า

นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้ คุณก่อน
ราหุล เมื่อบุคคลผู้รู้เห็นอยู่อย่างนี้แล อหังการ มมังการ และ
มานานุสัย จึงไม่มีในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก.

จบอนุสยสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาอนุสยสูตรที่ ๑๑

พึงทราบวินิจฉัยในอนุสยสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกายที่มีวิญญาณของตน ด้วยบทว่า
อิมสมิมฺหจ สวิญญานเก กายे ทรงแสดงกายที่มีวิญญาณ หรือ
ไม่มีวิญญาณของผู้อื่น หรือวิญญาณอย่างเดียว ทั้งของตน ทั้งของผู้อื่น
ด้วยบทต้น ทรงแสดงรูปที่เนื่องด้วยอนิทรีย์ภายนอก ด้วยบทหลัง.
บทว่า อหิ การมมํ การมานานุสยา ได้แก่ทักสิณว่าเป็นเรา ตัณหา
ว่าของเรา และอนุสัยคืออนานะ. บทว่า น โหหนติ ได้แก่ตรัสถามว่า
กิเลสเหล่านี้ย่อมไม่มีในวัตถุเหล่านี้แก่ผู้รู้ได้อย่างไร. บทว่าสมมปฺญฺญา
ปสฺสตี ได้แก่เห็นด้วยดี ด้วยมรรคปัญญา พร้อมทั้งวิปัสสนาปัญญา.

จบอรรถกถาอนุสยสูตรที่ ๑๑

๑๒. อปคตสูตร

ว่าด้วยการละมานะว่าเรา ว่าของเรา

[๖๓๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม

ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราหุล
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านพระ-
ราหุลนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่เห็นอยู่อย่างไร มนัสจึงจะปราศจากอหังการ
มมังการ และมานะในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิमितภายนอก
ก้าวล่วงส่วนแห่งมานะด้วยดี สงบระงับ พันวิเศษแล้ว.

[๖๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอนราหุล รูปร่างใด
อย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตกัฏฐิ ที่เป็นอนาคตกัฏฐิ ที่เป็นปัจจุบันกัฏฐิ ที่เป็น
ภายในกัฏฐิ ที่เป็นภายนอกกัฏฐิ หยาบกัฏฐิ ละเอียดกัฏฐิ เลวกัฏฐิ ประณีต
กัฏฐิ อยู่ในที่ไกลกัฏฐิ อยู่ในที่ใกล้กัฏฐิ รูปทั้งหมดนั้น อริยสาวกเห็นแล้ว
ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่
เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา ดังนี้ ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นไปเพราะไม่
ถือมั่น [ขันธทั้ง ๕ ก็ควรทำอย่างนี้].

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขาร
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตกัฏฐิ ที่เป็น
อนาคตกัฏฐิ ที่เป็นปัจจุบันกัฏฐิ ที่เป็นภายในกัฏฐิ ที่เป็นภายนอก
กัฏฐิ หยาบกัฏฐิ ละเอียดกัฏฐิ เลวกัฏฐิ ประณีตกัฏฐิ อยู่ในที่ไกลกัฏฐิ
อยู่ในที่ใกล้กัฏฐิ วิญญาณทั้งหมดนั้น อริยสาวกเห็นแล้วด้วยปัญญาอันชอบ
ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่
อดีตของเรา ดังนี้ ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นไปเพราะไม่ถือมั่น คุณอนราหุล

เมื่อบุคคลรู้อยู่เห็นอยู่อย่างนี้แล มนัสจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานะในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ก้าวล่วงส่วนแห่งมานะด้วยดี สงบระงับ พันวิเศษแล้ว ดังนี้.

จบอปคตสูตรที่ ๑๒

จบพุทธยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. จักขุสูตร	๒. รูปสูตร	๓. วิญญาณสูตร
๔. สัมผัสสูตร	๕. เวทนาสูตร	๖. สัญญาสูตร
๗. เจตนาสูตร	๘. ตัณหาสูตร	๙. ชาติสูตร
๑๐. ขันธสูตร	๑๑. อนุสยสูตร	๑๒. อปคตสูตร.

จบราหุลสังยุตที่ ๖

อรรถกถาอปคตสูตรที่ ๑๒

พึงทราบวินิจฉัยในอปคตสูตรที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อหิ การมมि การมานาปคตํ ได้แก่ปราศจากอหังการทิฏฐิ มมังการตัณหา และมานะ. บทว่า วิธา สมติกุกนุตติ ได้แก่ก้าวล่วงด้วยดีซึ่งส่วนแห่งมานะ. บทว่า สนุตติ สุวิมุตติ ได้แก่ชื่อว่าสงบ เพราะสงบกิเลสเสียได้ ชื่อว่าหลุดพ้นด้วยดีจากกิเลสทั้งหลาย. คำที่เหลือง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาพุทธยวรรคที่ ๒

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 700

แม้ในวรรคทั้งสอง ก็ตรัสอเสกขภูมิไว้. แต่ในวรรคทั้งสองนั้น
วรรคที่ ๑ ทรงแสดงแก่พระราหุลผู้ทูลขอ. วรรคที่ ๒ ทรงแสดงแก่พระ
ราหุลผู้มีได้ทูลขอ. แต่ตรัสธรรมอันอบรมบ่มวิมุตติสำหรับพระเถระใน
ราหุลสังยุตแม่ทั้งสิ้นแล.

จบราหุลสังยุต

๗. ลักษณะสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. อัญญัติสูตร

ว่าด้วยโครงกระดูกลอยฟ้าเป็นเหตุให้แย้ม

[๖๓๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ก็สมัยนั้นแล ท่านพระลักษณะกับท่านพระมหาโมคคัลลანะอยู่บนภูเขาศิขณภูฏ.

[๖๓๗] ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า ท่านพระมหาโมคคัลลანะ นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปหาท่านพระลักษณะจนถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้วได้กล่าวชวนท่านพระลักษณะว่า มาไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ด้วยกันเถิดท่านลักษณะ ท่านพระลักษณะรับคำท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า อย่างนั้น ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะกำลังลงจากภูเขาศิขณภูฏ ได้แย้มขึ้นในที่แห่งหนึ่ง. ที่นั้น ท่านพระลักษณะได้ตามท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า ท่านโมคคัลลานะ อะไรเล่าเป็นเหตุ เป็นปัจจัยทำให้แย้ม ท่านมหาโมคคัลลานะตอบว่า ท่านลักษณะ มิใช่เวลาที่จะเฉลยปัญหาข้อนี้ ท่านจงถามผมในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด.

[๖๓๘] ครั้งนั้นแล ท่านพระลักษณะกับท่านพระมหาโมคคัลลานะ

เที่ยววิณทนาตในกรุงราชคฤห์ กลับจากวิณทนาต ภายหลังภัตอาหารแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคม พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านพระลักษณะนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ถามท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า ท่านมหาโมคคัลลานะ เมื่อลงจากภูเขาอิชฌณภูทันทได้เข้มนขึ้นแล้วในที่แห่งหนึ่ง คุณก่อนท่านพระมหาโมคคัลลานะ อะไรเล่าเป็นเหตุ เป็นปัจจัยทำให้เข้มนขึ้น.

[๖๓๕] ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาอิชฌณภูทันทได้เห็นโครงกระดูกลอยอยู่ในเวหาส พวกเร่รังบ้าง กาบ้างพญาเร่รังบ้าง ต่างก็โผไปตามเจาะ จิก ทิ้งโครงกระดูกนั้น ได้ยินว่าโครงกระดูกนั้นส่งเสียงร้องกรวญกราง ผมคิดว่า อัจฉรย์จริงหนอ ไม่เคยมีมาหนอ สัตว์แม่เห็นปานนี้ก็จักมี ยักษ์แม่เห็นปานนี้ก็จักมี การได้อัฒภาพแม่เห็นปานนี้ก็จักมี.

[๖๔๐] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สาวกทั้งหลายเป็นผู้มีจักขุหนอ เป็นผู้มัญญานหนอ เพราะว่า แม่สาวกก็จักรู้ จักเห็นสัตว์เช่นนี้ หรือจักเป็นพยาน เมื่อก่อนเราได้เห็นสัตว์ตนนั้นเหมือนกัน แต่ว่าไม่ได้พยากรณ์ไว้ หากเราพึงพยากรณ์สัตว์นั้นไซ้ คนอื่น ๆ ก็จะไม่พึงเชื่อถือเรา ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนาน แก่ผู้ไม่เชื่อถือเรา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้เป็นคนฆ่าโคอยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ด้วยผลของ

กรรมนั้น เขาจึงหมกไหม้อยู่ในนรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี
หลายแสนปี ด้วยผลของกรรมนั้นแหละที่ยังเหลืออยู่ เขาจึงต้องเสวยการ
ไถ้อัฏภาพเห็นปานนี้.

จบอัญญัติสูตรที่ ๑

[สูตรทุกสูตรนี้ขึ้นต้นเหมือนสูตรที่ ๑ แต่มีเนื้อความต่างกันต่อไปนี้]

ลักษณะสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

อรรถกถาอัญญัติสูตรที่ ๑

ในลักษณะสังยุตมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระลักษณะเถระ ที่ท่านกล่าวว่า **อายุสุมา จ ลกขณตุเถโร**

เป็นผู้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นผู้หนึ่งแห่งชฎิลจำนวน ๑,๐๐๐
คน บรรลุพระอรหัตในเวลาจบอาทิตตปริยายสูตร ฟังทราบว่าเป็น
พระมหาสาวกรูปหนึ่ง. ก็เพราะเหตุที่ท่านประกอบด้วยอัฏภาพสมบุรณ์
ด้วยลักษณะ บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง เสมอด้วยพรหม. ฉะนั้น จึง
ได้สมญาว่าลักษณะ. ส่วนท่านมหาโมคคัลลานะบรรลุพระอรหัตในวันที่ ๗
นับแต่วันที่ท่านบวช เป็นพระอัครสาวกองค์ที่ ๒.

บทว่า **ลิตฺติ ปาตุวากาสิ** ความว่า ได้กระทำการเข้มน้อยๆ ให้
ปรากฏ ท่านอธิบายไว้ว่า ประกาศ คือแสดง.

ถามว่า ก็เพราะเห็นอะไร พระเถระจึงกระทำการแייםให้ปรากฏ.

ตอบว่า เพราะได้เห็นสัตว์ผู้เกิดในเปตโลกตนหนึ่ง มีแต่ร่างกระดูก ซึ่งมาแล้วในบาลีข้างต้น . ก็แล ท่านเห็นสัตว์นั้นด้วยทิพยจักขุหาได้เห็นด้วยประสาทจักขุไม่. จจริงอยู่ อตภาพเหล่านั้นยอมไม่ปรากฏแก่ประสาทจักขุ. ถามว่า ก็เมื่อท่านเห็นอตภาพเห็นปานนี้แล้วควรกระทำ ความกรุณา เพราะเหตุไรจึงกระทำการแייםให้ปรากฏ. ตอบว่า เพราะระลึกถึงสมบัติของตน และพุทธญาณ. จจริงอยู่ พระเถระเห็นอตภาพนั้นแล้ว ระลึกถึงสมบัติของตนว่า "เราหลุดพ้นแล้วจากอตภาพเห็นปานนี้ ที่บุคคลผู้ไม่เห็นสัจจะจะพึงได้ นั้นเป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ และระลึกถึงสมบัติแห่งพุทธญาณ อย่างนี้ว่า โอ ญาณสมบัติของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมวิบากเป็นอจินไตย ไม่ควรคิด ดังนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายยอมทรงแสดงกรรมวิบากอันนั้นให้ประจักษ์หนอ. ธรรมชาติอันพระพุทเจ้าทั้งหลายทรงแทงตลอดดีแล้ว" ดังนี้ จึงทำความแייםให้ปรากฏ.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรท่านพระลักษณะจึงไม่เห็น ท่านไม่มีทิพยจักขุหรือ.

ตอบว่า ไม่มี หามิได้. แต่พระมหาโมคคัลลานเถระนี้ถึงอยู่จึงได้เห็น. ฝ่ายพระลักษณะเถระไม่ได้เห็นเพราะไม่นึกถึง. เพราะธรรมชาติพระจันตาสพทั้งหลาย จะแייםโดยเหตุอันไม่สมควรก็หาไม่ ฉะนั้น พระลักษณะจึงถามท่านว่า "ท่านโมคคัลลานะ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้การแייםปรากฏ" ดังนี้. ฝ่ายพระเถระได้อ้างพระผู้มีพระภาคเจ้า

เป็นพยาน เพราะผู้ที่มิได้เห็นเรื่องที่เกิดขึ้นนี้ด้วยตนเองจะเชื่อได้ยาก จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า อกาลโ โข อาวุโส ดังนี้ เพราะประสงค์จะ พยากรณ์อ้างพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพยาน ต่อแต่นั้น เมื่อถูกถามใน สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงพยากรณ์โดยนัยมีอาทิว่า อิธำ อาวุโส ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อฏฺฐสงฺขลิกิ ได้แก่โครงกระดูกขาว ไม่มีเนื้อและเลือด. บทว่า คิขฺฌาปี กากาปี กุสลาปี ความว่า แม้นกเหล่านี้ ทั้งเร้งยักษิ์ ทั้งกายยักษิ์ ทั้งพญาเร้งยักษิ์ เข้ารุม ก็รูป อย่างนั้นย่อมไม่ปรากฏแก่เร้งเป็นต้นตามปกติ. บทว่า อนุปติตฺวา ได้ แก่ติดตาม. บทว่า วิตุเทฺหฺตติ ความว่า ไข่จะงอปากเหล็กซึ่งคมกริบ เหมือนดาบ เจาะตัดฉากข้างโน้นข้างนี้บ้าง. บทว่า สฺสุทฺติ ในบทว่า สฺสา สฺสุทฺติ อฏฺฐสฺสุตฺตริ กโรติ นี้ เป็นนิบาต. อธิบายว่า โครงกระดูกนั้น ส่งเสียงร้องครวญคราง คือเสียงแสดงความอาดูรเดือดร้อน. อตภาพ เช่นนั้นมีประมาณถึง ๓ โยชน์ บังเกิดขึ้นเพื่อเสวยวิบากของอกุศลกรรม เป็นอตภาพใสขึ้นพองเหมือนฝีสูก. ฉะนั้น โครงกระดูกนั้นเดือดร้อน เพราะเวทนามีกำลัง จึงส่งเสียงร้องประหลาดเช่นนั้น.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะจึงคิดว่า ธรรมดาสัตว์ผู้วนเวียนอยู่ในวัฏฏะ ย่อมไม่พ้นจากอตภาพเห็นปานนี้ เมื่อจะ แสดงธรรมสังเวชที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงกล่าว คำมีอาทิว่า ตสฺส มยฺหิ อาวุโส เอตทโหสิ อจฺจริยิ วัต โภ ดังนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศอานุภาพของพระเถระ

จึงตรัสคำมีอาทิว่า จกฺขุญฺจตา วต ภิกฺขเว สวากา วิหรนฺตุติ ดังนี้.
บรรดาบทเหล่านั้น สวากชื่อว่า จกฺขุญฺจตา เพราะภิกษุเหล่านั้นเกิดมีจักขุ.
อธิบายว่า ภิกษุเหล่านั้นมีจักขุเกิด ยังจักขุให้เกิดขึ้นอยู่. แม้ในบทที่ ๒
กัณฺฐนีนีเหมือนกัน. บทว่า ยตฺร ในคำว่า ยตฺร หิ นาม นีบงถึงเหตุ. ใน
ข้อนั้นมีอรรถโยชนาประกอบความดังต่อไปนี้ แม้ธรรมดาว่าสวากย่อมรู้เห็น
สัตว์เห็นปานนี้ หรือจักระทำให้เป็นพยานได้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สวากทั้งหลายเป็นผู้มีจักขุหนอ เป็นผู้มี
ญาณหนอ ด้วยคำว่า ปุพฺพเว เน โส ภิกฺขเว สตุโต ทิฏฺฐโ
ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราเมื่อกระทำสัตตนิกาย และภพ คติ
โยนิ จูติ นิवास อันหาประมาณมิได้ ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้
ให้เป็นพยานด้วยการแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ ณ โพธิมณฑลสถาน
ได้เห็นสัตว์นั้นแล้วในกาลก่อนแล.

บทว่า โคฆาตโก ได้แก่ สัตว์ผู้ฆ่าโคแก่กระดูกและเนื้อขายเลี้ยงชีพ.
บทว่า ตสฺสเวว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน ความว่า อปฺราปรียกรรมนั้น
อันประมวลไว้ด้วยเจตนาต่าง ๆ. จริงอยู่ เมื่อวิปากของเจตนาอันเป็นเหตุ
ให้เกิดปฏิสนธิในรกนั้นสิ้นแล้ว ปฏิสนธิกระทำกรรมที่เหลือ หรือกรรม
นิमितให้เป็นอารมณ์แล้วเกิดในเปรตเป็นต้นอีก. เพราะเหตุนั้น ปฏิสนธินั้น
ท่านเรียกว่า เป็นเศษวิปากของกรรมนั่นเอง เพราะมีส่วนเสมอกับกรรม
หรือเพราะมีส่วนเสมอกับอารมณ์. ก็สัตว์นี้เกิดขึ้นแล้วด้วยอาการอย่างนี้.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ ด้วยเศษวิปากของกรรมนั้นนั่นแล.

ได้ยินว่า ในเวลาที่สัตว์นั้นจูดิจากนรก กองกระดูกของโคทั้งหลาย
ที่ไม่มีเนื้อนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต. สัตว์นั้นกระทำการกรรมที่ปกปิดไว้
เมื่อนั้นเหมือนปรากฏแก่วิญญูชน จึงเกิดเป็นอัฐิสังขลิกเปรต.

จบอรรถกถาอัฐิสูตที่ ๑

๒. เพลีสูต

ว่าด้วยชินเนื้อลอยในอากาศ

[๖๔๑] ฯ ล ฯ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา
จากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นชินเนื้อลอยอยู่ในเวหาส พวกแร้งบ้าง กาบ้าง
นกกะกรุมบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิกทิ้งชินเนื้อนั้น ได้ยินว่า ชินเนื้อนั้น
ส่งเสียงร้องครวญคราง ฯ ล ฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นคน
ฆ่าโค อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง.

จบเพลีสูตที่ ๒

อรรถกถาเพลีสูตที่ ๒

ในเรื่องชินเนื้อ มีวินัจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โคฆาตโก ความว่า ผู้ฆ่าโคนั้นฆ่าแหละเนื้อโคเป็นชิน ฯ
ตาคให้แห่ง ขายเนื้อแห่งเลี้ยงชีวิตอยู่อุทายี. ด้วยเหตุนี้ ในเวลาที่

สัตว์นั้นจุดิจากนรก ขึ้นเนื่อนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต. สัตว์นั้นจึงเกิด
เป็นมังสเปติเปรด.

จบอรรถกถาเปติสูตรที่ ๒

๓. ปิณฑสูตร

ว่าด้วยก้อนเนื้อลอยอยู่ในอากาศ

[๖๔๒] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลง
มาจากภูเขาคิมณภูฏ ได้เห็นก้อนเนื้อลอยอยู่ในเวหาส แร้งบ้าง กาบ้าง
พญาแร้งบ้าง ต่างก็โผดลาตามจิกทึงก้อนเนื้อนั้น ได้ยินว่า ก้อนเนื้อนั้น
ส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ล ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นคนฆ่า
นกชาย อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบปิณฑสูตรที่ ๓

อรรถกถापิณฑสูตรที่ ๓

ในเรื่องก้อนเนื้อ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สาकुณิโก ความว่า ในเวลาจับนกมาขาย พรานนกเอาขน
และหนังออก เหลือไว้แต่ก้อนเนื้อ ขายเลี้ยงชีพ. ด้วยเหตุนี้ ในเวลา
ที่สัตว์นั้นจุดิจากนรก ก้อนเนื้อนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต. สัตว์นั้น
จึงเกิดเป็นมังสปิณฑเปรด (เปรดก้อนเนื้อ).

จบอรรถกถापิณฑสูตรที่ ๓

๔. นิจฉวิสฺสูตร

ว่าด้วยสัตว์ไม่มีผิวหนังลอยในอากาศ

[๖๔๓] ๑ ล ๑ พระมหาโมคคัลลสะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจาก
ภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบุรุษไม่มีผิวหนังลอยอยู่ในเวหาส แร้งบ้าง กาบ้าง
พญาแร้งบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิกทิ้งบุรุษนั้น ได้ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้อง
ครวญคราง ๑ล ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นคนฆ่าแกะขาย
อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบนิจฉวิสฺสูตรที่ ๔

อรรถกถานิจฉวิสฺสูตรที่ ๔

ในเรื่องสัตว์ไม่มีผิวหนัง มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

เมื่อพรานแกะนั้น ฆ่าแกะถลกหนังออกขายเลี้ยงชีพ ร่างของแกะ
ที่ไม่มีหนัง ได้ปรากฏเป็นนิมิตโดยนัยก่อนนั้นแล. เพราะฉะนั้น พราน
แกะนั้นจึงเกิดเป็นนิจฉวิเปรต.

จบอรรถกถานิจฉวิสฺสูตรที่ ๔

๕. อธิสฺสูตร

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นดาบลอยในอากาศ

[๖๔๔] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลสะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา
จากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบุรุษผู้มีขนเป็นดาบลอยอยู่ในเวหาส ดาบเหล่า

นั้นของบุรุษนั้นลอยขึ้นไป ๆ แล้วก็ตกลงที่กายของบุรุษนั้นแหละ ได้ยินว่า
บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้
เป็นคนฆ่าสุกรขาย อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ฯลฯ

จบอติสูตร

อรรถกถาอติสูตรที่ ๕

ในเรื่องสัตว์มีขนเป็นคาบ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

คนผู้ฆ่าสุกรนั้น เอาคาบฆ่าสุกรที่เลี้ยงดูด้วยผักตลอดกาลนาน
เลี้ยงชีพตลอดกาลนาน. ภาวะที่เขาเจ้อคาบนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต
เพราะนั้น เขาจึงเกิดเป็นอสิโลมเปรต.

จบอรรถกถาอติสูตรที่ ๕

๖. สัตติสูตร

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นหอก

[๖๔๕] ฯลฯ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลง
มาจากภูเขาศิขณภูฏ ได้เห็นบุรุษมีขนเป็นหอกลอยอยู่ในเวหาส หอก
เหล่านั้นของบุรุษนั้นลอยขึ้นไป ๆ แล้วก็ตกลงที่กายของบุรุษนั้นเอง ได้
ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์
นี้ได้เป็นคนฆ่าเนื้อขาย อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ฯลฯ

จบสัตติสูตรที่ ๖

อรรถกถาสัตติสูตรที่ ๖

ในเรื่องสัตว์มีขนเป็นหอก มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

คนผู้ฆ่าเนื้อนั้น พาเนื้อตัวหนึ่ง [สำหรับล่อเนื้อ] และถือหอก

ไปป่า เอาดอกแหวงพวกเนื้อที่มายืนอยู่ใกล้ ๆ เนื้อตัวนั้นให้ตาย. ภาวะ
ที่เขาเอาดอกแหวงเนื้อนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต เพราะฉะนั้น เขาจึง
เกิดเป็นสัตว์คิลอมเปรต.

จบอรรถกถาสัตตีสสูตรที่ ๖

๗. อุตฺตสูตร

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นลูกธนู

[๖๔๖] ฯลฯ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลง
มาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบุรุษมีขนเป็นลูกธนูลอยอยู่ในเวหาส ลูกธนู
เหล่านั้นของบุรุษนั้นลอยขึ้นไป ๆ แล้วก็ตกลงที่กายของบุรุษนั่นเอง ได้
ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้
ได้เป็นเพชฌฆาต อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ฯลฯ

จบอุตฺตสูตรที่ ๗

อรรถกถาอุตฺตสูตรที่ ๗

เรื่องสัตว์มีขนเป็นลูกธนูมีวินัจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า การณโก ได้แก่ บุรุษผู้เบียดเบียนคนที่ผิดต่อพระราช
ด้วยเหตุมากมาย ในที่สุดเอาลูกธนูแทงให้ตาย. ได้ยินว่า บุรุษนั้นแทง
เพราะรู้ว่า คนที่ถูกแทงในทีโน้นจะตาย. เมื่อเขาเลี้ยงชีพด้วยอาการ
อย่างนี้แล้วเกิดในนรก แต่นั้นด้วยเศษวิบาก ในเวลาที่เขาเกิดในนรกนั้น

ภาวะที่เขาใช้ลูกธนูแทง จึงได้ปรากฏเป็นนิมิต เพราะฉะนั้น เขาจึงเกิด
เป็นอุสุโลมเปรต.

จบอรรถกถาสุสูตรที่ ๗

๘. ปฐมสุจิตฺต

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นประตัก

[๖๔๗] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา
จากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบุรุษมีขนเป็นประตักลอยอยู่ในเวหาส ประตัก
เหล่านั้นของบุรุษนั้นลอยขึ้นไป ๆ แล้วก็ตกลงที่กายของบุรุษนั่นเอง ได้
ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๆ ล ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์
นี้ได้เป็นคนฝึกม้า อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบปฐมสุจิตฺตที่ ๘

อรรถกถापฐมสุจิตฺตที่ ๘

ในเรื่องสัตว์มีขนเหมือนประตัก มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สุโต ได้แก่ ผู้ฝึกม้า (สารถิ). อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
ผู้ฝึกโค ดังนี้ก็มี. ภาวะที่เขาเอาปลายแหลมประตักแทงนั้นแล ได้ปรากฏ
เป็นนิมิต เพราะฉะนั้น เขาจึงเกิดเป็นสุจิตฺตโลมเปรต.

จบอรรถกถापฐมสุจิตฺตที่ ๘

๕. ทุติยสุจิตฺต

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นเข็ม

[๖๔๘] ๑ ๓ ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบุรุษมีขนเป็นเข็มลอยอยู่ในเวหาส เข็มเหล่านั้นของบุรุษนั้นเข้าไปสรีระแล้วออกจากทางปาก เข้าไปในปากแล้วออกทางอก เข้าไปในอกแล้วออกทางท้อง เข้าไปในท้องแล้วออกทางขาอ่อน เข้าไปในขาอ่อนแล้วออกทางแข้ง เข้าไปในแข้งแล้วออกทางเท้า ได้ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ๓ ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้เป็นคนส่อเสียด อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ๓ ๑.

จบทุติยสุจิตฺตที่ ๕

อรรถกถาทุติยสุจิตฺตที่ ๕

ในเรื่องสัตว์มีขนเหมือนเข็ม เรื่องที่ ๒ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สุจิตฺโต ได้แก่ผู้ทำการส่อเสียด ได้ยินว่า เขาขูข่มหม่มมนุษย์ให้แตกกัน. และในราชตระกูล เขาขูข่มแล้วขูข่มเล่าว่า ผู้นี้มีสิ่งนี้ ผู้นี้ทำสิ่งนี้ด้วยสิ่งนี้ ให้ถึงความย่อยยับ. เพราะฉะนั้น เพื่อเสวยทุกข์เพราะทำให้เขาแตกกัน เพราะการขูข่มโดยประการที่พวกมนุษย์ถูกขูข่มแล้วแตกกัน เขากระทำการนั้นแหละให้เป็นนิมิตจึงเกิดเป็นสุจิตฺโตมเปรต.

จบอรรถกถาทุติยสุจิตฺตที่ ๕

๑. ม. สุจิตฺโต ผู้กล่าวส่อเสียด.

๑๐. อันทภาரிสูตร

ว่าด้วยบุรุษมีอ้นทะเท่าหม้อ

[๖๔๕] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา จากภูเขาศิขณภูฏ ได้เห็นบุรุษมีอ้นทะใหญ่เท่าหม้อลอยอยู่ในเวหาส บุรุษ นั้นแม่เมื่อเดินไปก็แบกอ้นทะนั้นไว้บนบ่า แม่เมื่อนั่งก็ทับอ้นทะนั้นแหละ แร้งบ้าง กาบ้าง พญาแร้งบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิกทิ้งบุรุษนั้น ได้ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้ เป็นผู้พิพากษาคัดสินอรรถคดีโกง อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบอันทภาริสูตรที่ ๑๐

จบปฐมวรรคที่ ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัฏฐิสูตร
๒. เปลีสสูตร
๓. ปิณฑสูตร
๔. นิจฉวิสูตร
๕. อติสูตร
๖. สัตตติสูตร
๗. อุตสูสูตร
๘. ปฐมสูจิสูตร
๙. ทุติยสูจิสูตร
๑๐. อันทภาริสูตร.

อรรถกถาอันทภาริสูตรที่ ๑๐

ในเรื่องบุรุษมีอ้นทะเท่าหม้อ มีวินัจฉยดังต่อไปนี้.

บทว่า คามภูฏ ได้แก่อำมาตย์ผู้วินัจฉยคดี เพราะเขามีส่วนเสมอ กับกรรม จึงมีอ้นทะประมาณเท่าหม้อ คือขนาดหม้อใหญ่. เพราะเขาจับ

สินบนในที่ลับคือที่ปกปิด ทำโทษให้ปรากฏในการวินัยคดีโกง ทำผู้เป็น
เจ้าของให้ไม่ได้เป็นเจ้าของ ฉะนั้น อวัยวะเพศลับของเขาจึงเกิดในที่เปิดเผย
เพราะเมื่อลงโทษ เขาได้ข่มเหงผู้อื่น ฉะนั้น อวัยวะเพศลับของเขาจึง
เกิดเป็นสิ่งข่มเหง (ทรมาณตน) เพราะเหตุที่อวัยวะดำรงอยู่ในตำแหน่ง
ที่ดำรงอยู่แล้ว ควรจะเรียบร้อย กลับไม่เรียบร้อย ฉะนั้น เขาจึงต้องนั่ง
อย่างไม่เรียบร้อยบนอวัยวะเพศลับ.

จบอรรถกถาอรรถกถาวิสุทธิสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาปฐมวรรคที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. กุปนิมุกคสูตร

ว่าด้วยบุรุษจมหลุมคูถ

[๖๕๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ฯ ล ฯ ท่านมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงหาจากภูเขาอิชฌกฎุได้เห็นบุรุษจมอยู่ในหลุมคูถจนมิดศีรษะ ฯ ล ฯ คูถก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นคนทำชู้กับภรรยาของผู้อื่น อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ฯ ล ฯ

จบกุปนิมุกคสูตรที่ ๑

[พึงทำเปยยาลอย่างนั้น]

ทุติยวรรคที่ ๒

อรรถถากุปนิมุกคสูตรที่ ๑

วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๑ เรื่องชายทำชู้กับภรรยาของผู้อื่น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

สัตว์นั้นถูกต้องผัสสะหญิงมีสามี ซึ่งคนอื่นรักษาคุ่มครอง มีจิตยินดี

ด้วยสุขแต่อุจาระและสุขแต่กาม เพราะเขามีส่วนเสมอกับกรรม จึง
สัมผัสศฤง บังเกิดในหลุมคู่นั้นเพื่อเสวยทุกข์.

จบอรรถกถาคุธชาติสูตรที่ ๒

๒. คุชชาติสูตร

ว่าด้วยบุรุษกินคูถ

[๖๕๑] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลง
มาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบุรุษผู้จมอยู่ในหลุมคูถ ใช้มือทั้งสองกอบคูถ
กิน ๑ ล ๑ คูถก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นพราหมณ์อยู่ในกรุงราชคฤห์
นี้เอง พราหมณ์นั้นนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ในพระศาสนาของพระกัสสป-
สัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยภัตแล้ว เอาคูถใส่จานเต็มวางแล้ว ไซ้ให้คนไปบอก
เวลาแล้วกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ขอพวกท่านจงฉันและจงนำไปจนพอแก่
ความต้องการเถิด ๑ ล ๑.

จบคุชชาติสูตรที่ ๒

อรรถกถาคุธชาติสูตรที่ ๒

เรื่องบุรุษผู้กินคูถ ปราภุชัคแล้วแล.

จบอรรถกถาคุธชาติสูตรที่ ๒

๓. นิจนวิตถีสูต

ว่าด้วยหญิงไม่มีผิวหนัง

[๖๕๒] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาชิลมกุฏ ได้เห็นหญิงผู้ไม่มีผิวหนังลอยอยู่ในเวหาส แร้งบ้าง กาบ้าง นกตะกรุมบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิกทิ้งหญิงนั้น ได้ยินว่า หญิงนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หญิงนี้ได้เป็นหญิงประพุดินอกใจสามีอยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบนิจนวิตถีสูตที่ ๓

อรรถกถานิจนวิตถีสูตที่ ๓

ในเรื่องหญิงไม่มีผิวหนัง มีวินัยดังต่อไปนี้.

เพราะกรรมคำว่ามาตุคาม ย่อมไม่เป็นใหญ่ในผัสสะของตน และมาตุคามนั้นขโมยผัสสะอันเป็นของของสามีแล้วให้เกิดความยินดีผัสสะของผู้อื่น ฉะนั้น เธอจึงมีผัสสะเป็นสุข เพราะมีส่วนเท่ากับกรรม จูติจากอรรถาพจน์แล้ว จึงเกิดเป็นหญิงไม่มีผิวหนัง เพื่อเสวยสัมผัสเป็นทุกข์.

จบอรรถกถานิจนวิตถีสูตที่ ๓

๔. มังคุพิตถีสูต

ว่าด้วยหญิงมีกลิ่นเหม็น

[๖๕๓] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาชิลมกุฏ ได้เห็นหญิงมีกลิ่นเหม็นน่าเกลียดลอยอยู่ในเวหาส

แรงแบบ กาบข้าง นกตะกรุมบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิตถึงหญิงนั้น ได้ยินว่า
หญิงนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๆ ล ๆ คู่ก่อน. ภิกษุทั้งหลาย หญิงนี้ได้
เป็นหญิงแม่มด อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๆ ล ๆ.

จบมังคุพิตติสูตรที่ ๔

อรรถกถามังคุพิตติสูตรที่ ๔

ในเรื่องหญิงมีกลิ่นเหม็น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มงคุพิ ได้แก่มีรูปแปลก ไม่น่าดู น่ารังเกียจ. ได้ยินว่า
เธอเป็นหญิงแม่มดกระทำกรรมของหญิงผู้เป็นทาสีขี้กษัย เทียวประกาศว่า
เมื่อคนนี้ ๆ ทำพิธีกรรมอย่างนี้ พวกท่านทั้งหลายจักเจริญอย่างนี้ ดังนี้
แล้วลวงถือเอาของหอมและดอกไม้เป็นต้นของมหาชน ให้มหาชนมีความ
เห็นชั่วเห็นผิด. เพราะฉะนั้น เธอจึงมีส่วนเท่ากับกรรมนั้น เธอจึงมี
กลิ่นเหม็น เหตุขโมยของหอมและดอกไม้เป็นต้น เธอเกิดมีรูปไม่น่าดู
แปลกประหลาด น่ารังเกียจ เหตุให้เขาถือความเห็นชั่ว.

จบอรรถกถามังคุพิตติสูตรที่ ๔

๕. โอกลินีสสูตร

ว่าด้วยหญิงมีน้ำเหลืองไหล

[๖๕๔] ๆ ล ๆ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา
มาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นหญิงผู้มีน้ำเหลืองไหลเต็มไปด้วยถ่านเพลิง
ลอยอยู่ในเวหาส ได้ยินว่า หญิงนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๆ ล ๆ ก่อนดู

ภิกษุทั้งหลาย หญิงนี้ได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้ากาลิงคะ นางถูก
ความหึงครอบงำ ได้เอาเตาซึ่งเต็มไปด้วยถ่านเพลิงเทรดหญิงร่วมฟัว ๑ ล ๑.

จบโอกิลินีสสูตรที่ ๕

อรรถกถาโอกิลินีสสูตรที่ ๕

ในเรื่องหญิงมีน้ำเหลืองไหล มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อุปุกก** **โอกิลินี** **โอภิรีณี** ความว่า ได้ยินว่า นาง
นอนคืนแรกกระสับกระส่ายหมกไหม้อยู่บนเชิงตะกอนเต็มไปด้วยถ่านเพลิง
เพราะฉะนั้น นางจึงร้อนระอุ คือมีร่างกายถูกไฟร้อนแผดเผาจนมีน้ำเหลือง
ไหล มีร่างกายเปราะเปื้อน คือมีหยาดน้ำเหลืองไหลออกจากร่างกายของ
เธอ และมีร่างกายเต็มไปด้วยถ่านเพลิง เกือบตกลงไปด้วยถ่านเพลิง คือ
ข้างล่างของนาง มีถ่านเพลิงมีสีเหมือนดอกทองกวาว ที่ข้างทั้งสองก็
เหมือนกัน ข้างบนของนาง มีถ่านเพลิงตกลงมาจากอากาศ เหตุฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า **อุปุกก** **โอกิลินี** **โอภิรีณี** ดังนี้. บทว่า **ธา**
อิสสาปกตา **สปีตี** **องุการกฏา** **हन** **โอภิรี** ความว่า ได้ยินว่า หญิง
เพื่อนคนหนึ่งของพระราชานั้นตั้งเตาถ่านเพลิงไว้ใกล้ ๆ เช็ดน้ำจากตัว
และเอาฝ่ามือเช็ดเหงื่อ แม้พระราชาที่ทรงสนทนาและทรงแสดงอาการ
ยินดีกับเธอ. พระอัครมเหสีทรงอดทนอาการเช่นนั้นไม่ได้ ถูกความหึง
หวงครอบงำ เมื่อพระราชาเสด็จหลีกไปไม่นาน พระนางถือเอาถ่านเพลิง
นั้นเทถ่านเพลิงลงบนหญิงนั้น. พระนางทำกรรมนั้นแล้ว บังเกิดในเปต-
โลก เพื่อเสวยวิบากเช่นนั้นตอบแทน.

จบอรรถกถาโอกิลินีสสูตรที่ ๕

๖. สีสัจฉินนสูตร

ว่าด้วยตัวกะพันธศีรชะชาด

[๖๕๕] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นตัวกะพันธไม่มีศีรชะ มีตาและปากอยู่ที่อก ลอยอยู่ในเวหาส แร้งบ้าง กาบ้าง นกตะกรุมบ้าง ต่างก็โผดตามจิต ทั้งตัวกะพันธนั้น ได้ยินว่า ตัวกะพันธนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นเพชฌฆาตผู้ฆ่าโจร ซึ่งว่าหาริกะ อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบีสัจฉินนสูตรที่ ๖

อรรถกถาสัจฉินนสูตรที่ ๖

ในเรื่องคนฆ่าโจร มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

ผู้ฆ่าโจรนั้น ตัดศีรชะพวกโจรเป็นเวลานานตามคำสั่งพระราชา เมื่อบังเกิดในเปตโลก บังเกิดเป็นตัวกะพันธไม่มีศีรชะ.

จบอรรถกถาสัจฉินนสูตรที่ ๖

๗. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยภิกษุไฟติดทั่วตัวลอยในอากาศ

[๖๕๖] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นภิกษุอยู่ในเวหาส ฟ้าส่งฆาฏิกี้ดี บาดร กี้ดี ประคตเอวก็ดี ร่างกายก็ดี ของภิกษุนั้น อันไฟติดทั่วลูกโซติช่วง

แล้ว ได้ยินว่า ภิกษุหนึ่งส่งเสียงร้องครวญคราง ๆ ล ๆ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุนี้ได้เป็นภิกษุผู้ชั่วช้าในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัม-
พุทธเจ้า ๆ ล ๆ.

จบภิกษุสูตรที่ ๗

อรรธถาภิกษุสูตรที่ ๗

ในเรื่องภิกษุ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ปาปภิกษุ** ได้แก่ ภิกษุลามก. ได้ยินว่า ภิกษุหนึ่งบริโภคน้ำ
ป้างจัย ๔ ที่ชาวโลกถวายด้วยศรัทธา เป็นผู้ไม่สำรวมทางกายทวารและ
วจีทวารทำลายอาชีพะเสียบ เทียบปล่อยจิตใจให้สนุกสนาน. แต่ครั้ง เธอ
ไปหม้อยู่ในนรกตลอดพุทธันดรหนึ่ง เมื่อเกิดในเปตโลก บังเกิดด้วย
อัธภาพเช่นภิกษุหนึ่งเอง.

จบอรรธถาภิกษุสูตรที่ ๗

๘. ภิกษุนี้สูตร

ว่าด้วยภิกษุณีไฟติดทั่วตัวลอยในอากาศ

[๖๕๗] ๆ ล ๆ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลง
มาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นภิกษุณีลอยอยู่ในเวหาส ผ้าสังฆาฏีกีติ บาตร
กีติ ประคดเอวกีติ ร่างกายกีติ ของภิกษุณีนั่น อันไฟติดทั่วลุกโชติ
ช่วงแล้ว ได้ยินว่า ภิกษุณีนั่นส่งเสียงร้องครวญคราง ๆ ล ๆ คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีนี้ได้เป็นภิกษุณีผู้ชั่วช้า ในศาสนาของพระกัสสป-

สัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ ล ๑.

จบภิกขุนี้สูตรที่ ๘

๘. ลิกขมานาสูต

ว่าด้วยลิกขมานาไฟติดทั่วตัวลอยในอากาศ

[๖๕๘] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นลิกขมานาลอยอยู่ในเวหาส ผ่าสังฆาภิกี้ดี บาตรก็ดี ประคดเอวก็ดี ร่างกายก็ดี ของลิกขมานานั้น อันไฟติดทั่ว ลูกโซติช่วงแล้ว ได้ยินว่า ลิกขมานานั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลิกขมานานี้ได้เป็นลิกขมานาผู้ชั่วช้า ในศาสนาของ พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ ล ๑.

จบลิกขมานาสูตที่ ๘

๑๐. สามณेरสูต

ว่าด้วยสามณेरไฟติดทั่วตัวลอยอยู่ในอากาศ

[๖๕๙] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นสามณेरลอยอยู่ในเวหาส ผ่าสังฆาภิกี้ดี บาตรก็ดี ประคดเอวก็ดี ร่างกายก็ดี ของสามณेरนั้น อันไฟติดทั่ว ลูกโซติช่วงแล้ว ได้ยินว่า สามณेरนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สามณेरนี้เป็นสามณेरผู้ชั่วช้า ในศาสนาของพระกัสสป.

สัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ ล ๑.

จบสามเณรสสูตรที่ ๑๐

๑๑. สามเณีสสูตร

ว่าด้วยสามเณรีไฟติดทั่วตัวลอยอยู่ในอากาศ

[๖๖๐] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นสามเณรีลอยอยู่ในเวหาส ผ้าสังฆาฏิกีดี บาตรก็ดี ประคตเอวก็ดี ร่างกายก็ดี ของสามเณรีนั้น อันไฟติดทั่วลูกโซติช่วงแล้ว ได้ยินว่า สามเณรีนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ผมคิดว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีมาหนอ สัตว์แม่เห็นปานนี้จักมี ยักษ์แม่เห็นปานนี้จักมี การได้อัตภาพแม่เห็นปานนี้จักมี.

[๖๖๑] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สาวกทั้งหลายเป็นผู้มีจักขุหนอ เป็นผู้มีญาณหนอ เพราะแม้สาวกก็จักรู้จักเห็นสัตว์เห็นปานนี้ หรือจักเป็นพยาน เมื่อก่อนสามเณรีนั้นเราก็ได้เห็นแล้วเหมือนกัน แต่ว่ามิได้พยากรณ์ หากว่าเราจะพึงพยากรณ์สามเณรีนี้ไซ้ คนอื่นก็จะไม่พึงเชื่อถือเรา ชื่อนั้นพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนาน แก่ผู้ที่ไม่เชื่อถือเรา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สามเณรีนี้ได้เป็นสามเณรีผู้ชั่วช้าในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยผลของกรรมนั้น สามเณรีนั้นหมกไหม้แล้ว ในนรกหลายมี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายหมื่นปี หลายแสนปี ด้วยผลของกรรมนั้นแหละยังเหลืออยู่ สามเณรีนั้นจึงต้องเสวยการได้อัตภาพ

เห็นปานดังนี้.

จบสามเณรีสูตรที่ ๑๑

จบทุติยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กุปนิมคคสูตร	๒. คุณชาติสูตร
๓. นิจฉวิตถิสูตร	๔. มังคุพิตถิสูตร
๕. โอภิลินีสูตร	๖. สัตถจินนสูตร
๗. ภิกษุสูตร	๘. ภิกขุณีสูตร
๙. ลิกขมานาสสูตร	๑๐. สามเณรสูตร
๑๑. สามเณรีสูตร	

จบลักษณสังยุตที่ ๗

อรรถกถาภิกขุณีสูตรที่ ๘ เป็นต้น

แม้ในเรื่องของนางภิกษุณี ลิกขมานา สามเณร สามเณรี ก็มี
วินิจฉัยอย่างนี้เหมือนกันแล.

จบอรรถกถาภิกขุณีสูตรที่ ๘ เป็นต้น

จบอรรถกถาลักขณสังยุต

๗. โอปัมมสังยุต

๑. ฎฎาการสูตร

ว่าด้วยกลอนของเรื่อนยอด

[๖๖๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กลอนทั้งหลายของเรื่อนยอดทั้งหมดไปรวมที่ยอด เมื่อเรื่อนยอดเรื่อน กลอนเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการรื้อออก แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล อกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีอวิชาเป็นมูล ประชุมกันที่อวิชา เมื่ออวิชาถูกถอนขึ้นแล้ว อกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถึงการถอนขึ้น เพราะเหตุดังนี้ฉันใด พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า พวกเราจักเป็นผู้ไม่ประมาท ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบฎฎาการสูตรที่ ๑

โอปัมมสังยุต

อรรถกถาฎฎาการสูตรที่ ๑

โอปัมมสังยุต ฎฎาการสูตรที่ ๑ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า ฎฎงฺกมา เพราะไปรวมที่ยอด. ชื่อว่า ฎฎสโมสรณา เพราะ

รวมกันที่ยอด. บทว่า ภูฏสมมุขมาตา ความว่า เมื่อรื้อยอดเรือน.

บทว่า อวิชชาสมมุขมาตา ความว่า เพราะถอนอวิชาได้ด้วยอรหัต-

มรรค. บทว่า อปุปตฺตา ได้แก่เป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่อยู่ปราศจากสติ.

จบอรรถกถาฎาการสูตรที่ ๑

๒. นขลิจสูตร

ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์มีน้อย

เหมือนฝุ่นติดปลายเล็บ

[๖๖๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงช้อนฝุ่นเล็กน้อยไว้ที่ปลายพระนขาแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลาย
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฝุ่น
เล็กน้อยที่เราช้อนขึ้นไว้ที่ปลายเล็บนี้ กับมหาปฐพีนี้ ไหนมากกว่ากัน.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาปฐพีนั้น
แหละมากกว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนขึ้นไว้ที่ปลาย
พระนขานี้มีประมาณน้อย ย่อมไม่ถึงแม้ซึ่งการนับ ย่อมไม่ถึงแม้ซึ่งการ
เทียบเคียง ย่อมไม่ถึงแม้ซึ่งส่วนแห่งเสี้ยว เพราะเทียบมหาปฐพีเข้าแล้ว
ฝุ่นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนขึ้นไว้ที่ปลายพระนขามีประมาณเล็ก
น้อย.

[๖๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มี
ประมาณน้อย สัตว์ไปเกิดในกำเนิดอื่นจากมนุษย์มีมากกว่ามากทีเดียว
ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนี้ฉนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า

เราจักเป็นผู้ไม่ประมาท คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่าง
นี้นั้นแหละ.

จบนขลิสสูตรที่ ๒

อรรถกถานขลิสสูตรที่ ๒

ในนขลิสสูตรที่ ๒ มีวินัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มนุสฺเสสุ ปจฺจายนฺติ มีอธิบายว่า เหล่าชนที่จุติจาก
มนุษย์โลกแล้วเกิดในมนุษย์โลกนั้นแล มีประมาณน้อย. บทว่า อญฺญตฺร
มนุสฺเสหิ ความว่า เหล่าชนที่จุติจากมนุษย์โลกแล้วไม่เกิดในมนุษย์โลก
ไปเกิดเฉพาะในอบาย ๔ มีมากกว่า เหมือนฝุ่นในมหาปฐพี. ก็ในพระ-
สูตรนี้ ท่านรวมเทวดากับมนุษย์ทั้งหลายเข้าด้วยกัน. เพราะฉะนั้น พึง
ทราบว่ ผู้เกิดในเทวโลกมีประมาณน้อย เหมือนผู้ที่เกิดในมนุษย์โลก
ฉะนั้น.

จบอรรถกถานขลิสสูตรที่ ๒

๓. กุลสูตร

ว่าด้วยอานิสงส์เมตตาเจโตวิมุตติ

[๖๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สกฺลใดสกฺลหนึ่งมีสตรีมาก
มีบุรุษน้อย สกฺลเหล่านั้นย่อมถูกพวกโจรผู้ขโมยด้วยหม้อปล้นได้ง่าย แม้

ฉันทิโก ภิกขุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ ไม่กระทำให้มากแล้ว
ภิกขุรูปนั้นย่อมถูกพวกอมนุษย์กำจัดได้ง่าย ฉันทิโกเหมือนกัน.

[๖๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สกุลเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีสตรีน้อย
มีบุตรมาก สกุลเหล่านั้นย่อมถูกพวกโจรผู้ขโมยด้วยหม้อปล้นได้ยาก แม้
ฉันทิโก ภิกขุรูปใดรูปหนึ่งเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ การทำให้มากแล้ว ภิกษุ
รูปนั้นย่อมเป็นผู้อันอมนุษย์กำจัดได้ยาก เพราะเหตุดังนี้ ฉันทิโกทั้งหลาย
พึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ กระทำให้มาก กระทำ
ให้เป็นประจวบเหมาะ กระทำให้เป็นที่ตั้งอาศัย ให้มั่นคง สังสมปรารถด้วยดี
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบกุลสูตรที่ ๓

อรรถกถากุลสูตรที่ ๓

ในกุลสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **สุปฺปรั สฺยานิ** ได้แก่ ถูกพวกโจรเบียดเบียนได้ง่าย. บทว่า
กฺมฺภตฺถเนเกหิ ความว่า ชื่อว่า **กฺมฺภตฺถเนกา** ได้แก่ เหล่าโจรผู้เข้าเรือน
คนอื่น ตรวจสอบด้วยแสงประทีป ประสงค์จะลักสิ่งของของคนอื่น จุด
ประทีปใส่หม้อเข้าไป สิ่งของเหล่านั้นอันโจรผู้ใช้หม้อเหล่านั้นขโมยได้ง่าย.
บทว่า **อนนฺสุเสหิ** ความว่า จริงอยู่ ปิศาจผู้เล่นฝุ่น ย่อมกำจัดผู้เว้น
เมตตาภาวนา จะป่วนกล่าวไปไยถึงพวกอมนุษย์ผู้ยิ่งใหญ่เล่า. บทว่า
ภาวิตา ได้แก่ ให้เจริญนั้นแล. บทว่า **พหุลิกตา** ได้แก่ กระทำบ่อย ๆ.
บทว่า **ยานิกตา** ได้แก่ กระทำให้เป็นดุจยานที่เทียมแล้ว. บทว่า
วตฺถุกตา ได้แก่ กระทำให้เป็นดุจพื้นที่ เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งอาศัย

บพว่า อนุจฺจิตา ไ้ด้แก่ ต้งมัน้แล้ว. บพว่า ปรีจิตา ไ้ด้แก่ ต้งสม
โดยรอบ. บพว่า สุตมาทฺธา ไ้ด้แก่ มีจิตพากเพียรด้วยดี.

จบอรรถกถากุลสูตรที่ ๓

๔. โอกขาสูตร

ว่าด้วยการให้ทาน

[๖๖๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิตเศรษฐี กรุงสาวัตถี... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ใน
เวลาเช้า ผู้ใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเที่ยง ผู้ใดพึง
ให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเย็น ผู้ใดพึงเจริญเมตตาจิตใน
เวลาเช้า โดยที่สุคแม่เพียงชั่วการหยคน้ำมันแห่งแม่โค หรือผู้ใดพึงเจริญ
เมตตาจิตในเวลาเที่ยง โดยที่สุคแม่เพียงชั่วการหยคน้ำมันแห่งแม่โค หรือ
ผู้ใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเย็น โดยที่สุคแม่เพียงชั่วการหยคน้ำมันแห่ง
แม่โค การเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้ว ๓ ครั้ง
ในวันหนึ่งนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เรา
จักเจริญเมตตาเจโตวิมุติ กระทำให้มาก กระทำให้เป็นประดุจยาน
กระทำให้เป็นที่ตั้งอาศัย ให้มั่นคง สัม สัม ประรภด้วยดี ลูกก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบโอกขาสูตรที่ ๔

อรรถกถาโอฆาสูตที่ ๔

ในโอฆาสูตที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า โอฆาสุต ได้แก่ หม้อปากกว้าง ๑๐๐ หม้อ. บทว่า ทาน
ทเทย ความว่า พึงให้ทานหม้อใหญ่เต็มด้วยโภชนะประณีต ๑๐๐ หม้อ.
บาลีว่า อุกุสสตี ดังนี้ก็มี. ความของบาลีนั้นว่า ประทีปด้าม ๑๐๐ ดวง
อธิบายว่า พึงถวายทานเต็มด้วยรัศนะ ๗ ตลอดสถานที่ร้อยเท่าจากสถานที่
ที่ที่แสงสว่างของประทีปดวงหนึ่งแผ่ไปถึง. บทว่า คทพฺพหนมตฺตี ได้แก่
เพียงการหยดน้ำนมแห่งแม่โค อธิบายว่า เพียงการบีบหัวนมแม่โคครั้ง
เดียว. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เพียงสละกลิ้ง คือเพียงใช้ ๒ นิ้วจับ
ก้อนของหอมสุดคมครั้งเดียว. ก็ตลอดกาลแม้เพียงนี้ ผู้ใดสามารถเจริญ
เมตตาจิต แผ่ประโยชน์เกื้อกูลไปในสรรพสัตว์ในโลกธาตุทั้ง ๔ ซึ่งหา
ประมาณมิได้ โดยกำหนดเอาห้องบริเวณและอุปจารวิหาร หรือโดยกำหนด
เอาจักรวาล การเจริญเมตตาจิตของผู้ผู้นั้นนี้มีผลมากกว่านั้น คือกว่าทาน
ที่เขาให้วันละ ๓ ครั้ง.

จบอรรถกถาโอฆาสูตที่ ๔

๕. สัตติสูตร

ว่าด้วยหอก

[๖๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หอกมีใบอันคม ถ้าบุรุษพึงมากล่าวว่า

เราจักงอเข้า จักพับ จักม้วน ซึ่งหอกมีใบอันคมนี้ด้วยฝ่ามือ หรือด้วย
กำมือ ดังนี้ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นเป็นผู้สามารถ
เพื่อจะงอเข้า เพื่อจะพับ เพื่อจะม้วน ซึ่งหอกมีใบอันคมนี้ด้วยฝ่ามือ
หรือด้วยกำมือได้หรือหนอ.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นเพราะเหตุไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะว่าการที่จะงอเข้า จะพับและม้วน
ซึ่งหอกมีใบอันคมด้วยฝ่ามือหรือด้วยกำมือ กระทำไม่ได้ง่าย ก็แหละบุรุษ
นั้น พึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเหน็ดเหนื่อยลำบากถ่ายเดียว แม้นใจ.

[๖๖๕] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เจริญ
เมตตาเจโตวิมุตติ กระทำให้มาก กระทำให้เป็นประจวบกัน กระทำให้
เป็นที่ตั้งอาศัยให้มั่นคง สัมสม ปรารภด้วยดี ถ้าอมนุษย์จะพึงกระทำจิต
ของภิกษุนั้นให้ฟุ้งซ่าน อมนุษย์นั้นพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเหน็ดเหนื่อย
ลำบากถ่ายเดียว ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนี้ นั้น เธอทั้งหลายพึง
ศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ กระทำให้มาก กระทำให้
เป็นประจวบกัน กระทำให้เป็นที่ตั้งอาศัย ให้มั่นคง สัมสม ปรารภด้วยดี
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบสัตติสูตรที่ ๕

อรรถกถาสัตติสูตร

ในสัตติสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ในคำว่า ปฏิเลณิสสามิ เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า

งอ ได้แก่ รวบปลายนิ้วมมาเหลื่อมเกลียวฝ่าย และคล้องรวมกันไว้ เหมือนเกลียวขางไม้. ชื่อว่า พับ ได้แก่ รวบตรงกลางแล้วนิ้วมมา หรือ รวมเข้ากับคมแล้วเอาคมทั้ง ๒ คล้องเข้าด้วยถัน. ชื่อว่า ม้วน ได้แก่ ม้วนเหมือนการกระทำอย่างเกลียวฝ่าย คลี่เสื่อลำแพนที่ม้วนไว้นานแล้ว ม้วนกลับตามเดิม.

จบอรรถกถาสัตตสุตฺตที่ ๕

๖. ธนุคคหสูตร

ว่าด้วยการจับลูกธนู

[๖๓๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นายขมังธนู ๔ คน ถือธนูอันมั่นคง ได้ศึกษา มาดีแล้ว เป็นผู้มีความชำนาญ เป็นผู้มึนคิลปะอันได้แสดงแล้ว ยืนอยู่แล้ว ในทิศทั้ง ถ้าบุรุษพึงมากกล่าวว่ เราจักจับลูกธนูทั้งหลายที่นายขมังธนู ทั้ง ๔ เหล่านี้ยังมาจากทิศทั้ง ๔ ไม่ให้ตกถึงแผ่นดิน เธอทั้งหลายจะสำคัญ ความซื่อนั้นเป็นไฉน ควรจะกล่าวได้ว่า บุรุษผู้มีความเร็ว ประกอบด้วย ความเร็วอย่างยอดเยี่ยม ดังนี้หรือ.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าแม้บุรุษจะพึง จับลูกธนูที่นายขมังธนูเพียงคนเดียวยังไม่ให้ตกถึงแผ่นดิน ก็ควรจะกล่าว ได้ว่า บุรุษผู้มีความเร็ว ประกอบด้วยความเร็วอย่างยอดเยี่ยม จะกล่าว ไปไยถึงการจับลูกธนูทั้ง ๔ ลูกที่นายขมังธนู ๔ คนยังมาจาก ๔ ทิศแม้

ฉันใด.

[๖๗๑] พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า ความเร็วของ พระจันทร์และพระอาทิตย์ เร็วกว่าความเร็วของบุรุษนั้น ความเร็วของ เทวดาที่ไปข้างหน้าพระจันทร์พระอาทิตย์ เร็วกว่าความเร็วของบุรุษและ ความเร็วของพระจันทร์และพระอาทิตย์ อายุสังขารสั้นไปเร็วกว่าความเร็ว นั้น ๆ เพราะเหตุดังนี้นี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลาย จักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ แหะละ.

จบชนุกคหสูตรที่ ๖

อรรถกถาชนุกคหสูตรที่ ๖

ในชนุกคหสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทพฺพหฺรมฺมา ชนุกฺคหา** ได้แก่ นายขมังธนูผู้แม่นธนู- ธนูที่ใช้กำลัง ๒,๐๐๐ คนโอง เรียกว่า ทพฺพหฺรฺ (ธนูหนัก). บุคคล ผู้โง่งธนู จับที่คันธนู ซึ่งผูกสายธนูแล้ว อันหนักด้วยเครื่องประกอบ ที่หัวคันธนูมีโลหะเป็นต้น แล้วยกคันธนูขึ้น ให้พ่นพ่นดิน ชั่วระยะ ลูกศรหนึ่ง. บทว่า **สุสิฏฺฐิตา** ได้แก่ ศิลปะที่เรียนในสำนักอาจารย์ ตลอด ๑๒ ปี. บทว่า **กตฺหตุตา** ความว่า ผู้ที่เรียนเฉพาะแต่ศิลปะ เท่านั้น ไม่มีการฝึกฝีมือ. ส่วนชนผู้ฝึกฝีมือเหล่านี้ มีความชำนาญที่อบรม มาแล้ว. บทว่า **กตฺวาปาสนา** ได้แก่ ผู้ที่ประลองศิลปะในราชตระกูลเป็นต้น แล้ว.

บพว่า **ตสฺส ปุริสสฺส ชโว** ความว่า ขึ้นชื่อว่า บุรุษอื่นเห็น
ปานนี้ไม่เคยมี. ส่วนพระโพธิสัตว์เท่านั้น ได้ชื่อว่า ชวนทั้งสากล.
ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ได้นำลูกธนูทั้ง ๔ มาแล้ว.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พี่น้องชายของพระโพธิสัตว์บอกว่า ข้าแต่
พี่ชาย พวกเราจักเล่นแข่งไปกับพระอาทิตย์. พระโพธิสัตว์กล่าว
พระอาทิตย์เร็วมาก พวกเจ้าไม่อาจไปเร็วเท่าพระอาทิตย์ได้. พี่น้องกล่าว
อย่างนั้นแหละ ๒-๓ ครั้ง คิดว่าจะไปในวันหนึ่ง จึงบินขึ้นไปจับอยู่ ณ
ภูเขาขุคันธร. พระโพธิสัตว์ถามว่า พี่ชายของเราไปไหน เมื่อเขาตอบว่า
ไปแข่งกับพระอาทิตย์ จึงคิดว่า ผู้มีคบะจักพินาศ สงสารพี่ชายทั้งสอง
ตนเองจึงไปจับอยู่ในสำนักของพี่ชายทั้งสอง. ครั้นพระอาทิตย์ขึ้น พี่น้อง
ทั้งสองก็บินสู่อากาศพร้อมพระอาทิตย์ทีเดียว. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็บินไป
กับพี่ชายทั้งสองด้วย. บรรดาพี่น้องทั้งสองนั้น เมื่อตัวหนึ่งไปยังไม่ถึงเวลา
กินอาหารเลย เกิดไฟขึ้นในระหว่างปีก. จึงเรียกพี่ชายบอกว่าฉันไม่สามารถ
ดังนี้. พระโพธิสัตว์ปลอบโยนพี่ชายนั้นว่า อย่ากลัวเลย ให้พี่ชายเข้าไป
อยู่ในกรงปีก บรรเทาความกระวนกระวายแล้ว ส่งไปว่า ไปเถิด.

พี่ชายตัวที่สองบินไปใช้เวลากินอาหาร ไฟตั้งขึ้นในระหว่างปีก
จึงกล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน แม้พระโพธิสัตว์ก็ได้กระทำอย่างนั้นแหละ
ส่งไปว่า ไปเถิด. ส่วนตนเองบินไปจนเที่ยงวัน คิดว่าสองพี่น้องนี้โง่
บินกลับด้วยคิดว่า เราไม่พึงโง่ ได้บินไปยังกรุงพาราณสีด้วยหมายใจว่า
จักเฝ้าพระเจ้าพาราณสีผู้เป็นอภิษฏุสหาย (สหายที่ไม่เคยเห็นกัน). เมื่อ
พระโพธิสัตว์บินวนอยู่เหนือนครนั้น. นคร ๑๒ โยชน์ได้เป็นเหมือนบาตรที่

ฝ่าบาตรครอบไว้. ขณะเมื่อพระโพธิสัตว์กำลังบินวนอยู่ ได้ปรากฏช่อง
ในที่นั้น ๆ แม้พระโพธิสัตว์เองก็ปรากฏเหมือนหงส์หลายพันตัว. พระ-
โพธิสัตว์ลัดกำลังบินมุ่งหน้าต่อพระราชมณเฑียร พระราชาทรงตรวจดู
ทรงทราบว่าหงส์มีกำลังเร็ว เพื่อนรักของเรามาแล้ว ทรงเปิดพระบัญชร
จัดตั้งตั้งรัตนะประทับยื่นทอดพระเนตรอยู่. พระโพธิสัตว์จับบนตั้งรัตนะ.

ลำดับนั้น พระราชาทรงเอาน้ำมันที่หุงตั้งพันครั้งทาปีกทั้งสองของ
พระโพธิสัตว์แล้วได้พระราชทานข้าวตอกมีรสอร่อยและปานะมีรสอร่อย.
ต่อแต่นั้นพระราชาได้ตรัสถามพระโพธิสัตว์ผู้บริโภคนเสร็จแล้วว่า เพื่อน
ท่านได้ไปที่ไหนมา. พระโพธิสัตว์เล่าเรื่องนั้นแล้ว ทูลว่า มหาราช
หม่อมฉันบินไปจนเที่ยงวัน การบินไม่มีประโยชน์ ดังนั้นหม่อมฉันจึง
กลับมา. พระราชารับสั่งกะพระโพธิสัตว์ว่า นาย ฉันปรารถนาจะเห็น
กำลังความเร็วของท่านกับพระอาทิตย์. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ทำได้ยาก
มหาราช พระองค์ไม่อาจจะเห็นได้. พระราชาตรัสว่า นาย ถ้าอย่างนั้น
ขอท่านจงแสดงพอให้คล้าย ๆ กัน. พระโพธิสัตว์ทูลว่า ดีแล้ว มหาราช
ขอพระองค์โปรดให้พวกขมังธนูประชุมกันเถิด. พระราชามีรับสั่งให้พวก
ขมังธนูประชุมกัน. พญาหงส์ไปพาพวกขมังธนู ๔ คนให้กระทำเสาระเนียด
ท่ามกลางนคร ให้ประดับลูกธนูที่คอของตน บินขึ้นไปจับบนเสาระเนียด
กล่าวว่า ขอนายขมังธนู ๔ คนจงยื่นพึงเสาระเนียดผืนหน้าไป ๔ ทิศยิงลูกธนู
ทีละลูก ดังนี้ ตนเองที่แรกบินขึ้นไปพร้อมกับลูกธนูทีเดียว ไม่จับลูกธนู
นั้น จับลูกธนูที่ไปทางทิศทักษิณ ซึ่งห่างจากธนูเพียงศอกเดียว ลูกที่ ๒
ห่างเพียง ๒ ศอก ลูกที่ ๓ ห่างเพียง ๓ ศอก จับลูกที่ ๔ ยังไม่ทันตก
ถึงดินดินเลย. ขณะนั้นนายขมังธนูได้เห็นพญาหงส์นั้น ในเวลาที่จับลูก

ชนทั้ง ๔ ลูกแล้วบินมาเกาะที่เสาระเนียดนั่นเอง. พญาหงส์กราบทูลพระ-
ราชาว่า โปรดทรงเห็นเถิด มหาราช ความเร็วของหม่อมฉันเร็วอย่างนี้.
พึงทราบว่ ลูกชนเหล่านั้นพระโพธิสัตว์นำมาในครั้งเสวยพระชาติเป็น
หงส์เร็ว ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ปุโรโต ชาวนุติ ความว่า เล่นไปก่อน ๆ แต่เทวดา
เหล่านั้นมิได้อยู่ข้างหน้าตลอดเวลาเลย บางคราวอยู่ข้างหน้า บางคราวอยู่
ข้างหลัง. จริงอยู่ ในวิมานพวกอากาศัญญกเทวดา มีทั้งอุทยานทั้งสระ-
โบกขรณี. เทวดาเหล่านั้นอาบเล่นกีฬาในในที่นั้น อยู่ข้างหลังบ้าง
ไปด้วยกำลังเร็วล้ำหน้าไปอีกก็มี. บทว่า อายุสงฺขารา ท่านกล่าวหมาย
รูปชีวิตินทรีย์. จริงอยู่ รูปชีวิตินทรีย์นั้นสั้นไปเร็วกว่าความเร็วของเทวดา
นั้น. แต่ใคร ๆ ไม่อาจจะรู้ทั่วถึงการแยกอรูปธรรมได้.

จบอรรถกถาชนุคคหสูตรที่ ๖

๗. อาณิตสูตร

ว่าด้วยการตอกลิ้ม

[๖๗๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ตะโพนชื่ออานกะของ
พวกกษัตริย์ผู้มีพระนามว่า ทสารหะ ได้มีแล้ว เมื่อตะโพนแตก พวก
ทสารหะได้ตอกลิ้มอื่นลงไป สมัยต่อมาโครงเก่าของตะโพนชื่ออานกะก็
หายไป ยังเหลือแต่โครงลิ้ม แม้ฉันใด ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุ

ในอนาคต เมื่อเขากล่าวพระสูตรที่ตถาคตกล่าวแล้ว อันลิก มีอรรถ
อันลิก เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสุญญตธรรมอยู่ จักไม่ปรารถนาฟัง
จักไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อรู้ และจักไม่สำคัญธรรมเหล่านั้น ว่าควรเล่าเรียน
ว่าควรศึกษา แต่ว่าเมื่อเขากล่าวพระสูตรอันนักปราชญ์รจนาไว้ อันนัก
ปราชญ์ร้อยกรองไว้ มีอักษรอันวิจิตร มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นของ
ภายนอก เป็นสาวกภษิตอยู่ จักปรารถนาฟังด้วยดี จักเงี้ยโสตกลงสดับ
จักเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตเพื่อรู้ และจักสำคัญธรรมเหล่านั้น ว่าควรเรียน
ควรศึกษา.

[๖๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระสูตรเหล่านั้น ที่ตถาคตกล่าว
แล้ว อันลิก มีอรรถอันลิก เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสุญญตธรรม จัก
อันตรธาน ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนี้ นั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษา
อย่างนี้ว่า เมื่อเขากล่าวพระสูตรที่ตถาคตกล่าวแล้ว อันลิก มีอรรถอันลิก
เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสุญญตธรรม อยู่ พวกเราจักฟังด้วยดี จัก
เงี้ยโสตกลงสดับ จักเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตเพื่อรู้ และจักสำคัญธรรมเหล่านั้น
ว่าควรเรียน ควรศึกษา ดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึง
ศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบอาณีสสูตรที่ ๗

อรรถกถาอาณีสสูตรที่ ๗

ในอาณีสสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ทสarahānā ได้แก่เหล่าภคิณีย์ผู้มีชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า
ภคิณีย์เหล่านั้น ถือเอาสืบส่วนจากข้าวกล้ำ ฉะนั้นจึงปรากฏชื่อว่า ทสarahā

บพว่า อานโก ได้แก่ กลองมีชื่ออย่างนี้.

ได้ยินว่า ในป่าหิมวันต์ มีสระปุใหญ่. ปุใหญ่กินข้างที่ลงไป
ในสระนั้น. ครั้งนั้น พวกช่างถูกปุเบียดเบียน มีความเห็นร่วมกันว่า
เพราะอาศัยลูกของนางข้างนี้ พวกเราจึงจักมีความสุขได้ จึงได้พากัน
สักการะนางข้างเชือกหนึ่ง. แม่นางข้างนั้นก็ได้ตกลูกเป็นข้างมหัศจรรย์.
ข้างทั้งหลายพากันสักการะแม่ลูกข้างนั้น. ลูกข้างเจริญวัยแล้วถามแม่ว่า
เหตุไรข้างเหล่านี้จึงสักการะเรา. นางข้างจึงเล่าเรื่องให้ฟัง. ลูกข้างกล่าวว่า
ก็ปุเป็นอะไรกะฉัน พวกเราไปที่นั่นกันเถิด แวดล้อมไปด้วยข้างเป็น
อันมาก ไปที่นั่นแล้วลงสระก่อนทีเดียว. ปุมาหนีบลูกข้างไว้เพราะเสียง
น้ำนั่นเอง. ปุมีก้ามใหญ่. ลูกข้างไม่อาจทำปุให้เคลื่อนไปข้างโน้นข้างนี้
ได้ จึงสอดวงเข้าปากร้องลั่น. ข้างทั้งหลายกล่าวว่า ลูกข้างที่พวกเรา
เข้าใจว่า ได้อาศัยแล้วจักมีความสุขนั้น ถูกหนีบเสียก่อนเลย จึงพา
กันหนีกระจัดกระจายไป.

ลำดับนั้น แม่ของลูกข้างยืนอยู่ไม่ไกล กล่าวกะปุด้วยคำที่น่ารักว่า
พวกเราเชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐบนบก พวกท่านเชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐในน้ำ
ผู้ประเสริฐไม่ควรเบียดเบียนผู้ประเสริฐ ดังนี้แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

เย กุพีรา สมุทฺทสฺมี คจฺจาย ยมฺนวย จ
เตสฺส ทฺว วาริโห เสฏฺโฐ มฺลฺลจ โรทฺหุติยา ปชํ
บรรดาปุทั้งหลาย ในทะเล ในแม่น้ำคงคา
และแม่น้ำยมุนาเหล่านั้น ท่านเป็นสัตว์น้ำที่ประเสริฐ
ที่สุด ขอท่านจงปล่อยลูกของเราผู้ร้องไห้อยู่.

ธรรมดาเสียงมาตุคาม. ย่อมทำให้บุรุษป็นป่วน ฉะนั้น ปูจึงได้
คลายหนีบ ลูกช้างรีบยกเท้าทั้งสองขึ้นเหยียบหลังปู. พอถูกเหยียบ หลัง
ปูแตกเหมือนภาชนะดิน. ลำดับนั้น ลูกช้างเองาทั้งสองแทงปู ยกขึ้น
ทิ้งไปบนบก แล้วส่งเสียงร้องแสดงความยินดี ช้างทั้งหลายมาจากที่ต่างๆ
เหยียบปูนั้น. ก้ามปูก้ามหนึ่งหักกระเด็น ท้าวสักกเทวราชทรงถือเอา
ก้ามปูนั้นไป.

ส่วนก้ามปูอีกก้ามหนึ่งถูกลมและแดดเผาจนสุก มีสีเหมือนน้ำครั่ง
เคี้ยว. เมื่อฝนตก ก้ามปูนั้นถูกระแสน้ำพัดลมลอยมาติดขำของพระราช
ลืบน้องผู้จึงขำไว้เหนือน้ำ เล่นน้ำอยู่ที่แม่น้ำคงคา. เมื่อเล่นน้ำแล้ว
ยกขำขึ้น พระราชาเหล่านั้นทรงเห็นก้ามปูนั้น ตรัสถามว่า นั่นอะไร.
ก้ามปู พระย่ะค่ะ. พระราชาทั้งหลายตรัสว่า ก้ามปูนี้ ไม่อาจนำไปเป็น
เครื่องประดับได้ พวกเราจักให้หุ้มก้ามปูนี้ทำกลอง รับสั่งให้หุ้มแล้ว
ทรงดี. เสียง (กลอง) ดังไปทั่วพระนคร ๑๒ โยชน์. ต่อแต่นั้น
พระราชาทั้งหลายตรัสว่า ไม่อาจประโคมกลองนี้ประจำวัน จงเป็นมงคล
เกียรสำหรับวันมหรสพเถิด จึงให้ทำเป็นมงคลเกียร. เมื่อประโคมกลองนั้น
ประชาชนไม่ทันอาบน้ำ ไม่ทันแต่งตัว รีบขึ้นยานช้างเป็นต้นไปประชุม.
กลองนั้นได้ชื่อว่า อานกะ เพราะเหมือนเรียกประชาชนมา ด้วย
ประการฉะนี้.

บทว่า อญณฺ อานฺนิ โอทฺทิสฺสุ ความว่า ตอกลิ้มอื่นที่สำเร็จด้วย
ทองและเงินเป็นต้น. บทว่า อานฺนิสงฺฆมาโตว อวฺลิสฺสุตฺติ ความว่า
เพียงการตอกลิ้มที่สำเร็จด้วยทองเป็นต้นเท่านั้นได้เหลืออยู่. ลำดับนั้น
เสียงของกลองนั้นดังไปประมาณ ๑๒ โยชน์ แม้อยู่ภายในม่านก็ยากที่จะ

ไฉน.

บทว่า **คัมภีรา** ความว่า ว่าโดยบาลีพระสูตรทั้งหลายที่ลึกลับ เช่น สัลลสูตร. บทว่า **คัมภีรตุลา** ความว่า ว่าด้วยอรรถ พระสูตรทั้งหลายที่ลึกลับ เช่นมหาเวทลลสูตร. บทว่า **โลกุตตรา** ได้แก่แสดงอรรถอันเป็นโลกุตตระ. บทว่า **สุญญตปฏิสนฺตตุตา** ความว่า เหมือนประกอบข้อความที่ประกาศเพียงสุญญตธรรมเท่านั้น. บทว่า **อุคฺคเหตุพฺพ** **ปริยาปฺลิตพฺพ** ความว่า ที่ควรเล่าเรียนและควรศึกษา. บทว่า **กวิตา** ความว่า อันกวี คือนักปราชญ์รจนาไว้. นอกนั้นเป็นไวพจน์ของบทว่า **กวิตา** นั้นเอง. บทว่า **จิตฺตกฺขรา** ได้แก่ มีอักษรวิจิตร. นอกนั้นเป็นไวพจน์ของบทว่า **จิตฺตกฺขรา** นั้นเอง. บทว่า **พาหิรกา** ได้แก่ มีภายนอกพระศาสนา. บทว่า **สาวกภาสิตา** ความว่า พระสูตรเหล่านั้นเป็นสาวกภาสิต. บทว่า **สุสุตฺติสุสนฺติ** ความว่า สามเณร ภิกษุหนุ่ม มาตุคาม และมหาคหบดีเป็นต้น มีความพอใจ เพราะพระสูตรเหล่านั้นมีอักษรวิจิตรและสมบูรณ์ด้วยการฟัง จักเป็นผู้ปรารถนาประชุมฟังด้วยคิดว่า ผู้นี้เป็นธรรมกถึก. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุนั้น พระสูตรทั้งหลายที่เป็นตถาคตภาสิต เมื่อพวกเราไม่ศึกษา ย่อมอันตรธานไป.

จบอรรถกถาอาถรรพสูตรที่ ๗

๘. กลิงฺครสูตร

ว่าด้วยหมอนท่อนไม้หนุนสีริษะและเท้า

[๖๗๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กุฎาคาร-
ศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส

เรียกภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายได้ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า.

[๖๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในปัจจุบัน พวกกษัตริย์ลิจฉวีผู้ทรงไว้ซึ่งหมอนท่อนไม้หนุนศิระษะและเท้าย่อมเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรในการฝึกซ้อมศิลปะ พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร พระเจ้าแผ่นดินมคธ ย่อมไม่ได้ช่อง ไม่ได้โอกาส แต่กษัตริย์ลิจฉวีเหล่านั้น ในอนาคตกาล พวกกษัตริย์ลิจฉวีจักเป็นกษัตริย์ สุขุมาลชาติ มีมือและเท้าอันอ่อนนุ่ม จักสำเร็จการนอนบนที่นอน มีฟูกและหมอนหนาอันอ่อนนุ่ม จนกว่าพระอาทิตย์ขึ้น พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร พระเจ้าแผ่นดินมคธ จักได้ช่อง ได้โอกาส แต่กษัตริย์ลิจฉวีเหล่านั้น.

[๖๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในปัจจุบัน พวกภิกษุผู้เข้าไปทรงไว้ซึ่งหมอนท่อนไม้หนุนศิระษะและเท้า ย่อมเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ในการเริ่มตั้งความเพียรอยู่ มารผู้มีบาปย่อมไม่ได้ช่อง ย่อมไม่ได้โอกาส แต่ภิกษุเหล่านั้น ในอนาคตกาล พวกภิกษุจักเป็นสุขุมาลชาติ มีมือเท้าอันอ่อนนุ่ม จักสำเร็จการนอนบนที่นอนมีฟูกและหมอนหนาอันอ่อนนุ่ม จนกว่าพระอาทิตย์ขึ้น มารผู้มีบาป ย่อมได้ช่อง ได้โอกาส แก่พวกเธอเหล่านั้น เพราะเหตุดังนี้ นั่น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งหมอนท่อนไม้หนุนศิระษะและเท้า ไม่ประมาท มีความเพียร ในการเริ่มตั้งความเพียรไว้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

อรรถกถาถกขุททกสutta ที่ ๘

ในถกขุททกสutta ที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ถกขุททก** ได้แก่ กระทำท่อนไม้ คือท่อนไม้ตะเคียน เป็นหมอนหนุนศีรษะและหนุนเท้า. บทว่า **อุปมตฺตา** ได้แก่ ไม่ประมาทในการเรียนศิลปะ. บทว่า **อาตปิโน** ได้แก่ เริ่มประกอบความเพียรคือความหมั่นอันเป็นเหตุทำกิเลสให้เร่าร้อน. บทว่า **อุปาสณฺสูมิ** ได้แก่ ในการเริ่มประกอบศิลปะและการเข้าไปนั่งใกล้อาจารย์. ได้ยินว่า ในกาลนั้น พวกเขาลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ไปโรงเรียนศิลปะ ในโรงเรียนศิลปะนั้นแล้ว กระทำการประกอบความเพียรด้วยการเรียนและการสาธยาย เป็นต้น ล้างหน้าแล้ว ไปดื่มน้ำชา ดื่มน้ำชาแล้วไปสู่โรงเรียนศิลปะอีก กระทำการสาธยาย ไปกินอาหารเช้า กินอาหารเช้าเสร็จแล้ว คิดว่า ขอพวกเราอย่าได้หลับนอนด้วยความประมาทเลย แล้วหนุนศีรษะและเท้าที่ท่อนไม้ตะเคียน กลับไปนอนหนึ่งแล้วไปโรงเรียนศิลปะอีก เรียนสาธยายศิลปะ และเวลาเย็นกระทำการสาธยายศิลปะ กลับไปเรือนบริโภคอาหารเย็น ปฐมยามกระทำการสาธยาย เวลาเย็นนอนหนุนท่อนไม้เหมือนอย่างนั้นนั่นแล เขาเหล่านั้น ไม่รู้ขณะ และมีปัญญาอ่อน ซึ่งท่านหมายเอาคำว่าไว้ดังนี้.

บทว่า **โอดาริ** แปลว่า ช้อง. บทว่า **อารมฺมณฺ** ได้แก่ ปัจจัย.

บทว่า **ปธานฺสูมิ** ได้แก่ กระทำความเพียรในสถานที่สำหรับทำความเพียร.

ได้ยินว่า ในครั้งปฐมโพธิกาล ภิกษุทั้งหลาย กระทำกัตถกิจเสร็จแล้วมณสิการพระกรรมฐาน เมื่อภิกษุเหล่านั้นกำลังมณสิการอยู่นั้นแล พระอาทิตย์ก็อัสดงคต. ภิกษุเหล่านั้น อาน้ำแล้ว ลงจงกรมอีก จง-

กรมตลอดปฐมยาม. แต่นั่นคิดว่า พวกเราอ่านอนหลับนาน นอนเพื่อ
บรรเทาความลำบากทางร่างกาย จึงนอนหนุนท่อนไม้. ก็ภิกษุเหล่านั้น
ลุกขึ้นในปัจฉิมยาม แล้วลงจงกรม. ท่านหมายเอาภิกษุเหล่านั้น จึง
กล่าวไว้ดังนี้. ในรัชกาลแห่งพระเจ้าแผ่นดินถึง ๓ รัชกาล เกษะเมื่อนี้ก็
เป็นที่มิเสียงระฆังเป็นอันเดียวกัน ได้เป็นพื้นที่สำหรับบำเพ็ญเพียรอัน
เดียวกัน ระฆังที่เขาคีที่วิหารต่าง ๆ ก็ตั้งประสมไปที่ปิลิจฉิโกฏินคร^๑
ระฆังที่เขาคีที่ภัณฑาคาร ก็ตั้งประสมไปที่นาคทวีป ภิกษุนี้จะถูกเขา
เหยียดนิ้วชี้ว่า ผู้นี้เป็นปุถุชน. ภิกษุทั้งหมดได้เป็นพระอรหันต์ในวัน
เดียวกัน. บทว่า ตสุมา ความว่า เพราะเหตุที่มารไม่ได้เครื่องหนุนคือ
ท่อนไม้เป็นอารมณ์.

จบอรรถกถาถกสิงครสูตรที่ ๘

๘. นาคสูตร

ว่าด้วยภิกษุใหม่เปรียบด้วยช้าง

[๖๗๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง
เข้าไปสู่สกุลเกินเวลา ภิกษุทั้งหลายจึงกล่าวกะเธออย่างนี้ว่า ท่านมีอายุ
อย่าเข้าไปสู่สกุลเกินเวลาเลย เธอถูกพวกภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่ จึง
กล่าวอย่างนี้ว่า ก็ภิกษุชั้นเถระเหล่านี้จักสำคัญสกุลทั้งหลายว่า ควรเข้า

๑. ม. ปิลิจฉิโกฏิย .

ไปหา ส่วนเราโดนจกเข้าไปไม่ได้ ครั้งนั้นแล พวกภิกษุมารูปด้วยกัน
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้วได้กราบทูลพระผู้มี-
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุใหม่รูปหนึ่งในพระธรรม
วินัยนี้ เข้าไปสู่สกุลเกินเวลา ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะเธออย่างนี้ว่า ท่านผู้
มีอายุ อย่าเข้าไปสู่สกุลเกินเวลาเลย เธอเมื่อถูกภิกษุว่ากล่าวอยู่ ได้กล่าว
อย่างนี้ว่า ก็ภิกษุชั้นเถระเหล่านี้จักสำคัญสกุลทั้งหลายว่า ควรเข้าไปหา
ส่วนเราโดนจกเข้าไปไม่ได้.

[๖๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่อง
เคยมีมาแล้ว มีสระใหญ่ที่ชายป่าแห่งหนึ่ง ช้างทั้งหลายอาศัยสระ
เหล่านั้นอยู่ ช้างเหล่านั้นลงสู่สระน้ำแล้ว ถอนเหง้าและรากบัวขึ้นด้วยวง
ล้างให้ดีแล้ว เคี้ยวกินเหง้าและรากบัวที่ไม่มีเปลือกคม ข้อนั้นยอมเป็นไป
เพื่อวรรณะและเพื่อกำล้างแก่ช้างเหล่านั้น ช้างเหล่านั้นยอมไม่เข้าถึงความ
ตายหรือทุกข์ปางตายซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ส่วนลูกช้างเล็ก ๆ สำเหนียก
ตามช้างใหญ่เหล่านั้นนั้นเที่ยว พวกมันลงสู่สระนั้นแล้ว ถอนเหง้าและราก
บัวขึ้นด้วยวง ไม่ล้างให้ดีจึงเคี้ยวกินทั้งเปลือกคม ข้อนั้นยอมไม่เป็นไป
เพื่อวรรณะและเพื่อกำล้างแก่ลูกช้างเหล่านั้น ลูกช้างเหล่านั้นยอมเข้าถึง
ความตายหรือทุกข์ปางตายซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ.

[๖๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุผู้เถระในธรรมวินัยนี้ก็
จันนั้นเหมือนกัน เวลาเช้า นุ่งผ้าถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่บ้านหรือนิคม
เพื่อบิณฑบาต พวกเธอยอมกล่าวธรรมในที่นั้น คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้เลื่อมใส

ยอมกระทำอาการเลื่อมใสแก่พวกเธอ พวกเธอไม่กำหนด ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน มักเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ย่อมบริโศคลาภนั้น ซ่อนนั้นยอมเป็นไปเพื่อวรรณะและเพื่อกำล้างแก่ภิกษุผู้เถระเหล่านั้น พวกเธอยอมไม่เข้าถึงความตายหรือทุกข์ปางตายซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ส่วนพวกภิกษุใหม่ ผู้ตามสำเหนียกภิกษุผู้เถระเหล่านั้นนั้นเที่ยว เวลาเช้า นุ่งผ้า ถือบาตรจีวรเข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต พวกเธอยอมกล่าวธรรมในที่นั้น คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้เลื่อมใส ย่อมกระทำอาการเลื่อมใสแก่พวกเธอ พวกเธอกำหนด หมกมุ่น พัวพัน มักไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ย่อมบริโศคลาภนั้น ซ่อนนั้นยอมไม่เป็นไปเพื่อวรรณะและเพื่อกำล้างของพวกเธอ พวกเธอยอมเข้าถึงความตายหรือทุกข์ปางตายซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ เพราะเหตุคตินี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักไม่กำหนด ไม่หมกมุ่น มักเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโศค คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบภาคสูตรที่ ๕

อรรถกถาภาคสูตรที่ ๕

ในภาคสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อติเวลี ความว่า กาลที่ล่วงเวลาไป คือกาลที่ล่วงประมาณไป. บทว่า กิมงฺคิ ปนาหิ ถามว่า ก็เพราะเหตุไร เราจึงไม่เข้าไปหา. บทว่า ภิสฺมุพาลิ ได้แก่ เหง้า และรากน้อยใหญ่. บทว่า อพฺภูคฺคเหตฺวา^๑ ได้แก่ ถอนขึ้น. บทว่า ภิกฺขุจฺฉาปา ได้แก่ ลูกช้าง. ได้ยินว่า ลูกช้างเหล่านั้น ร้องเหมือนเสียงช้างรุ่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าลูกช้าง. บทว่า

๑. ม. อพฺภูเหตฺวา.

ปสนุนากาโร กโรนุติ ความว่า กระทำอาการอันผู้เลื่อมใสจะพึงทำ คือ
ถวายปัจจัย ๔. บทว่า ชมฺมํ ภาสนุติ ความว่า เรียน ๑-๒ ชาค
หรือพระสูตรแล้วแสดงธรรมด้วยเสียงอันไม่แตก. บทว่า ปสนุนากาโร
กโรนุติ ความว่า เลื่อมใสในเทศนาของภิกษุเหล่านั้นแล้วถวายปัจจัย
ของคฤหัสถ์. บทว่า เนว วณณาย โหติ น พลาย ความว่า
ไม่ใช่มีเพื่อสรรเสริญคุณ ไม่ใช่สรรเสริญญาณ และเมื่อคุณเลื่อมไป
วรรณะแห่งสตรีระกัถิ กำลังแห่งสตรีระกัถิ ย่อมเลื่อมไป เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่าไม่เป็นไปเพื่อวรรณะและเพื่อกำลังของสตรีระ.

จบอรรถกถานาคสูตรที่ ๕

๑๐. วิพารสูตร

ว่าด้วยภิกษุเปรียบด้วยแมว

[๖๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง
เข้าไปเที่ยวในสกุลกินเวลา ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะเธออย่างนี้ว่า ท่านผู้มี
อายุ อย่าเข้าไปเที่ยวในสกุลกินเวลาเลย ภิกษุนั้นถูกพวกภิกษุว่ากล่าวอยู่
ย่อมไม่พอใจ ลำดับนั้น ภิกษุมากด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุรูปหนึ่งในพระธรรมวินัยนี้เข้าไปเที่ยวในสกุลกิน
เวลา ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะเธออย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ อย่าเข้าไปเที่ยว
ในสกุลกินเวลาเลย ภิกษุนั้นถูกพวกภิกษุว่ากล่าวอยู่ย่อมไม่พอใจ.

[๖๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีแมวได้ยื่นคอยจับลูกหนูอยู่ที่กองหยากเยื่อที่ทางระบายคูดโกลในบ้าน ระหว่างที่ต่อเรือสองหลัง ด้วยคิดว่า ลูกหนูจักไปหาเหยื่อในที่ใด เราจักจับมันกินเสียในที่นั้น ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ลูกหนูได้ออกไปหาเหยื่อ แมวจับลูกหนูนั้นแล้วรีบกัดกลืนลงไป ลูกหนูนั้นกัดทั้งไส้ใหญ่และไส้ข้อยของแมวนั้น แมวนั้นย่อมเข้าถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย ซึ่งมีชื่อนั้นเป็นเหตุ.

[๖๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉันทันเหมือนกัน เวลาเช้า นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต มีกายวาจาและจิตอันไม่รักษาแล้ว มีสติไม่เข้าไปตั้งไว้แล้ว มีอินทรีย์อันไม่สำรวมแล้ว เธอเห็นมาตุคามในบ้านหรือนิคมนั้น นุ่งห่มผ้าลับ ๆ ล่อ ๆ ความกำหนัดย่อมรบกวนจิตของเธอ เพราะเห็นมาตุคาม นุ่งห่มผ้าลับ ๆ ล่อ ๆ เธอมีจิตอันระคนรบกวน ชื่อว่าย่อมเข้าถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย การที่เธอบอกคิณศึกษาเวียนมาเพื่อหีนเพศนั้น ชื่อว่าเป็นความตายในอริยวินัย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่เธอต้องอาบัติเศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง การปรากฏแห่งการออกจากอาบัติตามที่ตั้งนั้น ชื่อว่าเป็นทุกข์ปางตายทีเดียว เพราะเหตุดังนี้นี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักมีกายวาจาและจิตอันรักษาแล้ว มีสติเข้าไปตั้งไว้แล้ว มีอินทรีย์อันรวมแล้ว เข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

อรรถกถาวิพาสสูตรที่ ๑๐

ในวิพาสสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สนฺธิ ในคำว่า สนฺธิสมลสฺงฺกติเร ได้แก่ที่ต่อแห่งเรือน ทั้งสอง. บทว่า สมลา ได้แก่ทางเป็นที่ออกของคุณ จากบ้าน. บทว่า สฺงฺกติเร ได้แก่ที่ทิ้งหยากเยื่อ. บทว่า มุทฺมุสิ ได้แก่หน่ออ่อน. บทว่า วุฏฺฐานํ ปญฺญาติ ได้แก่การแสดงข้อมปรากฏ.

๑๑. ปฐมสีกาลสูตร

ว่าด้วยเรื่องสุนัขจิ้งจอก

[๖๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอได้ฟังเรื่องพระสุนัขจิ้งจอกผู้อยู่ใน ปัจจุบันสมัยแห่งราตรีแล้วมิใช่หรือ.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ได้ฟังมาแล้ว พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขจิ้งจอกแก่นี้แล เป็นโรคเรื้อน มัน อยากรจะไปทางไหนก็ไปทางนั้น อยากรจะยืนที่ไหน ๆ ก็ยืนที่นั่น อยากร จะนั่งที่ไหนก็นั่งที่นั่น อยากรจะนอนที่ไหนก็นอนที่นั่น ลมเย็น ๆ ข้อม รำเพยให้มัน.

[๖๘๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ผู้ปฎิญาณว่าเป็นสากขบุตร ได้เสวยการได้เฉพาะซึ่งอัตภาพแม้เห็นปานนี้ เป็นการดีนักหนา เพราะเหตุดังนี้ นั่น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เรา

จักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้
แหละ.

จบปฐมสัปดาห์สูตรที่ ๑๑

อรรถกถาปฐมสัปดาห์สูตรที่ ๑๑

ในปฐมสัปดาห์สูตรที่ ๑๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า เยน เยน อิจฺจติ ท่านแสดงว่าสุนัขจึงจอกแก้ตัวนั้น
ย่อมมีใจแจ่มใสเป็นระยะ ๆ ด้วยการใช้อิริยาบถ และด้วยลมเย็นโชยชาย
ให้มันในที่ที่มันปรารถนา. คำว่า สกฺยปฺตฺตฺยปฺภฺยฺโณ นี้ ท่านกล่าว
หมายถึงพระเทวทัต พระเทวทัตนั้นจักมีใจแจ่มใสถึงเพียงนี้ ในอรรถภาพ
ที่จักมาข้างหน้า.

จบอรรถกถาปฐมสัปดาห์สูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุติยสัปดาห์สูตร

ว่าด้วยเรื่องสุนัขจึงจอก

[๖๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอได้ฟังเรื่องของสุนัขจึงจอกผู้อยู่ในปัจจุสมัย
แห่งราตรีแล้วมิใช่หรือ.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ได้ฟังแล้ว พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกตัญญูบางอย่าง ความกตเวทีบาง
อย่าง พึงมีในสุนัขจึงจอกแก้ตัวนั้น แต่ความกตัญญูบางอย่าง ความกตเวที

บางอย่าง ไม่เพียงมีในภิกษุบางรูป ผู้ปฏิญาณว่าเป็นศากยบุตรในธรรมวินัยนี้เลย เพราะเหตุดังนี้ นั่น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้กตัญญู เราจักเป็นผู้กตเวที อุปการะเมื่อน้อยที่บุคคลกระทำแล้วในพวกเรา จักไม่เสื่อมหายไป คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบพุทธยสติกาลสูตรที่ ๑๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ฎฎาการสูตร	๒. นขลิจสูตร	๓. กุลสูตร
๔. โอกขาสูตร	๕. สัตติสูตร	๖. ธนุกกหสูตร
๗. อาณีสสูตร	๘. กลิงครสูตร	๙. นาคสูตร
๑๐. วิพารสูตร	๑๑. ปฐมสติกาลสูตร	๑๒. พุทธยสติกาลสูตร.

จบโอปัมมสังยุตที่ ๘

อรรธกถาพุทธยสติกาลสูตรที่ ๑๒

ในสติกาลสูตรที่ ๑๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า กตญญูตา ได้แก่รู้คุณที่ผู้อื่นทำ. บทว่า กตเวทีตา ได้แก่รู้คุณที่ต่างจากคุณที่เขาทำ (ตอบแทน) ในข้อนี้มีเรื่องสุนัขจิ้งจอกแก้มีความกตัญญู ดังต่อไปนี้.

เล่ากันมาว่า พี่น้อง ๗ คนไปนอนอยู่ บรรดาพี่น้องเหล่านั้น น้องชายคนสุดท้องไปเลี้ยงโคที่ปลายนา. ขณะนั้นงูเหลือมรัดสุนัขจิ้งจอกแก้ตัวหนึ่ง. เขาเห็นดังนั้นจึงเอาไม้ตีให้งูปล่อย. งูเหลือมปล่อยสุนัขจิ้งจอกแล้ววิ่งเข้าน้ำ สุนัขจิ้งจอกคิดว่า ผู้นี้ช่วยชีวิตเรา แม้เราก็จักช่วยชีวิต

ผู้นี้ จึงถามบิดที่วางอยู่บนหม้อข้าวยาก. ได้ไปหาเขา. พวกพี่ ๆ กำลัง
ไถนาอยู่ เห็นเข้าจึงติดตาม ด้วยคิดว่า สุนัขจึงจอกลักมิด. สุนัขจึงจอกรู้ว่า
พวกพี่ ๆ เหล่านั้นเห็นแล้ว จึงทิ้งมิดไว้ใกล้ ๆ น้องคนสุดท้องแล้วหนี
ไป. พวกพี่ ๆ มาเห็นน้องชายถูกรุมเหยียบรัดจึงเอามิดฟันทูมเหยียบแล้วได้
พาน้องชายไป. ความกตัญญูกตเวทียังมีในสุนัขจอกแก่ ด้วย
ประการฉะนี้.

แม้คำว่า **สกุญฺญุตฺตยปฏฺฐึณฺเณ** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาความประพฤติ
ของพระเทวทัตเท่านั้นแล.

จบอรรถกถาทุติยสีกาลสูตรที่ ๑๒

จบโอปมมสังยุต

๕. ภิกขุสังยุต

๑. โกลิตสูตร

ว่าด้วยคุณนิภาพอันประเสริฐ

[๖๘๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย ได้รับคำท่านพระมหาโมคคัลลานะแล้ว.

[๖๘๗] ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความปริวิตกแห่งใจได้บังเกิดขึ้นแก่เรา ผู้เร้นอยู่ในที่ลับอย่างนี้ว่า ที่เรียกว่าคุณนิภาพอันประเสริฐ คุณนิภาพอันประเสริฐดังนี้ คุณนิภาพอันประเสริฐเป็นไฉน คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความดำริได้มีแก่เราดังนี้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะระงับวิตกและพิจารณาเสียได้ จึงเข้าทุกขนิมิต เป็นความผ่อนคลายแห่งใจในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีพิจารณา มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ นี้เรียกว่าคุณนิภาพอันประเสริฐ คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เรานั้น เพราะระงับวิตกและพิจารณาเสียได้ จึงเข้าทุกขนิมิต เป็นความผ่อนคลายแห่งใจในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีพิจารณา มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เมื่อเรานั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญาและมโนสการอันเกิดร่วมกับวิตก ย่อมฟุ้งขึ้น คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้-

มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปหาเราด้วยฤทธิ์ ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า โมค-
คัลลานะ ๆ ผู้เป็นพราหมณ์อย่าประมาทคุณิภาพอันประเสริฐ เธอจง
รวมจิตตั้งไว้ในคุณิภาพอันประเสริฐ จงการทำจิตให้เป็นธรรมเอกมุค
ขึ้นในคุณิภาพอันประเสริฐ จงตั้งจิตมั่นไว้ในคุณิภาพอันประเสริฐ
สมัยต่อมา เรานั้น เพราะระงับวิตกและวิจารณ์ได้ จึงเข้าทุติยฌาน เป็น
ความต้องใสแห่งใจในภายใน เป็นธรรมเอกมุคขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์
มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ก็บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ หมายถึงบุคคล
ใด ฟังกล่าวว่าสาวกผู้อันพระศาสดาทรงอนุเคราะห์ ได้บรรลุความรู้
อันยิ่งใหญ่แล้ว บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ ฟังกล่าวหมายถึงเรานั้นว่า
สาวกผู้อันพระศาสดาทรงอนุเคราะห์ ได้บรรลุความรู้ยิ่งใหญ่แล้ว
ดังนี้.

จบโกลิตสูตรที่ ๑

ภิกขุสังยุต

อรรถกถาโกลิตสูตรที่ ๑

ภิกขุสังยุต โกลิตสูตรที่ ๑ มีวินัยจัตตังต่อไปนี้.

บทว่า อวูโส เป็นคำเรียกพระสาวก. จริงอยู่ พระผู้มีพระ-
ภาคผู้พุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อตรัสเรียกพระสาวก ข่อมตรัสเรียกว่า ภิกขเว
ฝ่ายพระสาวกทั้งหลายคิดกันว่า พวกเราอย่าเป็นเหมือนพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ที่แรกกล่าวว่า อวูโส ภายหลังกล่าวว่า ภิกขเว. ภิกขุ
สงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสเรียก ข่อมตอบสนองพระดำรัสว่า ภนฺเต.
ภิกขุสงฆ์ที่พระสาวกทั้งหลายเรียก ข่อมตอบว่า อวูโส.

ในคำว่า **อัย วุจฺจติ** นี้ ประกอบความดังนี้ เพราะวิตกวิจารณ์ใน
ทุติยฌานดับ สฬายตนะย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้น ทุติยฌานนี้นั้น ท่านจึง
เรียกว่า **อริโย ตฺมุทฺทีภาโว** การนิ่งอย่างอริยะ แต่ในคำว่า **ธรรมีกถา**
หรือคุณิภาพอันประเสริฐนี้ การมนสิการก็มีมาตรฐานที่ดี ปฐมฌานเป็น
ต้นที่ดี นับว่าเป็นคุณิภาพอันประเสริฐทั้งนั้น.

บทว่า **วิตกกุสสหคตา** ได้แก่มีวิตกเป็นอารมณ์. บทว่า **สญฺญา**
มนสิการา ได้แก่สัญญาและมนสิการ. บทว่า **สมฺมทาจรนฺติ** ได้แก่ย่อม
เป็นไป. ได้ยินว่า ทุติยฌานของพระเถระยังไม่ชำรุด เมื่อเป็นเช่นนั้น
พอท่านออกจากทุติยฌานนั้นแล้ว วิตกวิจารณ์ไม่ตั้งขึ้นโดยที่สงบไป.
ทุติยฌานที่ดี สัญญาและมนสิการที่ดีของพระเถระนั้น ได้เป็นไปในส่วน
แห่งความเลื่อมทั้งนั้น. เมื่อจะทรงแสดงทุติยฌานนั้น จึงตรัสอย่างนี้.
บทว่า **สจฺจเปหิ** ได้แก่ตั้งอยู่โดยชอบ. บทว่า **เอโกทิกาวํ** **กโรหิ**
ได้แก่กระทำให้มีอารมณ์เดียว. บทว่า **สมาทฺท** ได้แก่ยกขึ้นตั้งไว้โดย
ชอบ. บทว่า **มหาภิญฺญตฺตํ** ได้แก่อภิิญฺญา ๖.

ได้ยินว่า พระศาสดาทรงขยายสมาธิที่เป็นไปในส่วนแห่งความ
เลื่อมของพระเถระตลอด ๗ วัน โดยอุบายนี้ ให้พระเถระบรรลุอภิิญฺญา ๖.

จบอรรถกถาโกสิตสูตรที่ ๑

๒. อุปติสฺสสูตร

ว่าด้วยโสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส

[๖๘๘] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระเชตวัน** อารามของ
ท่าน**อนาถบิณฑิกเศรษฐี** กรุง**สาวัตถี**. ณ ที่นั้นแล ท่าน**พระสารีบุตร**เรียก
ภิกษุทั้งหลายว่า **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ภิกษุทั้งหลายได้รับคำท่าน**พระ-**
สารีบุตรแล้ว.

[๖๔๕] ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความปริวิตกแห่งใจได้บังเกิดขึ้นแก่เราผู้เร้นอยู่ในที่ลับอย่างนี้ว่า โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสพึงบังเกิดขึ้นแก่เรา เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแห่งสัตว์หรือสังขารใด สัตว์หรือสังขารบางอย่างนั้น ยังมีอยู่ในโลกหรือ เราได้มีความดำริว่า โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่เรา เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแห่งสัตว์หรือสังขารใด สัตว์หรือสังขารบางอย่างนั้น ไม่มีอยู่ในโลกเลย.

[๖๕๐] เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า คุณก่อนท่านสารีบุตรผู้มีอายุ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแม้แห่งพระศาสดาแลหรือ พระสารีบุตรกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่เรา เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแม้แห่งพระศาสดาแล อนึ่ง ผมดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก อันตรธานไปแล้ว ถ้าพระองค์พึงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ชื่อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก็ความจริง ท่านพระสารีบุตรถอนอหังการมมังการ และมานานุสัยได้นานแล้ว เพราะฉะนั้น โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสทั้งหลาย จึงไม่บังเกิดขึ้นแก่ท่านพระสารีบุตร เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแม้แห่งพระศาสดาแล ด้วยประการดังนี้.

จบอุปติสสสูตรที่ ๒

อรรถกถาอุปติสสูตรที่ ๒

ในอุปติสสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

คำว่า อคติ นุ โข ตํ กิณฺจ โลกสฺมี นี้ ท่านกล่าวหมายเอาสัตว์หรือสังขารที่ยิ่งใหญ่. คำว่า สตฺถุปี โข เต นี้ ท่านพระอานนท์ถามเพื่อจะทราบว่ ความโศกเป็นต้นไม่พึงเกิดขึ้นแก่พระเถระนี้ แม้เพราะความแปรปรวนแห่งพระศาสดาหรือหนอแล เพราะพระอานนท์เถระมีความพอใจและความรักในพระศาสดาเหลือประมาณ. คำว่า ที่มรตฺตํ ท่านกล่าวหมายเอาเวลาที่ล่วงไปตั้งแต่วันที่ทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรแก่ที่มฺนขปริพาชก ที่ประคู้ถ้ำสุกรขาตา. ก็ในวันนั้น พระเถระถอนกิเลสที่ไปตามวิภูฏะเหล่านี้ได้แล้วแล.

จบอรรถกถาอุปติสสูตรที่ ๒

๓. ฆฏสูตร

ว่าด้วยเรื่องหม้อเกลือใหญ่

[๖๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ในวิหารเดียวกัน ในพระเวฬุวันกัณฑ์กัณนิวาปสถาน ครั้งนั้นแล เวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่เรือน เข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้สนทนาปราศรัยกับท่านพระมหาโมคคัลลานะ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว

จึงนั่ง ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๖๕๒] ครั้นท่านพระสารีบุตรนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า ท่านโมคคัลลานะ อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก ผิวหน้าของท่านบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ชะรอยวันนี้ ท่านมหาโมคคัลลานะจะอยู่ด้วยวิหารธรรมอันละเอียด.

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า อาวุโส วันนี้ผมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันหยาบ อนึ่ง ผมได้มีธรรมิกถา.

สา. ท่านมหาโมคคัลลานะได้มีธรรมิกถากับใคร.

ม. ผมได้มีธรรมิกถากับพระผู้มีพระภาคเจ้า.

สา. เดียวนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ไกลนัก ท่านมหาโมคคัลลานะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยฤทธิหรือ หรือว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาหาท่านมหาโมคคัลลานะด้วยฤทธิ.

ม. ผมไม่ได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยฤทธิ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ได้เสด็จมาหาผมด้วยฤทธิ แต่ผมมีทิพยจักขุและทิพยโสตธาตุอันหมดจดเท่าพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงมีทิพยจักขุและทิพยโสตธาตุอันหมดจดเท่าผม.

สา. ท่านมหาโมคคัลลานะได้มีธรรมิกถากับพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างไร.

[๖๕๓] ม. ผมได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าในที่นี้ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าผู้ปรารถนาความเพียร ๆ ดังนี้ ก็บุคคลจะ

ชื่อว่าเป็นผู้ปรารถนาความเพียรด้วยเหตุประมาณเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า อาวุโส เมื่อผมกราบทูลอย่างนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะผม ดังนี้ว่า โมคคัลลานะ. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ปรารถนาความเพียร ด้วยตั้งสัตยธิษฐานว่า จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที่ เลือดและเนื้อในร่างกายจงเหือดแห้งไปเกิด ผลอันใดที่จะพึงบรรลุได้ด้วย ีริเวณของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ยังไม่บรรลุผลนั้นแล้ว จะหยุดความเพียรเสียเป็นอันไม่ โมคคัลลานะ ภิกษุยอมเป็นผู้ปรารถนาความเพียรอย่างนี้แล อาวุโส ผมได้มีธรรมีกถากับ พระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล.

[๖๕๔] ส. อาวุโส เปรียบเหมือนก้อนหินเล็ก ๆ ที่บุคคลเอา ไปวางเปรียบเทียบกับเขาหิมพานต์ฉันใด เราเมื่อเปรียบเทียบกับท่าน มหาโมคคัลลานะก็ฉันนั้นเหมือนกัน แท้จริง ท่านมหาโมคคัลลานะ เป็นผู้มฤถุ์มาก มีอานุภาพมาก เมื่อจำนงอยู่ พึงตั้งอยู่ได้ตลอดกัปแล.

[๖๕๕] ม. อาวุโส ก้อนเกลือเล็ก ๆ ที่บุคคลหยิบเอาไปวาง เปรียบเทียบกับหม้อเกลือใหญ่ฉันใด เมื่อผมเปรียบเทียบกับท่านพระสารีบุตร ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แท้จริง ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงชม ทรงสรรเสริญ ทรงยกย่องแล้วโดยปริยายมิใช่น้อย มีอาทิว่า ภิกษุผู้ถึงซึ่งฝั่งคือพระนิพพาน เป็นผู้เชื่อมด้วยปัญญา ด้วยศีลและอุปสมะ คือพระสารีบุตร ดังนี้.

ท่านมหานาคทั้งสองนั้น เพลิดเพลินคำสนทนาที่เป็นสุภาษิตของ กันและกัน ด้วยประการดังนี้แล.

อรรถกถาฆฏสูตรที่ ๓

ในฆฏสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า เอกวิหาร ได้แก่ ในห้องหนึ่ง. ได้ยินว่า ครั้งนั้นภิกษุ
อาคันตุกะประชุมกันเป็นอันมาก. เพราะฉะนั้น เสนาสนะแถวชายบริเวณ
หรือชายวิหารไม่เพียงพอ พระเถระสองรูปต้องอยู่ห้องเดียวกัน พระเถระ
เหล่านั้น กลางวันนั่งแยกกัน แต่กลางคืนกันมานไว้ในระหว่างพระเถระ
ทั้งสอง พระเถระเหล่านั้นนั่งในที่ที่ถึงแก่คนเท่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า เอกวิหาร. คำว่า โอปาริเกน ท่านกล่าวหมายเอาความมี
อารมณ์หยาบ. ด้วยว่า พระเถระนั้น อยู่ด้วยวิหารธรรมคือทิพยจักขุและ
ทิพยโสต. จริยอยู่ รูปายตนะและสัททายตนะที่พระเถระทั้งสองนั้นฟัง
แล้ว เป็นอารมณ์หยาบ. วิหารธรรมนั้นชื่อว่าหยาบ เพราะเห็นรูปด้วย
ทิพยจักขุ และฟังเสียงด้วยทิพยโสตธาตุ. บทว่า ทิพพอกญฺ วิสุขณฺนิ
ความว่า ทิพยจักขุได้บริสุทธิโดยที่ได้เห็นพระรูปของพระผู้มีพระภาค-
เจ้า. บทว่า ทิพพา จ โสตธาตุ ความว่า ทิพยโสตธาตุเมื่อนั้นชื่อว่า
บริสุทธิโดยที่ได้ฟังพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทิพยจักขุและ
ทิพยโสตทั้งสองแม้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็บริสุทธิ โดยที่ได้ทอดพระ
เนตรเห็นรูปและทรงสดับเสียงของพระเถระ. ได้ยินว่า ในกาลนั้น พระ-
เถระคิดว่า บัดนี้ พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหนหนอ จึงเจริญอาโลกกสิณ
เห็นพระศาสดาประทับนั่ง ณ พระคันธกุฎี ในพระเชตวันวิหาร ด้วย
ทิพยจักขุ ได้ฟังพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นด้วยทิพยโสตธาตุ.
แม้พระศาสดาก็ได้ทรงกระทำเหมือนอย่างนั้นนั่นแล. พระศาสดาและพระ-

เถระได้เห็นและได้ฟังเสียงกันและกัน ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อารทฐวิริโย ได้แก่ มีความเพียรบริบูรณ์ คือประคองความเพียรไว้แล้ว. บทว่า ยาวเทว อุปนิกุเจปนมตตาย ความว่า ก้อนหินขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดที่วางไว้ใกล้ภูเขาหิมวันต์ซึ่งกว้างสามพันโยชน์. ท่านอธิบายว่า ก้อนหินมีไว้เพียงเพื่อจะเทียบเคียงอย่างนี้ว่าภูเขาหิมวันต์ใหญ่หนอ ก้อนหินเท่านี้หนอ. แม้ข้างหน้าก็นัยนี้แหละ. บทว่า กปุปิ ได้แก่ ตลอดจนอายุกับ. ด้วยบทว่า โลงนฏาย ท่านแสดงเปรียบเทียบเหมือนหม้อเกลือที่วางไว้กว้างเท่าขอบปากจักรวาลสูงจดพรหมโลก. ก็พระเถระเหล่านั้น เมื่อนำอุปมา มาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เห็นกัน และกับคุณที่มีอยู่. อย่างไร. จริงอยู่ ธรรมดว่าฤทธิ์นี้เป็นเสมือนภูเขาหิมพานต์ เพราะอรรถว่า สูงลิบ และเพราะอรรถว่า ขนาดใหญ่ ส่วนปัญญาเป็นเสมือนรสเกลือที่ใส่เข้าไปในกับข้าวทุกชนิด เพราะอรรถว่า เข้าไปตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ นำมาเปรียบเทียบด้วยอรรถว่า เห็นสมกัน อย่างนี้ก่อน. ส่วนลักษณะแห่งสมาธิ ปราภฏแจ่มชัดแก่พระมหาโมคคัลลานเถระ. ชื่อว่าฤทธิ์ที่ไม่มีอยู่ ย่อมไม่มีแก่พระสารีบุตรเถระก็จริง ถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงตั้งพระมหาโมคคัลลานเถระนี้ไว้ในเอตทัคคะว่า ภิคุชทั้งหลาย บรรดาภิคุชสาวกของเราผู้มีฤทธิ์ มหาโมคคัลลานะเป็นเลิศ. ส่วนลักษณะวิปัสสนา ปราภฏแจ่มชัดแก่พระสารีบุตรเถระ. ปัญญามีอยู่แม้แก่พระมหาโมคคัลลานเถระก็จริง ถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงตั้งพระสารีบุตรเถระนี้ไว้ในเอตทัคคะว่า ภิคุชทั้งหลาย บรรดาภิคุชสาวกของเราผู้มีปัญญามาก สารีบุตรเป็นเลิศ. เพราะฉะนั้น ท่านทั้งสองจึงรับหน้าที่แห่งกันและกัน

นำมาเปรียบเทียบกับคุณที่มีอยู่ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ พระมหาโมค-
คัลลานเถระ บรรลุความสำเร็จในสมาธิลักษณะ พระสารีบุตรเถระ
บรรลุในวิปัสสนาลักษณะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรลุทั้งสองลักษณะ.

จบอรรถกถาขุททกสูตรที่ ๓

๔. นวสูตร

ว่าด้วยเรื่องภิกษุใหม่

[๖๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ สมัยนั้นแล ภิกษุใหม่
รูปหนึ่งเดินกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต เข้าไปสู่วิหารแล้ว เป็น
ผู้มีความขวนขวายน้อยนั่งอยู่ ไม่ช่วยเหลือภิกษุทั้งหลายในเวลาทำจิวร
ครั้งนั้นแล ภิกษุมาร่วมด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ครั้นแล้วถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๖๕๗] ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้-
มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุใหม่รูปหนึ่งในพระ
ธรรมวินัยนี้เดินกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัตเข้าไปสู่วิหารแล้ว เป็น
ผู้มีความขวนขวายน้อยนั่งอยู่ ย่อมไม่ช่วยเหลือภิกษุทั้งหลายในเวลากระทำ
จิวร ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกรูปหนึ่งมาตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุ เธอจงไปบอกภิกษุนั้นตามคำของเราว่า พระศาสดาให้หา
ภิกษุนั้นทูลรับสนองพระพุทธรพจน์แล้วเข้าไปหาภิกษุนั้น ครั้นแล้วได้

กล่าวกะเธอว่า พระศาสดาตรัสเรียกท่าน เธอรับคำของภิกษุนั้นแล้ว
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุนั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสกะเธอว่า จริงหรือภิกษุ ได้ยินว่า เธอเดินกลับจากบิณฑบาตในเวลา
ปัจฉาภัต เข้าไปสู่วิหารแล้วเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยนั่งอยู่ ไม่ช่วย
เหลือภิกษุทั้งหลายในเวลากระทำจีวร.

ภิกษุนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ก็กระทำ
กิจส่วนตัวเหมือนกัน.

[๖๕๘] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความ
ปริวิตกแห่งจิตของภิกษุนั้นด้วยพระทัย จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าขกโทษภิกษุนี้เลย ภิกษุนี้เป็นผู้มีปรกติได้มาน
๔ อันเป็นสุขวิหารธรรมในปัจจุบัน อันอาศัยอธิจิต ตามความปรารถนา
ไม่ยาก ไม่ลำบาก กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม
ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น
ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๖๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์-
ภายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

บุคคลปรารถนาคือเพียรอันย่อหย่อน ปรารถนาคือ
เพียรด้วยกำลังน้อย ไม่พึงบรรลุพระนิพพานอันเป็น
เครื่องปลดปล่อยกิเลสทั้งปวงได้ แต่ภิกษุหนุ่มรูปนี้
เป็นอุคคบุรุษ ชำระมารทั้งพาหะได้แล้ว ย่อมทรง
ไว้ซึ่งอัตภาพมีในที่สุด ดังนี้.

จบนวสูตรที่ ๔

อรรถกถานวสูตรที่ ๔

ในนวสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อโปสสุโก** ได้แก่ ไม่มีความขวนขวาย. บทว่า **สงฺกตยติ** ได้แก่ อยู่. บทว่า **เวยฺยาวจฺจ** ได้แก่ กิจที่จะพึงทำในจิวร. บทว่า **อภิเจตสิกาน** ได้แก่ อาศัยอภิจิต คือจิตสูงสุด. บทว่า **นิกามลลภ** ได้แก่ เป็นผู้ได้ตามปรารถนา เพราะเป็นผู้สามารถเข้าสมบัติในขณะที่ปรารถนา. บทว่า **อภิจฺจลลภ** ได้แก่ เป็นผู้ได้ไม่ยาก เพราะเป็นผู้สามารถข่มอันตรายของฌานเข้าสมบัติได้โดยง่าย. บทว่า **อกสิรลลภ** ได้แก่ เป็นผู้ได้อย่างไพบูลย์. เพราะเป็นผู้สามารถออกได้ตามกำหนดอธิบายว่า มีฉานคล่องแคล่ว. บทว่า **สิลลมารพฺภ** ได้แก่ ใช้ความเพียรย่อหย่อน.

จบอรรถกถานวสูตรที่ ๓

๕. สุชาติสูตร

ว่าด้วยเรื่องพระสุชาติ

[๗๐๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระสุชาติไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ประทับ.

[๗๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุชาติมา

๑. ม. สงฺกตยติ.

แต่ไกลเที่ยว แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรนี้ย่อมงามด้วยสมบัติ ๒ อย่าง คือมีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณอันงาม ยิ่งนัก และกระทำให้งามซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๗๐๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-
กรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ภิกษุนี้ย่อมงามด้วยใจอันชื่อตรงหนอ เป็นผู้หลุดพ้น
เป็นผู้ปราศ เป็นผู้ดับ เพราะไม่ถือมั่น ชำระมาร
พร้อมทั้งพาหนะได้แล้ว ย่อมทรงไว้ซึ่งอรรถภาพมีใน
ที่สุด ดังนี้.

จบสุชาตสูตรที่ ๕

อรรถกถาสุชาตสูตรที่ ๕

ในสุชาตสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อภิวโป ได้แก่ มีรูปร่างล่ำรูปอื่น ๆ. บทว่า ทสฺสนีโย
ได้แก่ ควรทัศน. บทว่า ปาสาทิโก ได้แก่ สามารถที่จะให้ใจแจ่มใสใน
การดู. บทว่า วณฺณโปกฺขรตฺตโย ได้แก่ ด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงาม.

จบอรรถกถาสุชาตสูตรที่ ๕

๖. ภัททียสูตร

ว่าด้วยเรื่องพระลกุณฏกภัททียะ

[๗๐๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระ-
ลกุณฏกภัททียะ ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

[๗๐๔] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระ-
ลกุณฏกภัททียะมาแต่ที่ไกลเที่ยว แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเธอเห็นหรือไม่ ซึ่งภิกษุกำลังมาอยู่โน้น มีวรรณะไม่งาม
ไม่น่าดู เด็ย เป็นที่ดูแคลนของภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นพระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นแล มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก
อนึ่ง สมบัติที่เธอไม่เคยเข้า เธอก็ได้โดยง่าย เธอกระทำให้แจ้งซึ่งที่สุด
แห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิต
โดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๗๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-
करणายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปนี้ว่า

สัตว์ทั้งหลาย จำพวกหงส์ นกกระเรียน นกยูง ช้าง
เนื้อฟาน ทั้งหมด ย่อมกลัวราชสีห์ ความเสมอกัน
ในกายไม่มี ฉันทใด ในมนุษย์ทั้งหลายก็ฉันทนั้น

เหมือนกัน ถ้าคนหนุ่มมีปัญญา เขาก็ยอมใหญ่ใน
มนุษย์เหล่านั้น ไม่เหมือนคนพาล ซึ่งถือร่างกาย
เป็นใหญ่ ดังนี้.

จบภททียสูตรที่ ๖

อรรถกถาภททียสูตรที่ ๖

ในภททียสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทพฺพพณฺณ** ได้แก่มีผิวกายไม่งาม. บทว่า **โธโกฏฺฐิมก**
ได้แก่ เตี้ย. บทว่า **ปริภูตรูป** ได้แก่ ถูกดูแลนเรื่องขนาด. ได้ยิ่นว่า
พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ปรามาสท่านลคุณภูภททียะว่า ท่านภททียะ ท่าน
ภททียะ หยอดลื้อแบบต่าง ๆ นุดมาบ้าง รันไปรอบ ๆ บ้าง ในที่นั้น ๆ
เพราะเหตุดังนี้ นั้น ท่านจึงกล่าวว่ **ปริภูตรูป** ดังนี้.

ก็เพราะเหตุไร ท่านลคุณภูภททียะจึงมีรูปอย่างนี้. เล่ากันมาว่า
ท่านลคุณภูภททียะนี้ เคยเป็นพระราชาสู้ยิ่งใหญ่ผู้หนึ่ง พระองค์ทรง
รังเกียจพวกคนแก่และหญิงแก่ ๆ ถ้าพระองค์เห็นคนแก่ ๆ ให้เกล้ามวย
ผมของคนเหล่านั้น ให้ผู้รักแล้ว ให้เล่นตามชอบใจ แม้เห็นหญิงแก่ ๆ
ก็ทำพิเรน ๆ ตามปรารถนาแก่หญิงเหล่านั้น ให้เล่นตามชอบใจ โทษใหญ่
ย่อมเกิดขึ้นในสำนักแห่งบุตรและธิดาเป็นต้นของคนเหล่านั้น การกระทำ
ความชั่วของท่าน ได้กระทำให้เกิด โกลาหลเป็นอันเดิยตั้งแต่แผ่นดินจด
ถึงเทวโลก ๖ ชั้น.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะมีพระดำริว่า คนอันธพาลเบียดเบียนมหาชน
เราจักข่มเขา. ท้าวสักกะจึงแปลงเพศเป็นคนแก่ชาวบ้าน ยกตุ้มเต็มด้วย

เปรียงคุ่มหนึ่งไว้บนยานน้อย จันยานเข้าพระนคร. ฝ่ายพระราชทรงช้าง
เสด็จออกจากพระนคร ทอดพระเนตรเห็นเขา ตรัสว่า คนแก่นี้มุ่ง
หน้ามาหาเราด้วยยานน้อยเต็มด้วยเปรียง ห้ามเขาไว้ ห้ามเขาไว้. พวกมนุษย์
วิ่งหาช้างโน้นช้างนี้ก็ไม่เห็น. เพราะท้าวสักกะทรงอธิษฐานไว้อย่างนี้ว่า
พระราชทานั้นจงเห็นเรา คนอื่นอย่าได้เห็น. ลำดับนั้น เมื่อมนุษย์
เหล่านั้น กราบทูลว่า ที่ไหนพระองค์ ที่ไหนพระองค์ เท่านั้น พระราชา
พร้อมทั้งช้างเสด็จเข้าไปได้ยาน เหมือนลูกโคอยู่ใต้แม่โคฉะนั้น. ท้าวสักกะ
ก็ทรงทูปุ่มเปรียงแตกออก ตั้งแต่นั้น พระราชามีพระวรกายเปราะเปื้อน
ไปด้วยเปรียง ท้าวเธอให้ขจัดสีพระวรกาย สรงสนานในสระโบกขรณีในสวน
ตกแต่งพระวรกายเสด็จเข้าพระนคร ได้ทอดพระเนตรเห็นเขาอีก ครั้น
ทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงตรัสว่า คนแก่ที่เราเห็นนี้นั้นปรากฏอีก จง
ห้ามเขา จงห้ามเขา. พวกมนุษย์กราบทูลว่า ที่ไหนพระองค์ ที่ไหน
พระองค์ เทียววิ่งผ่านไปมา. พระองค์ประสพอาการผิดปกติอีกครั้ง
ขณะนั้น ท้าวสักกะให้โคและยานหายไป ประทับยืนในอากาศตรัสว่า คน
อันธพาล ท่านสำคัญเราว่า ผู้นี้เป็นพ่อค้าเปรียง เราคือท้าวสักกะเทวราช
มาเพื่อจะห้ามการทำชั่วของท่านนั้น ท่านอย่าได้ทำอย่างนี้ต่อไป ทรงคุณ
ความแล้วเสด็จไป. ด้วยกรรมอันนี้ ท่านจึงมีผิวพรรณทราม.

ก็ในครั้งพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านลกุณฏกภัททิยะนี้
เป็นนคนคู่หาชื่อจิตตปัตต์ อยู่ที่มิกทายวันอันปลอดภัย วันหนึ่งบินไปป่า
หิมวันต์ เอาจงอยปากคาบมะม่วงหวานบินมา เห็นพระศาสดามีภิกษุ
สงฆ์แวดล้อมจึงคิดว่า วันอื่น ๆ เราไม่มีอะไร เห็นพระศาสดา แต่วันนี้
เรามีผลมะม่วงสุกนี้ เราจักถวายผลมะม่วงแก่พระทศพล ดังนี้ บินร่อนอยู่

ในอากาศ พระศาสดาทรงทราบจิตของนาคคูเหว่า ทอดพระเนตรดู อุปีฐาก. อุปีฐากนำบาตรออกวางไว้ในพระหัตถ์ของพระศาสดา. นาคคูเหว่าวางมะม่วงสุกลงในบาตรของพระทศพล. พระศาสดาประทับนั่งเสวยมะม่วงสุกในที่ตรงนั่นเอง. นาคคูเหว่ามีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงคุณพระทศพลรำไป ถวายบังคมพระทศพลแล้วบินไปสู่รังของตน ให้เวลาล่วงไปด้วยความสุขเกิดแต่ปีตินั่นเองตลอด ๗ วัน. ด้วยกรรมอันนี้ นาคคูเหว่านั้นจึงมีเสียงไพเราะ.

ในครั้งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อเริ่มสร้างเจดีย์ พวกช่างปรึกษากันว่า เราจะทำขนาดไหน ขนาด ๗ โยชน์ นี้ใหญ่เกินไป ขนาด ๖ โยชน์ แม่นี่ก็ใหญ่เกินไป ขนาด ๕ โยชน์ แม่นี่ก็ใหญ่เกินไป ขนาด ๔ โยชน์ ๓ โยชน์ ๒ โยชน์ ดังนี้ ครั้งนั้น ท่านลกุณฎกัททิยะนี้เป็นหัวหน้าช่าง กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ในอนาคตควรจะต้องประกอบด้วยประการความสุขไว้ ด้วยอาการอย่างนี้ถือเชือกมัดไปยื่นในที่สุดคาวุตหนึ่ง กล่าวว่า มุขหนึ่งๆ คาวุตหนึ่ง จักเป็นพระเจดีย์กลมโยชน์หนึ่ง สูงโยชน์หนึ่ง. ช่างเหล่านั้นได้ทำตามคำหัวหน้าช่าง. ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จึงสร้างเจดีย์สำเร็จ. ท่านได้ทำประมาณของพระพุทธเจ้าผู้หาประมาณมิได้ ด้วยประการฉะนี้ ดังนั้น ด้วยกรรมนั้น ท่านจึงเกิดเป็นคนเดีย.

บทว่า หตุติโย ปสฏุมิตา ได้แก่ช่างและเนื้อฟาน. บทว่า นตุติ กายสุมี ตุลยตา ความว่า ชื่อว่าขนาดในกายไม่มี อธิบายว่าขนาดกาย ไม่สำคัญ.

จบอรรถกถากัททิสสูตรที่ ๖

๗. วิสาขสูตร

ว่าด้วยเรื่องพระวิสาขปัญจาลบุตร

[๗๐๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี. สมัยนั้นแล ท่านพระวิสาขปัญจาลบุตร ยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง ให้สมทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องเข้าในวาจาที่ให้เข้าใจเนื้อความ ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ ในอุปัฏฐานศาลา.

[๗๐๗] ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือน เสด็จไปทางอุปัฏฐานศาลา ครั้นเสด็จถึงแล้วประทับบนอาสนะที่แต่งตั้งไว้ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ใครหนอแลยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง ให้สมทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องเข้าในวาจาที่ให้เข้าใจเนื้อความ ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ ในอุปัฏฐานศาลา.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระวิสาขปัญจาลบุตร ฯลฯ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านวิสาขปัญจาลบุตรว่า ดีแล้ว ดีแล้ว วิสาขะ เธอยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง... ด้วยธรรมิกถา ฯลฯ ดีนักแล.

[๗๐๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-

กรณีภยิตแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปนี้

ชนทั้งหลายย่อมไม่รู้จักคนที่ไม่พูด ว่าเจ็ดด้วยพาล
หรือเป็นบัณฑิต แต่ย่อมรู้จักคนที่พูด ผู้แสดงทาง
อมฤตอยู่ บุคคลฟังกล่าวธรรม ฟังส่อธรรม ฟัง
ประกาศงชัยของฤาษี ฤาษีทั้งหลายมีสุภยิตเป็นช
ธรรมนั่นเองเป็นธงชัยของพวกฤาษี ดังนี้.

จบวิสาขสูตรที่ ๗

อรรถกถาวิสาขสูตรที่ ๗

ในวิสาขสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โปรยา วาจา ได้แก่ คำวาทที่ไพเราะ มีอักษรและบท
ไม่เสียหาย เสมือนวาจาของชาวเมือง คือมนุษย์ในเมือง. บทว่า
วิสุตฺถุราย ได้แก่ ไม่ฉงน ไม่ยุ่งเหยิง ไม่พัวพัน อธิบายว่า อันดีและ
เสมหะไม่ทำลาย. บทว่า อนนลคพาย ความว่า ไม่พูดคำวาทที่เหมือน
วาจาของคนโง่ ๆ ใช้ปากที่กำลังกลืนเขพะพูดกัน โดยที่แท้ พูดด้วย
วาจาปราศจากโทษ คือวาจาสะสลาย. บทว่า ปริยาปนุนาย ได้แก่
วาจาที่นับเนื่องในสัจจะ ๔ คือวาจาที่พูดไม่พ้นสัจจะ ๔. บทว่า อนิสฺสิตาย
ได้แก่ วาจาที่ไม่กล่าวอวิญญูะ. บทว่า ธมฺโม หิ อิลินฺ ฐโซ ความว่า
โลกุตระธรรม ๘ อย่าง ชื่อว่าธงของฤาษีทั้งหลาย.

จบอรรถกถาวิสาขสูตรที่ ๗

๘. นันทสูตร

ว่าด้วยเรื่องนันทะ

[๗๐๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

นัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้นนั้นแล ท่านพระนันทะ
ผู้เป็นบุตรของพระเจ้าแม่น้ำแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ห่มจีวรที่ทูปแล้ว
ทูปอีก หยอดนัยน์ตา ถือบาตรมีสีใส เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิวัตแล้วนั่ง ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๑๐] ครั้นท่านพระนันทะนั่งเรียบร้อยแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสดังนี้ว่า ดูก่อนนันทะ ข้อที่เธอห่มจีวรที่ทูปแล้วทูปอีก หยอด
นัยน์ตา และถือบาตรมีสีใส ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็น
บรรพชิตด้วยศรัทธา ข้อที่เธอถือน้อยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร
ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และไม่พึงเป็นผู้อภัยในกามทั้งหลายอยู่อย่างนี้ จึง
สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา.

[๗๑๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์-
ภายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

เมื่อไร เราจะพึงได้เห็นนันทะ ถือน้อยป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร
ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยโภชนะ
ที่เจือปนกัน ไม่อภัยในกามทั้งหลาย ดังนี้.

[๗๑๒] ลำดับนั้น ท่านพระนันทะ. โดยสมัยต่อมา ได้เป็นผู้
อยู่น้อยป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร และไม่

อาลัยในกามทั้งหลายอยู่.

จบฉันทสูตรที่ ๘

อรรถกถาฉันทสูตรที่ ๘

ในฉันทสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อาโกฏิปจฺจาโกฏิทานิ** ความว่า ที่ใช้ฝ่ามือหรือค้อนทุบ
ที่ข้าง ๆ หนึ่ง. บทว่า **อญฺชิตฺวา** ได้แก่ เต็มด้วยยาตา. บทว่า **อจฺฉํ**
ปตฺตํ ได้แก่ บาตรดินที่มีสีใส.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไรพระเถระจึงทำอย่างนั้น. ตอบว่า เพื่อจะรู้
อริยาศัยของพระศาสดา. ได้ยินว่า พระเถระนั้นได้ความคิดอย่างนี้ว่า
ถ้าพระศาสดาจักตรัสว่า น้องชายของเรานี้ งามจริงหนอ เราจักประ-
พฺพติตามอาการนี้แล ถ้าจะเห็นโทษในข้อนี้ เราจะละอาการนี้ ถือเอาผ้า
จากกองหยากเยื่อ กระทำจีวรครอง จักอยู่ประพฺพติในเสนาสนะสุดท้าย.

บทว่า **อสุตฺติ** แปลว่า จักเป็น. บทว่า **อญฺญาญฺญุชฺช** ความว่า
ก็อาหารการกินของพวกภิกษุผู้แสวงหาโภชนะที่มีกลิ่นหอม ประุงด้วยเครื่อง
เผ็ดร้อน ในเรือนของอิสระชน ที่เขากำหนดไว้ ชื่อว่า **อัญญาญฺญุชฺช**.
แต่โภชนะคละกัน ที่ภิกษุผู้ยืนอยู่ที่ประตูเรือนตามลำดับเรือน ชื่อว่า
อัญญาญฺญุชฺช อัญญาญฺญุชฺชนี้ ท่านประสงค์เอาในที่นี้. บทว่า **กามสฺส**
อนเปกฺขินิ ได้แก่ปราศจากความเยื่อใย ในวัตถุกามและกิเลสกาม.
บทว่า **อารญฺณโก จ** ท่านกล่าวว่โดยการสมาทานทุกอย่างที่เดียว. คำว่า
กามสฺส จ อนเปกฺโข ความว่า พระสูตรนี้พระองค์ทรงแสดงนาง
อัปสรเป็นต้น ในเทวโลก เสด็จมาตรัสไว้ในภายหลัง. ตั้งแต่วันที่ตรัส

พระสูตรนี้ พระเถระเพียรพยายามอยู่โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ดำรงอยู่ในพระอรหัต เป็นทักษิณขบถผู้เลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

จบอรรถกถานันทสูตรที่ ๘

๘. ติสสสูตร

ว่าด้วยเรื่องท่านพระติสสะ

[๗๑๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระติสสะ ผู้เป็นโอรสพระเจ้าอาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิวัตแล้ว นั่งเป็นทุกข์เสียใจหลังน้ำตาอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๑๔] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระติสสะ ว่า คุณก่อนติสสะ โฉนหนอ เธอจึงนั่งเป็นทุกข์เสียใจหลังน้ำตาอยู่.

ท่านพระติสสะกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลาย กลุ่มรุมเสียดแทงข้าพระองค์ด้วยวาจาจุบประตัก.

พ. จริยอย่างนั้น ติสสะ เธอว่าเขาข้างเดียว แต่เธอไม่อดทนต่อถ้อยคำ ข้อที่เธอว่าเขาข้างเดียว ไม่อดทนต่อถ้อยคำนั้น ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา แต่ข้อที่เธอว่าเขาด้วยอดทนต่อถ้อยคำได้ด้วย นั้นแล สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา.

[๗๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตสาดสา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์ ภายใต้นี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

เธอโกรธทำไมหนอ เธออย่าโกรธ ดิสสะ ความ
ไม่โกรธเป็นความประเสริฐของเธอ แท้จริง บุคคล
ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อกำจัดความโกรธ ความ
ถือตัว และความลบหลู่คุณท่าน ดังนี้.

จบติสสสูตรที่ ๕

อรรถกถาติสสสูตรที่ ๕

ในติสสสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ทูมมโน ได้แก่ เกิดในโทมนัส. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร
พระติสสะนี้จึงเกิดเป็นทุกข์เสียใจอย่างนี้. ตอบว่า ก็พระติสสะนี้เป็นกษัตริย์
บวช. เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายให้ท่านบวชแล้ว ให้นำผ้าสาฎก ๒ ชั้น
ห่มจีวรอย่างดี หยอดคา ทาสิริษะด้วยน้ำมันเจือด้วยน้ำชาด. เมื่อเหล่า
ภิกษุไปสู่ที่พักกลางคืนและกลางวัน ท่านไม่รู้ว่า ธรรมเนียมว่าภิกษุต้องนั่ง
ในโอกาสอันสงัด จึงไปโรงฉันขึ้นเตียงใหญ่แล้วนั่ง. ภิกษุทั้งหลายผู้ถือ
ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ผู้เที่ยวไปในทิศเป็นอาคันตุกะมา คิดว่า ด้วยทำนองนี้
พวกเรามิควรไปรบกวนไปด้วยธุลี ไม่อาจจะเฝ้าพระทศพลได้ เราจะวาง
สิ่งของไว้ก่อน ดังนี้แล้วก็ไปโรงฉัน. เมื่อพระมหาเถระกำลังมา ท่าน
ติสสะนั่งนิ่งทีเดียว. ภิกษุเหล่าอื่นถามโดยเอื้อเฟื้อ [ขอโอกาส] ว่า
พวกเราจะทำวัตรคือการล้างเท้า พัดด้วยก้านตาลนะ ก็พระติสสะนี้นั่งอยู่
นั่นแล ถามว่า พวกท่านมีพรญาเท่าไร. เมื่อพวกภิกษุนั้นตอบว่า
พวกกระผมยังไม่มีพรญา ก็ท่านเล่ามีพรญาเท่าไร จึงกล่าวว่า ผมบวช
ในวันนี้. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่าท่านว่า อาวุโส ท่านจงตัด

มวยผมเดี๋ยวนี้ แม้ววันนี้กลิ่นเหาที่โคนศีรษะของท่านส่งกลิ่นฟุ้งทีเดียว เมื่อภิกษุแก่กว่ามีประมาณเท่านี้ ขอโอกาสทำวัตรของเรา ท่านก็นั่งนิ่งเงียบ แม้เพียงความยำเกรงของท่านก็ไม่มี ท่านบวชในศาสนาของใคร ดังนี้แล้ว รุมกันประหารพระติสสะนั้นด้วยหอกคือวาจา กล่าวว่า ท่านไม่อาจเลี้ยงชีพได้เพราะเป็นหนี้ หรือกลัวจึงบวช หรือท่านแลดูพระเถระรูปหนึ่ง เมื่อพระเถระนั้นกล่าวว่า ท่านมองดูเราหรือขรัวตา จึงแลดูอีกรูปหนึ่ง แม้เมื่อท่านรูปนั้นกล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน ที่นั่น ท่านก็เกิดขัดติยมานะขึ้นมา ภิกษุเหล่านั้นรุมกันใช้หอกคือวาจาตีมแทงเรา น้ำตาสิแก้มฉวีในดวงตาก็ไหลพราก. แต่ที่ท่านก็กล่าวจะภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านมาสู่สำนักของใคร. ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า ก็ท่านเล่าสำคัญเราว่า มาสู่สำนักของท่านหรือ พวกเราไม่ใช่อยู่ในเพศฤๅษณ์นี้ จึงกล่าวว่า พวกเรามาสู่สำนักของพระศาสดาผู้เป็นอัครบุคคฺลในโลกรวมทั้งเทวโลก. พระติสสะกล่าวว่า พวกท่านมาในสำนักพี่ชายของเรา ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น เราจักไปตามทางที่พวกท่านมานั้นแล โกรธออกไปแล้วคิดในระหว่างทางว่า เมื่อเราไปโดยทำนองนี้ก่อน พระศาสดาจักให้นำภิกษุเหล่านี้ออกไป จึงเป็นทุกข์เสียใจ เดินน้ำตาไหลไป ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเกิดเป็นอย่างนี้แล.

บทว่า วาจา ยสนฺนิโตทเกน ความว่า ด้วยประดักคือถ้อยคำ. บทว่า สลฺขมฺภริ อภิ สุ ใต้แก่กระทำให้เต็มแปรี คือให้ถูกต้องไม่มีระหว่าง. ท่านอธิบายไว้ว่า แทงข้างบน. บทว่า วคฺตา ความว่า ท่านพูดเรื่องที่ปรารธนาจะคนเหล่าอื่น. บทว่า โน จ วจนฺกฺขโม ความว่า ท่านไม่อาจอดทนถ้อยคำของคนเหล่าอื่น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่าง

นี้ว่า เธอถูกความโกรธนี้แทงด้วยประดักคือวาจาในปัจจุบันนี้ก่อน แต่ในอดีตเธอถูกพระราชานรเทศออกจากแคว้นแคว้น. ภิกษุทั้งหลายจึงทูลวิงวอนกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ในกาลไหน พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า ในอดีตกาล พระเจ้าพาราณสีเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี. ครั้งนั้นฤาษี ๒ ท่าน คือท่านหนึ่ง ชื่อว่า ชาติมา ท่านหนึ่งชื่อว่า มาตังคะ. ได้ไปยังกรุงพาราณสี ในฤาษีทั้งสองนั้น ฤาษีชื่อว่า ชาติมา ไปถึงก่อน นั่งที่โรงช่างหม้อ. ภายหลังมาตั้งคดาบส ได้ไปขอพักในที่นั้น. นายช่างหม้อกล่าวว่า ในที่นี้ บรรพชิตผู้เข้าไปก่อนมีอยู่ ท่านจงถามเขาเถิด. มาตังคะคดาบสนั้น ถือเอาบริวารของตน ยืนใกล้ประตูโรงช่างหม้อ กล่าวว่า ท่านอาจารย์ โปรดให้ออกสาข่าพเจ้าพักอยู่ในที่นี้สักราตรีหนึ่งเถิด. ชาติมาฤาษีกล่าวว่า เข้าไปเถิด ท่าน จงถามท่านผู้เข้าไปนั่งว่า ท่านโคตรอะไร. ตอบว่า ข้าพเจ้าโคตรจันฑาล. ชาติมาฤาษีว่า ข้าไม่อาจจะนั่งในที่แห่งเดียวกับเจ้าได้ จงไปณ ส่วนข้างหนึ่ง. มาตังคะคดาบสลาดเครื่องลาดหญ้าแล้วก็นอนในที่นั้นนั่นเอง. ชาติมาฤาษีนอนฟังประตู. ฝ่ายมาตังคะคดาบสออกไปเพื่อถ่ายปัสสาวะจึงเหยียบขาชาติมาฤาษีนั้นเข้า เมื่อชาติมาฤาษีถามว่า ใครนั่น. จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเองท่านอาจารย์. เฮ้ย เจ้าจันฑาล เจ้าไม่เห็นทางจากที่แห่งอื่นหรือ. เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้าจะไม่ต้องมาเหยียบข้า. ท่านอาจารย์ เมื่อข้าไม่เห็นก็เหยียบเอา โปรดยกโทษให้ข้าด้วยเถิด. เมื่อมหาบุรุษออกไปภายนอก ชาติมาฤาษีนั้นคิดว่า ผู้นี้แม้ไปภายหลังก็จักมาข้างนี้ จึงนอนพลิกกลับไปเสีย. ฝ่ายมหาบุรุษเข้าไปด้วยคิดว่า ท่านอาจารย์นอนหันศีรษะมาทางนี้ เราจักไปทางที่ใกล้เท้าของท่าน ดังนี้

จึงเหยียบบอกเข้าอีก. ก็เมื่อถามนั้นถามว่า นั่นใคร จึงตอบว่า ข้าพเจ้าเอง ท่านอาจารย์. ถามนั้นกล่าวว่ ชั้นแรกทีเดียว เจ้าไม่รู้จึงทำ บัดนี้เจ้าทำกระทบเรา เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น ศิริษะของเจ้าจงแตก ๗ เสียง มหาบุรุษไม่พูดอะไร ๆ ก่อนที่อรุณจะขึ้นนั่นเอง ได้ยึดดวงอาทิตย์ไว้ ไม่ยอมให้พระอาทิตย์ขึ้น พวกคนและสัตว์เครื่องานมีข้างม้าเป็นต้นต่างตื่นกันแล้ว.

พวกมนุษย์พากันไปยังราชตระกูลทูลว่า ขอเดชะ ขึ้นชื่อว่าผู้ที่จะไม่ตื่นถ้วนครไม่มี แต่ไม่ปรากฏว่าอรุณจะขึ้น นี่เหตุอะไรกัน. ถ้ากระไรขอพระองค์โปรดตรวจตราพระนคร. คนเหล่านั้นเมื่อสำรวจดู. ก็พบดาบสสองท่านในโรงช่างหม้อ จึงคิดว่า นี่จักเป็นการทำของสองท่านนี้ จึงได้พากันไปกราบทูลพระราชธา ถูกพระราชธาตรัสว่า พวกเจ้าจงไปถามท่านดู แล้วจึงพากันมาถามฤๅษีชื่อชาติมานั้นว่า พวกท่านทำให้มืดหรือ. ชาติมาฤๅษีตอบว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ทำ แต่จำดาบสขี้โกงตัวเลวมีมายาเหลือหลายนี้ทำ จงถามดูเถิด. คนเหล่านั้นจึงไปถามมหาบุรุษว่า ท่านเจ้าข้า ท่านทำให้มืดหรือ. ดาบสตอบว่า ไซ้ อาจารย์ผู้นี้ได้สาปข้าพเจ้า เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงทำ. คนเหล่านั้นจึงไปกราบทูลพระราชธา. ฝ่ายพระราชธาเสด็จมาตรัสถามมหาบุรุษว่า ท่านเจ้าข้า ท่านทำให้มืดหรือ. ดาบสทูลว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร. พระราชาตรัสถามว่า เพราะเหตุไร เจ้าข้า. ดาบสทูลว่า อาตมภาพถูกดาบสนี้สาป ถ้าดาบสนี้ขอขมาโทษอาตมภาพไซ้ริ้ อาตมภาพจักปล่อยพระอาทิตย์ พระราชาตรัสว่า ท่านเจ้าข้า ท่านจงขมาโทษดาบสนี้เถิด. ฝ่ายฤๅษีทูลว่า คนผู้มีชาติเช่นเราจักให้ขมาโทษคนจันฑาลเช่นนั้นหรือ อาตมภาพไม่ขอขมาโทษดอก.

ลำดับนั้น พวกคนกล่าวกะท่านว่า ท่านจักไม่ขอขมาโทษตามความชอบใจของคนหรือ ดังนี้แล้วช่วยกันจกมือและเท้าแล้วให้นอนหมอบแทบเท้า แล้วกล่าวว่า ขอขมาโทษเถิด. คาบสนั้นนอนเงียบเสียง. คนเหล่านั้นจึงกล่าวย้ากะคาบสนั้นว่า จงขอขมาโทษเสีย. ลำดับนั้น คาบสจึงกล่าวว่า โปรดยกโทษข้าเถิดอาจารย์. มหาบุรุษกล่าวว่า อันดับแรกข้าพเจ้าจักยกโทษให้ท่านแล้วปล่อยพระอาทิตย์ แต่เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นสีริษะของท่านจักแตก ๗ เสียง ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า ท่านจงเอาก้อนดินเหนียว ขนาดเท่าสีริษะวางไว้บนกระหม่อมของคาบสนี้ แล้วให้ท่านยื่นเข้าน้ำในแม่น้ำแควค่อ. พวกผู้คนได้กระทำเหมือนอย่างนั้น. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ไพร่พลของพระราชาท้วนแคว้นประชุมกัน. มหาบุรุษได้ปล่อยพระอาทิตย์แล้ว. แสงพระอาทิตย์มากระทบก้อนดิน. ก้อนดินนั้นก็แตก ๗ เสียง. ในขณะนั้นนั่นเอง คาบสนั้นก็ดำลงโคลงขึ้นทางทำหน้่งแล้วก็หนีไป. พระศาสดาทรงนำเรื่องนี้มาตรัสว่า บัดนี้ท่านได้บริภาษในสำนักของภิกษุทั้งหลายก่อน. แม้ในกาลก่อนท่านอาศัยความโกรธนี้ จึงถูกเนรเทศออกจากแคว้นแคว้น ครั้นทรงสืบนุสนธิ เมื่อจะโอวาทคาบสนั้น จึงตรัสว่า ดิสสะ ข้อนั้นไม่สมควรแก่เธอแล เป็นต้น.

จบอรรถกถาศตสุตฺตที่ ๕

๑๐. เถรนามสูตร

ว่าด้วยเรื่องภิกษุรูปหนึ่งชื่อเถระ

[๗๑๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน

กัณฑ์ทศพรสถาน กรุงราชคฤห์. สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งมีชื่อว่าเถระ มีปกติอยู่คนเดียว และสรรเสริญการอยู่คนเดียว เธอเป็นสาวคนเดียว เข้าไปสู่ บ้านเพื่อบิณฑบาต เป็นผู้เดียวเดินกลับ ย่อมนั่งในที่ลับคนเดียว และย่อม เป็นผู้เดียวอธิษฐานจกรม ครั้งนั้นแล ภิกษุมารด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มี พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายขอวิเวกแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มี พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุรูปหนึ่งในพระธรรมวินัยนี้ มีชื่อว่าเถระ มีปกติอยู่คนเดียว และมีปกติกกล่าวสรรเสริญการอยู่คนเดียว.

[๗๑๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมา ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจงไปบอกภิกษุชื่อเถระตามคำของเราว่า พระ ศาสดารับสั่งให้หา ภิกษุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาท่าน พระเถระถึงที่อยู่ครั้นแล้วกล่าวว่า อาวุโส พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ท่าน พระเถระรับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายขอวิเวกแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๑๘] ครั้นท่านพระเถระนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถามว่า คุณก่อนเถระ. ได้ยินว่า เธอมีปกติอยู่คนเดียวและมัก สรรเสริญการอยู่คนเดียว จริงหรือ.

พระเถระกราบทูลว่า จริง พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนเถระ ก็เธอมีปกติอยู่คนเดียว และมักกล่าวสรรเสริญ การอยู่คนเดียวอย่างไร.

ธ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ คือข้าพระองค์คนเดียวเข้าไป สู่บ้านเพื่อบิณฑบาต เดินกลับคนเดียว นั่งในที่ลับตาคนเดียว อธิษฐาน

จกรมคนเดียว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ก็มีปกติอยู่คนเดียว และมักกล่าวสรรเสริญการอยู่คนเดียว อย่างนี้แล.

[๗๑๕] พ. คุณ่อนเถระ การอยู่คนเดียวนี้มีอยู่ เราจะกล่าวว่า ไม่มีก็หาไม่ เเถระ อนึ่ง การอยู่คนเดียวของเขาย่อมเป็นอันบริบูรณ์โดยพิสดารกว่าโดยประการใด เธอจงฟังโดยประการนั้น จงทำให้ไว้ในใจให้ดี เราจักกล่าว ท่านพระเถระทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังต่อไปนี้.

[๗๒๐] คุณ่อนเถระ ก็การอยู่คนเดียว ย่อมเป็นอันบริบูรณ์โดยพิสดารกว่าอย่างไร ในข้อนี้ สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละได้แล้ว สิ่งใดยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็สละคือได้แล้ว ฉันทราคะในการได้อัฏฐาภที่ เป็นปัจจุบันถูกกำจัดแล้วด้วยดี การอยู่คนเดียวย่อมเป็นอันบริบูรณ์โดยพิสดารกว่าอย่างนี้แล.

[๗๒๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์ภายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

เราย่อมเรียกภรรษาผู้ครอบงำจันทร์ อายตนะ ชาติ
และไตรภพทั้งหมดได้ ผู้รู้ทุกข์ทุกอย่าง ผู้มีปัญญาดี
ผู้ไม่แปรเปลี่ยนในธรรมทั้งปวง ผู้ละสิ่งทั้งปวงเสียได้
ผู้หลุดพ้น ในเพราะนิพพานเป็นที่สันตตัณหว่า เป็น
ผู้มีปกติอยู่คนเดียว ดังนี้.

จบเถรนามสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาเถรนามสูตรที่ ๑๐

ในเถรนามสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ว่า **วณฺณวาทิ** แปลว่า มีปกติกถาวานิสงส์. บทว่า **ย อติตปฺหิ** ความว่า เป็นอันชื่อว่าละความโกรธนั้น ด้วยการละฉันทราคะในเบญจขันธ์อันเป็นอดีต. บทว่า **อนาคต** ความว่า เบญจขันธ์อันเป็นอนาคตเป็นอันชื่อว่าสลัดเสียได้ ด้วยการสละฉันทราคะในเบญจขันธ์นั้น. บทว่า **สพฺพภาสิภู** ความว่า ตั้งครอบงำขันธ์ อยตนะ ธาตุ และภพ ๑ ทั้งหมด. บทว่า **สพฺพวิทฺตุ** ได้แก่ รู้แจ้งเบญจขันธ์เป็นต้นซึ่งมีประการดังกล่าวแล้วทั้งหมดนั้น. บทว่า **สพฺพเพสุ ฐมฺเมสุ** ความว่า อันเครื่องฉาบคือคัมภีร์และทิลกฐีไม่เข้าไปฉาบแล้วในธรรมทั้งปวงนั้นแล. บทว่า **สพฺพ ชหิ** ความว่า ละเบญจขันธ์นั้นแลทั้งหมด ด้วยการละฉันทราคะในเบญจขันธ์นั้น. บทว่า **ตณฺหุขเย วิมุตฺติ** ได้แก่แน้อมไปในพระนิพพาน กล่าวคือธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งคัมภีร์ คือในวิมุตติซึ่งมีพระนิพพานนั้นเป็นอารมณ์.

จบอรรถกถาเถรนามสูตรที่ ๑๐

๑๑. กัปปินสูตร

ว่าด้วยเรื่องท่านพระมหากัปปินะ

[๗๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม

ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัปปิณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

[๗๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระมหากัปปิณะผู้มาแต่ไกล แล้วจึงเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นภิกษุที่กำลังมานั้นหรือไม่ เป็นผู้ชาวโปรง จมูกโค้ง.

ภิกษุทั้งหลายกราบพุดว่า เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นแลมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก แต่เธอไม่ได้สมบัติที่เธอไม่เคยเข้าง่ายนัก เธอกระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยมซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต โดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

[๗๒๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ในขุมขุมที่ยังรังเกียจกันด้วยโคตร กษัตริย์เป็น
ผู้ประเสริฐที่สุดในเทวดาและมนุษย์ ผู้ที่สมบูรณ์ด้วย
วิชาและจรณะ เป็นผู้ประเสริฐที่สุด พระอาทิตย์
ย่อมแผดแสงในกลางวัน พระจันทร์ส่องสว่างใน
กลางคืน กษัตริย์ผู้ผูกสอดเครื่องรบย่อมมีสง่า
พราหมณ์ผู้ฟังฉาน ย่อมรุ่งเรือง ส่วนพระพุทธเจ้า
ย่อมรุ่งโรจน์ด้วยเดชานุภาพตลอดวันและคืนทั้งหมด
ดังนี้.

จบกัปปิณสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาภปิณสูตที่ ๑๑

ให้ภปิณสูตที่ ๑๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มหาภปิโน ได้แก่ พระมหาเถระผู้อยู่ในจำนวนพระมหาสาวก ๘๐ องค์ ผู้บรรลุกำลังแห่งภิกษุญามีชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า พระมหาเถระนั้น ครั้งเป็นคฤหัสถ์ ได้ครองราชสมบัติมีอาณาเขตประมาณ ๓๐๐ โยชน์ ในกุกกุฏวดีนคร แต่เพราะในภพสุดท้ายได้เที่ยวเสียดสัคบคำสั่งสอนเห็นปานนั้น. ต่อมาวันหนึ่ง ทรงแวดล้อมไปด้วยอำมาตย์ ๑,๐๐๐ คน ได้ไปทรงกริษาในพระราชอุทยาน. ก็ในคราวนั้น พ่อค้าเดินทางจากมัชฌิมประเทศไปนครนั้น เก็บสินค้าแล้วคิดจักเฝ้าพระราชาดำงถือเครื่องบรรณาการไปพระราชทวาร สดับว่าพระราชเสด็จไปพระราชอุทยาน จึงไปยังพระราชอุทยานยืนอยู่ที่ประตู ได้แจ้งแก่คนเฝ้าประตู ครั้นกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชารับสั่งให้เรียกมา ตรัสถาม พวกเขาผู้มอบเครื่องบรรณาการถวายบังคมยืนอยู่ว่า พ่อทั้งหลายพวกท่าน มาแต่ไหน. พ่อค้าเหล่านั้นกราบทูลว่า มาแต่กรุงสาวัตถี พระเจ้าข้า.

ร. แวนแคว้นของพวกท่านมีภิกษาหาได้ง่ายไหม. พระเจ้าแผ่นดิน ทรงธรรมไหม.

พ. ขอเดชะ. พระเจ้าข้า.

ร. ก็ในประเทศของพวกท่านมีศาสนาอะไร.

พ. มีพระเจ้าข้า แต่ผู้มีปากมีเศษอาหารไม่สามารถจะพูดได้.

พระราชาดำงได้พระราชทานน้ำด้วยพระเต้าทอง. พ่อค้าเหล่านั้น บ้วนปากแล้ว ผินหน้าต่อพระทศพลประคองอัญชลีแล้วกราบทูลว่า ขอเดชะ ชื่อว่าพระพุทธรัตตะได้เกิดขึ้นแล้วในประเทศของข้าพระองค์.

พอพระราชาทรงสดับว่า พุทโธ ปีติเกิดแผ่ไปทั่วพระวรกายของพระราชา. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสว่า พ่อทั้งหลาย ท่านจงกล่าวว่ พุทโธ เกิด. พระราชารับสั่งให้พวกพ่อค้ากล่าวขึ้น ๓ ครั้ง อย่างนี้ว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์ทั้งหลายกล่าวว่าพุทโธ ดังนี้ จึงตรัสว่า บทว่า พุทโธ มีคุณหาประมาณมิได้ ใคร ๆ ไม่อาจทำปริมาณแห่งบทว่า พุทโธ นั้นได้ จึงเลื่อมใสในพระพุทธานันนั้นแล แล้วได้ประทานทรัพย์แสนหนึ่งแล้ว ตรัสถามอีกว่า ศาสนาอื่นมีไหม.

พ. มี พระเจ้าข้า คือชื่อธรรมรัตนะเกิดขึ้นแล้ว.

พระราชาทรงสดับแม้นั้นแล้ว จึงทรงรับปฏิญญาถึง ๓ ครั้ง เหมือนอย่างนั้น แล้วพระราชทานทรัพย์แสนหนึ่งอีก ตรัสถามอีกว่า ศาสนาอะไรอื่นมีไหม.

พ. มีพระเจ้าข้า คือพระสังฆรัตนะเกิดขึ้นแล้ว.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงรับปฏิญญา ๓ ครั้งเหมือนอย่างนั้น พระราชทานทรัพย์แสนหนึ่งอีก ทรงลิขิตความที่พระราชทานทรัพย์ไว้ในพระราชสาสน์แล้วส่งไปด้วยพระดำรัสสั่งว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่านจงไปสำนักของพระเทวี. เมื่อพวกพ่อค้าเหล่านั้นไปแล้วทำาเธอได้ตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่า พ่อทั้งหลาย พระพุทธานันนั้นเกิดขึ้นแล้ว พวกท่านจักกระทำอะไร. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า พระเจ้าข้า พระองค์ประสงค์จะทำอะไร.

ร. เราจักบวช.

อ. แม้พวกข้าพระองค์ก็จักบวช. เขาเหล่านั้นทั้งหมดไม่เชื่อใย เรือนหรือขุมทรัพย์ จึงพากันออกบวชพร้อมด้วยเหล่าม้าที่มีคนขี่ขับไป.

พวกพ่อค้าไปสำนักพระอโนชาเทวีแสดงพระราชสาสน์ พระเทวี
ทรงอ่านแล้วตรัสสอบถามว่า พระราชาพระราชทานกหาปณะแก่พวกท่าน
เป็นอันมาก พวกท่านกระทำอะไรให้เล่า พ่อ.

พ. พวกข้าพระองค์นำพระราชสาสน์ที่น่ารักมา พระเจ้าข้า.

เท. พวกท่านพอจะเล่าให้พวกเราฟังบ้างได้ไหม.

พ. ได้ พระเจ้าข้า แต่ผู้มีปากมีเศษอาหารไม่อาจจะกล่าวได้.

พระนางได้ให้ประทานนำด้วยพระเต้าทอง พวกพ่อค้าเหล่านั้น
บ้วนปากแล้ว กราบทูลโดยนัยที่ได้กราบทูลแด่พระราชา. แม้พระนาง
ได้สดับแล้ว ทรงเกิดความปราโมทย์ ทรงรับปฏิญญา ๓ ครั้ง ในบท
หนึ่ง ๆ โดยนัยนั้นแล ได้พระราชทานทรัพย์เก้าแสนแบ่งเป็น ๓ ส่วน
ตามจำนวนปฏิญญา. พวกพ่อค้าได้ทรัพย์ทั้งหมดหนึ่งล้านสองแสน.

ลำดับนั้น พระเทวีตรัสถามพวกพ่อค้าว่า พระราชาประทับอยู่ที่ไหน
พ่อ. พวกพ่อค้าทูลว่า พระราชาเสด็จออกผนวชแล้ว พระเจ้าข้า. พระ
เทวีทรงส่งพวกพ่อค้าเหล่านั้นไปด้วยพระดำรัสว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจง
ไปเถิดพ่อ แล้วมีรับสั่งให้เรียกหาภริยาของพวกอำมาตย์ที่ตามเสด็จ ตรัส
ถามว่า พวกเธอรู้สถานที่ที่สามีของตนไปหรือแม่. ภริยาเหล่านั้นทูลว่า
ทราบ พระแม่เจ้า พวกเขาตามเสด็จประพาสพระราชอุทยาน. พระเทวี
มีพระดำรัสว่า พวกเขาไปดีแล้ว แม่ทั้งหลาย เมื่อพวกเขาไปในสวนนั้น
ได้ฟังว่า พระพุทธเจ้าเกิดแล้ว พระธรรมเกิดแล้ว พระสงฆ์เกิดแล้ว
จึงพากันไปบวชในสำนักพระทศพล พวกเธอจักทำอย่างไร. ภริยาเหล่านั้น
ทูลว่า ก็พระแม่เจ้าเล่า ประสงค์จะทำอย่างไร. พระนางตรัสว่า เราจัก
บวช เราจักไม่วางอาเจียนที่เขาเหล่านั้นคายแล้วไว้ที่ปลายลิ้น. ภริยา

เหล่านั้นทูลว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น แม้พวกหม่อมฉันก็จักบวช. ภริยาทั้งหมดพากันเทียมรถออกไป.

ฝ่ายพระราชาร่วมด้วยอำมาตย์พันหนึ่งเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำคงคา ในเวลานั้น แม่น้ำคงคาเต็มเปี่ยม. ลำดับนั้น พวกเขาเห็นดังนั้นจึงคิดว่า แม่น้ำคงคานี้เต็มเปี่ยม คลาดล้าไปด้วยปลาร้าย และพวกทาสหรือมนุษย์ที่มากับพวกเรา ที่จะทำเรือหรือแพให้พวกเราก็ไม่มี ก็ขึ้นชื่อว่าคุณของพระศาสดานี้ แผลไปเบื้องล่างถึงอเวจี เบื้องบนถึงภวคคพรหม ถ้าพระศาสดานี้เป็นพระสัมมาสมพุทธะ ขอให้หลังกับม้าเหล่านี้จงอย่าเปียกดังนี้แล้ว จึงให้ม้าวิ่งไปบนผิวน้ำ. แม้เพียงหลังกับม้าตัวหนึ่งก็ไม่เปียก. พวกเขาเหมือนไปตามทางที่เสด็จถึงฝั่งข้างโน้น แล้วถึงแม่น้ำใหญ่สายอื่นข้างหน้า. ในที่นั้นไม่มีสักกิริยาอย่างอื่น พวกเขาข้ามแม่กว้างถึงโยชน์ แม่น้ำด้วยสักกิริยานั่นเอง. ลำดับนั้น พวกเขาถึงแม่น้ำใหญ่สายที่ ๑ ชื่อจันทกาคา ได้ข้ามแม่น้ำนั้นด้วยสักกิริยานั่นนั่นเอง.

วันนั้นเวลาใกล้รุ่ง พระศาสดาเสด็จออกจากมหากรุณาสมบัติ ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงเห็นว่า วันนี้พระเจ้ามหากัปปิยนะทรงละราชาอาณาจักรสามร้อยโยชน์ แวดล้อมไปด้วยอำมาตย์พันหนึ่งมาเพื่อบวชในสำนักของเรา พระดำริว่า เราควรต้อนรับพวกเขา ทรงชำระพระวรกาย แต่เช้าตรู่ มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จบิณฑบาต ณ กรุงสาวัตถี หลังจากเสวยพระกระยาหารแล้วเสด็จกลับจากบิณฑบาต พระองค์เองทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเหาะไปประทับนั่งขัดสมาธิดำรงพระสติมั่นเปล่งพระพุทธคุณพรณรังสี ณ ที่ต้นไทรใหญ่ซึ่งมีอยู่ในที่ตรงทำข้ามของพวกเขาเหล่านั้น ริมฝั่งแม่น้ำจันทกาคา. ตรงเท่านั้น พวกเขาแลดูพระพุท-

ฉัพพรรณรังสีซึ่งเปล่งปลั่งวูบวาบแวววาว เห็นพระพักตร์ของพระทศพล มีสิริดั่งจันทร์เพ็ญ จึงตกลงใจด้วยการเห็นนั่นแหละว่า พระศาสดาที่ พวกเราชาวอุทิสันนั้นเป็นองค์นี้แน่ จึงน้อมกายลงถวายบังคมตั้งแต่ที่เห็น พวกกันมาถวายบังคมพระศาสดาแล้ว. พระราชาทรงจับข้อพระพุทธรบาท ทั้งสองตาบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรแห่งหนึ่งพร้อมด้วยอำมาตย์ พันหนึ่ง. พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่พระราชาและอำมาตย์เหล่านั้น. เวลาจบทศนา พวกเขาทั้งหมดคงอยู่ในพระอรหัต ทุลขอบรรพชา กะพระศาสดา. พระศาสดาทรงทราบว่ พวกนี้ถือจิ๋วของตนมาทีเดียว เพราะเคยถวายจิ๋วทาน จึงทรงเหยียดพระหัตถ์ซึ่งมีวรรณะดั่งทอง ตรัส ว่า จงเป็นภิกษุเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อ ให้สิ้นสุดกองทุกข์โดยชอบเถิด. เป็นอันท่านผู้มีอายุเหล่านั้นได้บรรพชา และอุปสมบทแล้ว. ท่านเหล่านั้นเป็นเหมือนพระเถระมีพรรษา ๖๐ แวด ล้อมพระศาสดา.

ฝ่ายพระอโนชาเทวีมีรตพันหนึ่งเป็นบริวารเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำคงคา มิได้เห็นเรือหรือแพที่มาเป็นประโยชน์แก่พระราชา โดยที่พระนางเป็น หญิงฉลาด จึงมีพระดำริว่า พระราชจักทรงทำสักกิริยาเสด็จไป ก็พระ- ศาสดานั้นมิได้ทรงบังเกิดเพื่อประโยชน์แก่พระราชาและอำมาตย์เหล่านั้น พวกเดียวเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้ ถ้าพระศาสดานั้นเป็นพระสัมมา- สัมพุทธะ ขอให้รดทั้งหลายของพวกเราอย่าได้จมน้ำ ดังนี้แล้วให้รดเล่น ไปบนผิวน้ำ. แม้เพียงกรรณก็ไม่เปียก. แม้แม่น้ำสายที่ ๒ และที่ ๓ พระนางก็ข้ามได้ด้วยสักกิริยานั้นนั่นเอง เมื่อกำลังข้ามแม่น้ำอยู่นั้นแล พระนางได้ทอดพระเนตรเห็นพระศาสดาที่โคนต้นไทร. พระศาสดามี

พระดำริว่า เมื่อหญิงเหล่านี้เห็นสามีของตนนั้นทราคะจะเกิดขึ้นทำอันตรายต่อมรรคผล แต่นั้นทราคะนั้นจักไม่อาจทำอันตรายอย่างนี้ได้ ได้ทรงกระทำโดยวิธีพวกเขาจะเห็นกันและกันไม่ได้. หญิงเหล่านั้นทั้งหมดขึ้นจากท่า นั่งถวายบังคมพระทศพล. พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่หญิงเหล่านั้น. เวลาจบเทศนา หญิงทั้งหมดดำรงอยู่ในโศคาปัตติผลแล้วจึงได้เห็นกันและกัน. พระศาสดาทรงพระดำริว่า ขออุบลวรรณาจงมา. พระอุบลวรรณาเถรีมาแล้ว ให้หญิงทั้งหมดบรรพชาแล้วพาไปสำนักนางภิกษุณี. พระศาสดาพาภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปหะไปพระเชตวัน. ท่านหมายเอาพระมหากัปปีณะนี้ จึงได้กล่าวคำนี้ว่า **มหากัปปีโนติ เอว นามโก อภิญญาพลปุตโต อสีติมहाสาวกานं อพุนฺทุโร महाเถโร** ดังนี้.

บทว่า **ขเนตฺสุมี** แปลว่า ในชุมชนผู้ให้กำเนิด อธิบายว่า ในหมู่สัตว์. บทว่า **เย โคตฺตปฏิสํวโร** ความว่า บรรดาผู้ที่ยึดถือคือปฏิบัติญาณโคตรว่า พวกเราเป็นวาเสฏฐโคตร ดังนี้เป็นต้น กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด. บทว่า **วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน** ได้แก่ผู้ประกอบด้วยวิชา ๘ ประการ และจรณธรรม ๑๕ ประเภท. บทว่า **ตปติ** แปลว่า ย่อมไฟโรจน์. บทว่า **ณายี ตปติ พุราหฺมโณ** ความว่า พราหมณ์ผู้เป็นชีนาสพเพ่งผานสองอย่างย่อมไฟโรจน์ยิ่ง ก็ขณะนั้น พระกาพุทธายีเถระนั่งเพ่งผานสองอย่างอยู่ในที่ไม่ไกล. บทว่า **พฺพุโธ ตปติ** ความว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้าย่อมไฟโรจน์. ได้ยินว่า นี่เป็นมงคลคาถาทั้งหมด.

เล่ากันว่า พระเจ้าภคิกราชให้ทำการบูชาอย่างหนึ่งแล้ว ตรัสกะผู้เป็นอาจารย์ว่า ขอท่านจงบอกชัยมงคลอย่างหนึ่งที่ไม่พ้นจากพระรัตนตรัย. ผู้เป็นอาจารย์พิจารณาถึงพระพุทธรูปองค์คือพระไตรปิฎก เมื่อจะ

กล่าวมงคลคาถานี้ กล่าววาทิวา ตปติ อาทิจโจ พระอาทิตย์สว่างใน
กลางวัน ดังนี้แล้ว ประคองอัญชลิแก่พระอาทิตย์ที่ตกไปอยู่ กล่าววาทิวา
รตุติมาภาติ จนุทิมา พระจันทร์ที่สว่างในกลางคืน ดังนี้แล้วประคอง
อัญชลิแก่พระจันทร์ที่กำลังขึ้น กล่าววาทิวา สนุนทุโธ ขตติโย ตปติ
กษัตริย์ทรงสวมเกราะย่อมงามสง่า ดังนี้แล้วประคองอัญชลิแก่พระราช
กล่าววาทิวา ฌายี ตปติ พุราหุมนโณ พราหมณ์ผู้เฟื่องมานย่อมรุ่งเรือง
ดังนี้แล้วประคองอัญชลิแก่ภิกษุสงฆ์ กล่าววาทิวา พุทฺโธ ตปติ เตชสา
พระพุทธเจ้าย่อมรุ่งเรืองด้วยเดช ดังนี้แล้วประคองอัญชลิแก่มหาเจดีย์.
ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะท่านผู้เป็นอาจารย์ว่า ท่านอย่าลดมือลง แล้ว
ทรงมอบทรัพย์พันหนึ่งไว้ในมือที่ยกขึ้นนั้นแล.

จบอรรถกถากัปปีนสูตรที่ ๑๑

๑๒. สหายสูตร

ว่าด้วยเรื่องภิกษุเป็นเพื่อนกัน ๒ รูป

[๗๒๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุผู้เป็นเพื่อนกัน
๒ รูป ซึ่งเป็นสัททวิหาริกของท่านพระมหากัปปีนะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

[๗๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นเธอทั้งสองมา
อยู่แต่ไกล จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
พวกเธอเห็นภิกษุสหาย ๒ รูป ผู้เป็นสัทธวิहारิกของมหากัปปีนะกำลังมา
อยู่นั้นหรือไม่.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ๒ รูปนั้นแล มีฤทธิ์มาก มี
อานาปานิกสมาบัติที่เธอไม่เคยแข่งข่ง่ายนัก เธอทั้งสองกระทำ
ให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกบวช
เป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่.

[๗๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-
करणภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ภิกษุเหล่านี้เป็นสหายกัน เป็นผู้มีความรู้คู่เคียงกัน
มาตลอดกาลนาน สัทธรรมของเธอเหล่านั้นย่อม
เทียบเคียงได้ในธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศแล้ว
เธอนั้นกับปีนะแนะนำดีแล้วในธรรมที่พระอรียเจ้า
ประกาศแล้ว เธอทั้งสองขำระมารพร้อมทั้งพาหณะ
ได้แล้ว ย่อมทรงไว้ซึ่งอัตภาพมีในที่สุด ดังนี้.

จบสหายสูตรที่ ๑๒

จบภิกษุสังยุตที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โกณฑิสสูตร ๒. อุปติสสสูตร ๓. ฃฏสูตร
๔. นวสูตร ๕. สุชาติสูตร ๖. ภัททียสูตร
๗. วิสาขาสูตร ๘. นันทสูตร ๙. ติสสสูตร
๑๐. เถรนามสูตร ๑๑. กัปปินสูตร ๑๒. สหายสูตร

รวมสังยุตที่มีในนิทานวรรค

๑. อภิสมยสังยุต ๒. ชาติสังยุต ๓. อนมตักคสังยุต
๔. กัสสปสังยุต ๕. ลากสักการสังยุต ๖. ราชูลสังยุต
๗. ลักษณะสังยุต ๘. โอปัมมสังยุต ๙. ภิกขุสังยุต

จบสังยุตตนิกาย นิทานวรรค

อรรถกถาสหายสูตรที่ ๑๒

ในสหายกสูตรที่ ๑๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า จิรรตุตฺถ สเมนิกา ได้แก่ เป็นผู้ที่มีลัทธิตั้งอยู่เสมอกัน คู่
เคียงกันแต่ตลอดกาลนาน. ได้ยินว่า บรรพชิตเหล่านั้นได้เที่ยวไปร่วมกัน
ตลอดห้าร้อยชาติ. บทว่า สเมติ เนตฺติ สทุทฺทมฺโอม ความว่า บัดนี้
ศาสนธรรมนี้ของบรรพชิตเหล่านั้น เทียบเท่ากันเสมอกัน. บทว่า ฐมฺเม
พฺพุทฺฐปฺปเวทิต ความว่า ในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว
อธิบายว่า ศาสนธรรมย่อมงามด้วยธรรมนั้น. บทว่า สุวินิตา กปฺปิเนน

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 793

ความว่า พระอุปัชฌาย์ของตนแนะนำด้วยดีในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว. คำที่เหลือในทุก ๆ บทง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสูตที่ ๑๒

จบอรรถกถาภิกขุสังยุต

จบอรรถกถาสังยุตตนิกาย นิทานวรรค